

OLEV LIIVIK

Eesti NSV Ministrite Nõukogu
institutsionaalne areng ja
kaadrid 1940–1953



OLEV LIIVIK

Eesti NSV Ministrite Nõukogu
institutsionaalne areng ja
kaadrid 1940–1953



Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, Tartu, Eesti.

Väitekiri on filosoofiadoktori kraadi saamiseks kaitsmisele suunatud Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna ajaloo ja arheoloogia instituudi nõukogu otsusega 25. juuni 2014. a.

Juhendajad: prof. Tõnu-Andrus Tannberg

Oponent: dr. David Feest (Nordost-Institut, Lüneburg)

Doktoritöö kaitsmine toimub 25. septembril 2014. aastal kell 16.15
Lossi 3–406, Tartu.

ISSN 1406-443X
ISBN 978-9949-32-650-1 (trükis)
ISBN 978-9949-32-651-8 (pdf)

Autoriõigus: Olev Liivik, 2014

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee

Suure tänu võlgnen oma juhendajale prof Tõnu Tannbergile, kes on mind magistriõpingutest saadik erakordse kannatlikkuse ja pühendumusega toetanud ja abistanud. Minu eriline tänu kuulub prof Enn Tarvelile, kelle professionaalsete nõuannetega olen ma oma uurijateel saanud alati arvestada. Täna südamest dr Olaf Mertelsmanni, dr Aigi Rahi-Tamme, Hiljar Tammelat ja Mariliis Hämäläinenit, kes võtsid vaevaks minu käsikirjaga põhjalikult tutvuda ning jagasid mulle hulgaliselt kasulikke soovitusi ning prof Tiit Rosenbergi, dr Ago Pajurit, dr Andres Andresenit, Ardi Siilabergi, Janet Laidlat, Mari-Leen Tammelat, kes aitasid mul omapoolsete täienduste ja parandustega käsikirja paremaks muuta. Tänusõnad kuuluvad samuti kolleegidele dr Indrek Paavlele, dr Peeter Kaasikule, dr Meelis Saueaugule asjalike soovitude eest ning Viime Laanperele, Peeter Tammistole, Ave Tederile, Aime Andressonile hea koostöö eest. Minu suurim tänu kuulub perele – Reelile, Luisele ja Siimonile –, kes on aastate jooksul minuga koos läbinud pingelisi tööperioode ning emale, isale ja vend Sulevile, kes on hea sõnaga mind alati toetanud. Aitäh teile kõigile!

Väitekiri on valminud ETF grant 7523 “Eesti NSV valitsemine: võimustruktuuri institutsionaalne areng ja funktsioneerimine (1944–1964)”, ETF grant 9135 “Parteiline nomenklatuurisüsteem Eesti NSV-s: väljakujunemine, funktsioneerimine ja toimetehhanismid ühiskonnas” ning sihtfinantseeritava teema SF0180050s09 “Eesti Külma sõja ajastul” toel. Suured tänud toetuse eest samuti Kistler-Ritso Sihtasutusele ning Eesti Rahvuskultuurifondile.

Tallinnas, 25. juuli 2014

SISUKORD

LÜHENDID	10
SISSEJUHATUS	12
Historiograafia	20
Uurimisprobleemid ja teooria	40
Allikad.....	50
Terminoloogia.....	57
1. MINISTRITE NÕUKOGU ORGANISATSIOON JA TÖÖKORRALDUS	59
1.1. Ministrite Nõukogu ja valitsemisorganite õiguslik staatus.....	60
1.2. Rahvakomissaride Nõukogu organisatsioon 1940.–1944. aastani.....	70
1.3. Rahvakomissaride Nõukogu organisatsiooni korrastamine 1944.–1945. aastani	84
1.3.1. Kohaliku Tööstuse Rahvakomissariaat	93
1.3.2. Toiduainete Tööstuse Rahvakomissariaat	94
1.3.3. Metsatööstuse Rahvakomissariaat.....	96
1.3.4. Põlevkivi- ja Põlevkivikeemiatööstuse Rahvakomissariaat	98
1.4. Ministrite Nõukogu institutsionaalne areng 1946.–1953. aastani	101
1.5. Ministrite Nõukogu töökorraldus	110
1.5.1. Ministrite Nõukogu täiskogu	114
1.5.2. Majandusnõukogust Ministrite Nõukogu Bürooni	118
2. MINISTRITE NÕUKOGU JA KAADRIPOLIITIKA ÜLDPÕHIMÕTTED	127
2.1. Nomenklatuur ja Eesti NSV valitsusliikmed	130
2.2. Valitsusliikmete arv ja ametikohtade komplekteeritus	134
2.3. Ministrite Nõukogu moodustamise põhimõtted	137
2.4. Valitsusliikmete ametisse nimetamise ja vabastamise põhimõtted ning mehhanismid	141
3. VALITSUSLIIKMETE ISELOOMUSTUSED.....	159
3.1. Rahvuslik kuuluvus ja päritolu.....	160
3.2. Vanuseline koosseis	177
3.3. Parteilisus ja parteistaaž	183
3.4. Haridus	190
4. VALITSUSLIIKMETE VALIMINE JA VAHETAMINE	213
4.1. Valitsusliikme valiku kriteeriumid	214
4.2. Valitsusliikmete varasem tegevus	222
4.3. Valitsuse koosseisu uuenemine ja kaadrivahetus	227
4.4. Ametisoleku pikkus ja valitsusliikme staaž	231
4.5. Valitsusliikmete vabastamine ja kaadrimuudatuste põhjused	234

KOKKUVÕTE JA JÄRELDUSED	248
SUMMARY	253
LISAD	267
Lisa 1. Eesti NSV Ministrite Nõukogu organisatsiooni struktuur 1940–1953 (1940–46 Rahvakomissaride Nõukogu).....	267
Lisa 2. Eesti NSV Ministrite Nõukogu liikmed 1940–1953 (1940–46 Rahvakomissaride Nõukogu)	272
Lisa 3. Elulood	278
ALLIKAD JA KIRJANDUS	326
ISIKUNIMEDE REGISTER.....	342
ELULOOKIRJELDUS	346

TABELID JA JOONISED

Tabel 1. Valitsuse komplekteeritus 1. jaanuari seisuga	135
Tabel 2. Näiteid nomenklatuursetest reeglitest kõrvalekaldumisest ENSV valitsusliikmete ametisse kinnitamisel	147
Tabel 3. Valitsusliikmete ametisse kinnitamise praktikaid 1940. aastate teisest poolest ja 1950. aastate algusest...	149
Tabel 4. Valitsuse rahvuslik koosseis ja päritolu	165
Tabel 5. Rahvakomissaride Nõukogu NSV Liidu eestlastest liikmed 1940–1941	169
Tabel 6. Nõrga emakeele oskusega eestlastest valitsusliikmed	171
Tabel 7. Valitsusliikmete vanus 1. jaanuari seisuga (absoluutarvudes)	181
Tabel 8. Valitsusliikmed parteistaaži järgi 1. jaanuari seisuga	188
Tabel 9. Näiteid kõrgharidusega valitsusliikmete hariduskäigu kohta.....	195
Tabel 10. Valitsusliikmete haridus 1. jaanuari seisuga	205
Tabel 11. Parteiharidust omandanud valitsusliikmed 1. jaanuari seisuga	206
Tabel 12. Valitsusliikmeks kinnitatute varasem ametikoht	225
Tabel 13. Valitsusliikmete nimetamine ja vabastamine.....	229
Tabel 14. Kõige lühemat aega ühel ametikohal tegutsenud valitsusliikmed 1940.–1953. aastani	232
Tabel 15. Kõige kauem ühel ametikohal tegutsenud valitsusliikmed 1940.–1953. aastani	233
Tabel 16. Kaadrimuudatuste põhjused.....	242
 Joonis 1. Eesti NSV rahvakomissariaadid 1944. aasta septembri lõpus	 85
Joonis 2. Valitsusliikmete kinnitamise ja vabastamise tüüpskeem	143

LÜHENDID

EKP	Eestimaa Kommunistlik Partei
EK(b)P	Eestimaa Kommunistlik (bolševike) Partei
ELD	Eesti Laskurdiviis
ELKNÜ	Eestimaa Leninlik Kommunistlik Noorsooühing
EPA	Eesti Põllumajanduse Akadeemia
GARF	<i>Государственный архив Российской Федерации</i> (Vene Föderatsiooni Riigiarhiiv)
GKO	<i>Государственный комитет обороны</i> (Riiklik Kaitsekomitee)
j.a.	juures asuv
KK	Keskkomitee
KP	kommunistlik partei
MN	Ministrite Nõukogu
MTJ	masina-traktori jaam
LVKÜ	Lääne Vähemusrahvuste Kommunistlik Ülikool
NLKP	Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei
NFSV	Nõukogude Föderatiivne Sotsialistlik Vabariik
NSVL	Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit
OGPU	<i>Объединённое государственное политическое управление</i> (Ühendatud Riiklik Poliitvalitsus – NSVL julgeolekuteenistus 1922–1934)
PV	Peavalitsus
RGASPI	<i>Российский государственный архив социально-политической истории</i> (Venemaa Riiklik Sotsiaalpoliitilise Ajaloo Arhiiv)
RJ	(Nõukogude) riiklik julgeolek / riikliku julgeoleku
RJRK	Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaat
RK	Rahvakomissariaat
RKN	Rahvakomissaride Nõukogu
RMN	Rahvamajandusnõukogu
SARK	Siseasjade Rahvakomissariaat
SMERŠ	<i>“Смерть шпионам!”</i> (“Surm spioonidele!” – julgeolekuorgan NSVL relvajõududes 1943–1946)
TA	Teaduste Akadeemia
TK	täitevkomitee
TPI	Tallinna Polütehniline Instituut
TRÜ	Tartu Riiklik Ülikool
TSN	tööraha saadikute nõukogu
TUI	teadusliku uurimise instituut

Vetšeka	<i>Всероссийская чрезвычайная комиссия</i> (Ülevenemaaline Erakorraline Komisjon – Nõukogude Venemaa julgeolekuasutuste üldnimetus 1917–1922)
VK(b)P	Venemaa Kommunistlik (bolševike) Partei
ÜK(b)P	Üleliiduline Kommunistlik (bolševike) Partei
ÜLKNÜ	Üleliiduline Leninlik Kommunistlik Noorsooühing
ÜN	Ülemnõukogu
ÜNP	Ülemnõukogu Presiidium

SISSEJUHATUS

Eesti Vabariigi inkorporeerimise järel NSV Liidu koosseisu kehtestati Eestis Nõukogude võimustruktuur ja valitsemissüsteem, kus võimumonopol kuulus ainuparteile – kommunistlikule parteile –, ent selle võimuinstrumentideks olid nii kommunistliku partei organid kui ka riigiorganid, mis moodustasid üksteisega tihedalt läbipõimunud binaarse võimu- ja juhtimisstruktuuri. Nõukogude valitsemissüsteemis ei olnud partei- ja riigiorganite vahekord ega kompetents õiguslikult reguleeritud, vaid sõltusid parteiliidri tahtest, tema eesmärkidest ning subjektiivsetest vajadustest, mida mõjutasid jõuvahekorrad ja võimusuhted riigi kõrgeimas juhtkonnas. Määramatust õigustas samuti leninlik printsiip, mille järgi segati tahtlikult ja eesmärgipäraselt seadusandlikke, täidesaatvaid ja õigusemõistmise funktsioone ning eitati institutsioonide ülesannete piiritlemise vajadust.¹ Praktikas väljendus leninlik põhimõte muuhulgas partei- ja valitsusorganite toimingute, ülesannete ja pädevuspiiride kattuvuses, dubleerimises ja parallelismis.² Selline olukord sai võimalikuks seetõttu, et kommunistlik partei hõlvas täielikult riigivalitsemise: normatiivses ja administratiivses tegevuses osalesid nii riigi- kui ka parteiorganid ning kogu valitsemissüsteemile oli omane partei- ja riigijuhtimises osalejate võrdlemisi suur kattuvus.³ Vladimir Lenin kõneles juba 1920. aastate algul vajadusest ühendada partei ja nõukogude juhtkond, mille tulemusel nimetati valitsuse juhtfiguurid 1919. aastal loodud VK(b)P⁴ Poliitbüroo liikmeteks.⁵ Sellega pandi alus traditsioonile, millega Poliitbüroo koosseisu moodustasid tähtsamad ametikandjad nii parteiorganitest kui ka valitsusest. Seetõttu ei olnud Poliitbüroo mitte ainult partei kõrgeim täidesaatev organ, vaid samuti riigi kõrgeim võimuorgan – valitsuskabinet, olgugi et mitteformaalsetel alustel, sest tegemist ei olnud põhiseadusliku riigiorganiga. Nõukogude riigi valitsemise dubleerimise, parallelismi, institutsioonide piiride ähmastumise ja funktsioonide kattuvuse tõttu ei ole üllatav

¹ Vladimir Lenin. Riik ja revolutsioon. Tallinn: Poliitiline Kirjandus 1947, lk 41–42, 81–82.

² Roland J. Hill. Party-State Relations and Soviet Political Development. – British Journal of Political Science, 1980, No 2, lk 154.

³ Valitsemissüsteemi, kus ainupartei või partei, millel on võimumonopol, on hõlvanud kogu valitsemis- ja haldusstruktuuri, võib vaadelda “parteiriigina” (*party-state, party state*). Parteiriigi kontseptsioone on kasutatud laialdaselt Lääne politoloogide ja ajaloolaste töodes NSV Liidu valitsemise, poliitilise süsteemi ja kaadripoliitika analüüsimisel. Parteiriigi määratluse kohta vt: Giovanni Sartori. Parties and party systems. A framework for analysis. Colchester: ECPR Press 2005, lk 38–42.

⁴ Venemaa Kommunistlik (bolševike) Partei oli kommunistliku partei ametlikuks nimeks Nõukogude Venemaal ja NSV Liidus 1918.–1925. aastani.

⁵ Thomas H. Rigby. Lenin's Government: Sovnarkom 1917–1922. Cambridge: Cambridge University Press 1979, lk 29, 223–228.

Lääne uurijate püstitatud küsimus, miks ei saanud parteiaparaadist riigiparaati⁶ ja partei kõrgeimast organist Poliitbüroost Ministrite Nõukogu.⁷ Partei ja riigi osaline ühtesulamine ja funktsioonide kattumine ulatusid samuti juhtimise madalamatele tasanditele.

Nõukogude valitsus, mis kandis 1946. aastani Rahvakomissaride Nõukogu ja seejärel Ministrite Nõukogu nime, kujutas endast administratiivaparaati, mille ülesanne oli täita Nõukogude riigi ja majanduse igapäevaseid funktsioone.⁸ Ministrite Nõukogule ei omistatud poliitilise riigijuhtimise funktsiooni, mis kuulub paljudes valitsemissüsteemides valitsuse põhifunktsioonide hulka.

Kommunistlik valitsus moodustati Venemaal 26. oktoobril 1917. Valitsuse etteotsa asus parteiliider Vladimir Lenin. Eristamaks seda “kodanlikust” valitsusest, võeti kasutusele nimekuju Rahvakomissaride Nõukogu. Valitsuse moodustasid eri valdkondade juhtimiseks loodud komisjonide esimehed. Komisjone hakati nimetama rahvakomissariatideks ning nende esimehi rahvakomissarideks.⁹

Lenini valitsusaja esimeste aastate RKN-i on peetud Nõukogude riigi valitsemise võtmeorganiks.¹⁰ Poliitbüroo moodustamisega ja Lenini taandumisega riigijuhtimise juurest 1920. aastate algul RKN-i tähtsus võimuorganina vähenes. Pärast Lenini surma 1924. aastal nõrgenes RKN-i poliitiline roll veelgi. Thomas Rigby väitel muutus RKN teisejärguliste küsimuste otsustajaks, sest olulisemate küsimuste lahendamine läks üle Poliitbüroole.¹¹ Oleg Hlevnjuki hinnangul ei suutnud Poliitbüroo ega Lenini järglane parteijuhi kohal Jossif Stalin vaatamata püüdlustele siiski RKN-i tegevust täielikult kontrollida ning valitsusorganitele jäi üksjagu iseseisvust.¹² Täieliku mõju RKN-i üle saavutas Stalin 1930. aastal Lenini järglase Aleksei Rõkovi kõrvaldamisega valitsusjuhi ametist ning asendamisega oma liitlase Vjatšeslav Molotoviga. Kui varem võis institutsioonide vahel esineda lahkkelisid, siis edaspidi olid igasugused erimeelsused partei ja riigi vahel mitteaktsepteeritavad ning diskussioonid, mis takistasid

⁶ Partei- ja riigiparaadi all mõistan ma palgalisi partei- ja riigiasutuste töötajaid. Erialakirjanduses eelistatakse “riigiparaadi” mõistele sageli mõistet “administratsioon”. Vt: Moshe Lewin. *The Soviet Century*. London, New York: Verso 2005, lk 39.

⁷ John N. Hazard. *The Soviet System of Government*. (5. trükk). Chicago & London: The University of Chicago Press 1980, lk 48–49.

⁸ Derek Watson. *Molotov and Soviet Government*. Sovnarkom, 1930–41. New York: St Martin's Press 1996, lk 1.

⁹ Samas, lk 1–2; Ilo Sildmäe. *Nõukogude riigiorganid*. Tallinn: Eesti Raamat 1973, lk 135.

¹⁰ Thomas H. Rigby. *The Government in the Soviet Political System. – Executive Power and Soviet Politics. The Rise and Decline of Soviet State*. Ed. Eugene Huskey. Armonk/London: M. E. Sharpe 1992, lk 7.

¹¹ Samas, lk 14–20.

¹² Vt: Олег Хлевнюк. *Политбюро: механизмы политической власти в 1930-е годы*. Москва: РОССПЭН 1996, lk 25.

Stalini poliitika elluviimist, pidid lakkama. Otsuste vastuvõtmine pidi koonsuma Stalinile lojaalsesse Poliitbüroosse.¹³

1930. aastate esimesel poolel oli NSV Liidu võimukeskuseks Poliitbüroo, mis tegutses regulaarselt kooskäiva kollektiivse organina. Ent 1930. aastate keskpaigas jäid Poliitbüroo koosolekud harvemaks ning ta minetas oma tähtsuse riiklikke otsuseid vastuvõtva organina. Kõige olulisemaid otsuseid hakkas Stalin langetama personaalselt, otsustades oma suva järgi, keda ta Poliitbüroo liikmetest oma plaanidesse pühendab.¹⁴ Kitsamas ringis läbiarutatud küsimused vormistati tagantjärele ÜK(b)P¹⁵ KK otsustena.¹⁶ Edward Arfon Rees on 1930. aastate algul väljakujunenud valitsemismeetodi kohta märkinud, et see sarnanes demokraatlike riikide valitsuskriisiaegse valitsemise ja sõjakabinetiga, aga olulise lisaklausliga, sest NSV Liidus ei kehtestatud valitsemispiiranguid põhiseaduse ega muude seaduste alusel, samuti mitte valimiste teel ega seadusandliku kogu või avaliku arvamuse surve.¹⁷

Stalini absoluutsest võimust hoolimata jäid riigivalitsemise formaalsed struktuurid alles. Valitsemiskorralduse iseloomulikuks jooneks olid sagedased muudatused valitsemisorganite võrgustikus. Pärast “stalinliku” konstitutsiooni vastuvõtmist 1936. aastal hakkas kiiresti paisuma RKN-i valitsemisorganite süsteem. Kui 1936. aastal oli NSV Liidu keskvalitsuse koosseisus 18 rahvakomissariaati, siis 1940. aastaks oli nende arv kasvanud 37-ni ning 1947. aastal oli NSV Liidus koguni 58 ministeeriumit, mis püsis samas suurusjärgus Stalini surmani.¹⁸ Ulatuslik riigivalitsemisorganite ümberkorraldus viidi ellu pärast Stalini surma, kui ministeeriumide arvu vähendati 25-le.¹⁹

Pöördudes tagasi partei ja riigi vahekordade juurde, tuleb rõhutada, et 1930. aastate teiseks pooleks õnnestus Stalinil RKN lõimida parteistruktuuridesse. Partei ja riigi läbipõimumine avaldus mitmel moel, näiteks sarnase

¹³ Ronald Grigor Suny. *Stalin and Stalinism: power and authority in the Soviet Union, 1930–1953*. – *Stalinism and Nazism: Dictatorships in Comparison*. Eds. Ian Kershaw, Moshe Lewin. Cambridge: Cambridge University Press 1997, lk 34.

¹⁴ Хлевнюк, *Полумбюро*, lk 257–266.

¹⁵ Üleliiduline Kommunistlik (bolševike) Partei oli NSV Liidu ainupartei ametlik nimi 1925.–1952. aastani.

¹⁶ Yoram Golizki. *Stalin's Cabinet: Politburo and Decision-Making in the Post-war Years*. – *Europa-Asia Studies*, 2001, No 2, lk 291–296.

¹⁷ Edward Arfon Rees. *Stalin as Leader, 1937–1941: From dictator to Despot*. – *The Nature of Stalin's Dictatorship. The Politburo, 1924–1953*. Ed. E. A. Rees. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan 2004, lk 211.

¹⁸ Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu konstitutsioon (põhiseadus). Moskva, Leningrad: Välismaatöölise Kirjastusühisus NSV Liidus 1936, lk 19; Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu konstitutsioon (põhiseadus). Moskva: Võõrkeelse Kirjanduse Kirjastus 1940, lk 14–15; Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu konstitutsioon (põhiseadus). Tallinn: Poliitiline Kirjandus 1947, lk 19–21.

¹⁹ Muudatused konstitutsiooni viidi sisse 15. märtsil 1953 NSV Liidu Ülemnõukogu istungjärgul. Vt: Закон СССР от 15 марта 1953 г. “О внесении изменений и дополнений в статьи 70, 77 и 78 Конституции (Основного Закона) СССР”.

<<http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/zakony/3946710/>> [vaadatud 6.03.2012].

organisatsioonilise ülesehituse ning kõrgemate partei- ja riigiorganite personaalse kattuvusena, mis oli tunduvalt ulatuslikum kui varasematel aegadel.²⁰ Paradoksaalsel kombel võitsid partei ja riigi “ühtsusest” enam valitsusstruktuurid. 1930. aastate teisel poolel anti üha sagedamini tähtsate riiklike otsuste ettevalmistamine ja vastuvõtmise koordineerimine RKN-le. Valitsuse kollegiaalsete organite otsuste kinnitamine Poliitbüroos taandus pelgalt formaalseks protseduuriks, aga sellest võidi sootuks loobuda ja arutada küsimused läbi Poliitbüroo liikmetest moodustatud spetsiaalses komisjonis.²¹

Rahvakomissaride Nõukogu seisundi tugevnemise tendentsid avaldusid selgesti Saksamaa – NSV Liidu sõjale eelnenud kuudel. 21. märtsil 1941 moodustati valitsuse kollegiaalse juhtorganina RKN Büroo ning mõned nädalad hiljem 7. mail kinnitati Stalin RKN-i esimeheks ja Büroo liikmeks.²² Büroo ülejäänud liikmeteks olid RKN-i esimehe asetäitjad ning ÜK(b)P KK sekretärid. Nende muudatuste järel võib rääkida Poliitbüroo ja NSV Liidu valitsuse personaalsest ühtesulamisest.²³ Ühtlasi tähendas NSVL RKN Büroo loomine juba varem ühel või teisel kujul eksisteerinud valitsuse juhtimise hierarhilise mudeli kinnistamist, millega jäeti valdav osa valitsuse liikmeid, kes ei kuulunud selle juhtkonda, valitsusvõimu teostamisest täiesti kõrvale. Põhjuseta ei ole Nõukogude valitsusest põhjaliku uurimistöö koostanud Ger P. van den Berg nimeetanud RKN Bürood esimeseks NSV Liidu ametlikuks “tuumikkabinetiks”.²⁴ Selle volitused olid laiemad kui ühelgi varasemal valitsuse kitsama ringi kollegiaalsel organil.²⁵ Büroo tegutses valitsuse õigustes ning vastu võetud otsused anti välja valitsuse määrustena.²⁶ Teadmata põhjustel jäi 1941. aastal

²⁰ Jerry F. Hough, Merle Fainsod. *How the Soviet Union is Governed*. Cambridge (Mass.), London: Harvard University Press 1979, lk 167; Yoram Gorlizki. *Ordinary Stalinism: The Council of Ministers and the Soviet Neopatrimonial State, 1946–1953*. – *The Journal of Modern History*, 2002, No 4, lk 704.

²¹ Хлевнюк, *Политбюро*, lk 249–256.

²² Сталинское политбюро в 30-е годы: сборник документов. Сост. О. Хлевнюк, А. Квашонкин, Л. Кошелева, Л. Роговая. Москва: АИРО – XX 1995, lk 35.

²³ Gorlizki, *Ordinary Stalinism*, lk 704.

²⁴ Van den Berg mõistab “tuumikkabineti” all Ministrite Nõukogu kolleegiumit, mis võis iseseisvalt või osaliselt iseseisvalt seaduslikel alustel või faktiliselt määrata Ministrite Nõukogu poliitikat. Vt: Ger P. van den Berg. *Organisation und Arbeitsweise der sowjetischen Regierung*. Baden-Baden: Namos Verlagsgesellschaft 1984, lk 22, 248. Ingliskeelses erialakirjanduses on iseloomustatud Bürood (hilisemat Presiidiumit) “sisekabinetina” (*Inner Cabinet*). Vrd: Leonard Schapiro. *The Government and Politics of Soviet Union*. (6. trükk). London: Hutchinson & Co 1979, lk 117.

²⁵ Kitsamas koosseisus hakkas RKN kogunema juba enamlaste riigipöörde järgsel ajal, kui moodustati “väike RKN” (*Малый Совнарком*), mille koosolekud olid regulaarsemad kui RKN-l. Töökorralduse järgi pidi organ arutama väiksema kaaluga küsimusi, mis kinnitati hiljem RKN-i koosolekul. Vt: Борис Лазарев. *Совет Министров СССР*. Москва: Знание 1980, lk 16.

²⁶ Сталинское политбюро, lk 35.

loodud instants aastakümneteks konstitutsiooniväliseks moodustiseks ning alles 1977. aastal kehtestatud põhiseaduses seadustati see valitsuse alatise organina.²⁷

Saksamaa ja NSV Liidu sõja puhkemise järel olemasolevaid valitsemisstruktuure formaalselt ei reorganiseeritud, ent erakorralise kõrgeima partei ja riigiorganina moodustati NSVL Riiklik Kaitsekomitee.²⁸ Viimasele allutati nii riiklikud institutsioonid kui ka parteiorganid. Paljud Poliitbüroo funktsioonid läksid üle Kaitsekomiteele.²⁹ Oluliselt muudeti RKN-i juhtimist. 1941. aasta märtsis moodustatud RKN Büroo lõpetas faktiliselt oma tegevuse. Lühikest aega tegutses RKN Büroo jooksvate küsimuste komisjon, kuid 1942. aasta lõpus loodi selle asemele Riikliku Kaitsekomitee Operatiivbüroo ning lisaks veel varasemast kitsama kompetentsi ja liikmeskonnaga RKN Büroo. Neist esimene kontrollis sõjatööstust ja muid strateegilisi tööstusharusid nagu keemia-tööstus ja metallurgia, teise alluvusse määrati ülejäänud RKN-i valitsemisala.³⁰

Pärast sõja lõppu 1945. aastal Riiklik Kaitsekomitee likvideeriti. Vormiliselt taastus sõjaeelne poliitiline süsteem, ent võimuinstitutsioonide seisund jäi esialgu ebamääraseks ning juhtimine oli killustunud. NSVL RKN-s moodustati sõjaaegsete büroode asemele kaks RKN-i operatiivbürood, millele allutati suurem osa rahvakomissariaate ja ametkondi.³¹ Palju paremas seisus ei olnud Poliitbüroo, mis ei taaskäivitunud kollegiaalselt tegutseva organina. Vaatamata oluliste riiklike küsimuste arutamise ja vastuvõtmise mitteformaalsetele mehhanismidele, otsustati pärast sõda määratleda täpsemalt kõrgemate partei- ja riigivõimuorganite vahekorrad ja pädevused. Esimeseks sammuks sõjajärgse juhtimise konsolideerumisel oli Rahvakomissaride Nõukogu ümbernimetamine Ministrite Nõukoguks ning MN Büroo taasasutamine 1946. aasta märtsis. Erinevalt 1941. aastal loodud tuumikkabinetist ei kuulunud Büroosse parteisekretäre, vaid selle liikmeteks olid MN-i esimehe asetäitjad,³² kelle vahel jaotati ministeeriumide ja valitsusasutuste juhtimine valdkondlikul printsiibil.³³

Aasta hiljem mindi MN-i juhtimise tsentraliseerimisel veelgi kaugemale. Ministeeriumide valdkondlike büroode moodustamisega tekkis ministeeriumideülene juhtimissüsteem.³⁴ Kaheksale valdkondlikule büroole allutati kõik NSV Liidu ministeeriumid ja muud valitsuse keskasutused. Näiteks masina-

²⁷ Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu konstitutsioon (põhiseadus). Vastu võetud NSV Liidu Ülemnõukogu üheksanda koosseisu erakorralisel, seitsmendal istungjärgul 7. oktoobril 1977. aastal. Tallinn: Kirjastus Eesti Raamat 1977, lk 36. Sel ajal oli selle organi ametlikuks nimekujuks Ministrite Nõukogu Presiidium.

²⁸ Юрий Горьков. Государственный комитет обороны постановляет (1941–1945): цифры, документы. Москва: ОЛМА-ПИРЕСС 2002, lk 31, 41.

²⁹ Gorlizki, *Ordinary Stalinism*, lk 704.

³⁰ Юрий Жуков. Сталин: тайны власти. Москва: Вагриус 2007, lk 141, 158–159, 240–242.

³¹ Политбюро ЦК ВКП(б) и Совет Министров СССР. 1945–1953. Сост. О. Хлевнюк и др. Москва: РОССПЭН 2002, lk 22–23.

³² Ministrite Nõukogu asetäitjad võisid olla samaaegselt keskkomitee sekretärid.

³³ Gorlizki, *Ordinary Stalinism*, lk 703–707.

³⁴ Политбюро ЦК ВКП(б) и Совет Министров СССР, lk 39–43.

ehitusbüroo alluvusse viidi 11 ministeeriumit ja keskasutust ning kultuuri ja tervishoiu büroo alluvusse koguni 19 ministeeriumit ja ametkonda.³⁵ Sugugi väiksema kaaluga ei olnud koos MN-i töökorraldusega paika pandud Poliitbüroo ja valitsuse kompetentside jaotus. Poliitbüroo võimkonda jäid “poliitilise” iseloomuga küsimused nagu tähtsamad kaadriotsused, välispoliitika, riigikaitse ja sisejulgeolek, aga valitsuse kompetentsi majandusküsimused.³⁶ Esimest korda Stalini valitsemisajal otsustati Poliitbüroo ja MN tegevussfäärid üksteisest lahutada ning võtta suund võimuorganite spetsialiseerumisele.³⁷ Ministrite Nõukogule anti otsuste vastuvõtmisel suurem iseseisvus kui varem ning valitsuse kompetentsi kuulunud küsimuste eelnevaks heakskiitmiseks ei pöördutud enam Poliitbüroosse. Kõigele lisaks otsustas Stalin ennast valitsusjuhina distantseerida MN-i juhtimisest ega osalenud enam valitsusorganite istungitel.³⁸ Oleg Hlevnjuki ja Yoram Gorlizki arvates normaliseeris Stalini taandumine NSV Liidu valitsemise süsteemi. Hlevnjuk on hilisstalinismi perioodi võimumehanismi analüüsides jõudnud järeldusele, et MN-i juhtivate organite regulaarsed ja sagedased kogunemised olid tunnistuseks kollektiivse juhtimise spontaansest konsolideerumisest. See võimaldas MN Bürool toimida efektiivse tööorganina, millele langes sõjajärgsetel aastatel põhiraskus riigi operatiivsel juhtimisel.³⁹ Gorlizki toob MN-i tugevustena välja samasugused tunnused nagu Hlevnjuk, hinnates sõjajärgset MN-i hästi funktsioneerivaks bürokraatlikuks süsteemiks, mis baseerus regulaarselt tegutsenud komiteede süsteemil. Tema väitel oli MN suhteliselt sõltumatu Stalinist, ent kui MN muutus Stalini arvates liiga autonoomseks, võis diktaator sekkuda selle tegevusse ja nihutada piire “poliitiliste” küsimuste, mis kuulusid tema juhtiva Poliitbüroo kompetentsi, ja “mittepoliitiliste” asjade vahel, mille ta jättis meelsasti valitsusele. Gorlizki arvates saavutas MN suurima sõltumatuse Stalinist 1940. aastate lõpul, millele olevat kaasa aidanud “Leningradi süüasi”⁴⁰, mis tugevdas NSVL MN-i võtmefiguuride Georgi Malenkovi ja Lavrenti Beria liitu ning võimaldas muuta MN-i organisatsioonilist korraldust. 1949. aastal nimetati MN Büroo ümber Presiidiumiks, millele järgnes MN Presiidiumi Büroo moodustamine, et vähendada aastate jooksul paisunud otsustajate ringi MN-s. Nende ümberkorralduste põhjal oletab Gorlizki, et MN-i positsioon tugevnes võrreldes Poliitbürooga veelgi.⁴¹

³⁵ Yoram Gorlizki, Oleg Khlevniuk. Cold peace: Stalin and the Soviet ruling circle 1945–1953. Oxford, New York: Oxford University Press 2004, lk 55.

³⁶ Gorlizki, *Ordinary Stalinism*, lk 705.

³⁷ *Политбюро ЦК ВКП(б) и Совет Министров СССР*, lk 5.

³⁸ Gorlizki, *Ordinary Stalinism*, lk 705.

³⁹ Oleg Khlevniuk. Stalin as dictator: the personalisation of power. – Stalin. A New History. Eds. Sarah Davies, James Harris. New York: Cambridge University Press 2005, lk 118–119.

⁴⁰ “Leningradi süüasi” (*Ленинградское дело*) oli ulatuslikuim sõjajärgne kaadripuhastus NSV Liidus, mis puudutas 1949.–1952. aastani keskvoimu tasandit ning mitut NSV Liidu regiooni.

⁴¹ Golizki, *Ordinary Stalinism*, lk 700, 727–736.

Ometi ei jäänud 1947. aastal väljatöötatud valitsemissüsteem kuigi kauaks püsima. 1952. aastal otsustas Stalin valitsemiskorraldust modifitseerida. Tema ettekirjutusel muudeti kõigepealt juhtivate parteiorganite struktuuri. 1952. aasta oktoobris reorganiseeriti Poliitbüroo Presiidiumiks. NSV Liidu kõrgeima organina ja sisulises mõttes valitsuskabinetina moodustati NLKP KK Presiidiumi Büroo, mille koosseis oli peaaegu identne varasema MN Presiidiumiga. Ühtlasi lasi ta kõrvaldada valitsuse võtmepositsioonidelt mitu oma vana kaasvõitlejat ning paigutas mõned soosikud MN-i juhtkonnast ümber parteiorganite etteotsa.⁴²

Pärast Stalini surma 1953. aasta märtsis hüljati mõned kuud varem kindlaks määratud juhtimisstruktuur. Peale selle seisis diktaatori lahkumisega stalinlik võimumechanism silmitsi kriisiga. Enam ei olnud tasakaalustavat faktorit, mis oleks stabiliseerinud riigi juhtimist. Samuti ei kerkinud esile jõudu, mis oleks suutnud kehtestada isikulist valitsemisprintsipi. Lühikese aja jooksul püsis lootus organisatsiooniliste normide tugevnemisele ning kollektiivsele valitsemisele.⁴³ Esialgu kujunes välja jõudude tasakaal kolme võimupretendendi, Georgi Malenkovi, Nikita Hruštšovi ja Lavrenti Beria vahel, kellest igaüks püüdis siiski "kollektiivse juhtimise" kattevarjus oma positsiooni kindlustada.⁴⁴ Formaalselt oli kõige paremas positsioonis Georgi Malenkov, kes nimetati Ministrite Nõukogu esimeheks ja hakkas juhtima NLKP KK Presiidiumit. Pärast MN-i esimehe asetäitja ja siseministri Lavrenti Beria ametist kõrvaldamist ja arreteerimist 1953. aasta suvel kujunes Malenkovi tõsisemaks rivaaliks parteiapparaati juhtima paigutatud Nikita Hruštšov, kes püüdis NLKP KK Sekretariaadi kaudu tugevdada riigis parteilist juhtimist ja nõrgendada MN-i seisundit riigi juhtimisel.⁴⁵ Kordus analoogne stsenaarium nagu 1920. aastatel, kui Stalin kindlustas endale parteiorganite kaudu isikuvõimu. Samamoodi sai Hruštšovist 1950. aastate keskpaigaks parteiapparaadi toetusel NSV Liidu suveräänne liider.

Keskvõimu tasandil toimunud valitsemise institutsionaalsed arengud ja organisatsioonilised muudatused mõjutasid vahetult liiduvabariike. Paljud kesk- ja riigitasandil tehtud organisatsioonilised ümberkorraldused kehtestati ka liiduvabariikides, mille tulemusel kopeeris liiduvabariiklik võimuorganite sisemine struktuur suurel määral üleliidulist. Nõukogude süsteemis ei osalenud liiduvabariigi partei- ja riigiorganid iseseisvalt võimu teostamises, vaid nad kujutasid endast NSV Liidu vastavate organite territoriaalseid allüksusi. Kui parteiorganite puhul

⁴² Samas, lk 733.

⁴³ Graeme Gill. *The Soviet Mechanism of Power and the Fall of the Soviet Union. – Mechanisms of power in the Soviet Union.* Eds. Niels E. Rosenfeldt, Bent Jensen, Erik Kulavig. New York: Macmillan Press 2000, lk 12–13.

⁴⁴ Tõnu Tannberg. "Lubjanka marssal" Nõukogude impeeriumi äärealasid reformimas: Beria rahvuspoliitika eesmärkidest ja tagajärgedest 1953. aastal. II. – *Tuna*, 1999, nr 4, lk 65.

⁴⁵ Yoram Gorlizki. *Party Revivalism and the Death of Stalin.* – *Slavic Review*, 1995, No 1, lk 17–22.

tulenes kohalike organite subordinatsiooni põhimõtte otseselt partei põhikirjast,⁴⁶ milles oli fikseeritud parteiorganisatsiooni tsentraliseeritud ülesehitus, siis riiklike organite positsioon oli tavaelus teistsugune, kui oli kirjas seadusandluses. Nimelt kõneles põhiseadus liiduvabariikide suveräänsusest ning kujutas neid riiklike subjektidena. Neil “riiklikel subjektidel” oli ette nähtud “oma” parlament ja valitsus ning üsna palju muid väliseid riiklikke sümboleid ja tunnuseid. Konstitutsiooni järgi oli liiduvabariigi valitsus – Ministrite Nõukogu – liiduvabariigi kõrgeim täidesaatev ja korraldav riigivõimuorgan, millel oli õigus oma pädevuse piirides juhtida liiduvabariiki. Sisuliselt täitis liiduvabariigi MN kohaliku halduse funktsioone. MN-i ülesanne oli ellu viia Moskva keskvõimu poliitikat. Valitsuselt nõuti keskvalitsuse ja kohalike parteiorganite vahendusel saadetud korralduste täitmist ning vajalike õigusaktide vormistamist ja väljandmist.⁴⁷ Sellegipoolest ei ole üleliigne küsida, kas liiduvabariigi valitsus pretendeeris suuremale otsustusõigusele kohalike asjade korraldamisel, olgu seda igapäevases asjaajamises, aga miks mitte ka organisatsioonilise ülesehituse, töökorralduse või kaadrite valdkonnas?

See väitekirjandus käsitleb Eesti NSV Ministrite Nõukogu institutsionaalset arengut ja kaadreid 1940.–1953. aastani. Teatavasti võib institutsiooni defineerida mitmeti. Majandusteadlane ja Nobeli auhinna laureaat Douglass C. North mõistab institutsiooni all inimeste väljatöötatud piiranguid inimestevaheliste suhete kujundamiseks.⁴⁸ Institutsiooniks võib olla raha, perekond, abielu, konstitutsioon, moraal, kombed – ühesõnaga nii formaalsed kui ka mitteformaalsed piirangud. Selles uurimuses käsitletakse institutsiooni kitsamalt. Institutsiooni all mõistetakse poliitilisi organisatsioone (kommunistlik partei) ning poliitilisi ja riiklikke asutusi (parteiorganid ja -aparaadid, Ministrite Nõukogu, ministeeriumid jne).⁴⁹ Töö fookuses on Eesti NSV Ministrite Nõukogu põhiseaduslike valitsemisorganite (ministeeriumide, komiteede, peavalitsuste, valitsuste) õiguslik staatus, Ministrite Nõukogu juhtorganite ja valitsemisorganite organisatsiooniline areng, valitsuse kompetents ja funktsioonid ning liikmeskond.

Stalini valitsemisaja NSV Liidu Ministrite Nõukogu kohta on ilmunud üksikuid uurimusi (vt Historiograafia). Seevastu liiduvabariikliku tasandi uurimine on jäänud ajaloolaste huviorbiidist peaaegu täiesti välja. Käesoleva töö

⁴⁶ Partei põhikirjas fikseeriti, et “partei organisatsioonilise ehituse juhtivaks põhimõtteks on demokraatlik tsentralism”, mis tähendas muuhulgas “kõrgemate organite otsuste tingimatut kohustuslikkust alamaile”. Vt: Üleliidulise Kommunistliku (enamlaste) Partei põhikiri. Kommunistliku Internatsionaali seksioon. (Ühel häälel vastu võetud ÜK(e)P XVIII kongressil). Tallinn: RK Poliitiline Kirjandus 1940, lk 10.

⁴⁷ ENSV põhiseaduses oli sätestatud, et “ENSV Ministrite Nõukogu annab määrusi ja korraldusi NSVL ja ENSV seaduste, samuti NSVL Ministrite Nõukogu määruste ja korralduste alusel ja nende täitmiseks”. Vt: Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Konstitutsioon (põhiseadus). Tallinn: Poliitiline Kirjastus 1948, lk 12.

⁴⁸ Douglass C. North. Institutsioonid, institutsiooniline muutus ja majandusedu. Tartu: Fontes 2004, lk 17.

⁴⁹ Vrd: Eesti keele seletav sõnaraamat. 1. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus 2009, lk 614; Eesti keele seletav sõnaraamat. 3. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus 2009, lk 833.

autoril ei ole andmeid, et liiduvabariikide Ministrite Nõukogu organisatsiooni ja kaadrite kohta oleks viimastel aastakümnetel valminud teaduslikke käsitusi. Samuti ei ole ilmunud spetsiaalseid uurimistöid Läti ega Leedu Ministrite Nõukogu kohta.

Eesti lähiajaloo uurimises on viimasel tosinal aastal tegeletud aktiivselt kommunistliku partei temaatikaga (vt Historiograafia). Sama ei saa öelda liiduvabariigi valitsusorganisatsiooni kohta. Ainus arvestatav töö on ilmunud Indrek Paavlelt, milles käsitletakse Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu aastatel 1940–1941.⁵⁰ Mainida võib veel ülevaadet ENSV võimuorganitest Nõukogude tagalas 1941.–1944. aastani, milles on vaadeldud lühidalt ka ENSV RKN-i tegevust ning rahvakomissariaatide hulgas tehtud muudatusi.⁵¹ Praegune uurimisseis ei ole aga kaugeltki piisav, et anda hinnanguid ja teha järeldusi Ministrite Nõukogu organisatsioonilise arengu, töökorralduse, funktsioneerimise ning kaadrite kohta.

Historiograafia

Lääne ajalookirjutuse panust NSV Liidu ajaloo ja kitsamalt stalinismi⁵² uurimisel on raske ülehinnata. Samas tuleb märkida, et empiiriliste uurimustena on paljud enne 1991. aastat ilmunud tööd vananenud, ent need võivad endiselt pakkuda huvi historiograafilisest aspektist, näidates, milline oli aastakümneid tagasi NSVL-i ajaloo uurimise seis, temaatilised eelistused ja populaarsemad uurimiskontseptsioonid.

⁵⁰ Indrek Paavle. The Council of People's Commissars of the Estonian SSR in 1940–1941. – Estonia 1940–1945: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Eds. Toomas Hiio, Meelis Maripuu, Indrek Paavle. Tallinn: Estonian Foundation for the Investigation of Crimes Against Humanity 2006, lk 217–240.

⁵¹ Olev Liivik. Leadership of the Estonian SSR in the Soviet Rear and Their Return to Estonia. – Estonia since 1944: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Eds. Toomas Hiio, Meelis Maripuu, Indrek Paavle. Tallinn: Estonian Foundation for the Investigation of Crimes Against Humanity 2009, lk 1–15.

⁵² Stalinismi algust seostatakse Lääne ajalookirjutuses enamasti suurte ümberkorralduste algusega NSV Liidu ühiskonna- ja majanduselus 1920. aastate lõpus, milleks olid kollektiviseerimine, kultuürevolutsioon ja forsseeritud industrialiseerimine ühelt poolt ja uue majanduspoliitika (NEP) lõpetamine teiselt poolt. Stalinismi mõiste kinnistumine Lääne ajalookirjutuses langes külma sõja ajalookontseptsioonide ümberhindamise ning “revisionismi” pealetungi aega 1970. aastate keskel. Revisionistide üks eestkõnelejaid Sheila Fitzpatrick defineerib stalinismina uute poliitiliste, majanduslike ja sotsiaalsete struktuuride tekkimist pärast “suurt murrangut” (*great break*), mis oli seotud kollektiviseerimise ja esimese viisaastaku plaaniga (1928–1932). Vt: Sheila Fitzpatrick. New Perspectives on Stalinism. – The Russian Review, 1986, Vol 46, lk 357.

Külma sõja perioodil andsid NSVL-i ajaloo ning laiemalt kogu NSVL-i uuringutes – sovetoloogias⁵³ – kõige enam tooni angloameerika päritolu ja taustaga uurijad, keda tuntakse totalitaristliku koolkonna nime all.⁵⁴ Nende mõju oli suurim 1950. ja 1960. aastatel, kui NSVL-i ajaloo uurimist vedasid politoloogid.⁵⁵ Sellega on seletatav ka poliitilise ajaloo uurimise populaarsus.⁵⁶ Uurimistöö keskmesse tõusid kommunistlik režiim ja riik ning võimuorganid ja riigijuhid. Olulisemate valdkondadena võib nimetada poliitilise süsteemi, valitsemisvormi ja -mehhanismide ning võimuinstitutsioonide, ideoloogia ja repressiivpoliitika uurimist.⁵⁷ Totalitaarse mudeli toetajate põhiteesiks oli, et Nõukogude Venemaa oli kommunistide võimuhaaramisest saadik totalitaarne riik, nagu kommunistlik partei oli totalitaarne partei. Leninismi ja stalinismi

⁵³ Kahepooluselise maailma tekkimine tõstis läänemaailmas huvi NSVL-s toimuvate ja toimunud sündmuste ja protsesside vastu. Sellega on seletatav sovetoloogia esilekerkimine ja jõuline arendamine Ameerika Ühendriikides, mis oma kõrgaegadel 1950.–1960. aastatel võttis lausa majandusharu mõõtmed, õilmitsedes riigi ja erafondide rahastuse toel. Sovetoloogia ühendas organisatoorselt akadeemilise uurimise ning Ameerika Ühendriikide rahvuslike julgeoleku huvide kaitsmise, mis garanteeris NSV Liidu uuringute helde subsideerimise ning NSV Liidu ekspertide ettevalmistamise. Sovetoloogia oli interdistsiplinaarne ja laiahaardeline, haarates enda alla erinevaid akadeemilisi distsipliine, mis tegelesid NSV Liidu elanikkonna, majanduse, poliitika, valitsejate ja valitsevate ideede jms analüüsimisega, mis toimusid minevikus, mis kestsid olevikus ning mille toimumist võis prognoosida tulevikus. Värskemaid uurimusi, mis käsitleb NSV Liidu uuringute suundi ja korraldust, on David Engermanni monograafia. Vt: David C. Engerman. *Know Your Enemy: The Rise and Fall of America's Soviet Experts*. New York: Oxford University Press 2009.

⁵⁴ “Totalitarismi” (*totalitarianism*) kirjeldatakse NSV Liidu ajaloo uurimises nii kontseptsioonina, mudelina (*totalitarian model*), paradigmana kui ka teooriana. “Totalitarismi” sünonüümina kasutatakse ka mõistet “traditsionalism”. Totalitarismi mõistest, mõtestamisest ja uurimistulemustest NSVL ajaloo uurimises vt: Katrin Boeckh. *Stalinismus in der Ukraine: Die Rekonstruktion des sowjetischen Systems nach dem Zweiten Weltkrieg*. Wiesbaden: Haarowitz Verlag 2007, lk 13–19; Stephen F. Cohen. *Rethinking the Soviet Experience. Politics & History since 1917*. New York: Oxford University Press 1985, lk 3–5; Fitzpatrick, *New Perspectives*, lk 357–360; Alter Litvin, John Keep. *Stalinism: Russian and Western views at the turn of the millennium*. London, New York: Routledge 2005, lk 97–98; Stefan Plaggenborg. *Die wichtigsten Herangehenweisen an den Stalinismus in der westlichen Forschung – Stalinismus. Neue Forschungen und Konzepte*. Hrsg. Stefan Plaggenborg. Berlin: Berlin Verlag Arno Spitz GmbH 1998, lk 13–16.

⁵⁵ Boeckh, *Stalinismus in der Ukraine*, lk 13. Koolkonna väljapaistvamateks politoloogideks võib NSVL-i poliitilise ajaloo uurimise maastikul pidada Merle Fainsodi ja Leonard Schapirot.

⁵⁶ NSV Liidu poliitilise ajaloo uurimisest Läänes on koostanud hea ülevaate Sheila Fitzpatrick. Vt: Sheila Fitzpatrick. *Politics as Practice: Thoughts on a New Soviet Political History*. – *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 2004, No 1, lk 27–51.

⁵⁷ Vt lähemalt: Litvin & Keep, *Stalinism*, lk 89; Philip Boobbyer. *The Stalin era*. New York: Routledge 2000, lk 2–3.

vahel ei nähtud põhimõttelisi erinevusi ning stalinismi käsitleti leninismi arengu loogilise ja prognoositava jätkuna.⁵⁸

Totalitaristliku koolkonna standardteoseks ja oluliseks orientiiriks Lääne ajaloolastele on peetud ameerika politoloogi Merle Fainsodi uurimust NSV Liidu valitsemise kohta.⁵⁹ Teoses käsitletakse lähemalt võimu dünaamikat ja selle struktuure. Ministrite Nõukogu vaadeldakse Fainsodi järgi valitsemissüsteemi ühe osana, ilma et selle funktsioneerimist ja vahekorda parteiorganitega oleks lähemalt seletatud. Fainsodi käsitluse nõrkusena on välja toodud Nõukogude poliitika sügavama ajaloolise analüüsi ning süstemaatilise võrdluse puudumist. See võis olla nii põhjus kui ka ettekääne, miks Nõukogude uuringutes puhunud värskete tuulte mõjul anti Fainsodi õpilasele Jerry Hough'le 1970. aastate teisel poolel ülesanne kaasajastada manalateele läinud korüfee käsitlust. Tulemus põhjustas omajagu poleemikat, häirides enam neid, kes hindasid Fainsodi originaalkäsitlust.⁶⁰ Nimelt oli Jerry Hough' uusversioon pealkirjaga "How the Soviet Union is Governed" põhimõtteliselt uus käsitus varasemast teosest "How Russia is Ruled". Merle Fainsodi nimi pandi autorina teisele kohale üksnes kirjastaja nõudmisel, mitte sisulistel kaalutlustel.⁶¹ Kahe käsitluse ideoloogiliste lähtekohtade erinevused väljenduvad selgelt pealkirjas, mis oli samavõrd põhjendatud ka raamatu temaatilisi valikuid arvesse võttes. Kui Hough pöörab tähelepanu NSV Liidu valitsemise ja juhtimise tehnikatele ning mõistab süsteemi evolutsioonilisena, siis Fainsod nägi NSVL-i valitsemist (*rule*) totalitaarsena, muutumatuna ja järjepideva süsteemina.⁶²

Jerry Hough' uusversioon NSV Liidu valitsemise kohta ilmus "revisionismi" võidukäigu ajal. Juba 1960. aastatel astus ajaloo-uurimise lavale revisionistide esimene laine, millele järgnes 1970. aastate teine laine, kuhu kuulusid peamiselt end sotsiaallajaloolastena identifitseerinud uurijad. Sheila Fitzpatrick on neid nimetanud "uueks kohordiks" (*New Cohort*), mis on saanud nüüdseks üldkasutatud mõisteks.⁶³ Mis puutub mõistesse "revisionism" NSV Liidu ajaloo uurimise kontekstis, siis revisionistidele ahvatlevana näiva sildi said kõigepealt külge sotsiaallajaloo suunitlusega nn teise laine uurijad,⁶⁴ aga nende vanemaid kolleege hakati revisionistide hulka arvama alles hiljem.⁶⁵

⁵⁸ Boobbyer, *The Stalin era*, lk 7; Stephen F. Cohen. Bolshevism and Stalinism. – Stalinism: Essays in Historical Interpretation. Ed. Robert C. Tucker. New York: Norton 1977, lk 4.

⁵⁹ Merle Fainsod. *How Russia is Ruled*. (8. trükk). Cambridge (Mass.): Harvard University Press 1961. Esimene trükk Fainsodi raamatust ilmus 1953. aastal.

⁶⁰ Vt lähemalt: Engerman, *Know Your Enemy*, lk 300–304.

⁶¹ Hough & Fainsod, *How the Soviet Union is Governed*. Uusversiooni esimene trükk ilmus 1978. aastal.

⁶² Hough' käsitluse retseptsiooni kohta vt: Engerman, *Know Your Enemy*, lk 300–304.

⁶³ Fitzpatrick, *New Perspectives*, lk 358.

⁶⁴ Sheila Fitzpatrick, John Arch Getty, Roberta Manning jt.

⁶⁵ Nimetan mõned poliitilise ajaloo uurijad nagu Moshe Lewin, Robert C. Tucker ja Stephen F. Cohen.

Revisionismi tekkimist ja läbilöömist sovetoloogias on seletatud reaktsioonina ja tühimusest poliitikakeskse ajaloo uurimise vastu.⁶⁶ Siiski ei olnud küsimus kaugeltki ainult NSV Liidu uuringutes – ajalookirjutuses oli toimumas paradigma vahetus. Sotsiaalahalo jöulise esiletöusuga jäi poliitilise ajaloo uurimine tagaplaanile. Sheila Fitzpatricku arvates oli poliitilisel ajalool Ameerika Ühendriikides negatiivne maine: seda loeti vanamoodsaks, igavaks ning teooriast sõltumatuks distsipliiniks, millega tegelemist peeti kohaseks ajaloo populariseerijatele.⁶⁷ NSV Liidu ajaloo uurimisel hakati poliitikakesksetest teemadest hoiduma veel teiselgi põhjusel. Nimelt puudus uurijatel juurdepääs osale allikatest, sest Nöukogude arhiivid jäid ajaloolastele suuremalt jaolt suletuks.

Sotsiaalahaloolastest revisionistid asusid kommunistliku režiimi ja ühiskonna ning režiimi ja indiviidi suhteid kardinaalselt ümber hindama. Totalitarismile heideti ette NSVL-i ajaloo käsitlemist võimu tasandilt – riigi ja tema juhtide perspektiivi abil –, mida on nimetatud “laskuvaks meetodiks” (*descending approach*), kuna revisionistide lähenemist on nimetatud “kasvavaks meetodiks” (*ascending approach*) ehk teiste sõnadega ühiskonna uurimist n-ö altpoolt.⁶⁸ NSV Liidu ajaloo uurimises tähendas uurimismeetodi vahetus “alumise perspektiivi” sissetoomist stalinismi kui ühe epohhi uurimisse.⁶⁹

Nagu juba märgitud, oli revisionistide eneserefleksiooni lahutamatuks osaks kriitika totalitaristide aadressil, mis avaldus viimaste kontseptsioonide ümberlukkamises, falsifitseerimises ja teadlikus vastandumises. Neid ei rahuldanud totalitaristide lähenemis- ja tõlgendusviisid NSVL ajaloo ega kaasaja kohta. Kahtluse alla seati totalitarismi mõiste kasutamine Nöukogude poliitilise ja ühiskondliku korra kirjeldamisel.⁷⁰

Erinevalt totalitaristidest ei vaadelnud revisionistid Stalini-aegset ühiskonda diktaatorile allutatud passiivse objektina, vaid inimkooslusena, kus kodanikel olid omad ambitsioonid, eesmärgid ning reaalsed võimalused süsteemi sees kõrgemale tõusta ja ennast ühiskonnas ümber paigutada. Sellel põhjusel uuriti ühiskondlikke muutusi, sotsiaalset ja ruumilist mobiilsust, aga samuti sotsiaalseid tagajärgi murrangulistele muutustele nagu industrialiseerimine ja kollektiviseerimine, ühiskonna struktuuri, hierarhiaid ning eliiti. Revisionistid tõid stalinismi puhul välja moderniseerumise püüdlusi Venemaa mahajäämuse ületamiseks, kuid teiselt poolt jõuti järeldusele, et stalinismil olid oma nõrkused ja kitsaskohad. Stalini administratsiooni hinnati ebaefektiivseks ja kaootiliseks

⁶⁶ Fitzpatrick, *Politics as Practice*, lk 27.

⁶⁷ Samas, lk 27–28.

⁶⁸ Inglise keeles: *history from below*.

⁶⁹ Fitzpatrick, *New Perspectives*, lk 367; Fitzpatrick, *Politics as Practice*, lk 27; Graeme Gill. *The Origins of the Stalinist Political System*. Cambridge: Cambridge University Press 1990, lk 2–3.

⁷⁰ Litvin & Keep, *Stalinism*, lk 90.

ning väideti, et Stalini rolli riigi juhtimisel on ülepaisutatud, kuna ta ei olevat olnud ainuvõimuga diktaator.⁷¹

Revisionistide vanema põlvkonna uurimuste üheks kontseptuaalseks nurgakiviks oli leninismi ja stalinismi erinevuste rõhutamine.⁷² Revisionistid lükkasid ümber totalitaristide sedastatud leninismi ja stalinismi kontinuiteedi põhimõtte, keeldudes tunnistamast, et leninism viis vältimatult stalinismini. Viimases nähti ajalooliselt erinevat ja spetsiifilist fenomeni, ehkki leninismi ja stalinismi sarnaste joontena tunnistati mõlema nähtuse vägivaldsust.⁷³

Pärast NSVL-i kokkuvarisemist puhkesid Lääne ajalookirjutuses elavad diskussioonid Nõukogude uuringute tuleviku ning stalinismi uute tõlgendamisvõimaluste üle, millele andis hoogu arhiivide avanemine. Uuesti on kasvanud totalitarismi teooriate tähtsus kommunismiuuringutes, iseäranis võrdlevates uuringutes natsionaalsotsialismiga.⁷⁴ Sotsiaajaloolise taustaga revisionistlik koolkond on ajalookirjutuse rambivalgusest lahkunud ja liitunud vallandunud “kultuurilise pöördega”, mille üldnimetajaks on “uus kultuuriajalugu” (*new cultural history*).⁷⁵ Postmodernistliku ajastu kultuuriline lähenemine mõistab stalinismi paratamatu ja loogilise tagajärjena NSV Liidu kultuurilise mahaäämuse kontekstis, mis olevat tinginud vajaduse riigi moderniseerimise järele.⁷⁶ “Uus kultuuriajalugu” kasutab meeleldi juba ajaloos varem kõlanud retoorikat ja leksikat. Sedaviisi võib stalinismist saada “tsivilisatsioon” või “ühiskonna integreerimismudel”⁷⁷ ning kommunism võib olla “reis valguse suunas”.⁷⁸ John Keep on märkinud, et postmodernismis ei ole kohta universaalsetele printsiipidele ega välisele tõele, vaid kesksel kohal on sõnum.⁷⁹ Siinkohal tahaks

⁷¹ Boeckh, *Stalinismus in der Ukraine*, lk 15–16; Cohen, *Bolshevism and Stalinism*, lk 10–11; Litvin & Keep, *Stalinism*, lk 90; Stephen Kotkin. *Magnetic Mountain. Stalinism as a Civilization*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press 1995, lk 3–5.

⁷² Vt: Cohen, *Bolshevism and Stalinism*, lk 3–29; Robert C Tucker. *Stalinism as Revolution from Above*. – *Stalinism: Essays in Historical Interpretation*. Ed. Robert C. Tucker. New York: Norton 1977, lk 77–108; Moshe Lewin. *The Social Background of Stalinism*. – *Stalinism: Essays in Historical Interpretation*. Ed. Robert C. Tucker. New York: Norton 1977, lk 111–136.

⁷³ Tucker, *Stalinism as Revolution*, lk 78; Boobbyer, *The Stalin era*, lk 7.

⁷⁴ Boeckh, *Stalinismus in der Ukraine*, lk 14–15; Meelis Maripuu. *Omaavalitsuseta omaavalitsused: halduskorraldus Eestis Saksa okupatsiooni ajal 1941–1944*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2012, lk 18.

⁷⁵ Peter Burke. *Mis on kultuuriajalugu?* Tallinn: TLÜ Kirjastus 2011; Marek Tamm. *Sissejuhatust. Humanitaarteaduste metodoloogia: minevik ja tulevik*. – *Humanitaarteaduste metodoloogia. Uusi väljavaateid*. Koost Marek Tamm. Tallinn: TLÜ Kirjastus 2011, lk 9–29.

⁷⁶ Boeckh, *Stalinismus in der Ukraine*, lk 16.

⁷⁷ Samas, lk 16.

⁷⁸ Vrd tunnustatud NSV Liidu ajaloo uurija Igal Halfini laialdast tähelepanu pälvinud monograafia sisukorda. Igal Halfin. *Terror in My Soul. Communist Autobiographies on Trial*. Cambridge (Mass.), London: Harvard University Press 2003.

⁷⁹ Litvin & Keep, *Stalinism*, lk 91.

nõustuda revisionisti Stephen Coheni teravmeelse järeldusega, et intellektuaalsed moed tõusevad ja langevad nagu aktsiad.⁸⁰

Lähtuvalt väitekirja uurimistemaatikast tuleb pikemalt peatuda NSV Liidu poliitilise ajaloo uurimise suurkujul, austraalia päritolu Thomas Rigby'l, kes on andnud üliolulise panuse Nõukogude institutsioonide, poliitiliste ja sotsiaalsete kontrollimehhanismide, eliidi ning nomenklatuuri uurimisse. Tema teadlaseks kujunemine jäi 1950. aastatesse, kui angloameerika ajalookirjutuses valitses totalitaristlik koolkond. Rigby ei liitunud totalitaristidega, pidades nende lähenemist enda jaoks metodoloogiliselt vastuvõetamatuks. Tema arvates ei peegeldanud totalitaarne kontseptsioon Nõukogude süsteemi olemust. Rigby uurimused NSV Liidu valitsemiskorraldusest ja institutsioonidest on toetunud Max Weberi võimu tüpoloogiale legitiimsusest ning sotsiaalsetest struktuuridest.⁸¹ Tema tähtsaimaks tööks Nõukogude institutsioonidest võib pidada uurimust Lenini-aegse RKN-i kohta, milles käsitletakse RKN-i organiseerimist, tegevust ja kaadriküsimusi. Rigby järgi kujutas RKN endast alguses "valitsuskabinetti", mis oli riigi poliitiliseks ja administratiivseks võtmeorganiks. 1920. aastate algul hakkas RKN-i tähtsus kahanema sedamööda, kuidas kasvas 1919. aastal loodud Poliitbüroo positsioon võimuorganina.⁸²

Enim erialast vastukaja on tekitanud Rigby mahukas uurimus NLKP liikmeskonnast 1917–1967.⁸³ Rigby oli esimene Lääne ajaloolane, kes analüüsis NLKP liikmeskonna kujundamist ja karakteristikaid, käsitades kogu kommunistliku partei liikmeskonda Nõukogude poliitilise eliidina. Ta on tegelenud samuti partrimoniaalsele võimule omase nähtuse "klientismiga". Oma uurimistöös on T. Rigby näidanud, et "patrooni ja kliendi suhted" (*patron-client relationship*) esinesid Nõukogude suletud süsteemis niihästi kesk võimu kui ka kohaliku tasandi võimustruktuurides, nimetades selle ühe peamise põhjusena NSV Liidu juhtimise nõrka institutsionaliseerumist.⁸⁴ Thomas Rigby't võib pidada pionieriks nomenklatuuri uurimises. Esimese Lääne uurijana püüdis ta seletada Nõukogude nomenklatuuri põhimõtteid ja mõtestada juhtiva kaadri selektsiooni selles süsteemis.⁸⁵ Tema arvates ei olnud nomenklatuur üksnes

⁸⁰ Cohen, *Rethinking the Soviet Experience*, lk 3.

⁸¹ Rigby olulisemate teadustööde, uurimiskontseptsioonide ja järelduste kohta vt: Stephen Fortescue. T. H. Rigby on Soviet and Post-Soviet Russian Politics. – Russian politics from Lenin to Putin. Ed. Stephen Fortescue. Basingstoke: Palgrave Macmillan 2010, lk 1–20.

⁸² Rigby, *Lenin's Government*, lk 223–228.

⁸³ Thomas H. Rigby. *Communist Party-Membership in the USSR 1917–1967*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press 1968.

⁸⁴ Vt lähemalt Thomas Rigby artiklitekogumikku: Thomas H Rigby. *Political Elites in the USSR: Central Leaders and Local Cadres from Lenin to Gorbachev*. Aldershot: Edward Elgar 1990, lk 9, 43–72, 94–146.

⁸⁵ Thomas Rigby kaitses 1954. aastal doktoriväitekirja pealkirjaga "The Selection of the Leading Personnel in the Soviet State and Communist Party". Väitekirja kaks peatükki ilmusid väheste muudatustega 1990. aastal. Vt: Thomas H. Rigby. *The nomenklatura and patronage under Stalin*. – Thomas H. Rigby. *Political Elites in the USSR: Central Leaders and Local Cadres from Lenin to Gorbachev*. Aldershot: Edward Elgar 1990, lk 94–126.

administratiivne mehhanism, vaid sotsiaalne kategooria, mis kujutas endast “valitsevat privilegeeritud klassi”.⁸⁶

Rigby jälgedes on astunud Nõukogude poliitilise süsteemi ja võimumehhanismide uurimisel tema kaasmaalane Graeme Gill, kes on samuti oma töödes toetunud Max Weberi institutsioonide teooriale valitsemistüüpide kohta ja tema patrimonialismi kontseptsioonile. Gilli üks tähelepanuväärsemaid töid analüüsib NSV Liidu poliitilise süsteemi väljakujunemist ja arengut kommunistide võimuhaaramisest kuni 1941. aastani.⁸⁷ 1920. ja 1930. aastate valitsemispraktikaid, kaadrisüsteemi, võimusuhteid ja -võrgustikke on oma töödes käsitlenud üks väljapaistvamaid NSVL poliitilise ajaloo eksperte J. Arch Getty. Sarnaselt Rigby ja Gilliga käsitleb ka Getty Stalini-aegset valitsemist patrimonialisena, kuid erinevalt eespool nimetatud kolleegidest on ta seisukohal, et patrimonialisele võimule omased patrooni ja kliendi suhted võivad esineda ka modernsetes ja ratsionaalsetes bürokraatiates. Tema hinnangul on klientism Venemaal pikka traditsioonidega ega ole riigivalitsemise moderniseerimisele vaatamata lakanud Venemaa poliitilise ja ühiskondliku süsteemi osana eksisteerimast tänaseni.⁸⁸

Patrimonialisena on Stalini-aegset riigivalitsemist vaadelnud samuti üks tunnustatumaid NSV Liidu poliitiliste institutsioonide ja võimumehhanismide uurijaid Yoram Gorlizki, kelle sulest on ilmunud uurimus sõjajärgsest NSVL Ministrite Nõukogust.⁸⁹ Tuginedes Max Weberi partrimonialismi käsitluse edasiarendusele – neopatrimonialismile –, väidab Gorlizki, et hilisstalinistlik MN oli hästi funktsioneerinud bürokraatlik süsteem, millel õnnestus oma “sise-ringi” Büroo (1949. aastast Presiidium) kaudu kontrollida peaaegu kogu riigi majanduse juhtimist. Ministrite Nõukogu Büroo tugevustena loetleb Gorlizki regulaarset ja tihedat koosolekute graafikut, kindlat päevakorda ning Büroo liikmete vahel kindlaks määratud tööjaotust, mis võimaldas valitsusorganil tegutseda operatiivselt ja olla võrdlemisi sõltumatu “patrimonialisest” liidrist Stalinist, kes taandas ennast valitsuse juhtimisest. Koos vene ajaloolase Oleg Hlevnjukiga on Gorlizki kirjutanud seni kõige põhjalikuma käsitluse hilisstalinistliku NSV Liidu valitsemise kohta, mille üheks teoreetiliseks lähtekohaks on samuti neopatrimonialismi kontseptsioon.⁹⁰ Yoram Gorlizki eestvedamisel on käivitatud samuti rahvusvaheline uurimisprojekt “Networks and

Hiljem kirjutas Rigby artikli nomenklatuuri süsteemi tekkimisest, mis on avaldatud samuti 1990. aastal ilmunud kogumikus. Vt: Thomas H. Rigby. The origins of the nomenklatura system. – Thomas H. Rigby. Political Elites in the USSR: Central Leaders and Local Cadres from Lenin to Gorbachev. Aldershot: Edward Elgar 1990, lk 73–93.

⁸⁶ Rigby, *Political Elites*, lk 6–8, 73–126.

⁸⁷ Gill, *The Origins*.

⁸⁸ Vt: J. Arch Getty. Practicing Stalinism. Bolsheviks, Boyars, and the Persistence of Tradition. New Haven, London: Yale University Press 2013. Nimetatud käsitlus on suurepäraseks sünteesiks A. Getty poolt viimastel aastakümnetel tehtud uurimistööst stalinismi vallas.

⁸⁹ Gorlizki, *Ordinary Stalinism*.

⁹⁰ Gorlizki & Khlevniuk, *Cold peace*.

hierarchies in the Soviet provinces 1945–1970”, mille raames kavatsetakse uurida umbes kolmekümmet NSV Liidu regiooni (sh Eesti NSV) ning luua nelja oblasti (Moskva, Pensa, Tšeljabinski ja Vinnitsa) arhiivide ning Moskva kesk-arhiivide põhjal terviklik pilt regionaalse võimu toimimisest ja igapäevastest valitsemise praktikatest.⁹¹

Uurimistöö teemast lähtuvalt tuleb peatuda inglise ajaloolase Derek Watsoni monograafial NSV Liidu valitsusest Vjatšeslav Molotovi RKN-i esimeheks olemise ajal aastatel 1930–1941.⁹² Uurimuses on vaadeldud valitsuse struktuuri, töökorraldust ning tegevust NSV Liidus toimunud poliitiliste protsesside ja sündmuste taustal. Watsoni hinnangud RKN-i staatuse ja positsiooni kohta NSV Liidu juhtimisstruktuuris on vastuolulised. Ta mõonab, et RKN-l ei õnnestunud saada “valitsuskabinetiks” ega “valitsuseks”, kuid RKN olevat sellegipoolest olnud “märkimisväärselt kõrgetasemeline organ”, mille asjaajamine olnud võrreldav lääneriikide kaasaegsete “valitsuste” ja “valitsuskabinettidega”.⁹³ D. Watsoni tõmmatud paralleelid NSV Liidu ja lääneriikide valitsuste vahel on tekitanud tema kolleegides hämmeldust ja põhjustanud kriitikat. John Keep heidab Watsonile ette klammerdumist valitsuse ametlikesse protseduuridesse. Ta osutab valitsuse kompetentsi piiramisele Molotovi ametisoleku ajal, märkides, et paljud küsimused läksid RKN-lt üle otsustamisele “diktaatori ja tema lähikondlaste” kätte.⁹⁴ J. Arch Getty on kritiseerinud Watsonit seevastu liigse “optimismi” pärast RKN-i efektiivsuse hindamisel, sest leiduvat küllaldaselt tõendeid vastupidise kohta nagu funktsioonide “kattuvus”, “paljusõnalisus” või “selge kaos”.⁹⁵

Kõige mastaapsem käsitlus NSV Liidu Ministrite Nõukogu kohta nägi päevavalgust juba enne Watsoni monograafia ilmumist ja selle kirjutas hollandi õigusteadlane Ger P. van den Berg.⁹⁶ Uurimus on valminud doktoridissertatsiooni laiendusena. Hästi struktureeritud ja hõlpsasti käsiraamatuna kasutatava töö ajalised raamid on piiritletud enamlaste võimuhaaramise ja 1970. aastate lõpuga. Uurimuses on põhjalikumalt peatutud valitsuse põhiseaduslikul pädevusel, poliitilisel rollil, valitsusorganite ülesehitusel, organisatsioonilistel muudatustel ning valitsusorganite ja valitsusaparaadi töökorraldusel. Töös leidub andmeid ka liiduvabariikide Ministrite Nõukogu organite ja nende koosolekute kohta. Positivismi vaimus kirjutatud monograafia nõrkusena tuleb

⁹¹ Uurimisprojektil on sisukas kodulehekül, kust leiab muuhulgas projekti raames ilmunud uurimuste täistekste.

<<http://www.socialsciences.manchester.ac.uk/disciplines/politics/research/SovietProvinces/>> [vaadatud 30.09.2013].

⁹² Watson, *Molotov and Soviet Government*.

⁹³ Samas, lk 192.

⁹⁴ Litvin & Keep, *Stalinism*, lk 109–110.

⁹⁵ Refereeritud John Keepi põhjal. Vt: Litvin & Keep, *Stalinism*, lk 110. J. Arch Getty retsensioon vt: *Slavic Review*, 1997, Vol 53, lk 371–372.

⁹⁶ Uurimus valmis originaalis hollandi keeles. Käesolevas töös on kasutatud uurimuse saksakeelset tõlget. Van den Berg, *Organisation*.

nimetada allikalise baasi piiratust. Van den Bergil nagu ka teistel Lääne uurijatel ei olnud võimalust pääseda Nõukogude arhiividesse, mistõttu tuli leppida NSV Liidu avalike normatiivaktide, riiklike infomaterjalide ning sekundaarse kirjandusega. Sellel põhjusel on osa probleemide käsitlemine jäänud pealiskaudseks ja fragmentaarseks ning mõned autori hinnangud ja järeldused ei ole osutunud korrektseks ja täpseks.

Ilmunud on ka uurimusi Ministrite Nõukogu haldusala ja valitsemisorganite kohta. Valdavalt käsitletakse neis 1920. ja 1930. aastaid. Hilisemast perioodist tuleks nimetada Timothy Dunmore'i "revisionismi" vaimus kirjutatud uurimust käsumajandusest sõjajärgsel Stalini valitsemisperioodil.⁹⁷ Dunmore keskendub oma uurimuses tööstussektori administreerimisele ja tööstuse sõjajärgsele taastamisele. Monograafias vaadeldakse samuti poliitilise võimu ja valitsemisbürookraatia suhteid ning poliitika elluviimist ministeeriumide tasandil. Dunmore jõuab järeldusele, et riigibürokraatia võis mõjutada ka kõrgemat poliitilist tasandit ning tegutseda majanduse juhtimisel võrdlemisi autonoomselt. Mainida võib veel uurimust hilisstalinismi perioodi tootmisharu põhimõttel moodustatud ministeeriumitest, milles käsitletakse muuhulgas tootmisharu ministeeriumide võrgustikus toimunud muutusi, ministrite vahetusi, vanuselist koosseisu ja kaadripuhastusi.⁹⁸

Kaadripoliitika väljaselgitamisest riigiaparaadis on Lääne uurijaid huvitanud enam parteistruktuurid. Tegeletud on parteilise nomenklatuuri, parteiapparaatide juhtivkoosseisude, kongresside ja konverentsi delegaatide ning kõrgemate parteiorganite liikmeskonnaga, kusjuures riigiaparaati parteiorganite liikmeskonna hulgast teadaolevalt spetsiaalselt analüüsitud ei ole. Lääne ajalookirjutuses on juhtivate kaadrite uurimise teoreetiliseks lähtekohaks eliidi teooriad ja kontseptsioonid, mille alusel on Nõukogude eliiti käsitatud kas poliitilise või sotsiaalse kategooriana (eliidi määratlemise ja kategooriate kohta vt peatükk 3.2.). Esimeseks arvestatavaks saavutuseks "Nõukogude poliitilise eliidi" uurimisel oli John A. Armstrongi monograafia Ukraina parteikaadrist, milles analüüsitakse avalike allikate põhjal Ukraina liiduvabariiklikku tasandit ja oblastikomitee juhtkonda.⁹⁹ Rohkem tähelepanu on siiski pööratud NSV Liidu võimupüramiidi tipu NLKP KK ja Poliitbüroo liikmeskonna analüüsimisele, mille kohta on ilmunud alates 1990. aastate algusest mitu hea tasemega uurimust.¹⁰⁰

⁹⁷ Timothy Dunmore. *The Soviet Command Economy: The Soviet State Apparatus and Economic Policy, 1946–1953*. New York: St. Martins 1980.

⁹⁸ John Crowfoot, Mark Harrison. *The USSR Council of Ministers under Late Stalinism, 1945–1954: Its Production Branch Composition and the Requirements of National Economy and Policy*. – *Soviet Studies*, 1990, No 1, lk 39–58.

⁹⁹ John A. Armstrong, *The Soviet Bureaucratic Elite: A Case Study of the Ukrainian Apparatus*. New York: Frederick A. Praeger 1959.

¹⁰⁰ Kenneth Farmer. *The Soviet Administrative Elite*. New York: Praeger 1992; John Löwenhardt, James R. Ozinga, Erik Van Ree. *The Rise and Fall of the Soviet Politburo*. London: UCL Press 1992; Evan Mawdsley, Stephen White. *The Soviet Elite from Lenin to Gorbachev: The Central Committee and its Members, 1917–1991*. New York: Oxford University Press 2000.

1970. aastatel asus liiduvabariikide juhtkonda uurima austraallane Grey Hodnett. Tema üheks eesmärgiks oli selgitada välja mittevene liiduvabariikide juhtkonna nimirahvuse ja mittekohalike vahekorda ning teha kindlaks, millistes valitsemissektorites ja ametikohtadel oli rohkem põlisrahvuse esindajad ja millistel mittekohalike rahvuste esindajaid. Esimeses etapis kaardistati juhtivad ametikohad, kuhu arvati partei keskkomitee sekretärid, osakondade juhatajad, Ministrite Nõukogu liikmed ning veel mõne organisatsiooni juhid. Põhiliseks allikaks oli Hodnetti uurimisgrupil liiduvabariiklik keskajakirjandus. Läbi töötati aastakäigud 1955–1972, kuna varasemate aastakäikude ajalehti Läänes terviklikult ei leidunud. Üsna täielikud andmed saadi 49 ametipositsiooni kohta, mis ei eksisteerinud võimustruktuurides korraga ega olnud kõikides liiduvabariikides esindatud. Tööstuslike ministereeriumide kohta jäid andmed aga sedavõrd lünklikuks, et neid ei avaldatud. Esimese etapi väljundiks sai käsiraamat liiduvabariikide juhtivatest ametikohtadest ja nende juhtidest, kelle biograafiad valmisid samuti suuremalt jaolt ajakirjanduse põhjal.¹⁰¹ Teises etapis võttis Hodnett ette ametikohtade ja biograafiliste andmebaaside põhjaliku töötamise ning avaldas uurimuse liiduvabariikide juhtivate ametikohtade komplekteerimisest, hinnates olemasolevate andmete põhjal juhtkonna värbamist, võrdles üksikute ametipositsioonide töötajate paigutamise spetsiifikat, liiduvabariikide eripärasid ning selgitas välja juhtiva kaadri karjääri, liikumise ja ümberpaigutamise mustreid.¹⁰² Kuigi Hodnett töötas läbi mahuka andmemassiivi ning kasutas sotsiaalteaduste relevantseid uurimis- ja esitusmeetodeid, tuleb Hodnetti uurimistulemustesse suhtuda kriitiliselt, sest tema allikabaas oli ühekülgne ning ta ei rakendanud ajakirjanduse läbitöötamisel allikakriitikat, eeldades aksioomaatilist, et ajakirjanduses avaldatu vastab tegelikkusele.

Pärast NSV Liidu lagunemist on huvi regionaalse tasandi uurimise vastu aina kasvanud, sellele on aidanud kaasa juurdepääs endise NSV Liidu territooriumi arhiividesse. Populaarsem on olnud poliitiliste olude, repressioonide, vastupanu, rahvussuhete ja ühiskonna uurimine, samas kui regioonide juhtimise, võimustruktuuride ning kaardrite temaatika on seevastu jäänud uuemates uurimustes pealiskaudseks. Positiivse erandina võib ära märkida saksa ajaloolase Katrin Boeckhi mahukat monograafiat stalinistliku süsteemi rekonstrueerimisest Punaarmee tagasivallutatud Ukrainas 1940. aastatel.¹⁰³ Boeckhi käsitus avab olulisi tahkusi heterogeense Ukraina sõjajärgse valitsemise, valitsusstruktuuride ja poliitiliste olude kohta, keskendudes resovetiseerimise ja restaliniseerimise protsesside uurimisel partei- ja riigivõimu, keskuse ja liiduvabariigi suhetele ning kontrollimehhanismidele ühiskonnas ja partei ja riigi vahel. Peale Boeckhi monograafia väärivad nimetamist Amir Weineri uurimus hilisstalinismist

¹⁰¹ Grey Hodnett, Val Ogareff. *Leaders of the Soviet Republics, 1955–1972: A Guide to Posts and Occupants*. Canberra: The Australian National University 1973.

¹⁰² Grey Hodnett. *Leadership in the Soviet National Republics: A Quantitative Study of Recruitment Policy*. Oakville: Mosaic Press 1978.

¹⁰³ Boeckh, *Stalinismus in der Ukraine*.

Vinnitsa oblastis¹⁰⁴ ning Kees Boterbloemi käsitus sõjajärgsest Kalinini oblastist.¹⁰⁵

Sõjajärgset sovetiseerimist Eesti külas kohaliku halduse ja põllumajanduse ümberkorraldamise kontekstis on uurinud saksa ajaloolane David Feest.¹⁰⁶ Mahukal arhiiviuuringutel põhineva uurimuse fookuses on kommunistliku partei kohalikud võimuesindajad vallakommunistid. Kohaliku tasandi kõrval käsitleb Feest oma monograafias ka sõjajärgse ENSV juhtimist, tutvustades liiduvabariigi juhtivtegelasi ning analüüsides tähtsamaid poliitilisi protsesse ja sündmusi 1940. aastate Eestis.

Nõukogude süsteemis kannatasid ühiskonnateadused tugeva ideoloogilise surve all. Ajaloolasel oli mõeldamatu tegeleda ajaloouurimise teoreetiliste küsimustega, rakendada uurimistöös ajalooeaduse või teiste distsipliinide teooriaid, pakkuda välja ja kontrollida teoreetiliste ja analüütiliste kontseptsioonide paikapidavust ning ületlndse mõtestada teaduslikult oma uurimisobjekti. Nõukogude ajaloolased kirjutasid empiirilisi uurimusi ning empiiriline uurimus valitseb selles geograafilises ruumis, kus kunagi laius NSV Liit, praeguse ajani.

Nõukogude ajaloolased, õigusajaloolased ja õigusteadlased käsitlesid Nõukogude valitsemissüsteemi, valitsus- ja riigistruktuure nende põhiseaduslikust kompetentsist ja funktsioonidest lähtuvalt, mis olid teravas kontrastis tegelike valitsemismehhanismidega ja -praktikatega. Võis siiski juhtuda, et ettekirjutatud mallide järgi kirjeldati normatiivakte kasutades valitsuse ja valitsusasutuste organisatsioonilise struktuuri muutusi, mille faktimaterjal on kasutamiskõlblik ka tänapäeval. Nimetada võib Jossif Anonovi käsitlusi riigivalitsemise organite süsteemi ja ministeeriumide kohta, milles on keskorganite kõrval kirjeldatud ka liiduvabariikide riigivalitsemise organeid ja jälgitud nende hulgas tehtud muudatusi.¹⁰⁷ Sellisel põhimõttel koostatud töid ilmus nii NSV Liidu keskvoimu kui ka üksikute liiduvabariikide kohta.¹⁰⁸ Populaarseks, kui mitte öelda

¹⁰⁴ Amir Weiner. *Making Sense of War. The Second World War and the Fate of the Bolševik Revolution*. Princeton, Oxford: Princeton University Press 2001.

¹⁰⁵ Kees Boterbloem, *Life and Death under Stalin: Kalinin Province 1945–1953*. Montreal, Kingston: McGill Queens University Press 1999.

¹⁰⁶ David Feest. *Zwangskollektivierung im Baltikum. Die Sowjetisierung des estnischen Dorfs 1944–1953*. Köln, Wien: Böhlau 2007.

¹⁰⁷ Иосиф Анонов. Система органов государственного управления в советской социалистической федерации. Москва: Издательство Академии наук СССР 1951; Иосиф Анонов. Министерства в СССР. Москва: Госюриздат 1960.

¹⁰⁸ Очерки по истории органов советской государственной власти. Москва: Государственное издательство юридической литературы 1949; Анатолий Нелидов. История государственных учреждений СССР 1917–1936 гг.: учебное пособие. Москва: Московский государственный историко-архивный институт 1962; В. Цикулин. История государственных учреждений СССР 1936–1965 гг.: учебное пособие. Москва: Московский государственный историко-архивный институт 1966; Лазарев, *Совет Министров СССР*; Высшие органы государственной власти и органы центрального управления РСФСР (1917–1967 гг.): справочник. Сост. Н. Беликова и др. Москва: [Центральный государственный архив РСФСР] 1971; Д. Яковенко. Высшие органы

kohustuslikuks uurimisteenaks oli revolutsioonijuhi Lenini ajaloolise, ideoloogilise ja tema lühikese valitsemisaja pärandi uurimine, mis nõudis ajaloolastelt ka Lenini-aegse RKN-i töökorralduse ja tegevuse kajastamist.¹⁰⁹

Tähtsal kohal oli samuti kaadrite ja kaadripoliitika käsitlemine, mis oli enamalt jaolt teoreetilist laadi, ideoloogiliste liialdustega ning parteiorganisatsioonide keskne. Riigivõimu teostajate käsitlemisest, sealhulgas ministrite ja valitsusasutuste juhtide loetelude avaldamisest, rääkimata põhjalikust kaadrite analüüsist, Nõukogude ajalookirjutuses hoiduti.

Sügaval Nõukogude ajal alustas oma teadlase karjääri Tatjana Koržihina, kes oli tõenäoliselt väljapaistvamaim ja viljakaim Nõukogude perioodi poliitiliste institutsioonide ja organisatsioonide uurija. Alates 1970. aastate keskpaigast hakkas ta kõrgkoolidele koostama käsiraamatuid ja õpikuid Nõukogude riigiasutuste ajaloo kohta.¹¹⁰ Neist viimane, aga suuremalt jaolt varasematel versioonidel põhinenud Nõukogude riigi ja asutuste ajaloo käsiraamat-teatmik ilmus juba pärast NSV Liidu kokkuvarisemist, kattes ajaliselt kogu Nõukogude perioodi ja sisaldas esimest korda NSV Liidu võimuorganite ja nende juhtide loendit.¹¹¹ Teatmike avaldamise tippaeg jäi Venemaal 1990. aastatesse, mil lisaks arvukatele parteijuhtide teatmikele ilmus kaks riigiorganeid käsitlevat teost.¹¹²

Venemaal on Nõukogude perioodi uurimine temaatiliselt märgatavalt avardunud ning avaldatud ajalookäsitluste nimetuste arv on plahvatuslikult kasvanud. Faktikeskse deskriptiivse ajalookäsitluse kõrvale on tekkinud seletavtõlgendav ajaloouurimus ühes kontseptuaalsete ja sõltumatute metodoloogiliste valikutega, mis ei olnud Nõukogude ajalookirjutuses isegi diskussiooniobjektiks.

NSV Liidu kokkuvarisemise järel on avaldatud Venemaal tohutu hulk erineva kvaliteediga käsitlusi riigijuhtidest ja valitsemisest. Stalini perioodi kohta avaldatu on olnud ülekaalukalt Stalini ja teda ümbritsenud lähimate

государственной власти Украинской ССР в условиях строительства социализма (1917–1937 гг.): конституционные основы организации и деятельности: учебное пособие. Киев: Киевская высшая школа МВД СССР 1975; Е. Мартынич, Ю. Тодыка, М. Мойсеев. Органы государственной власти и управления Молдавской ССР. Кишинев: Штиинца 1976.

¹⁰⁹ Kaks produktiivsemat autorit olid E. Genkina ja M. Irošnikov. Nende arvukatest Lenini editsioonidest võib nimetada kahte: Э. Генкина Государственная деятельность В. И. Ленина в 1921–1923. Москва: Наука 1969; М. Ирошников. Во главе Совнаркома: государственная деятельность В. И. Ленина в 1917–1922 гг. Ленинград: Наука 1976.

¹¹⁰ Esimene väljaanne ilmus 1970. aastate keskpaigas. Vt: Татьяна Коржихина. История и современная организация государственных учреждений СССР: 1917–1972 гг.: учебное пособие. Москва: Московский историко-архивный институт 1974.

¹¹¹ Татьяна Коржихина. Советское государство и его учреждения: ноябрь 1917 г. – декабрь 1991 г. Москва: Российский государственный гуманитарный университет 1994.

¹¹² Владимир Ивкин. Государственная власть СССР, высшие органы власти и управления и их руководители 1923–1991: Историко-биографический справочник. Москва: РОССПЭН 1999; С. Гарнюк. Совет народных комиссаров СССР. Совет министров СССР. Кабинет министров СССР 1923–1991: Энциклопедический справочник. Москва: Мосгорархив 1999.

kaasvõitlejate keskne. Ministrite Nõukogu liikmete, valitsusaparaadi ja kesksete valitsusinstituutide koosseisusid lähemalt analüüsitud ei ole. Suurem läbimurre on tehtud nomenklatuuri uurimises. Avaldatud on üksjagu käsitusi nii süsteemi loomise, toimemehhanismide kui ka selle evolutsiooni kohta.¹¹³ Viimastel aastatel on ilmunud uurimusi Vene NFSV regionaalse juhtkonna ja nomenklatuuri kohta.¹¹⁴

Tänapäeva Venemaal on rahvusvaheliselt tuntumaid Stalini perioodi uurijaid Oleg Hlevnjuk. Tema vaieldamatult kaalukaim uurimus käsitleb NSV Liidu võimumehhanisme, sisepoliitilisi arenguid ja võimuorganite vahekordi 1930. aastatel.¹¹⁵ Hlevnjuk jõuab oma uurimistöös järeldusele, et 1930. aastatel ei võetud NSV Liidus ühtegi olulisemat otsust vastu Stalini teadmata ja heakskiiduta, kusjuures tema korraldused olid määravad niihästi reformide algatamisel kui ka terrori käivitamisel. Personaalse võimu kindlustamisele vaatamata eelistas Stalin 1930. aastate teise pooleni kollektiivset valitsemise vormi, kasutades selleks riigi kõrgeima organina Poliitbürood. Suure terrori ajal Poliitbüroo tähtsus kahanes ning ta lakkas kiiresti toimimast kollektiivse valitsemisorganina. Hlevnjuki väitel hakkas 1930. aastate lõpul tugevnema NSVL-i valitsuse – RKN-i positsioon. Varem Poliitbüroo varjus olnud valitsuse funktsioone laiendati, tema organite tegevus aktiveerus ning mis peamine – RKN-le anti reaalsed volitused otsuste langetamiseks. Valitsuse staatuse tõusule aitas kaasa suurema osa Poliitbüroo liikmete nimetamine RKN-i juhtkonda, mida Hlevnjuk tõlgitseb partei ja valitsuse kõrgemate instantside sisulise ühtesulamisena, mis kulmineerus 1941. aastal parteijuhi Stalini nimetamisega RKN-i esimeheks.

Stalini võimumehhanismide geneesiga on tegelenud Irina Pavlova, kes kuulub stalinismile hinnangu andmisel totalitaarse mudeli toetajate leeri. Ta

¹¹³ Татьяна Коржихина, Юрий Фигатнер. Советская номенклатура: становление, механизмы действия. – Вопросы истории, 1993, № 7, lk 25–38; Ю. Свириденко, В. Пашин. Коммунистическая номенклатура: Истоки, сущность, содержание. Москва: Государственная академия сферы быта и услуг 1995; Олег Хлевнюк. Система центр-регионы в 1930–1950-е годы. Предпосылки политизации «номенклатуры». – Cahiers du Monde Russe, 2003, No 2–3, lk 253–268; Б. Павлов. Становление контроля партийной номенклатуры над правоохранительной системой в 1921–1925 годах. – Вопросы истории, 2004, № 1, lk 32–50; М. В. Зеленов. Рождение партийной номенклатуры. – Вопросы истории, 2005, № 2, lk 3–24.

¹¹⁴ Nt: В. П. Мохов. Региональная политическая элита России (1945–1991). Пермь: Пермское книжное издательство 2003. Kaitstud on mõned väitekirjad, nt: Ольга Калинина. Формирование и эволюция партийно-государственной номенклатуры Западной Сибири в 1946–1964 гг. Диссертация. Новосибирск 2007; Зухра Искандаровна. Становление партийной номенклатуры в БАССР 1917–1937 гг. Диссертация. Уфа 2009.

¹¹⁵ Хлевнюк, *Политбюро*. Uurimuse vähesel määral ümbertöötatud ja täiendatud editsioon on ilmunud teise pealkirja all 2010. aastal. Vt: Олег Хлевнюк. Хозяин. Сталин и утверждение сталинской диктатуры. Москва: РОССПЭН 2010. Raamatu esimene versioon on tõlgitud ka saksa keelde. Oleg W. Chlewnjuk. Das Politbüro: Mechanismen der politischen Macht in der Sowjetunion der dreißiger Jahre. Hamburg: Hamburger Edition 1998.

paigutab stalinliku võimumehhanismi väljakujunemise 1920. aastate algusesse, kui viidi läbi parteilisi ja riiklikke ümberkorraldusi nagu parteilise nomenklatuuri loomine, nõukogude allutamine parteikomiteedele ning salajase asjaajamis-süsteemi sisseseadmine. Pavlova toob stalinismi iseloomuliku joonena välja konspiratiivsuse. Tema arvates võimaldas salajane otsuste vastuvõtmise mehha-nism Stalinil varjata 1930. aastate ühiskondlike ja majanduslike ümberkorral-duste eesmäärke, milleks olevat olnud riikliku pärisorjusliku süsteemi kehtesta-mine ja NSV Liidu militariseerimine. Stalinismi terava kriitikuna väidab Pavlova, et Stalin andis 1917. aastal alanud moderniseerumisele tagasikäigu.¹¹⁶

Stalinismi rehabiliteerijate leeri on äärmuslikul kujul esindanud Juri Žukov, kes on kirjutanud rikkalikule arhiiviainesele toetudes mitu uurimust stalinismi kohta. Tema järeldused Stalini epohhi kohta on olnud lausa provokatiivsed. Žukovi väitel viidi näiteks 1930. aastate massilised repressioonid läbi elanik-konna nõudmisel, kes olevat soovinud ühiskonda puhastada “rahvavaenlastest”. 1937. aastal käivitatud suurele terrorile olevat eelnenud kolmeaastane libe-raalsete stalinlike reformide periood. Peale selle olevat suure terrori initsieeri-nud mitte Stalin, vaid hoopis kohalikud parteifunktsionärid.¹¹⁷ Stalinismi õigustamine ja idealiseerimine on jätkunud Žukovi kirjatöodes sõjaaegse ja sõjajärgse perioodi kohta. Tema arvates oli stalinism efektiivne ja NSV Liidu vajadusi arvestanud valitsemissüsteem, mis kindlustas sõjas võidu ning viis NSV Liidu maailma suurvõimu staatusesse.¹¹⁸

Tunduvalt tasakaalukamalt on käsitlenud sõjajärgse perioodi NSV Liidu poliitilist ajalugu Rudolf Pihhoja, kes on keskendunud oma monograafias “võimu ajaloo” kohta poliitilistele arengutele, riiklikele kampaaniatele ning võimuvõitlusele stalinismi ajastul ja sellele järgnenud epohhidel.¹¹⁹

NSV Liidu ajaloo uurimises on Venemaa üheks silmapaistvamaks sotsiaal-ajaloolaseks Jelena Zubkova. 1990. aastatel oli tema huviorbiidis sõjajärgse

¹¹⁶ Ирина Павлова. Сталинизм: становление механизма власти. Новосибирск: Сибирский хронограф 1993; Ирина Павлова. Механизм власти и строительство сталинского социализма. Новосибирск: издательство СО РАН 2001. Nende kahe väi-keses tiraazis uurimuse põhjal on 2004. aastal koostatud elektrooniline väljaanne. Vt: Ирина Павлова. Механизм сталинской власти: становление и функционирование. 1917–1941. <<http://mirknig.com/knigi/history/1181438809-mehanizm-stalinskoy-vlasti-stanovlenie-i-funkcionirovanie-1917-1941.html>> [vaadatud 5.05.2013]. Irina Pavlova põhiteesid Stalini võimu kohta on ilmunud ka inglise keeles. Vt: Irina V. Pavlova. The Strength and Weakness of Stalin's Power. – Mechanisms of power in the Soviet Union. Eds. Niels E. Rosenfeldt, Bent Jensen, Erik Kulavig. New York: Macmillan Press 2000, lk 23–39.

¹¹⁷ Юрий Жуков. Иной Сталин. Политические реформы в СССР в 1933–1937 года. Москва: Вагриус 2003.

¹¹⁸ Юрий Жуков. Сталин: тайны власти. Москва: Вагриус 2008, lk 6–26.

¹¹⁹ Рудольф Пихоя. Советский Союз: История власти 1945–1991. Москва: РАГС 1998. Täiendatud versioon sellest teosest on ilmunud kahes köites. Vt: Рудольф Пихоя. Москва. Кремль. Власть. 40 лет после войны. 1945–1985. Москва: Русь-Олимп, Астрель, АСТ 2007; Рудольф Пихоя. Москва. Кремль. Власть. Две истории одной страны. Россия на изломе тысячелетий. 1985–2005. Москва: Русь-Олимп, Астрель, АСТ, 2007.

Nõukogude ühiskonna uurimine. Zubkova on käsitlenud sõjajärgse ühiskonna struktuuri, elanikkonna ootusi režiimi liberaliseerumiseks, ühiskondlikku arvamust ja meeleolusid Stalini eluajal ja pärast tema surma, aga samuti vastupanu-ilminguid ühiskonnas, võimu reaktsioone, repressioone, elanikkonnaga manipuleerimist ning riiklikke kontrollimehhanisme, massikampaaniaid ja igapäevaelu strateegiaid sõjas kannatanud riigis.¹²⁰ Eesti ajaloo uurimise seisukohalt on märgilise tähtsusega Jelena Zubkova uurimistöö sõjajärgsest sovetiseerimisest Baltimaades.¹²¹ Baltikumi uuringuid kokkuvõtvas töös “Baltimaad ja Kreml 1940–1953” on Zubkova vaadelnud Moskva keskvõimu ja Balti liiduvabariikide suhteid, sovetiseerimise mehhanisme, Moskva kontrolli instrumente, kaadripoliitikat, relvastatud vastupanu ning konflikte ja puhastusi võimustruktuurides. Liiduvabariikide võimuinstitutsioonidest on Zubkova uurinud peamiselt liiduvabariikide kommunistliku partei organisatsiooni ning juhtivaid kaadreid, nimetades sovetiseerimise läbiviimise üheks võtmeküsimuseks kaadripoliitikat. Jelena Zubkova rõhutab, et sõjajärgses Baltikumis tuli võimuinstitutsioonide komplekteerimisel otsida tasakaalu erinevate huvide, kohalike spetsiifiliste iseärasuste ja reaalsete võimaluste vahel. Keskvõim ja kohalik liiduvabariigi juhtkond olid ühel meelel selles, et Nõukogude võimu sotsiaalset baasi oli vaja laiendada kommunistidele lojaalse rahvusliku ning kohaliku päritoluga kaadriga. Sellegipoolest ei usaldanud Moskva täielikult isegi võimu juures olevat rahvuslikku võimueliiti, internatsionaliseerides võimuaparaati sissetoodud kaadriga.¹²²

Esimesed käsitlused, milles puudutati liiduvabariigi Ministrite Nõukogu, ilmusid **Eesti NSV perioodil**. Ometi jäi liiduvabariigi valitsuse temaatika võrreldes kommunistliku partei ja tema organisatsioonidega või kohaliku halduse ja selle institutsioonide uurimisega vaeslapse ossa.¹²³ Vähegi sisukamad tööd, milles liiduvabariigi täidesaatva võimu organisatsiooni kuigivõrd vaadeldi, olid fokuseeritud sovetlikele ümberkorraldustele 1940.–1941. aastal. Põhjalikum ja süsteemsema esitluslaadiga selle perioodi käsitlustest on õigusteadlase Eerik-Juhan Truuvälja 1966. aastal kaitsstud kandidaadidissertatsioon.¹²⁴ Hoolimata Truuvälja erialasest ettevalmistusest õigusteadlasena on tema väitekirgi suuremalt jaolt ajaloouurimuslik empiiriline käsitlus. Arhiivimaterjalidele tuginedes kirjeldatakse töös Nõukogude riigiaparaadi ning valitsusasutuste

¹²⁰ Elena Zubkova. *Russia after the War: Hopes, Illusions, and Disappointments, 1945–1957*. New York, London: M. E. Sharpe Armonk 1998; Елена Зубкова. *Послевоенное советское общество: политика и повседневность, 1945–1953*. Москва: РОССПЭН 2000.

¹²¹ Jelena Zubkova. *Baltimaad ja Kreml 1940–1953*. Tallinn: Varrak 2009.

¹²² Samas, lk 109–122.

¹²³ Kohaliku halduse ja institutsioonide uurimise kohta loe lähemalt: Indrek Paavle. *Kohaliku halduse sovetiseerimine Eestis 1940–1950*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2009, lk 14–17.

¹²⁴ Eerik-Juhan Truuväli. *Kodanliku riigiaparaadi purustamine ning sotsialistliku riigiaparaadi loomine Eestis 1940/1941.a.* Kandidaadidissertatsioon. Juhendaja Paul Vihalem. Tartu 1966.

loomist 1940. aastal, RKN-i institutsiooni arengut, struktuuri, juhtorganeid, valitsusaparaadi koosseisu ning valikuliselt ka ENSV rahvakomissariaatide struktuuri. Töös on nimetatud samuti enamiku valitsemisorganite isikkoosseisu suurus ja komplekteeritus. Vilmar Ruusi töö seevastu keskendub valdavalt sovetlikele ümberkorraldustele majanduses ja kultuurielus, aga selles kirjeldatakse lakooniliselt ka ENSV RKN-i struktuuri, töökorraldust ja tegevust.¹²⁵

1940.–1941. aasta kõrval oli Eesti NSV-s teiseks prioriteetseks uurimisperioodiks 1941.–1944. aasta. Võimustruktuuride käsitlustes keskenduti põhiliselt evakueerimisega seotud probleemidele, kaadrite ettevalmistamisele sõja-järgse Eesti jaoks ning parteiorganisatsioonide tegevusele. Liiduvabariigi riigivõimuorganeid ja nende juhtkonda mainiti vaid möödaminnes muude teemade kõrval.¹²⁶ Ainsa käsitluse sõjajärgse perioodi riigiorganite kohta on koostanud Eerik-Juhan Truuväli, ent Ministrite Nõukogu organisatsiooni on selles töös tutvustatud ainult põgusalt.¹²⁷

ENSV perioodi ajalookirjutuse kohta võib kokkuvõtlikult märkida, et suurem osa uurimusi oli kirjutatud marksismi vaimus ning need oli sovetlikust ideoloogiast üleküllastunud teleoloogilised ajalookäsitlused, mis kujutasid ja seletasid möödunut kallutatult ja moonutatult. David Vseviov on Eesti NSV ajalookirjutuse kohta tähendanud, et selle ajajärgu uurimustes võis kohati tõe osakaal olla isegi absoluutne, kuid tõe ise oli valikuline, olenevalt sellest, mida sai kirja panna ja mida mitte. Seepärast olnud Vseviovi arvates tulemuseks ikkagi väär või vildakas pilt toiminust.¹²⁸

Eesti taasiseseisvumisega tõusid Eesti ajalookirjutuses keskmesse poliitilise ajaloo, vastupanu ja repressioonide uurimine. Võimuinstitutsioonidega ja kaadrite uurimisega esimesel kümnendil taasiseseisvumise järgsel aastal praktiliselt ei tegeletud.

Praegust uurimisseisu hinnates võib põhjalikumalt läbiuuritud liiduvabariigi võimuinstitutsiooniks lugeda kommunistlikku parteid. 1990. aastate lõpus käivitas Kistler-Ritso Sihtasutus Enn Tarveli juhtimisel mastaapse EKP uurimise projekti, mille raames uuriti ligemale kümne aasta jooksul EKP Keskkomitee, kohalike parteikomiteede ja algorganisatsioonide organisatsioonilist ülesehitust,

¹²⁵ Vilmar Ruus. Sotsialistlikud ümberkorraldused Eestis 1940–41. Tallinn: Eesti Raamat 1980.

¹²⁶ Näiteks: Пээтер Ларин. Эстонский народ в Великой Отечественной войне 1941–1945. Таллин: Академия наук Эстонской ССР 1964; Säde Purge. Karmidel aastatel. Nõukogude Eestist evakueerunud Suure Isamaasõja tagalas 1941–1944. Tallinn: Eesti Raamat 1965; Александр Панксеев. В переломное время: о деятельности Компартии Эстонии в 1944–1945 годах. Таллин: Ээсти раамат 1966.

¹²⁷ Eerik-Juhan Truuväli. Nõukogude Eesti konstitutsioonilise seadusandluse areng (1944–1953). – Oktoobrirevolutsioonist arenenud sotsialismi põhiseaduseni Eestis. Koost Raimo Pullat jt. Tallinn: Eesti Raamat 1981, lk 105–131.

¹²⁸ David Vseviov. Tõe osakaal Eesti NSV ajalookirjutuses. – Ajaloolise tõe otsinguil. 21. jaanuaril 1999 Tallinnas toimunud konverentsi “Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleeme” materjalid. Toim Enn Tarvel. Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus 1999, lk 117–121.

funktsioone, töökorraldust ning praktilist tegevust ja kaadriküsimusi. Projekti väljundiks oli kolm kollektiivset monograafiat ja teatmik EKP KK sekretäridest.¹²⁹ Hilisstalinistliku EKP KK aparadi struktuuri ja kaadrite kohta on käesoleva töö autor kirjutanud magistritöö, mis on avaldatud väiksemate täiendustega raamatuna.¹³⁰ See uurimus pakub kasulikke lähteandmeid kaadriküsimuste käsitlemisel ning võrdlusmaterjali Ministrite Nõukogu kaadrite analüüsimiseks. EKP KK Büroo töökorraldusest ja tegevusest 1944.–1956. aastani on kirjutanud Kaljo-Olev Veskimägi.¹³¹ Raamatu põhiosa moodustavad valikulised ümberjutustused ja kirjeldused Büroo istungite otsustest ja stenogrammidest. Need on esitatud lühes ja kaasahaaravalt, ent autori interpretatsioon ja tõlgendused jätvavad kohati soovida, olles asjatundmatud ja meelevaldsed.

1990. aastatel laienes parteiajaloolase mainega Olaf Kuuli lähiajaloo uurimise haare. Oma esimese kommunistidekeskse Eesti 20. sajandi poliitilise ajaloo (1917–1991) käsitlese pealkirjastas ta mitte kõige õnnestunumalt sotsialistide ja kommunistide ajalooa Eestis. Kas tahtis autor teema seesuguse püstituse abil vabaneda teda saatnud parteiajaloolase kehvast reputatsioonist või lähtus ta muudest mitte teada olevatest argumentidest, aga fakt on see, et suurema osa käsitlevast perioodist oli Eesti valitsemise ja võimu ajalugu determineeritud kommunistliku partei võimu monopolina, kus muude poliitiliste ühenduste tegutsemine oli keelatud.¹³² Olaf Kuuli hilisem uurimus Stalini valitsemisaja võimukaadrist ja kultuurijuhtidest püsis samuti poliitilise ajaloo kursil, olles varasemast tööst põhjalikum ja nüansirikkam liiduvabariigi juhtiva kaadri kirjelduste osas.¹³³ Lisaks EKP temaatikale on eesti ajaloolased tegelenud põhjalikumalt Stalini perioodi jõustruktuuride uurimisega. Valdur Ohmann on kaitsnud Tartu ülikoolis magistritöö, milles ta vaatleb ENSV Siseministeeriumi

¹²⁹ Kõrgemad võimu vahendajad ENSV-s: Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee sekretärid 1940–1990. Koost Olev Liivik jt; toim Enn Tarvel. Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus 2000; Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991. Koost ja toim Enn Tarvel. Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus 2002; Eestimaa Kommunistliku Partei kohalikud organisatsioonid 1940–1991. Koost ja toim Enn Tarvel. Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus 2005; Partei-algorganisatsioon: kommunistliku poliitika esmane elluviija okupeeritud Eestis 1940–1991. Koost ja toim Enn Tarvel. Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus 2009.

¹³⁰ Olev Liivik. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat 1945–1953. Magistritöö. Juhendaja Tõnu Tannberg, Tartu 2005; Olev Liivik. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat 1945–1953. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2006. Edaspidi on viited 2006. aastal ilmunud monograafiale.

¹³¹ Kaljo-Olev Veskimägi. Kuidas valitseti Eesti NSV-d: Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee büroo 162 etteastumist 1944–1956 vahemängude ja sissejuhatusega. Tallinn: Varrak 2005.

¹³² Olaf Kuuli. Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991. Tallinn 1991.

¹³³ Olaf Kuuli. Stalini-aja võimukaader ja kultuurijuhid Eesti NSV-s (1940–1954). Tallinn 2007.

institutsiooni loomist, arengut ja kaadreid.¹³⁴ Magistr töö põhjal on tal ilmunud mitu artiklit.¹³⁵ Meelis Saueauk on käsitlenud ENSV Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi institutsionaalset korraldust ja funktsioneerimist sõjajärgsel perioodil ning kirjutanud doktoriväitekirja julgeolekuorganite ja EKP koostöö kohta Eesti sovetiseerimisel.¹³⁶ Eesti NSV vabariiklikke sõjaväe institutsioone, kaasa arvatud Relvastatud Jõudude Ministeeriumit Teise maailmasõja järgsel aastakümnel on uurinud Peeter Kaasik.¹³⁷ Eesti NSV Kohtuministeeriumi kohta leidub lühike ülevaade Eesti Vabariigi Justiitsministeeriumi 70 aasta juubeli puhul koostatud uurimuses¹³⁸ ning Välisministeeriumi tegevussuundi on lühidalt käsitlenud Eero Medijainen.¹³⁹

Nõukogude institutsioonid on olnud Tõnu Tannbergi üheks uurimisobjektiks. Tema käsitus ÜK(b)P KK Eesti Büroost, EKP KK II sekretäri institutsioonist ja nomenklatuurist uurib Moskva otsese juhtimise ja kontrolli süsteemi rakendamist Balti liiduvabariikides, mis pidid kindlustama sovetiseerimise elluviimist ning kaasa aitama kohaliku juhtkonna tegevuse suunamisel

¹³⁴ Valdur Ohmann. Eesti NSV Siseministeeriumi institutsionaalne areng ja arhivaalid (1940–1954). Magistr töö. Juhendaja Tõnu Tannberg. Tartu 2000.

¹³⁵ Valdur Ohmann. Kaadrid otsustasid kõik...: ENSV Siseministeeriumi kaadrist aastatel 1940–1954. – Ajalooline Ajakiri 2000, nr 1, lk 61–70; Valdur Ohmann. Internal affairs and State security institutions of the ESSR in 1940–41 – Estonia 1940–1945: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Eds. Toomas Hiio, Meelis Maripuu, Indrek Paavle. Tallinn: Estonian Foundation for the Investigation of Crimes Against Humanity 2006, lk 297–307; Valdur Ohmann. Eesti NSV Siseministeeriumi struktuur 1940.–1954. aastal. – Eesti NSV aastatel 1940–1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Koost Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv 2007, lk 297–320; Valdur Ohmann. Ministry of Internal Affairs of the Estonian SSR in 1944–1954. – Estonia since 1944: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Eds. Toomas Hiio, Meelis Maripuu, Indrek Paavle. Tallinn: Estonian Foundation for the Investigation of Crimes Against Humanity 2009, lk 211–225.

¹³⁶ Meelis Saueauk. Riikliku julgeoleku rahvakomissariaat (NKGB) Eestis 1944–1946. – Tuna, 2008, nr 3, lk 33–57; Meelis Saueauk. Nõukogude julgeolekuorganid Eestis 1944–1953: ülesanded, struktuur, juhtimine. – Ajalooline Ajakiri: Eesti ajaloost Nõukogude võimu perioodil = Studies in the history of the Estonia during the Soviet rule, 2009, nr 1/2, lk 77–121; Meelis Saueauk. Nõukogude julgeolekuorganite ja Eestimaa Kommunistliku Partei koostöö Eesti sovetiseerimisel aastatel 1944–1953. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2013.

¹³⁷ Peeter Kaasik. Eesti rahvusväeosade formeerimisest Nõukogude armee koosseisus aastatel 1940–1956. – Väeteenistusest Eestis ja eestlastest väeteenistuses. Eesti Sõjaajaloo aastaraamat, 2011, lk 102–157; Peeter Kaasik. Eesti NSV liiduvabariiklikud sõjaväeasutused ja rahvusväeosad ning nende funktsioonid Teise maailmasõja järgsetel aastatel. – Eesti ajaloost 19.–20. sajandil: historiograafilisi, allikaõpetuslikke ja institutsioonilaseid uurimusi. Koost Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv 2012, lk 405–444.

¹³⁸ Peeter Järveld, Maie Pihlamägi. 80 aastat Eesti Vabariigi Justiitsministeeriumi 1918–1998. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus 1999.

¹³⁹ Eero Medijainen. Eesti NSV välisministeerium. Dateerimata, üles laaditud 1999. aastal <<http://www.okupatsioon.ee/et/eesti-1940-1991/18-vaelisministeerium>>[vaadatud 8.11.2013].

ja mõjutamisel.¹⁴⁰ Tõnu Tannbergi uurimus Lavrenti Beria rahvuspoliitikast käsitleb Eesti ning teiste NSV Liidu läänepoolsete liiduvabariikide jaoks ettevalmistatud reformikavasid, nende ellurakendamist, tulemusi ja tagajärgi. T. Tannberg tõestab oma uurimuses, et Beria “uus kurss” nägi kaadripoliitikas ette riigi- ja parteiparaadis rakendatud venekeelse juhtiva kaadri välja vahetamise kohalike vastu, mida jõuti Beria tagandamise tõttu ellu viia ainult piiratud ulatuses. Eesti NSV-s jõuti 1953. aasta kevadel viia läbi üsna palju kaadrimuudatusi Siseministeeriumi juhtkonnas.¹⁴¹ Tõnu Tannbergi olulisemad käsitlused sõjajärgse Eesti ühiskonna ja valitsemise kohta on ilmunud venekeelses artiklite kogumikus üheskoos temaatilise dokumentide valikuga Eesti ja Venemaa arhiividest.¹⁴²

Tänuväärse panuse ENSV võimuinstitutsioonide ja haldusstruktuuride uurimisse on andnud Indrek Paavle. Temalt ilmus 2006. aastal uurimus ENSV Rahvakomissaride Nõukogust 1940.–1941. aastani. Töös antakse ülevaade valitsusinstitutsiooni loomisest, ENSV RKN-i moodustamisest, valitsuse ja valitsusasutuste struktuurist, töökorraldusest, otsuste langetamise mehhanismist, vahekorrad kesk- ja parteiorganitega ning valitsusvõimu teostajatest ja riigiparaadist.¹⁴³ Paavle väitel oli ENSV RKN lühikese aja jooksul liiduvabariigi tähtsaim valitsemisorgan, ent hakkas 1940. aasta sügisel EK(b)P KK aparaadi tegevuse käivitamisel oma tähtsust kaotama. Rahvakomissaride Nõukogu langes sõltuvusse partei keskkomiteest, mis oli vältimatu, sest partei- ja riigivõimu vahekorrad fikseeriti Eestis NSV Liidu poliitilise süsteemi standardite alusel. Sellegipoolest säilitas ENSV RKN mõningase iseseisvuse otsuste vastuvõtmisel igapäevasel administreerimisel, mida teostasid RKN-i ja rahvakomissariaatide aparaadid. ENSV valitsemise korralduse suhtes on Paavle kriitiline: tema väitel iseloomustas ENSV valitsemist 1940.–1941. aastal kindlate reeglite puudumine ja juhtimissüsteemi puudulikkus. 2009. aastal kaitses Indrek Paavle doktoriväitekirja kohaliku halduse sovetiseerimisest Eestis 1940.–1950. aastani.¹⁴⁴ Käesoleva doktoriväitekirja teemast lähtuvalt pakub I. Paavle uurimus kasulikku võrdlusmaterjali kohaliku kaadri statistika ning sovetliku kaadripoliitika ellurakendamise kohta.

Nõukogude kaadripoliitika keskseks instrumendiks oli nomenklatuur (vt lähemalt peatükk 2.1.). Nomenklatuuri süsteemi ülesehituse ja rakendamise

¹⁴⁰ Tõnu Tannberg. Moskva institutsionaalsed ja nomenklatuursed kontrollimehhanismid Eesti NSVs sõjajärgsetel aastatel. — Eesti NSV aastatel 1940–1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Koost Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv 2007, lk 225–272.

¹⁴¹ Tõnu Tannberg. ”Lubjanka marssal” Nõukogude impeeriumi äärealasid reformimas: Beria rahvuspoliitika eesmärkidest ja tagajärgedest 1953. aastal. – Tuna, 1999, nr 3, lk 22–37; nr 4, lk 56–71; 2000, nr 1, 42–52.

¹⁴² Тыну Таннберг. Политика Москвы в Республиках Балтии в послевоенные годы (1944–1956): исследования и документы. Москва: РОССПЭН 2010.

¹⁴³ Paavle, *The Council of People's Commissars*.

¹⁴⁴ Paavle, *Kohaliku halduse sovetiseerimine*.

kohta Eestis on kirjutatud tugev üliõpilastöö¹⁴⁵ ning EKP KK ametinimekirjasid käsitleb põhjalikult Mariliis Hämäläinen magistriväitekirjaga.¹⁴⁶ Käesoleva väitekirja autor on uurinud kaadri poliitilist ettevalmistust parteikoolides. Kõrgematesse parteikoolidesse suunati erialast haridust omandama või kvalifikatsiooni tõstma liiduvabariigi juhtivat kaadrit, sõltumata sellest, kas oldi ametis partei- või riigiaparaadis.¹⁴⁷

Lõpuks tuleb peatuda veel käsitlustel kaadripuhastuste ja repressioonide kohta sõjajärgsel perioodil, mis on seotud vähem või rohkem EK(b)P KK VIII pleenumiga 1950. aastal ning sellele järgnenud repressiivsete meetmetega, mille all kannatasid kõige tõsisemalt Eesti Vabariigi poliitilises elus osalenud ENSV valitsuse liikmed. Juhtunust hakati avalikult rääkima ja populaarses laadis kirjutama juba 1980. aastate lõpul, kui Eesti ajaloo uurimisel hakkasid puhuma vabamad tuuled.¹⁴⁸ Alates 1990. aastate keskpaigast on teema käsitlemine muutunud akadeemilisemaks, millele on kaasa aidanud arhiivitöö ning relevantsete uurimused samalaadsete aktsioonide kohta mujal NSV Liidus.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Hiljar Tammela. Eesti NSV nomenklatuur (1944–1953). Bakalaureusetöö. Juhendaja Tõnu Tannberg. Tartu 2005.

¹⁴⁶ Magistritöö on ilmunud raamatuna. Mariliis Hämäläinen. Eestimaa kommunistliku partei keskkomitee nomenklatuur 1945–1953. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2011.

¹⁴⁷ Olev Liivik. “Kas minu saatus tõesti nii kurb on, et mina ei või isegi õppima minna?": parteipoliitilise kõrghariduse tähendusest ja omandamisest 1940ndail aastail Eesti NSV kommunistide poolt. – Sõnasse püütud minevik: in honorem Enn Tarvel. Toim Priit Raudkivi, Marten Seppel. Tallinn: Argo 2009, lk 326–362; Олев Лийвик. О получении высшего партийного образования во второй половине 1940-х годов на примере партийных деятелей Эстонской ССР. – Түна. спецвыпуск по истории эстониихх века. Тарту–Таллинн: Национальный архив 2010, lk 164–182.

¹⁴⁸ Näiteks: Jüri Ant, Lembit Raid. Pleenum. – Aja Pulss, 1988, nr 1, lk 5–9; Kalev Tammistu. Tasalülitamine. – Õhtuleht, 26.04–18.08.1989; Edgar Tõnurist. Traagiliste sündmuste aasta. – Ausalt ja avameelselt EKP Keskkomitee VIII pleenumist. Koost E. Hion. Tallinn: Kirjastus Perioodika 1989, lk 31–62.

¹⁴⁹ Tõnu Tannberg. 1950. aasta märtsipleenumi eel- ja järellugu. “Eesti süüasi” (1949–1952) Moskvast vaadatuna. – Tuna, 2001, nr 3, lk 120–125; Olev Liivik. Campaign against “bourgeois nationalism” and repressions in Estonia – Estonia since 1944: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Eds. Toomas Hiio, Meelis Maripuu, Indrek Paavle. Tallinn: Estonian Foundation for the Investigation of Crimes Against Humanity 2009, lk 113–129; Olev Liivik. “The Estonian affair” in 1949–1952 and the 8th Plenary Session of the Central Committee of Estonian Communist (bolshevist) Party in 1950. – Estonia since 1944: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Eds. Toomas Hiio, Meelis Maripuu, Indrek Paavle. Tallinn: Estonian Foundation for the Investigation of Crimes Against Humanity 2009, lk 131–149; Olev Liivik. Tagasivaade 1950. aasta märtsipleenumile. Kas venelased ja Venemaa eestlased saavutasid võidu “juunikommunistide” ja “korpustlaste” üle?” – Tuna, 2010, nr 1, lk 55–69. 1950. aasta VIII pleenumi kohta on kirjutatud üks üliõpilastöö: Miriam Abel. Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee VIII pleenum (21.–26. märts 1950). Peaseminaritöö. Juhendaja Tõnu Tannberg. Tartu 2004.

Uurimisprobleemid ja teooria

Väitekirja “Eesti NSV Ministrite Nõukogu institutsionaalne areng ja kaadrid 1940–1953” ülesandeks on uurida ENSV valitsuse organisatsioonilist ülesehitust, valitsemisorganeid, valitsuse kollegiaalseid juhtimisorganeid ja nende töökorraldust ning valitsuse isikkoosseisu. Uurimistöö eesmärgiks on selgitada valitsuse organisatsiooni kujundamise, juhtimise korraldamise ja kaadripoliitika põhimõtteid ning analüüsida nende teostamise mehhanisme ja toimimisviise.

Uurimistöös otsitakse vastuseid järgmistele küsimustele.

- 1) Kuidas nägi välja ENSV Ministrite Nõukogu juhtimine? Millised organid olid moodustatud otsuste läbiarutamiseks ja vastuvõtmiseks? Milline oli nende organite koosseis, pädevus, vahekorrad ja töökorraldus?
- 2) Milline oli ENSV Ministrite Nõukogu valitsemisorganite õiguslik staatus ja vahekord?
- 3) Milliseid õiguslikke ja juhtimismehhanisme rakendati liiduvabariigi valitsemisorganite moodustamisel, ümberkorraldamisel ja likvideerimisel?
- 4) Kui suurel määral ja millal sõltusid ENSV Ministrite Nõukogu valitsemisorganite moodustamine, ümberkorraldamine ja likvideerimine üleliidulistest arengutest?
- 5) Millised väljavaated, võimalused ja roll oli liiduvabariigi juhtkonnal ENSV Ministrite Nõukogu organisatsiooni kujundamisel?
- 6) Kuidas funktsioneeris nomenklatuurisüsteem ENSV Ministrite Nõukogu liikmete ametisse paigutamisel ja vabastamisel?
- 7) Milline oli Stalini valitsemisperioodi ENSV Ministrite Nõukogu liikmeskond rahvuse, vanuse, parteilisuse ja hariduse põhjal?
- 8) Milliste kriteeriumite alusel valiti välja ENSV Ministrite Nõukogu liikmeid ja millistel põhjustel vabastati?

Doktoridissertatsiooni **metodoloogilise raamistiku** moodustavad analüüsid NSV Liidu poliitilisest süsteemist, valitsemiskorraldusest ja -praktikatest ning institutsioonidest, mille teoreetiliseks lähtekohaks on Max Weberi võimu tüpoloogia legitiimsusest ja sotsiaalsetest struktuuridest. Teatavasti eristab Max Weber kolme tüüpi domineerimist: legaalne (õiguslik), traditsiooniline ja karismaatiline.¹⁵⁰ Toetudes Weberi käsitlusele leiab Thomas Rigby, et bolševistlikul valitsemiskorraldusel oli “traditsioonilise domineerimise” jooni, mis avaldusid tsaristliku valitsemise traditsioonide elujõulisusega tugeva tsentraliseeritud valitsuse püsijäämise näol ning tsaariaegse Ministrite Nõukogu institutsiooni sisulise säilimise tõttu.¹⁵¹ Siiski on T. Rigby leidnud NSV Liidu valitsemiskorralduses ka Weberi “leaal-ratsionaalse domineerimise” tüübile iseloomulikke tunnuseid. Tema hinnangul vastasid NSV Liidu institutsioonid ja nende

¹⁵⁰ Max Weber. Võimu ja religiooni sotsioloogiast. Tallinn: Vagabund 2002, lk 91.

¹⁵¹ Rigby, *Lenin's Government*; Thomas H. Rigby. The Government in the Soviet Political System. – Executive Power and Soviet Politics. The Rise and Decline of Soviet State. Ed. Eugene Huskey. Armonk/London: M. E. Sharpe 1992, lk 3–48.

tegevus legaalse domineerimise vormile, kuid mitte selle täiuslikumal kujul ehk “valitsemisele bürokraatliku administratsiooni abil”. Nõukogude süsteem erines Rigby arvates muudest klassikalisel kujul eksisteerinud õiguslikest-ratsionaalsetest süsteemidest selle poolest, et see süsteem ei olnud “formaalselt”, vaid “substantiivselt ratsionaalne”, kuna Nõukogude juhtkonda ei piiranud tema tegevuses ükski seadus.¹⁵²

Graeme Gill iseloomustab Stalini-aegset NSV Liidu poliitilist süsteemi personaalse diktatuurina, mille valitsemise instrumendiks oli terror, mis tõi kaasa juhtivate poliitiliste institutsioonide nõrgenemise ning keskorganite võimetuse teha järjekindlalt kontrolli poliitilise süsteemi madalamate tasandite üle. Weberi valitsemisvormide tüpoloogia alusel käsitab G. Gill Stalini-aegset valitsemisstruktuuri patrimoniaalsena, kasutades keskse mõistena “patrimoniaalset institutsionaliseerimist” (*patrimonial institutionalisation*), mis tema interpretatsioonis tähendab, et mida suurem on organisatsioonivälise liidri võimu ulatus, seda nõrgem on institutsiooni sisemine regulatiivne keskkond.¹⁵³ NSV Liidu poliitilise süsteemi uurimise edasiarendusena on Gill jõudnud Nõukogude võimumehhanismi defineerimiseni, mille all ta mõistab kombinatsiooni formaalsetest institutsioonidest ning normidest ühelt poolt ning informaalsetest tavadest ja tegevusmodelitest teiselt poolt. G. Gill selgitab, et NSV Liidu võimumehhanismile olid omased pinged organisatsiooniliste normide ning võimu isikulise printsiibi vahel, mille põhjuseks oli formaalsete institutsioonide nõrkus.¹⁵⁴ Kasutades Michael Manni kontseptsiooni infrastruktuurilisest ja despootlikust võimust,¹⁵⁵ leiab Gill, et NSV Liidus oli tegemist nõrga infrastruktuurilise võimuga.

J. Arch Getty paigutab traditsiooniliste patrimoniaalsete võimusuhte tekkimise NSV Liidus Stalini isikuvõimu kindlustumise eelsesse aega. Tema väitel iseloomustas NSV Liidu kõrgemaid organeid (Poliitbüroo ja Orgbüroo) algusest saadik institutsiooniline ebamäärasus. Nad olevat funktsioneerinud mitte niivõrd ametlike institutsioonidena, kuivõrd “grandide” salgana, mille võim oli personaalne, vahetu ja meelevaldne.¹⁵⁶ Valitsemise madalamal tasandil olevat ametnikkond seevastu toetanud ratsionaalset ja impersonaalset bürokraatlikku valitsemist, mis Stalini võimuperioodil taandus täielikult patrimonialismi ja isikuvõimu ees.¹⁵⁷

¹⁵² Thomas H. Rigby. A conceptual approach to authority, power and policy in the Soviet Union. – Authority, Power and Policy in the USSR. Eds. Thomas H. Rigby, Archie Brown, Peter Reddaway. London, Basingstoke: Macmillan 1983, lk 19; Pikemalt Rigby kontseptsioonidest NSV Liidu valitsemiskorralduse kohta vt: Fortescue, *T. H. Rigby*, lk 2–6.

¹⁵³ Gill, *The Origins*, lk 4, 24–25.

¹⁵⁴ Gill, *The Soviet Mechanism of Power*, lk 3.

¹⁵⁵ Vt lähemalt: Michael Mann. The Autonomous Power of State: Its Origins, Mechanisms and Results. – States in History. Ed. John A. Hall. Oxford: Basil Blackwell 1986, lk 109–136.

¹⁵⁶ Getty, *Practising Stalinism*, lk 96.

¹⁵⁷ Samas, lk 96, 146.

A. Getty lähenemine kinnitab, et patrimonialismi kontseptsiooni kasutamine NSV Liidu valitsemisvormi kirjeldamisel võib osutada ebapiisavaks. Max Weber mõistis patrimonialismi traditsioonilise domineerimisena, kus võimukandja ei ole “ülemus”, vaid personaalne “isand”, kelle administratiivpersonal koosneb “teenritest”, mitte ametnikest, ning võimule allutatud inividid on “alamad” või “traditsioonilised kaaslased”.¹⁵⁸ Sõltumatult võimusuhte arengutest NSV Liidus töötati 1970. aastatel patrimonialismi teooria edasiarendusena välja neopatrimonialismi teooria. Neopatrimonialismi all mõistetakse modernset kohanenud valitsemisvormi, milles on segunenud traditsioonilise patrimonialise ja ratsionaalse-bürokraatliku võimu elemendid.¹⁵⁹ Neopatrimonialismi kontseptsioonile tuginedes on Weberi legaalse-ratsionaalsete bürokraatiade mudelit sõjajärgse NSV Liidu MN-i uurimisel rakendanud Yoram Gorlizki jõudnud järeldusele, et Stalini võim oli mitmes mõttes modernne ning võimuhierarhia madalamatel tasanditel oli valitsemine ratsionaalne ning otsuste vastuvõtmise viisid prognoositavad. Gorlizki väitel moodustas Stalini võimu modernse bürokraatliku juhtimise ning despootlike praktikate sümbioos ehk teisisõnu: igapäevasest administreerimisest kõrvale hoidnud Stalin võis sekkuda suvalisel hetkel “ametlikku asjaajamisse”, kusjuures tema kontroll juhtimise üle oli diskretsionaarset laadi.¹⁶⁰

Väitekirja **kontseptuaalseks lähtekohaks** on NSV Liidu poliitilise süsteemi fundamentaalne doktriin “demokraatliku tsentralismi põhimõte”. Teatavasti käsitleti demokraatliku tsentralismi põhimõtet (edaspidi DTP) kommunistliku partei ja riigorganite ülesehituse tähtsaima printsiibina, mis oli fikseeritud NLKP põhikirjas ning lisati deklaratiivse formulatsioonina 1977. aastal kehtestatud NSV Liidu konstitutsiooni.¹⁶¹ Meenutagem, et sovetlikus eneserefleksioonis ühendas DTP endas tsentraalse juhtimise põhimõtte, mis tähendas muuhulgas kõrgemate organite otsuste kohustuslikkust madalamalseisvatele organitele, ning madalamal seisvate organite initsiatiivi õiguse. Jättes kõrvale demagoogilise epiteedi “demokraatlik”, mida pidid õigustama juhtivate organite valitavus alt üles ning näiline enamusedemokraatia, väidab käesoleva töö autor, et DTP oli prevaleeriv liiduvabariigi ja keskuse suhetes, avaldudes nii otsuste vastuvõtmisel kui ka igapäevasel rutiinsel administreerimisel.

Käsitlemaks kesk võimu ja liiduvabariigi ning kommunistliku partei- ja riigorganite vahet, pakub autor välja mudeli, mis põhineb demokraatliku tsentralismi põhimõttel, keskendudes selle põhikomponentidele tsentralismile ja

¹⁵⁸ Weber, *Võimu ja religiooni sotsioloogiast*, lk 104.

¹⁵⁹ Vt lähemalt: Gero Erdmann, Ulf Engel. Neopatrimonialism Revisited. – Beyond a Catch-All Concept. GIGA Research Program: Legitimacy and Efficiency of Political Systems. No 16. February 2006. < http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=909183 > [vaadatud 15.05.2013].

¹⁶⁰ Gorlizki, *Ordinary Stalinism*.

¹⁶¹ *Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu konstitutsioon (põhiseadus). Vastu võetud NSV Liidu Ülemnõukogu üheksanda koosseisu erakorralisel, seitsmendal istungjärgul 7. oktoobril 1977. aastal*, lk 7.

madalamate võimuorganite initsiatiivi õigusele. Sellel põhjusel on nimetatud mudel “DTP-mudeliks”, mis on aluseks Ministrite Nõukogu organisatsiooni puudutavate ning kaadrite otsuste algatamise, menetlemise ja vastuvõtmise uurimisel ja analüüsimisel.

DTP-mudeli ühe osana näeb autor “direktiivset valitsemist”, mis põhineb juhtimise tsentraalsel korraldusel. “Direktiiv” ei tähista siin konkreetset õigusakti, vaid on kõrgemalseisva organi või isiku juhise üldmõiste, millest lähtumine ja mille täitmine oli madalamale juhtimise tasandile kohustuslik, sõltumata sellest, kas tegemist oli partei- või riigorganiga.¹⁶² Sellist olukorda võib nimetada “direktiivse valitsemise vertikaalseks vormiks”, mis toimis vastavalt käsuliinidele subordinatsiooni põhimõttel. Direktiivne valitsemine avaldus samuti horisontaalselt, kuna riigorganid pidid juhinduma parteiorganite direktiividest ja neid täitma. Stalin rõhutas 1930. aastal: “Rahvakomissaride Nõukogu esimehe tähtsaim ülesanne seisneb selles, et ta peab igapäevases praktilises töös viima ellu partei direktiive, mille väljatöötamisel ta isiklikult osaleb.”¹⁶³ Sellist olukorda võib nimetada “direktiivse valitsemise horisontaalseks vormiks”. Liiduvabariiklikul tasandil oli otsuste vastuvõtmise mehhanism sageli mitmeetapiline, kus olid põimunud direktiivse valitsemise horisontaalne ja vertikaalne vorm. Sellest järeldub, et direktiivsele valitsemisele oli omane dualism. Juhul kui direktiiv saabus liidu keskorganilt parteilist käsuliini mööda, sai korralduse vältimatuks vahendajaks liiduvabariigis kohalik kõrgeim parteiorgan, kelle otsuse põhjal tuli riiklikul põhiseaduslikul institutsioonil vastu võtta nõutav õigusakt. Direktiivset valitsemist võib igapäevases administreerimises eksimatult ära tunda nendel juhtudel, kui madalamalseisev organ võttis kõrgemalseisva organi otsust kopeerides või ümber kirjutades vastu analoogse otsuse, sõltumata sellest, kas esimesele viidati või mitte. Töö kirjutaja hüpoteesiks on, et direktiivse valitsemise mõlemad vormid esinesid kas autonoomselt või kombineeritud kujul Ministrite Nõukogu organisatsiooni ülesehituse ning kaadrite otsuste vastuvõtmisel.

Demokraatliku tsentralismi põhimõtte teiseks komponendiks on “madalamalseisva organi initsiatiiv”, mis on DTP-mudeli koostisosana tähistatud “kohaliku initsiatiivina”. Tegemist oli üldise nähtusega ning aktsepteeritud praktikaga, mis ei olnud kohalike asjade lahendamiseks eriti ratsionaalne ja operatiivne viis. Nimelt tuli juhtimise tsentraliseerimise tingimustes isegi kõige tähtsusetumate ja lokaalse iseloomuga küsimustega pöörduda Moskvasse, ehkki neid saanuks kohapeal palju kiiremini ja väiksema vaevaga otsustada. Loomulikult soodustas tsentraliseerimine bürokraatia laienemist, mis vohas võimu igal tasandil ja lüüsis. Lihtne näide: liiduvabariigi võimuaparaadi ülesanne oli saata taotlused, ettepanekute ja otsuste projektid kooskõlastamisele Moskvasse. Keskorganitel

¹⁶² Nõukogude õigusaktide ja nende gradatsiooni kohta loe: Indrek Paavle. Seadusest käskkirjani. NSV Liidu õigusaktide klassifikatsioonist ja kasutamisest ajaloouurimises. – Eesti ajaloo 19.–20. sajandil: historiograafilisi, allikaõpetuslikke ja institutsioonilaseid uurimusi. Koost Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv 2012, lk 528–547.

¹⁶³ Хлевнюк, *Политбюро*, lk 50.

omakorda – nii partei- kui ka valitsuse liinis – tuli tegeleda kogu riigist laekuva dokumentatsiooni vastuvõtmise, läbitöötamise ning kooskõlastamise koordineerimise ja korraldamisega. Positiivse stsenaariumi korral suunati küsimused otsustamisele või vormistamisele keskvõimu kollegiaalsele organile. Venemaa Riiklikus Sotsiaalpoliitilise Ajaloo Arhiivis leidub üksjagu säilikuid, kuhu on koondatud ülevaated ÜK(b)P KK otsustatud küsimustest, mis saadeti Moskvasse lahendamiseks liiduvabariikidest, oblastitest ja kraidest. Küsimuste spekter oli äärmiselt lai. Näiteks 1948. aasta septembri lõpul ja oktoobri algul kiideti Moskvas paljude muude küsimuste hulgas heaks kaks EK(b)P KK Büroo otsust: Andrei Ždanovi nime andmisest põlevkivišahtile nr 10 ning rahaliste vahendite eraldamisest EK(b)P 5. kongressi läbiviimiseks.¹⁶⁴ Usutavasti oli taotluste ja ettepanekute esitamine riigiorganite liinis ulatuslikum kui parteiliinis. Suurema osa neist moodustasid majanduslikud küsimused alates tooraine ja seadmete eraldamisest, lõpetades rahaliste vahendite eraldamisega. Sõjajärgsel aastakümnel lähetati ENSV-st Moskvasse samuti hulgaliselt partei- ja valitsusjuhi ühiseid ettepanekuid ja palvekirju, mis adresseeriti korraga nii NLKP KK-le kui ka NSVL MN-le. Osa neist jäi vastuseta, aga suurem hulk sai positiivse lahenduse. Illustratiivse näitena võib nimetada ühte positiivset “lahendit” EK(b)P KK ja ENSV MN pöördumisele 1946. aastast vaba päeva tõstmise kohta 22. detsembrilt 25. detsembrile. Valitsusele saadetud “palve rahuldati” NSVL MN-i määruse vastuvõtmisega.¹⁶⁵ Loomulikult ei täpsustatud normatiivaktis, et vaba päeva nihutamine oli tingitud jõuludest. Samuti ei ole andmeid, kas küsimuse algatas ENSV juhtkond või olid nad üksnes taotluse vormikohaseks esitajaks. Madalamalseisvate organite algatuste interpreteerimisel tuleb kindlasti arvestada võimalusega, et kohalik juhtkond võis püüda ennetada ja ette aimata keskuse tahtmisi,¹⁶⁶ samuti võis ettepanek või pöördumine olla tegelikult kõrgemalt poolt initsieeritud või koguni dikteeritud. Lühidalt öeldes võis tegemist olla “pseudoinitsiatiivi” juhtumiga, kus vormiliselt altpoolt tuleva algatusega maskeeriti direktiivset valitsemist. Retrospektiivselt on sisulise ja pseudoinitsiatiivi juhtumite diferentseerimine problemaatiline, sest enamasti ei ole piisavalt tõendeid, mis lubaksid kohalikku initsiatiivi kvalifitseerida hoopiski ümber pseudoinitsiatiiviks, ent samuti oleks meelevaldne ainuüksi kohalike juhtide ettepanekute ja pöördumiste olemasolu korral väita, et kohalik initsiatiiv oli läbinisti omaalgatuslik. Näib, et võrdlemisi hästi illustreerib seda dilemma 1949. aasta küüditamise algatamise tagamaade ja tausta kontroversne

¹⁶⁴ Kokkuvõte ÜK(b)P KK-le lahendamiseks saadetud oblasti- ja kraikomiteede ning liiduvabariikide keskkomiteede otsustest, 12. oktoober 1948. – RGASPI.17.88.905, l 226.

¹⁶⁵ NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrus nr 2705, 16. detsember 1946. – GARF.P-5446.48.3129, l 53.

¹⁶⁶ Vrd: David Vseviov. Hirm EK(b)P Keskkomitee salajases kirjavahetuses. – Tuna, 1998, nr 1, lk 36.

interpreteerimine ajaloo uurijate poolt.¹⁶⁷ 1948. aasta oktoobris saatsid ENSV partei- ja valitsusjuht Nikolai Karotamm ja Arnold Veimer Moskvasse ettepaneku asustada Virumaa põlevkivikaevanduste ja elanikest tühjaks jäänud sovhooside ning turbatööstuste piirkonda sunniviisiliselt ümber “kulakud”, keda oli keelatud kolhoosidesse vastu võtta. ENSV liidrite ettepanekule ei järgnenud NSV Liidu juhtkonna ametlikku reageeringut. Mõned kuud hiljem oli sellest mõttest loobutud. 1949. aasta jaanuaris tuli parteijuht N. Karotamm välja uue ettepanekuga “kulakute” väljasaatmiseks ENSV piiridest, milline stsenaarium käiku läkski.

Kas nendel kahel algatusel oli mingit vahet? Vastus on jah. 1949. aasta jaanuaris tuli N. Karotamm “kulakute” väljasaatmise ettepanekuga välja Moskvast, olles selleks kaheldamatult eelnevalt instrueeritud. Seda oletust kinnitab Karotamme 17. jaanuaril 1949 Stalinile saadetud kiri, milles ta soovitas “kulakute” ja “saksa okupantide käsilaste” väljasaatmist korraga nii Eestist, Lätist kui ka Leedust.¹⁶⁸ Iseenesest mõista ei oleks Karotamm tohtinud võtta sõna Läti ja Leedu nimel, kui teda ei oleks selleks volitatud. Tunduvalt keerulisem on tõlgendada 1948. aasta ettepanekut, mille esitamise tagamaad on jäänud ebaselgeks. Võib-olla tuleks seda ettepanekut seostada aeglase kollektiviseerimise tempoga, mis ei rahuldanud Moskva võimukandjaid ja sundis kohalikku juhtkonda pakkuma välja oma meetmeid. Samuti võidi see ettepanek esitada “ennetava kuulekusega”, nagu interpreteerib David Feest ENSV juhtkonna initsiatiivi 1949. aasta küüditamise planeerimises.¹⁶⁹

Kokkuvõttes võib möönda, et kohalik initsiatiiv võis esineda mitmesugustes variatsioonides, olgu siis liiduvabariigi juhtkonna ettepanekute või kõrgemale instantsile kooskõlastamisele ja kinnitamisele saadetud otsuste kujul, puudutades vahetult Ministrite Nõukogu organisatsiooni ja tema liikmeid, mida asutakse järgnevatel lehekülgedel lähemalt selgitama ja analüüsima.

Uurimistöö **teiseks kontseptuaalseks lähtekohaks** on Ger P. van den Bergi visandatud, kuid 1950. aastate keskel saksa õigusteadlase Reinhart Maurachi esitatud kontseptsioon, mille järgi oli NSV Liidus kaks õigussüsteemi – “väline riigiõigus” (*äußere Staatsrecht*), mille all Maurach mõistis “konstitutsiooniõigust” (*Staatsverfassungsrecht*), ning “sisemine riigiõigus” (*innere Staatsrecht*), millena ta käsitles “parteiõigust” (*Parteirecht*). Tema analüütilise kontseptsiooni järgi olid riigiõigus ja parteiõigus mitmeharulise kanalite süsteemi

¹⁶⁷ Vrd: Evald Laasi. Kui kolhoose tehti. – Horisont, 1988, nr 1, lk 10–14; Ants Ruusmann. Sõjajärgne klassivõitlus Eesti külas. – Aja Pulss, 1988, nr 5, lk 8–10; Tõnurist, *Traagiliste sündmuste aasta*, lk 31–62; Tammistu, *Tasalülitamine*. – Õhtuleht, 15.05.1989, 16.05.1989; Herbert Ligi. Ääremärkusi küüditamise ajaloole III – Kleio, 1991, nr 3, lk 6–10; Saueauk, *Nõukogude julgeolekuorganite*, lk 230–235.

¹⁶⁸ Olev Liivik. Märtsiküüditamine “Eesti süüasja” (1949–1952) kontekstis. – Uuemaide aspekte märtsiküüditamise uurimisest. Eesti Ajaloomuuseumi teaduskonverentsi materjale. Koost ja toim Olev Liivik, Hiljar Tammela. Varia Historica IV. Eesti Ajaloomuuseum 2009, lk 108.

¹⁶⁹ Feest, *Zwangskollektivierung im Baltikum*, lk 427.

kaudu teineteisega ühendatud, olles osaliselt seaduslikul ja osaliselt tavaõiguslikul alusel ühendustülideks riigi ja partei vahel. Maurachi väitel täitis väline riigiõigus partei juhitas riigis sisuliselt tehnilist funktsiooni, olles allutatud sisemisele riigiõigusele.¹⁷⁰ Kui välja arvata G. van den Berg, siis ei ole Maurachi kontseptsioon üks ühele NSV Liidu valitsemissüsteemi analüüsimisel rakendust leidnud. Siiski võib leida tema kontseptsiooni puhul kokkupuutepunkte näiteks Graeme Gilli Nõukogude võimumehhanismi käsitlemisega. Konstitutsiooniõiguse all tuleb mõista formaalset õigust, kuna vähem reglementeeritud parteiõigus oli mitteformaalsem, põhinedes tihti parteilistel tavadel ning käitumismallidel ega tarvitsenud olla kirja pandud.

Ministrite Nõukogu organisatsiooni kujundamises ja kaadrite alal oli kindel funktsioon nii partei- kui ka konstitutsiooniõigusel. Muudatused valitsuse organisatsioonilises struktuuris – valitsemisorganite moodustamine, liitmine, lahutamine ja likvideerimine – korraldati partei direktiivide põhjal nii direktiivse valitsemise vertikaalses kui ka horisontaalses vormis. Direktiivide alusel valmistati omakorda ette ja võeti vastu nõutavad normatiivaktid. Konstitutsiooniõigus ja parteiõigus olid üksteisega orgaaniliselt seotud samuti kaadriotsuste vastuvõtmisel. Järelikult võivad DTP-mudel ja Maurachi kontseptsioon täiendada teineteist uurimistöö probleemistiku analüüsimisel.

Uurimistöö meetodite valikul on arvestatud uurimisobjekti spetsiifika, teema püstituse, töö ülesannete ja eesmärkide ning allikate iseloomuga. Uurimisobjektist lähtuvalt on käesolev uurimus juhtumianalüüs. Eesti NSV näitel püütakse selgitada liiduvabariigi Ministrite Nõukogu organisatsiooni loomist, ülesehitust, struktuurimuutusi ning valitsusorganite moodustamist, kompetentsi ja töökorraldust. Siinseid nähtusi, protsesse ja sündmusi saab ja tuleb paigutada laiemasse konteksti. Sovetiseerimise käigus kujundati Eesti NSV-s samasugune valitsemisstruktuur nagu mujal liiduvabariikides. Selle orgaaniliseks koostisosaks oli ka Ministrite Nõukogu, mis täielikult sõltus välistest impulssidest, tegutsedes kõrgemalt poolt saadetud instruktsioonide ja korralduste alusel.

Väitekirjas on kasutatud samuti võrdlevat meetodit, mida on rakendatud ENSV Ministrite Nõukogu ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu organisatsiooni ning EKP KK aparaadi ja liiduvabariigi valitsuse kaadriandmestiku käsitlemisel. Moshe Lewin ja Ian Kershaw on Natsi-Saksamaa ja stalinliku NSV Liidu võrdlemise õigustuseks öelnud, et võrdlev uurimine ei koosne ainult sarnasuste otsimisest, vaid oluline on välja selgitada ja seletada fundamentaalseid erinevusi ning spetsiifilisi ja unikaalseid jooni.¹⁷¹

¹⁷⁰ Viidatud: Van den Berg, *Organisation*, lk 19. Reinhart Maurach eristas parteiõiguse puhul “materiaalset sisemist riigiõigust”, mille all ta mõtles parteilist tavaõigust ning “formaalset sisemist riigiõigust” ehk kehtiva partei põhikirja sätteid. Vrd: Reinhart Maurach. *Handbuch der Sowjetverfassung*. (Veröffentlichungen des Osteuropa-Instituts München, Reihe Geschichte 14). München: Isar 1955, lk 19.

¹⁷¹ Ian Kershaw, Moshe Lewin. *The regimes and their dictators: perspectives of comparison. – Stalinism and Nazism: Dictatorships in Comparison*. Eds. Ian Kershaw, Moshe Lewin. Cambridge: Cambridge University Press 1997, lk 2.

Uurimistöö allikatele on lähenetud hermeneutilisel meetodil. Ajaloolis-poliitilisest kontekstist lähtuvalt on allikate tõlgendamise kaudu püütud mõista otsuste langetamise motiive ja eesmäärke ning sündmuste põhjusi ja tagajärgi. Allikate sisulise usaldusväärsuse kontrollimisel on rakendatud allikakriitilist meetodit. Töös ei ole piiratud üksikute dokumentide kriitilise analüüsimisega. Kuna Nõukogude institutsioonides produtseeriti massiliselt standardseid dokumente (kaadridokumendid, võimuorganite otsused, õigusaktid), on eesmärgiks seatud nende koostamise põhimõtte, eesmärkide ja kasutusotstarbe väljaselgitamine, et seejärel hinnata nende potentsiaali ja usaldusväärsust püstitatud uurimisprobleemide lahendamisel (vt lähemalt Allikad). Allikate analüüsimisel on arvestatud samuti allikavälise teabega. Paljudest dokumentidest leiab koostaja ja adreassaadi, ametikoha ja organisatsiooni nime, mida esindati, ent sellest võib jääda allika analüüsimisel väheseks, kui ei tunta organisatsioonide hierarhiat, olgu siis formaalses või mitteformaalses tähenduses, nagu ka seda, kelle korraldusel või millisel eesmärgil dokument koostati. Sellele lisanduvad üldise taustsüsteemi tundmine, poliitilise režiimi ja selle väärtushinnangute arvessevõtmine ning orienteerumine poliitilise ja juhtimissüsteemi ülesehituses ja toimimises. Mida rohkem on uurijal baasteadmisi ja varasemaid kokkupuuteid uuritava valdkonnaga, seda lihtsam on tal püstitada hüpoteese, et kontrollida nende paikapidavust spetsiifilisemat laadi küsimuste läbitöötamisel.

Nõukogude institutsioonide dokumentide tunnuseks on trafaretne keelekasutus, spetsiifiline mõisteaparatuur ja väljendid ning eufemismid. Suuremal või vähemal määral kehtib see iga bürokraatia puhul. Niisuguses olukorras võib süsteemi mittetundvale isikule jääda mõistetamatuks mitte üksnes bürokraatia funktsioneerimise tehniline külg, vaid ka produtseeritud tekstid ise kas siis “kodeeritud sõnumi” või tundmatu märgisüsteemi tõttu. Tõnu Tannberg on märkinud, et Nõukogude ajastu keel on omamoodi ajalooallikas, mille tundmine aitab ühiskonnas toimuvaid protsesse selgemini ja adekvaatsemalt mõista.¹⁷² Töös püütakse diskursianalüüsi meetodi abil lahti harutada sovetlikke keelen-deid, lausungeid ja mõisteid ning seletada kirjapandu konteksti ja mõtet, et jõuda nende koostajate motiivide ja eesmärkideni.

Doktoritöö ajalisteks raamideks on periood vahemikus 1940–1953. Eesti NSV konstitutsiooni kehtestamisega 25. augustil 1940 võeti Eestis liiduvabariigi võimutasandil kasutusele samasugune valitsemiskorraldus nagu mujal NSVL-s. Jossif Stalini surmaga 1953. aastal lõppes üks epohh NSV Liidu ajaloos, mida tuntakse stalinismina.¹⁷³ Eesti lähiajaloos eristub Stalini valitsemisaeg

¹⁷² Tõnu Tannberg. Nõukogude aja uurimisest Venemaal. – Ajaloolise töö otsinguil. 21. jaanuaril 1999 Tallinnas toimunud konverentsi “Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleeme” materjalid. Toim Enn Tarvel. Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus 1999, lk 101.

¹⁷³ Lääne ja paljud vene ajaloolased loevad stalinismi lõpuks Stalini surma, mida toetan ka mina. Eesti uuemas ajalookirjutuses ei ole stalinismi periodiseerimine olnud konsensuslik, kuigi järjest enam võetakse arvesse Eesti väliseid tegureid ja muutusi üleliidulisel areenil. Enn Tarvel on Eesti lähiajaloo periodiseerimisel välja pakkunud Eesti-siseseid poliitilisi ja ühiskondlikke arenguid ja eripärasid arvesse võttes nimetada aastaid 1944–1949/50 ja

suurte ühiskondlike vapustuste ja murranguliste ümberkorralduste poolest. Sellesse perioodi jäävad iseseisvusaegse riikluse lammutamine, Nõukogude võimustruktuuri ülesehitamine, uue ametnikkonna kujundamine, relvastatud vastupanu mahasurumine, laiaulatuslikud repressioonid, sovetliku majandusmudeli juurutamine, vaimuelu sovetiseerimine ning Moskva kontrollmehhanismide kehtestamine.¹⁷⁴ Lühidalt öeldes laoti noil aastail uuele režiimile vundament ning kujundlikult öeldes jõuti valmis ka pealisehitusega. Ministrite Nõukogu institutsiooni arengus võib käsitletaval perioodil välja tuua kolm etappi. Esimesel Nõukogude aastal 1940.–1941. aastani asuti liiduvabariigi juhtimist ja Rahvakomissaride Nõukogu struktuuri kohandama üleliidulistele standarditele. 1941.–1944. aastani asusid ENSV võimuorganid evakuatsioonis Vene NFSV-s. Kõik liiduvabariigi tasandi võimuorganid jätkasid oma tegevust, kuid töötati väiksemas koosseisus ja piiratud funktsioonidega. Teisena võib nimetada aastaid 1944–1945, kui taastati liiduvabariigi valitsemisstruktuur ning võimuorganite rutiinne töökorraldus ja -rütm. Toimus Ministrite Nõukogu institutsionaalse maastiku korrastamine, mis tähendas samuti vahepeal seadusliku aluseta moodustatud valitsemisorganite legaliseerimist või ümberkorraldamist. 1946.–1953. aastani kulges Ministrite Nõukogu institutsiooni areng stabiilsemas rütmis kui varasematel aastatel, mida ei saa öelda kaadrite kohta. Sellesse ajavahemikku jäid kaadripuhastused riigistruktuurides, mis tipnesid 1950. aastaga. Viimasena tuleb mainida Stalini surmale järgnenud kuid, mil üleliiduliste ümberkorralduste eeskujul viidi ka liiduvabariigis läbi ulatuslikke organisatsioonilisi ümberkorraldusi, millega kaasnesid ulatuslikud kaadrimuudatused Ministrite Nõukogu liikmeskonnas. Hoolimata sellest, et suurem osa 1953. aastal toimunud kaadrivahetusi tehti pärast Stalini surma, ei ole kaadristatistika esitamise loogikast lähtuvalt mõistlik kalendriaastat tükeldada, vaid uurimuse lõppdaatumiks ei ole rangelt võttes Stalini surmakuupäev 5. märts 1953, vaid jälgitud on Ministrite Nõukogus tehtud struktuuraalseid ja isikkoosseisu muudatusi kogu 1953. aasta jooksul.

1949/1950–1956/58 vastavalt “stalinismiks” ja “hilisstalinismiks”. Vt: Enn Tarvel. Eesti lähiajaloo periodiseerimisest. – Ajaloolise tõe otsingul. 21. jaanuaril 1999 Tallinnas toimunud konverentsi “Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleeme” materjalid. Tallinn 1999, lk 105–115; Lauri Vahtre on stalinismi piiritlemisel arvesse võtnud nii poliitilise ajaloo kui mentaliteediajaloo nähtusi, nimetades perioodi 1944/49–1950. aastate keskpaik poliitilise periodiseeringu järgi “klassikaliseks Stalini ajaks” ning mentaliteedi ajaloolise periodiseeringu järgi “hirmuaastateks”. Sealjuures on ta diferentseerinud stalinismi algust linnades ja maal. Kui linnades algas stalinism tema arvates 1944/1945. aastal, siis maal alles 1949. aastal, mis viitab 1949. aasta küüditamisele ja massikollektiviseerimisele. Vt: Lauri Vahtre. Nõukogude aja periodiseerimisest. – Muinasaja loojangust omariikluse läveni. Pühendusteos Sulev Vahtre 75. sünnipäevaks. Koost Andres Andresen. Tartu: Ajaloosihtasutus Kleio 2001, lk 375–386.

¹⁷⁴ Tõnu Tannberg. Nõukogude Eesti 1940–1953: Uuele režiimile vundamendi rajamise aastad. – Eesti NSV aastatel 1940–1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Koost Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv 2007, lk 5.

Doktoritöö koosneb neljast peatükist. Väitekirja **esimeses peatükis** antakse ülevaade ENSV Ministrite Nõukogu koosseisu kuulunud riigivalitsemisorganite (ministeeriumide, komiteede ja valitsuste) õigusliku staatuse kohta, et välja selgitada, kas ja millises ulatuses oli Ministrite Nõukogu riigivalitsemisorganite struktuur kooskõlas seadusandliku regulatsiooniga. Peatüki keskmeks on ministeeriumide/rahvakomissariaatide võrgustikus toimunud muudatuste analüüs. Põhjalikumalt peatutakse ENSV valitsemisorganite moodustamise ja ümberkorralduste praktikatel ning uuritakse riigi- ja parteiorganite vahetõrget, pädevust ja tööjaotust otsuste vastuvõtmisel. Peatüki teine pool kirjeldab Ministrite Nõukogu töökorraldust. Peatähelepanu on suunatud Ministrite Nõukogu täiskokosseisu ja kitsama liikmeskonnaga juhtorgani Büroo kompetentsi, komplekteerimise ja tegevuse kirjeldamisele ja analüüsimisele.

Teine peatükk tutvustab sovetliku kaadripoliitika põhijooni ning selle rakendamist ENSV valitsuse näitel. Ülevaade antakse Stalini perioodi kaadripoliitilistest arengutest ENSV-s. Põhjalikumalt käsitletakse kaadripoliitika peamist instrumenti nomenklatuuri ning uuritakse, kuidas funktsioneeris nomenklatuurisüsteem ning millised olid valitsusliikmete kinnitamise ja vabastamise mehhanismid ning partei- ja riigiorganite vahetõrget kaadriotsuste vastuvõtmisel. Eesmärgiks on välja selgitada reeglipärasusi nomenklatuurse kaadri kinnitamisel ja vabastamisel ning millal ja millistel asjaoludel võidi ignoreerida või rikkuda kaadriotsuste vastuvõtmisel reegleid või väljakujunenud tavaid. Lühidalt selgitatakse Ministrite Nõukogu põhiseadusekohast moodustamist ning antakse ülevaade valitsusliikmete arvust ning ametikohtade komplekteerimisest.

Kolmas peatükk keskendub ENSV valitsuse koosseisu iseloomulikutele karakteristikatele. Valitsuse liikmeskonda on analüüsitud nelja tunnuse põhjal: rahvuslik kuuluvus ja päritolu, vanuseline koosseis, valitsusliikmete parteilisus ja parteistaaž ning haridus. Rahvusliku kuuluvuse ja päritolu puhul on võetud arvesse valitsusliikmete sünikohta, rahvuslikke ja geograafilisi sidemeid ning etnolingvistilist tausta. Parteilisuse ja parteistaaži käsitlemise kesksed küsimused on kaadri parteistamine ning valitsusliikmete parteistaaž. Valitsusliikmete hariduse juures puudutatakse sovetlikku hariduse arvestuse spetsiifika, hariduse omandamist mõjutanud tegureid, haridustaseme tõstmise stimuleerimise meetmeid ning kaadri üld- ja erihariduslikku ettevalmistust.

Neljandas peatükis uuritakse valitsuse koosseisu dünaamikat. Vaatluse all on valitsusliikmete selekteerimise tõenäolisemad kriteeriumid. Püütakse välja selgitada, millistele tunnustele vastasid ja millised isikuomadused olid ametisse paigutatud valitsusliikmetel. Ülevaade antakse valitsusliikmete varasemast tegevusest, kaadri vahetuse sagedusest, ametisoleku pikkusest ning staažist valitsusliikmena. Kaadriarvestuses kasutusel olnud vabastamise tüüpõhjused lähtudes hinnatakse valitsusliikmete vabastamise motiive.

Doktoritöö **lisadena** on ära toodud ENSV Ministrite Nõukogu organisatsiooni struktuur 1940.–1953. aastani, valitsusliikmete loend ametiasutuste kaupa ning valitsusliikmete lühikesed elulood.

Allikad

Väitekirja allikalise baasi põhiosa moodustavad Eesti arhiividokumendid. Vähe-mal määral on kasutatud Venemaa arhiivides leiduvaid materjale. Eesti ja Vene arhiivide säilikute viitamisel on valitud ühesugune viitamisüsteem, mis vastab Arhiiviinfosüsteemi (lühendatult AIS) viiteaparatuurile.

Tähtsamad alusdokumendid, mis puudutavad ENSV MN-i institutsiooni, struktuuriüksusi ja kaadreid, asuvad Venemaa Riiklikus Sotsiaalpoliitilise Ajaloo Arhiivis NLKP KK arhiivifondis.¹⁷⁵ Valdava osa dokumentatsiooni piirdaatu-miks on 1952. aasta, kui Üleliiduline Kommunistlik (bolševike) Partei (ÜK(b)P) nimetati ümber NLKP-ks.¹⁷⁶ Kahetsusväärset on siiani osa NLKP KK juht-organite ning osakondade dokumentatsioonist uurijatele kättesaamatu. Käes-oleva teema uurimise seisukohalt on olulisemad Poliitbüroo, Orgbüroo ja Sekre-tariaadi protokollid ning protokollide juurde kuuluvad otsuste algmaterjalid, millest osa uurijatele paraku kättesaadavad ei ole. Suurem osa Eesti NSV kaadritesse puutuvaid küsimusi on partei juhtorganite istungite päevakordades kergesti tuvastatavad pealkirja “Eesti küsimus” järgi. Poliitbüroo päevakorrad 1952. aastani on publitseeritud.¹⁷⁷

Teiseks huvipakkuvaks fondiks Venemaa Riiklikus Sotsiaalpoliitilise Ajaloo Arhiivis on 1944.–1947. aastani tegutsenud ÜK(b)P KK Eesti Büroo fond, milles leidub aruandeid liiduvabariigi kaadrite ja võimuorganite tegevuse kohta ning mitmesuguseid otsuste projekte.¹⁷⁸ Kahjuks on enamik selle fondi säilikuid siiani salastatud. NSVL valitsuse tegevuse tagajärjel tekkinud dokumentatsiooni ja valitsuse juhtorganite koosolekute protokollid ja otsused on koondatud Vene Föderatsiooni Riigiarhiivi Ministrite Nõukogu Asjadevalitsuse arhiivifondi.¹⁷⁹ Trükkis on ilmunud sõjajärgse perioodi NSVL MN Büroo (1949. aastast Pre-siidium) ning operatiivbüroode koosolekute register, mille juures on valikuliselt ja lühendatult lisatud koosolekute päevakorrad.¹⁸⁰

Liiduvabariigi kesk võimu asutustest võib esimesena mainida EKP Kesk-komiteed.¹⁸¹ Keskkomitee fondi arhivaalide hulgast väär ib lähemat tutvustamist kolme liiki dokumentatsioon. Esiteks partei juhtorgani Büroo koosolekute protokollid. EKP KK Büroo langetas otsuseid nii parteisisestes asjades kui ka liiduvabariigi haldusküsimustes, sealhulgas riigivõimuorganite juhtiva kaadri, valitsemisorganite struktuuri ja töökorralduse jms kohta. Bürool vastuvõetud

¹⁷⁵ RGASPI, fond 17.

¹⁷⁶ Kommunistliku partei nime muudeti 19. kongressil, mis toimus 5.–14. oktoobrini 1952.

¹⁷⁷ Политбюро ЦК РКП(б)-ВКП(б) повестки дня заседаний. Том III. 1940–1952. Каталог. Москва: РОССПЭН 2001.

¹⁷⁸ RGASPI, fond 598.

¹⁷⁹ GARF, fond P-9446.

¹⁸⁰ Политбюро ЦК ВКП(б) и Совет Министров СССР, лк 438–563.

¹⁸¹ Riigiarhiiv (end Parteiarhiiv), ERAF, fond 1.

otsuste loendid on istungite päevakordade järgi suuremas osas publitseeritud.¹⁸² Teiseks keskkomitee aparaadi igapäevase tegevuse tagajärjel tekkinud mitmekesine dokumentatsioon, mille hulgas leidub kirjavahetus partei- ja riigiasutustega ning muude organisatsioonidega, samuti otsuste eelnõud ja algmaterjalid, ringkirjad, informatsioonid ja aruanded ning parteistatistika. Kolmandaks isikudokumendid, millest valdava osa moodustavad keskkomitee nomenklatuurse kaadri isikutoimikud.

Sarnase struktuuriga on ENSV Ministrite Nõukogu tegevuse tagajärjel tekkinud arhiiv.¹⁸³ Käesoleva doktoriväitekirja üheks uurimisobjektiks ja oluliseks allikaliigiks on Ministrite Nõukogu (1946. aastani Rahvakomissaride Nõukogu) ja tema Büroo koosolekute protokollid. Koosolekutel arutatud ja protokollitud küsimused jagunesid kaheks. Enamik päevakorrapunkte ja otsuseid kajastus põhiprotokollis, mis oli mõeldud ametkondlikuks kasutamiseks, kuid osa punkte oli salajane. Neid päevakorrapunkte ei trükitud koosoleku päevakorda ning otsused protokolliti eraldi. Analoogsel printsiibil diferentseeriti valitsuse õigusakte. Valdav osa valitsuse määrusi ja korraldusi oli formaalselt avalik, kuid leidis ka piiratud juurdepääsuga õigusakte märkega “ametialaseks kasutamiseks”, “salajane” või “täiesti salajane”. Sellegipoolest ei teatud laiemalt paljude määruste vastuvõtmisest, sest Eesti NSV Teatajas trükiti neid valikuliselt, sõltumata sellest, kas nad olid üldkohustuslikud või mitte.

Teise osa Ministrite Nõukogu dokumentatsioonist moodustab tema aparaadi igapäevane asjaajamine. Paraku leiab Ministrite Nõukogu struktuuri ja organisatsiooniga seotud küsimusi igapäevase asjaajamisega ladestunud andmehõlmavalt minimaalselt. Valdavalt pärinevad olemasolevad dokumendid 1940. aastate keskpaigast, asudes eranditult eriosakonna materjalide hulgas.¹⁸⁴ Omaette kollektsiooni moodustavad Ministrite Nõukogu liikmete ja tema aparaadi juhtivate töötajate isikutoimikud, mis on ülesehituselt sarnased partei nomenklatuuri toimetustega.

Juba Eesti NSV perioodil hakati moodustama liiduvabariigi tähtsamate valitsustegelaste isikufonde, milles leidub enim isikute ametialase tegevuse tõttu koostatud dokumente.¹⁸⁵

Huvipakkuvaid materjale ametkondadevahelisest asjaajamisest ministeeriumide *resp.* rahvakomissariaatide loomisel ja likvideerimisel võib leida 1940. aastate keskpaiga kohta ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi (lüh ÜNP) seadluste juurde kuuluvate dokumentide hulgast.¹⁸⁶

Tänuväärseks materjaliks ENSV valitsemisorganite uurimisel on 1970. ja 1980. aastatel ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse

¹⁸² EKP KK Büroo istungite regestid. I. 1940–1954. Koost Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv 2006.

¹⁸³ Riigiarhiiv, ERA, fond R-1.

¹⁸⁴ ERA, fond R-1, nimistu 5.

¹⁸⁵ Johannes Lauristini isikufond, ERAF.22; Aleksei Müürisepa isikufond, ERA.R-2202; Valter Klausoni isikufond, ERA.R-2312; Edgar Tõnuristi isikufond, ERA.R-2306.

¹⁸⁶ ERA, fond R-3, nimistu 3.

Riikliku Keskarhiivi (lüh ORKA, praegune Riigiarhiiv) eestvedamisel välja antud ja ametialaseks kasutamiseks mõeldud ajalooteatmikud. Järgemööda ilmusid publikatsioonid sotsiaalkindlustuse, autotranspordi ja maanteede, põllumajanduse, kultuuri, hariduse ja rahanduse süsteemi organisatsiooni ning asutuste kohta, mis sisaldasid tähtsamaid fakte kõnealuseid haldusalasid juhtinud ministeeriumide kohta.¹⁸⁷ Teatmikus “Valitud ja valitsenud” on avaldatud ENSV Ministrite Nõukogu koosseisud 1940.–1990. aastani.¹⁸⁸ Liigenduse aluseks on võetud valitsuse formaalne ametisse kinnitamine Ülemnõukogu poolt, ent muudatused valitsusliikmete hulgas on esitatud enamasti ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadluste põhjal. Selle 20. sajandi Eesti kõrgemate riigivõimuorganite uurimisel asendamatu teatmiku miinusteks on segane uurimismetoodika ning arvukad vead, mida võib Ministrite Nõukogu liikmete juures leida ebakorrektsete ametisse nimetamise ja vabastamise daatumitena, aga samuti mõne inimese arvamisenägemise valitsusliikmete hulka, kes sinna formaalselt ei kuulunud.

Liiduvabariigi Ministrite Nõukogu ja valitsuskaadreid otseselt või kaudselt puudutavaid otsuseid ja muid dokumente leidub Moskvast Rosspeni kirjastuses seerias “Dokumente nõukogude ajaloost” ilmunud dokumendipublikatsioonides.¹⁸⁹

Küllaltki palju andmeid Stalini perioodi võimuinstitutsioonide tegevuse, otsuste vastuvõtmise tagamaade ja mehhanismide, *modus operandi* ning võimu-

¹⁸⁷ Eesti NSV Sotsiaalkindlustuse Ministeeriumi süsteemi organisatsioon ja struktuur. Koost T. Purre, I. Kongi. Tallinn: Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv 1975; Eesti NSV autotranspordi ja maanteede süsteemi asutused aastail 1940–1960. Koost I. Kongi. Tallinn: Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv 1978; Eesti NSV põllumajandussüsteemi organisatsioon ja struktuur aastail 1940 – 1960: ajalooteatmik. I ja II osa. Koost I. Kongi. Tallinn: Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv Arhiivide Valitsus, Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv 1981; Eesti NSV kultuuriasutuste ajalooteatmik. I osa. Kunsti ja kultuurhariduslikud asutused. Tallinn: Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv Arhiivide Valitsus, Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv 1982; Eesti NSV kultuuriasutuste ajalooteatmik. II osa. Kinoasutused. Tallinn: Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv Arhiivide Valitsus, Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv 1983; Eesti NSV haridusasutuste ajaloo teatmik. I osa. Üldharidus aastail 1940–1960. Tallinn: Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv Arhiivide Valitsus, Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv 1987; Eesti NSV rahandussüsteemi asutused aastail 1940–1960: ajalooteatmik. Koost I. Kongi. Tallinn: Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv Arhiivide Valitsus, Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv 1988.

¹⁸⁸ Valitud ja valitsenud: Eesti parlamentaarsete ja muude esinduskogude ning valitsuste isikkoosseis aastail 1917–1999. Koost Jaan Toomla. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu 1999.

¹⁸⁹ Eraldi võib mainida Eesti küsimusi sisaldavaid kogumikke. Vt: ЦК ВКП(б) и региональные партийные комитеты. 1945–1953. Сост. В. Денисов и др. Москва: РОССПЭН 2004; Региональная политика Н. С. Хрущева. ЦК КПСС и местные партийные комитеты. 1953–1964 гг. Сост. О. Хлевнюк и др. Москва: РОССПЭН 2009.

tegelaste omavahelise läbisaamise kohta võib leida mälestustest. NSV Liidu kõrgemasse võimuešelonit kuulunud kommunistidest on ilmunud memuaarid Nikita Hruštšovil, Lazar Kaganovitšil ja Anastas Mikojanil, kusjuures kahel viimasel postuumselt. Kolmest kõige informatiivsemad ja uurimistöö teema kontekstis huvipakkuvad on Mikojani mälestused.¹⁹⁰ Anastas Mikojan kuulus pikka aega NSV Liidu juhtkonda, olles Stalini ja Hruštšovi võimuaastatel NSV Liidu valitsuse liige. Tippkommunisti memuaarid pani õigupoolest kokku tema poeg Sergo Mikojan, kasutades selleks isa dikteeritud mälestusi ning perekonnas räägitud jutte. Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimeestest on memuaarid kirjutanud Arnold Veimer ja Bruno Saul. Veimer kirjutas oma memuaarid sügaval Nõukogude ajal, mis võib olla põhjuseks, miks kirjatöö on isikupäratu ja sisuvaene, kujutades möödunud monotoonselt. Lakooniliselt ja sovetlikest kaanonitest piinliku täpsusega kinni pidades on Veimer kirjeldanud ametiaega valitsusjuhina. Tema meenutused 1940.–1941. aasta kohta on veidi sisutihedamad ja avameelsemad, täiendades teatud määral arhiividokumentides avanevat pilti Kergetööstuse Rahvakomissariaadi loomisest ja selle juhtimisest.¹⁹¹ 2004. aastal ilmusid ENSV 1980. aastate valitsusjuhi Bruno Sauli memuaarid. Enese kiitusega ja -õigustusega ülepakutud mälestused keskenduvad Nõukogude aja paarile viimasele aastakümnele. Hoolimata sellest, et B. Saul on tegemistest andnud kallutatud ja tendentsliku pildi, leiab raamatust ometi üsna palju detaile liiduvabariigi juhtimissüsteemi funktsioneerimisest, selle mehhanismidest ning samuti parteiorganite ja valitsuse vahelkordadest otsuste vastuvõtmisel ning kirjeldusi juhtkonna omavaheliste suhete ja läbisaamise kohta.¹⁹²

Kuna antud uurimistöö mahukaima osa moodustab kaadrite analüüs, on vajalik vaadata selle osa allikaid lähemalt. Nõukogude kaadrite uurimisel loeb autor perspektiivikamateks allikateks kaadristatistikat ja isikudokumente – iseäranis personaalseid arvestusdokumente, mis paigutati enamasti isikutoimikutesse. Isikutoimiku olemasolu ei sõltunud inimese staatusest, vaid seda peeti teenistujate kohta enamikus Nõukogude asutustes ja organisatsioonides.

Suurte organisatsioonide kaadri uurimisel puudub mõnikord kaadristatistikale alternatiiv. Isikuandmed võivad olla süstematiseerimata või ei ole terviklikult säilinud, rääkimata sellest, et isikudokumentide läbitöötamine võib osutuda väga töömahukaks. Siiski peitub ka kaadristatistika kasutamisel mõningaid ohtusid, mida tuleks teada. Kõigepealt eeldab statistika kasutamine selle alusandmete kogumise, töötlemise ja esitamise metoodikaga tutvumist, et teada saada, millist eesmärki konkreetne statistika pidi täitma. Selleks et statistilisi andmeid korrektselt kasutada, tuleb tingimata aru saada, kelle kohta ja milliseid näitajaid ja kuidas koguti ning millise metoodika alusel neid aegridades avaldati. Nimelt on statistikate pealkirjad sageli eksitavad, viidates kas tervele

¹⁹⁰ Анастас Микоян. Так было. Москва: Вагриус 1999.

¹⁹¹ Arnold Veimer. Koos rahvaga: mälestuskatkeid. Tallinn: Eesti Raamat 1977. Veimeri memuaarid avaldati esmalt vene keeles. Арнольд Веймер. Мечты и свершения. Москва: Политиздат 1974.

¹⁹² Bruno Saul. Meie aeg. Tallinn 2006.

organisatsioonile või teatavatele ametikohtade hierarhiatele, kuigi tegelikkuses ei tarvitsenud statistikas kajastuda kogu organisatsiooni ametnikkond. Statistikast välja jäänud ametikohad võisid seevastu kajastuda muudes dokumentides, mida statistikasse juurde ei lisatud, sest nende koostajad teadsid seda niigi. Olles palju aastaid töötanud nõukogude kaadristatistikaga, võib autor oma uurijakogemuse põhjal kinnitada, et ametikohtade valiku põhimõtete tundmaõppimine, nende rakendamise iseärasuste, kõikvõimalike erandite ja pidevate ümberkorralduste jälgimine nõuab kaadristatistikaga töötamisel tähelepanu ja kannatust, olles uurimistöö määravaks etapiks. Sellistel asjaoludel võib isegi lühema perioodi kohta statistiliste näitajate võrdlemine olla komplitseeritud, nõudes uurijalt tingimata statistika kriitilist analüüsimist ning tervikpildi saavutamiseks täiendavalt ka isikudokumentide kasutamist, kui need on kättesaadavad. Varasemas uurimistöös EKP KK aparadi kaadri kohta hilisstalinismi aastatel avastas autor, et olulisemates EKP KK kaadristatistikates töötajate vahetumise ja juhtiva kaadri koosseisu kohta olid süsteemselt välja jäetud osa keskkomitee aparadi ametikohti.¹⁹³ Samasugust laadi probleemidega puutus autor kokku ENSV valitsuse liikmeskonna uurimisel. Ministrite Nõukogu koosseisu kohta ei ole säilinud ühtegi kaadristatistikat, mis sisaldaks kõiki valitsusliikmeid. Ministrite Nõukogu liinis valitsusliikmete kohta arvestatavaid statistikaid ei koostatud. Lootustandvamad on EKP KK kaadristatistikad, kus töödeldi andmeid nomenklatuursete töötajate kohta, kelle hulka kuulusid ka valitsusliikmed. Ministrite Nõukogu esimehe asetäitjaid selle valimi hulka millegipärast ei arvatud. Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja võis valimisse mahtuda ainult juhul, kui tegutses samal ajal ministri ülesannetes. Tunduvalt tõsisemaks probleemiks on statistikatega töötamisel andmete esitus. Nimelt ei toodud kaadristatistikas valitsusliikmeid eraldi välja, vaid nad lülitati kategooriasse “ENSV vabariiklike nõukogude ja majandusorganisatsioonide juhid”, milles oli umbkaudu 50 ametikohta, sisaldades valitsusliikmete kõrval ka teiste valitsusasutuste juhte.¹⁹⁴

Selles väitekirjas esitatud andmed valitsusliikmete kohta pärinevad valdavalt isikutoimikutest. Toimikuid peeti eraldi EKP KK-s ning Ministrite Nõukogu Asjadevalitsuses. Suurema osa Stalini perioodil ENSV valitsusliikmetena tegutsenud funktsionääride toimikud on säilinud. Rohkem kui pooltel valitsusliikmetel on olemas nii EKP KK kui ka MN Asjadevalitsuse toimikud, aga väiksemal osal on alles kas EKP KK nomenklatuuritoimik või Ministrite Nõukogus koostatud toimik.

EKP KK-s võis isikutoimiku, mida selle koostamise aluse tõttu nimetatakse siin edaspidi “nomenklatuuritoimikuks”, avamise aluseks olla tööleasumine EKP KK nomenklatuursele ametikohale. Ometi võib EKP KK fondis säilitatavate isikutoimikute nimekirja põhjal avastada, et küllaltki paljudel

¹⁹³ Selle kohta lähemalt: Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat*, lk 26–31.

¹⁹⁴ Aruanded asuvad ERAF fond 1, nimistu 307.

nomenklatuuri kuulunud nomenklatuuritoimikuid ei ole. Välistada ei saa võimalust, et osa toimikuid jäi keskkomitee kaadritöötajate poolt arhiivi üle andmata või saadeti kunagi Moskvasse NLKP KK-sse. Kumbki versioonidest ei anna siiski rahuldavat vastust, miks sadadel, aga võib-olla ka palju rohkematel nomenklatuuritoimikut Riigiarhiivis ei leidu, ehkki nende staatus seda eeldanuks.

Samuti ei ole välistatud, et leidis nomenklatuurset kaadrit, kelle kohta toimikuid ei vormistatudki.¹⁹⁵ Suurema tõenäosusega võis see juhtuda 1940. aastatel, sest pärast sõja lõppu oli kaadrite arvestuses nagu paljudes muudes valdkondades vaja alustada otsast peale ning kõik ei kulgenud nii, nagu loodeti. Olukorda raskendas asjaolu, et sõja ajal oli dokumente hävinud ja kaduma läinud. EKP KK kaadrimaterjalide transportimisel valitses võrdlemisi suur segadus juba “Nõukogude tagalasse”¹⁹⁶ evakueerimisel 1941. aastal.¹⁹⁷

Eesti taasokupatsioonijärel 1944. aastal alustati kaadriarvestusega sisuliselt otsast peale. 1940.–1941. aastal või sõja ajal alustatud nomenklatuuritoimikute täiendamine lõpetati ning säilinud toimikud arhiveeriti. Moskva tugevdas kontrolli kaadrite üle varasemast tõhusama nomenklatuurse kaadri paigutamise meetmete ning kaadriarvestuse väljatöötamise ja rakendamise kaudu. Pikenesid nomenklatuursete ametikohtade nimekirjad ning seoses sellega, aga veel enam suure kaadrivoolavuse tõttu kasvas ettevalmistatavate kaadriotsuse arv. Kujuenenud situatsioonis tuli paratamatult teha valikuid tähtsate ja vähem tähtsate toimingute vahel. Kaadritoimiku koostamine võis kuuluda viimaste hulka. Olu korras, kus nomenklatuurne kaader vahetus kiiresti, võis juhtuda, et nomenklatuuritoimiku koostamise vajadus võis töötaja nomenklatuurselt ametikohalt vabastamise tõttu hoopiski ära langeda.

Toimikute vormistamise mitmesuguste kitsaskohtade ja arusaamatuste kohta on rohkesti tõestusmaterjali toimikutes endis. Arhiivis säilitatavate nomenklatuuritoimikute esimeseks dokumendiks on “täiend isiklikule lehele kaadrite arvestamisel” (*дополнение к личному листку по учету кадров*), edaspidi “täiend”, mille 1940. aastatel valminud formularidel asusid viimase lehekülje lõpus märkuste lahtrid. Ühte neist lahtritest oli trükitud märges “toimik koostatud õigesti”¹⁹⁸, mille järele tuli kaadritöötajal kirjutada kuupäev ja oma allkiri, mida paljudel juhtudel ei tehtud. Mida kaadritöötaja kinnitus õigupoolest pidi tähendama, ei ole selge. Võib-olla osutas kaadritöötaja kanne märkuste lahtrisse toimiku ümberkorraldamise ajale, aga võib-olla tähistas see toimiku sisseseadmist, kuna enne seda olid nomenklatuurse töötaja kohta kogutud dokumendid

¹⁹⁵ Üksikute liiduvabariigi juhtkonda kuulunud toimikud on paigutatud hilisemal ajal moodustatud isikufondidesse.

¹⁹⁶ Nõukogude allikates, Eesti NSV-s ilmunud käsitlustes ning ka tänapäevastes tekstides samastatakse Vene NFSV-sse evakueerimist 1941. aastal “Nõukogude tagalasse” evakueerimisega.

¹⁹⁷ Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat*, lk 57–58.

¹⁹⁸ Vene keeles: *личное дело сформировано правильно*. Osal varasematel formularidel on “õigesti” asemel kirjutatud “õieti”.

korrektselt süstematiseerimata? Igal juhul ei anna kaadritöötajate kanded isikutoimikutes lõplikke vastuseid. Ilmneb, et osal juhtudest kattuvad kaadritöötaja kanded nomenklatuursele ametikohale asumisega, kuid enamasti on need hilisemad. Järelikult pidid nomenklatuuritoimikud olema koostatud varem või olid toimikusse minevad dokumendid selleks otstarbeks kõrvale pandud.

Nomenklatuuritoimik suleti tavaliselt nomenklatuurist väljalangemisel või katkestati senikauaks, kuni töötaja naasis uuesti nomenklatuursele ametikohale. Juhul kui EKP KK nomenklatuuri kuuluv ametiisik kuulus ka madalama astme nomenklatuuri, nagu näiteks linnakomitee sekretärid või täitevkomitee esimehed, siis võidi nende kohta pidada nomenklatuuritoimikut paralleelselt linna-
komitees.¹⁹⁹

Ministrite Nõukogu Asjadevalitsuse isikutoimikut ehk lühidalt “valitsustoimikut” peeti töötajate kohta, kes tegutsesid valitsussektoris juhtivatel kohtadel. Väljavalitute hulka kuulusid valitsusliikmed, Ministrite Nõukogu aparaadi ehk Asjadevalitsuse töötajad, ministriumide, komiteede, peavalitsuste, valitsuste ja muude Ministrite Nõukogu haldusalasse kuulunud asutuste juhtkond. Võrreldes EKP KK fondis asuvate nomenklatuuritoimikutega on Ministrite Nõukogu Asjadevalitsuse arhiivifondis valitsustoimikud käsitletava perioodi kohta paremini esindatud.²⁰⁰

Mille poolest nomenklatuuritoimik ja valitsustoimik üksteisega sarnanevad ja mille poolest erinevad? Nomenklatuuritoimikusse paigutati EKP KK organites vastu võetud kaadriotsused nomenklatuurse töötaja kohta, iseloomustused, õiendid, parteiorganite korrespondents ja parteiorganitele saadetud pöördumised. Valitsustoimikus on ülekaalus riigiorganite aktid, riigiorganites koostatud dokumendid, kirjad jne. Ometi võib nomenklatuuritoimikust leida ka ära kirju ja koopiaid riigiorganite otsustest nagu valitsustoimikust EKP KK otsustest.

Mõlemat liiki toimiku keskseks arvestusdokumendiks on “isiklik leht kaadrite arvestamiseks” (*личный листок по учету кадров*), edaspidi “kaadriarvestusleht”. Seda põhjalikku isikuandmeid koondavat dokumenti võiks tänapäevasemalt nimetada samuti “ankeediks”.²⁰¹ Kaadriarvestuslehe täitjal tuli vastata mitmekümnele küsimusele alates sünniajast ja rahvusest ning lõpetades perekonnaseisuga, elukoha ja koduse telefoninumbriga.²⁰² Kaadriarvestuslehe juurde kuulus täiend, mis seati sisse pärast kaadriarvestuslehe täitmist. Täiendile hakkasid kaadritöötajad kandma isiku teenistuskäigus toimunud muutusi ning

¹⁹⁹ Linna-, maakonna- ja rajoonikomitee arhiivifondide nimistutes on nomenklatuursete töötajate toimikuid ebaproportsionaalselt vähe võrreldes EKP KK fondiga.

²⁰⁰ Üksikud “valitsustoimikud” on Nõukogude ajal viidud üle isikufondidesse.

²⁰¹ Osas nomenklatuuritoimikutes sisaldub dokument nimetusega “ankeet”. Formulari kujundus on kaadriarvestuslehest erinev, kuid andmete koosseis suhteliselt sarnane. Nähtavasti kasutati formulari lühikest aega, sest enamik isikutoimikutes leiduvaid ankeete on täidetud 1949. või 1950. aastal.

²⁰² Vt lähemalt: Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat*, lk 21–23.

muid täiendusi, mis lisandusid kaadriarvestuslehe täitmise ajaga võrreldes.²⁰³ Täiendeid leidub toimikutes enamasti üks, kuid kaadriarvestuslehti võib olla kaks ja osal juhtudel isegi rohkem. Mis puutub sõjajärgsel perioodil koostatud toimikutesse, siis pärineb esimene kaadriarvestusleht igal juhul Stalini perioodist, kuid leiduda võib ka hiljem täidetud formulare.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et kaadrite analüüsi juures on kaadriarvestusleht ja selle täiend kõige olulisemateks allikateks. Nende dokumendiliikide juurde kuulub veel omakäeliselt kirjutatud elulookirjeldus, mida võib toimikutes olla samuti rohkem kui üks, sõltudes, kui kaua nomenklatuursel ametikohal tegutseti. Elulookirjeldust kui kaadrite uurimise allika väärtust on raske üle hinnata. Esiteks avab elulookirjeldus rohkem kirjutaja tausta kui kaadriarvestusleht, kõneledes kirjutaja eneseväljenduse oskusest, enesehinnangust ning kuidas vallati ja väärtustati sovetliku elulookirjutuse vormi ja stiili kaanoneid. Elulookirjeldus oli oluline dokument ka kaadrite tausta kontrollimisel, sest Stalini ajal võrreldi regulaarselt eri aegadel ja otstarbel kirjutatud elulookirjeldusi ning kõrvutati andmeid kaadriarvestuslehtedega.

Terminoloogia

Käesolevas uurimuses käsitletavate institutsioonide nimetusi, ametinimetusi, olulisemaid uurimisobjekti iseloomustavaid mõisteid on kasutatud Nõukogude perioodi eestikeelses erialases kirjanduses, normatiivaktides ja asjaajamis-dokumentides tarvitatud originaalkujul.

Uurimistöö üheks keskseks organisatsiooniks on kommunistlik partei, mis oli NSV Liidus poliitilist võimu teostavaks ainuparteiks. Tema ametlik nimetus oli 1925.–1952. aastani Üleliiduline Kommunistlik (bolševike) Partei (lüh ÜK(b)P) ning alates 1952. aastast Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei (lüh NLKP). NLKP territoriaalorganisatsiooni Eestis nimetati 1940.–1952. aastani vastavalt Eestimaa Kommunistlikuks (bolševike) Parteiks (lüh EK(b)P) ja alates 1952. aastast Eestimaa Kommunistlikuks Parteiks (lüh EKP). Väitekirjas eelistatakse konkreetsel ajal kasutatud ametlikke nimekujusid, kui viidatakse kindlale sündmusele, otsusele, autonoomsele nähtusele või ametikohale. Kommunistliku partei hilisemaid nimekujusid NLKP ja EKP kasutatakse akronüümidena, eristamaks kohalikku ja üleliidulist parteiorganisatsiooni juhtudel, kui kirjeldatakse parteiorganisatsioonidesse puutuvat abstraktsemas tähenduses, viitamata konkreetsele sündmusele või hetkele. Kommunistliku partei kui võimupartei üldnimetusena eelistatakse kasutada nimetusi “partei” või “kommunistlik partei”, et vähendada akronüümide kuhjumist.

Analoogsel printsiibil on kasutatud väitekirjas kõrgema täitevvõimu institutsiooni nimetusi. 1946. aastani kandis NSV Liidus kõrgeim riigivalitsemisorgan ametlikult nimekuju Rahvakomissaride Nõukogu (lüh RKN) ja alates 1946.

²⁰³ Isikliku kaadrite arvestuse lehe ja täiendi kohta loe: Samas, lk 20–25.

aastast Ministrite Nõukogu (lüh MN).²⁰⁴ Ametlike nimekujude ja lühendite kõrval on töös paralleelselt tarvitatud mittekonventsionaalset nimetust “valitsus”, kui ei ole viidatud konkreetsele otsusele või sündmusele. Institutsiooniliste raamide käsitlemisel on töös eelistatud ENSV riigivalitsemise organi nimetusena “Ministrite Nõukogu”. Eristamaks valitsuse kollegiaalseid organeid (Büroo ja Ministrite Nõukogu täiskogu) valitsusasutustest (ministeeriumid, komiteed, peavalitsused), kasutatakse esimesel juhul mõistet “valitsusorgan”, kuid teiste puhul termini “valitsusasutus” kõrval mõisteid “riigivalitsemisorgan” või lühemat “valitsemisorgan”. Eesti NSV-s käsitletaval perioodil tegutsenud valitsemisorganeid on lühendatud eestipäraselt. Siseasjade Rahvakomissariaadi ja Sise-ministeeriumi lühenditena on kasutusel vastavalt SARK ja SM ning Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadi ja Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi lühenditena on tarvitusel RJRK ja RJM. Epiteeti “Nõukogude” kasutatakse töös suure tähega Nõukogude Liidu kui riigi ja tema institutsioonide, režiimi, süsteemi, riigiorganite ja ühiskonna tähenduses, aga väikese tähega riigi- ja haldus-aparaadi üldnimetusena. Selle sünonüümina tarvitatakse võõrlaenu “sovetlik”, mis on eesti keeles tähendusvarjundilt enam väärtusepõhine. Sellest mõistest tuleneb termin “sovetiseerimine”, mille all mõistetakse erialakirjanduses üldiselt NSV Liidu riigi- ja ühiskonnakorralduse mudeli kehtestamist annekteeritud territooriumidel ning NSV Liidust sõltuvates riikides.²⁰⁵

Väitekirjas kasutatakse läbivalt personali ja personalipoliitika tähistamiseks sovetlikke termineid “kaader” ja “kaadripoliitika”, mis ei vasta selle sõna tava-tähendusele. Semantiliselt samatähenduslikud on väitekirjas esinevad mõisted “nõukogude kaader” ja “riigiaparaat”, kuna mistahes võimutasandil paiknenud täitevvõimu asutused ja nende personal olid riigivõimu esindajad ega evinud väimatki iseseisvust kohalike asjade ajamisel.

Õigusloome asjus toetutakse väitekirjas suuremalt jaolt Indrek Paavle asja-tundlikule käsitlusele NSV Liidu õigusaktidest.²⁰⁶

²⁰⁴ Nõukogude riigiorgani mõiste ja organite liigituse kohta loe lähemalt: Sildmäe, *Nõukogude riigiorganid*, lk 7–15.

²⁰⁵ Mõiste kasutamise kohta lähemalt: Olaf Mertelsmann. “Sovetiseerimise” mõistest. – Eesti NSV aastatel 1940–1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Koost Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv 2007, lk 13–29.

²⁰⁶ Paavle, *Seadusest käskkirjani*.

I. MINISTRITE NÕUKOGU ORGANISATSIOON JA TÖÖKORRALDUS

Nõukogude parteijurist Aleksandr Goihbarg kirjutas 1919. aastal: “Kodanliku võimu pühakojaks on seadusandlus, ja tema fetišiks on seadus; proletaarse ja sotsialistliku maailmasüsteemi pühakojaks on valitsemine, ning tema jumala-teenistuseks on töö.”²⁰⁷ Goihbargi epiteet vastab esimese sotsialistliku riigi rajaja ja ideoloogi Vladimir Lenini arusaamadele õigusest ja seadusandlusest. Lenini nägemuses pühitses eesmärk abinõu ning ainsaks moraali kriteeriumiks oli see, kas üks või teine tegevus soodustas või tõkestas revolutsiooni. Revolutsioon oli vajalik eeldus sotsialistliku maailmakorra kehtestamiseks, mida tuli kindlustada diktatuuri abil. Lenin käsitles diktatuuri võimuna, mis pidi toetuma vahetult igasuguste seadustega piiramata jõule.²⁰⁸

Kuigi enamlased väljendasid põlgust õigusnormide ja ametlike protseduuri-reeglite vastu, tuli võimu teostamiseks kujundada ikkagi optimaalne regulaatiivne keskkond. Hämmastavalt kiiresti jõuti aga vastupidise olukorran, kus valitsemine ja administreerimine olid sõna otseses mõttes salajaste ja ametkondlike, samuti avalike õigusnormide ja eeskirjade ning käskude ja keeldudega üle ujutatud. Veel suurem probleem seisnes selles, et õigusnorme kehtestati ja rakendati kommunistliku juhtkonna suva järgi. Lühidalt öeldes ei olnud määrav mitte õigusnorm, vaid selle tõlgendamine.

Olukorda, kus võimukandjad tõlgendasid õigust omatahtsi ja vaatasid õigusnormidest mööda, võib nimetada õigusnihilismiks, mida rutiinne administreerimine tõestas igal sammul. Selle asemel et täita õigusnorme, toimiti poliitiliste ja ametkondlike kokkulepete ning asutuste sisemiste asjaajamisreeglite alusel, mis moodustas Graeme Gilli järgi osa Nõukogude võimumehhanismist.²⁰⁹ Sellesse skeemi mahtusid samuti keskvõimu ja liiduvabariigi suhted, mis ei rajanenud enamasti formaalsel õigusel, vaid jäigal subordinatsiooni põhimõttel, kus kõrgema instantsi kooskõlastus oli vajalik mistahes tingimustel, sõltumata sellest, kas õigusnormide järgi oli toiming kohustuslik või mitte. Jelena Zubkova on kirjeldanud Leedu NSV Ministrite Nõukogu ja NSV Liidu Rahandusministeeriumi vahel puhkenud konflikti 1949. aastal, kui liiduvabariigi valitsus otsustas vabariigi eelarvest eraldada juhtivtöötajate ainelise olukorra parandamiseks teatud summad, mida ei olnud kooskõlastatud NSV Liidu valitsuse ega Rahandusministeeriumiga. Viimane käsitas Leedu NSV valitsuse käitumist omavolitsemise ja ebaseaduslikuna, nõudes otsuse tühistamist. Leedu juhtkond viitas vastuseks unustusehõlma vajunud üleliidulisele määrusele 1927. aastast, mille kohaselt olid vabariigi eelarve muudatused teatavatel tingimustel lubatavad, kui need ei mõjutanud üleliidulist eelarvet. Zubkova peab kõnealuse

²⁰⁷ Vaba tõlge A. Goihbargi tsitaadist. Александр Гойхбарг. Пролетариат и право. Москва: Издательство Народного комиссариата юстиции 1919, lk 12.

²⁰⁸ Robert Service. Lenin. Biograafia. Tallinn: Sinisukk 2002, lk 452, 477.

²⁰⁹ Gill, *The Soviet Mechanism of Power*, lk 3.

episoodi puhul tähelepanuväärseks Leedu NSV Ministrite Nõukogu kaitsestrateegiat, millega viidi vaidlus õiguslikule pinnale, mis olevat olnud Nõukogude juhtimiskultuuris peaaegu tundmatu.²¹⁰ Max Weberi võimutsioloogia järgi on võimalik seda vahejuhtumit kujutada traditsioonilise domineerimisena, kus sätestatud õigusnormi asemel nõutakse kuuletumist traditsioonile, mida kõrgem instants peab enesestmõistetavalt legitiimseks.²¹¹

Keskvõimu ja liiduvabariigi lahkkelide tekkimine liiduvabariigi institutsioonide korralduse ja organiseerimise pinnalt oli tunduvalt vähem tõenäolisem kui eelarveliste küsimuste puhul. Juhtimise tsentraliseerituse tõttu puudusid kohalikul juhtkonnal praktiliselt igasugused võimalused rääkida kaasa liiduvabariigi organite loomisel, ümberkorraldamisel või likvideerimisel. Seetõttu oli paradoksaalne, et neil oli lubatud oma ettepanekuid esitada ja koguni oodati, et nad seda teeksid. Iseküsimus oli, kas kohalik initsiatiiv oli ehe või nõuti algatust üksnes formaalse menetlusprotsessi käivitamiseks, kuigi NSV Liidu juhtkonnal või kõrgemates instantsides olid sisulised otsused juba tehtud. Esimese variandi puhul olid väljavaated soovitud saavutada minimaalsed, sest iseseisvalt väljatöötatud ettepanekud võidi kõrgemates instantsides tagasi lükata, aga veelgi tõenäolisem oli, et neile ametlikult ei reageeritudki. Teise variandi puhul lõppes ametlik protseduur mõne liiduvabariigi riigiorгани, enamasti ÜNP seadluse vastuvõtmisega.

Järgnevates alapeatükkides analüüsitakse esiteks liiduvabariigi Ministrite Nõukogu riigivalitsemisorganite struktuuri ja õiguslikku staatust, teiseks ENSV riigivalitsemisorganites 1940.–1953. aastani tehtud muudatusi, nende põhjuseid, valitsemisorganite moodustamise ja ümberkorralduste praktikaid, riigi- ja parteiorganite ning keskuse ja liiduvabariigi vahekorda, pädevust ja tööjaotust organisatsiooniliste otsuste vastuvõtmisel ning kolmandaks ENSV Ministrite Nõukogu töökorraldust, keskendudes selle täiskoosseisu ning kitsama ringi kolleegiumide komplekteerimise, kompetentsi ja tegevuse analüüsimisele.

I. I. Ministrite Nõukogu ja valitsemisorganite õiguslik staatus

NSV Liidu konstitutsioon oli nii Lääne sovetoloogidele kui ka NSV Liidu ühiskonnateadlastele uurimisobjektiks, samuti baasallikaks Nõukogude poliitilise süsteemi, riigivalitsemise korralduse ja riiklike institutsioonide kirjeldamisel ja analüüsimisel.²¹² NSV Liidu kokkuvarisemise järel on konstitutsioon uurimis-

²¹⁰ Zubkova, *Baltimaad ja Kreml*, lk 211–212.

²¹¹ Traditsioonilise domineerimise kohta vt: Weber, *Võimu ja religiooni sotsioloogiast*, lk 104–109.

²¹² Nimetan mõned tuntumad Lääne ja Nõukogude autorite teoreetilist laadi, peamiselt seadusandlusele tuginevad fundamentaalsed käsitlused ja õpikud. Hazard, *The Soviet System of Government*; Schapiro, *The Government and Politics of Soviet Union*; Анонов, *Министерства в СССР*; Цикулин, *История государственных учреждений*.

objektina teisenenud. Riigivõimu institutsioonide, sealhulgas NSV Liidu ja liiduvabariikide Ministrite Nõukogu organisatsiooni käsitlemisel on konstitutsioon aga siiani ja kindlasti ka tulevikus üheks uurimistöö tähtsamaks allikaks ning sageli ka uurimise lähtekohaks.

Põhiseaduses sätestati valitsuse kui täidesaatva ja korraldava võimu pädevus, koosseis, ministeeriumide nomenklatuur ja staatus. 1936. aastal kehtestatud stalinliku konstitutsiooni järgi oli NSV Liidu riigivalitsemise süsteemis kolme liiki ministeeriume (vastuvõtmise ajal rahvakomissariaadid): üleliidulised, liidulis-vabariiklikud²¹³ ja vabariiklikud. NSV Liidu valitsemise keskorganiteks olid üleliidulise ja liidulis-vabariikliku staatusega ministeeriumid. Liidu-vabariigi valitsemise keskorganiteks olid liidulis-vabariiklikud ministeeriumid ning vabariiklikud ministeeriumid. Üleliidulised ministeeriumid juhtisid riigivalitsemise alasid, mis kuulusid NSV Liidu ainupädevusse kas otseselt keskusest või nende määratud organite kaudu.²¹⁴ Liidulis-vabariiklikud ministeeriumid loodi aladel, kus konstitutsiooni järgi jagunes pädevus NSV Liidu ja liiduvabariikide vahel. Enamasti juhtisid liidulis-vabariikliku staatusega keskministeeriumid oma haldusala liiduvabariikides samanimeliste ministeeriumide kaudu, mis olid formaalselt Moskva keskministeeriumi ning kohaliku Ministrite Nõukogu topeltalluvuses. Vabariiklikud ministeeriumid allusid juriidiliselt liiduvabariigi Ministrite Nõukogule ning NSV Liidu keskvalitsuse tasandil neile ekvivalenti ei olnud. Muude valitsemise keskorganite nagu riiklikud komisjonid või riiklikud komiteed staatust konstitutsioonis ei määratletud. Põhimõtteliselt kehtis samasugune liigitus nagu ministeeriumidel: üleliidulised, liidulis-vabariiklikud ja vabariiklikud.²¹⁵ Formaalse staatuse poolest asusid allpool Ministrite Nõukogu juures asunud keskasutused, mis võisid tegutseda peavalitsuse, keskuse, komitee, komisjoni või mingis muus vormis. Aeg-ajalt tõsteti mõni Ministrite Nõukogu juures asunud keskasutus ministeeriumi staatusesse.

NSV Liidu konstitutsioonis kirjeldati liiduvabariigi valitsuse koosseisu riigivalitsemise organeid käsitlevas peatükis. Kuni 1947. aastani kehtinud redakttsioonis olid ministri staatusesse tõstetud valitsusliikmed kirjeldatud põhiseaduses ametikoha täpsusega, kuid MN-i esimehe asetäitjate arvu konstitutsioonis ei sätestatud. Peale ministrite kuulusid 1947. aastani konstitutsiooni järgi liiduvabariigi valitsuse koosseisu üleliiduliste ministeeriumide volinikud. Niihästi volinike institutsioonist kui ka liiduvabariigi ministrite loetelust NSV Liidu põhiseaduse kosmeetiliste muudatuste tulemusel 1947. aastal loobuti. Sellest ajast alates olid valitsuse koosseisu kuuluvad ametikohad sätestatud üksnes liiduvabariigi põhiseaduses.

²¹³ Paralleelselt oli kasutusel nimekuju "liiduvabariiklik", mis võib olla semantiliselt eksitav, osutades millelegi, mis on liiduvabariigile omane.

²¹⁴ Üleliidulised ministeeriumid juhtisid kohtadel oma valitsemisala erinevas vormis. Kasutati voliniku institutsiooni, peavalitsusi, valitsusi, inspekttsiooni jm kehandeid.

²¹⁵ NSV Liidu riigivalitsemisorganite teoreetilisi ja praktilisi küsimusi on käsitlenud Nõukogude Eesti õpetlane Ilo Sildmäe. Vt: Sildmäe, *Nõukogude riigiorganid*, lk 113–161.

Ministrite loetelu väljavõtmise järel NSVL-i põhiseadusest ei suurenenud liiduvabariigi administratsiooni õigused Ministrite Nõukogu organisatsiooni kujundamisel. Ilmselt oli konstitutsioonimuudatuse motiiviks asjaolu, et ministeeriumide tegelik koosseis liiduvabariikides ei vastanud paljudel juhtudel NSV Liidu konstitutsioonis sätestatule. NSV Liidu riigiõiguse eksperdid muudatustele veenvat seletust anda ei suutnud, ent rõhutasid, et konstitutsioonis kirja pandud valitsusliikmete loend ei pidanud liiduvabariikide jaoks olema ammen-dav, kuna liiduvabariikide olud olevat olnud ebaühtlased.²¹⁶ See põhjendus on ebaloogiline, sest kui liiduvabariikide eripärasid oleks tahetud tegelikult arvesse võtta, oleks liiduvabariigi valitsuse koosseisu kohta eelistatud abstraktsemat sõnastust, nagu näiteks “võib moodustada”. Usutavam näib, et põhiseaduse väljatöötamise ajal võeti eesmärgiks liiduvabariikide võimustruktuurid täielikult ühtlustada. Võimalik, et põhiseaduse kehtima hakkamise järel suudeti sellest esialgu isegi kinni pidada. Nõukogude riigiõiguse eksperdi Jossif Anonovi 1951. aastal valminud käsitlusest võib aru saada, et 1940. aastani tegutsesid liiduvabariikides ainult NSV Liidu konstitutsioonis sätestatud rahvakomis-sariaadid.²¹⁷

Vastuolud tekkisid hiljemalt 1940. aastal NSV Liidu koosseisu inkorpo-reeritud Balti vabariikide Rahvakomissariaate Nõukogude moodustamise järel, kui majanduslike rahvakomissariaatide organiseerimisel ei arvestatud suuremalt jaolt NSV Liidu põhiseaduse sätteid. Esiteks jäi Balti vabariikides rahvakomis-sariaatide arv märgatavalt väiksemaks, kui oli ette nähtud konstitutsioonis. Põhiseaduse järgi pidi liiduvabariigis olema 19 rahvakomissariaati.²¹⁸ Eestile ja Leedule määrati 1940. aastal ainult 13 rahvakomissariaati, aga naabritest tööstuslikult arenenumaks peetud Lätile nähti ette kaks rohkem.²¹⁹ Peale selle ei kattunud Balti vabariikide tööstussektori rahvakomissariaatide nimekujud. Eestis loodi 1940. aastal Kergetööstuse Rahvakomissariaat ja Kohaliku Tööstuse Rahvakomissariaat, kuid Leedus moodustati Kohaliku Tööstuse Rahvakomis-sariaat ja Toiduainete Tööstuse Rahvakomissariaat ning Lätis organiseeriti lisaks Toiduainete Tööstuse, Kohaliku Tööstuse ja Kergetööstuse rahvakomis-sariaatidele veel Metsatööstuse Rahvakomissariaat.²²⁰

Loomulikult ei valmistanud õigusnormidest kõrvalakaldumine Balti liidu-vabariikide rahvakomissariaatide organiseerimisel kellelegi vähimatki muret.

²¹⁶ Анонов, *Система органов государственного управления*, lk 258–259.

²¹⁷ Samas, lk 220.

²¹⁸ Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu konstitutsioon (põhiseadus). Moskva: Võõrkeelse Kirjanduse Kirjastus 1940, lk 16.

²¹⁹ Zubkova, *Baltimaad ja Kreml*, lk 81.

²²⁰ Конституция (Основной Закон) Латвийской Советской Социалистической Республики. Москва: Издательство Ведомостей Верховного Совета РСФСР 1940, lk 9; Конституция (Основной Закон) Литовской Советской Социалистической Республики. Москва: Издательство Ведомостей Верховного Совета РСФСР 1940, lk 9; Riigivolikogu 25. augusti 1940. a. otsus Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Konstitutsiooni kinnitamise kohta. – Riigi Teataja, 1940, 111, 1117.

Pealegi tuli ellu viia kiireloomuline ülesanne – sovetliku võimustruktuuri loomine annekteeritud aladel. Olaf Mertelsmanni arvates ehitati Nõukogude Eesti riigiparaat üles improviseerides, seda tehti mitu korda ümber ja kohandati Moskvast tulnud korralduste järgi ning ekspertide abiga lähtuvalt NSV Liidu eeskujust.²²¹ Igal juhul pidi muudest liiduvabariikidest mõnevõrra erinev valituse struktuur Balti riikides olema ajutine nähtus, mida võib seletada eelkõige teistsuguse majanduse juhtimise korraldamise ja struktuuriga, mille täielik kooskõlla viimine sovetliku mudeliga nõudis pisut aega.

1940. aastate jooksul ühtlustus Balti liiduvabariikide Ministrite Nõukogu struktuur üha enam ülejäänud liiduvabariikide omaga. Unifitseerimist kiirendas ministeeriumide arvu kasv. Kui 1944. aasta lõpus oli ENSV-s 17,²²² siis 1953. aasta märtsis juba 25 ministeeriumit.²²³ Sõjajärgsel perioodil asutatud või ümberkorraldatud ministeeriumid kopeerisid enamasti muude liiduvabariikide ministeeriumeid, kandes enamikul juhtudel ka samasuguseid nimesid. Siiski säilisid liiduvabariikide Ministrite Nõukogu struktuuris mõningad erinevused, mida Nõukogude riigiõiguse eksperdid seletasid nii liiduvabariikide eripära kui ka suveräänsete õiguste austamisega. Juba eespool nimetatud Jossif Anonov väitis 1951. aastal, et paljude liidulis-vabariiklike ministeeriumide moodustamine oli liiduvabariikide jaoks vabatahtlik, osutades konkreetset Metsatööstuse ja Ehitusmaterjalide Tööstuse ministeeriumidele.²²⁴ Sõltumata sellest, kas ministeeriumid olid liidulis-vabariikliku või vabariikliku staatusega, võib nende moodustamise vabatahtlikkuses siiski tõsiselt kahelda. Liiduvabariigi valitsemise keskorganite asutamise otsused langetati NSV Liidu keskorganites, kuigi formaalselt võis aluseks olla kohalik initsiatiiv, mis sageli ei tähendanud muud kui varjatud pseudoinitsiatiivi juhtumit. Sellega ei taha autor öelda, et ministeeriumide moodustamisel ei oleks üldse arvestatud liiduvabariigi majanduse struktuuri või piirkondlike iseärasustega. Kui liigitada ministeeriumid administratiivpoliitilisteks, sotsiaalkultuurilisteks ja majanduslikeks, ilmneb, et esimese kategooria ministeeriumid, mille hulka kuulusid 1951. aastal Sõjaministeerium, Välisministeerium, Riikliku Julgeoleku Ministeerium, Siseministeerium, Riigikontrolli Ministeerium ja Kohtuministeerium, olid olemas kõikides liiduvabariikides. Seevastu liidulis-vabariikliku staatusega majanduslike ja sotsiaalkultuuriliste ministeeriumide paigutus oli mõnevõrra diferentseeritum. Peale eespool mainitud Metsatööstuse Ministeeriumi ja Ehitusmaterjalide Tööstuse Ministeeriumi ei olnud kõikides liiduvabariikides

²²¹ Olaf Mertelsmann. Turumajandusest käsumajandusele. – Eesti NSV aastatel 1940–1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Koost Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv 2007, lk 425.

²²² Aluseks on võetud 1944. aasta lõpus realselt tegutsenud rahvakomissariaadid. Vt: Joonis 1.

²²³ Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi konstitutsioon (põhiseadus). Eesti NSV Ülemnõukogu kolmanda koosseisu I, II ja III istungjärgul vastuvõetud muudatuste ja täiendustega. Eesti Riiklik Kirjastus: Tallinn 1953, lk 16–17.

²²⁴ Анонов, Система органов государственного управления, lk 219–220.

Kinematograafia, Sovhooside, Kalatööstuse, Puuvillatööstuse ja Kergetööstuse ministeeriume.²²⁵

Vabariiklike ministeeriumide arv oli 1940. aastatel tunduvalt väiksem liidulis-vabariiklikest ministeeriumitest. Kõigis liiduvabariikides olid asutatud Kommunaalmajanduse, Kohaliku Tööstuse, Hariduse ja Sotsiaalkindlustuse ministeeriumid, aga nende kõrval leidis ministeeriume, mida igas liiduvabariigis ei organiseeritud, ning selliseid, mis tegutsesid ainult ühes liiduvabariigis. Eraldi tuleks nimetada Autotranspordi Ministeeriumi. Kuna selle valitsemisasutuse olemasolu oli sätestatud 1947. aastani NSVL konstitutsioonis, pidanuks ministeerium loogiliselt võttes olema kõikides liiduvabariikides. Üheski Balti liiduvabariigis seda ministeeriumi 1940. aastatel siiski ei moodustatud.²²⁶

Pikemalt tuleks peatuda üleliiduliste ministeeriumide volinikel. 1920. aastatel ja 1930. aastate esimesel poolel esindasid üleliidulisi rahvakomisariaate liiduvabariikides enamasti volinikud. 1936. aasta stalinliku konstitutsiooni järgi pidid volinikud hakkama kuuluma liiduvabariigi valitsuse koosseisu. Paradoksaalsel kombel hakkas samal ajal volinike institutsioon hoopiski tasapisi hääbuma. Osa ministeeriume reorganiseeriti liidulis-vabariiklikeks ning nende volinikuinstitutsioon kaotati. Teised aga loobusid volinike ametisse seadmisest. Kui 1947. aastal muudeti NSV Liidu konstitutsiooni, mille tulemusel ei pidanud volinikud tulevikus liiduvabariikide valitsusse kuuluma, oli käsitletav institutsioon alles Väliskaubanduse Ministeeriumil, Varumisministeeriumil ja Sideministeeriumil.²²⁷

Kui paljudes liiduvabariikides kuulusid üleliiduliste ministeeriumide volinikud ametlikult Ministrite Nõukogu liikmeskonda, ei ole lähemalt uuritud. Võib oletada, et niisugused liiduvabariigid olid vähemuses. Jossif Anonov on maininud Usbeki ja Turkmeeni NSV-d. Nende ülemnõukogud (lüh ÜN) olevat nimetanud 1946. aastal NSV Liidu Varumise Ministeeriumi voliniku ja Sideministeeriumi voliniku vastavalt Usbeki ja Turkmeeni NSV MN koosseisu. Samas ei saa välistada, et selliseid liiduvabariike oli rohkem. Moldaavia NSV ÜN nimetas veel 1947. aastal MN koosseisu NSVL Varumisministeeriumi ja Sideministeeriumi volinikud, ehkki selleks ajaks olid jõustunud NSV Liidu konstitutsiooni muudatused, mille järgi ei pidanud üleliiduliste ministeeriumide volinikud enam kuuluma liiduvabariigi valitsuse koosseisu.²²⁸

Eesti NSV-s ei olnud üleliiduliste ametkondade volinikud valitsuse liikmed personaalselt ega ameti poolest. Rahvakomissaride Nõukogu tegevust aastatel 1940–1941 analüüsinud Indrek Paavle leiab, et volinikud ei jäänud valitsuse koosseisu üksnes nimetamata, vaid neid ei käsitletud ka ülejäänud valitsuse liikmetega võrdsel alustel.²²⁹ Nende staatus täitevvõimu süsteemis ei tõusnud formaalselt sõjajärgsetelgi aastatel.

²²⁵ Samas, lk 256–257, 261.

²²⁶ Samas, lk 256–257.

²²⁷ Samas, lk 193–198; Анонов, *Министерства в СССР*, lk 205–208.

²²⁸ Анонов, *Система органов государственного управления*, lk 195.

²²⁹ Paavle, *The Council of People's Commissars*, lk 226.

Miks ei nimetatud üleliiduliste valitsemisorganite volinikke Eesti NSV valitsuse liikmeteks? Põhjuseks võisid olla valitsuse moodustamise ametlikud protseduurid. Nimelt tuli valitsus vormiliselt moodustada ja ametisse seada iga kord ÜN-i uue koosseisu esimesel istungjärgul. Muudel juhtudel pöörduiti ÜN-i poole ainult üksikute valitsusliikmete kinnitamise ja vabastamise asjus. Olu-korras, kus volinikke ei nimetatud 1940. aastal ENSV valitsuse liikmeteks, võinuks nende hilisem lülitamine Ministrite Nõukogu koosseisu jääda arusaamatuks. See-eest 1947. aastal ENSV ÜN-i teise koosseisu kokkutulemise ajal ei olnud konstitutsioonimuudatuse tõttu volinike nimetamine MN-i liikmeteks enam päevakorral. Kõigele lisaks ei kuulunud üleliiduliste asutuste töötajate kinnitamine ega vabastamine liiduvabariigi riigiorganite kompetentsi. Kui aga liiduvabariik oleks otsuse siiski pidanud langetama, tulnuks seda ilmselt teha vastava üleliidulise organi esildise põhjal.

Üleliiduliste valitsemisorganite volinike nimetamata jätmise kohta ENSV RKN-i koosseisu 1940. aastal võib anda mitu seletust. Võimalik, et sovetiseerimise algusjärgus taheti hoiduda Moskva ametnike avalikust eksponeerimisest, kuna erinevalt valitsuse liikmetest olid volinikud 1940.–1941. aastani vene rahvusest. Samuti ei ole välistatud, et 1940. aasta augusti lõpuks, kui ENSV RKN vormiliselt moodustati, ei olnud üleliidulised rahvakomissariaadid oma volinikke Eestisse veel nimetanud. Takistuseks võis saada ka 1940. aastal sisse seatud ÜK(b)P KK ja NSVL RKN-i voliniku institutsioon, mis pidi suunama, abistama ja kontrollima kohalikku administratsiooni sotsialistlike ümberkorralduste elluviimisel. Erinevalt üleliiduliste rahvakomissariaatide volinikest ei olnud ÜK(b)P KK ja NSVL RKN-i voliniku institutsiooni kirjeldatud põhi-seaduses, mistõttu puudus seaduslik alus tema nimetamiseks liiduvabariigi valitsusse. Sealjuures pidi ÜK(b)P KK ja NSVL RKN volinik olema ametipositsiooni järgi rahvakomissariaadi volinikust tähtsam: tema ülesanded olid vastutusrikkamad ja tegevus laiahaardelisem. Võimalik, et ÜK(b)P KK ja NSVL RKN-i volinikul tuli muude ülesannete kõrval koordineerida ja jälgida ka üleliiduliste rahvakomissariaatide volinike tegevust. Niisuguses situatsioonis olnuks kummaline, kui üleliiduliste rahvakomissariaatide volinikud oleks kuulunud liiduvabariigi RKN-i koosseisu, aga ametiredelil kõrgemal paiknenud volinik mitte.

Tagasi pöördudes seadusandluse juurde tuleb tingimata rõhutada, et NSV Liidu põhiseadus oli ülimuslik liiduvabariigi konstitutsiooni suhtes. Liiduvabariigi põhiseadus oli koostatud NSVL-i konstitutsiooni alusel. Mis puutub liiduvabariigi konstitutsioonis sätestatud valitsemisorganitesse, siis olnuks mõistuspärane, kui ministriumide/rahvakomissariaatide tegelik koosseis oleks vastanud põhiseadusele. Liiduvabariigi konstitutsioonis oli samuti määratletud, millised ministriumid olid liidulis-vabariikliku ja millised vabariikliku alluvusega. Kuna ministriumide võrgustikus toimus üsna sageli muudatusi, redigeeriti valitsemisorganite kohta käinud paragrahve sageli. Seda, et põhiseadust oleks muudetud enne valitsemisorganite moodustamist, ei juhtunud.

Eesti NSV Ministrite Nõukogu organisatsioonis leidis üksikuid valitsemisorganeid, mida NSV Liidu konstitutsioonis ei nimetatud. Üheks selliseks oli Töö Rahvakomissariaat, mis eksisteeris NSV Liidus 1933. aastani, mil asutuse funktsioonid anti üle ametiühingutele.²³⁰ Arusaadavalt ei olnud rahvakomissariaati nimetatud 1936. aastal kehtestatud stalinlikus konstitutsioonis. Sellele asjaolule vaatamata moodustati rahvakomissariaat 1940. aastal annekteeritud Eestis ja teistes Balti vabariikides. Töö RK organiseeriti vabariikliku asutusena, mis lihtsustas tema paigutamist riigivalitsemisorganite süsteemi. Võib spekulleerida, milline olnuks rahvakomissariaadi alluvussuhe juhul, kui asutus oleks organiseeritud liidulis-vabariiklikuna. Usutavasti pidanuks säärase stsenaariumi käivitumisel liiduvabariigi Töö RK-d käsutama üleliiduline ametiühingorganisatsioon. Autor ei usu, et tegelikult oleks murtud pead rahvakomissariaadi koha üle liiduvabariigi valitsemissüsteemis, sest valitsemisorgan oli Balti vabariikidele ette nähtud ajutise nähtusena, mis pidi likvideeritama niipea, kui ametiühingute organisatsioon oli Nõukogude mustri järgi ümber kujundatud. Kõigi eelduste kohaselt pidanuks üleminekuetapp saama läbi varem, kui vahele ei oleks tulnud sõda. Eesti NSV Töö RK likvideeriti viimaks 1945. aastal, mil asutus liideti vormiliselt Eesti NSV Ametiühingute Kesknõukoguga.²³¹

Teiseks valitsemisorganiks, mida ei mainitud NSV Liidu põhiseaduses, oli 1943. aastal ENSV ÜNP seadluse alusel moodustatud Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Rahvakomissariaat.²³² Selle rahvakomissariaadi moodustamine ei olnud mujal NSV Liidus reaalne, sest ülejäänud liiduvabariikides põlevkivitööstust – välja arvatud Vene NSFV loodenurk – ei olnud. Seega oli Põlevkivi- ja Keemiatööstuse RK NSV Liidu mõistes erandlik valitsemisorgan ning asutati ilmselt sellel põhjusel vabariiklikus alluvuses. Nii Töö RK kui ka Põlevkivi- ja Keemiatööstuse RK olid sätestatud ENSV põhiseaduses, kuigi Põlevkivi- ja Keemiatööstuse RK olemasolu sätestati konstitutsioonis mitu aastat pärast rahvakomissariaadi tegelikku asutamist ja sellekohase ÜNP seadluse vastuvõtmist.

Kas ENSV konstitutsioonis olid kirjeldatud ainult reaalselt tegutsenud ministeeriumid? Vastus on eitav. 1940. aastatel ja 1950. aastate algul leidis ministeeriume, mis eksisteerisid kõigest paberil. Markantsemaks näiteks oli Kerge- ja Põlevkivitööstuse Rahvakomissariaat, mis asutati 1940. aastal. 1940.–1941. aastani tegutsenud ametkond läks laiali pärast võimuorganite evakueerimist Vene NSFV-sse ning asutust ei kavatsetudki enam varasemal kujul taastada. 1943. aasta novembris võttis EK(b)P KK Büroo hoopiski vastu otsuse rahvakomissariaadi likvideerimise kohta.²³³ Siiski ei kadunud ministeeriumi nimi ENSV põhiseadusest ning teadaolevalt ei võetud ministeeriumi likvideerimise kohta vastu

²³⁰ Watson, *Molotov and Soviet Government*, lk 92–94.

²³¹ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Töö Rahvakomissariaadi likvideerimise kohta, 19. juuli 1945. – Eesti NSV Teataja, 1945, 28, 413.

²³² Seadlus Eesti NSV Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Rahvakomissariaadi loomise kohta, 31. detsember 1943. – ERA.R-3.3.202, l 1.

²³³ EK(b)P KK Büroo istungi protokoll nr 44, 15. november 1943. – ERAF.1.4.88, l 7–8.

ühitegi NSV Liidu või Eesti NSV seadusandlikku akti. Uuesti asutati Kergetööstuse Ministeerium 1950. aastal, kui liiduvabariigi tööstussektori juhtimises tehti järjekordne ümberkorraldus.²³⁴

Põhiseadusesse oli kirjutatud sisse ka Riigikaitseministeeriumi²³⁵ nimetus. Analoogselt Kergetööstuse Ministeeriumiga oli seaduse järgi tegemist liidulis-vabariikliku valitsusasutusega, mis moodustati formaalselt 1944. aastal ENSV ÜN seaduse alusel Riigikaitse Rahvakomissariaadi nime all.²³⁶ Ministeeriumi puudutavaid dokumente leidub Eesti arhiivides äärmiselt vähe. Olemasolevate dokumentide põhjal on oletatud, et institutsioonina ministeeriumi ei eksisteerinudki, sest tal puudusid asutuse toimimiseks vajalikud eeltingimused nagu koosseisud, põhimäärus ja pädevus.²³⁷

Kergetööstuse Ministeeriumi ja Riigikaitseministeeriumi vahel oli siiski oluline erinevus. Kui Kergetööstuse Ministeeriumi nimi esines sõjajärgsel perioodil kuni 1950. aastani ainult ENSV konstitutsioonis, sest muus kontekstis ei olnud olematut asutust põhjust mainida, siis Riigikaitseministeeriumile oli 1940. aastate keskel määratud vormikohaselt juht kindral Lembit Pärna isikus. Kindrali nimi käis sõjajärgsetel aastatel aeg-ajalt läbi partei- ja riigiorganite nõupidamiste materjalidest, milles tituleeriti teda alati ministriks. Sellegipoolest võib Riigikaitseministeeriumi lugeda kvaasi-ministeeriumiks, sest ENSV valitsusasutuste süsteemis ministeerium reaalselt ei funktsioneerinud. Pärast Lembit Pärna ministriametist vabastamise otsuse vastuvõtmist 1951. aastal kadus ministeeriumi nimetus viimaks ka bürokraatlikust asjaajamisest. Edaspidi võis ministeeriumi olemasolu lugeda välja vaid ENSV konstitutsiooni sätetest, kus see oli paigutatud ENSV MN koosseisu ning ministeeriumide staatuse paragrahvide alla.

Varjamatult ja süstemaatiliselt riivati põhiseadust Ministrite Nõukogu organisatsiooni puudutava regulatsiooni muudatuste sisseviimise venitamisega. Üldjuhul tehti konstitutsiooni parandused seondvalt ministeeriumide ja ministeeriumidega võrdsustatud valitsusasutustega tagantjärele. Põhiseaduse muutmist võis edasi lükata põhjusel, et ümberkorralduste seadustamiseks piisas ÜNP seadluse vastuvõtmisest. Sõjajärgsel perioodil võis konstitutsiooniparanduse sisseviimiseni kuluda isegi mitu aastat. Seetõttu võis ministeeriumi korduva reorganiseerimise korral tekkida paradoksaalne olukord, kus vahepealse organisatsioonilise olukorra seadustamise vajadus langes iseenesest ära, sest

²³⁴ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Eesti NSV Kergetööstuse Ministeeriumi moodustamise ja Kohaliku Tööstuse Ministeeriumi ning Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Ministeeriumi reorganiseerimise kohta Eesti NSV Kohaliku, Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Ministeeriumiks, 30. märts 1950. – Eesti NSV Teataja, 1950, 7, 52.

²³⁵ Valitsusorgani nimekuju muudeti mitmel korral. Uurimistöös käsitletaval perioodil olid lisaks põhitekstis nimetatutele kasutusel nimekujud Relvastatud Jõudude Ministeerium, Kaitseministeerium ning Sõjaministeerium.

²³⁶ Eesti NSV Ülemnõukogu seadus Eesti NSV liiduvabariikliku Riigikaitse Rahvakomissariaadi moodustamise kohta, 17. september 1944. – ENSV Teataja, 1944, 2, 9.

²³⁷ Kaasik, *Eesti rahvusväeosade formeerimisest*, lk 139.

järjekordse ümberkorralduse tõttu ei tarvitsenud valitsusasutust enam samal kujul olemas olla. Eesti NSV-s võttis 1940. aastatel kõige kauem aega Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Ministeeriumi ning Toiduainete Tööstuse Ministeeriumi seadustamine. Esimene kõnealustest valitsemisorganitest asutati ÜNP seadluse alusel 1943. aastal, kuid konstitutsiooni muutmiseni, millega rahvakomissariaadi moodustamine sai seadusliku aluse, jõuti alles 1945. aasta novembris.²³⁸ Toiduainete Tööstuse Rahvakomissariaat asutati formaalselt 1941. aasta suvel liidulis-vabariikliku asutusena.²³⁹ Kuna rahvakomissariaadi moodustamise ajaks oli puhkenud NSV Liidu – Saksamaa sõda, jäi konstitutsiooniparanduste vormistamine katki. ENSV ÜN kinnitas 1941. aasta seadluse ning tegi parandused põhiseadusesse alles 1945. aasta juunis.²⁴⁰

Ministeeriumidest tunduvalt keerulisem on määratleda spetsiaalsete valitsemisorganite nagu komiteede, peavalitsuste ja valitsuste asukohta Ministrite Nõukogu organisatsioonis. Ilo Sildmäe nimetab neid eriorganiteks, mille ülesanne oli riigielu teatud kitsast ala juhtida.²⁴¹ Vabariikliku rahvakomissariaadi õigustes oli näiteks ENSV RKN-i määruse põhjal 10. juulil 1945 loodud ENSV RKN juures asuv Kultuurhariduslike Asutuste Komitee.²⁴² Sildmäe määratluse järgi oli Kultuurhariduslike Asutuste Komitee valitsuse eriorgan, mille moodustamise õigus kuulus Ministrite Nõukogule.²⁴³ Teisiti öeldes oli Kultuurhariduslike Asutuste Komitee tõstetud küll rahvakomissariaadi õigustesse, kuid asutust ei pidanud moodustama ENSV seaduse põhjal, nagu toimiti rahvakomissariaatidega. Nimetatud põhjusel kinnitati ka Kultuurhariduslike Asutuste Komitee esimees ametisse ENSV RKN-i määruse alusel 13. septembril 1945.²⁴⁴ Esialgu ei olnud Kultuurhariduslike Asutuste Komitee esimees NSV Liidu ega ENSV konstitutsiooni kohaselt liiduvabariigi valitsuse liige. NSV Liidu põhiseadusesse viidi parandus sisse 1947. aastal, millega tõsteti komitee esimees ministriga ühele pulgale.²⁴⁵ Üleliidulised otsused kuulusid täitmisele ka kohtadel. 1947. aasta märtsis nimetati Kultuurhariduslike Asutuste Komitee esimees Georg Abels ENSV ÜN-i teise koosseisu esimesel istungjärgul MN-i liikmeks, aga see otsus oli vastuolus ENSV seadusandlusega. Nimelt ei olnud selleks ajaks ENSV konstitutsiooni muudatust veel tehtud, mis sätestanuks Kultuurhariduslike Asutuste Komitee esimehe kuulumise MN-i

²³⁸ Eesti NSV Ülemnõukogu seadus Eesti NSV Konstitutsiooni § 45 ja 48 muutmise ja täiendamise kohta, 26. november 1945. – Eesti NSV Teataja, 1945, 39, 597.

²³⁹ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Eesti NSV Toiduainete Tööstuse Rahvakomissariaadi asutamise kohta, 24. juuli 1941. – Eesti NSV Teataja, 1941, 68, 1084.

²⁴⁰ Eesti NSV Ülemnõukogu seadus Eesti NSV Konstitutsiooni § 45 ja 48 muutmise ja täiendamise kohta, 6. juuni 1945. – Eesti NSV Teataja, 1945, 23, 341.

²⁴¹ Sildmäe, *Nõukogude riigiorganid*, lk 154.

²⁴² *Eesti NSV Kultuuriasutuste ajaloo teatmik. I osa*, lk 14.

²⁴³ Sildmäe, *Nõukogude riigiorganid*, lk 154.

²⁴⁴ Georg Abelsi isikutoimik. – ERA R-1.2.4, l 1.

²⁴⁵ Закон СССР от 25 февраля 1947 г. “Об изменении и дополнении текста Конституции (Основного Закона) СССР”. <<http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/zakony/3946678/>> [vaadatud 22.03.2012].

koosseisu. Vastav muudatus tehti ENSV konstitutsiooni alles kaks aastat hiljem 1949. aastal.²⁴⁶

Kui Kultuurhariduslike Asutuste Komitee õiguslik staatus ministeeriumina sai seadusliku aluse suure hiline misega, siis näiteks ENSV MN j.a. Sovhooside Peavalitsus tegutses ministeeriumi õigustes ainuüksi asutuse põhimääruse kohaselt ja oli sealjuures asutatud ENSV RKN-i määruse põhjal.²⁴⁷ Kordagi ei tõstatunud küsimust, kas peavalitsuse esimees peaks olema ministri õigustes, liiatigi, et üleliidulisel valitsemistasandil funktsioneeris peavalitsuse ekvivalendina liidulis-vabariikliku alluvusega ministeerium.

Valitsusorganite hierarhias paiknesid peavalitsustest formaalselt allpool valitsused. Liiduvabariigi valitsuse koosseisu analüüsimisel ei saa üle ega ümber 1940. aastal moodustatud ENSV RKN j.a. Kunstide Valitsusest. NSV Liidu konstitutsiooni järgi oli Kunstide Valitsuse juhataja liiduvabariigi RKN-i liige.²⁴⁸ Eesti NSV konstitutsioonis selline säte puudus. Sellel põhjusel ei olnud Kunstide Valitsuse juhataja MN-i koosseisu 1947. aastani nimetatud. Valitsusasutuse edasise arengu puhul saab tõmmata paralleele Kultuurhariduslike Asutuste Komiteega. Nagu Kultuurhariduslike Asutuste Komitee esimeeski nimetati Kunstide Valitsuse juhataja Johannes Semper 1947. aastal ENSV valitsuse liikmeks.²⁴⁹ Konstitutsiooni tehti vastav muudatus alles 1949. aastal koos Kultuurhariduslike Asutuste Komiteega.²⁵⁰

Eelnev analüüs näitab, et ENSV Ministrite Nõukogu organisatsioonilise struktuuri käsitlemisel ei saa usaldada ainult põhiseaduses sätestatud. Tegelikku olukorda andsid edasi ENSV ÜN otsused MN-i moodustamise kohta, kus oli kirjas, millise ametikoha täitja ja kes konkreetselt valitsuse koosseisu nimetati. Stalini valitsemisperioodil moodustati ENSV-s valitsus vormiliselt kolmel korral – 1940., 1947. ja 1951. aastal – ning selle liikmeskonna moodustasid 1940. aastatel ja 1950. aastate alguses esimees, tema asetäitjad, ministrid (1946. aastani rahvakomissarid), Riikliku Plaanikomisjoni esimees ning alates 1947. aastast Kultuurhariduslike Asutuste Komitee ja Kunstide Valitsuse esimees.

²⁴⁶ Eesti NSV Ülemnõukogu seadus Eesti NSV Konstitutsiooni (Põhiseaduse) teksti muutmise ja täiendamise kohta, 13. aprill 1949. – Eesti NSV Teataja, 1949, 21, 127.

²⁴⁷ Statut über die Hauptverwaltung für Sowchosen beim Rat der Volkskommissare der ESSR, 23. Februar 1944. – Von den Restgütern zu den Sowchosen in Estland 1939–1953. Dokumentensammlung. Hrsg. David Feest, Karsten Brüggemann. Berlin: Lit Verlag 2010, lk 66–72.

²⁴⁸ Закон СССР от 31 мая 1939 г. “Об изменении и дополнении статей 22, 23, 77, 78 и 83 Конституции (Основного Закона) СССР”. <<http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/zakony/3946662/>> [vaadatud 22.03.2012].

²⁴⁹ Eesti NSV Ülemnõukogu otsus Eesti NSV Valitsuse – Eesti NSV Ministrite Nõukogu moodustamise kohta, 5. märts 1947. – Eesti NSV Teataja, 1947, 9, 73.

²⁵⁰ Eesti NSV Ülemnõukogu seadus Eesti NSV Konstitutsiooni (Põhiseaduse) teksti muutmise ja täiendamise kohta, 13. aprill 1949. – Eesti NSV Teataja, 1949, 21, 127.

I.2. Rahvakomissaride Nõukogu organisatsioon 1940.–1944. aastani

25. augustil 1940 Eesti NSV Ajutise Ülemnõukogu poolt ametisse nimetatud Rahvakomissaride Nõukogu koosseis oli 15-liikmeline: esimees Johannes Lauristin, ENSV Riikliku Plaanikomisjoni esimees Oskar Sepre ja 13 rahvakomissari. Sepre ja hariduse rahvakomissar Nigol Andresen olid ühtlasi vastavalt RKN-i esimehe esimene ja teine asetäitja.²⁵¹ Rahvakomissaride Nõukogu organisatsioonis oli kaheksa liidulis-vabariiklikku ja viis vabariiklikku rahvakomissariaati. Liidulis-vabariiklikud olid kaubanduse, kergetööstuse, kohtu, põllutöö, rahanduse, riigikontrolli, siseasjade ja tervishoiu ning vabariiklikud hariduse, kohaliku tööstuse, kommunaalmajanduse, sotsiaalkindlustuse ja töö rahvakomissariaadid. Riiklik Plaanikomisjon oli Rahvakomissaride Nõukogu alaline komisjon, mis tegutses liidulis-vabariikliku rahvakomissariaadi staatuses.²⁵²

NSV Liidu valitsemise institutsionaalse korralduse sisseseadmine Eestis tähistas ühe etapi lõppu ja teise algust Eesti sovetiseerimises. Nõukogude Eesti ajaloolane Vilmar Ruus võttis toimu kokku järgmiselt: rahvakomissariaatide moodustamisega viidi uus sisu kooskõlla uue vormiga.²⁵³ Ettevalmistusi nõukoguliku võimustruktuuri kehtestamiseks alustati juba 1940. aasta juulis ja augustis, mis siiski ei tähendanud, et alates 25. augustist 1940 oleks Rahvakomissaride Nõukogu organisatsioon funktsioneerinud samasuguses vormis nagu mujal NSV Liidus. Ainuüksi rahvakomissariaatide erinev lähtepositioon muutis selle võimatuks. Leidus valitsusasutusi, mis organiseeriti endiste Eesti Vabariigi ministeeriumide ülevõtmise teel, aga samuti selliseid, mis moodustati erinevate asutuste ühendamise või jaotamise teel. Esimesena nimetatutel tuli RKN-i esimesel koosolekul 26. augustil 1940 langetatud otsuse põhjal võtta võimaluse kohaselt kolme päeva jooksul üle ministeeriumi asjaajamine, teistel aga “selgitada oma ülesandeid” ning “juhtida ja keskendada oma ala korraldamist”.²⁵⁴ Lisaks sellele pidid rahvakomissariaadid esitama ministeeriumi olemasolu korral seitsme päeva jooksul RKN-i esimehele oma struktuuri, koosseisud ja eelarve, ning kümne päeva jooksul, kui rahvakomissariaat alustas n-ö tühjalt lehelt.²⁵⁵ Seega ei antud rahvakomissariaatide tegevuse käivitamiseks kuigi palju aega. Valdur Ohmann peab ENSV Siseasjade Rahvakomissariaadi formaalseks loomisajaks 31. augustit 1940, kui endine siseminister Maksim Unt andis ministeeriumi asjaajamise ja vara akti alusel üle siseasjade rahva-

²⁵¹ ENSV Rahvakomissaride Nõukogu moodustamisest, 25. august 1940. – Eesti NSV Teataja, 1940, 1, 3.

²⁵² Riigivolikogu 25. augusti 1940. a. otsus Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi konstitutsiooni kinnitamise kohta. – Riigi Teataja, 1940, 111, 1117.

²⁵³ Ruus, *Sotsialistlikud ümberkorraldused*, lk 37.

²⁵⁴ Rahvakomissaride Nõukogu otsus nr 1, 26. august 1940. – ERA.R-1.1.34, 12.

²⁵⁵ Paavle, *The Council of People's Commissars*, lk 231.

komissarile Boris Kummile.²⁵⁶ Kuna ENSV SARK allus NSV Liidu SARK-le, siis võib olulisemaks sellest daatumiks pidada 29. augusti 1940, kui anti välja NSV Liidu siseasjade rahvakomissari korraldus ENSV SARK-i asutamiseks.²⁵⁷

Siseasjade Rahvakomissariaat oli Hariduse, Põllutöö ja Kohtu rahvakomissariaatide kõrval üks neljast valitsemisorganist, mis moodustati olemasoleva ministeeriumi varade, kaadrite ja asjaajamise ülevõtmise teel. Siiski toimus SARK-i töölerakendamine ülejäänud kolmest rahvakomissariaadist erinevates tingimustes, sest juba 1940. aasta suvel, kui Siseministeerium alles tegutses, hoolitseti selle eest, et Eesti Vabariigi aegsed ametnikud saaksid vallandatud. Lisaks eespool nimetatud rahvakomissariaatidele oli võrdlemisi sarnane Riigikontrolli Rahvakomissariaadi töölerakendamise taust: valitsusasutus käivitus Eesti Vabariigi iseseisva põhiseadusliku institutsiooni Riigikontrolli ülevõtmisel.²⁵⁸ Üleliidulises kontekstis oli liidulis-vabariikliku staatusega ENSV Riigikontrolli RK asutamise muster siiski tavapäratu. Nimelt ei olnud 1940. aasta augustis NSV Liidu Riigikontrolli RK-d formaalselt veel olemaski, sest valitsemisorgan loodi NSV Liidu ÜNP seadluse alusel 6. septembril 1940. Selle seadluse põhjal nähti ette Riigikontrolli rahvakomissariaadid asutada kõikides liiduvabariikides.²⁵⁹ 6. septembri seadlusele ei tohiks omistada üleliigset tähendust, sest Riigikontrolli RK moodustamine oli otsustatud ÜK(b)P KK-s juba 1940. aasta juulis. NSV Liidu muudes osadeski ei tekkinud rahvakomissariaat tühjale kohale, vaid Nõukogude Kontrolli Komisjoni asemele.²⁶⁰

Seitse ENSV rahvakomissariaati moodustati Eesti Vabariigi ministeeriumide tükeldamisel. Majandusministeeriumi struktuuriüksustest moodustati Rahanduse, Kaubanduse, Kergetööstuse ja Kohaliku Tööstuse rahvakomissariaadid ning Sotsiaalministeeriumi likvideerimisel loodi Tervishoiu, Sotsiaalkindlustuse ja Töö rahvakomissariaadid. Erandlik oli Kommunaalmajanduse Rahvakomissariaadi asutamine. Vormiliselt organiseeriti rahvakomissariaat Teedeministeeriumi asjaajamise ülevõtmise teel, ehkki ainsatki ministeeriumi struktuuriüksust ei lülitatud asutatava rahvakomissariaadi koosseisu. Vaatamata sellele asjaolule tuli rahvakomissariaadil kui Teedeministeeriumi järglasel viia lõpule ministeeriumi likvideerimine, mis kestis 1941. aasta veebruarini. Uueks riiklikuks institutsiooniks oli ka Riiklik Plaanikomisjon, mille organiseerimine algas õigupoolest juba augusti esimesel poolel, kui Majandusministeeriumi juurde loodi Riiklik Plaanimajanduse Komisjon.²⁶¹

Rahvakomissaride Nõukogu moodustamine ei toonud päeva pealt kaasa kõikide Eesti Vabariigi aegsete riiklike keskasutuste likvideerimise või liitmise uute valitsusasutustega. 1940. aasta sügisel jätkasid lühikest aega tegutsemist Eesti Rahvuslik Jõukomitee, Loodusvarade Instituut, Ratsionaliseerimise

²⁵⁶ Ohmann, *Eesti NSV Siseministeeriumi institutsionaalne areng*, lk 20.

²⁵⁷ Ohmann, *Internal affairs*, lk 297.

²⁵⁸ Paavle, *The Council of People's Commissars*, lk 232.

²⁵⁹ Коржихина, *Советское государство*, lk 337.

²⁶⁰ Watson, *Molotov and Soviet Government*, lk 140.

²⁶¹ Paavle, *The Council of People's Commissars*, lk 232–234.

Komitee, Geoloogiline Komitee, Mäeamet ja Patendiamet. Vähemasti augusti lõpuni teenindas Rahvakomissaride Nõukogu endiselt Riigikantselei. 30. augustil 1940 allkirjastas RKN-i esimees Johannes Lauristin otsused RKN-i asjadevalitseja ja tema asetäitja ametisse nimetamise kohta (Asjadevalitsuse kohta vt peatükk 1.5.). Rahvakomissaride Nõukogu Asjadevalitsust asus juhtima Johannes Varese valitsuses siseministri abina ja sisekaitseülemana tegutsenud Harald Haberman ning Riigikantseleid juhtinud riigisekretär Karl Terras vabastati ametist alates 1. septembrist 1940.²⁶²

1941. aastal tehti ENSV RKN-i juhtimises mõned ümberkorraldused. Rahvakomissaride Nõukogu koosseis kasvas kolme RKN-i esimehe asetäitja võrra. Lisandunud RKN-i esimehe asetäitjad erinesid 1940. aastal ametisse nimetatud Oskar Seprest ning Nigol Andresenist sellepoolest, et neile ei antud ministriportfelle. Nad olid RKN-i keskorganite ja valitsusasutuste kureerijad, kes jaotasid ühes RKN-i esimehega omavahel valdkondade kaupa RKN-i organisatsiooni üldjuhtimise.

1941. aastal reorganiseeriti ka rahvakomissariaate. Aasta algul loodi Siseasjade Rahvakomissariaadi ümberkorraldamise teel Siseasjade Rahvakomissariaat ning Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaat. Otsus valitsemisorgani jaotamise kohta vormistati 3. veebruaril 1941 ÜK(b)P KK ja NSVL RKN-i ühismäärusena.²⁶³ Samal päeval anti välja ka NSVL ÜNP seadlus.²⁶⁴ Eesti NSV ÜNP seadlus Eesti NSV SARK-i jaotamise kohta anti välja alles 26. märtsil 1941.²⁶⁵ Viimase õigusakti puhul oli tegemist formaalsusega, mis kõigele lisaks ilmus pärast ENSV SARK-i tegelikku ümberkorraldamist. ENSV riikliku julgeoleku rahvakomissar Boris Kumm allkirjastas oma esimese käskkirja juba 5. märtsil, millega moodustas NSVL ÜNP seadluse ja NSVL RJRK käskkirja alusel ENSV RJRK ning määras kindlaks valitsemisorgani struktuuri ja juhtivtöötajad. Täielikuks farsiks kujunes SARK-i ja RJRK juhtide ametisse kinnitamine. Liiduvabariigi kõrgeimas parteiorganis EK(b)P KK Büroos võeti otsused Boris Kummi julgeoleku rahvakomissariks ja Andrei (Andres) Murro siseasjade rahvakomissariks kinnitamise kohta vastu alles 17. märtsil. Nomenklatuuri reegleid ülipüüdlikult täites “paluti” otsus kinnitada ÜK(b)P KK-l (loe nomenklatuuri kohta peatükk 2.1.), seda vaatamata asjaolule, et kõrgeim parteiorgan ÜK(b)P KK Poliitbüroo oli liiduvabariikide SARK-i ja RJRK juhtide

²⁶² Samas, lk 228, 229, 234; Rahvakomissaride Nõukogu esimehe otsused nr 2–4, 30. augustist 1940 Harald Habermanni, Lii Ojamaa ja Karl Terrase kohta. – ERA.R-1.1.209, l 2–4.

²⁶³ Ohmann, *Eesti NSV Siseministeeriumi institutsionaalne areng*, lk 20.

²⁶⁴ NSVL ÜNP seadlus NSVL Siseasjade Rahvakomissariaadi jaotamise kohta, 3.veebruar 1941. – Nõukogude Sotsialistlikkude Vabariikide Liidu Ülemnõukogu Teataja, 12. veebruar 1941, nr 7 (122).

²⁶⁵ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Eesti NSV Siseasjade Rahvakomissariaadi jaotamise kohta, 26. märts 1941 – Eesti NSV Teataja, 1941, 34, 500.

kohta juba 25. veebruaril otsused vastu võtnud.²⁶⁶ Sellest võib järeldada, et Moskvast ei mängitud julgeolekustruktuuride juhtide ametisse nimetamisel isegi liiduvabariigi parteiorganite vormilisele initsiatiivile, vaid formaalsused täideti alles tagantjärele.

Riikliku Julgeoleku ning Siseasjade rahvakomissariaadid said paralleelselt tegutseda lühikest aega, sest Saksamaa ja NSV Liidu vahel puhkenud sõja järel valitsemisorganid taasühendati. NSV Liidu ÜNP 20. juuli 1941 seadlusega ühendati SARK ja RJRK taas Siseasjade Rahvakomissariaadiks.²⁶⁷ Nimetatud seadluse põhjal jõuti enne sakslaste jõudmist Tallinna kehtestada 6. augustil 1941 omakorda ENSV ÜNP seadlus ENSV SARK-i ja RJRK liitmise kohta.²⁶⁸

Julgeolekuorganite ümberkorraldamise õiguslikku tausta hinnates võib nentida, et mõlemal korral, nii 1941. aasta kevadtalvel kui ka suvel, avaldus direktiivne valitsemine kõige ehedamal kujul. Otsused langetati Moskvast ning need vormistasid ja kehtestasid NSV Liidu riigiorganid. Eesti NSV võimuorganitelt ei oodatud vähimatki aktiivsust ega omaalgatuslikkust. Direktiivse valitsemise põhimõtteid järgides tegid kõrgemal tasandil sooritatud protseduuride järel liiduvabariigi normatiivaktide kehtestamiseks vajalikud toimingud ka liiduvabariigi võimuorganid.

Liidulis-vabariikliku staatusega ENSV Toiduainete Tööstuse Rahvakomissariaadi moodustamine 1941. aastal erines SARK-i ja RJRK-ga juhtunust. Rahvakomissariaadi organiseerimise ettevalmistavasse protsessi olid kaasatud liiduvabariigi võimuorganid, kusjuures valitsemisorgani moodustamisel panustati kohalikule algatusele. 1941. aasta veebruaris valmis ENSV RKN-i aparaadis määruse projekt rahvakomissariaadi asutamiseks ning 30. aprillil 1941 võeti EK(b)P KK Büroo istungil vastu otsus valitsemisorgani moodustamise kohta. 14. juunil lülitati küsimus ÜK(b)P KK Poliitbüroo päevakorda ning peale seda allkirjastati 23. juunil 1941 ENSV RKN-i määrus rahvakomissariaadi asutamise kohta.²⁶⁹ Sõja puhkemise tõttu jäi arvatavasti liiduvabariigi seadusandliku akti väljaandmine viibima. ENSV ÜNP seadlus Eesti NSV Toiduainete Tööstuse RK loomise kohta ilmus alles 24. juulil 1941.²⁷⁰

Indrek Paavle hinnangul ei hakanud ENSV Toiduainete Tööstuse RK 1941. aastal bürokraatlike protseduuride läbiviimise aegluse pärast realselt tegutsema. Ta toetub Friedrich Kiiseri Saksa okupatsiooni ajal 1941. aasta septembris ja oktoobris antud tunnistustele. Kiiserist, kes oli 1940. aasta sügisest kohaliku tööstuse rahvakomissari asetäitja, pidi saama uue rahvakomis-

²⁶⁶ Saueauk, *Nõukogude julgeolekuorganite ja Eestimaa Kommunistliku Partei koostöö*, lk 78–79.

²⁶⁷ Ohmann, *Eesti NSV Siseministeeriumi institutsionaalne areng*, lk 23.

²⁶⁸ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Eesti NSV Siseasjade Rahvakomissariaadi ja Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadi liitmise kohta, 6. august 1941 – Eesti NSV Teataja, 1941, 69, 1094.

²⁶⁹ Paavle, *The Council of People's Commissars*, lk 219–220.

²⁷⁰ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Eesti NSV Toiduainete Tööstuse Rahvakomissariaadi asutamise kohta, 24. juuli 1941 – Eesti NSV Teataja, 1941, 68, 1084.

sariaadi tekkimisel kohaliku tööstuse rahvakomissar, kuid tema ülemus Johannes Sauer kavatseti paigutada toiduainete tööstuse rahvakomissariks. Kiiser selgitas ülekuulamisel, et jäi endisele ametikohale ning uus rahvakomissariaat tegevust ei alustanud.²⁷¹ Eesti majanduselu ümberkorraldusi 1940. ja 1941. aastal uurinud Maie Pihlamägi näib olema seevastu veendunud, et Toiduainete Tööstuse RK hakkas 1941. aastal funktsioneerima. Ta paigutab valitsemisorgani loomise 1941. aasta aprilli, pidades tõenäoliselt rahvakomissariaadi asutamise alusena silmas EK(b)P KK Büroo otsust.²⁷²

Liiduvabariigi ministeeriumide asutamisel olid mõistagi määrava tähtsusega NSV Liidu võimuorganite otsused. ENSV Toiduainete Tööstuse RK puhul, mille asutamise menetluse kohta andmeid napib, pidi tõenäoliselt määravaks olema ÜK(b)P KK Poliitbüroo otsus. Alles pärast seda anti välja ENSV RKN-i määrus ning valitsemisorgani moodustamise seaduslikuks aluseks oli ENSV ÜNP seadlus 24. juulist 1941. Sellel päeval nimetati ÜNP seadluse põhjal toiduainetööstuse rahvakomissariks ka Johannes Sauer ning tema endisest asetäitjast Friedrich Kiiserist sai kohaliku tööstuse rahvakomissar.²⁷³

Eelneva arutluskäiguga soovib autor näidata, et 24. juuliks 1941 jõuti ENSV Toiduainete Tööstuse RK formaalse asutamisega lõpule. Seda, kas rahvakomissariaadi tegevus 1941. aasta suvel ka tegelikult käivitus, võib tõlgendada erinevalt. Mis puutub sakslaste poolt arreteeritud Friedrich Kiiseri versiooni, nagu ei oleks rahvakomissariaat tegutsema hakanudki ja temast ei saanud päriselt kohaliku tööstuse rahvakomissari, tuleks suhtuda skeptiliselt. Loogiliselt võttes pidi F. Kiiser olema eluliselt huvitatud oma tegevuse pisendamisest Eesti NSV-s, mis võinuks ta juhtiva kommunistliku tegelasena päästa hea õnne korral hukkamisest.

Kiiseri versiooni rahvakomissariaadi kohta kinnitab 1940. aastate teisel poolel toiduainetööstuse ministrina tegutsenud Lembit Lüüs. Ühes 1948. aastal koostatud aruandes märkis Lüüs asutuse sünniloost järgmist: “24. juulil 1941. aastal võttis Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium vastu seadluse Eesti NSV Toiduainetetööstuse Rahvakomissariaadi asutamise kohta. Vahepeal alanud sõja tingimustes ei saanud aga uus rahvakomissariaat praktiliselt tööle asuda.”²⁷⁴

²⁷¹ Paavle, *The Council of People's Commissars*, lk 219–220.

²⁷² Maie Pihlamägi. Esimene nõukogude aasta Eesti majanduses, 1940–1941. – *Acta Historica Tallinnensia*, 2005, nr 9, lk 189.

²⁷³ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Johannes Sauer'i nimetamise kohta Eesti NSV Toiduainete Tööstuse Rahvakomissariks, 24. juuli 1941. – Eesti NSV Teataja, 1941, 68, 1085; Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Friedrich Kiiser'i nimetamise kohta Eesti NSV Kohaliku Tööstuse Rahvakomissariks, 24. juuli 1941. – Eesti NSV Teataja, 1941, 68, 1086.

²⁷⁴ Aruanne ENSV Toiduainetetööstuse Ministeeriumile alluva süsteemi töö kohta 1941. aasta – 1948. aasta oktoober, 11. oktoober 1948. – ERAF.1.47a.30, l 75.

Ometi leidub tõendeid, mis kinnitavad vastupidist.²⁷⁵ Kõige tugevamaks argumendiks rahvakomissariaadi töö käivitumise kohta on rahvakomissar Johannes Saueri käskkirjad kaadrite määramise ja rahvakomissariaadi alluvusse ülevõetavate ettevõtete kohta.²⁷⁶ Vähem olulistest võib mainida rahvakomissariaadi struktuuri ja koosseise puudutavaid dokumente.²⁷⁷

Missugune ei olnuks ka Toiduainete Tööstuse RK staatus 1941. aasta suvekuudel, lõpetas valitsemisorgan Vene NFSV-sse evakueerimise tõttu oma tegevuse üsna pea. Rahvakomissariaadi olemasolu tuletati juriidilises tähenduses järjekordselt meelde valitsemisorgani taastamise protsessis, mis toetus n-ö õiguslikule järjepidevusele. 1945. aastal, kui võeti kasutusele asutuse sõjajärgne nimekuju, viidati 24. juuli 1941 seadlusele.²⁷⁸ Vahepeal 1944. aastal tarvitati asjaajamises pikemaid ja kohmakaid nimekujusid.²⁷⁹

Eesti NSV võimuorganite evakueerimisega 1941. aastal likvideeriti *de facto* suurem osa liiduvabariigi riigivalitsemise organeid. Nende ametlikust laialisaatmisest siiski hoiduti, sest NSV Liidu juhtkond ei andnud korraldust valitsuse tegevuse lõpetamiseks.²⁸⁰ Sellegipoolest tõmbas ENSV RKN 1941. aasta lõpuks oma tegevust Vene NFSV territooriumil tugevasti koomale. Ajutise abinõuna otsustati 2. jaanuaril 1942 valitsuse koosseisu vähendada viiele liikmele.²⁸¹ Paljud rahvakomissarid, enamik valitsuse aparaaditöötajaid ning rahvakomissariaatide teenistujad vabastati ametist või koondati pärast NSV Liitu evakueerimist.

Ühena vähestest rahvakomissariaatidest ei katkestanud Vene NFSV territooriumil oma ülesannete täitmist Rahanduse Rahvakomissariaat ning Hariduse Rahvakomissariaat.²⁸² Mõne valitsemisorgani puhul nagu Kohtu Rahvakomissariaat on vaieldav, kas asutust hoiti pärast evakueerimist veel käigus või seisati selle tegevus täielikult. Justiitsministeeriumi ajalugu uurinud Peeter Järvelaid ja Maie Pihlamägi oletavad, et rahvakomissariaat jätkas juhtkonna tasemel oma

²⁷⁵ ENSV Toiduainete Tööstuse Rahvakomissariaadi tegevust kajastavad mitu säilikut, mis asuvad ERA fond R-1831 nimistu 6.

²⁷⁶ Toiduainetetööstuse rahvakomissari käskkirjad ja ringkirjad 28. juuli – 23. august 1941. – ERA.R-1831.6.3.

²⁷⁷ Toiduainete Tööstuse Rahvakomissariaadi isikulise koosseisu nimekirjad 1941. – ERA.R-1831.6.13.

²⁷⁸ Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu määrus Eesti NSV Toiduainetetööstuse Rahvakomissariaadi nimetuse kohta, 21. märts 1945. – Eesti NSV Teataja, 1945, 12, 177.

²⁷⁹ Toiduainete-, Liha-, Piima- ja Kalatööstuse Rahvakomissariaat või Toiduainete- ja Kalatööstuse Rahvakomissariaat.

²⁸⁰ Nikolai Karotamm kirjutas 8. detsembril 1942 Lavrenti Beriale saadetud ülevaates ENSV SARK-i kohta, et “kõrgemalseisvatelt instantsidelt” ei tulnud korraldust ENSV valitsuse laialisaatmiseks. – Vt: Saueauk, *Nõukogude julgeolekuorganite ja Eestimaa Kommunistliku Partei koostöö*, lk 91.

²⁸¹ Liivik, *Leadership of the Estonian SSR*, lk 3.

²⁸² *Eesti NSV rahandussüsteemi asutused*, lk 28; *Eesti NSV haridusasutuste ajalooteatmik*. I osa, lk 10.

tegevust,²⁸³ ent Ardi Siilabergi väitel kuulus Kohtu Rahvakomissariaat nende esimeste liiduvabariigi organite hulka, mille taasloomist 1942. aasta kevadel alustati, sest Moskva keskorganeist anti kõikidele Balti vabariikidele korraldus asuda koolitama justiitsorganitele prokuröre ja kohtunikke.²⁸⁴ Rahvakomissariaadi tegutsemise või mittetegutsemise kohta annab vastuse kohtu rahvakomissari Aleksander Jõeääre määramine ENSV valitsuse kantseleijuhatajaks 1942. aasta esimestel päevadel.²⁸⁵ ENSV juhtkonna plaanidesse ei mahtunud Jõeääre vormiline vabastamine rahvakomissari ametist, millest võib ekslikult järeldada, et Jõeäär töötas faktiliselt rahvakomissarina. Täpselt samasugust skeemi kasutati sotsiaalkindlustuse rahvakomissari Lembit Lüüsi puhul. Kuna rahvakomissariaat pärast evakueerimist ei funktsioneerinud, otsustati Lembit Lüüsi õlule panna Tšeljabinski Evakueeritute Abistamise Keskuse juhtimine.²⁸⁶

Tõsisemad ettevalmistused valitsusasutuste taasloomiseks algasid 1943. aastal, kui hakkas terendama Eesti taasokupeerimine. Kaadri koondamiseks, organisatsioonide komplekteerimiseks, asutuste sujuvamaks töölerakendamiseks ning ametnikkonna toimetamiseks Eestisse, kui selleks avanes võimalus, hakati 1943. aastal moodustama operatiivgruppe.²⁸⁷ Operatiivgrupid võtsid selgema kuju 1943. aasta detsembris, kui otsustati operatiivgruppide koosseisu kinnitatud isikud lugeda vabastatuks nende senistelt ametikohtadelt.²⁸⁸ Ardi Siilabergi väitel koondasid maakondade ja linnade operatiivgrupid tulevasi juhtivtöötajaid ainult paberil ning paljude isikute kohta puudus grupil endal täpsem informatsioon.²⁸⁹

Eesti NSV valitsuskaader määrati Rahvakomissaride Nõukogu ja tema süsteemi kuulunud ametkondade operatiivgruppidesse. Kaadri koondamisel valitsusorganite operatiivgruppidesse ei kulutatud bürokraatlikele formaalsustele üldjuhul kuigi palju aega. Enamasti jäeti töötajate paigutamisel parteiorganitelt kooskõlastus küsimata, mis olnuks normaalses tingimustes mõeldamatu. Võimalik, et operatiivgruppide tavapäratult lihtne komplekteerimine soodustas nende liikmeskonna suurt voolavust, mis omakorda võis olla põhjuseks gruppide liikmete kaootilisele arvestusele. Paistab, et operatiivgruppide

²⁸³ Järvelaid & Pihlamägi, *80 aastat Eesti Vabariigi Justiitsministeeriumi*, lk 91.

²⁸⁴ Ardi Siilaberg. Maakondlike operatiivgruppide rollist Eesti taasokupeerimise ettevalmistamisel 1944. aastal. – Eesti ajaloost 19.–20. sajandil: historiograafilisi, allikaõpetuslikke ja institutsioonilaseid uurimusi. Koost Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv 2012, lk 387.

²⁸⁵ Liivik, *Leadership of the Estonian SSR*, lk 3.

²⁸⁶ *Eesti NSV Sotsiaalkindlustuse Ministeeriumi süsteemi organisatsioon*, lk 10.

²⁸⁷ Liivik, *Leadership of the Estonian SSR*, lk 4; Purge, *Karmidel aastatel*, lk 196–197.

²⁸⁸ Säde Purge. Katsumused ja karastumine: Eesti NSV-st evakueerunud töötajad nõukogude tagalas 1941–1944. Tallinn: Eesti Raamat 1986, lk 87.

²⁸⁹ Ardi Siilaberg. Nõukogude võimu naasmine: Harjumaa operatiivgrupi koosseisust ja tegevusest 1944. aastal. – Akadeemia, 2008, nr 8, lk 1431–1432.

moodustamine oli n-ö loomingulist laadi, sest inimesi tõsteti tihti ühest grupist teise ning nende tegelik ja ametlik kuuluvus kippus segamini minema.²⁹⁰

Operatiivgruppide puhul on harva räägitud nende propagandistlikust efektist. Operatiivgruppide meetodil ettevalmistatav kaadri ümberpaigutamine organisatsioonide kaupa oli väljavalitutele signaaliks peatse reevakueerimise kohta, mis pidi Nõukogude ametnikke mobiliseerima eelseisvate ülesannete täitmiseks tagasivallutataval territooriumil. Autor kahtleb, kas operatiivgruppidest oluks kasu Rahvakomissaride Nõukogu organisatsiooni ümberkorraldamisel või valitsusele alluvate organite taastamisel, sest need käivitused operatiivgruppidest täiesti sõltumatult.

Paralleelselt varem eksisteerinud rahvakomissariaatide taastamisega hakkas ENSV juhtkond 1943. aastal planeerima muudatusi ENSV RKN-le allunud valitsemisorganite hulgas. Ei ole teada, kas ENSV juhtkond sai selleks korralduse kõrgemalt poolt või hakati ümberkorraldusi välja töötama omaalgatuslikult. Viimast versiooni toetab asjaajamise venimine ning mõningad tagasilöögid, mida liiduvabariigi juhtkond RKN-i organisatsiooni reorganiseerimisel järgneva paari aasta jooksul koges. Kõige selle juures tuleb rõhutada, et planeeritavad ümberkorraldused ei olnud radikaalsed, vaid vastupidi: need oli väikese mahuga ja hõlmasid eranditult ainult majanduslikke rahvakomissariaate. Esimest nägemust majanduslike rahvakomissariaatide kohta tutvustati 1943. aasta hilissuvel ENSV RKN Büroo koosolekul.²⁹¹ Täiendatud dokumenti, mis pealkirjastati ENSV ÜNP seadluse projektina, esitas ENSV RKN asjadevalitseja Harald Haberman koos seletuskirjaga 15. novembril 1944 EK(b)P KK Büroole.²⁹² Kõrgeimas liiduvabariigi parteiorganismis kiideti dokument heaks veel samal päeval.²⁹³

Büroo istungil vastuvõetud otsuse põhjal kuulus likvideerimisele Kergetööstuse Rahvakomissariaat. Liidulis-vabariikliku staatusega ENSV Kergetööstuse RK haldusala oli olnud 1940.–1941. aastani võrdlemisi lai, sest valitsusasutus oli Kohaliku Tööstuse Rahvakomissariaadi kõrval teiseks vabariigi tööstust juhtinud rahvakomissariaadiks. Selle struktuur erines olulisel määral NSV Liidu Kergetööstuse RK-st, millele liiduvabariigi valitsemisorgan allus. Tollase rahvakomissari Arnold Veimeri mitukümmend aastat hiljem kroonulikus stiilis kirja pandud mälestustest võib lugeda, et kui NSV Liidu Kergetööstuse RK alluvusesse kuulusid tekstiili-, silmkoe-, õmblus-, trikotaaži-, karusnaha-, naha- ja jalatsitööstus, siis Eestis arvati asutuse haldusalasse lisaks kergetööstuse sektorile ka muid tööstusharusid, mis olevat tekitanud probleeme varustamis- ja plaaniküsimustes.²⁹⁴ 1942. aastal EK(b)P KK-le kirjutatud aruandes oli A. Veimer tunduvalt avameelsem. Ta julges tunnistada, et asutus

²⁹⁰ Ardi Siilaberg. Maakondlikud operatiivgrupid Nõukogude võimu naasmisel Eestisse. Magistritöö. Juhendaja Tõnu Tannberg. Tartu 2011, lk 29.

²⁹¹ ENSV RKN Büroo koosoleku protokoll nr 2, 31. august 1943. – ERA.R-1.1.204, l 16.

²⁹² H. Haberman N. Karotammele, 15. november 1943. – ERAF.1.1.486, l 4.

²⁹³ EK(b)P KK Büroo istungi protokoll nr 44, 15. november 1943. – ERAF.1.4.97, l 14–15.

²⁹⁴ Veimer, *Koos rahvaga*, lk 172–173.

funktsioneeris 1940.–1941. aastani kehvasti. Rahvakomissari meelest ei sobinud rahvakomissariaadi haldusalasse põlevkivi- ja fosforiiditööstus ning puidu- ja tselluloositööstus, kuid NSVL Tekstiilitööstuse Rahvakomissariaadile allunud Balti Manufaktuur oleks pidanud tema arvates kuuluma hoopistükkis Kergetööstuse RK koosseisu. Samuti kurtis Veimer, et NSVL Kergetööstuse RK, mis oleks pidanud kostma Eesti NSV sõsarrahvakomissariaadi eest, ei olnud kursis rahvakomissariaadile allunud põlevkivi- ja fosforiiditootmisega. Eesmärgiga koondada tulevikus ENSV kergetööstuse sektori ettevõtted Kergetööstuse RK haldusalasse, tegi ta ettepaneku anda suured käitised nagu Lutheri, Franz Krulli (ümbernimetatud Punaseks Krulliks) ja Ilmarise tehased liidulisest alluvusest tagasi vabariigi alluvusse.²⁹⁵ Nende ettevõtete alluvus ei mõlkunud Veimeril meeles ainult 1942. aastal auranet koostades. Saanud 1944. aasta sügisel ENSV RKN esimeheks, pöördus Veimer samas asjas kahel korral NSVL RKN esimehe asetäitja Vjatšeslav Molotovi poole. Esimesel korral 9. oktoobril palus ta Lutheri mööblivabriku, masinaehitustehaste Punane Krull ja Ilmarise, elektrimootoritehase Volta ning Tartu Telefoniaparaaditehase üleandmist vabariigi alluvusse,²⁹⁶ teisel korral, 14. detsembril saadeti Moskvasse EK(b)P KK ja ENSV RKN-i ühine palvekiri, kus ettevõtete nimekiri oli Volta ja Tartu Telefoniaparaaditehase võrra lühenenud.²⁹⁷ Vaatamata tagasilöökidele õnnestus ENSV juhtkonnal saavutada 1944. aasta lõpul ikkagi Ilmarise ja ajutiselt ka Punase Krulli (nimetati ümber Tallinna Masinaehitustehaseks) üleandmine vabariiklikku alluvusse. Neist viimane muudeti 1946. aastal uuesti liidulise alluvusega ettevõtteks.²⁹⁸

Ühegi eespool nimetatud tehase paigutamine ENSV Kergetööstuse RK alluvusse ei olnud 1943. aasta lõpukuudel enam aktuaalne. Nimelt oli liiduvabariigi juhtkond 1943. aastaks jõudnud seisukohale, et Kergetööstuse RK taaskäivitamine on otstarbetu. Kaalukamateks argumentideks, mis pidid rääkima valitsusasutuse likvideerimise kasuks, olid Kergetööstuse RK ja Kohaliku Tööstuse RK “ebaratsionaalne dubleerimine” kohaliku tähtsusega ettevõtete juhtimisel ning statistika, mis rääkis Kergetööstuse RK kahjuks. 1941. aastal oli rahvakomissariaadile allunud kergetööstussektori ettevõtete ning tööliste arv väike ning valitsemisorgani haldusala moodustasid suuremalt jaolt sektoriga mitteseotud ettevõtted. Väljatöötatud kavade kohaselt pidid vabariiklikus alluvuses olnud kergetööstuse ettevõtted hakkama kuuluma Kohaliku Tööstuse RK alla, aga ülejäänud tööstus taheti jaotada Kohaliku Tööstuse RK, Põlevkivi- ja Keemia-

²⁹⁵ ENSV Kergetööstuse Rahvakomissariaadi tööaruanne 1940.–1941. aasta kohta, märts 1942. – ERAF.1.1.193, 17–13.

²⁹⁶ A. Veimer V. Molotovile, 9. oktoober 1944. – ERA.R-1.5.93, 18–10.

²⁹⁷ N. Karotamm ja A. Veimer V. Molotovile ja G. Malenkovile, 14. detsember 1944. – ERA.R-1.5.91, 1107–111.

²⁹⁸ Maie Pihlamägi. Policy of transition: Industry in the Estonian SSR during the First Post-War Five-Year Plan (1946–1950). – Acta Historica Tallinnensia, 2010, nr 15/1, lk 153.

tööstuse RK ning Ehituse ja Ehitusmaterjalide Tööstuse RK vahel.²⁹⁹ Eesti NSV juhtkonna argumendid olid mõeldud loomulikult Moskva instantsidele. Unustada ei tohi, et Kergetööstuse RK oli põhiseaduse järgi liiduvabariikidele ette nähtud liidulis-vabariikliku alluvusega valitsemisorgan, mistõttu oli asutuse likvideerimine problemaatiline. Autor peab tõenäoliseks, et nimetatud põhjusel jäi Kergetööstuse RK ENSV-s juriidilises tähenduses likvideerimata ja seda hoolimata tõigast, et asutust *de facto* ei taastatudki. Loomulikult tuli liiduvabariigi valikud kiita kõigepealt heaks NSV Liidu kõrgemates instantsides, mis ENSV Kergetööstuse RK puhul ilmselt ka õnnestus.³⁰⁰

Kergetööstuse RK oli ainus rahvakomissariaat, mille likvideerimist EK(b)P KK Büroo 1943. aasta otsuse järgi taotleti. Ülejäänud kaks sõjajärgset tööstussektori juhtimiseks moodustatud rahvakomissariaati – Kohaliku Tööstuse ja Toiduainete Tööstuse rahvakomissariaadid – tuli reorganiseerida. Mõlema valitsusasutuse ning likvideerimisele kuuluva Kergetööstuse RK baasil kavatseti moodustada vabariikliku alluvusega Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Rahvakomissariaat, Ehituse ja Ehitusmaterjalide Tööstuse Rahvakomissariaat ning Toiduainete Tööstuse ja Kalatööstuse Rahvakomissariaat. Otsuse projekti juurde lisatud seletuskirja kohaselt kuulus taastamisele vabariiklik Kohaliku Tööstuse Rahvakomissariaat. Lisaks neile muudatustele tuli Metsamajanduse ja Metsatööstuse Peavalitsusest kujundada Metsamajanduse ja Puidutööstuse Rahvakomissariaat ning mitme asutuse liitmisel pidi sündima Transpordi ja Kohalike Teede Rahvakomissariaat. Neist kahest viimasest pidid saama vabariikliku alluvusega rahvakomissariaadid.³⁰¹

ENSV juhtkonna ettepaneku täies mahus heakskiitmine Moskvast oli NSV Liidu majanduse tsentraalset juhtimist silmas pidades liiga optimistlik. Majanduslike liidulis-vabariikliku staatusega rahvakomissariaatide reorganiseerimine vabariiklikeks oleks laiendanud liiduvabariigi õigusi oma majanduselu juhtimisel, mis ei kuulunud keskvõimu plaanidesse. Sellegipoolest oli ENSV juhtkond 1943. aastal ja ilmselt ka 1944. aastal meeletatud lootusrikkalt ümberkorralduste õnnestumise osas. Enamgi veel, usuti, et ettepanekule saab kiiresti anda seadusliku vormi ning hakata valitsemisorganite organiseerimisega pihta. Ilmseks tõenduseks selle kohta oli 15. novembri Büroo otsusele lisatud rakendussäte, mille kohaselt pidi ENSV ÜNP viima otsuse ellu vastavalt ENSV

²⁹⁹ EK(b)P KK Büroo istungi protokoll nr 44 ja seletuskiri Eesti NSV valitsusasutuste struktuuri muudatuste küsimuses, 15. november 1943. – ERAF.1.4.97, I 14–15, 18–24.

³⁰⁰ Kergetööstuse Rahvakomissariaat oli ette nähtud ENSV konstitutsioonis, mistõttu ei olnud mõeldav valitsemisorganit ametlikult likvideerida. ÜK(b)P KK-s võeti seisukoht, et rahvakomissariaadi küsimuse võib lahendada Eesti NSV-s, aga kooskõlastatult NSVL RKN-ga. Vrd: Õiend ÜK(b)P KK Sekretariaadi otsuse ja NSV Liidu RKN määruse projekti Eesti NSV rahvakomissariaatide moodustamisest juurde, 29. detsember 1944. – RGASPI.17.117.474, I 136.

³⁰¹ EK(b)P KK Büroo istungi protokoll nr 44 ja seletuskiri Eesti NSV valitsusasutuste struktuuri muudatuste küsimuses, 15. november 1943. – ERAF.1.4.97, I 18–19.

konstitutsioonile.³⁰² Niisugusest klauslist ei tohiks sellegipoolest aru saada, et ENSV juhtkonnal oli kavatsus NSV Liidu võimuorganite kooskõlastusest kõrvale hiilida. Tõenäoliselt eeldati, et struktuurimuudatuste ettepanekule on võimalik hankida kiiresti nõutavad kinnitused. ENSV juhtkonda võis eksitada samuti NSV Liidu võimuorganite tagasiside puudumine liiduvabariigi valitsemisorganite ümberkorralduste kavade suhtes, mis võis tekitada illusiooni, et Moskvast ollakse liiduvabariigi ettepanekutega nõus ja need saavad kõrgemalt poolt peatse kinnituse. Teatud tingimustel võiks ENSV valitsemisorganite reformikava paigutada ühte ritta sõjaaegsete “rahvuslike” algatustega nagu Eesti Punaarmee või Lembitu ordeni asutamine.³⁰³ Ent valitsemisorganite reformikava ei tabanud siiski sama õnnetu saatust kui “rahvuslikke” algatusi, ehkki algselt välja käidud kujul ei realiseerunud see iial.

Eesti NSV juhte pidi majanduslike rahvakomissariaatide moodustamisel toetama kindlasti NSV Liidu konstitutsioon, sest kõik kavandatavad valitsemisorganid peale Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Rahvakomissariaadi olid põhi-seaduse põhjal liiduvabariikidele ette nähtud. Arhiividokumentidest siiski ei nähtu, et seda argumenti oleks Moskvaga suhtlemisel üldse kasutatud. Teadmata põhjustel asuti Moskva kooskõlastuseta moodustama hoopistükki Põlevkivi- ja Keemiatööstuse RK-d. Selleks võeti 30. detsembril 1943 vastu koguni ENSV ÜNP seadlus.³⁰⁴ Arusaadavalt jäi ENSV ÜNP seadlus senikauaks, kuni NSVL organid ei olnud Põlevkivi- ja Keemiatööstuse RK asutamiseks nõusolekut andnud, pelgalt deklaratiivseks dokumendiks. Küllap mõistis seda suurepäraselt ka ENSV juhtkond, sest pärast õigusakti vastuvõtmist pöörduti rahvakomissariaadi moodustamise asjus mitu korda ÜK(b)P KK ja NSVL RKN-i poole (vt lähemalt peatükk 1.3.4.).

Millal saadeti ENSV-st Moskva kõrgematele instantsidele esimene pöördumine liiduvabariigi rahvakomissariaatide ümberkorraldamise asjus, ei ole teada. 4. veebruaril 1944 ENSV RKN esimehe kohusetäitja Oskar Sepre all-kirjastatud taotlus NSV Liidu valitsusele oli igatahes peaaegu identne mõned kuud varem EK(b)P KK Büroos heakskiidetud projektiga.³⁰⁵ Kohendatud oli üksnes rahvakomissariaatide nimekujusid. Varasemas versioonis välja käidud Kohaliku Tööstuse RK sooviti ümber nimetada Masinaehituse, Kerge ja Kohaliku Tööstuse Rahvakomissariaadiks. Suure tõenäosusega oli pöördumise eesmärgiks saada NSVL-i valitsuselt projektile esialgne nõusolek, mille alusel oli võimalik pöörduda NSVL RKN-i juures asunud Riikliku Koosseisude Komisjoni poole. Riigiasutuste moodustamiseks võis võtta vastu seadlusi või määrusi, ent Riiklik Koosseisude Komisjon pidi kinnitama asutuse koosseisud, millela ei olnud riigiasutuste tegelik organiseerimine mõeldav. Olukorda lihtsustas teatud määral asjaolu, et komisjonil oli õigus kinnitada ajutisi koosseise. Seda teed mindi ka

³⁰² Samas, I 18–19.

³⁰³ Tannberg, *Moskva institutsionaalsed ja nomenklatuursed kontrollimehhanismid*, lk 226.

³⁰⁴ Seadlus Eesti NSV Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Rahvakomissariaadi loomise kohta, 31. detsember 1943. – ERA.R-3.3.202, I 1.

³⁰⁵ O. Sepre NSVL RKN-le, 4. veebruar 1944. – ERA.R-1.5.68, I 24–25.

sel korral ENSV asjas, mida kinnitab ENSV RKN-i erietsus 1944. aastast liiduvabariigi asutuste komplekteerimise kohta.³⁰⁶

Hoolimata sellest, et 1944. aasta sügiseks ei olnud ENSV juhtkond saanud NSV Liidu kõrgematelt instantsidelt majanduslike rahvakomissariaatide kohta veel ametlikku kinnitust, käsitas ENSV RKN neid kas tegutsevate või vähemalt formeerimise järgus olevatena. Seda võib järeldada 1944. aasta juunis NSVL RKN-le esitatud pöördumise põhjal, millega ENSV juhtkond taotles RKN-i, rahvakomissariaatide, valitsusasutuste ja kohalike täitevkomiteede operatiivgrupi koosseisude suurendamist. Pöördumisele lisati ENSV riiklike asutuste nimekiri, kus figureerisid ka nende rahvakomissariaatide nimed, mille moodustamiseks seaduslik alus puudus.³⁰⁷ Kahtlemata ei soovinud Eesti NSV juhtkond selle nimekirjaga Moskva ülemusi eksitada, sest kavandavate valitsusasutuste ajutiste koosseisude nimestikud olid kinnitatud ning nende alusel võeti asutuste töötajate kandidatuurid korduvalt arutusele nii ENSV RKN-s kui ka selle büroos. Pigem võib sellest pöördumisest aru saada, et õigusliku aluseta moodustatud rahvakomissariaate asuti Vene NFSV territooriumil kõrgemate instantside vaigival nõusolekul komplekteerima.³⁰⁸

Peale majanduslike rahvakomissariaatide tehti ENSV RKN-i valitsemisorganites sõja-aastatel ka organisatsioonilisi ümberkorraldusi, mis ei lähtunud sisuliselt ega vormiliselt kohalikust initsiatiivist. 1943. aasta aprillis eraldati ÜK(b)P KK otsuse alusel NSV Liidu Siseasjade Rahvakomissariaadist julgeoleku struktuurid ja moodustati uuesti Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaat, mis oli eksisteerinud lühikest aega 1941. aastal.³⁰⁹ Nagu varasematel kordadel tehti ka nüüd julgeolekuorganite ümberkorraldus tsentraalselt – korraga liidu tasandil ja kõikides liiduvabariikides. Eesti NSV puhul tähendas see reaalselt nii SARK-i kui ka RJRK moodustamise vajadust, sest SARK oli laiali saadetud. Eesti NSV SARK-i organiseerimine algas 1943. aasta lõpus. Rahvakomissariaadi koosseisud kinnitati 1944. aasta veebruaris, märtsis nimetati Aleksander Resev rahvakomissariks ning hiljemalt aprillis lahkus ta EK(b)P KK organiseerimise-instrueerimise osakonna juhataja ametist ja võttis vastu uue tööposti.³¹⁰ A. Resev ei olnud ENSV juhtkonna esimene valik SARK-i etteotsa. 1943. aasta detsembris esitas ENSV parteijuht Nikolai Karotamm ÜK(b)P KK

³⁰⁶ 24. märtsil 1944 vastu võetud ENSV RKN-i määruse nr 55a järgi tohtisid rahvakomissariaadid, ENSV RKN-i juures asunud valitsused ja komiteed võtta inimesi tööle üksnes nendele kohtadele, mis olid kinnitatud NSVL RKN j.a. Riikliku Koosseisude Komisjoni poolt. Vt: ERA.R-1.1.205, l 201.

³⁰⁷ N. Karotamm ja A. Veimer G. Malenkovile, 7. juuni 1944. – ERA.R-1.5.68, l 68, 69p, 69.

³⁰⁸ Kõikidele rahvakomissariaatidele oli määratud, kas rahvakomissar või rahvakomissari kohusetäitja.

³⁰⁹ Лубянка. Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ. 1917–1991. Справочник. Сост. А. Кокурин, Н. Петров. Москва: Международный фонд “Демократия” 2003, lk 622–623.

³¹⁰ Ohmann, *Ministry of Internar Affairs*, lk 211; *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 577.

sekretärile Georgi Malenkovile rahvakomissari kandidaadiks 249. Eesti Laskurdiviisi ülema kindralmajor Johan Lombaku.³¹¹ 1944. aasta jaanuaris esitas Karotamm samasuguse ettepaneku Jossif Stalinile kui NSV Liidu kaitse rahvakomissarile.³¹² Umbes kuu aega hiljem üritas ta Lombaku kandidatuuriga survestada siseasjade rahvakomissari Lavrenti Beriat. Ta kurtis Beriale, et ENSV SARK ei oleks rahvakomissarita oma ülesannete kõrgusel, kui tuleks asuda tegutsema Eestis.³¹³ NSV Liidu juhtkonda see ei veennud. Johann Lombak oli sõjaväljal vajalikum kui rahvakomissari ametis. Vaatamata sellele, et NSVL Kaitse Rahvakomissariaat keeldus Lombaku demobiliseerimisest, ei jätnud Karotamm jonnki ja pöördus 22. veebruaril 1944 veel kord Beria poole, pakkudes Lombaku kandidatuuri kõrval välja ENSV riikliku julgeoleku-rahvakomissari Boris Kummi nimetamise kohakaasluse alusel SARK-i etteotsa.³¹⁴ Kummi kandidatuuri oli Karotamm välja käinud mõistetamatult. Esiteks oli Kumm formaalselt endiselt ENSV siseasjade rahvakomissar, sest teda ei oldud ENSV ÜNP seadluse alusel veel ametist vabastatud, teiseks oli EK(b)P KK Büroo 14. veebruaril 1944 Kummile pannud siseasjade rahvakomissari kohustused, millest ta vabastati alles büroo otsusega 7. aprillil 1944.³¹⁵

ENSV Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaat asutati 1943. aasta lõpul operatiivgrupina. Meelis Saueaugu andmetel lõppes operatiivgrupi ümberformeerimine rahvakomissariaadiks 29. märtsil 1944 Boris Kummi määramisega NSVL RJRK poolt ENSV riikliku julgeoleku rahvakomissariks.³¹⁶ Nagu Nikolai Karotamme 22. veebruari 1944 pöördumisest siseasjade rahvakomissari küsimuses võis aru saada, arvestati Boris Kummiga rahvakomissari ametikohal vähemasti juba kuu aega varem.

Segased olid RJRK moodustamise õiguslikud asjaolud. Teadaolevalt jäeti seadusandlik akt rahvakomissariaadi teistkordseks asutamiseks sootuks vastu võtmata, ehkki 1941. aasta augustis oli valitsemisasutus ENSV ÜNP seadluse alusel SARK-ga liitmise tõttu likvideeritud. Kas oli põhjuseks, et ENSV RJRK olemasolu oli sätestatud liiduvabariigi põhiseaduses, kuhu asjakohane parandus viidi sisse 16. aprillil 1941, ajendatuna julgeolekuorganite eraldamisest SARK-st, võib ainult spekuloida.³¹⁷ Nimelt jäid SARK-i ja RJRK liitmisel 1941. aasta suvel parandused ENSV põhiseadusesse tegemata.

1944. aastal asutati liiduvabariikides Välisasjade ja Riigikaitse rahvakomissariaadid. Stalini ajal valitsemise tsentraliseerimise tendentse arvestades oli seesugune otsus üllatav kahes mõttes. Esiteks olid välis- ja kaitseküsimused

³¹¹ N. Karotamm G. Malenkovile 21. detsember 1943. – ERAF.1.1.483, l 68.

³¹² N. Karotamm J. Stalinile, 4. jaanuar 1944. – ERAF.1.1.860, l 2.

³¹³ N. Karotamm L. Beriale, 1. veebruar 1944. – ERAF.1.1.860, l 3.

³¹⁴ N. Karotamm L. Beriale, 22. veebruar 1944. – ERAF.1.1.860, l 5; Vrd: Ohmann, *Eesti NSV Siseministeeriumi institutsionaalne areng*, lk 72–73.

³¹⁵ *EKP KK Büroo istungite regestid. I*, lk 58–59.

³¹⁶ Saueauk, *Riikliku julgeoleku rahvakomissariaat*, lk 38.

³¹⁷ Seadus Eesti NSV Konstitutsiooni (Põhiseaduse) § 14, 45, 48 ja 71 muutmise ja täiendamise kohta, 16. aprill 1941. – Eesti NSV Teataja, 1941, 43, 646.

kuulunud NSV Liidu moodustamisest saadik keskvõimu ainupädevusse. Teiseks oli Stalini valitsemise ajal kärbitud valdkondi, mille otsustamine kuulus liiduvabariigi kompetentsi. Stalinliku konstitutsiooni kehtimapanemisega 1936. aastal kinnistati tsentraliseerimist ka seaduslike meetmete abil. NSV Liidu keskvõimu tasandil asuti moodustama rahvakomissariaate nendeski valdkondades, mis varasemal ajal olid olnud formaalselt liiduvabariikide alluvuses.³¹⁸

Millised olid NSV Liidu juhtkonna motiivid NSV Liidu Välisasjade ja Riigikaitse rahvakomissariatide staatuse muutmisel ning nende valitsusasutuste moodustamisel liiduvabariikides? Osa uurijate arvates olid selle sammu astumisel määravaks välispoliitilised kaalutlused, kuigi teatud roll võis olla sisepoliitilise kliima pehmenemisel, millega keskvõim püüdis sõja-aastatel enda poole võita NSV Liidu läänepiiridel asunud rahvaid.³¹⁹ Rahvusvahelisel areenil lootis NSV Liit nende sammudega kallutada enda kasuks päevakorras olnud Poola ja Balti küsimused ning suruda liiduvabariigid loodavasse ÜRO-sse, et seeläbi haarata organisatsioonis juhtohjad enda kätte. NSV Liidule soodsate sõjalis-poliitiliste arengute tõttu ning rahvusvahelise positsiooni tugevnemisega langes 1944. aastal suurem osa välispoliitilisi argumente ära. Siiski ei antud käivitatud protsessidele tagasikäiku. Lubaduste murdmine võinuks kahjustada NSV Liidu rahvusvahelist prestiiži ning tekitada liitlastes meelehärmi. Arusaadavalt ei oleks rahvakomissariatide loomisest taganemine olnud riigisiseseeltki mõistlik otsus. Liiduvabariigid olid valitsusasutusele pannud suured lootused, tõlgendades keskvõimu algatust vabariikide võimupiiride laiendamisena.³²⁰ Võrdlemisi kiiresti ilmnes, et säärased ootused olid asjatud. Moskva tegelike eesmärkide hulka ei kuulunud kaitse- ega välisküsimustes liiduvabariikidele vähimagi otsustusõiguse andmine.

Võrreldes majanduslike rahvakomissariatidega, mille moodustamine oli 1944. aastal takerdunud bürokraatlikku asjaajamisse, võis eeldada, et kõiki liiduvabariike puudutanud Riigikaitse ja Välisasjade rahvakomissariatide moodustamine kulgeb sujuvamalt. Kõigest neli päeva pärast NSV Liidu Ülemnõukogu istungi toimumist, kus vormistati vajalikud konstitutsioonimuudatused seadusandlike takistuste kõrvaldamiseks Riigikaitse ja Välisasjade rahvakomissariatide moodustamiseks liiduvabariikides, kogunes Moskvas ENSV RKN

³¹⁸ Olulisematest valdkondadest kärbiti liiduvabariikide õigusi justiits- ja tervishoiualal.

³¹⁹ Eesti ajaloolaste käsitlustest vt: Tannberg, *Moskva institutsionaalsed ja nomenklatuursed kontrollimehhanismid*, lk 225–272; Kaarel Piirimäe. 1944. aasta “autonoomiaseadused”. Liiduvabariigid Kremli välispoliitikas liitlastevaheliste suhete kontekstis. – Ajalooline Ajakiri: Eesti ajaloo Nõukogude võimu perioodil = Studies in the history of the Estonia during the Soviet rule, 2009, nr 1/2, lk 13–45; Kaasik, *Eesti rahvusväeosade formeerimisest*, lk 102–157.

³²⁰ ENSV Välisasjade Rahvakomissariaadi kohta vt: Tõnu Tannberg. “Kui Tallinna hakkab saabuma mitmesuguseid alaliselt siin resideeruvaid diplomaate...”. Dokumente Eesti NSV Välisministeeriumi algusaegadest 1944–1948. – Tuna, 2009, nr 4, lk 109–114; Tõnu Tannberg. Miks Hans Kruusist ei saanud Eesti NSV välisasjade rahvakomissari juba 1944. aasta kevadel? – Tuna, 2011, nr 3, lk 72–87.

Büroo ja esitas riigikaitse rahvakomissari kohusetäitjaks Lembit Pärna.³²¹ 5. veebruaril 1944 vastu võetud Büroo otsus näitas, et tulevase rahvakomissari kandidatuuris oli varakult üksmeel saavutatud, ehkki rahvakomissariaati ennast ei olnud veel asutatudki. Korralduse Riigikaitse RK moodustamise kohta liiduvabariikides andis Stalin alles 1944. aasta suvel.³²² Eesti NSV RK nagu ka Välisasjade RK moodustamise juriidilised küsimused said lahenduse 17. septembril 1944, kui kolmeaastase vaheaja järel kogunes Eesti NSV Ülemnõukogu, mis võttis vastu seadused mõlema valitsusasutuste moodustamise kohta.³²³ Kumbagi rahvakomissariaati ei olnud selleks ajaks veel tegelikult organiseerima asutud.

1.3. Rahvakomissaride Nõukogu organisatsiooni korrastamine 1944.–1945. aastani

1944. aasta septembri lõpul, kui Punaarmee oli vallutanud suurema osa Eestist, seadsid ENSV võimuorganid end taas sisse Tallinnas. Rahvakomissaride Nõukogu liikmeskonna moodustasid 1944. aasta sügisel RKN-i esimees, esimehe asetäitjad, kellest üks asetäitja oli ühtlasi Riikliku Plaanikomisjoni esimees, ning rahvakomissarid. Suurem osa valitsuse koosseisust oli komplekteeritud, ehkki üksikud valitsuse liikmed olid ametis rahvakomissari kohusetäitjatena, olles ÜNP seadluse alusel ametisse nimetamata. Majanduslike rahvakomissariaatide puhul oli rahvakomissaride ametisse nimetamise takistuseks eranditult asjaolu, et valitsemisorgan oli seaduslikul alusel moodustamata. Rahvakomissariaadi asutamine sõltus omakorda NSV Liidu kõrgemate võimuorganite kinnitusest.

Liiduvabariigi valitsemisorganite *resp.* rahvakomissariaatide asutamise, ümberkorraldamise ja likvideerimise juures oli välja kujunenud kindel rollide jaotus: sisulised otsustajad (NSVL juhtkond), kinnitajad ja kooskõlastajad (NSV Liidu ja vabariigi kõrgemad parteiorganid ja NSV Liidu keskametkonnad), otsuste vormistajad ja väljaandjad (NSVL ÜNP, ENSV ÜNP ja ENSV ÜN) ning elluviijad (NSVL RKN, ENSV RKN, NSV Liidu rahvakomissariaadid).

1944. aasta septembri lõpus oli Eesti NSV-s nominaalselt 20 rahvakomissariaati. Rahvakomissariaatide moodustamise ja organiseerimise käigu ning tegutsemise õiguslike aluste järgi võib tollased rahvakomissariaadid jaotada nelja kategooriasse (vt Joonis 1). Esimesse, kõige suuremasse gruppi kuuluvad valitsemisorganid, mis olid loodud kooskõlas liiduvabariigi seadusandlusega ning olid

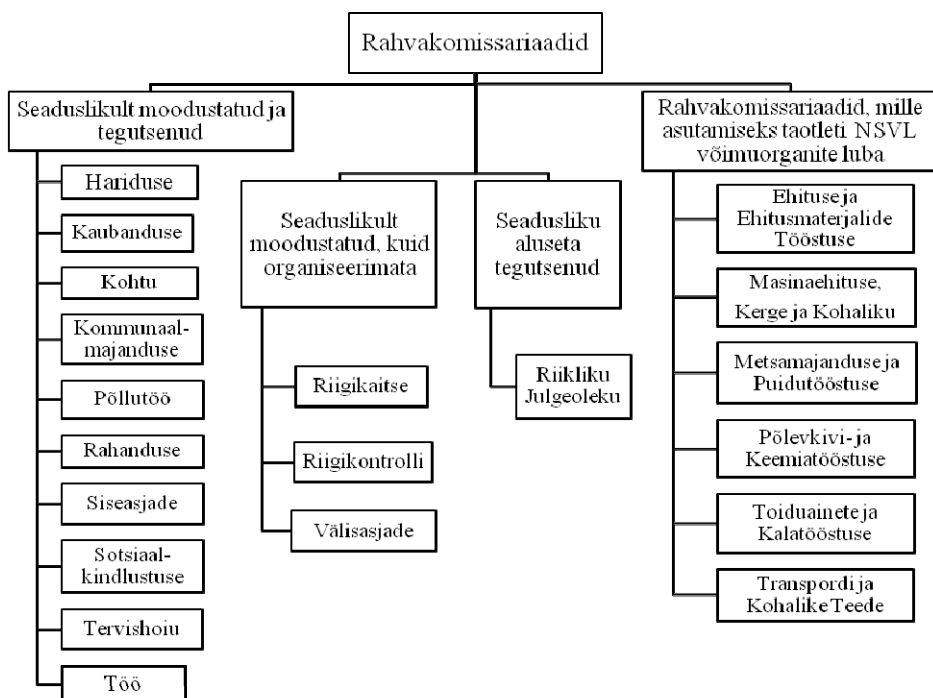
³²¹ ENSV RKN Büroo koosoleku protokoll nr 6, 5. veebruar 1944. – ERA.R-1.1.205, l 179.

³²² Kaasik, *Eesti rahvusväeosade formeerimisest*, lk 137.

³²³ Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu seadus Eesti NSV liiduvabariikliku Riigikaitse Rahvakomissariaadi moodustamise kohta, 17. september 1944. – Eesti NSV Teataja, 1944, 2, 8; Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu seadus Eesti NSV liiduvabariikliku Välisasjade Rahvakomissariaadi moodustamise kohta, 17. september 1944. – Eesti NSV Teataja, 1944, 2, 9.

hiljemalt 1944. aasta septembri lõpuks organiseeritud ja asunud täitma oma funktsioone. Teise gruppi paigutuvad rahvakomissariaadid, mis olid formaalselt moodustatud, kuid reaalselt veel organiseerimata. Kolmandas on seadusliku aluseta funktsioneerinud valitsusasutused ning neljandas rahvakomissariaadid, mille asutamist või ümberkujundamist ENSV juhtkond NSV Liidu kõrgematelt instantsidelt taotles. Nende hulgas olid nii rahvakomissariaadid, mida oli asutud organiseerima, kui ka neid, mida ei olnud veel moodustama asutud.

Esimesse gruppi arvatud valitsemisorganite seas oli omalaadseks valitsemisautuseks Töö Rahvakomissariaat, mida ei tohtinuks Nõukogude riigiorganite süsteemis üldse leiduda, sest rahvakomissariaat oli 1933. aastal likvideeritud. Eestis ja teistes Balti vabariikides otsustati Töö rahvakomissariaadid ebaselgetel asjaoludel 1940. aastal ikkagi asutada, kuid nendele ei võinud prognoosida pikka eluiga. Asutused pidid olemas olema ainult senikaua, kuni oldi valmis rahvakomissariaadi ülesanded andma üle ametiühingu organisatsioonile.³²⁴



Joonis 1. Eesti NSV rahvakomissariaadid 1944. aasta septembri lõpus³²⁵

³²⁴ ENSV ÜNP seadluse eelnõu Töö Rahvakomissariaadi likvideerimise kohta, 23. juuni 1945. – ERA.R-1.3.1, l 109–111.

³²⁵ Rahvakomissariaatide grupeerimise aluseks on ENSV ÜNP ja ÜN seadusandlikud aktid 1940.–1944. aastani, säilikud: ERAF.1.47a.30; ERA.R-1.1.51; ERA.R-1.2.205; ERA.R-1.1.206; ERA.R-1.1.240; ERA.R-1.5.93, l 168–188 ja Kaasik, *Eesti NSV liiduvabariiklikud sõjaväeasutused*, lk 423–429.

Millal see pidi täpselt juhtuma, ei ole teada. Tõenäoliselt lükkas rahvakomissariaadi likvideerimise edasi 1941. aastal puhkenud sõda. Nagu suurem osa valitsemisasutusi katkestas ka Töö RK sõja ajal oma tegevuse. 1941. aasta kevadel tagandatud Maksim Undi asemele rahvakomissari kohusetäitjaks määratud Paul Vihalem paigutati 1942. aastal Ametiühingute Kesknõukogu esimehe kohusetäitjaks, aga teda ei vabastatud ametlikult rahvakomissariaadi eesotsast.³²⁶ Väga võimalik, et juba sõja ajal kaaluti ühe variandina Töö RK liitmist ametiühingutega. Selle plaani õnnestumine võis takerduda liiduvabariigi ametiühingute organisatsiooni taha, mis sõja ajal realselt ei funktsioneerinud. Hiljemalt 1943. aastal olid plaanid muutunud, sest aasta teisel poolel võeti kurss Töö RK taastamisele.³²⁷ Enne 1944. aastat siiski sisulisi arenguid ei toimunud. P. Vihalemi väitel oli ta ametiühingute juures 1944. aasta jaanuarini, misjärel asus ta tööle Töö RK juures.³²⁸ Asutusega jäi ta seotuks veel paariks aastaks. Kui rahvakomissariaat 1945. aasta juulis ENSV ÜNP seadluse alusel likvideeriti, ei vabastatud Vihalemi kohe rahvakomissari kohusetäitja ülesannetest.³²⁹ Tema ja ilmselt osa asutuse töotajaid pidid vastutama rahvakomissariaadi tegevuse lõpetamise ja asjaajamise üleandmise eest. Likvideerimisprotsessile tõmmati joon alla 1946. aasta aprillis, kui Vihalem vabastati ÜNP seadluse põhjal rahvakomissari kohusetäitja kohalt.³³⁰ Ligi pool aastat varem 26. novembril 1945 oli ENSV Ülemnõukogu oma istungjärgul kinnitanud seadluse Töö Rahvakomissariaadi likvideerimise kohta, millega kustutati rahvakomissariaadi nimi ENSV põhiseadusest.³³¹

1944. aasta sügisel oli ENSV riigivalitsemisorganite süsteemis rahvakomissariaate, mis ei olnud hakanud tegutsema, kuigi õiguslik alus nende organiseerimiseks oli olemas. ENSV Riigikontrolli Rahvakomissariaadi tegevuse käivitamine jääb 1944. aasta sügisesse, kuigi valitsemisasutuse koosseisud määrati juba 1943. aasta sügisel.³³² Rahvakomissariaadi töölerakendamisega ei olnud põhjust enne Eesti NSV-sse tagasipöördumist kiirustada, sest asutused ja organisatsioonid, mida rahvakomissariaadil tuli kontrollida, ei olnud suuremalt jaolt veel tegutsema hakanud, rääkimata ettevõtetest, mis asusid Eesti territooriumil. Hilisema rahvakomissari Artur Vaha väitel algas riigikontrolli aparaadi organiseerimine 1944. aasta augustis. Valitsusasutuse komplekteerimine toimus algul Moskvast ning alles 16. oktoobril saabusid 12 ametisse paigutatud riigi-

³²⁶ Paul Vihalema isikutoimik. – ERAF.1.6.5388, l 5–7, 15–19.

³²⁷ ENSV RKN korraldus nr 144 Rahvakomissariaatide ja ENSV vabariiklikkude organisatsioonide struktuuri projekti kohta, 4. september 1943. – ERA.R-1.1.204, l 17, 17p.

³²⁸ Paul Vihalema isikutoimik. – ERAF.1.6.5388, l 15–19.

³²⁹ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Töö Rahvakomissariaadi likvideerimise kohta, 19. juuli 1945. – Eesti NSV Teataja, 1945, 28, 413.

³³⁰ Seadlus sm. Paul Vihalema vabastamise kohta Eesti NSV Töö Rahvakomissari kohusetäitja kohalt, 19. aprill 1946 – Eesti NSV Teataja, 1946, 25, 201.

³³¹ Eesti NSV Ülemnõukogu seadus Eesti NSV Konstitutsiooni § 45 ja 48 muutmise ja täiendamise kohta, 26. november 1945. – Eesti NSV Teataja, 1945, 39, 597.

³³² ENSV RKN koosoleku protokoll nr 39, 18. oktoober 1943 – ERA.R-1.1.203, l 197.

kontrolli ametnikku Tallinna. Kaks päeva hiljem olevat rahvakomissariaat A. Vaha andmetel hakanud täitma oma funktsioone.³³³

1. detsembril 1944 hakkas tegutsema ENSV Välisasjade Rahvakomissariaat.³³⁴ Ettevalmistusi rahvakomissariaadi kaadri komplekteerimiseks tehti juba 1944. aasta kevadel. Aprillis valiti spetsiaalselt välja liiduvabariigi esindajad Moskvast korraldatavatele diplomaatilistele kursustele. Lõpetanute hulgast pidanuks tulema rahvakomissariaadi diplomaatiline kaader. Ent kõik ei läinud nii libedalt, nagu loodeti. Välja pakutud rahvakomissari kandidaat Hans Kruus õnnestus alles 1944. aasta sügisel ametisse määrata. 20. oktoobril 1944 kinnitati ta EK(b)P KK Büroo otsusega välisasjade rahvakomissariks ning 28. oktoobril vormistati parteiotsuse põhjal ENSV ÜNP seadlus.³³⁵

Riigikaitse Rahvakomissariaadi organiseerimise ettevalmistused Eesti NSV-s algasid 1945. aasta kevadel pärast Saksamaa kapitulatsiooni. 29. juunil 1945 otsustas ÜK(b)P KK Poliitbüroo kinnitada kindralleitnant Lembit Pärna rahvakomissariks. 18. juulil võeti samasugune otsus vastu EK(b)P KK Büroo istungil ning juba järgmisel päeval nimetati Pärn ENSV ÜNP seadlusega ametisse. Rahvakomissariaadi tegelik organiseerimine muutus kiiresti farsiks ja lõppes lõpuks fiaskoga. Armees käsuliine hoolikalt järgides pöördus kindral Pärn 1945. aasta juuni alguses enne vormikohast rahvakomissariks kinnitamist Leningradi rinde ülemjuhataja marssal Leonid Govorovi poole ettepanekuga ENSV Riigikaitse RK organiseerimiseks ning Eesti Laskurkorpuse juhatuse muutmiseks rahvakomissariaadi aparaadiks.³³⁶ Pöördumise puhul on selle sisust mõtlemapanevam asjaajamise korralduslik pool. Kas kindral Pärn oli nii naiivne, kui uskus, et põhiseadusliku riigiorgani organiseerimise küsimuse võib otsustada rinde ülemjuhataja? Samamoodi ei ole teada, kas Pärna ettepanek jõudis Govorovi kaudu armee juhtkonnani ja sealt edasi NSV Liidu kõrgetesse võimuorganitesse. Teada on aga see, et Pärna projekti ei kooskõlastatud, mille loogiliseks tagajärjeks oli, et rahvakomissariaadi organiseerimiseni tegelikkuses ei jõutudki. See ei takistanud muutmast korduvalt asutuse nime. Rahvakomissariaatide ümbernimetamisega ministeeriumideks hakkas valitsusasutus 1946. aastal kandma Relvastatud Jõudude Ministeeriumi nime, 1950. aastal nimetati ministeerium Sõjaministeeriumiks ning 1953. aastal Kaitseministeeriumiks.

Õiguslikust aspektist lähtudes oli pretsedenditu ENSV Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadi taasasutamine 1943/1944. aastal, sest selle organi moodustamise kohta ei võetud vastu liiduvabariigi seadusandlikku akti. Puuduvad andmed, et sellekohast küsimust oleks arutatud. Võimalik, et ÜNP seadluse

³³³ Lühike aruanne Eesti NSV Riigikontrolli Ministeeriumi tööst perioodil 1. jaanuar 1941 kuni 15. september 1948, 10. november 1948. – ERAF.1.47a.30, 147–59.

³³⁴ Tannberg. "Kui Tallinna hakkab saabuma...", lk 113.

³³⁵ Tannberg, *Miks Hans Kruusist ei saanud Eesti NSV välisasjade rahvakomissari*, lk 73; Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus sm. Hans Kruus'i nimetamise kohta Eesti NSV Välisasjade Rahvakomissariks, 28. oktoober 1944. – Eesti NSV Teataja, 1944, 10, 106.

³³⁶ Kaasik, *Eesti rahvusväeosade formeerimisest*, lk 136–139.

vastuvõtmist peeti ülearuseks, sest ENSV konstitutsiooni järgi kuulus riikliku julgeoleku rahvakomissar liiduvabariigi valitsuse koosseisu, aga rahvakomissariaat liidulis-vabariiklike valitsemisorganite hulka. Rahvakomissariaat moodustati Eestis esimest korda 1941. aasta kevadel ning tol korral tehti ka vajalik konstitutsioonimuudatus. Ent pärast ENSV RJRK likvideerimist 1941. aasta suvel ENSV Ülemnõukogu sõja puhkemise tõttu enam kokku ei tulnud ning põhiseadusesse jäid järjekordsed parandused sisse viimata. Olgugi et RJRK oli ENSV konstitutsiooniline valitsemisorgan, rikuti rahvakomissariaadi taasloomisel seadust, sest valitsemisorgan oli ENSV ÜNP seadlusega 1941. aastal likvideeritud.

Pärast Eesti taasokupeerimist 1944. aasta sügisel hakkas vähehaaval selginema, mis saab majanduslikest rahvakomissariatidest, mille moodustamise ettevalmistamisega oli kohalik juhtkond hõivatud alates 1943. aastast. NSV Liidu võimuorganites võeti liiduvabariigi ettepanekud läbivaatamisele alles 1944. aastal. Võrreldes 1943. aastal välja töötatud projektiga, oli liiduvabariigi juhtkond mõnest ettepanekust loobunud. Ilmselt oli Moskvast mõista antud, millised ettepanekud olid realistlikud ja millised mitte. Sellegipoolest venitati Moskva võimukoridorides otsuste vastuvõtmisega. Tõenäoliselt pidurdas menetlusprotsessi kõige enam NSV Liidu hiiglaslik bürokraatiaaparaat. Seal võis asjaajamine kergesti takerduda, kui tegemist ei olnud ülevalt poolt tulnud korraldusega, mis tuli otsekohe täita. Peale selle lokkas ametkondades juriidiline ebakompetentsus. Mõnel juhul ei osatud isegi seisukohta võtta, milline õigusakt ja millal vastu võtta.

Eesti NSV majanduslike rahvakomissariaate käsitleti üldjuhul üksteisest lahus ja üksishaaval, mis võis olla asjaajamise venimise üheks põhjuseks. Nende moodustamisel ei peetud silmas liiduvabariigi majanduse terviklikku juhtimist, vaid majandusorganite struktuur pidi jälgima üleliidulist tööstusharude jaotuse põhimõtet. Esmajoones tulid arvesse NSV Liidu rahvakomissariatide ja peavalitsuste soovid ning vajadused. Iga kord neid arvestada ei olnud siiski võimalik, sest ametkondlikud huvid võisid olla konkureerivad ja vastandlikud. Lihtsam oli jõuda üksmeelele, et üleliidulised huvid tuli asetada alati ettepoole vabariiklikest.

Kuigi paljudel juhtudel oli ENSV valitsemisasutuste moodustamise ja ümberkorraldamise protsess suhteliselt aeglane ning nõudis liiduvabariigi juhtkonnalt kannatlikkust ja kompromisse, võtsid Moskva kõrgemad instantsid enamiku ENSV ettepanekutest ikkagi vastu, ehkki mõnevõrra muudetud kujul, kui liiduvabariigi juhtkond alguses soovis. Iseküsimus on, kas tulemus oleks üleüldse saanud olla teistsugune? Eesti NSV juhtkonna kavad olid mõeldud laadi ja lähtusid eeldusest, et liiduvabariigi valitsemisstruktuur peab võimalikult suures ulatuses ühtlustuma muude liiduvabariikidega. Ent kui võrrelda 1943. aasta valitsemisorganite struktuuriprojekti ja saavutatut, siis võib öelda, et resultaat oli lahjem. Liiduvabariigi seisukohalt võib negatiivse poole pealt välja tuua liiduvabariigi kompetentsi vähenemist tööstussektori administreerimisel, mida võib põhjendada vähemalt osaliselt sõjajärgse industrialiseerimiskursiga, mis nõudis suurte liidulise tähtsusega projektide arendamist ning tööstusette-

võtete laiendamist, millega kaasnes sisseränne Eestisse.³³⁷ Teisalt ei mõjutanud igapäevast administreerimist kuigivõrd majanduse juhtimise tehniline korraldus. Reaalselt ei olnud vahet, kas majandust juhiti üleliiduliste organite kaudu või liiduvabariigi võimuorganite vahendusel, sest kõrgemalt poolt tulnud käske ja korraldusi tuli mõlemal juhul vastuvaidlematult täita.

Ainus ENSV RKN-i valitsemisorgan, mille moodustamine ENSV juhtkonnal ebaõnnestus, oli Transpordi ja Kohalike Teede Rahvakomissariaat. 1940.–1941. aastani tegutses selle asutuse eelkäija Kommunaalmajanduse Rahvakomissariaadi struktuuriüksusena ning 1941. aasta veebruarist ENSV RKN-i juures asuva Transpordi Peavalitsusena.³³⁸ Valitsemisasutuse taastamise ettevalmistused algasid 1943. aastal ja mitte enam peavalitsuse, vaid rahvakomissariaadi organiseerimisega. Eesti NSV juhtkonna motiivid rahvakomissariaadi asutamiseks ei ole teada, aga suure tõenäosusega lähtuti NSV Liidu konstitutsioonist, mis nägi ette liiduvabariikides vabariikliku alluvusega Autotranspordi Rahvakomissariaadi olemasolu. Puuduvad andmed, kui paljudes liiduvabariikides oli rahvakomissariaat 1940. aastate alguseks moodustatud, kõnelemata nende pädevusest. Sellegipoolest võib oletada, et ENSV juhtkonna plaanidesse kuulus laiema pädevusega valitsemisasutuse moodustamine, kui oli Autotranspordi RK. Sellele osutab rahvakomissariaadi väljapakutud nimi. Ühe dateerimata põhimääruse projekti järgi, mis valmis 1944. aastal, pidanuks Transpordi ja Kohalike Teede RK alluvusse kuuluma transpordi- ja maanteeasjad.³³⁹ Nähtavasti soovis ENSV juhtkond juba varases staadiumis saada vastust, kas valitsusasutuse moodustamine rahvakomissariaadi õigustes on realistlik või mitte. Eesti NSV RKN-i 4. septembri 1943 korraldusega kohustati RKN-i esimehe asetäitjat Arnold Kressi selgitama välja rahvakomissariaadi loomise võimalus, selle alluvusse kuuluvad alad üleliidulises süsteemis ning vabariiklik pädevus.³⁴⁰ Tõenäoliselt julgustasid kõrgemalt poolt edastatud signaalid ettevalmistustega jätkama. EK(b)P KK Büroos 1943. aasta novembris kinnitatud valitsemisorganite struktuuriprojekti järgi tuli tööstussektori eest vastutavate rahvakomissariatide kõrval luua liiduvabariigis Transpordi ja Kohalike Teede RK.³⁴¹ Valitsemisorganile hakati aegsasti otsima ajutist juhti. 27. oktoobril 1943 Transpordi PV juhataja kohusetäitjaks määratud Voldemar Post nimetati 21. detsembril 1943 ENSV RKN-i korraldusega transpordi ja kohalike teede rahva-

³³⁷ Sõjajärgsest ENSV majanduse taastamisest, tööstussektori arendamisest ja migratsiooni-survest on kirjutanud Olaf Mertelsmann. Vrd: Olaf Mertelsmann. *Der stalinistische Umbau in Estland. Von der Markt- zur Kommandowirtschaft*. Hamburg: Verlag Dr Kovač 2006, lk 93–99.

³³⁸ *Eesti NSV autotranspordi ja maanteede süsteemi asutused*, lk 6–7.

³³⁹ Transpordi ja Kohalike Teede Rahvakomissariaadi põhimääruse kava, 1944. – R-1.2.14, l 58.

³⁴⁰ ENSV RKN korraldus nr 144 Rahvakomissariatide ja ENSV vabariiklikkude organisatsioonide struktuuri projekti kohta, 4. september 1943. – ERA.R-1.1.204, l 17, 17p.

³⁴¹ EK(b)P KK Büroo istungi protokoll nr 44, 15. november 1943. – ERA.F.1.4.97, l 14–15.

komissari asetäitja ajutiseks kohusetäitjaks.³⁴² See otsus ei tähendanud siiski, et peavalitsuse asemel oleks hakatud organiseerima rahvakomissariaati. Valitsusasutuse tulevik oli endiselt lahtine. Pealegi tegutses organiseeritav valitsemisorgan 1944. aasta suvel operatiivgrupina, kuna juuni lõpus märkis EK(b)P KK Büroo tunnustavalt, et rahvakomissariaadi operatiivgrupp oli täielikult komplekteeritud.³⁴³ Sellest hoolimata võttis ENSV RKN 27. oktoobril 1944 vastu määruse, mille järgi korraldati operatiivgrupina loodud Transpordi ja Kohalike Teede RK ümber Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu juures asuvaks Autotranspordi Peavalitsuseks.³⁴⁴ Määruse kohaselt jäid jõusse rahvakomissariaadi ajutised koosseisud, mis pidid kehtima peavalitsuse ametikohtade nimekirja kinnitamiseni.

Võib-olla anti liiduvabariigi juhtkonnale ikkagi lootust kitsama pädevusega vabariikliku Autotranspordi Rahvakomissariaadi asutamiseks, sest jõupingutused valitsemisorgani asutamiseks jätkusid. 19. aprillil 1946 võttis EK(b)P KK Büroo vastu otsuse ENSV Ministrite Nõukogu juures asuva Autotranspordi PV ümberkujundamiseks ENSV Autotranspordi Ministeeriumiks ning palus otsuse kinnitada ÜK(b)P Keskkomiteel.³⁴⁵ Ministeeriumi moodustamist arutati samal päeval ka ENSV MN Büroo koosolekul. Küsimuse suunamine valitsusse ei olnud ilmselt varem kokku lepitud, vaid sündis ootamatult, sest küsimus esitati koosolekule väljaspool kinnitatud päevakorda. Kuna MN Büroo koosolek algas pärastlõunal ja vältas hiliste õhtutundideni, pidid juhtnõõrid selle käsitlemiseks tulema keskkomiteest, kus oli parajasti EK(b)P KK Büroo istung lõppenud, et büroosse kuulunud valitsusjuht saaks minna valitsuse koosolekule, mida ta pidi juhatama. Tulemuseks oli MN Büroo protokolliline otsus, mille järgi tuli esitada ENSV ÜNP-le seadluse eelnõu vabariikliku Autotranspordi Ministeeriumi moodustamiseks ning peavalitsuse esimehe Voldemar Posti nimetamise kohta autotranspordi ministriks.³⁴⁶ Büroo otsus jäi täide viimata. Arhiividokumentidest ei selgu, mida õigupoolest sünkroonselt vastu võetud partei ja valitsuse otsustega saavutada taheti. Mistahes kaalutlustel neid otsuseid vastu ka ei võetud, kukkus ministeeriumi asutamine järjekordselt läbi, sest kõrgematest instantsidest jäi mingil põhjusel kinnitus tulemata. Ei aidanud seegi, et teisel katsel oli valitsemisorgani kompetentsi koomale tõmmatud. Ainus loogiline järeldus saab olla, et ministeeriumi asutamine ei kuulunud tol ajal veel Moskva plaanidesse. Ilmselt ei olnud juhuslik kokkusattumus, et üheski kolmest Balti

³⁴² Voldemar Posti isikutoimik. – ERA.R-1.2k.417, l 6.

³⁴³ EK(b)P KK Büroo istungi protokoll nr 61, 8. juuni 1944. – ERAF.1.4.115, l 25–27.

³⁴⁴ Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu määrus operatiivgrupina loodud Transpordi ja Kohalike Teede Rahvakomissariaadi ümberorganiseerimise kohta Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu juures asuvaks Autotranspordi Peavalitsuseks, 27. oktoober 1944. – Eesti NSV Teataja, 1944, 7, 75.

³⁴⁵ EK(b)P KK Büroo istungi protokoll nr 156, Autotranspordi Ministeeriumi küsimus, 19. aprill 1946. – EEAF.1.4.288, l 12.

³⁴⁶ ENSV MN Büroo koosoleku protokoll nr 15, 19. aprill 1946. – ERA.R-1.3.104, l 123.

liiduvabariigist mainitud valitsemisorganit tol ajal ei olnud.³⁴⁷ Vaatamata kõigele tuli Autotranspordi Ministeeriumi moodustamine mõne aasta pärast uuesti päevakorda (vt peatükk 1.4.).

Tunduvalt paremini läks liiduvabariigi juhtkonnal Ehituse ja Ehitusmaterjalide Tööstuse Rahvakomissariaadi organiseerimisega, millele saadi 1943. aastal kavandatud majanduslikest rahvakomissariatidest kõige kiiremini NSV Liidu võimuorganite heakskiit. Erinevalt ebaõnnestumisega lõppenud Transpordi ja Kohalike Teede RK asutamisest ei kiirustatud asutuse praktilise organiseerimisega. Arhiiviallikate põhjal nähtub, et esimeseks mainimisväärses versta-postiks asutuse moodustamisel oli Peeter Raudsepa määramine rahvakomissari asetäitja kohusetäitjaks ning rahvakomissariaadi operatiivgrupi liikmeks 1944. aasta aprillis.³⁴⁸ 28. juunil 1944 oli Ehituse ja Ehitusmaterjalide Tööstuse RK operatiivgrupi tegevus arutlusel EK(b)P KK Büroo istungil.³⁴⁹ Tegemist oli rutiinse parteilise kontrolliga. Asutuse tegevuses ei otsitud sihilikult puudusi ega eksimusi. Pigem vastupidi. Büroo jäi ettevalmistustega asutuse tegevuse käivitamiseks rahule. Arvatavasti lepidi samal koosolekul kokku edasine tegevuskava, sest juba järgmisel päeval, 29. juunil võttis ENSV RKN vastu otsuse, mis nägi ette pöördumise ENSV ÜNP poole Peeter Raudsepa nimetamiseks ehituse ja ehitusmaterjalide tööstuse rahvakomissariks.³⁵⁰ Rahvakomissaride Nõukogu otsuse põhjal saatis ENSV RKN-i asjadevalitseja kohusetäitja Aleksander Borkman 3. juulil ENSV ÜNP-le esildise ja seadluse eelnõu Raudsepa rahvakomissariks nimetamise asjus.³⁵¹ Ettepaneku puhul väärub märkimist, et selleks ajaks ei olnud rahvakomissariaati ametlikult veel moodustatudki. Võimalik, et samal põhjusel pandi eelnõu kausta, kust seda rohkem välja ei võetudki. Peeter Raudsepp jäi rahvakomissari kohusetäitjaks ega kinnitatudki ametlikult rahvakomissariks.

Ehituse ja Ehitusmaterjalide Tööstuse RK moodustamise kohta saabus Moskvast formaalne kinnitus 1944. aasta lõpul, kui 1. detsembril 1944 anti NSVL ÜNP seadluse alusel luba vabariikliku Eesti NSV Ehituse ja Ehitusmaterjalide Tööstuse RK asutamiseks.³⁵² 1940. aastate keskel ja 1950. aastate esimesel poolel kasutati NSVL ÜNP seadusandliku akti väljaandmist liiduvabariikide ministeeriumide moodustamiseks küllaltki sageli, ehkki mitte järjekindlalt, olles veelkordseks tõestuseks Nõukogude riigiõiguslike mehhanismide

³⁴⁷ Jossif Anonovi andmetel ei olnud Autotranspordi Ministeeriumit üheski Balti vabariigis veel 1951. aastalgi. – Анонов, *Система органов государственного управления*, lk 256–257.

³⁴⁸ ENSV RKN määrus nr 65-a, 8. aprill 1944. Peeter Raudsepa isikutoimik. – ERA.R-1.2k.458, l 8.

³⁴⁹ EK(b)P KK Büroo istungi protokoll nr 63, 28. juuni 1944. – ERAF.1.4.115, l 25–27.

³⁵⁰ ENSV RKN koosoleku protokoll nr 28, 29. juuni 1944. Peeter Raudsepa isikutoimik. – ERA.R-1.2k.458, l 10.

³⁵¹ A. Borkman ENSV ÜNP-le, 3. juuli 1944. – ERA.R-3.3.243. l 1.

³⁵² Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadluse eelnõu Eesti NSV Ehituse ja Ehitusmaterjalide Tööstuse Rahvakomissariaadi asutamise kohta, 29. märts 1945. – ERA.R-1.3.1, l 36–38.

rakendamise kaootilisusest. Niisugused seadlused olid direktiivse iseloomuga, sõltumata sellest, kas tegemist oli vormiliselt vabariikliku või liidulis-vabariikliku staatusega valitsemisorganiga. Nendel õigusaktidel oli veel üks ühine joon: erinevalt tüüpiliste *direktiivide* sõnastusest osutasid nad ebamäärasemalt valitsemisorgani “moodustamise vajadusele”. Paljudes seadlustes oli kirjas trafaretne väljend: “Tunnustada vajalikuks moodustada (organiseerida)...” Valitsemisorganite organiseerimise ja ümberkorraldamise kohta käivad seadlused võisid olla suunatud kõikidele liiduvabariikidele, olles koostatud kindla adressaadita, või loetleti õigusaktis neid liiduvabariike või ühte liiduvabariiki, millele oli õigusakt ette nähtud. 1. detsembril 1944 vastu võetud NSVL ÜNP seadlus kuulus viimaste hulka, kuna õigusakt võeti vastu spetsiaalselt Eesti NSV Ehituse ja Ehitusmaterjalide Tööstuse RK moodustamist silmas pidades.³⁵³ ENSV ÜNP seadluse projekti koostamisel osutati 1. detsembri seadlusele,³⁵⁴ kuid lõppversioonis 9. aprillil 1945 NSVL ÜNP seadlust enam ei nimetatud.³⁵⁵ Eeldatavalt ei olnud liiduvabariigi seadusandlikus aktis korrektne näidata, et otsus langetati tegelikult Moskvast. Eesti NSV ÜNP seadluse vastuvõtmisega Ehituse ja Ehitusmaterjalide Tööstuse RK moodustamise juriidilised protseduurid veel ei lõppenud. 6. juunil 1945 kinnitati Ülemnõukogu istungjärgul 9. aprilli ENSV ÜNP seadlus.³⁵⁶

1943. aastast päevakorral olnud Kohaliku Tööstuse, Toiduainete Tööstuse, Metsatööstuse, Põlevkivi- ja Keemiatööstuse rahvakomissariaatide moodustamine käis läbi ÜK(b)P KK Sekretariaadi. 29. detsembril 1944 vastu võetud otsuses anti hinnang Metsatööstuse Rahvakomissariaadi ja Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Rahvakomissariaadi moodustamisele, ent otsusele lisatud materjalides mainiti samuti ülejäänud kahte valitsemisasutust.³⁵⁷ ÜK(b)P KK 29. detsembri otsuse ajendiks oli EK(b)P KK sekretäri Nikolai Karotamme ja ENSV RKN esimehe Arnold Veimeri pöördumine 14. detsembrist 1944, mis oli adresseeritud ÜK(b)P KK sekretärile G. Malenkovile ja NSVL RKN esimehe asetäitjale V. Molotovile. Kirjale lisati NSVL RKN-i määruse eelnõu, mis oli tavaline nii madalamate organite algatuste kui ka ülevalt dikteeritud pseudo-initsiatiivi juhtumite korral. Pöördumine ja eelnõu erinesid üksteisest selle poolest, et NSV Liidu juhtkonnale saadetud kirjas paluti luba kõigi nelja vaadeldava rahvakomissariaadi moodustamiseks, aga määruse eelnõust oli

³⁵³ NSVL ÜNP seadlus Läti NSV Ehituse ja Ehitusmaterjalide Tööstuse Rahvakomissariaadi moodustamise kohta, 22. märts 1945. – Nõukogude Sotsialistlikkude Vabariikide Liidu Ülemnõukogu Teataja, 30. aprill 1945, nr 24 (351), lk 4.

³⁵⁴ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadluse eelnõu Eesti NSV Ehituse ja Ehitusmaterjalide Tööstuse Rahvakomissariaadi asutamise kohta, 29. märts 1945. – ERA.R-3.3.289, l 2.

³⁵⁵ Seadlus Eesti NSV Ehituse ja Ehitusmaterjalide Tööstuse Rahvakomissariaadi moodustamise kohta, 9. aprill 1945. – Eesti NSV Teataja, 1945, 15, 219.

³⁵⁶ Eesti NSV Ülemnõukogu seadus Eesti NSV Konstitutsiooni § 45 ja 48 muutmise ja täiendamise kohta, 6. juuni 1945. – Eesti NSV Teataja, 1945, 23, 341.

³⁵⁷ ÜK(b)P KK Sekretariaadi otsus Eesti küsimuses, 29. detsember 1944. – RGASPI.17.117.474, l 134–143.

Põlevkivi- ja Keemiatööstuse RK välja jäetud. Seda võib seletada rahvakomisariaadi kavandatava staatusega – ENSV juhtkonna eesmärgiks oli moodustada valitsusasutus vabariikliku organina (vt lähemalt peatükk 1.3.4.).³⁵⁸ NSV Liidu juhtkond ei suhtunud nelja rahvakomissariaadi asutamisse ühtemoodi. Samuti oli erinev nende valitsemisorganite moodustamise protseduuriline külg ja asjaajamise tempo. Nendel põhjustel käsitletakse nelja kaasust ükshaaval.

1.3.1. Kohaliku Tööstuse Rahvakomissariaat

Kohaliku Tööstuse RK oli põhiseaduslik valitsemisorgan, mis asutati Eesti NSV-s 1940. aastal. Pärast ENSV võimuorganite evakueerimist Vene NFSV-sse 1941. aastal lõpetati asutuse tegevus. Rahvakomissariaadi taasloomisel oli esimeseks sammuks Voldemar Eriti rahvakomissari kohusetäitjaks määramine 1943. aasta aprillis, kelle kinnitusel hakkas ta rahvakomissariaati organiseerima 1943. aasta juulis.³⁵⁹ Rahvakomissariaadi taastamisega oli siis juba kiire, sest NSVL RKN-i korraldusel tuli asutada Tšeljabinskisse Kohaliku Tööstuse RK õppetootmiskombinaat kvalifitseeritud kaadri ettevalmistamiseks. Kursused olid suunatud sõjainvaliididele ja Eestist evakueeritutele, keda kavatseti tulevikus rakendada Eesti tööstuse ülesehitamisel.³⁶⁰ Õppekombinaadi asutamine oli ilmselt ainus tõsisem ettevõtmine, mida 1943. aastal rahvakomissariaadi egiidi all tehti, sest asutuse koosseisude nimestiku järgi ei olnud 1. juulil 1943 rahvakomissariaadis ametis kedagi peale Voldemar Eriti.³⁶¹

Alles Kohaliku Tööstuse RK tegevuse taaskäivitamise ajal hakati välja töötama asutuse sõjajärgset struktuuri. Valitsemisorgani haldusala sooviti võrreldes sõjaeelse perioodiga laiendada. Rahvakomissariaadi alluvusse taheti saada näiteks kergetööstus- ja masinaehitussektorit. Potentsiaalsete valitsemisalade järgi pakuti asutuse nimeks Masinaehituse, Kerge- ja Kohaliku Tööstuse Rahvakomissariaati, mida 1944. aastal dokumentides siin-seal ka kasutati.³⁶² Nimekujust märksa olulisem küsimus oli rahvakomissariaadi õiguslik staatus. 1943. aastal ENSV RKN-i organisatsiooni ümberkorralduste ettevalmistamisel leiti, et Kohaliku Tööstuse RK peaks jääma vabariiklikku alluvusse, ent 1944. aasta detsembris tegi ENSV juhtkond ettepaneku rahvakomissariaadi

³⁵⁸ N. Karotamm ja A. Veimer V. Molotovile ja G. Malenkovile, 14. detsember 1944. – RGASPI.17.117.474, l 137, 138, 140, 141. Riigiarhiivis säilitatakse pöördumise ära kirja, mis on dateerimata. ERA.R-1.5.93, l 88–91.

³⁵⁹ Voldemar Eriti isikutoimik. – ERA.R-1.2k.69, l 3–4.

³⁶⁰ Siilaberg, *Maakondlikud operatiivgrupid Nõukogude võimu naasmisel*, lk 24.

³⁶¹ ENSV RKN, rahvakomissariatide, peavalitsuste ja komiteede koosseisunimestikud paralleelalandmetega seisuga 1. juuli 1941 ja 1. juuli 1943, dateerimata. – ERAF.1.1.410, l 87.

³⁶² Kohaliku Tööstuse Rahvakomissariaadi ümbernimetamise Masinaehituse, Kerge- ja Kohaliku Tööstuse Rahvakomissariaadiks pakkus välja 1944. aasta algul ENSV RKN esimehe kohusetäitja Oskar Sepre. O. Sepre NSVL RKN-le, 4. veebruar 1944. – ERA.R-1.5.68, l 24–25.

üleandmiseks liidulis-vabariiklikku alluvusesse.³⁶³ ENSV liidrite meelemuutuse taga võis olla NSV Liidu võimuorganitelt saadud nõusolek Kergetööstuse Rahvakomissariaadi kaotamiseks, mille vastu võidi pakkuda vabariikliku Kohaliku Tööstuse RK muutmist liidulis-vabariiklikuks. Meenutuseks, et Kergetööstuse RK oli liidulis-vabariikliku alluvusega, kuid Kohaliku Tööstuse RK oli NSV Liidu ja ENSV konstitutsiooni järgi vabariiklik organ, millele osutas endastmõistetavalt asutuse nimes esinev sõna “kohalik”. Ehkki NSV Liidus võidi õigusnorme väänata ja moonutada kuidas iganes, ei kuulunud Moskva plaanidesse erandi võimaldamine ENSV-le, mis oleks tähendanud Kohaliku Tööstuse RK staatuse muutmist. Loomulikult oli Moskva parteiaparaadile väga hästi teada, et 1940. aastal moodustatud Kohaliku Tööstuse RK ei olnud vahepeal isegi ametlikult likvideeritud. Sellel põhjusel leiti ÜK(b)P KK aparaadis, et otsuse vastuvõtmine rahvakomissariaadi kohta ei ole vajalik.³⁶⁴ Mõne aja pärast heideti kõrvale ka ligemale aasta otsa kasutatud Masinaehituse, Kergetööstuse ja Kohaliku Tööstuse Rahvakomissariaadi kohmakas nimekuju. 21. märtsist 1945 hakkas asutus uuesti kandma Kohaliku Tööstuse Rahvakomissariaadi nime.³⁶⁵

1.3.2. Toiduainete Tööstuse Rahvakomissariaat

1940. aastate kesksaigani ei olnud Toiduainete Tööstuse RK Eesti NSV põhiseaduse järgne valitsemisorgan. Rahvakomissariaat asutati 1941. aastal ENSV ÜNP seadluse alusel, kuid seda õigusakti ei olnud sõja puhkemise tõttu Ülemnõukogus võimalik enam kinnitada.³⁶⁶ Asutus lõpetas ENSV võimuorganite evakueerimise tõttu 1941. aasta suvel oma tegevuse, jõudmata õieti käivitudagi. Valitsemisorgani taasloomine algas mitte varem kui 1944. aasta veebruaris pärast Lembit Lüüsi määramist rahvakomissari kohusetäitjaks.³⁶⁷ Organiseerimise protsessi ajal kandis rahvakomissariaat erinevaid nimesid. 1943. aastal pakuti asutuse nimeks Toiduainetetööstuse ja Kalatööstuse Rahvakomissariaati, ent 1944. aastal kasutati põhiliselt Toiduainete-, Liha-, Piima- ja Kalatööstuse Rahvakomissariaadi nime. Esialgu soovis ENSV juhtkond, et rahvakomissariaat organiseeritaks vabariiklikus alluvuses,³⁶⁸ kuid 1944. aasta lõpus oli sellest taganatud ning paluti luba asutada liidulis-vabariiklik Toiduainete, Liha-,

³⁶³ EK(b)P KK Büroo istungi protokoll nr 44. Seletuskiri Eesti NSV valitsusasutuste struktuuri muudatuste küsimuses, 15. november 1943. – ERAF.1.4.97, I 18–19; N. Karotamm ja A. Veimer V. Molotovile ja G. Malenkovile, 14. detsember 1944. – RGASPI.17.117.474, I 137, 138, 140.

³⁶⁴ ÜK(b)P KK organiseerimise-instrueerimise osakonna juhataja M. Šambergi õiend ÜK(b)P KK Sekretariaadi 29. detsembri 1944 otsuse juurde. – RGASPI.17.117.474, I 134.

³⁶⁵ Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu määrus Eesti NSV Kohaliku Tööstuse Rahvakomissariaadi nimetuse kohta, 21. märts 1945. – Eesti NSV Teataja, 1945, 12, 177.

³⁶⁶ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Eesti NSV Toiduainete Tööstuse Rahvakomissariaadi asutamise kohta, 24. juuli 1941. – Eesti NSV Teataja, 1941, 68, 1084.

³⁶⁷ ENSV Rahvakomissaride Nõukogu määrus nr 30, 2. veebruar 1944. – ERA.R-1.1.51, I 42.

³⁶⁸ EK(b)P KK Büroo istungi protokoll nr 44, 15. november 1943. – ERAF.1.4.97, I 14–15.

Piima- ja Kalatööstuse Rahvakomissariaat, mis oleks pidanud korraga alluma kolmele NSV Liidu rahvakomissariaadile: Toiduainetetööstuse, Kalatööstuse ning Liha- ja Piimatööstuse rahvakomissariatidele.³⁶⁹ Nagu Kohaliku Tööstuse RK puhul jättis ÜK(b)P KK otsuse vastu võtmata ka Toiduainete Tööstuse RK kohta. Põhjendus oli analoogne: rahvakomissariaat oli ÜK(b)P KK 14. juuni 1941 otsusega juba asutatud.³⁷⁰

Kas 1944. aasta lõpus või 1945. aasta esimestel kuudel asuti kavandama ENSV toiduainetetööstuse juhtimise ümberkorraldamist, millega pidi kaasnema kalatööstussektori eraldamine Toiduainete Tööstuse RK-st ning Kalatööstuse Rahvakomissariaadi asutamine. Suure tõenäosusega ei olnud muudatuste initsieerijaks ENSV võimuladvik, sest kohaliku algatuse korral võinuks rahvakomissariaadi asutamise tõstatada juba 1943. aastal koos muude majanduslike rahvakomissariatidega. Missugused uue valitsemisorgani loomise tagamaad ka ei olnud, tehti vormiline taotlus organi moodustamiseks ikkagi ENSV poolt. 21. märtsil 1945 võeti EK(b)P KK Büroo koosolekul vastu ENSV RKN ja EK(b)P KK määrus “Abinõudest Eesti NSV kalatööstuse taastamiseks ja arendamiseks”. Selles paluti ÜK(b)P KK-lt ja NSVL RKN-lt luba liidulis-vabariikliku Kalatööstuse RK asutamiseks. Ühismäärusele lisati samasuguse pealkirjaga NSVL RKN-i määruse eelnõu.³⁷¹ Sellel korral läbis taotlus kohustusliku kooskõlastuse ringi NSV Liidu partei- ja valitsusorganites kiiresti, sest juba 23. aprillil 1945 võttis NSVL ÜNP vastu seadluse, kus “tunnustati vajalikuks” organiseerida liidulis-vabariiklik ENSV Kalatööstuse RK. Samasuguse “ülesande” sai 23. aprillil ka Läti NSV.³⁷² Kuna olemasolev rahvakomissariaat kuulus reorganiseerimisele, oli põhjendatud selle nime vahetamine. 1945. aasta märtsis loobuti Toiduainete-, Liha-, Piima- ja Kalatööstuse Rahvakomissariaadi nimest ja võeti ametlikult kasutusele Toiduainetetööstuse Rahvakomissariaadi nimetus.³⁷³ Järgnes ENSV ÜNP seadluse vastuvõtmine ENSV Kalatööstuse Rahvakomissariaadi asutamise kohta, mis ilmus 1945. aasta mais.³⁷⁴ Mõlema rahvakomissariaadi, nii Toiduainetetööstuse kui ka Kalatööstuse rahvakomissariaadi asutamise õiguslikud toimingud jõudsid lõpule juba 1945. aasta juunis,

³⁶⁹ N. Karotamm ja A. Veimer V. Molotovile ja G. Malenkovile, 14. detsember 1944. – RGASPI.17.117.474, l 137, 138, 140.

³⁷⁰ ÜK(b)P KK organiseerimise-instrueerimise osakonna juhataja M. Šambergi õiend ÜK(b)P KK Sekretariaadi 29. detsembri 1944 otsuse juurde. – RGASPI.17.117.474, l 134.

³⁷¹ EK(b)P KK Büroo istungi protokoll nr 100, 21. märts 1945. – ERAF.1.4.173, l 41–45.

³⁷² NSVL ÜNP seadlus Liidu-vabariikliku Kalatööstuse Rahvakomissariaadi moodustamise kohta Eesti NSV-s, 23. aprill 1945; NSVL ÜNP seadlus Liidu-vabariikliku Kalatööstuse Rahvakomissariaadi moodustamise kohta Läti NSV-s, 23. aprill 1945. – Nõukogude Sotsialistlikkude Vabariikide Liidu Ülemnõukogu Teataja, 30. aprill 1945, nr 24 (351), lk 4; O. Sepre ja A. Borkmani esildis Kalatööstuse Rahvakomissariaadi moodustamise kohta, 5. mai 1945. – ERA.R-1.3.1, l 100–103.

³⁷³ Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu määrus Eesti NSV Toiduainetetööstuse Rahvakomissariaadi nimetuse kohta, 21. märts 1945. – Eesti NSV Teataja, 1945, 12, 177.

³⁷⁴ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus liiduvabariikliku Kalatööstuse Rahvakomissariaadi moodustamise kohta, 18. mai 1945 – Eesti NSV Teataja, 22, 318, 300.

kui ENSV Ülemnõukogu kinnitas ENSV ÜNP seadlused rahvakomissariaatide moodustamise kohta ja võttis vastu põhiseaduse parandused.³⁷⁵

I.3.3. Metsatööstuse Rahvakomissariaat

30. detsembril 1940 asutati ENSV RKN-i määruse alusel Rahvakomissaride Nõukogu j.a. Metsamajanduse ja Metsatööstuse Peavalitsus.³⁷⁶ Eestist evakueerimisega lõpetas peavalitsus tegevuse. Kui 1943. aastal asuti välja töötama ettepanekuid valitsusasutuste taasloomiseks, eelistas ENSV juhtkond peavalitsuse taastamise asemel moodustada rahvakomissariaadi. Metsamajanduse ja Puidutööstuse Rahvakomissariaadi loomist arutati 1943. aasta suve lõpul koos muude majanduslike rahvakomissariaatidega ENSV RKN-i koosolekul. 31. augusti 1943 koosolekul anti endisele peavalitsuse juhatajale Ivan (Juhan) Voolinile ülesanne täpsustada rahvakomissariaadi haldusala ulatust. Juhtnõõrid vormistati ENSV RKN-i korraldusena.³⁷⁷ Kas Voolinil oli võimalik valitsuse korraldust täita, ei ole teada. Ta ei olnud 1943. aastal veel ENSV RKN-i käsutuses, vaid töötas Tšeljabinskis metsanduse alal, kuid ENSV valitsuse tuumik asus Moskvast.³⁷⁸

1944. aasta alguses saabus I. Voolin NSV Liidu pealinna ning määrati 6. veebruaril 1944 tagasiulatuvalt 1. veebruarist 1944 metsamajanduse ja puidutööstuse rahvakomissari kohusetäitjaks.³⁷⁹ Enam kui aasta hiljem väitis ta, et rahvakomissariaat kutsuti faktiliselt ellu 1944 jaanuaris operatiivgruppide näol.³⁸⁰ Loomulikult oli see liialdus. Kõige enam sobib rahvakomissariaadi sünnikuupäevaks 14. august 1944, kui NSVL RKN j.a. Riiklik Koosseisude Komisjon kinnitas rahvakomissariaadi ajutised koosseisud.³⁸¹ Seejärel oli mõeldav rahvakomissariaadi tegevusega viimaks alustada.

1944. aasta lõpus asuti *de facto* eksisteerinud, kuid juriidilise aluseta tegutsenud Metsamajanduse ja Puidutööstuse RK asutamise seadustamisele. Selleks oli tingimata vajalik NSVL-i kõrgemate instantside kooskõlastust. Suure tõenäosusega ei kohatud Moskvast algusest peale vastuseisu rahvakomissariaadi tekkimisele. Leidub dokumente, mille põhjal on võimalik jälgida, kuidas liikusid 1944. aasta lõpul ja 1945. aasta esimesel poolel rahvakomissariaadi

³⁷⁵ Eesti NSV Ülemnõukogu seadus Eesti NSV Konstitutsiooni § 45 ja 48 muutmise ja täiendamise kohta, 6. juuni 1945. – Eesti NSV Teataja, 1945, 23, 341.

³⁷⁶ Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu määrus metsamajanduse ja Metsatööstuse Peavalitsuse moodustamise kohta, 30. detsember 1940. – Eesti NSV Teataja, 1940, 73, 1014.

³⁷⁷ ENSV RKN korraldus nr 144 Rahvakomissariaatide ja ENSV vabariiklike organisatsioonide struktuuri projekti kohta, 4. september 1943. – ERA.R-1.1.204, I 17, 17p.

³⁷⁸ Ivan Voolini isikutoimik. – ERA.R-1.2k.696, I 16.

³⁷⁹ ENSV RKN määrus nr 34 Ivan Voolini määramise kohta ENSV RKN operatiivgrupi järgi ENSV Metsanduse ja Puidutööstuse rahvakomissari kohusetäitjaks, 6. veebruar 1944. – ERA.R-1.1.51, I 45.

³⁸⁰ I. Voolin A. Veimerile, 6. aprill 1945. – ERA.R-1.3.1, I 45.

³⁸¹ Samas, I 45.

asutamise materjalid Moskva ametkondade vahel. 14. detsembril 1944 saatsid Nikolai Karotamm ja Arnold Veimer EK(b)P KK ja ENSV RKN ühise pöördumise NSVL RKN-le ja ÜK(b)P KK-le, milles paluti luba moodustada ENSV Metsatööstuse Rahvakomissariaat.³⁸² Venemaa Riiklikus Sotsiaalpoliitilise Ajaloo Arhiivis säilitatavatest dokumentidest nähtub, et küsimuse sisulise poole ja dokumentatsiooni ettevalmistamisega tegeles ÜK(b)P KK aparaat, mitte NSVL RKN. 18. detsembril andis ÜK(b)P KK sekretär Georgi Malenkov organiseerimise-instrueerimise osakonna juhatajale Mihhail Šambergile korralduse valmistada ette Rahvakomissaride Nõukogu määruse projekti.³⁸³ Kümme päeva hiljem, 29. detsembril 1944 kinnitas ÜK(b)P KK Sekretariaat NSVL RKN-i määruse projekti “Eesti NSV rahvakomissariaatide moodustamisest” ja saatis selle NSVL RKN-le.³⁸⁴ Ilmselt vormistas NSVL RKN parteiaparaadist laekunud eelnõu määruseks, ehkki autoril puuduvad selle kohta täpsemad andmed. Võib oletada, et NSVL RKN ei olnud ENSV Metsamajanduse ja Puidutööstuse RK moodustamise juures ainult parteiotsuse passiivne vastuvõtja, sest nädala jagu varem, 21. detsembril 1944, paluti oma allasutuselt Riikliku Koosseisude Komisjonilt arvamust ENSV Metsatööstuse Rahvakomissariaadi asutamise kohta. Riiklik Koosseisude Komisjon vastas päringule operatiivselt ja toetas rahvakomissariaadi moodustamist.³⁸⁵

Moskvas toimunud arengute põhjal võinuks eeldada, et ka Eesti NSV-s hakkasid asjad rahvakomissariaadi seadustamise suunas jõudsalt edasi liikuma. Ometi valitses liiduvabariigi suunal 1945. aasta alguses selles osas vaikus. Alles pärast Ivan Voolini kinnitamist 11. aprillil 1945 metsamajanduse ja puidutööstuse rahvakomissariiks³⁸⁶ saadeti ENSV RKN-st ENSV ÜNP-le seadluse eelnõu liidulis-vabariikliku Metsamajanduse ja Puidutööstuse RK moodustamiseks.³⁸⁷ Sellel korral püüti ENSV ÜNP-d koguni survestada seadluse kiiremaks vastuvõtmiseks. 16. aprillil 1945 saatis rahvakomissar Voolin ENSV ÜNP esimehele Johannes Varesele kirja, milles ta selgitas, et seadluse vastuvõtmisest sõltub rahvakomissariaadi alatiste koosseisude läbivaatamine Riiklikus Koosseisude Komisjonis. I. Voolini väitel olevat asutuse koosseisud lubatud kinnitada ainult sel juhul, kui kehtestatakse Metsamajanduse ja Puidutööstuse RK moodustamise seadlus.³⁸⁸

³⁸² N. Karotamm ja A. Veimer V. Molotovile ja G. Malenkovile, 14. detsember 1944. – RGASPI.17.117.474, l 137, 138.

³⁸³ G. Malenkovi korraldus M. Šambergile, 18. detsember 1944. – RGASPI.17.117.474, l 139.

³⁸⁴ ÜK(b)P KK Sekretariaadi protokolli väljavõte, 29. detsember 1944. – RGASPI.17.117.474, l 134.

³⁸⁵ NSVL RKN j.a. Riiklik Koosseisude Komisjon NSVL RKN-le, 25. detsember 1944. – RGASPI.17.117.474, l 142.

³⁸⁶ EK(b)P KK Büroo istungi protokoll nr 104, 11. aprill 1945. – ERAF.1.4.177, l 21.

³⁸⁷ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadluse eelnõu liiduvabariikliku Eesti NSV Metsamajanduse ja Puidutööstuse Rahvakomissariaadi moodustamise kohta, 11. aprill 1945. – ERA.R-3.3.364, l 1–2.

³⁸⁸ I. Voolin J. Varesele, 16. aprill 1945. – ERA.R-3.3.364, l 4.

Nähtavasti ei olnud 1945. aasta aprilliks rahvakomissariaadi asutamise seadustamiseks veel aeg küps. Peagi ilmnas, et Metsamajanduse ja Puidutööstuse RK nime all valitsemisorganit ei asutatagi. 12. septembril 1945 pöördus ENSV RKN-i esimees A. Veimer Ülemnõukogu Presiidiumisse J. Varese poole ümbertöötatud normatiivakti eelnõuga, mille kohaselt nähti ette liidulis-vabariikliku Metsatööstuse Rahvakomissariaadi moodustamine. Eelnõu kaaskirjas selgitas ta asutuse nime muudatuse vajadust asjaoluga, et NSV Liidus tegutses ametkond Metsatööstuse RK nime all.³⁸⁹ Järelikult oli NSV Liidu kõrgemates instantsides võetud eesmärgiks mitte ainult riigivalitsemise organisatsiooni sisuline unifitseerimine liiduvabariikides, vaid ka vormiline ühtsus. ENSV Metsatööstuse RK moodustamisele pandi punkt 15. septembril 1945, kui kehtestati sellekohane ENSV ÜNP seadlus.³⁹⁰

1.3.4. Põlevkivi- ja Põlevkivikeemiatööstuse Rahvakomissariaat

Põlevkivi- ja Põlevkivikeemiatööstuse Ministeerium (1946. aastani rahvakomissariaat) oli NSV Liidu mõistes unikaalne valitsemisorgan. Üheski liiduvabariigis peale Eesti NSV ja Vene NFSV ei oleks geoloogiline ehitus lubanud sellenimelist valitsusasutust moodustada. Siiski tuleb tunnistada, et mitmes liiduvabariigis loodi Põlevkivi- ja Põlevkivikeemiatööstuse Ministeeriumiga põhimõtteliselt samasuguse funktsiooniga valitsemisorganeid, mis kandsid tihti Kohaliku Kütusetööstuse Ministeeriumi nime. 1951. aastal oli niisuguse nimekujuga ministeerium kuues vabariigis.³⁹¹ Eesti eripära tulenes peamiselt faktist, et vabariigis oli ülekaalukalt tähtsaimaks kohalikuks kütuseks põlevkivi. Sellegipoolest tuleb märkida, et maavara väärtustati Moskva keskametkondades, mistõttu jagunes tööstusharu juhtimine üleliiduliste ja vabariiklike ametkondade vahel. Kui olla päris täpne, siis ei kuulunud ministeeriumi valitsemisalasse üksnes põlevkivitööstus, vaid samuti fosforiiditootmine ja turbatööstus. Järelikult ei ole paralleelide tõmbamine Kohaliku Kütusetööstuse Ministeeriumiga sugugi üleliigne.

Eesti NSV Põlevkivi- ja Põlevkivikeemiatööstuse Rahvakomissariaat asutati vormiliselt 30. detsembril 1943 ENSV ÜNP seadluse alusel.³⁹² Valitsemisorgani tegelik organiseerimine algas 1944. aastal, kuid rahvakomissariaadi põhiseaduslikuks riigivalitsemisorganiks muutmine osutus vaevaliseks, võttes kauem aega kui eelmistes peatükkides vaadeldud valitsemisorganitega. Järjekordselt tuleb konstateerida, et põhjuseks oli NSVL-i keskorganite kooskõlastuse ootamine, millela puudusid igasugused garantiid valitsusasutuse tegevuse jätkumiseks.

³⁸⁹ A. Veimer J. Varesele, 12. september 1945. – ERA.R-3.3.364, l 5–6.

³⁹⁰ Seadlus Eesti NSV liiduvabariikliku Metsatööstuse Rahvakomissariaadi moodustamise kohta, 15. september 1945. – ERA.R-3.3.364, l 8.

³⁹¹ Анонов, *Система органов государственного управления*, lk 256–257.

³⁹² Seadlus Eesti NSV Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Rahvakomissariaadi loomise kohta, 30. detsember 1943. – ERA.R-3.3.202, l 1.

1944. aasta sügisel saatsid ENSV juhid mitu pöördumist Moskvasse, et hankida luba Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Rahvakomissariaadi organiseerimiseks. 7. oktoobril 1944 saatis Arnold Veimer Vjatšeslav Molotovile palvekirja Põlevkivi- ja Keemiatööstuse RK ning Ehituse ja Ehitusmaterjalide-tööstuse RK asutamiseks.³⁹³ Valitsusjuhi pöördumine ei andnud Põlevkivi- ja Keemiatööstuse RK asjus mingeid tulemusi. Edasised arengud näitasid, et Moskva kõrgemates instantsides ei olnud kujundatud veel seisukohta, kas rahvakomissariaati saab moodustada või mitte, rääkimata selle pädevuse või struktuuri määramisest.

Tõenäoliselt anti esimest korda ENSV juhtidele tagasisidet pärast korduvalt viidatud EK(b)P KK ja ENSV RKN-i 14. detsembri 1944 ühiskirja saatmist ÜK(b)P KK-le ja NSVL RKN-le, mille juurde kuulus NSVL RKN-i määruse eelnõu.³⁹⁴ Põlevkivi- ja Keemiatööstuse RK, mida sooviti moodustada vabariikliku asutusena, puudutati vaid ENSV juhtkonna kirjas.

Olukorras, kus Moskva oli ENSV juhtkonna ettepanekud kõigi tööstuslike rahvakomissariaatide kohta nende läbivaatamisega venitamisest hoolimata heaks kiitnud, võis eeldada, et sama kordub Põlevkivi- ja Keemiatööstuse RK-ga. Vastu ootusi tekitas selle valitsusasutuse moodustamine NSV Liidu valitsus-ringkondades vastuseisu, mistõttu oli oht, et rahvakomissariaat jääb ametlikult moodustamata. 19. detsembril 1944 väljendas Arnold Veimer NSVL RKN esimehe asetäitjale Lavrenti Beriale tõsist muret ühe NSV Liidu Riikliku Kaitsekomitee (lüh GKO) määruse projekti pärast, mille järgi tulnuks Eesti põlevkivitööstuse ja põlevkivikeemiatööstuse baasil moodustada kaks trusti, millest üks oli mõeldud põlevkivi kaevandamisele ja teine maavara ümber-töötamisele põlevkiviõliks.³⁹⁵ Mõlemad trustid pidid Veimeri andmetel minema üleliiduliste ametkondade alluvusse: kaevandamine NSV Liidu Söetööstuse Rahvakomissariaadi ning ümbertöötamine NSV Liidu RKN j.a. Kunstliku Vedelkütuse ja Gaasi Peavalitsuse alluvusse (lüh Glavgaztopprom).³⁹⁶ Milliseid kanaleid pidi valitsusjuhini informatsioon jõudis, ei ole teada, sest suure tõenäosusega ei olnud eelnõu ENSV valitsusele üldse esitletudki. Kõigele lisaks jõudis NSV Liidu valitsuse, täpsemalt Riikliku Koosseisude Komisjoni eitav seisukoht Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Rahvakomissariaadi küsimuses ÜK(b)P KK aparaati alles 27. detsembril.³⁹⁷ Kuna sõjaaegsel kõrgeimal riigiorganil GKO-l ei olnud oma aparaati, ei ole välistatud, et projekt koostati ÜK(b)P KK aparaadis. Paraku räägib selle versiooni kahjuks üks bürokraatlik detail. Nimelt

³⁹³ A. Veimer V. Molotovile, 7. oktoober 1944. – ERA.R-1.5.93, 1 6, 6p.

³⁹⁴ N. Karotamm ja A. Veimer V. Molotovile ja G. Malenkovile, 14. detsember 1944. – RGASPI.17.117.474, 1 137–141.

³⁹⁵ A. Veimer L. Beriale, 19. detsember 1944. – ERA.R-1.5.91, 1 102–106.

³⁹⁶ Vene keeles: *Главное управление искусственного жидкого топлива и газа*

³⁹⁷ NSVL RKN j.a. Riiklik Koosseisude Komisjon NSVL RKN-le, 25. detsember 1944. – RGASPI.17.117.474, 1 142.

valmistati ÜK(b)P KK aparaadis samal ajal ette NSVL RKN-i eelnõu, milles toetati Põlevkivi- ja Keemiatööstuse RK moodustamist.³⁹⁸

Millised olid Riikliku Koosseisude Komisjoni vastuargumendid rahvakomissariaadi moodustamisele? Ametkonna arvates sobis kohaliku tähtsusega tööstus ENSV Kohaliku Tööstuse RK koosseisu, ent tööstusliku tähtsusega ettevõtted pidanuks minema NSVL RKN j.a. Glavgaztoppromi haldusalasse. Sellega kaitsti otseselt Glavgaztoppromi huve, mis taotles ENSV põlevkivitööstust enda haldusalasse.³⁹⁹ Nähtavasti ei rahuldunud ÜK(b)P KK aparaat Riikliku Koosseisude Komisjoni “vahendustegevusega”, vaid tahtis arvamust kuulda otse Glavgaztoppromilt. Puuduvad andmed, milliseid kommunikatsioonikanaleid ametkondadevahelises suhtluses kasutati, kuid kirjalik õiend ENSV Põlevkivi- ja Keemiatööstuse RK kohta valmis Glavgaztoppromi esimehe vanemabil Talõzinil alles 5. jaanuaril 1945.⁴⁰⁰ Moskva ametkondade “koostööst” annab tunnistust fakt, et ÜK(b)P KK Sekretariaat kinnitas organiseerimise-instrueerimise osakonna juhataja M. Šambergi väljatöötatud NSVL RKN-i määruse eelnõu “ENSV rahvakomissariaatide moodustamisest” 29. detsembril 1944.⁴⁰¹ Määruse projekti kohaselt anti ENSV RKN-le luba moodustada Põlevkivi- ja Keemiatööstuse RK. Järelikult oli võimalik, et partei keskaparaadis võidi konkureerivate arvamuste korral toetada kohalikke võimuorganeid liidu keskametkondade asemel.

NSV Liidu parteiorganite otsuste puhul ei ole uuritud, kui paljud neist jäid ellu viimata. ÜK(b)P KK Sekretariaadi 29. detsembri 1944 otsus kuulub igatahes nende hulka, mida ellu ei rakendatud. Ilmselt hakati ÜK(b)P KK Sekretariaadis kinnitatud NSVL RKN-i määruse projekti juba õige pea ümber tegema. Arvatavasti jätkusid 1945. aasta algul vaidlused rahvakomissariaadi üle endise intensiivsusega, milles joonistusid ühelt poolt välja ENSV huvid ja teiselt poolt Moskva huvid, millest me teame Glavgaztoppromi seisukohtade tõttu. Kui asetada küsimus piltlikult öeldes liiduvabariigi ja Moskva ametkondade erimeelsuste teljele, siis väärib kahtlemata esiletõstmist Arnold Veimeri isik. Tema eespool kirjeldatud vastulause L. Beria nimele 1944. aasta detsembrist, milles ta palus põlevkivi- ja põlevkivikeemiatööstuse jätta ENSV valitsuse alluvusse ja mitte eraldada kaevandamist tootmisest, oli pikemas perspektiivis vähemalt osaliselt õnnestunud – ENSV Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Rahvakomissariaadi asutamisele anti viimaks 1945. aastal luba. Arnold Veimeril ei olnuks ilmselt mugavam nõustuda NSV Liidu ametkondade plaanidega, ent niisugustel tingimustel ei oleks ENSV Põlevkivi- ja Keemiatööstuse RK organiseerimisest midagi välja tulnud. Kõigele lisaks ei olnud Eesti NSV

³⁹⁸ NSV Liidu RKN määruse projekt, 29. detsember 1944. – RGASPI.17.117.474, l 135.

³⁹⁹ NSVL RKN j.a. Riiklik Koosseisude Komisjon NSVL RKN-le, 25. detsember 1944. – RGASPI.17.117.474, l 142.

⁴⁰⁰ Õiend ENSV Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Rahvakomissariaadi organiseerimise küsimuses, 5. jaanuar 1945. – RGASPI.17.117.474, l 143.

⁴⁰¹ ÜK(b)P KK Sekretariaadi protokoll väljavõte ja NSV Liidu RKN määruse projekt, 29. detsember 1944. – RGASPI.17.117.474, l 134, 135.

valitsusjuhi läbirääkimiste positsioon kuigi soodne. Liiduvabariigi seisukohtade teatavakstegemist, mis ei ühtinud üleliiduliste huvidega, raskendas 1940. aastate keskel kesk võimu kõrgendatud tähelepanu Eesti põlevkivile. Olaf Mertelsmann on näidanud, et Moskva plaanides oli Eesti põlevkivil oluline koht juba enne Saksamaa – NSV Liidu sõja algust, kuid ambitsioonikaid projekte ei õnnestunud sõja puhkemise tõttu käivitada.⁴⁰² Pärast Teist maailmasõda paisusid plaanid veelgi suurejoonelisemaks. Esimeses järjekorras tuli liiduvabariigi põlevkivitööstus ja energia kiiresti taastada, seejärel võtta kursis selle forseeeritud arendamisele. Ettevõtmine oli niivõrd mastaapne, et väljus geograafiliselt ja imagoloogiliselt liiduvabariigi piiridest. 10. juunil 1945 võttis NSV Liidu Riiklik Kaitsekomitee vastu määruse põlevkivitööstuse taastamisest ja arendamisest Eesti NSV-s ja Leningradi oblastis. See õigusakt jäi aastateks alusdokumendiks liiduvabariigi kütusetööstuse arendamisel. Määruse kohaselt lahutati põlevkivi kaevandamine ikkagi põlevkiviõli tootmisest, millele ENSV juhtkond oli püüdnud asjata vastu punnida. Tähtsamad kaevandused anti NSV Liidu Söetööstuse Ministeeriumi ettevõttele Eesti Põlevkivi.⁴⁰³ Sellest hoolimata ei tasu alahinnata Eesti NSV juhtkonna visaduse ja järjekindluse hinnaga saavutatut. Tänu Eesti NSV Põlevkivi- ja Keemiatööstuse RK ametlikule asutamisele pandi viimaks paika asutuse struktuur, alluvate ettevõtete nimekiri ning Riiklikul Koosseisude Komisjonil ei jäänud midagi muud üle kui kinnitada rahvakomissariaadi alalised koosseisud.⁴⁰⁴

NSV Liidu Kaitsekomitee määruse põhjal võeti ENSV-s vastu üksjagu parteilisi otsuseid ning õigusakte Põlevkivi- ja Keemiatööstuse RK kohta. 1945. aasta oktoobris kinnitas EK(b)P KK Büroo rahvakomissariaadi kolleegiumi⁴⁰⁵ ning 26. novembril 1945 võttis Eesti NSV Ülemnõukogu vastu seaduse Eesti NSV konstitutsiooni muutmise kohta ja kinnitas ENSV ÜNP 1943. aasta seadluse Põlevkivi- ja Põlevkivikeemiatööstuse RK moodustamise kohta.⁴⁰⁶

I.4. Ministrite Nõukogu institutsionaalne areng 1946.–1953. aastani

1946. aastaks oli sõja-aastail Eesti NSV juhtkonna algatusel loodud ministeeriumide legaliseerimise protsess lõpetatud. Täitevvõimuorganite korrastamise kaudu andis ka ENSV oma panuse liiduvabariikide valitsemisasutuste struktuuri

⁴⁰² Olaf Mertelsmann. Ida-Virumaale sisseändamise põhjused pärast Teist maailmasõda. – Ajalooline Ajakiri, 2007, nr 1(119), lk 53–64

⁴⁰³ Pihlamägi, *Policy of transition*, lk 153.

⁴⁰⁴ Väljavõte NSVL Riikliku Kaitsekomitee määrusest Põlevkivitööstuse taastamisest ja arendamisest Eesti NSV-s ja Leningradi oblastis ning Leningradi varustamisest gaasiga, 10. juuni 1945. – ERA.R-1.5.103, l 106–107, 119, 121.

⁴⁰⁵ EK(b)P KK Büroo istungi protokoll nr 133, 22. oktoober 1945. – ERAF.1.4.216, l 32.

⁴⁰⁶ Eesti NSV Ülemnõukogu seadus Eesti NSV Konstitutsiooni § 45 ja 48 muutmise ja täiendamise kohta, 26. november 1945. – Eesti NSV Teataja, 1945, 39, 597.

ühtlustamisele, ehkki väikesed vahed säilisid. Silmatorkavamad erinevused seisnesid siiski valitsusasutuste organisatsiooniliste ümberkorralduste teostamise viisides. Sõjajärgsel perioodil tehti suurem osa muudatusi liiduvabariikide valitsemisorganite hulgas tsentraliseeritult kas kõikides või enamikus vabariikides korrigeerivalt NSV Liidu keskvõimu tasandil toimunule. Sisuliselt kadus sellega vajadus liiduvabariikide algatuste järele valitsemisorganite asutamisel või reorganiseerimisel. Liiduvabariikidelt oodati eeskätt direktiivide täitmist ning nõutavate õigusaktide vastuvõtmist ja kehtestamist. Sellele vaatamata tehti ka ümberkorraldusi ühe liiduvabariigi valitsemisasutuste piires, kuid Eesti NSV näitel juhtus seda harva. Liiduvabariikide valitsemisorganite erinevused võisid tuleneda majanduse struktuurist, looduslikest tingimustest ning olenevalt loodus- ja maavarade olemasolust.

Sõjajärgsetel aastatel puudus ministeeriumide asutamisel selge ja üldkehtiv õiguslik regulatsioon. Sellest hoolimata ei nähtud vaeva regulatiivse keskkonna korrastamise ja parendamisega, vaid võimaldati valitsemisorganite moodustamisel ja ümberkorraldamisel erinevate praktikate kasutamist. Kuna liiduvabariigi valitsusasutuste organiseerimise menetlusprotsessis osalesid täidesaatvate korraldava ning seadusandliku võimu kõrval ka parteiorganid, tuli kõrvuti konstitutsiooniõigusega rakendada parteiõigust. Kes, millises järjekorras ja milliseid otsuseid pidi formaalsel riigijuhtimise tasandil vastu võtma, võis jääda asjaosalistele ähmaseks ning oli protseduuriliselt aeganõudev ja kohmakas. Mis puutub NSV Liidu võimuorganite organiseerimise ja ümberkorraldamise sisuliste otsuste läbiarutamisse ja vastuvõtmisesse, siis tehti seda Stalini ja tema lähimate kaasvõitlejate ringis.

Stalini personaalset rolli sõjajärgse NSV Liidu juhtimises on vastuoluliselt hinnatud. Leidub ajaloolasi, kes peavad teda enda kujundatud valitsemismehhanismi stabiliseerivaks faktoriks, hinnates NSVL Ministrite Nõukogu igapäevast juhtimist tema mõjust suhteliselt sõltumatuks.⁴⁰⁷ Stalini lähimate kaasvõitlejate mälestustest jääb aga teistsugune mulje. Aastakümneid kõrgemasse võimuešeloni kuulunud Anastas Mikojan on meenutanud, kuidas Stalin sekkus 1940. aastate keskpaigas mitmel korral põllumajanduse, varumise ja varustamisega seotud küsimustesse.⁴⁰⁸ Enamasti jäi Ministrite Nõukogu valitsemisala ümberkorraldamisel peale Stalini nägemus, seisukohad ja nõudmised. Mis puutub otsuste vastuvõtmisesse kõrgemates partei- ja riigiorganites, siis taandus see suuremalt jaolt tehniliseks ja rutiinseks protseduuriks, mis seisnes varem kokkulepitu vormistamises ning abinõude väljatöötamises otsuste elluviimiseks.

Erandiks ei olnud liiduvabariigi valitsusorganite struktuuri puudutavad küsimused. 1940. aastate keskpaigast alates jäi ÜK(b)P KK liiduvabariikide ministeeriumide moodustamise ja ümberkorraldamise formaalsest menetlusest kõrvale, sest partei kõrgemates organites struktuuri kohta otsuseid peaaegu ei langetatudki. Üleliidulised protsessid avaldasid mõju ka liiduvabariikidele.

⁴⁰⁷ Gorlizki, *Ordinary Stalinism*, lk 699–736; Khlevniuk, *Stalin as dictator*, lk 108–120.

⁴⁰⁸ Микоян, *Так было*, lk 513–522.

EK(b)P KK Büroos ei võetud 1940. aastate lõpul enamasti enam vastu otsuseid ministeeriumide asutamise kohta, mis ei tähendanud, et kohalike parteiorganite kontroll liiduvabariigi riigiorganite üle oleks nõrgenenud. See-eest võis parteiorganite huvi vähenemine sekkuda valitsemisasutuste moodustamise formaalsesse asjaajamisse, lihtsustada ametlike protseduuride elluviimist ja kiirendada kokkuvõttes kogu menetluse käiku.

Aastatel 1946–1953 määrati ENSV Ministrite Nõukogu ENSV Ülemnõukogu otsuse põhjal ametisse kahel korral. Esimese sõjajärgse MN-i volitused algasid 1947. aasta märtsis. Selle koosseis oli algul 29-liikmeline: MN-i esimees, tema viis asetäitjat (sealhulgas Plaanikomisjoni esimees), 21 ministrit ning Kultuurhariduslike Asutuste Komitee esimees ja Kunstide Valitsuse esimees.⁴⁰⁹ 1947. aastal vormiliselt ametisse nimetatud MN-i volituste korralisel lõppemisel 1951. aastal nimetati ametisse järjekorras kolmas ENSV Ministrite Nõukogu koosseis. Valitsuse ametikohad oli järgmised: MN-i esimees, neli asetäitjat, 22 ministrit, plaanikomisjoni esimees ning samade valitsuse keskasutuste esimehed nagu 1947. aastal.⁴¹⁰

Kuigi ministeeriumide arv püsis ENSV-s aastaid enam-vähem ühesugune, tehti valitsemisorganite võrgustikus sageli muudatusi. Kui 1946. aasta algul oli ENSV MN-i struktuuris 19 ministeeriumit, siis 1953. aastaks oli nende arv kasvanud 25-ni. Tihedamini reorganiseeriti põllumajanduse ja tööstuse sektori valitsusasutusi.

NSV Liidu põllumajanduse juhtimises tehtud ümberkorraldusi on seletatud erinevate nägemustega selle sektori juhtimisest: spetsialiseerumisele ehk harukondlikule printsiibile vastandus tsentraliseerimine. Spetsialiseerumise pool-dajad taotlesid partei tugevamat kontrolli sektori üle ning ideoloogiliste põhi-mõtete rakendamist põllumajanduse juhtimises. Põllumajanduse juhtimisel toetati detsentraliseerimist, mille puhul olid pädevused jaotunud erinevate institutsioonide vahel, võimaldades NLKP KK põllumajandusosakonnal võtta koordineeriv roll põllumajanduse juhtimises. Tsentraliseerimise toetajaskonna moodustasid majandusjuhid eesmärgiga koondada kogu sektori administ-ratiivsed funktsioonid ühte ministeeriumisse, mis pidi nende meelest tugevdama põllumajanduse majanduskeskset juhtimist.⁴¹¹

Milline nägemus põllumajanduse administreerimisel parajasti Moskvast võidutses, ei sõltunud vähimalgi määral liiduvabariikide tahtest ega ka NLKP KK põllumajandusosakonna või NSV Liidu majandusjuhtide eelistustest. Põhi-mõtteliste otsuste langetamine kuulus Stalini ajal tema ja tema siseringi

⁴⁰⁹ Eesti NSV Ülemnõukogu otsus Eesti NSV Valitsuse – Eesti NSV Ministrite Nõukogu moodustamise kohta, 5. märts 1947. – Eesti NSV Teataja, 1947, 9, 73.

⁴¹⁰ Eesti NSV Ülemnõukogu otsus Eesti NSV Valitsuse – Eesti NSV Ministrite Nõukogu moodustamise kohta, 29. märts 1951. – Eesti NSV Teataja, 1951, 4, 39.

⁴¹¹ Vrd: Feest, *Zwangskollektivierung im Baltikum*, lk 216–217. David Feest toetub Timothy Dunmore ja William McCaggi uurimustele. Dunmore, *The Stalinist Command Economy*; William O. McCagg, *Stalin embattled 1943–1948*. Detroit: Wayne State University Press 1978.

kompetentsi. Eesti NSV põllumajanduse juhtimist üleliidulise põllumajandus-sektori taktikalised valikud eriti ei mõjutanud, sest sektori juhtimine oli mõlemal juhul allutatud NSVL-i keskametkondadele.

Kõik valdkonna ministeeriumid olid liidulis-vabariikliku alluvusega, mis tähendas sisuliselt, et liiduvabariigi valitsemisorgan oli NSV Liidu vastava ministeeriumi territoriaalorganisatsioon. Näiteks 1946. aastal kinnitatud NSVL Põllutööministeeriumi struktuuri järgi oli ENSV põllumajanduse juhtimine korraldatud Põhja ja Lääne Territoriaalse Toomisevalitsuse⁴¹² kaudu, kuhu kuulusid Eesti kõrval veel Läti ja Leedu.⁴¹³

1946. aastani tegutses ENSV RKN-i organisatsioonis põllumajandussektoris vormiliselt ainult üks rahvakomissariaat – Põllutöö Rahvakomissariaat. Kui võtta arvesse asutuste põhimäärusi, siis oli rahvakomissariaadi staatuses samuti ENSV RKN j.a. Sovhooside Peavalitsus. Peale nende täitevvõimu asutuste oli Eestis 1944. aastal loodud NSVL Varumise Rahvakomissariaadi Voliniku Valitsus Eesti NSV-s, mille ülesanne oli riiklike müügikohustuste kätte-andmine, kontroll ja arvestamine. Nimetatud üleliiduline ametkond tegutses Eestis 1958. aastani.⁴¹⁴

1945. aasta lõpul võeti NSV Liidus kurss põllumajandussektori harukond-likule juhtimisele, millele tuli mõistagi üle minna ka Eestis. 12. novembril 1945 võttis NSVL ÜNP vastu seadluse liidulis-vabariikliku NSVL Tehniliste Kultuuride Rahvakomissariaadi moodustamiseks.⁴¹⁵ Seadluse kohaselt tuli uus rahvakomissariaat moodustada kõikides liiduvabariikides, välja arvatud Karjala-Soome NSV. Eesti NSV ÜNP võttis seadluse liidulis-vabariikliku Tehniliste Kultuuride Rahvakomissariaadi moodustamiseks vastu 28. jaanuaril 1946.⁴¹⁶ 26. märtsil 1946 likvideeriti NSVL Teravilja- ja Loomakasvatuse Sovhooside Ministeerium ja asutati NSVL Loomakasvatuse Ministeerium.⁴¹⁷ Uue minis-teeriumi alluvusse läksid loomakasvatuse sovhoosid, aga teraviljakasvatuse sovhoosid anti üle Põllutöö Ministeeriumile. Samasugune juhtimisstruktuur loodi ka Eestis, ainult selle vahega, et ENSV ÜNP 18. aprilli 1946 seadluse alusel moodustatud ENSV Loomakasvatuse Ministeeriumile anti üle Sovhooside Peavalitsuse alluvuses olnud sovhoosid ning peavalitsus muudeti ministeeriumi allasutuseks.⁴¹⁸

⁴¹² Vene keeles: *Главное производственно-территориальное управление Севера и Запада*.

⁴¹³ NSVL MN määrus nr 944 NSV Liidu Põllutööministeeriumi struktuurist, 29. aprill 1946. – GARF.P-5446.48.1677, l 120–122.

⁴¹⁴ *Eesti NSV põllumajandussüsteemi organisatsioon*, lk 80–82.

⁴¹⁵ NSVL ÜNP seadlus NSVL Tehniliste Kultuuride Rahvakomissariaadi moodustamise kohta, 11. november 1945. – Nõukogude Sotsialistlikkude Vabariikide Liidu Ülemnõukogu Teataja, 12. november 1945, nr 78 (405), lk 4.

⁴¹⁶ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Eesti NSV Tehniliste Kultuuride Rahvakomissariaadi moodustamise kohta, 28. jaanuar 1946 – Eesti NSV Teataja, 1946, 11, 87.

⁴¹⁷ Коржихина, *Советское государство*, lk 243.

⁴¹⁸ *Eesti NSV põllumajandussüsteemi organisatsioon*, lk 59.

Põllumajanduse juhtimise ümberkorraldamisel 1945.–1946. aastani ei arvestatud üldse kohalikke tingimusi. Rohkem kui pool aastat pärast ENSV Tehniliste Kultuuride Ministeeriumi moodustamist pöördusid kohalikud partei- ja valitsusjuhid NSVL MN aseesimehe Andrei Andrejevi poole ettepanekuga ministeerium likvideerida. Nad selgitasid, et rahvamajanduse plaani kohaselt pidid tehnilised kultuurid moodustama kõigest 3% vabariigi külvipinnast. Konkreetsetele arvutustele osutades selgitasid nad, et ministeeriumi, tema maakondlike osakondade ning agronoomide ametikohtade säilitamine valdades, kus tehnilisi kultuure üldse kasvatati, oli põhjendamatult kulukas. Liiduvabariigi juhtide arvates piisas valdkonna juhtimiseks väikese koosseisuga struktuuriüksuse moodustamisest Põllutöö Ministeeriumi alluvuses.⁴¹⁹ Liiduvabariigi juhid osutasid sellega rohkem ega vähem kui Tehniliste Kultuuride Ministeeriumi ebaefektiivsele juhtimisele ja majanduslikule ebaotstarbekusele. NSV Liidu juhtkonda liiduvabariigi juhtide argumendid ei veennud ning Eesti kohta otsust vastu ei võetud.

Suure tõenäosusega oldi NSV Liidus sõltumata ENSV juhtkonna märgukirjast jõutud 1946. aasta lõpuks arusaamisele, et põllumajanduse juhtimise korraldust tuleb järjekordselt muuta. 1947. aasta alguses loobuti põllumajanduse harukondlikust juhtimisest tsentraliseerimise kasuks. Likvideerimisele kuulusid nii Tehniliste Kultuuride Ministeerium kui ka Loomakasvatuse Ministeerium. Seoses sellega lisandus Põllutöö Ministeeriumile täiendavaid funktsioone ning valitsemisorgan nimetati ümber Põllumajandusministeeriumiks. Eesti NSV-s võeti Moskva juhtnööride täitmiseks 26. veebruaril 1947 vastu kaks ÜNP seadlust. Kõikide põllumajandusharude kompleksseks arendamiseks oli ette nähtud Põllumajandusministeerium, ent riiklike majandite juhtimiseks Sovhooside Ministeerium.⁴²⁰ Viimasena nimetatule anti varem Tehniliste Kultuuride Ministeeriumile, Loomakasvatuse Ministeeriumile või Põllutööministeeriumile kuulunud sovhoosid.⁴²¹

Põllumajanduse sektori juhtimises tehtud muudatuste hulka on arvatud ka liidulis-vabariikliku Metsmajandusministeeriumi moodustamine 1947. aastal.⁴²² Eesti NSV Metsamajandusministeerium asutati 12. juuni 1947 ENSV ÜNP seadluse põhjal, mille vastuvõtmine tulenes direktiivse iseloomuga 4. aprilli

⁴¹⁹ N. Puusepp ja N. Karotamm A. Andrejevile, 29. oktoober 1946. – ERAF.1.4a.99, l 217–221.

⁴²⁰ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Eesti NSV Sovhooside Ministeeriumi moodustamise kohta, 26. veebruar 1947. – Eesti NSV Teataja, 1947, 7, 54; Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Eesti NSV Põllutööministeeriumi, Tehniliste Kultuuride Ministeeriumi ja Loomakasvatuse Ministeeriumi ühendamise kohta Eesti NSV Põllumajandusministeeriumiks, 26. veebruar 1947. – Eesti NSV Teataja, 1947, 7, 55.

⁴²¹ *Eesti NSV põllumajandussüsteemi organisatsioon*, lk 49, 60.

⁴²² Коржихина, *Советское государство*, lk 245.

1947. aasta NSVL ÜNP seadlusest.⁴²³ Rohkem muudatusi Eesti NSV põllumajanduse sektori juhtimises ministeeriumide tasemel 1953. aastani ei tehtud.

Tööstuslike ministeeriumide hulgas toimus 1940. aastate teisel poolel reorganiseerimisi põllumajandussektoriga võrreldes harvem. Pärast metsamajandussektori eraldamist Metsatööstusministeeriumist 1947. aastal korraldati ministeeriumi valitsemisala peagi uuesti ümber. 29. juulil 1948 võttis NSVL ÜNP vastu seadluse NSVL Metsatööstuse Ministeeriumi ja Tselluloosi- ja Paberitööstuse Ministeeriumi ühendamise kohta Metsa- ja Paberitööstuse Ministeeriumiks. Eesti NSV-le ja teistele Balti liiduvabariikidele anti korraldus Metsatööstuse Ministeeriumiga liita olenevalt organisatsioonilisest vormist kas Tselluloosi- ja Paberitööstuse Peavalitsus või Tselluloosi ja Paberitööstuse Valitsus.⁴²⁴ Eestis moodustati valitsusasutus Tselluloosi- ja Paberitööstuse Valitsuse ühendamisel Metsatööstuse Ministeeriumiga. NSV Liidu seadluse ärakiri suunati operatiivselt riigorganite subordinatsiooni kohaselt NSVL ÜNP-st ENSV ÜNP aparaati. Sealt saadeti seadlus 9. augustil 1948 ENSV ÜNP asjadevalitseja Voldemar Joakiti kaaskirjaga ENSV Ministrite Nõukogule, kes pidi ette valmistama projekti metsatööstuse organisatsiooni reorganiseerimise kohta.⁴²⁵ Sellel korral toimus dokumentide liikumine hämmastavalt kiiresti. Juba 13. augustil 1948 pöördus valitsusjuht Arnold Veimer seadluse eelnõuga ENSV ÜNP esimehe Eduard Pälli poole. Eelnõu seletuskirjas viidati nagu kord ja kohus vastavatele üleliidulistele ümberkorraldustele. Vähem kui üks kuu pärast NSV Liidu ÜNP normatiivakti väljaandmist võeti 27. augustil 1948 vastu ENSV ÜNP seadlus.⁴²⁶ Eeldatavasti oleks juriidilised protseduurid võinud isegi kiiremini lõppeda, kui Metsa- ja Paberitööstuse Ministeeriumi moodustamise seadluse eelnõu ei oleks 23. augustil 1948 kiitnud heaks ka EK(b)P KK Büroo.⁴²⁷

Järjekordne reorganiseerimine ootas tööstuslikke ministeeriume 1950. aastal. Eesti NSV ÜNP 30. märtsi seadluse põhjal ühendati Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Ministeerium Kohaliku Tööstuse Ministeeriumiga, mille alusel organiseeriti Kohaliku, Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Ministeerium. Sama seadlusega moodustati ENSV Kergetööstuse Ministeerium.⁴²⁸ 19. juunil 1950 moodustati

⁴²³ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Eesti NSV Metsamajandusministeeriumi moodustamise kohta, 12. juuni 1947. – Eesti NSV Teataja, 1947, 7, 55.

⁴²⁴ Seadlus NSV Liidu Metsatööstuse Ministeeriumi ja NSVL Tselluloosi- ja Paberitööstuse Ministeeriumi ühendamiseks NSV Liidu Metsa- ja Paberitööstuse Ministeeriumiga, 29. juuli 1948. – ERA.R-3.5.40, l 16.

⁴²⁵ V. Joakit ENSV MN-le, 9. august 1948. – ERA.R-3.5.40, l 15.

⁴²⁶ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Eesti NSV Metsatööstuse Ministeeriumi ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Tselluloosi ja Paberitööstuse Valitsuse ühendamise kohta Eesti NSV Metsa- ja Paberitööstuse Ministeeriumiks, 27. august 1948. – Eesti NSV Teataja, 1948, 22, 146.

⁴²⁷ EKP KK Büroo istungite regeetid. I, lk 260.

⁴²⁸ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Eesti NSV Kergetööstuse Ministeeriumi moodustamise ja Kohaliku Tööstuse Ministeeriumi ning Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Ministeeriumi reorganiseerimise kohta Eesti NSV Kohaliku, Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Ministeeriumiks, 30. märts 1950. – Eesti NSV Teataja, 1950, 7, 52.

Liha- ja Piimatööstuse Ministeerium, mis tekkis Toiduainetetööstuse Ministeeriumist.⁴²⁹ Kumbagi muudatust ei saa seostada üleliiduliste arengutega, sest NSVL Kergetööstuse Ministeerium ja Liha- ja Piimatööstuse Ministeerium olid eksisteerinud pikemat aega. Sellegipoolest võib eeldada, et struktuurimuudatusi initsieeriti Moskvast, kuna sealäbi muutus ENSV ministeeriumide juhtimine üleliidulisest perspektiivist loogilisemaks ja ilmselt ka hõlpsamaks. Selle ajani oli ENSV Toiduainetetööstuse Ministeerium allunud korraga nii NSVL Toiduainetetööstuse Ministeeriumile kui NSVL Liha- ja Piimatööstuse Ministeeriumile.⁴³⁰ Mis puutub ENSV Kergetööstuse Ministeeriumisse, siis formaalselt ei olnud 1940. aastal asutatud valitsemisorganit liiduvabariigis kunagi likvideeritud, mistõttu oli ministeeriumi moodustamine juriidilises mõttes nonsenss.

1950. aasta sügisel tuli ENSV-s üleliiduliste ümberkorralduste eeskujul korraldada ümber ehitussektori juhtimine. Vastavalt NSVL ÜNP seadlusele 11. oktoobrist 1950 loodi 17. novembril Eestis liidulis-vabariiklik Ehitusmaterjalide Tööstuse Ministeerium ning vabariikliku alluvusega Ehituse ja Ehitusmaterjalide Tööstuse Ministeerium reorganiseeriti märksa kitsama kompetentsiga Ehitusministeeriumiks.⁴³¹ Kosmeetiliste muudatuste hulka võib lugeda Metsa- ja Paberitööstuse Ministeeriumi ümberkorraldamist Metsatööstuse Ministeeriumiks 19. juunil 1951, mis seisnes peaaesjalikult nimekuju muutmises.⁴³²

Vahetult enne Stalini epohhi lõppu 1953. aasta jaanuaris asutati ENSV-s liidulis-vabariiklik Autotranspordi Ministeerium.⁴³³ Tegemist oli neljanda ja lõpuks ometi õnnestunud katsega ministeeriumi asutamisel. Kahest esimesest katsest valitsusorganit moodustada sai kirjutatud eelmises peatükis (vt peatükk 1.3.), aga kolmas niisama tulutu üritus tehti 1949. aastal. Veebruaris 1949 vaadati EK(b)P KK Büroo istungil eelnõu Autotranspordi Ministeeriumi organiseerimise kohta.⁴³⁴ Keskkomitee Büroo otsus vormistati 25. veebruaril 1949 ENSV Ministrite Nõukogu ja EK(b)P KK määrusena. Õigusakti kohaselt tuli Autotranspordi Ministeerium organiseerida ENSV MN j.a. Autotranspordi Peavalitsuse, ENSV MN j.a. Järvede ja Väikeste Jõgede Transpordi Valitsuse ning Tallinna Trolli ja Transporditrusti baasil. Määrus paluti kinnitada NSVL

⁴²⁹ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Eesti NSV Liha- ja Piimatööstuse Ministeeriumi moodustamise kohta, 19. juuni 1953. – Eesti NSV Teataja, 1950, 9, 73.

⁴³⁰ Aruanne ENSV Toiduainetetööstuse Ministeeriumile alluva süsteemi töö kohta 1941. aasta–1948. aasta oktoober, 11. oktoober 1948. – ERAF.1.47a.30, 174–88.

⁴³¹ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Eesti NSV Ehitusmaterjalide Tööstuse Ministeeriumi moodustamisest ja Eesti NSV Ehituse ja Ehitusmaterjalide Tööstuse Ministeeriumi reorganiseerimisest Eesti NSV Ehitusministeeriumiks. 17. november 1950. – Eesti NSV Teataja, 1950, 13, 134.

⁴³² Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Eesti NSV Metsa- ja Paberitööstuse Ministeeriumi reorganiseerimisest, 19. juuni 1951. – Eesti NSV Teataja, 1951, 9, 84.

⁴³³ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Eesti NSV Autotranspordi Ministeeriumi moodustamise kohta, 9. jaanuar 1953. – Eesti NSV Teataja, 1953, 3, 23.

⁴³⁴ EK(b)P KK Büroo istungi protokoll nr 11, 23. veebruar 1949. – ERAF.1.4.725, 140.

MN-I ja ÜK(b)P KK-I.⁴³⁵ Mille taha ministeeriumi moodustamine sellel korral jäi, ei ole teada. Neljandal korral valmistati Autotranspordi Ministeeriumi asutamist teistsugusel viisil ette ning sellel ei olnud enam pistmist kohaliku initsiatiiviga. 5. novembril 1952 anti välja NSVL-i autotranspordi ja maanteed ministri käskkiri, mille kohaselt tuli ministeerium moodustada kõigis liidu-vabariikides.⁴³⁶

Majanduslike ministeeriumide kõrval tehti väiksemas ulatuses ümberkorraldusi kultuurivaldkonna organisatsiooni juhtimises. Kunstide Valitsuse ja Kultuurhariduslike Asutuste Komitee ebamäärasest staatusest põhiseaduslike institutsioonidenä kirjutati töös juba varem (vt peatükk 1.1.). Peale nende valitsemisorganite tuleb nimetada Kinematograafia Ministeeriumit.⁴³⁷ Kaheldamatult tulenes selle ministeeriumi asutamine Eestis 25. juulil 1946 NSV Liidu Kinokomitee ümberkujundamisest liidulis-vabariiklikuks Kinoministeeriumiks.⁴³⁸

Kõige mastaapsemad ümberkorraldused sõjajärgsel kümnendil tehti valitsuse struktuuris 1953. aastal ning need on seletatavad Stalini surma, võimuvahetuse ning -võitlusega NSV Liidu juhtkonnas. Tulevane ametite jaotus lepidi kitsamas ringis kokku piltlikult öeldes Stalini surivoodi juures ning esitati äärmiselt operatiivselt kinnitamiseks laiemale ringile. Veel enne Stalini eluküünla kustumist 5. märtsil kutsuti kokku NLKP KK, NSVL MN-i ja ÜNP ühis-koosolek, kus kokkulepitu heaks kiideti.⁴³⁹ Vaatamata sellele, et valitavate organite koosseisus tehtud muudatused – iseäranis valitsuse struktuuris – olid võrdlemisi ulatuslikud, tuleb nõustuda ajalooürija Juri Žukoviga, kelle sõnul ei saa kõneleda printsiipsaalselt uuest kõrgemate võimuorganite struktuurist.⁴⁴⁰ Esiteks jätkasid võimuladvikus Stalini-aegsed võimukandjad, kelle kavatsuste hulka ei kuulunud partei- ja valitsusorganite vahekordade korrigeerimine, teiseks võimendasid ka väiksema mastaabiga ümberkorraldused isiklikke vastuolusid, mis avaldusid muuhulgas partei- ja riigivõimu rivaliteedina ning konfliktidena valitsuse sees. Üheks sihiks võeti ministeeriumide arvu vähendamine, ent sellel ettevõtmisel ei olnud isegi lühiajalist organisatsioonilist efekti, sest täitevvõimu institutsioon ei tugevnenud ning valitsuse juhtimine ei tõhustunud. Ebaõnnestumise põhjusi tuleb otsida eelkõige NSV Liidu juhtimise isikukeskusest ning patrimoniaalsest võimust, mis ei jätnud ruumi organisatsioonikeskse juhtimiskultuuri väljaarendamisele. Kuidas olekski saanud olla

⁴³⁵ Eesti NSV Ministrite Nõukogu ja Eestimaa KP(b)P Keskkomitee määrus nr 6 Eesti NSV Autotranspordi ministeeriumi organiseerimisest, 25. veebruar 1949. – ERAF.1.4.725.141.

⁴³⁶ *Eesti NSV autotranspordi ja maanteed süsteemi asutused*, lk 44.

⁴³⁷ Ametlikes dokumentides kasutati Kinematograafia Ministeeriumi nimetuse kõrval eestipärasemat Kinoministeeriumi nimekuju.

⁴³⁸ *Eesti NSV kultuuriasutuste ajalooteatmik. II osa*, lk 12; NSVL ÜNP seadlus Kinokomitee ümberkujundamise kohta NSVL liidu-vabariiklikuks Kinoministeeriumiks, 20. märts 1946. – Nõukogude Sotsialistlikkude Vabariikide Liidu Ülemnõukogu Teataja, 28. märts 1946, nr 10 (419), lk 2.

⁴³⁹ 5. märtsil 1953 kogunes NLKP KK, NSVL MN ja ÜNP ühisistungile 236 inimesest. Vt: Жуков, Сталин: тайны власти, lk 593–612.

⁴⁴⁰ Samas, lk 604.

teisiti, kui kommunistlikku impeeriumit olid järgemööda vedanud Lenin ja Stalin, kes olid palju enam kui impeeriumi poliitilised liidrid.

1953. aasta märtsis kiirustades ellu viidud ümberkorraldusi NSV Liidu valitsusstruktuuris kopeeriti liiduvabariikides. Eesti NSV-s vormistati Moskvast dikteeritud valitsusasutuste struktuurireform 27. aprillil 1953.⁴⁴¹ Reorganiseerimine puudutas enim majanduslikke ministeeriume. Põllumajanduse juhtimine allutati ühele ministeeriumile – Sovhooside Ministeeriumi, Põllumajandusministeeriumi, Metsamajandusministeeriumi, NSVL Varumisministeeriumi ENSV Voliniku Valitsuse ning kolme ENSV Ministrite Nõukogu keskasutuse ühendamisel asutati liidulis-vabariiklik Põllumajanduse ja Varumise Ministeerium.⁴⁴² Ümberkorralduse tulemusel oli NSV Liidus üle paarikümne aasta esimest korda kogu põllumajanduse organisatsiooniline ja tootmispõhine juhtimine viidud ühe ministeeriumi alluvusse. Siiski ei olnud 1953. aasta kevadel loodud “superministeeriumil” pikka eluiga. Juba 19. septembril 1953 lahutati ministeeriumist sovhooside juhtimine ning taastati Sovhooside Ministeerium.⁴⁴³

Tööstussektoris ühendati liidulis-vabariikliku alluvusega Kergetööstuse Ministeerium ja Toiduainetetööstuse Ministeerium Kerge- ja Toiduainetetööstuse Ministeeriumiks, mis tegutses nagu Põllumajanduse ja Varumise Ministeeriumgi lühikest aega. Nimelt jagati 27. aprillil 1953 asutatud ministeerium sama aasta septembris kaheks: Laiatarbe Tööstuskaupade Ministeeriumiks ja Toidukaupade Tööstuse Ministeeriumiks.⁴⁴⁴ Kosmeetilise muudatusena võib välja tuua Metsatööstuse Ministeeriumi järjekordset ümbernimetamist Metsa- ja Paberitööstuse Ministeeriumiks, millist nimetust oli asutus kandnud 1948.–1951. aastani.⁴⁴⁵

Koguni kahel korral reformiti 1953. aasta jooksul transpordisektorit. Kui 19. juunil 1953 moodustati jaanuarikuus asutatud Autotranspordi Ministeeriumi ja mitme valitsusasutuse ühendamise teel Teede- ja Transpordimajanduse Ministeerium, siis oktoobris muudeti valitsusasutus Autotranspordi ja Maanteed Ministeeriumiks.⁴⁴⁶

⁴⁴¹ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Eesti NSV liiduvabariiklike ministeeriumide ümberkujundamise kohta, 27. aprill 1953. – Eesti NSV Teataja, 1953, 6, 53.

⁴⁴² *Eesti NSV põllumajandussüsteemi organisatsioon*, lk 32.

⁴⁴³ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Eesti NSV Sovhooside Ministeeriumi moodustamisest, 19. september 1953. – Eesti NSV Teataja, 1953, 12, 155.

⁴⁴⁴ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Eesti NSV liiduvabariiklike ministeeriumide ümberkujundamise kohta, 27. aprill 1953. – Eesti NSV Teataja, 1953, 6, 53; Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Eesti NSV Laiatarbe Tööstuskaupade Ministeeriumi moodustamisest, 19. september 1953. – Eesti NSV Teataja, 1953, 12, 153; Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Eesti NSV Toidukaupade Tööstuse Ministeeriumi moodustamisest, 19. september 1953. – Eesti NSV Teataja, 1953, 12, 154.

⁴⁴⁵ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Eesti NSV liiduvabariiklike ministeeriumide ümberkujundamise kohta, 27. aprill 1953. – Eesti NSV Teataja, 1953, 6, 53.

⁴⁴⁶ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Teede ja Transpordimajanduse Ministeeriumi organiseerimisest, 19. juuni 1953. – Eesti NSV Teataja, 1953, 8, 82; Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Eesti NSV Autotranspordi ja Maanteed Ministeeriumi organiseerimisest, 31. oktoober 1953. – Eesti NSV Teataja, 1953, 12, 156.

Lisaks põllumajanduse ja tööstuse juhtimise uuele korraldusele moodustati liiduvabariikides veel üks “superministeeriumi” mõõtu valitsemisorgan Kultuuriministeerium. Asutus tekkis Kinematograafia Ministeeriumi, Kunstide Valitsuse, Raadioinformatsiooni Komitee, Kultuurhariduslike Asutiste Komitee, Polügraafiatööstuse, Kirjastuste ja Raamatukaubanduse Valitsuse ja Eesti Vabariikliku Tööjõureservide Valitsuse ühendamisel.⁴⁴⁷

1953. aasta riigiorganite reform puudutas samuti Siseministeeriumit ja Riikliku Julgeoleku Ministeeriumit, mis liideti taas omavahel. Ühendministeerium hakkas kandma Siseministeeriumi nime. Eesti NSV Siseministeerium moodustati seaduslikult 27. aprillil 1953.⁴⁴⁸ Ent faktiliselt hakkas ühendministeerium tegutsema juba varem. Valitsemisasutuse käivitamise ajaks võib lugeda 1953. aasta märtsi teist poolt, kui senine ENSV riikliku julgeoleku minister Valentin Moskalenko nimetati NSVL siseministri käskkirjaga ühendatud ministeeriumi etteotsa.⁴⁴⁹ Täielikuks formaalsuseks võib lugeda mittefunktsioneerinud Sõjaministeeriumi ümbernimetamist Kaitseministeeriumiks,⁴⁵⁰ mis oli tingitud NSV Liidu Sõja- ja Mereväe Ministeeriumi reorganiseerimisest Kaitseministeeriumiks.⁴⁵¹

I.5. Ministrite Nõukogu töökorraldus

Ministrite Nõukogu kui täidesaatva võimuorgani käsitlemisel tuleb teha vahet MN-i liikmetel (vt lähemalt peatükk 1.1.) ja MN-i töötajatel. Kahe kategooria ühisosaks oli MN-i juhtkond – esimees ja tema asetäitjad, – kes olid nii MN-i liikmed kui ka MN-i töötajad. MN-i töötajad omakorda jaotati kolme rühma: juhtkond, esimehe ja aseesimeeste sekretariaat ja Asjadevalitsus.⁴⁵² Viimast nimetati normatiivaktides MN-i aparaadiks, mille ülesandeks oli valitsuse töö korraldamise eest vastutamine. Asjadevalitsuse põhimääruse järgi oli asutuse ülesanne tegeleda valitsuse kompetentsi kuulunud küsimuste ettevalmistamisega Ministrite Nõukogule läbivaatamiseks ning süstemaatilise kontrolli tagamine partei ja valitsuse otsuste täitmise üle.⁴⁵³ Asjadevalitsus koosnes osakondadest ja sektoritest, mida juhtis asjadevalitseja. Viimane pidi juhinduma Ministrite Nõukogu esimehe ja esimehe asetäitjate instruksioonidest. Selles uurimuses MN-i aparaadi temaatikal pikemalt ei peatuta.

⁴⁴⁷ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Eesti NSV liiduvabariiklike ministeeriumide ümberkujundamise kohta, 27. aprill 1953. – Eesti NSV Teataja, 1953, 6, 53.

⁴⁴⁸ Samas.

⁴⁴⁹ Tannberg, „*Lubjanka marssal*”. II, lk 58–59.

⁴⁵⁰ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Eesti NSV liiduvabariiklike ministeeriumide ümberkujundamise kohta, 27. aprill 1953. – Eesti NSV Teataja, 1953, 6, 53.

⁴⁵¹ Гарнюк, *Совет народных комиссаров СССР*, lk 17.

⁴⁵² Niisugune jaotus esineb paljudes Ministrite Nõukogu puudutavates dokumentides.

⁴⁵³ Eesti NSV Ministrite Nõukogu Asjadevalitsuse põhimäärus. Tallinn: [Eesti NSV Ministrite Nõukogu] 1983.

Eesti NSV Ministrite Nõukogul oli kaks kollegiaalset organit: Ministrite Nõukogu, mis tegutses valitsusliikmete täiskogu koosoleku vormis, ning Ministrite Nõukogu Büroo. Esimesena nimetatu oli põhiseadusejärgne täidesaatev-korraldav organ, kuhu kuulsid kõik MN-i liikmed. Kuna Ministrite Nõukogu võis ametkondlikus asjaajamises tähistada nii tema täiskooosseisu kui ka kitsamat ringi, nimetati Ministrite Nõukogu täiskogu sovetlikus asjaajamises mõnikord “pleenumiks”.⁴⁵⁴ Retrospektiivselt väärib pleenumi mõiste kasutamist veel tänapäevalgi, juhul kui on vaja teha vahet Ministrite Nõukogul ja tema Bürool.⁴⁵⁵

Kahest valitsusorganist tähtsam oli vaieldamatult Ministrite Nõukogu Büroo. Bürood võib sisuliselt lugeda kõrgeimaks liiduvabariigi täidesaatva võimu organiks, mis funktsioneeris valitsuse alatise organina 1943. aastast.⁴⁵⁶ Büroole olid antud kõik Ministrite Nõukogu õigused. Organi koosseisu kuulusid valitsusjuht ja tema asetäitjad. Ministrite Nõukogu Büroo kõrval oli MN-i pleenum teisejärguline valitsusorgan. MN-i pleenum kogunes harva ning langetas lõplikke otsuseid väheolulistest küsimustes, olgugi et koosolekutel võidi vaadata läbi ka tähtsamaid eelnõusid. Valitsusorgani koosolekutel olid regulaarselt päevakorras rahvamajanduse plaanid, eelarve projektid, ent need suunati täiendavaks ülevaatamiseks ja kinnitamiseks MN Büroole, kust need edastati heakskiitmiseks Ülemnõukogusse. Tunduvalt rohkem kulutati koosolekutel aega kõikvõimalike aruannete ärakuulamisele, alates rahvamajandusplaani aasta- ja kvartaliaruannetest ning lõpetades ministeeriumide ja keskasutuste aruannetega. Peale võrdlemisi ajamahuka, kuid sisutühja aruannete kuulamise kinnitati MN-i koosolekutel Büroos või ringküsitluse korras vastuvõetud õigusakte, mis olid ammugi jõustunud. Lisaks juba loetletud küsimustele arutati MN-i täiskogu koosolekutel kaadriasju. Selles valdkonnas esines 1940. aastatel kahe valitsusorgani vahel kõige rohkem kattuvust. Riigiaparaadi juhtiva kaadri kinnitamise ja vabastamise otsuseid võidi vastu võtta nii MN-i pleenumil kui ka büroo koosolekul. Enamasti ei menetletud ühte ja sama küsimust mõlemas organis, ehkki 1940. aastate keskel esitati mõnikord Büroos vastu võetud kaadriotsused kinnitamiseks pleenumile. Sel juhul vormistati kaadriküsimuse kohta Ministrite Nõukogu määrus alles pärast MN-i täiskogu koosoleku toimumist. Siiski hakkas 1940. aastate keskpaigast alates MN-i pleenumil vastuvõetud kaadriotsuste arv vähenema, mida võib seletada koosolekute toimumise liiga pika intervalliga. Selles olukorras oli operatiivsem võtta otsuseid vastu MN Büroos.

⁴⁵⁴ Ministrite Nõukogu “pleenumi” mõistet kasutati aeg-ajalt büroo dokumentides, nagu näiteks MN-i koosoleku kokkukutsumise puhul või büroo otsuse saatmisel MN-i koosolekule kinnitamiseks.

⁴⁵⁵ Mõiste esineb Ministrite Nõukogu eriuurimustes. Vrd: Van den Berg, *Organisation*, lk 191, 270.

⁴⁵⁶ Seaduslikult sai Büroo alatise organi staatuse tunduvalt hiljem, olles ümber nimetatud “Presiidiumiks”. Vt: Seadus Eesti NSV Ministrite Nõukogu kohta, 14. detsember 1978. – ERA.R-1.3.11425, l 1–25.

Otsuste langetamise koondumine väiksema liikmete arvuga kolleegiumi kätte ei olnud iseloomulik üksnes täidesaatvale-korraldavale võimule. Liiduvabariigi kõrgemates parteiorganites oli samasugune vahekord keskkomitee ja tema Büroo (Presiidiumi) vahel, kuid selle vahega, et partei põhikirjas oli sätestatud täidesaatvate organite moodustamine partei "jooksvaks tööks".⁴⁵⁷ Põhiseaduslikult oli reguleeritud samuti seadusandliku võimu organisatsiooni juhtimine, kus Ülemnõukogu alatiseks organiks oli Ülemnõukogu Presiidium.

Lisaks Ministrite Nõukogu pleenumile ja Büroole arutati valitsuse kompetentsi kuulunud küsimusi ka muudel foorumitel, nagu valitsuse juhtkonna juures peetud koosolekutel ja *ad hoc* komisjonides.

Ministrite Nõukogu tööpraktikast ilmneb, et suhteliselt paljusid küsimusi ei pandud üldse arutusele valitsusorganite formaalsetel koosolekutel ega räägitud läbi muudel asjaoludel kokku kutsutud nõupidamistel, vaid need võeti vastu "ringküsitlese korras" või kiitsid Ministrite Nõukogu esimees või asetäitjad need mitteformaalsel moel heaks.

Olenemata otsuse langetamise viisist, anti liiduvabariigi kõrgeima täitevvõimu otsused välja kas määrustena või korraldustena. Nõukogude riigiõiguses rõhutati, et määrused olid valdavalt normatiivsed, sisaldades õigusnorme, aga korraldused enamasti mittenormatiivset laadi ning selgitati, et korraldused olid piiratud või ühekordse kehtivusega individuaalaktid, millega lahendati operatiivse juhtimise küsimusi.⁴⁵⁸ Sellest johtuvalt ei tehtud korralduste aluseks olevaid otsuseid tavaliselt kollegiaalselt, vaid Ministrite Nõukogu juhtkonna isikulisest tööjaotusest lähtuvalt.⁴⁵⁹

Valitsuse määruste ja korralduste kõrval oli NSV Liidu õigusaktide süsteemis hulga määrusi, mille andsid välja mitu institutsiooni ühiselt. Olulisem nende hulgas oli Ministrite Nõukogu ja partei keskkomitee määrus, mis sümboliseeris partei ja valitsuse ühtsust nagu ka kommunistliku partei "juhtivat ja suunavat" rolli riigi valitsemisel.⁴⁶⁰ Selle õigusakti olemasolu tõendas samuti parteiorganite vahetut osalemist täitevvõimu teostamisel.⁴⁶¹ NSV Liidus ulatus "ühismääruste" väljaandmise praktika 1930. aastatesse, saades alguse pärast Stalini lähedase kaasvõitleja Vjatšeslav Molotovi saamist NSVL RKN-i esimeheks. Ger P. van den Berg on paigutanud käsitletavad määrused oluliste poliitiliste otsuste hulka, mille vastuvõtmine pidi kuuluma riigiõiguslikult MN-i

⁴⁵⁷ "Jooksva töö" mõiste sisaldus 1939. aastal vastu võetud partei põhikirjas. Vt: Üleliidulise Kommunistliku (bolševike) Partei põhikiri, lk 22.

⁴⁵⁸ Sildmäe, *Nõukogude riigiorganid*, lk 143.

⁴⁵⁹ Need põhimõtted fikseeriti kirjalikult 1941. aasta kevadel. Vt: Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu ja EK(b)P Keskkomitee määruse eelnõu Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu töö korraldamise kohta, mai 1941. – ERA.R-1.1.60, 1 7–9.

⁴⁶⁰ Paavle, *Seadusest käskkirjani*, lk 535.

⁴⁶¹ Olev Liivik. Kas Eesti NSV-s oli olemas valitsus? Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu / Ministrite Nõukogu rollist liiduvabariigi valitsemisel 1944–1953. Ettekanne Tartu Ülikooli doktorantide seminaril 14. mai 2007.

pädevusse, sest need õigusaktid võisid sisaldada õigusnorme.⁴⁶² Eestisse jõudis ühismääruste väljaandmise praktika koos Nõukogude võimuga. Ühismääruste vastuvõtmine on hõlpsasti jälgitav alates 1940. aastate teisest poolest, kui õigusaktide kohta hakati pidama omaette arvestust ja nad eraldati ülejäänud Ministrite Nõukogu määrustest. Sellega seoses anti ühismäärustele spetsiaalne numeratsioon. Valitsuse määruste hulgas moodustasid ühismäärused suhteliselt ebaolulise koguse. 1949. aastal vormistati 52 ENSV MN-i ja EK(b)P KK määrust,⁴⁶³ aga MN-i määrusi oli koos salajaste määrustega 1153.⁴⁶⁴ Enam-vähem samasugune vahekord püsis Stalini valitsemisaja lõpuni. Ebaselge on ühismääruste menetlemise ja vastuvõtmise kord, kuna vastav regulatsioon puudus. Liiduvabariigi kollegiaalsete organite praktiline tegevus näitab, et suuremalt jaolt vaadati ühismääruseid läbi EKP KK Büroos, kuid osa projekte pandi eelnevale läbivaatamisele MN Büroo koosolekul. Viimasel juhul ei nimetatud koosolekul läbivaadatud küsimust ENSV MN-i ja EKP KK määruse eelnõuks, vaid otsuse või määruse projektiks, mis vajab EKP KK kooskõlastust.

Lisaks partei ja valitsuse ühismäärusele leidis Nõukogude õigusaktide hulgas muud liiki ühismääruseid. Ühes 1980. aastatel koostatud dokumendis on esitatud statistika järgmiste määruste kohta: EKP KK ja ENSV MN-i, ENSV MN-i ja ENSV Ametiühingute Nõukogu, ENSV MN-i ja ENSV ÜNP määrused, kolme osapoole määrused, nagu ENSV MN, EKP KK ja ENSV ÜNP ning ENSV MN, EKP KK ja ENSV Ametiühingute Nõukogu ning koguni neljapoolsed ühismäärused, kus osalisteks olid ENSV MN, EKP KK, ENSV Ametiühingute Nõukogu ja ELKNÜ KK.⁴⁶⁵ Usutavasti oleks teoreetiliselt olnud mõeldav vormistada isegi viiepoolset ühismäärust, kui kellelgi oleks ainult tulnud pähe lisada väljaandjate sekka Ülemnõukogu Presiidium. Stalini perioodil võeti partei ja valitsuse määruste kõrval kõige sagedamini vastu valitsuse ja ametiühingute määrusi. Näiteks 1949. aastal anti välja 23 ENSV MN ja ENSV Ametiühingute Nõukogu määrust.⁴⁶⁶ Suurem osa neist reguleeris sotsialistliku võistluse läbiviimist.

⁴⁶² Van den Berg, *Organisation*, lk 89.

⁴⁶³ ENSV MN ja EK(b)P Keskkomitee määrused nr 1–43, 1. jaanuar – 31. detsember 1949. – ERA.R-1.3.250; Salajased ENSV Ministrite Nõukogu määrused 1949. aastast. – ERA fond R-1, nimistu 5, säilikud 185–188.

⁴⁶⁴ ERA fond R-1, nimistu 3, säilikud 270–304 ja ERA fond R-1, nimistu 5, säilikud 184–188.

⁴⁶⁵ ENSV MN Presiidiumi istungi protokoll nr 3, 10. veebruar 1986. – ERA.R-1.3.3997, 1 123

⁴⁶⁶ ENSV MN ja ENSV Ametiühingute Nõukogu määrused nr 1–23, 1. jaanuar – 31. detsember 1949. – ERA.R-1.3.253.

1.5.1. Ministrite Nõukogu täiskogu

Sovetliku valitsemiskorralduse kehtestamisega Eestis moodustati 25. augustil 1940 ENSV Rahvakomissaride Nõukogu. Uue valitsuse ametiseseadmine ei olnud pöördeline sündmus annekteeritud Eesti valitsemises, vaid eeskätt etiketi-vahetus. Rahvakomissaride Nõukogu jätkas sealt, kus 21. juunil 1940 ametisse seatud Johannes Varese nukuvalitsus lõpetas.

Indrek Paavle hinnangul oli RKN lühikese aja jooksul pärast moodustamist liiduvabariigi võimukeskuseks, sest parteiaparaat ei olnud veel tegutsema hakanud. Tema põhiliseks argumendiks on Moskva spetsiaalse kontrollorgani ÜK(b)P KK ja NSVL RKN Eesti NSV voliniku aparaadi töötajate osalemine RKN-i koosolekutel. I. Paavle selgitab, et niipea kui liiduvabariigi kesktrasandil mindi üle nõukogulikule parteikesksele juhtimissüsteemile ja EK(b)P KK Büroo hakkas pidama oma istungeid, rauges voliniku aparaadi funktsionääride huvi RKN-i koosolekutel osalemise vastu. Võimukeskuse muutumisel toob Paavle olulise daatumina välja 12. septembri 1940, kui EK(b)P KK I sekretär Karl Säre tegi teatavaks rahvakomissariaatide ja muude organisatsioonide juhtimise jaotamise partei keskkomitee sekretäride vahel, mis tähendas formaalse parteilise kontrolli sisseseadmist täidesaatva võimu teostamise üle liiduvabariigis ja tegeliku võimu järkjärgulist üleminekut parteiaparaadile.⁴⁶⁷

Esimestel kuudel kogunes RKN koosolekutele enam-vähem samas rütmis nagu Varese nukuvalitsus. Septembris ja oktoobris peeti kuus keskmiselt 12 RKN-i ametlikku koosolekut, aga alates novembrist kuni Saksamaa – NSV Liidu sõja puhkemiseni saadi kokku keskmiselt seitse korda kuus.⁴⁶⁸ Koosolekute sageduse vähenemist alates novembrist on seletatud ENSV RKN-i töökorraldusse sisseviidud muudatusega. Sestpeale võis RKN-i pädevusse kuulunud “kiireloomulisi” ja “väikese tähtsusega” asju võtta vastu “ringküsitluse korras”. I. Paavle oletab, et see klausel ei suurendanud mitte ainult valitsuse huvi langetada otsuseid väljaspool koosolekute raamistikku, vaid oli põhjuseks, miks RKN-i koosolekute sagedus vähenes ning valitsusliikmete motivatsioon koosolekutel osaleda langes. Suurimateks koosolekutel puudujateks tõusid liiduvabariigi mõjukamad rahvakomissarid eesotsas kergetööstuse rahvakomissari Arnold Veimeri ning ENSV RKN-i juhtkond valitsusjuhi Johannes Lauristiniga. Ühtlasi kasvas mittesisuliste koosolekute osakaal, mis kutsuti kokku selleks, et kinnitada formaalselt juba vastuvõetud otsuste nimekiri.⁴⁶⁹

Järgmiseks oluliseks verstepostiks Ministrite Nõukogu arengus oli ENSV RKN Büroo moodustamine. Valitsusorgani asutamise vajadus tulenes samasuguse organi loomisest NSV Liidu kesktrasandil 1941. aasta märtsis. Valitsusorgani loomiseks hakati tegema ettevalmistusi Eestiski, ent büroo tööle-rakendamiseni ENSV-s 1941. aastal siiski ei jõutud (vt lähemalt peatükk 1.5.2.).

⁴⁶⁷ Paavle, *The Council of People's Commissars*, lk 227–228.

⁴⁶⁸ Samas, lk 223.

⁴⁶⁹ Samas, lk 223, 225, 226.

Sõja ajal kogunes Nõukogude tagalasse evakueeritud valitsuse tuumik võrdlemisi tihti. Siiski olid kokkusaamised ebaregulaarsed, sõltudes suurel määral liiduvabariigi juhtivate funktsionääride asukohast ja liikumisest. Kõige ebaühtlasemad olid intervallid 1942. aasta koosolekute vahel, mis võisid küündida mitme kuuni. 1941. aasta sügisest kuni ENSV-sse tagasipöördumiseni 1944. aasta suvel tuldi kokku Leningradis, Tšeljabinskis, Moskvas ja enne Eestisse tagasipöördumist uuesti Leningradis. Tavaliselt jäid ametlikelt foorumitelt eemale sõjaliste ning kaasmaalaste evakuatsiooniküsimuste eest vastutanud funktsionäärid. ENSV RKN-i koosolekud jäid harvemaks pärast ENSV RKN Büroo tegevuse käivitamist 1943. aasta suvel. Sellegipoolest koguneti 1940. aastate keskpaigani täies koosseisus hilisemate aastatega võrreldes veel üpris tihti. 1944. aasta lõpukuudest alates kuni 1945. aasta sügiseni saadi kokku keskmiselt kaks korda kuus. 1946. aastast alates hakkas koosolekute sagedus kiiremas rütmis vähenema. Kui 1946. aastal peeti veel 18 Ministrite Nõukogu koosolekut,⁴⁷⁰ siis 1947. aastal tuldi kokku kõigest kaheksal korral.⁴⁷¹ 1947. aastaks ei olnud MN koosolekute arvu vähenemine kaugeltki peatunud. Olukord stabiliseerus õigupoolest alles 1950. aastate alguses, kui MN-i pleenumit tavatseti kokku kutsuda keskmiselt üks kord kvartalis. Kirjeldatud arengute tulemusel jäi MN-i pleenum 1940. aastate keskpaigaks reaalselt Ministrite Nõukogu otsuste menetlemise ja määruste vastuvõtmise formaalsetest protseduuridest kõrvale. Kujunenud olukorda ei leevendanud ka MN Büroo vastuvõetud, ringküsitlese teel või töökorras vastuvõetud määruste ja korralduste nimekirjade kinnitamine, mida valitsusorgani koosolekute protokollide järgi regulaarselt tehti.

Ministrite Nõukogu täiskogu marginaliseerimine ei olnud kohalik ilming. Kuna NSVL MN Büroo (Presiidium) toimetas valitsuse nimel, ei saanud Eestiski olla teistmoodi. Kitsamas ringis otsuste vastuvõtmisel olid omad eelised, mida Nõukogude ajal ei püütudki varjata. Üheks oluliseks märksõnaks oli operatiivsus.⁴⁷² Ministrite Nõukogu täiskogu koosolekute miinuseks oli seevastu osavõtjate rohkus. Peale formaalsete valitsusliikmete, kelle arv ulatus 1940. aastate keskel ligi kolmekümneni, võttis pleenumi koosolekute osa hulga muid tegelasi. Alates 1940. aastate keskpaigast osales MN-i koosolekutel valitsusliikmetega võrdsetel alustel valitsuse juures asunud keskasutuste ja teiste liiduvabariikide riigiasutuste esimehi, aga samuti üleliiduliste ministeeriumide volinikke ning liidulise alluvusega asutuste juhte. Kui sõjaeelsel ajal tehti koosoleku kvoorumi lehtede põhjal ranget vahet valitsuse liikmete ja muude valitsusasutuste esindajate vahel, siis 1940. aastate teisel poolel lülitati kõik osavõtjad ühte nimekirja. 1940. aastate keskpaigaks moodustas see kirju seltskond umbes kolmandiku pleenumi osavõtjatest. Nendele lisaks trükiti

⁴⁷⁰ ENSV MN koosolekute nr 1–18 otsuste protokollid, 1946. aasta. – ERA.R-1.3.102.

⁴⁷¹ ENSV MN koosolekute nr 1–8 otsuste protokollid, 1947. aasta. – ERA.R-1.3.170.

⁴⁷² Vt: Sildmäe, *Nõukogude riigiorganid*, lk 140, 156, 157.

kvoorumilehtedele vahetevahel koosolekule kutsutud ametkondade esindajate nimed ja ametikohad.

Üsna pea pärast ENSV valitsuse moodustamist muutus selle täiskogu koosolekust osavõtt institutsioonikeskseks. Ministrite Nõukogu pleenumi töökorralduse järgi ei olnud valitsusliikmel tingimata vaja isiklikult koosolekule ilmuda, vaid ta võis sinna saata mõne oma asetäitjatest. Selle eriklausli poolest erines ENSV MN EKP KK Büroost, ENSV ÜNP-st jt valitavatest organitest, mille koosolekutel võisid osaleda täieõiguslikud liikmed, keda asendada ei saanud. Mis puutub ENSV valitsusse, siis esines juba sõjaeelsel perioodil juhtumeid, kui rahvakomissaride asetäitjaid oli RKN-i koosolekul ligemale samapalju kui valitsusliikmeid.⁴⁷³

Sõjajärgsetel aastatel püüti valitsusliikmete koosolekutel käimise distsipliini tugevdada. 13. augustil 1946 võttis Ministrite Nõukogu oma koosolekul vastu otsuse, mille järgi olid kõik ENSV ministrid, ENSV MN-i juures asuvate komiteede esimehed ning peavalitsuste juhatajad kohustatud valitsuse liikmetena isiklikult võtma osa MN-i koosolekutest. Ministri, peavalitsuse juhataja või komitee esimehe eest võis valitsuse koosolekule tulla teda asendanud asetäitja, aga ainult juhtudel, kui asutuse juht puudus töölt haiguse tõttu või oli ametiülesannete täitmisel väljaspool Tallinna.⁴⁷⁴ Võimalik, et selle otsuse ajendiks oli 13. augusti koosolekule eelnenud MN-i koosolekud, millelt osavõtt muutus järjest loiumaks. Vaadates koosolekute kvoorumilehti otsusele eelnenud kuudel, torkab negatiivses mõttes silma 7. juuni.⁴⁷⁵ Sellel koosolekul võis olla paarkümmend puudujat, kelle allkirju või kelle asendaja allkirju kvoorumilehel ei ole. Rangelt võttes lisanduvad neile ametkondade juhid, kes saatsid MN-i koosolekule oma asetäitja. Negatiivse statistika poolest võib nimetada 7. juuni koosoleku kõrval veel 1. augusti koosolekut, millel võis olla 24 puudujat.⁴⁷⁶ Nii 7. juunil kui 1. augustil oli kvoorumilehtedele kantud viiskümmend nime. Puudunute arvu kohta ei ole võimalik teha kindlaid järeldusi, sest valitsusorganite koosolekute kvoorumilehti ei saa samastada registreerimise lehega, mida koosoleku materjalide hulgas ei leidu. Ministrite Nõukogu ning MN Büroo koosoleku kvoorumilehed olid koostatud enne koosolekut. Sinna trükiti päevakord ning koosolekule oodatud isikute nimed ühes ametikohaga või asutuse nimega, mida nad esindasid. Asjaomased isikud pidid andma lehele oma allkirja, kuid ülemuse nime taha võis allkirja kirjutada tema asetäitja. Allkirja puudumine ei ole siiski piisavaks tõestuseks koosolekult puudumise kohta. Tarvitseb vaid uurida väikesekoosseisulise MN Büroo koosolekute kvoorumilehti mõistmaks, et allkirjade põhjal koosolekul viibinuid kindlaks teha ei ole võimalik. Leidub büroo koosolekute kvoorumilehti, millel ei ole ühtegi allkirja, ehkki säilinud on otsuste protokoll ja mõnikord ka sõnavõttude

⁴⁷³ Paavle. *The Council of People's Commissars*, lk 225–226.

⁴⁷⁴ ENSV MN koosoleku protokoll nr 13, 13. august 1946. – ERA.R-1.3.102, l 141.

⁴⁷⁵ ENSV MN koosoleku protokoll nr 9, 7. juuni 1946. – ERA.R-1.3.102, l 89–90.

⁴⁷⁶ ENSV MN koosoleku protokoll nr 12, 1. august 1946. – ERA.R-1.3.102, l 130–131.

protokoll.⁴⁷⁷ Niisugustel juhtudel ei tohiks koosoleku toimumises kahtlust tekkida (vt samuti peatükk 1.5.2.).

13. augustil 1946 vastu võetud otsus ei toonud nihet paremuse suunas. Valitsuse koosolekutelt puudujate arv oli endiselt märkimisväärne.⁴⁷⁸ Põhjuseks võis olla otsuse hambutus, mis vormistati kõigest protokollilisena ega toonud puudujatele kaasa sanktsioone. Koguni otsuse vastuvõtmine langes koosolekule, kus osavõtt oli keskmisest loium. Ministrite Nõukogu kuuest juhtkonna liikmest oli kohal kolm. Osavõtjate lehe põhjal ilmneb, et MN-i esimees Arnold Veimer ja MN-i esimehe asetäitja Hendrik Allik olid puhkusel ning teine asetäitja Arnold Kress komandeeringus. Uurides tähelepanelikult kvoorumi lehe allkirju, viibis kahekümne kahest ministrist koosolekul kõigest kolm. Umbes pooli puudunud ministreid esindasid nende asetäitjad, kuid ülejäänud ei saanud koosolekule kedagi.⁴⁷⁹

1940. aastate keskel oli MN-i koosolekutelt puudujate esirinnas riikliku julgeoleku minister Boris Kumm, siseminister Aleksander Resev, riigikaitse minister Lembit Pärn, riigikontrolli minister Artur Vaha ja välisminister Hans Kruus. Ei ole andmeid, et Boris Kumm oleks puudumise korral saatnud MN-i koosolekule oma asetäitjat. Teine sagedane puuduja Lembit Pärn ei oleks parima tahtmisegi korral saanud enda asemikku koosolekule saata, sest pseudo-ministeeriumi juhil ei olnud asetäitjat.

Kuidas seletada ministrite sagedasi puudumisi ENSV MN-i koosolekutelt? Näib, et valitsusliikmete sagedase puudumise peamiseks põhjuseks ei olnud tihe töögraafik ega pidev Eestist eemalviibimine, vaid vähene motiveeritus koosolekutele ilmuda. Osa ministeeriumide haldusalasse kuulunud küsimusi valitsuses ei arutatud peaaegu üldse või juhtus seda haruharva. Selliste ministeeriumide hulka kuulusid näiteks Riikliku Julgeoleku Ministeerium, Siseministeerium ja Välisministeerium. Nende valitsusorganite juhtkond asetses ka puudujate pingerea tipus. Loomulikult oli ministreid, kes käisid püüdlikumalt MN-i koosolekutel või saatsid sinna oma asendaja. Mõistetavalt olid kohusetundlikumad need ministrid, kelle juhitud haldusala arutati Ministrite Nõukogus sagedamini.

⁴⁷⁷ Ainuüksi 1946. aasta kohta leiab 49 protokollil hulgast tervelt seitse, millel ei olnud ühegi Büroo liikme allkirja. Vt: ENSV MN Büroo koosolekute originaalid nr 1–49, 1. jaanuar – 30. detsember 1946. – ERA.R-1.3.104.

⁴⁷⁸ Stalini valitsemisaastatel võib MN-i koosolekute arvu vähenemise ja koosolekutest osavõtu vahel näha pöördvõrdelist seost. Väiksema arvu koosolekute juures 1940. aastate lõpul ja 1950. aastate algul oli osavõtt koosolekutest aktiivsem kui 1940. aastate keskpaigas, kui MN pleenum kogunes sagedamini.

⁴⁷⁹ ENSV MN koosoleku protokoll nr 13, 13. august 1946. – ERA.R-1.3.102, l 138–139.

1.5.2. Majandusnõukogust Ministrite Nõukogu Bürooni

NSV Liidu Ministrite Nõukogu Büroo eeskujul moodustatud ENSV MN Bürool oli 1940. aastatel ja 1950. aastate algul vähe ühist oma Moskva nimekaimuga. Erinevalt NSVL MN Büroost, mille liikmeskonna moodustas Poliitbüroo tuumik, kuulus käsitletaval perioodil EKP KK Büroosse liiduvabariigi kõrgeimast võimuladvikust ainsana MN-i esimees. Liiduvabariigi valitsusorganil ei olnud ulatuslikke volitusi ega pädevust majandusvaldkonna juhtimisel ja korraldamisel nagu NSVL MN Bürool. Valitsemise tsentraliseerituse tingimustes võeti enamik liiduvabariigiga seondunud otsuseid vastu Moskvast, aga liiduvabariigi juhtkonna ülesandeks sai kesk võimu otsuste vahendamine. Otsuste vahendaja rollis olid sageli liiduvabariigi parteiaparaat ja EKP KK Büroo, kuid nende vormistamine õigusaktidena ning ellurakendamine jäeti tavaliselt valitsuse ülesandeks. Valitsuse liinis toimus otsuse eelnõude läbiarutamine suuremalt jaolt MN Büroos.

Enne kui asuda ENSV MN Büroo käsitlemise juurde, on oluline käsitleda Büroo asutamisele eelnenud arenguid ja protsesse. Ministrite Nõukogu Büroo eelkäijaks loetakse mitmel põhjusel 1937. aastal NSVL RKN-i alalise komisjonina moodustatud Majandusnõukogu.⁴⁸⁰ Sarnaselt bürooga ning osaga valitsuse kolleegiumidest ja komisjonidest, mida organiseeriti enamlaste võimu haaramisest saadik, oli Majandusnõukogu RKN-i kitsama ringi kollegiaalne organ. Nõukogu ülesannete hulka kuulusid – nagu väljendab selle nimi – majandusküsimuste arutamine ja otsustamine, mis olid arvatud valitsuse pädevusse. Nõukogu vastutusalasse kuulusid rahvamajanduse aasta- ja kvartaliplaanide läbivaatamine ja esitamine RKN-le heakskiitmiseks, valdkondlike varustuse ja muude plaanide kinnitamine, hindade, töö ja töötasude küsimused, majandusorganite loomine ja likvideerimine ning riigiomandi alluvuse määramine ja mõned muud vähemtähtsad küsimused.⁴⁸¹

Majandusnõukogul ei olnud õigust vastu võtta üldkohustuslikke õigusakte, aga ta võis välja anda spetsiaalseid määrusi ja korraldusi, mis olid siduvad rahvakomissariaatidele, liiduvabariigi RKN-le ja kohalikele nõukogudele.⁴⁸² Seega olid Majandusnõukogu volitused kitsamad kui hilisemal bürool, mis tegutses mäletatavasti MN-i õigustes ja langetas otsuseid MN-i nimel. Kui büroo ja Ministrite Nõukogu vahele võiks panna võrdusmärgi, siis seda ei ole võimalik teha Majandusnõukogu ja RKN-i puhul.

Majandusnõukogul oli koosseisu poolest võrdlemisi suur ühisosa hilisema bürooga. Organi liikmeteks olid RKN-i esimees, RKN-i esimehe asetäitjad ning ametiühingute nõukogu esimees.⁴⁸³ Viimane ei kuulunud MN Büroo liikmete hulka ega olnud ka Majandusnõukogu võtmetegelane.

⁴⁸⁰ Van den Berg, *Organisation*, lk 246–247; Watson, *Molotov and Soviet Government*, lk 135; Хлевнюк, *Политбюро*, lk 253.

⁴⁸¹ Watson, *Molotov and Soviet Government*, lk 134.

⁴⁸² Van den Berg, *Organisation*, lk 240.

⁴⁸³ Хлевнюк, *Политбюро*, lk 253.

Liiduvabariikides loodi Majandusnõukogud G. van den Bergi andmetel alles 1940. aastal.⁴⁸⁴ Eesti NSV Majandusnõukogu asutati 2. oktoobril 1940 vastavalt ENSV RKN-i otsusele.⁴⁸⁵ Majandusnõukogu liikmeteks said RKN-i esimees Johannes Lauristin, tema asetäitjad Oskar Sepre ja Nigol Andresen ning kerge-tööstuse rahvakomissar Arnold Veimer. Säilinud dokumentide põhjal võib nentida, et ENSV valitsuse juhtkond asus 1940. aasta sügisel tegema aktiivselt ettevalmistusi Majandusnõukogu organisatsiooni loomiseks, võttes aluseks teiste liiduvabariikide seadusandluse. Nähtavasti oldi veendunud, et ENSV Majandusnõukogust tuleb sama mõjukas valitsusorgan nagu NSV Liidus. Üleliidulise Majandusnõukogu eeskujul pidi kohalikust Majandusnõukogust saama määrusi ja korraldusi andev komisjon. Luua tuli spetsiaalne sekretariaat kuue sektoriga, mis tähendanuks ulatuslikku dubleerimist Majandusnõukogu sekretariaadi ja RKN Asjadevalitsuse asjaajamises.⁴⁸⁶

Paraku jäi suurem jagu kavandatud realiseerimata. Kõige tõenäolisemaks põhjuseks oli Moskva huvi raugemine liiduvabariigi Majandusnõukogu väljaarendamise vastu, mille tõttu jahtus kiiresti ka liiduvabariigi juhtide ind. Seletamatutel asjaoludel saatis ENSV valitsusjuht alles 1940. aasta lõpul Moskvasse kinnitamisele 2. oktoobri 1940 määruse Majandusnõukogu asutamise kohta.⁴⁸⁷ Kas ENSV valitsuse määruse kõrgemad instantsid ka kinnitasid, on küsitav.

Majandusnõukogu funktsioneeris lühikest aega, 1940. aasta oktoobrist 1941. aasta märtsini. Ligemale kuue kuu jooksul peeti kümme koosolekut. 15. mail 1941 esitas Majandusnõukogu üks kahest töötajast A. Tõldsepp komisjoni möödunud tegevuse kohta minoorsetes toonides aruande. Halvasti oma pettumust varjates tunnistas ta, et Majandusnõukogust ei saanud mõjukat valitsusorganit. Tema arvates hakkas Majandusnõukogu tegevus 1941. aasta algul juba hoogu võtma, aga vajus kiiresti ära, sest nõukogu liikmed ei olevat tööga ülekoormatuse tõttu enam koosolekutele kogunenud. Tõldsepa kinnitusel hakati Majandusnõukogule saabunud küsimusi saatma otsustamisele RKN-le või langetasid otsused RKN-i esimehe asetäitja ja RKN-i asjadevalitseja.⁴⁸⁸ Nähtavasti ei pühendatud Tõldseppa Majandusnõukogu tegevuse hääbumise tagamaadesse, mis seletataks ehk avameelsust, millega enamasti Nõukogude funktsionäär ühe organisatsiooni tegevust ei valgustanud. Majandusnõukogu lühikesele eksistentsile hinnangu andmisel tuleb tingimata arvestada, et vastu-pidi kavandatud ei saanud Majandusnõukogust RKN-i määrusi ega korraldusi andvat valitsusorganit. Kümne nõukogu koosoleku põhjal võib märkida, et

⁴⁸⁴ Van den Berg, *Organisation*, lk 245–246.

⁴⁸⁵ ENSV Rahvakomissaride Nõukogu otsus Majandusnõukogu asutamise kohta, 2. oktoober 1940. – ERA.R-1206.1.1, 1 1.

⁴⁸⁶ ENSV RKN määruse projekt Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu juures asuva Majandusnõukogu tegevuse kujundamise kohta, november 1940. – ERA. R-1206.1.4, 1 1,2; Majandusnõukogu koosoleku protokoll nr 1, 8. oktoober 1940. – ERA.R-1206.1.9, 1 1–4.

⁴⁸⁷ ENSV RKN esimehe kirja projekt ÜK(b)P KK-le ja NSVL RKN-le, detsember 1940. – ERA.R-1206.1.8, 1 57, 58.

⁴⁸⁸ Aruanne Majandusnõukogu tegevuse kohta, 15. mai 1941 – ERA.R-1206.1.8, 1 1, 2.

koosolekutel arutatud küsimuste ring oli suhteliselt kitsas ning päevakordade kogumaht tagasihoidlik. Kokkusaamistel arutati põhiliselt erasektori väikekätiste varustamise, kätiste jaotamise ja allutamise küsimusi, uute majandusorganite loomist ja hindadega seonduvat. Eraldi nõuaks uurimist, kui palju Majandusnõukogus heakskiidetud küsimusi üldse ENSV RKN või rahvakomissariaadid õigusaktideks vormistasid ja ellu viisid.

Tõldsepa järeldusega, et Majandusnõukogu ei õnnestunud normaalsel kujul käivitada, ei jää muud üle kui nõustuda. 1941. aasta jaanuari “kriisist” komisjon enam ei toibunudki. Eelviimane koosolek peeti 14. jaanuaril 1941 ning viimast korda saadi kokku 27. märtsil 1941. Pärast seda Majandusnõukogu kaotati, mida põhjendati RKN-i töö ümberkorraldamisega.⁴⁸⁹

Eesti NSV RKN-i töö ümberkorraldamine ei tähendanud vähemat ega rohkemat kui järjekordse kitsama ringi juhtorgani RKN Büroo organiseerimist. Uue valitsusorgani moodustamise vajadus tulenes NSVL RKN Büroo moodustamisest, mis organiseeriti NSVL RKN-i ja ÜK(b)P KK 21. märtsi 1941 määruse põhjal.⁴⁹⁰ Eesti NSV-s formuleeriti Büroo ülesanded 1941. aasta mais järgmiselt: rahvamajanduse plaanide ja eelarve ettevalmistamine ja ENSV RKN-le kinnitamiseks esitamine, varustusplaanide kinnitamine, jooksvate majanduse, halduse ja kultuurilise ülesehitustöö küsimuste otsustamine ning sõjalise tähtsusega majandus- ja mobilisatsiooniküsimuste läbivaatamine.⁴⁹¹ ENSV RKN Büroo liikmed kinnitati ametisse EK(b)P KK Büroo istungil 12. juunil 1941. Büroo koosseisu pidid hakkama kuuluma RKN-i esimehe ja tema asetäitjate kõrval veel EK(b)P KK sekretär Nikolai Karotamm ning kergetööstuse rahvakomissar Arnold Veimer – kokku kaheksa inimest.⁴⁹² Liiduvabariigis vastuvõetud otsuse pidi kinnitama ÜK(b)P KK Poliitbüroo, ent kõrgeima parteiorgani päevakorda küsimus ei jõudnudki.⁴⁹³

Miks jäi ENSV RKN Büroo koosseis Moskvast kinnitamata, võib ainult aimata. Küllap oli riigi juhtkonnal ja võimuaparaadil sõja puhkemise järel kiireloomulisemaid ülesandeid, kui ametisse kinnitada liiduvabariigi täitevvõimu organi koosseis. Suure tõenäosusega jäi sellel põhjusel ENSV RKN Büroo esimesel Nõukogude aastal kogunemata, ehkki Eerik-Juhan Truuvälja nõukogudeaegsest käsitlusest liiduvabariigi valitsuse kohta on võimalik välja lugeda vastupidist. Truuvälja väitel vaadati bürool “materjalid läbi asjaomase rahvakomissari juuresolekul vastava töölõigu eest vastutava RKN esimehe asetäitja ettekandel”.⁴⁹⁴ Ainsatki dokumenti, mis tõestaks büroo koosolekute toimumist 1941. aastal, Truuväli ei nimeta.

⁴⁸⁹ Samas, 1 1, 2; Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu määrus Majandusnõukogu likvideerimise kohta, dateerimata. – ERA.R-1206.1.25, 1 1.

⁴⁹⁰ Хлевнюк, *Политбюро*, lk 253.

⁴⁹¹ Paavle, *The Council of People's Commissars*, lk 223–224.

⁴⁹² EK(b)P KK Büroo istungi protokoll 10, 12. juuni 1941. – ERAF.1.4.71, 1 100–101.

⁴⁹³ Paavle, *The Council of People's Commissars*, lk 224.

⁴⁹⁴ Truuväli, *Kodanliku riigiaparaadi purustamine*, lk 80.

Ei ole sugugi võimatu, et Moskva tahtis Eesti NSV, aga miks mitte ka teiste liiduvabariikide büroode moodustamisega venitada. Sellele võimalusele osutab 1941. aasta märtsis kõrgemalt poolt antud korraldus hakata pidama valitsuse “kitsendatud koosolekuid”. Korralduse täitmiseks jäeti ebanormaalselt lühike aeg, millest annab tunnistust 31. märtsil 1941 vastu võetud ENSV RKN-i “täiesti salajane” määrus. Nimetatud õigusakti põhjal kohustati vabariikliku alluvusega linnade ja maakonna täitevkomiteede juurde looma 1. aprilliks 1941 “kitsendatud koosseisuga istungid”.⁴⁹⁵ Tänu ENSV RKN-i määruse olemasolule on ilmne, et kitsendatud koosseisuga koosolekute pidamise kohustus anti liiduvabariigile kõrgemalt poolt. Eesti NSV valitsusel tuli omakorda forsseerida kitsendatud koosolekutest osavõtjate loetelu kinnitamist maakondades ja suuremates linnades. Miks nõuti määruse elluviimist sisuliselt kohe, ei ole arhiiviallikate põhjal võimalik selgitada. Tuleb siiski tunnistada, et õigusakti õigeaegne täitmine oli hea tahtmise korral realistlik, sest koosoleku koosseis oli täitevkomiteele ametikoha täpsusega ette kirjutatud. Kuna NSVL RKN-i määrust liiduvabariikide kitsendatud koosseisuga koosolekute kohta ei ole õnnestunud leida, tuleb kasutada ENSV RKN-i määrust kindluses, et liiduvabariikide ja täitevkomiteede kitsendatud koosseisuga koosolekute koosseis komplekteeriti ühesugusel põhimõttel. Eesti NSV valitsuse määruse kohaselt pidid maakonna ja linna täitevkomitee koosoleku koosseisu kuuluma täitevkomitee esimees, parteikomitee I sekretär, sõjakomissar, parteikomitee sõjalise osakonna juhataja, täitevkomitee maaosakonna juhataja, SARK-i osakonna juhataja ning sõjaväegarnisoni olemasolu korral selle ülem. Uurides ENSV RKN-i kitsendatud koosseisuga koosolekutel osalenuid, kelle kohta leidub andmeid kahelt koosolekult, ilmneb, et liiduvabariigi tasandil ei erinenud selle komplekteerimine vähimalgi määral maakonna ja linna täitevkomiteedest. Eesti NSV RKN-i kitsendatud koosseisuga koosolekutelt osavõtjad olid ENSV RKN-i esimees Johannes Lauristin, EK(b)P KK I sekretär Karl Säre, ENSV sõjakomissar Ljusin, EK(b)P KK sõjalise osakonna juhataja Karl Kanger, ENSV RKN-i esimehe asetäitja Arnold Kress, riikliku julgeoleku rahvakomissar Boris Kumm ning sõjaväe poolt Balti sõjalaevastiku ülemjuhataja admiral Vladimir Tributs.⁴⁹⁶ Kitsendatud koosolekute päevakorrad olid vastavuses kollegiaalse organi koosseisuga. Istungitel arutati valdavalt armee vajadusi, sealhulgas maade eraldamist armeele, sõjaväega seotud ehitustöid ja mobilisatsiooni-küsimusi. Ajavahemikus 10. aprillist 20. juunini 1941 koguneti üheksal korral.⁴⁹⁷

21. märtsil 1941 anti lisaks NSVL RKN-i ja ÜK(b)P KK ühisele määrusele NSVL RKN Büroo moodustamise kohta välja teinegi määrus, mis reguleeris RKN-i töökorraldust. Määruse alusel kehtestati RKN-i juhtkonna vahel tööjaotus rahvakomissariaatide juhtimise ja nende tegevuse kontrollimise ees-

⁴⁹⁵ Väljavõte Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu määrusest nr 597, 31. märts 1941. – ERA.R-1.5.11, l 147.

⁴⁹⁶ ENSV RKN kitsendatud koosolekute protokollid, 10. aprill, 16. aprill 1941. – ERA.R-1.5.13, l 1–3.

⁴⁹⁷ Paavle, *The Council of People's Commissars*, lk 224.

märgil.⁴⁹⁸ Samamoodi pidi toimitama liiduvabariikides. Sellel eesmärgil valmis 1941. aasta kevadel projekt ENSV valitsuse juhtkonna tööjaotuse kohta.⁴⁹⁹ Erinevalt NSVL valitsusest ei põhinenud ENSV MN-i juhtkonna tööjaotus 1941. aastal ega sõjajärgsetel aastatel kitsalt harukondlikul põhimõttel. Üheks põhjuseks võis olla MN-i juhtkonna väiksem koosseis võrreldes NSVL keskvalitsusega. Eesti NSV-s kuulusid valitsusjuhi ja tema asetäitjate vahel jaotamisele kõikide ministeeriumide, valitsusasutuste, liiduvabariigi keskasutuste, riiklike ja kvaasi-ühiskondlike organisatsioonide ning liiduliste asutuste ja ettevõtete kureerimine. ENSV RKN-i esimehe Johannes Lauristini pädevuses olid näiteks sõjalised ja kaadriküsimused. Konkreetsetest valitsusasutustest jäid tema kureerimisele SARK, RJRK ja Kohtu Rahvakomissariaat, Riiklik Arbitraaž ning ENSV RKN-i alaline esindus NSVL RKN-i juures.⁵⁰⁰ Valitsusjuhi kureeritavate asutuste koosseis võis teatud määral varieeruda, ent tema vastutusalasse kuulusid kindlasti valitsuse kaadrid ning organisatsioonilised ja riigikaitse küsimused.

Saksamaa ja NSV Liidu vahel sõja puhkemise järel moodustati 11. juulil 1941 Eesti NSV-s NSV Liidu Riikliku Kaitsekomitee eeskujul erakorraline partei ja valitsusorgan Vabariiklik Kaitsekomitee. Organi koosseisus olid võrdselt esindatud partei- ja valitsusfunktsionärid. Komitee esimeheks sai parteijuht Karl Säre ja tema asetäitjaks Johannes Lauristin. Komitee ülejäänud liikmed olid EK(b)P KK II sekretär Nikolai Karotamm, riikliku julgeoleku rahvakomissar Boris Kumm ning ÜK(b)P KK ja NSVL RKN-i volinik Vladimir Botškarjov. Vabariikliku Kaitsekomitee olulisemate ülesannetena määratleti kindlustuste ehitamise organiseerimine, tööstuse allutamine sõjalistele vajadustele, evakueerimise korraldamine ning mitteevakueeritavate väärtuste hävitamine.⁵⁰¹ Erinevalt GKO-st jäi ENSV erakorralise partei-valitsuse haldusorgani tegevus lühiajaliseks, lõppedes 1941. aasta augustis, kui Saksa armee vallutas Tallinna.

ENSV RKN Büroo hakkas formaalselt tegutsema 1943. aastal Vene NFSV-s. Valitsusorgani faktilise käivitamise ajastus ei olnud kõige õnnestunud. ENSV juhtkond paiknes sel ajal küll ajutiselt Moskvast, kuid büroo liikmetel tuli tööasjus tihti Moskvast ära olla, mistõttu oli keeruline kogu valitsuse juhtkonda koosolekule saada. Kahjuks ei võimalda ENSV valitsuse säilinud materjalid büroo organiseerimise tagamaid teada saada. Sellel põhjusel tuleb leppida tõdemusega, et ju oli Büroo moodustamiseks 1943. aastal olemas vajadus või nõudsid seda kõrgemad instantsid.

⁴⁹⁸ Хлевнюк, *Политбюро*, lk 252–253.

⁴⁹⁹ ENSV RKN esimehe ja esimehe asetäitjate tööjaotus, dateerimata. – ERA.R-1.1.214, I 56, 57. Dokument pidi valmima mais või hiljem, sest selles oli Neeme Ruusi nimi, kes kinnitati EK(b)P KK Büroo poolt RKN esimehe asetäitjaks 10. mail. Vt: *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 346.

⁵⁰⁰ Paavle, *The Council of People's Commissars*, lk 225.

⁵⁰¹ Saueauk, *Nõukogude julgeolekuorganite ja Eestimaa Kommunistliku Partei koostöö*, lk 83.

Esimest korda toimus büroo koosolek 23. augustil 1943. Protokoll järgi kestis nõupidamine veidi vähem kui kaks tundi: alustati kell 10.05 ja lõpetati kell 12. Päevakorras oli neli punkti, millest üks oli salastatud ega olnud protokollis pealkirja ega otsusena nähtav.⁵⁰² Esimesel Büroo koosolekul osalesid selle liikmetena RKN-i esimehe kohusetäitja Oskar Sepre ning RKN-i esimehe asetäitjad Arnold Veimer ja Arnold Kress. Neljas Büroo täieõiguslik liige Nigol Andresen puudus. 1943. ja 1944. aasta Büroo koosoleku protokollide vormistamise põhjal võib aru saada, et Büroo liikmeks oli veel Eduard Päll, kes töötas 1941.–1943. aastani RKN-i esimehe asetäitjana, ent oli Büroo tegevuse käivitamise ajaks üle viidud EK(b)P KK propagandasekretäriks. Keskkomitee sekretärid figureerisid RKN Büroo liikmete seas 1944. aasta lõpuni, kuid nende nimetamise ja lahkumise kohta Büroost rohkem andmeid ei ole. Järgnevatel aastatel osalesid keskkomitee sekretärid koosolekutel harvemini ja enamasti mõne konkreetse päevakorrapunkti arutamisel. Sagedamini kutsuti Büroo koosolekule keskkomitee aparaadi töötajaid, kuid nemadki võtsid osa kindla päevakorrapunkti arutamisest.

ENSV Ministrite Nõukogu Büroo tegevuse uurimise muudab keeruliseks valitsusorgani statuudi ja töökorralduslike dokumentide puudumine. Sõjajärgsete aastate kohta võib täheldada, et valitsusjuht ja tema asetäitjad lülitsid ametisse asumise järel automaatselt Büroo tegevusse ning langesid vabastamise korral Büroost välja. Ei ole veenvaid tõendeid, et kõrgemad parteiorganid või Ministrite Nõukogu oleks sõjajärgsel kümnendil kinnitanud Büroo koosseisu. Pärastpoole hakkas MN Büroo liikmeid kinnitama EKP KK Büroo, ent see võis tuleneda asjaolust, et loobuti põhimõttest, mille järgi moodustasid MN Büroo valitsuse esimees ja tema asetäitjad. Järelikult võis Büroo liikmeskonna moodustamise selgete raamide kadumise ning MN Büroo koosseisu kohta EKP KK Büroo langetavate otsuse vahel olla kasuaalne seos. Niikaua kui Büroo koosseis oli üheselt determineeritud, ei kinnitanud parteiorganid valitsuse Bürood ametisse, kuid nende põhimõtete hülgamisel tuli mängu EKP KK Büroo. Ei ole kindlalt võimalik tõestada, kuid arvatavasti tegi esimest korda EKP KK Büroo MN Büroo liikme kohta otsuse 1958. aastal, kui MN-i esimehe asetäitja kohalt vabastatud Arnold Veimer jäeti edasi Büroo liikmeks.⁵⁰³ Järgnevatel aastatel kinnitas liiduvabariigi kõrgeim parteiorgan MN Büroosse nii üksikuid liikmeid, aga samuti korrapäraselt ka Büroo tervet koosseisu, mis langes enam-vähem samale ajale, kui ÜN-i istungil nimetati vormiliselt ametisse uus liiduvabariigi valitsus.

Hilisstalinismi aastatel koosnes ENSV MN Büroo enamasti kuuest liikmest: valitsusjuhust ja tema viiest asetäitjast. Kaadrimuudatuste korral liikmete arv

⁵⁰² ENSV RKN Büroo koosoleku protokoll nr 1, 23. august 1943. – ERA.R-1.1.204, 13–5. Salastatud küsimusi oli Büroo koosolekute päevakorras pidevalt, kuigi korraga mitte enam kui üks või kaks. Salastatud küsimused protokolliti eraldi ja koondati aasta kaupa kaustadesse.

⁵⁰³ EKP KK Büroo istungi protokoll nr 20, 5. august 1958. – ERAF.1.4.2194, 197.

ajutiselt vähenes. Pikemat aega oli valitsuse juhtkond väiksemaarvulisem 1951.–1953. aastani, kui viie valitsusjuhi asetäitja asemel oli ametis neli.⁵⁰⁴

Kogu vaadeldava perioodi tegutses ENSV MN Büroo regulaarselt ning tiheda töögraafiku alusel. 1940. aastate keskel peeti koosolekuid keskmiselt üks kord nädalas, kuid 1940. aastate lõpul koosolekute sagedus kasvas. Kui 1945. aastal ja 1946. aastal peeti vastavalt 48 ja 49 koosolekut, siis 1947. aastal kerkis koosolekute arv 70-ni.⁵⁰⁵ Koosolekute arvu lagi saavutati 1949. aastal 84 koosolekuga.⁵⁰⁶ 1950. aastatel püsis Büroo koosolekute arv stabiilselt viiekümnekuuekümne ringis.

Vaatamata koosolekute arvu suurenemisele, muutusid nende päevakorrad pikemaks. 1940. aastate keskel, kui nädalas peeti tavaliselt üks koosolek, oli päevakorrapunktide arv veel kümme ringis. Vaadeldava perioodi lõpuks 1952. aastal, kui nädalas toimus kuni kaks koosolekut, võis päevakorra pikkus ületada kolmekümne piiri.⁵⁰⁷ Sarnased tendentsid iseloomustasid NSVL MN Bürood. 1947. aastal pidas NSVL MN Büroo kaks koosolekut, millel oli päevakorras rohkem kui 40 küsimust, kuid 1949. aastal oli sama pika või pikema päevakorraga koosolekuid juba 27, kusjuures mõnel korral vaadati läbi üle saja küsimuse.⁵⁰⁸

Siiski ei jaotunud Moskvast ega Tallinnas MN Büroo koosolekute koormus ühtlaselt. Mõnikord tuldi väljaspool korraliste koosolekute rutiinset rütmi kokku ainult ühe päevakorrapunkti pärast, kuigi vastuvõetud otsusega oleks kannatanud oodata korralise koosolekuni. Tihti pikenes koosoleku päevakord kohepeal või vahetult enne istungit esitatud küsimuste arvel. Selgi puhul ei ole täheldatav, et päevakorda lülitatud küsimused oluks tingimata kiireloomulist laadi. Suhteliselt harva esines juhtumeid, kui kogu koosoleku päevakorda ei jõutud läbi võtta ning osa punkte tuli lükata järgmise koosoleku päevakorda.

Ministrite Nõukogu Büroo koosolekud kestsid harilikult mitu tundi. Terviklikuma ülevaate saab 1940. aastate keskel toimunud koosolekutest, kui fikseeriti püüdlikumalt nii koosviibimise algus kui ka lõpp. Hilisematel aastatel märgiti protokollis ainult koosoleku algusaeg. 1946. aastast on andmed kõikide koosolekute täpse läbiviimise aja kohta. Kõige sagedamini koguneti istungile reedel algusega kell 16. Protokollidest ilmneb, et 1946. aastal vältasid lühimad koosolekud tund aega. Päevakorrapunktide arvu ning koosoleku pikkuse vahel seosed puudusid. Näiteks kahel järjestikusel päeval, 6. ja 7. detsembril kestsid koosolekud mõlemal korral üks tund. Kui 6. detsembril vaadati läbi kümme küsimust, kusjuures neli neist väljaspool päevakorda, siis 7. detsembril oli kavas

⁵⁰⁴ MN esimehe asetäitjate arv kahanes neljani pärast Hendrik Alliku tagandamist 1950. aasta detsembri lõpus. Varasem seis taastus 1953. aasta märtsis Arnold Greeni nimetamisega MN esimehe asetäitjaks.

⁵⁰⁵ Vt: ENSV MN Büroo protokollid 1945., 1946. ja 1947. aasta kohta. – ERA.R-1.3.49, 104 ja 171.

⁵⁰⁶ ENSV MN Büroo koosolekute protokollid 1949. aasta kohta. – ERA.R-1.3.326.

⁵⁰⁷ ENSV MN Büroo koosolekute protokollid 1952. aasta kohta. – ERA.R-1.3.586

⁵⁰⁸ *Политбюро ЦК ВКП(б) и Совет Министров СССР*, lk 485–511, 530–537.

ainult kolm päevakorrapunkti.⁵⁰⁹ Pikematel õhtutel istuti koos terve tööpäeva jagu. 28. juunil peeti tõeline maratonistung, mis kestis 8,5 tundi, olgugi et koosolekuga alustati tavapärasel ajal kell 16. Tol korral vaadati koosolekul läbi 22 päevakorrapunkti.⁵¹⁰

Büroo protokollide põhjal ole võimalik täpselt kindlaks teha, kes Büroo liikmetest koosolekul osalesid, kes puudusid. Kui juhtivate parteiorganite istungitel fikseeriti nimeliselt koosolekust osavõtjad, siis Ministrite Nõukogus kasutati kvoorumilehti, millele trükiti lisaks päevakorra ka osavõtjate nimed. Sel moel oli Büroo liikmetel enne koosolekut või koosoleku ajal võimalik kirjutada oma nime taha allkiri. Teoreetiliselt võinuks niisugune allkirjade andmise viis toimida, aga praktika oli teistsugune. 1946. aastal peetud 49 koosolekust on 30 koosoleku kohta võimalik nimeliselt selgitada, kes Büroo liikmetest koosolekul tegelikult osalesid. Täiesti lootusetu on seis kuue koosolekuga, sest nende kvoorumilehtedel ei ole ühtegi allkirja. Ülejäänud kolmeteistkümne koosoleku kohta ei ole teada, kas mõni Büroo liige jättis allkirja andmata puudumise, hilinemise, koosolekult varasema lahkumise või lihtsalt hooletuse tõttu.

Edasisi uurimisvõimalusi pakuvad kindlasti 1940. aastate keskel kvoorumilehtedele kantud põhjused Büroo liikmete puudumise kohta koosolekutelt, milleks olid kas komandeering, puhkus või haigus. 1946. aasta jooksul fikseeriti nimetatud puudumise põhjusi 29 korral. 1940. aastate lõpuks oli aga puudumise põhjuste märkimisest täielikult loobutud.

Tulles tagasi Büroo koosolekute osavõtjate juurde tuleb märkida, et peale Büroo liikmete võtsid neist regulaarselt osa MN-i asjadevalitseja ning tema puudumise korral asjadevalitseja asetäitja. Asjadevalitseja ülesandeks oli päevakorra ja koosoleku protokoll allkirjastamine. Samuti tuli asjadevalitsejal olla aruandjaks valitsuse tööd puudutavate organisatsioonilist laadi küsimuste ettekandmisel. Muude eelnõude tutvustamise kohustus pandi ministritele, valitsusasutuste juhtidele, MN Asjadevalitsuse osakondade või sektorite juhtivtöötajatele, kes moodustasid Büroo koosoleku osavõtjate enamuse, kuid nad ei viibinud koosolekul korraga, vaid nendesse puutuva päevakorrapunkti arutamise juures. Büroo liikmeid seevastu eelnõude esitajate hulgas ei olnud.

Büroo koosolekul läbiarutatud küsimuste kohta vormistati otsuste protokoll. Võrreldes muude liiduvabariigi kollegiaalsete organitega võisid Büroo koosolekul läbiarutatud küsimuste lahendused märkimisväärselt varieeruda. Reastamata nad esinemissageduse järgi võib nimetada järgmised:⁵¹¹

- 1) Kehtestati Ministrite Nõukogu määrus. Mõnikord rõhutati otsuses eraldi läbiarutatud projekti kinnitamist, millele lisati klausel määruse kehtestamise korra kohta või täpsustati kinnitatud otsuse sisu ja pealkirja.
- 2) Esitatud projekti täiendati ja kehtestati Ministrite Nõukogu määrus.

⁵⁰⁹ ENSV MN Büroo koosoleku protokollid nr 45 ja 46, 6. ja 7. detsember 1946. – ERA.R-1.3.104, I 359–361, 364, 365.

⁵¹⁰ ENSV MN Büroo koosoleku protokoll nr 24, 28. juuni 1946. – ERA.R-1.3.104, I 195.

⁵¹¹ Loetelu on koostatud MN Büroo 1945.–1953. aasta koosolekute protokollide pistelise läbitöötamise põhjal.

- 3) Esitatud projekti tuli täiendada, täpsustada või muuta. Pärast seda tuli kehtestada Ministrite Nõukogu määrus töökorras, st Büroole ei olnud vaja projekti teist korda esitada.
- 4) Projekt lükati tagasi ja tuli töötada ümber.
- 5) Projekt jäeti kehtestamata ja võeti päevakorrast välja.
- 6) Määruse eelnõu kiideti heaks ja esitati kinnitamiseks EKP KK-le. Vahetevahel viidati MN-i ja KK määruse projekti heakskiitmisele või küsimuse saatmisele EKP KK-le, ilma et projekti oleks koosolekul sisuliselt arutatud.
- 7) Esitati eelnõu ÜNP-le.
- 8) Esitati määruse eelnõu NSV Liidu valitsusele.
- 9) Võeti vastu protokolliline otsus (ettekannete, aruannete jms põhjal).

Kokkuvõttes avaneb Stalini-aegsest Eesti NSV Ministrite Nõukogust ja selle arengust üsna vastuoluline pilt. Lühikese aja jooksul 1940.–1941. aastani jäeti suurem osa ENSV RKN-i liikmeid valitsuse töö ümberkorraldamise tulemusel selle tegevusest sisuliselt kõrvale. Valitsus lakkas täiskooresseisus funktsioneerimast kollegiaalse organina, tulles vaid kokku teatud formaalsuste täitmiseks. Liiduvabariigi valitsuse nimel hakkas toimetama valitsuse juhtkond, moodustades kitsama ringi kollegiaalse organi, mis kandis 1943. aastast Büroo nime. Büroo oli moodustatud seadusliku aluseta konstitutsioonivälise organina. Sellel organil oli mõningaid sarnaseid jooni NSV Liidu Ministrite Nõukogu Bürooga, mille eeskujul liiduvabariigi organ loodi. Sarnaselt NSV Liidu MN Bürooga koosnes selle liikmeskond valitsuse juhtkonnast, funktsioneeris põhimõtteliselt ministeeriumideülese struktuurina; samuti oli liiduvabariigi Bürool alates 1940. aastate keskpaigast regulaarne ja tihe koosolekute graafik ning suhteliselt pikad päevakorrad, mis tuli läbi töötada. Ent kas Büroo olemasolu ja tegevus muutis ENSV Ministrite Nõukogu hästifunktsioneerivaks bürokraatlikuks süsteemiks, nagu kirjeldab Yoram Gorlizki NSV Liidu valitsust hilisstalinismi aastatel NSVL MN Büroo (Presiidiumi) tegevuse põhjal? Gorlizkiga jätkates võib küsida, kas ENSV valitsus ja selle Büroo olid Stalini aja neopatriomiaalse valitsemissüsteemi osad ning kas ENSV MN-i näitel saab NSV Liidu juhtimist selle madalamatel tasanditel lugeda ratsionaalseks? Viimasele küsimusele vastamiseks oleks vaja uurida kogu liiduvabariigi valitsemisstruktuuri, aga kui pidada silmas kitsamalt Stalini otsest mõju ENSV valitsusele, siis võib ENSV Ministrite Nõukogu käsitleda Stalini neopatriomiaalse valitsemissüsteemi osana.⁵¹²

⁵¹² Vrd Gorlizki, *Ordinary Stalinism*.

2. MINISTRITE NÕUKOGU JA KAADRIPOLIITIKA ÜLDPÕHIMÕTTED

Sovetlikust kaadripoliitikast kirjutades osundatakse tihti Stalini surematule aforismile “Kaadrid otsustavad kõik”. Tõepoolest, kaadrid olid politiseeritud küsimus, millele pöörati suurt tähelepanu kõikides eluvaldkondades ja organisatsioonides. Olulised märksõnad olid kaadri kasvatamine, ettevalmistamine, valimine ja paigutamine.⁵¹³ Kaadripoliitikat suunas, juhtis ja kontrollis NLKP ning tema keskseks instrumendiks oli alates 1920. aastatest kuni impeeriumi kokkuvarisemiseni nomenklatuuri põhimõte.⁵¹⁴ Nomenklatuuri all mõisteti salajast nimekirja partei- ja riigiaparaadi, ühiskondlike organisatsioonide ja teiste institutsioonide juhtivatest ametikohtadest, mis vajasid parteiorganite otsest kinnitust või vähemalt heakskiitu.⁵¹⁵ Nõukogude kaadripoliitika ühe kõige olulisema elemendina – selle teostamise vahendina – pidi nomenklatuur kindlustama parteilise kontrolli valitsemise ja ühiskonna juhtimise üle ning hoolitsema kaadripoliitiliste eesmärkide realiseerimise eest.

Stalini valitsemise perioodil segunesid kaadripoliitikas, nagu muudiski poliitika valdkondades väärtuspõhised ehk ideoloogilised ja pragmaatilised aspektid.⁵¹⁶ Historiograafias on nende aspektide relevantsust hinnatud erinevalt. Totalitaarse mudeli toetajad on esiplaanile tõstnud režiimi manipuleeriva omaduse, millega allutati partei- ja riigi funktsionäärid ideoloogilise ajupesu tulemusel režiimi tahtele, kes kasutas neid nende endi tahte vastaselt režiimi tööriistana.⁵¹⁷ Revisionistlik koolkond seevastu on pidanud ideoloogia tähendust kaadripoliitikale väheoluliseks, märkides, et kesksel kohal olid hoopis funktsionääride majanduslik huvitatus ning sotsiaalse karjääri võimalused.⁵¹⁸ Uue kultuuriajaloo toetajad kõnelevad kaadri vabatahtlikust kaasamisest, ideaalpildi järgi viimistlemisest ning kohandamisest uute mängureeglitega. Ideoloogia

⁵¹³ Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat*, lk 1.

⁵¹⁴ Rigby, *The origins of the nomenklatura system*; Коржихина & Фигатнер, *Советская номенклатура*; Зеленов, *Рождение партийной номенклатуры*; Tannberg, *Moskva institutsionaalsed ja nomenklatuursed kontrollimehhanismid*; Михаил Восленский. Номенклатура: Господствующий класс Советского Союза. London: Overseas Publications Interchange Ltd 1990; Moshe Lewin. *Rebuilding the Soviet Nomenklatura 1945–1948*. – *Cahiers du Monde russe*, 2003, No 2–3, lk 219–251.

⁵¹⁵ Коржихина & Фигатнер, *Советская номенклатура*, lk 25–27.

⁵¹⁶ Feest, *Zwangskollektivierung im Baltikum*, lk 71.

⁵¹⁷ “Totalitaristide” töödes on seda lähenemist laiendatud stalinliku kaadri kõrval kogu ühiskonnale. Tuntumatest NSV Liidu ajaloo uurijatest jagab seda seisukohta Merle Fainsod. Vrd: Fainsod, *How Russia is Ruled*.

⁵¹⁸ Seda seisukohta on toetanud järjekindlalt Sheila Fitzpatrick. Vrd: Sheila Fitzpatrick. *Education and Social Mobility in the Soviet Union, 1921–1934*. Cambridge 1979; Sheila Fitzpatrick. *Stalin and the Making of a New Elite, 1928–1939*. – *Slavic Review*, 1979, No 3, lk 377–402.

asemel, mida lugesid keskseks elemendiks totalitaarse koolkonna uurijad, rõhutakse diskursustele ning sotsiaalsetele praktikatele.⁵¹⁹

Stalinlikus Eestis, iseäranis sõjajärgsel perioodil, tuli kaadripoliitikas leida tasakaal idealistlike eesmärkide ja realistlike võimaluste vahel. Esmatähtis oli kommunistlikule režiimile sotsiaalse baasi loomine, mis tähendas partei mõju laiendamist liiduvabariigis nii partei liikmete arvu suurendamise teel kui ka juhtivate ametikohtade hõivamisega kommunistide poolt.⁵²⁰ Partei liikmete arvu kasv oli eriti muljetavaldav 1945.–1947. aastani, suurenedes enam kui kuus korda. 1945. aasta alguses oli EK(b)P parteiorganisatsioonis arvel 2409 kommunisti ja liikmekandidaati, aga 1948. aasta alguseks oli kommunistide arv suurenenud 16 390-ni.⁵²¹ Partei liikmeskonna põhiliseks kasvu allikaks olid demobiliseeritud sõjaväelased ning NSV Liidust saabunud kommunistid.⁵²² Esimesena nimetatud olid põhiliselt Eesti Laskurkorpuse punaarmeeelased, aga teiste hulgas oli nii etnilisi eestlasi kui ka teiste rahvuste esindajaid. Kolmanda kategooriana, keda Nõukogude režiim rohkem hindas, olid sõja ajal NSV Liitu evakueeritud Eesti elanikud. Seevastu Saksa okupatsiooni ajal Eestis viibinuid ehk suuremat osa Eesti elanikkonda umbusaldati. Parteijuht Nikolai Karotamm kuulutas 1944. aasta lõpul EK(b)P KK V pleenumil oma kaasvõitlejate ees, et Saksa okupatsiooni ajal Eestis olnuid parteisse vastu ei võeta.⁵²³ Parteijuhi sõnum tuleb paigutada äsjase Eesti tagasivallutamise ja Saksamaa – NSV Liidu sõja konteksti. Praktikas ilmselt Karotamme avaldusest sõna-sõnalt kinni ei peetud, sest parteisse võeti mida aeg edasi, seda rohkem sõja ajal Eestis viibinud inimesi. Kohalike elanike täieliku välistamispoliitika vastu räägib samuti tõsiasi, et teataval määral rakendati sõja ajal Eestisse jäänuid riigi-aparaadis, ehkki nende osaks jäid madalamad ametipostid.⁵²⁴ Liiduvabariigi juhtivad partei- ja riigiametid komplekteeriti siiski mõõndusteta usaldusväärsemate kategooriate esindajatest. Kui parteiaparaat pidi arusaadavalt koosnema kommunistliku partei liikmetest, siis juhtivatele ametikohtadele riigiaparaati värvati kommunistide kõrval ka parteituid (vt lähemalt peatükid 3.3. ja 4.1.). Nemadki kuulusid eespool loetletud kategooriate hulka. Karjääri-võimalused parteituna jäid sellegipoolest piiratuks, sest riigiaparaadi tippu – valitsuse liikmeteks – sõjajärgsel perioodil mitte-kommuniste ei nimetatud.

⁵¹⁹ Vrd: Kotkin, *Magnetic Mountain*; vt ka: Feest, *Zwangskollektivierung im Baltikum*, lk 72–73.

⁵²⁰ Jelena Zubkova. Probleemne tsoon: Balti vabariikide sovetiseerimise iseärasused sõjajärgsel ajal 1944–1952. – Eesti NSV aastatel 1940–1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Koost Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv 2007, lk 189–190.

⁵²¹ Коммунистическая Партия Эстонии в цифрах 1920–1980: Сборник статистических данных. Таллин: Ээсти раамат 1983, lk 88.

⁵²² *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 186–187; Zubkova, *Probleemne tsoon*, lk 192.

⁵²³ EK(b)P KK V pleenumi stenogramm, 1. detsember 1944. – ERAF.1.4.105, l 37.

⁵²⁴ Kuuli, *Stalini-aja võimukaader*, lk 62.

Parteitute rakendamine riigiaparaadis ei olnud sugugi ainus kompromiss, mida sõjajärgses kaadripoliitikas kasutati. Järeleandmisi tehti näiteks ametnikkonna ettevalmistuse ja töökogemuse arvel. 1946. aasta alguses oli parteistatistika kohaselt 416 juhtivtöötajast⁵²⁵ kõrgharidus 86-l, keskharidus 194-l ja põhikooli- või algharidus 136 funktsionääril.⁵²⁶ Nähtavasti tundsid parteijuhid juhtiva kaadri kehva üldharidusliku ettevalmistuse asemel rohkem muret kaadri poliitilise küpsuse pärast. Vahetult sõja järel võeti suund kommunistliku partei ja juhtiva kaadri ideoloogilise ja praktilise ettevalmistuse parandamisele⁵²⁷ (vt lähemalt peatükid 3.4. ja 4.1.). Ümber korraldati kommunistlike õppeasutuste võrgustik: reorganiseeriti ja asutati parteikooale, et tõsta kaadri parteilist kvalifikatsiooni. Mis puutub 1940. aastate Eesti NSV-sse, siis jäi parteipoliitilise kõrghariduse omandamine väheste privileegiks ega olnud eelduseks juhtival ametikohal töötamisel ning eeliseks poliitilise karjääri tegemisel.⁵²⁸ 1950. aastaks oli 666 liiduvabariigi juhtivtöötaja seas parteiline haridus ainult sajalt inimesel, kellest vaid 21 olid parteipoliitilise kõrgharidusega.⁵²⁹ Vaatamata kaadri ulatuslikule sissetoomisele, ei jätkunud sõjajärgsetel aastatel liiduvabariigis ikkagi piisavalt juhtiva töö kogemusega inimesi. Liiduvabariigi keskorganites, kus kasutati ulatuslikumalt NSV Liidust saabunud, oli kaadritega seis parem kui maakondade või linnade partei ja nõukogude aparaatides, kus valitses mitte ainult kogenud, vaid isegi sobiliku kaadri põud. 1946. aasta alguses oli liiduvabariigi juhtiva kaadri hulgas 213 funktsionääri ehk iga teine, kelle juhtimiskogemus oli alla kolme aasta, samas kui juhtiva töökogemusega üle viie aasta oli 150 töötajat.⁵³⁰ Peale selle oli juhtkonna arvates kaadri poliitiline kvaliteet madal. 1940. aastatel ja 1950. aastate alguses vallandati sadu funktsionääre poliitilistel motiividel. Põhjuste ja ettekäänete spekter oli tagandamise korral võrdlemisi lai, alustades sotsiaalse päritoluga ja lõpetades poliitilise meelsusega (vt lähemalt peatükk 4.5.).

Mitmesuguseid puudusi toodi välja ka ENSV valitsusse kuulunute juures. Kui välja arvata parteitud, keda Eesti NSV valitsuses ei olnud, olid probleemid kaadriga enam-vähem sama laadi nagu muudes organisatsioonides. Paljudel valitsuse liikmetel oli oma valdkonnas vähene töökogemus, puudus erialane haridus, vähestel oli ette näidata parteipoliitiline haridus või läbitud parteikursused. Poliitiliste olude muutumisel ja kaadripoliitika jäigastumisel 1940. aastate lõpul tunnistati osa varem oma ametisse sobinud valitsusliikmeid saamatuteks ja ebakompetentseteks või kõrvaldati ametist poliitilistel põhjustel.

⁵²⁵ ÜK(b)P KK kogus juhtivtöötajate kohta statistikat valikuliselt. Valitsusliikmetest ei lülitatud kaadristatistikasse Ministrite Nõukogu esimehe asetäitjaid.

⁵²⁶ Liivik, "Kas minu saatus...", lk 341, 360.

⁵²⁷ Gorlizki & Khlevniuk, *Cold peace*, lk 32.

⁵²⁸ Liivik, "Kas minu saatus...", lk 341, 360.

⁵²⁹ Kokkuvõtlik statistiline aruanne ENSV juhtiva kaadri koosseisust 1. jaanuari 1950 seisuga, 14. veebruar 1950. – ERAF.1.307.33, l 84, 84p.

⁵³⁰ Kokkuvõtlikud andmed ENSV juhtivate töötajate kohta, 13. jaanuar 1947. – ERAF.1.307.6, l 14.

Järgnevat alapeatükides tutvustatakse Ministrite Nõukogu põhiseadusekohast moodustamist, antakse ülevaade valitsusliikmete arvust ja ametikohtade komplekteerimisest ning analüüsitakse põhjalikumalt kaadripoliitika peamist instrumenti nomenklatuuri eesmärgiga selgitada, kuidas funktsioneeris nomenklatuurisüsteem ENSV Ministrite Nõukogu näitel ning millised olid valitsusliikmete kinnitamise ja vabastamise mehhanismid ning partei- ja riigiorganite vahekorrad kaadriotsuste vastuvõtmisel. Nomenklatuurisüsteemi on iseloomustatud ideaalse instrumendina patrooni-kliendi suhete tugevdamiseks,⁵³¹ ent siinkirjutaja arvates toimis süsteem Stalini-aegse rahvusliiduvabariigi Eesti NSV Ministrite Nõukogu kontekstis peamiselt kontrollimehhanismina.

2.1. Nomenklatuur ja Eesti NSV valitsusliikmed

Nomenklatuuri süsteemi puhul on väidetud, et see oli üheks oluliseks meetodiks tsentraliseerimise tugevdamiseks ühelt poolt ja regionaalse ning valitsusasutuste juhtkonna õiguste piiramisel teiselt poolt. Nomenklatuur mõjutas märkimisväärselt kesk võimu ja liiduvabariigi vahetõrki, kuna nomenklatuursed reeglid kujunesid tähtsaks kontrolli vahendiks regioonide üle.⁵³²

Üks kontrolli eeldusi oli nomenklatuuri hierarhilisus. Nomenklatuuri vertikaalne ülesehitus määras, milline parteiorgan oli kohustatud võtma vastu otsuse konkreetse töötaja kohta.

Eesti NSV kaadri puhul saab kõneleda nomenklatuuri kolmest tasandist:

- 1) NLKP KK nomenklatuur,
- 2) EKP KK nomenklatuur,
- 3) linnakomitee ja maakonnakomitee⁵³³ nomenklatuur.

Lühemat aega oli olemas veel kaks tasandit. 1949.–1950. aastani oli sisse seatud madalama tasandina vallakomitee ametikohtade nimekirjad, mis kaotati seoses valdade likvideerimisega 1950. aastal.⁵³⁴ 1952.–1953. aastani, kui Eestis eksisteerisid oblastid, oli EKP KK ja madalama tasandi nomenklatuuri vahel oblastikomitee nomenklatuur.

Ametikoht võis korraga kuuluda rohkem kui ühte nomenklatuuri, mis tähendas eri tasandi ametikohtade nimekirjade osalist kattumist. Historiograafias on ametikohtade koondumist kõrgema tasandi nimekirjadesse nimetatud vertikaalseks

⁵³¹ Gill, *The Soviet Mechanism of Power*, lk 9. Patrooni-kliendi suhete ja patronaazi võrgustike kohta NSV Liidus on ilmunud ridamisi uurimusi. Lisaks väitekirja sisesejuhatuses mainitud autoritele Thomas Rigby, Graeme Gillile ja J. Arch Gettile väärivad esiletõstmist Niels Erik Rosenfeldt. Vt: Niels Erik Rosenfeldt. *Knowledge and Power. The Role of Stalin's Secret Chancellery in the Soviet System of Government*. Copenhagen: Roskilde & Bagger 1978.

⁵³² Хлевнюк, *Система центр-регионы*, lk 255.

⁵³³ 1950. aastast asendus rajoonikomitee nomenklatuuriga.

⁵³⁴ Paavle, *Kohaliku halduse sovetiseerimine*, lk 152–157.

tsentraliseerimiseks ja vastassuunalist liikumist detsentraliseerimiseks.⁵³⁵ Kuna nomenklatuuri nimekirjadesse tehti võrdlemisi sageli muudatusi nii ametikohtade lisamise kui ka kustutamise näol, võib liikumist kujutada mõlemasuunalisena. Silmas pidades uurimistöö ajalisi raame, tuleb märkida, et 1940. aastate teisel poolel kasvas järjekindlalt EKP KK ametikohtade nimekiri, kuna ametikohad, mis kuulusid kõrgeimasse nimekirja, olid stabiilsemad. EK(b)P KK nomenklatuuris oli 1. jaanuaril 1946 1842 ametikohta, millest 272 juhtivat ametikohta olid ühtlasi ka ÜK(b)P KK nomenklatuuris.⁵³⁶ 1949. aastaks oli EK(b)P KK nomenklatuur paisunud 2375 ametikohani, millest 245 olid samal ajal üleliidulises loetelus.⁵³⁷ Selles suurusjärgus oli ametikohtade nimekiri teisteski Balti liiduvabariikides. 1952. aastal oli Leedu NSV-st ÜK(b)P KK nomenklatuuris 275 ametikohta, aga kohaliku keskkomitee ametikohtade nimekirjas oli umbes 2000 ametikohta.⁵³⁸

Liiduvabariigi ametiasutustes oli samuti rida ametikohti nagu maakonnakomitee ja linnakomiteede parteisekretärid, mis arvati korraga kolme parteikomitee ametikohtade nimekirja – ÜK(b)P KK, EK(b)P KK – ning linna- või maakonnakomitee omasse. Liiduvabariikides, kus olid oblastid, tuli kohalike parteikomiteede juhtkond kanda kõikide tasandite nimekirja. Eestis jäi oblastite periood lühikeks, ent nomenklatuurinimekirjad töötati sellegipoolest aegsasti välja. 1952. aasta juuliks ehk paar kuud pärast oblastite moodustamist oli EK(b)P Pärnu oblastikomitee nomenklatuuris 937 ametikohta, millest 211 olid ühtlasi EK(b)P KK nomenklatuuris ning neist 42 omakorda ka ÜK(b)P KK nomenklatuuris. Näiteks Pärnu linnakomitee sekretärid ja rajoonikomiteede esimesed sekretärid kuulusid oblastite perioodil kõikide nomenklatuuri tasandite nimekirjadesse.⁵³⁹

⁵³⁵ Derek J. R. Scott. *Russian Political Institutions*. (3. trükk) London: Allen & Unwin 1965, lk 184; Bohdan Harasymiw. *Nomenklatura: The Soviet Communist Party's Leadership Recruitment System*. – *Canadian Journal of Political Science*. *Revue canadienne de science politique*, 1969 (2), No 4, lk 504.

⁵³⁶ Tannberg, *Moskva institutsionaalsed ja nomenklatuursed kontrollimehhanismid*, lk 262–263.

⁵³⁷ Hämäläinen, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee nomenklatuur*, lk 46.

⁵³⁸ Vytautas Tininis. *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953: Sovietu Sajungos politiniu strukturu, vietiniu ju padaliniu bei kolaborantu vaidmuo vykdančios nusikaltimus 1944–1953 m.: istorine studija ir faksimiliniu dokumentu rinkinys* = *The crimes of the communist regime in Lithuania in 1944–1953: the role of the political bodies, their local subdivisions and collaborationists of the Soviet Union in committing crimes in 1944–1953: a historical study and a set of documents in facsimile*. T 1. Vilnius: Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje ivertinti, Generolo Jono Zemaičio Lietuvos karo akademija: 2003, lk 82.

⁵³⁹ EK(b)P Pärnu Oblastikomitee Büroo koosoleku protokoll nr 2, 4. juuli 1952. – ERAF.2449.1.8, l 47–62.

Horizontaalselt jagunes nomenklatuur “põhinomenklatuuriks” ja “arvestuslikuks nomenklatuuriks”⁵⁴⁰ (lüh arvestusnomenklatuur). Kui põhinomenklatuuri kuuluva ametikoha puhul oli vajalik parteiorgani kinnitus, siis arvestusnomenklatuuri puhul oli nõutav parteiorgani nõusolek. Eesti kohta on teada, et 1940. aastate keskpaigas andis nõusoleku EK(b)P KK arvestusnomenklatuuri kuulunud ametikoha täitmiseks keskkomitee kaadrisekretär või tema asetäitja.⁵⁴¹ Nomenklatuuri horisontaalse jaotuse seletamisel tuleb ikkagi silmas pidada nomenklatuuri tähtsamat omadust ehk hierarhilist ülesehitust, mis lõi olukorra, kus üksjagu kõrgema nimekirja arvestusnomenklatuuri ametikohti kuulus madalama tasandi põhinomenklatuuri.

Nomenklatuursed ametikohad olid jagatud samuti sanktsioneeriva organi järgi. Stalini perioodil kuulusid kõrgeima tasandi nimekirja funktsionäärid vastavalt ametikoha tähtsusele kinnitamisele ja vabastamisele kas NLKP KK Sekretariaadi või NLKP KK Poliitbüroo otsuse põhjal. Viimasel juhul kinnitas Poliitbüroo Sekretariaadis langetatud otsuse. Mihhail Voslenski andmetel eristati põhinomenklatuuri arvestusnomenklatuurist samuti samal võimutasandil. Tema kinnitusel võis ametikoht kuuluda Sekretariaadi põhinomenklatuuri, aga olla Poliitbüroo arvestuslikus nomenklatuuris.⁵⁴² Teoreetiliselt ei olnud sellisel diferentseerimisel mõtet, sest Poliitbüroo oli formaalselt kollegiaalne organ, mis langetas otsuseid, mitte ei jaganud formaalseid kooskõlastusi, mida oleks võinud tõlgendada nõusoleku või kooskõlastusena kas nomenklatuurse kaadri kinnitamise või vabastamise otsuse vastuvõtmiseks Sekretariaadis. Nomenklatuuri uurimisel oleks palju enam kasu ametikohtade nimekirjast, mida täideti kas Poliitbüroo või Sekretariaadi otsusega, kuid paraku neid andmeid käesoleva töö autoril ei ole.

Eesti NSV-s moodustati EKP KK Sekretariaat 1952. aastal. Esialgu jäi EKP KK nomenklatuurse kaadri kinnitamisel ja vabastamisel määravaks EKP KK Büroo kinnitus, sõltumata sellest, kas Sekretariaat oli eelnevalt otsuse langetanud või mitte. Nomenklatuurse kaadri kinnitamise kord muutus 1950. aastate keskpaigas. Hiljemalt 1956. aastal oli EKP KK-s kaks nimekirja: EKP KK Büroo nomenklatuuri ja EKP KK Sekretariaadi nomenklatuuri kohta.⁵⁴³

Nomenklatuuri puhul oleks mõeldav ametikohti rühmitada veel mitme muu tunnuse alusel, ent ENSV MN-i liikmeskonna uurimisel ei ole selleks vajadust. Valitsuse liikmed kuulusid Stalini perioodil NLKP KK põhinomenklatuuri ja olid ühtlasi EKP KK ametikohtade nimekirjas. Vaatamata sellele, et valitsusliikmete kinnitamise ja vabastamise andmestik ei ole täielik, saab EKP KK

⁵⁴⁰ Mõistet “arvestuslik nomenklatuur” kasutati harva. Rohkem esinesid nimekujud “arvestuslik reserv” ja “kontroll-arvestuslik”.

⁵⁴¹ EK(b)P KK kaadriosakonna instruksioon maakonna- ja linnakomiteede sekretäridele, 8. veebruar 1947. – ERAF.1.5a.16, 19.

⁵⁴² Восленский, *Номенклатура*, lk 157.

⁵⁴³ EKP KK Büroo istungi protokoll nr 13. Otsus EKP KK ametikohtade nomenklatuuri kohta, 19. juuni 1956. – ERAF.1.4.1966, 1 137, 149–185.

nomenklatuuri toimikute põhjal järeldada, et valdavalt langetati valitsusliikmete kohta otsused NLKP KK Sekretariaadis.⁵⁴⁴

Eelnevas analüüsis vaadati nomenklatuuri põhilisi parameetreid, ülesehitust ning toimimise põhialuseid, vältides Eesti NSV kontekstis teadlikult 1940. ja 1941. aastat, kui liiduvabariigis alles kohaneti sovetliku kaadripoliitika elluviimise bürokraatlike standardite ja nomenklatuurisüsteemiga. Tõenäoliselt ei olnud ENSV-s 1941. aastani ametlikku nomenklatuursete ametikohtade nimekirja.⁵⁴⁵ Teadaolevalt kinnitati EK(b)P KK ning maakonna- ja linnakomitee otsuste alusel kinnitatavate ja vabastavate ametikohtade loetelu EK(b)P KK Büroo poolt alles 1941. aasta mais. Ometi osutab EK(b)P KK Büroo varasem praktika eksimatult sellele, et juhtiva partei ja nõukogude kaadri kinnitamisel ja vabastamisel juhitud juba 1940. aastast saadik protseduuri reeglitest, mis vastas nomenklatuursele kaadri kehtestatud nõuetele. On oletatav, et asjaajamisel nomenklatuurse kaadri osas võeti juba varakult kasutusele “vanade liiduvabariikide” ametikohtade nimekirjad, kuna nende koostamise põhimõtted olid standardsed ega saanud kuigivõrd erineda ka ametikohtade koosseisu poolest. Iseküsimus on, kui efektiivselt toimis formaalselt kehtestamata süsteem? Nähtavasti tuleks sama küsimus esitada NSV Liidu keskviimu tasandi kohta, kus hoolimata nomenklatuuri põhimõtete märksa varasemast sisseviimisest esines eeskirjade täitmisel mitmesuguseid probleeme. Moshe Lewin on nimetanud põhjuseid, mis süsteemi normaalset funktsioneerimist häirisid. Nendest olulisemate hulgast võib välja tuua nimekirjade paisumise ning nomenklatuurse kaadri massilised repressioonid 1930. aastatel.⁵⁴⁶

ÜK(b)P KK-s usuti teadvat retsepti nomenklatuurisüsteemi vaevanud hädade vastu – kaadri asjad tuli tsentraliseerida. 1939. aastal organiseeriti ÜK(b)P KK-s kaadri valitsus, millega varem mitme osakonna vahel jagatud kaadri küsimused allutati täielikult kaadri valitsusele.⁵⁴⁷ Üleliidulise partei aparaadi reorganiseerimisega tugevdati järelevalvet samuti kaadrite üle liiduvabariikides. Liiduvabariigi juhtivatele ametikohale kinnitamisel ja vabastamisel, mis kuulusid üleliidulisse nomenklatuuri, oli määravaks ÜK(b)P KK otsus, millele eelnes kandidatuuride läbivaatamine ÜK(b)P KK aparaadis. Peale selle tuli liiduvabariigil saata Moskvasse regulaarselt aruandeid kaadri kohta, keda kinnitati ja vabastati liiduvabariigi kõrgema partei organi otsusega. Kuna ENSV valitsuse

⁵⁴⁴ Riigiarhiivis EKP KK fondis asuvad EKP KK nomenklatuuri toimikud, mille esimeseks dokumendiks oli alati “täiend isiklikule lehele kaadrite arvestamiseks”. Nende 1940. aastatel trükitud formularidel oli veerg “Ametisse määram. Teised alused”, kuhu kirjutati ÜK(b)P KK otsuse kuupäev, protokoll ja päevakorrapunkti number täpsustamata, millise organi kinnitusega oli konkreetselt tegemist. Protokollide numbrid viitavad Sekretariaadi otsustele, mille kohta olen saanud kinnitust 2006. ja 2007. aastal arhiivitööga Moskvast, kus mul oli võimalus töötada 1940. aastate keskpaiga Sekretariaadi protokollidega.

⁵⁴⁵ Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat*, lk 57.

⁵⁴⁶ Lewin, *Rebuilding the Soviet Nomenklatura*, lk 224–225, 247.

⁵⁴⁷ Геннадий Костырченко. Тайная политика Сталина. Москва: Международные отношения 2003, lk 208.

liikmed kuulusid ka formaalse ametikohtade nimekirja olemasoluta üleliidulisse nomenklatuuri, oli nende kandidatuuri esitamine Moskva kõrgematele instantsidele algusest peale nõutav.

2.2. Valitsusliikmete arv ja ametikohtade komplekteeritus

1940.–1953. aastani (kaasa arvatud 1953) oli ENSV valitsuses ühtekokku 98 inimest. 1940. aastal koosnes ENSV RKN viieteistkümnest liikmest. 1941. aasta algusest kuni suveni kasvas valitsuse liikmeskond nelja inimese võrra tänu uute ametikohtade lisandumisele. Sõjajärgsel perioodil saavutas valitsuse koosseis lae 1950. aastal, kui MN-i koosseisus oli 33 ametikohta (vt Tabel 1). Valitsusliikmete arv kasvas sõjajärgsel perioodil maksimaalselt 31-ni 1951. aasta alguseks. Ametikohtade arvu ja valitsusliikmete arvu erinevused tulenesid vakantsetest kohtadest või korraga kahel valitsusliikme ametikohal tegutsemisest.

Suurema osa vaadeldavast perioodist oli liiduvabariigi valitsuses viis valitsusjuhi asetäitja kohta. Vene NFSV-s tegutsemise ajal saadi hakkama nelja asetäitjaga, kui mitte lugeda asetäitjate hulka RKN-i kohusetäitja ülesandeid täitnud Oskar Sepret, kes oli 1940. aastal ametisse nimetatud RKN-i esimehe asetäitja ja plaanikomisjoni esimehena. ENSV võimuorganite naasmisel Eestisse 1944. aastal otsustati täita ka viies asetäitja koht. 1945.–1950. aastani oli valitsuses pidevalt viis MN-i esimehe asetäitjat, välja arvatud valitsusjuhtide vahetusest tingitud lühikesed pausid. Pärast Hendrik Alliku vallandamist 1950. aasta lõpus ei täidatud võrdlemisi pika aja jooksul temast vabaks jäänud kohta. Viie MN-i esimehe asetäitjaga jätkati järjekordselt 1952. aasta veebruarist maini ning uuesti 1953. aasta algusest alates, kui MN-i esimehe asetäitjaks nimetati Arnold Green.⁵⁴⁸

Kui valitsusjuhi asetäitja ametikoht oli täitmata kõige kauem üks aasta, siis sõjaministri ametikoht oli sisuliselt täitmata 1948. aastast alates, ehkki formaalselt vabastati esimene ja viimane liiduvabariigi sõjaminister Lembit Pärn 1951. aastal ENSV ÜNP seadluse alusel.⁵⁴⁹

Enamasti jäi ministri vabastamise järel ametikoht vakantseks tunduvalt lühemaks ajaks. Rohkem kui pool aastat oli täitmata plaanikomisjoni esimehe ametikoht 1948.–1949. aastani (üle 10 kuu) ning kommunaalministri ametikoht 1950. aastal (üle 7 kuu). Sagedamini toimus ametist vabastamine ja ametisse nimetamine üheaegselt.

⁵⁴⁸ Vt valitsusliikmete loend: Lisa 2.

⁵⁴⁹ Lembit Pärn suunati 1948. aastal Moskvasse Nõukogude Armee Kindralstaabi Akadeemiasse ning vabastati EK(b)P KK Büroo otsusega ministriametist 1950. aastal. Vt lähemalt: Lisa 3. Elulood.

Tabel 1. Valitsuse komplekteeritus 1. jaanuari seisuga⁵⁵⁰

Aeg	Ameti-kohtade arv	Komplekteeritud	Vakantseid ametikohti	Kahel ametikohal sh kohakaasluse alusel	Valitsusliikmeid kokku	Sh kohuse-täitjad
1941	17	17	–	2	15	–
28.08.1941	22	22	–	3	19	1
1945	26	24	2	1	23	6
1946 ⁵⁵¹	27	27	–	2	25	2
1947	29	29	–	1	28	–
1948	31	31	–	1	30	–
1949	31	29	2	1	28	–
1950	31	30	1	–	30	–
1951	33	32	1	1	31	2
1952	33	29	3	1	29	–
1953	33	31	2	1	30	–
1954	28	27	1	1	26	–

Teoreetiliselt võinuks Stalini perioodil valitsusliikmete arv olla suuremgi, kui mõned valitsusliikmed ei oleks lühemat või pikemat aega tegutsenud korraga kahel ametikohal. Mõnikord tuli valitsusjuhi asetäitjal võtta kohakaasluse alusel üle ministri ülesanded, kuni ametisse määrati minister. Juhuslikuks kokkusattumuseks võib pidada, et Põllumajandusministeeriumit juhtis kohakaasluse alusel seitsme kuu vältel 1945.–1946. aastani Hendrik Allik ning üle kümme kuu 1948.–1949. aastani Nikolai Puusepp. Mõlemale MN-i esimehe asetäitjale pandi ministeeriumi juhtimine ÜNP seadluse alusel, kusjuures eelnevalt olid otsused langetatud parteiorganites, nagu nõudsid nomenklatuurse kaadri paigutamise eeskirjad.⁵⁵² Valitsusjuhi asetäitja Arnold Kress oli 1945. aastal märtsist

⁵⁵⁰ Tabeli koostamise aluseks on valitsusliikmete Riigiarhiivis säilitatavad isikutoimikud ERAF, fond 1, nimistu 6 ja ERA, fond R-1, nimistu 2k. Vt ka: Lisa 3 Elulood.

⁵⁵¹ 1946. aasta juures kajastub töö rahvakomissari ametikoht. Rahvakomissariaat likvideeriti 1945. aastal, kuid rahvakomissari kohusetäitjat Paul Vihalema esialgu ei vabastatud, sest tema ülesandeks oli rahvakomissariaadi likvideerimine. Sellel põhjusel vabastati ta ametist alles 1946. aastal.

⁵⁵² Hendrik Alliku kinnitas põllutöö rahvakomissariks EK(b)P KK Büroo 10. septembril 1945 ja vabastas 19. septembril 1946. Hendrik Alliku isikutoimik. – ERAF.1.6.93, 1 lp. Nikolai Puusepp kinnitati põllumajandusministriks 4. aprillil 1948 EK(b)P KK Büroo ja 8. juulil 1948 ÜK(b)P KK otsusega ja vabastati 13. aprillil 1949 EK(b)P KK Büroo otsuse ning 16. aprillil 1949 ÜK(b)P KK otsuse alusel. Nikolai Puusepa isikutoimik. – ERAF.1.6.2783, 1 lp.

septembrini kohakaasluse alusel põlevkivi- ja keemiatööstuse rahvakomissar.⁵⁵³ Väga võimalik, et ENSV juhtkond pelgas valitsemisorganile alalise juhi määramist, sest rahvakomissariaadi tulevik oli 1945. aasta suveni ähmane (vt lähemalt peatükk 1.3.4.). Teistsugustel kaalutlustel valiti Välisministeeriumile 1950. aastal kohakaasluse alusel minister. Propagandistlikel eesmärkidel loodud, ent sisuliselt tähtsusetu ja väikese koormusega välisministri ametikohta täitis 1944.–1950. aastani muude ülesannete kõrvalt Hans Kruus.⁵⁵⁴ Millist ametikohta H. Kruus kõrgemalt hindas, näitab 1947. aastal ENSV juhtkonnale esitatud palve, millega ta palunud end suure töökoormuse tõttu Teaduste Akadeemia presidendina ministriametist vabastada.⁵⁵⁵ Sisuliselt jätkati ka pärast 1950. aastat välisministri ametikoha täitmist samadel alustel nagu varem, aga selle vahega, et edaspidi pandi ministri ülesanded Ministrite Nõukogu esimehele või tema asetäitjale. H. Kruusi järglaseks välisministrina sai kohakaasluse alusel MN-i esimehe asetäitja Aleksei Müürisepp, kelle kätte jäi ministriportfell samuti pärast tema edutamist MN-i esimeheks 1951. aastal.⁵⁵⁶

Sisuliselt võttis kohakaasluse alusel 1941. aasta mais riigikontrolli rahvakomissari ameti üle ka Eduard Päll, kes oli kolm kuud varem määratud RKN-i esimehe asetäitjaks.⁵⁵⁷ Formaalselt oli E. Päll riigikontrolli rahvakomissar ning RKN-i esimehe asetäitja 1943. aasta detsembrini, kuid sisuliselt Vene NFSV-sse evakueerimiseni 1941. aasta augustis, kui valitsemisorgan lõpetas oma tegevuse.

Omapärane staatus oli 1940. aastal moodustatud Rahvakomissaride Nõukogu kahel esimehe asetäitjal Oskar Seprel ja Nigol Andresenil, kes nimetati RKN-i moodustamisel vastavalt Plaanikomisjoni esimeheks ja hariduse rahvakomissariks. O. Sepre jäi valitsusjuhi asetäitjaks ja Plaanikomisjoni esimeheks – kui mitte arvestada aastaid 1942–1944, kui ta täitis RKN-i esimehe kohuseid – 1948. aastani, kuid N. Andresen loovutas hariduse rahvakomissariaadi juhtimise 1944. aastal Jüri Nuudile, jäädes edasi RKN-i esimehe asetäitjaks.

Viimaks tuleb peatuda valitsusliikmetel, kes jäid oma ametikohale kohuseäitjatena. 1940.–1953. aastani oli ENSV valitsuses neli liiget, kes jäid seadusandliku akti (ÜNP seadlus või ÜN otsus) alusel ametisse nimetamata.⁵⁵⁸ Sellel

⁵⁵³ Arnold Kressi isikutoimik. – ERA.R-1.2k.213, l 19, 20. Tabelis 1 ei kajastu Arnold Kressi töötamine rahvakomissarina kohakaasluse alusel, sest tema töötamise aeg langes ajavahemikku märts kuni september.

⁵⁵⁴ Hans Kruus täitis 1940. aastatel mitmesuguseid ülesandeid nii palgatööl kui ka ühiskondlikus korras. Ta oli 1944–1948 Tartu Riikliku Ülikooli professor, sealhulgas 1944–1946 kateedri juhataja, 1946–1950 ENSV Teaduste Akadeemia president, 1947–1950 ENSV Poliitiliste ja Teadusalaste Teadmiste Levitamise Ühingu juhatuse esimees ja ENSV Ülemnõukogu saadik. Vt lähemalt: Lisa 3. Elulood.

⁵⁵⁵ A. Veimer D. Kuzminile Hans Kruusi vabastamise asjus, 19. mai 1950. Hans Kruusi isikutoimik. – ERA.R-1.2k.219, l 14.

⁵⁵⁶ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 325–326.

⁵⁵⁷ Samas, lk 335–336.

⁵⁵⁸ Voldemar Erit oli kohaliku tööstuse rahvakomissari kohusetäitja 1943–1944, Leonid Ingar kommunaal-majanduse rahvakomissari kohusetäitja 1943–1945, Peeter Raudsepp

põhjusel võivad nende nimed puududa valitsusliikmete loendites.⁵⁵⁹ Igapäevases administreerimises sellele formaalsusele tähelepanu ei pööratud, sest valitsemisorgani esimehe kohusetäitjal olid samasugused õigused ja kohustused nagu ülejäänud valitsuse liikmetel.

Vaadeldaval perioodil määrati viis funktsionääri oma ametikohale kõigepealt kohusetäitjana ning nimetati mõne aja möödudes ÜNP seadluse alusel formaalselt ametisse.⁵⁶⁰ Lisaks pandi ministri kohused lühemaks perioodiks valitsusasutuse juhi asetäitjale, ilma et ministrit oleks ametist vabastatud. 1940. aastate esimesel poolel oli rahvakomissari kohusetäitjate seas tavapäratus seisundis Paul Vihalem, kes nimetati 1941. aastal ENSV ÜNP seadluse alusel töö rahvakomissari kohusetäitjaks.⁵⁶¹ Ülemnõukogu Presiidiumi seadluse vastuvõtmine oli kohusetäitja ametisse nimetamisel pretsedenditu. Kõigele lisaks nimetati P. Vihalem rahvakomissari kohusetäitjaks parteiorganite heakskiidul.⁵⁶² Arhiiviallikad ei paku P. Vihalemi kummalise ametisse nimetamise vormi kohta rahuldavat vastust. Tõenäoliselt arvestati Vihalemi ametisse nimetamisel rahvakomissariaadi peatse likvideerimisega (vt lähemalt peatükk 1.3.). Autori meelest toetab seda versiooni Vihalemi töötamine samal ajal Tallinna Polütehnilise Instituudi majandusteaduskonna dekaanina.⁵⁶³ Lõppude lõpuks jäi Paul Vihalem rahvakomissari kohusetäitja ametisse kauemaks, kui alguses ilmselt prognoositi. Ta vabastati rahvakomissari kohusetäitjana ametist pärast sõda rahvakomissariaadi likvideerimise tõttu.

2.3. Ministrite Nõukogu moodustamise põhimõtted

Ministrite Nõukogu moodustamine oli erinevalt valitsuse üksikute liikmete ametisse kinnitamisest ja vabastamisest (vt lähemalt peatükk 2.4.) rutiinne tehnilist laadi protseduur. Võib koguni öelda, et tegemist oli põhiseadusliku rituaaliga, mis viidi regulaarselt läbi kõikide Ülemnõukogu koosseisude esimesel istungjärgul. Protseduuri tsüklilisus tulenes nõukogulikust juhtimis- ja organisatsioonikultuurist. Tehniliselt pidi valitsus tagasi astuma koos valitsusjuhiga Ülemnõukogu avaistungjärgul, vaatamata sellele, kas valitsusjuht jätkas

ehituse ja ehitusmaterjalidetööstuse rahvakomissari kohusetäitja 1944–1946 ja August Rebanes autotranspordiministri kohusetäitja 1953. aastal.

⁵⁵⁹ *Valitud ja valitsenud*, lk 164–174.

⁵⁶⁰ Artur Vaha oli riigikontrolli rahvakomissari kohusetäitja 1944–1945, Rudolf Stokberg kohaliku tööstuse rahvakomissari kohusetäitja 1944–1945, Juhan Voolin metsatööstuse rahvakomissari (tollase nimekujuga metsamajanduse ja puidutööstuse) kohusetäitja 1944–1945, Leonid Poljakov ehitusministri kohusetäitja 1950–1951 ja Jaan Pärn liha- ja piimatööstuse ministri kohusetäitja 1950–1951.

⁵⁶¹ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus sms Paul Vihalema nimetamise kohta Töö Rahvakomissari kohusetäitjaks, 28 mai 1941. – Eesti NSV Teataja, 1941, 57, 906.

⁵⁶² EK(b)P KK otsus võeti vastu 21. mail 1941. Vt: Paul Vihalema isikutoimik. – ERAF.1.6.535, l 7.

⁵⁶³ Samas, l 13.

või mitte. Ühelgi teisel juhul ning ajal ei toonud valitsusjuhi vahetus kaasa Ministrite Nõukogu tagasiastumist ja vajadust moodustada uut valitsust. Ger P. van den Berg on selle nähtuse kohta leidnud Nõukogude õiguseksperdi R. Muhamedova demagoogilise, ent kõneka selgituse: “Elu on tõestanud, et ei ole otstarbekas pidada Ülemnõukogu erakorralist istungit ainult selleks, et otsustada valitsuse esimehe küsimus.”⁵⁶⁴

Ülemnõukogus läbiti valitsuse ametisse seadmise protseduur nagu enamik teisigi päevakorrapunkte kiires tempos ning üleliigseid küsimusi esitamata. Kõigepealt anti tagasiastumispalve esitanud valitsusjuhile või uuele MN-i esimehele vormikohased volitused MN-i moodustamiseks. Järgnes valitsusjuhi “esitatud” MN-i liikmete ametisse nimetamine. Sageli anti valitsusjuhile “volituste” saamise järel sõna valitsuse koosseisu ettelugemiseks, kuid mõnikord võidi valitsuse “moodustamisega” natuke venitada ja vahepeal võeti kuulekalt vastu muud otsused.

Sõltumata sellest, kas Ülemnõukogule esitatud valitsuse koosseisus tehti võrreldes ametis oleva valitsusega muudatusi või mitte, võis ÜN-i istungile esitatud valitsuse koosseis olla enne kinnitatud parteiorganites. Sealjuures juhinduti juba kaadrite kinnitamise ja vabastamise juures kirjeldatud põhimõttest, mille järgi tuli kõrgemal parteiorganil kinnitada madalama otsused. Eesti NSV valitsuse koosseisu kinnitamine nägi välja järgmine: kõigepealt võeti vastu EKP KK Büroo otsus ning seejärel kuulus otsus kinnitamisele NLKP KK-s. Kui üksikute valitsusliikmete kinnitamisel ja vabastamisel võis EKP KK Büroo otsus olla pelgalt formaalsuseks, siis otsuse vastuvõtmine valitsuse moodustamise kohta Büroo poolt oli sisuliselt tähtsusetu, sest MN-i liikmed pidi nomenklatuursete eeskirjade alusel niikuinii oma ametikohale kinnitama. Pealegi võis parteiorganites vastu võetud otsus muutuda ÜN-i otsuse vastuvõtmise ajaks kehtetuks, nagu järgnevatel lehekülgedel tõestatakse.

Eesti NSV-s nimetati hilisstalinismi aastatel liiduvabariigi valitsus ametisse kahel korral, 1947. ja 1951. aastal ÜN-i II ja III koosseisu poolt. EK(b)P KK Büroo võttis ENSV MN-i koosseisu kohta otsuse vastu 1947. aastal, kuid mitte 1951. aastal. Pärast 1947. aastat jõudis valitsuse moodustamise küsimus teist korda Büroo päevakorda õigupoolest alles 1959. aastal, kui ÜN-i V koosseisule esitatav MN-i koosseis kiideti kõigepealt heaks parteiorganites.⁵⁶⁵

Niisiis oli valitsuse koosseisu heakskiitmine EKP KK Büroos ebaregulaarne, mille tõttu väärrib 1947. aastal asetleidnu veelgi tähelepanelikumat jälgimist. Juhtunut käsitledes ei saa nimetamata jätta, et ÜN-i otsuse eelnõu ENSV valitsuse koosseisu kohta esitati EK(b)P KK Büroole mitu nädalat enne ÜN-i valimisi, mis viidi läbi 16. veebruaril. Nagu sellest näitemängust veel vähe oleks olnud, esitati koos valitsuse koosseisuga EK(b)P KK Büroole 21. jaanuaril kinnitamiseks ka ÜN-i juhtkond ning ÜNP koosseis. Selleks et vastuvõetud

⁵⁶⁴ Van den Berg, *Organisation*, lk 174.

⁵⁶⁵ EKP KK Büroo istungi protokoll nr 46, punkt 12, 21.–29. aprill 1959. – *EKP KK Büroo istungite regeetid*. I, lk 84.

otsused oleks võimalikult hästi salajas hoitud, paigutati kõik kolm otsust Büroo erikausta, mida kasutati täiesti salajaste, sensitiivse ja delikaatse sisuga otsuste vastuvõtmise korral.⁵⁶⁶ Iroonilisel kombel ei läinud ükski kolmest erikausta paigutatud Büroo otsusest vastuvõetud kujul käiku. Kõigepealt oldi sunnitud korrigeerima valitsuse koosseisu, sest Moskvast dikteeritud struktuurimuutuste tõttu oli ministeeriumide hulgas ümberkorraldusi. 1947. aasta veebruari lõpus likvideeriti Tehniliste Kultuuride Ministeerium ja Loomakasvatuse Ministeerium ning moodustati Sovhooside Ministeerium (vt lähemalt peatükk 1.4.).

Tõenäoliselt ei teadnud ENSV juhtkond 1947. aasta jaanuaris kavandata-vatest struktuurimuutustest veel midagi või ei olnud kursis, millel need tehakse. Veel arusaamatum on, miks ei muutnud EK(b)P KK Büroo 21. jaanuaril langetatud otsust ega viinud seda kooskõlla tegeliku olukorraga, sest MN-i koosseisu muudatuste tõttu muutus parteiorgani otsus sisuliselt kehtetuks. Lisaks sellele venitas Büroo likvideeritavate ministeeriumide juhtide vabastamisega. Tehniliste kultuuride minister August Puusepp ning loomakasvatuse minister Ilmar Jürisson pidid ametist tagasi astuma 26. veebruaril 1947, kui nende juhitud ministeeriumid ametlikult likvideeriti, ehkki ENSV ÜNP nende vabastamise kohta seadlust vastu ei võtnud. EK(b)P KK Büroo seevastu langetas mõlema funktsionääri kohta vabastamise otsused vastavalt 17. märtsil ja 18. märtsil 1947 ning kinnitas nad ühtlasi uutele ametikohtadele.⁵⁶⁷ Kui August Puusepp oli EK(b)P KK Büroo otsuse vastuvõtmise ajal ministriametist realselt lahkunud, siis Ilmar Jürissoni arvestusdokumentidest võib välja lugeda, et tema juhtis Loomakasvatuse Ministeeriumit koguni 1. maini 1947.⁵⁶⁸ Korrektsemalt täideti parteiõigust Alfred Mõttuse kaadriküsimuse menetlemisel, kes sai tänu struktuurimuudatustele sovhooside ministriks. Mõttuse kinnitas EK(b)P KK Büroo sovhooside ministriks 12. veebruaril 1947, kuid ministeeriumi ametliku asutamise ajal 26. veebruaril 1947 jäeti tema kohta ÜNP seadlus vastu võtmata (vt ka Tabel 2).⁵⁶⁹ Juhtunud arvestades oli nomenklatuurse mehhanismide rakendamine ENSV valitsuse moodustamisel 1947. aastal kõike muud kui eeskujulik.

Eelkirjeldatu põhjal võib oletada, et parteiorganites valitses mõtteviis, mille järgi oli otsuse sisust ja korrektsest vormist tähtsam otsuse vastuvõtmise fakt. 21. jaanuaril 1947 vastu võetud EK(b)P KK Büroo otsus – täpsemalt öeldes

⁵⁶⁶ Säiliku pealkiri on eksitav, sest viitab ainult ühele otsusele: Постановление бюро ЦК КП(б)Э “О составе руководства Верховного Совета Эстонской ССР второго созыва” (протокол но. 221 п. 1-он). – ERAF.1.5.13. Büroo erikaustades oli tunduvalt vähem otsuseid kui Ministrite Nõukogu Büroo “salajaste” või “täiesti salajaste” otsuste hulgas.

⁵⁶⁷ August Puusepa isikutoimikud. – ERAF.1.6.8232, 1 1; ERA.R-1.2k.429, 1 2–3; Ilmar Jürissoni isikutoimikud. – ERA R-1.2k.140, 1 2–3; ERAF.1.6.9945, 1 1.

⁵⁶⁸ Ilmar Jürissoni isikutoimik. – ERA R-1.2k.140, 1 2.

⁵⁶⁹ Alfred Mõttus nimetati sovhooside ministriks 5. märtsil 1947, kui ENSV ÜN võttis vastu otsuse Eesti NSV Ministrite Nõukogu moodustamise kohta. Vt: Eesti NSV Ülemnõukogu otsus Eesti NSV Valitsuse – Eesti NSV Ministrite Nõukogu moodustamise kohta, 5. märts 1947. – Eesti NSV Teataja, 1947, 9, 73.

otsused – kuulus igasuguse kahtlusetu viimaste hulka. Sellel foonil ei tohiks siiski 5. märtsil 1947 ENSV ÜN-i vastu võetud otsust ENSV MN-i moodustamise kohta üle tähtsustada.⁵⁷⁰ Olgugi et ÜN-i otsus ei olnud sisult identne parteiorganites kinnitatud ÜN-i otsuse eelnõuga, oli kogu protsess parteiorganite kontrolli all. ENSV valitsuse liikmed olid ühegi erandita kas EK(b)P KK Büroo poolt või siis ÜK(b)P KK otsusega, nagu 1940. aastast saadik tegutsenud ministrid, ametisse kinnitatud. Lühidalt: Ülemnõukogu nimetas 1947. aastal ametisse valitsuse, mille kõik liikmed olid oma ametis juba varem ning parteiorganite poolt kinnitatud.

Sõltumata sellest, kas parteilises liinis peeti vajalikuks valitsuse moodustamise kohta otsus vastu võtta või mitte, tuli ÜN-i koosseisu esimesel istungjärgul põhiseaduslik protseduur valitsuse moodustamiseks ikkagi kohustuslikus korras läbi mängida. Ministrite Nõukogu moodustamise stsenaarium nägi lühidalt kokkuvõttes järgmine: ametis olnud Ministrite Nõukogu esimees esitas ÜN-i istungjärgul avalduse valitsuse volituste mahapanemise kohta. Pärast hinnangu andmist valitsuse tegevusele tegi tavaliselt EKP KK I sekretär järgmisele valitsusjuhile ÜN-i nimel ülesandeks “moodustada” uus valitsus. Üldjuhul hakkas valitsust “moodustama” tagasiastunud MN-i esimees. Valitsusjuhi ülesandeks oli ette lugeda MN-i koosseis. Pärast seda järgnes paar lühikest sõnavõttu ja MN-i koosseisu ühel häälel ametisse nimetamine. Mõnikord võidi valitsuse “moodustamisega” “pisut” oodata. Valitsuse koosseisu ettekandmisele võisid eelneda mõne ÜN-i avaistungjärgu kohustusliku repertuaari hulka kuulunud otsuste vastuvõtmine.⁵⁷¹

Loomulikult võis valitsuse “moodustamise” stsenaariumis esineda mõningaid variatsioone, mis kuigi suurel määral tervikpilti ei muutnud. Parimagi tahtmise korral ei saanuks 1951. aastal kopeerida täies ulatuses 1947. aastat, sest 1947. aastal nimetati valitsusjuhiks ametis olnud MN-i esimees Arnold Veimer, kuid 1951. aastal oli A. Veimer ÜN-i istungjärgu toimumise ajaks *de facto* ametist tagandatud. Siiski tuli rahvasaadikutele etendada Veimeri “vabastamise” näitemäng, sest uut valitsusjuhti ei olnud ametlikult kohale määratud. Arnold Veimeril, kes oli 19. märtsil 1951 EK(b)P KK Büroo otsusega tagandatud, tuli ÜN-i III koosseisu esimese istungjärgu viimasel päeval 29. märtsil toimetada rahvaesinduse juhatusele avaldus, mis kõlas järgmiselt: “Seoses uue

⁵⁷⁰ Samas.

⁵⁷¹ Ülemnõukogu III koosseisu esimese istungjärgu stenogrammi põhjal võib teha järelduse, et Aleksei Müürisepp ei lugenud valitsuse koosseisu ette vahetult pärast “volituste” saamist Ministrite Nõukogu “moodustamiseks”. Vt: Eesti NSV Ülemnõukogu III koosseisu I istungjärgu stenograafiline aruanne, 27.–29. märts 1951. – ERA.R-3.3.1745, l 224–242. 1975. aastal, kui valitsusjuhiks nimetati järjekordselt Valter Klauson, tuli tal nimekirja ettelugemisega oodata Ülemnõukogu alaliste komisjonide koosseisude kinnitamiseni. Koomiliseks muutis protseduuri asjaolu, et “tagasiastunud” Ministrite Nõukogul “paluti” jätkata tegevust valitsuse uue koosseisu moodustamiseni vaatamata sellele, et umbes paarikümne minuti pärast tuli Klausonil valitsuse liikmete varem kinnitatud nimekirja ette lugeda. Vt: Eesti NSV Ülemnõukogu üheksanda koosseisu esimese istungjärgu stenogramm, 4. juuli 1975. – ERA.R-3.3.9780, l 23–32.

valitsuse moodustamisega palun minu kandidatuuri uuesti mitte üles seada Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimehe ametikohale, kuna tegelen praegu doktori väitekirja kirjutamisega ja teadusliku töö kõrval oleks mul raske täita Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimehe vastutusrikkaid ülesandeid”.⁵⁷² Arusaadavalt ei hakanud ükski rahvasaadik uurima A. Veimeri vabastamise tegelikke motive, kuid ilmselt oli osale saalis olijatest teada, et Veimer oli 28. märtsil EK(b)P KK Büroo istungil kinnitatud ENSV Teaduste Akadeemia Majanduse ja Õiguse Instituudi direktoriks. Vaevalt uskusid nii ühed kui teised valitsusjuhi siirasse soovi ametist tagasi astuda, et pühenduda täielikult teadustööle.⁵⁷³

Arnold Veimeri avalduse ettelugemise järel võttis ÜN-i juhatajalt August Kründelilt koosoleku juhtimise üle EK(b)P KK I sekretär Ivan (Johannes) Käbin. Tseremoonitsemata teatas parteijuht Veimeri avalduse vastuvõtmisest ja tegi ÜN-i nimel Aleksei Müürisepale ülesandeks esitada ettepanek valitsuse koosseisu kohta. Sellel korral ei avatud läbirääkimisi valitsusjuhi kandidatuuri asjus isegi vormiliselt. Pärast valitsuse koosseisu ettelugemist tuli traditsiooniliselt kõneleda Ministrite Nõukogu eelseisvatest tööülesannetest ning rohkem vormilises kui sisulises mõttes kritiseeriti osa ministeeriumide tegevust.⁵⁷⁴

2.4. Valitsusliikmete ametisse nimetamise ja vabastamise põhimõtted ning mehhanismid

Eesti NSV Ministrite Nõukogu liikmete kinnitamise ja vabastamise mehhanismide uurimine võimaldab vastuseid leida mitmele küsimusele. Milline oli parteiorganite ja riigivõimuorganite vahekord kaadrite kinnitamisel ja vabastamisel? Millised organid ja millises järjekorras pidid kaadriotsuseid langetama ja kooskõlastama? Kuidas tõlgendati kaadrite kinnitamise ja vabastamise protseduureegleid? Millised oli kaadrite kinnitamise ja vabastamise protseduurid ja menetlusprotsess tegelikkuses? Millised olid kaadrite kinnitamise ja vabastamise kitsaskohad, millal ning missugustel põhjustel võis esineda menetluses häireid ja kõrvalekaldeid ning milliste lahendusteni need viisid? Ning viimaks, kuidas hinnata nomenklatuurisüsteemi toimimist kaadriotsuste langetamise põhjal?

Partei- ja riigivõimuorganite vahekord kaadriasjades ei erinenud kuigivõrd muudest valdkondadest, kus mõlemad osalesid. Riigivõimuorganite ülesandeks oli parteiliste direktiivide elluviimine riigiõiguslike vahenditega. Ent kaadriotsuste vastuvõtmise mehhanism parteiorganites oli teistsugune võrreldes muude valdkondadega, mis kuulusid parteiorganite kompetentsi. Kaadrite alal kasutati DPT-mudelst tuttavat kohaliku initsiatiivi õigust, millega anti madalamal-seisvatele parteiorganitele kaadrite ametisse nimetamisel ja vabastamisel

⁵⁷² Eesti NSV Ülemnõukogu III koosseisu I istungjärgu stenograafiline aruanne, 27.–29. märts 1951. – ERA.R-3. 3.1745, l 224.

⁵⁷³ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 653.

⁵⁷⁴ Eesti NSV Ülemnõukogu III koosseisu I istungjärgu stenograafiline aruanne, 27.–29. märts 1951. – ERA.R-3.3.1745, l 224, 242.

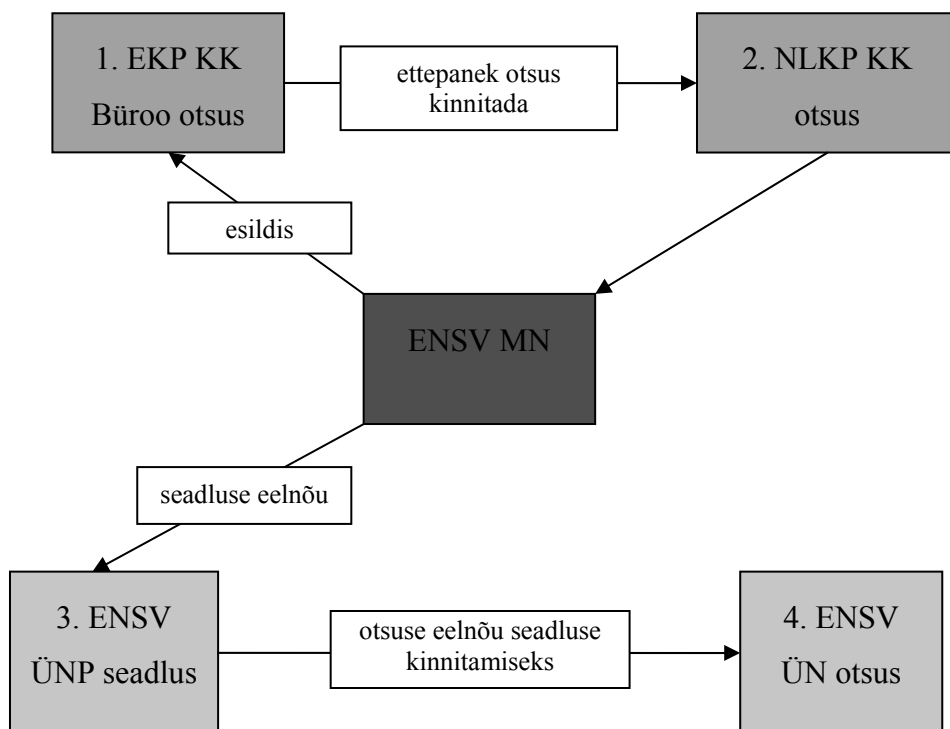
Liiduvabariigi valitsusliikmete ametisse nimetamisel ja vabastamisel oli parteiõigusega kombineeritud konstitutsiooniõigus. Põhiseaduse kohaselt moodustas liiduvabariigi Ülemnõukogu liiduvabariigi valitsuse. Ülemnõukogu istungjärgude vahelisel ajal vabastas ametist ning nimetas üksikuid ministreid ametisse Ülemnõukogu Presiidium Ministrite Nõukogu esimehe ettepanekul. Presiidiumi langetatud otsused anti välja seadlustena ja esitati kinnitamiseks ÜN-i istungjärgule. Tegemist oli tüüpilise välise riigiõiguse skeemiga – riigiorganid andsid parteiorganites vastuvõetud otsuse välja nõutava õigusaktina.

Visandatud skeemist on jäetud välja üleliidulised riigivalitsemise kesk-
asutused – ministeeriumid ja komiteed, mille tegevuse kohta neile allunud liidu-
vabariigi valitsemisorganite juhtide kinnitamisel ja vabastamisel on andmeid
vähese. Sellegipoolest püütakse üksikute teadaolevate juhtumite põhjal uurida
NSV Liidu ministeeriumide rolli liiduvabariigi juhtivate funktsionäärade vali-
misel ja paigutamisel ning selgitada, milline oli nende vahetõrje teiste menetlus-
protsessis osalenutega.

⁵⁷⁵ A. Veimeri esildis N. Karotammele, 17. märts 1950. Leonti Georgi isikutoimik. – ERAF.1.6.621, l 32. EK(b)P KK Büroo otsus L. Georgi kinnitamise kohta kergetööstuse ministriks ja vabastamise kohta kommunaalmajanduse ministri ametist kannab 13. märtsi kuupäeva. – Samas, l 34.

142

kiirustati 1950. aasta lõpus ebasoosingusse langenud siseminister Aleksander Resevi tagandamisega. EK(b)P KK Büroo otsuses 4. detsembrist 1950 viidati, nagu säärestel puhkudel oli tavaks, Ministrite Nõukogu ettepanekule, olgugi et valitsusjuht Arnold Veimeri allkirjastatud esildis kandis 8. detsembri kuupäeva.⁵⁷⁷



Joonis 2. Valitsusliikmete kinnitamise ja vabastamise tüüpskeem

Näib tõenäoline, et suurem osa valitsusliikmeks esitatud kandidatuure oli eelnevalt kas kõrgemates instantsides või vähemasti liiduvabariigi juhtkonna tasemel kokku lepitud ja esitati alles pärast seda Keskkomiteele EKP KK Büroo otsuse vastuvõtmiseks. Harvemal juhul võisid eelnevad kokkulepped puududa või oldi sunnitud väljapakutud kandidaadist mingil põhjusel taganema. Välis- tatud ei ole, et varasem kokkuleppe puudus Plaanikomisjoni esimehe asetäitja Arseni Leonovi edutamiseks Plaanikomisjoni esimeheks 1948. aasta lõpus. 31. detsembril 1948 pöördus MN-i esimees Arnold Veimer kirjalikult EK(b)P KK sekretäri Nikolai Karotamme poole A. Leonovi paigutamiseks Plaanikomisjoni esimeheks. Eesti NSV liider kritseldas juba samal päeval esildise nurgale juhtnöörid Keskkomitee osakonnajuhatajale Vladimir Lipule: “S[eltsi- mees]. Lipp! Vaja KK büroosse esitada kinnitamisele. Mina toetan seda ette-

⁵⁷⁷ Aleksander Resevi isikutoimik. – ERAF.1.6.2987, l 28, 34; Vt ka: *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 578.

panekut! N. Karotamm. 31.XII 48”.⁵⁷⁸ Leonovi kaadriküsimus jõudis EK(b)P KK Büroo istungile otsuse vastuvõtmiseks siiski alles 19. jaanuaril 1949.⁵⁷⁹ Paarikümnepäevane ajavahemik esildisest otsuse vastuvõtmiseni ei olnud EKP KK tööpraktikas tavatult pikk aeg, kuigi üldiselt võeti kaadriasjad EKP KK Büroo istungi päevakorda kiiremini.

Praktiliselt võimatu on selgitada välja juhtumeid, kui ENSV juhtkonna siseriingis kokkulepitud kandidatuurist loobuti. Põhjus on selles, et küsimused kooskõlastati tavaliselt suuliselt, mille järel käivitati bürokraatlikud protseduurid kokkulepitu vormistamiseks. Selles valguses on erakordne Arnold Raua juhtum 1949. aastast. Arnold Raud kuulus Eestis stalinliku kaadri raudvara hulka, keda võis tänu NSVL-s saadud väärtuslikule töökogemusele ideoloogiarindel rakendada nii partei- kui ka valitsusliinis.⁵⁸⁰ Ilmaasjata ei paigutatud Eesti Laskurkorpuse poliitöölts vabastatud A. Rauda 1946. aastal haridusministriks. 1949. aasta suvel esitas valitsusjuht A. Veimer A. Raua Ministrite Nõukogu esimehe asetäitjaks, saates 15. juulil 1949 N. Karotammele vastava esildise. Kui suuremal osal juhtudest ei ole esildistel resolutsioone või märkusi, siis nagu eespool kirjeldatud Arseni Leonovi küsimusele lisati ka Arnold Raua kohta esildisele märkused. Parteijuhi N. Karotamme eestikeelse märkuse “Olen nõus” kõrval oli EK(b)P KK II sekretäri Georgi Kedrovi venekeelne korraldus Arkadi Kellole – Keskkomitee partei-, ametiühingute ja komsomoliosakonna juhataja asetäitjale – valmistada ette materjalid EK(b)P KK Büroole. Mõlema parteijuhi märkused olid kirjutatud ühel ja samal kuupäeval 18. juulil.⁵⁸¹ Vaatamata kohalike parteijuhtide üksmeelele A. Raua kinnitamiseks valitsusjuhi asetäitjaks, ei jõudnud küsimus Büroo istungile. Miks võeti Raua kandidatuur tagasi, tema isikudokumentidest ei selgu.

Mõningaid paralleele võib tõmmata Arnold Raua juhtumi ja 1940. aastate keskel EK(b)P KK-s ametisse kinnitamata jäänud valitsusliikme kandidaatide vahel, kes täitsid sõja-aastatel rahvakomissari kohusetäitja ülesandeid. Mitteformaalsetel alustel tegutsenud valitsemisorganite esimeeste ametlik kinnitamine pidi varem või hiljem parteiorganites üles kerkima, sest seda nõudsid nomenklatuursed eeskirjad. Kohusetäitjate määramine oli ka sõjajärgsel perioodil suhteliselt laialt levinud. Seda võimalust kasutati tavaliselt ametikoha vakantseks jäämise korral. Ajutise kohusetäitja määramine ei olnud seotud kandidaadi juhiomaduste, oskuste ega võimete testimise vajadusega, vaid võis olla väljapääsuks niisugustel juhtudel, kui tulevane minister või muus ametis olnud valitsusliige ei olnud nõutaval viisil parteiorganite poolt ametisse kinnitatud ning otsuste langetamine parteiorganites mingil põhjusel viibis.

Sõltumata ametikohast tuli selle täitja enne ümberpaigutamist kõigepealt nagu kord ja kohus eelmisest kohast vabastada. Missuguseid mehhanisme

⁵⁷⁸ Arseni Leonovi isikutoimik. – ERAF.1.6.1695, l 12.

⁵⁷⁹ *EKP KK Büroo istungite regestid. I*, lk 284.

⁵⁸⁰ Vt ka: Lisa 3. Elulood

⁵⁸¹ Arnold Raua isikutoimik. – ERAF.1.6.2928, l 21.

selleks kasutati, sõltus põhiliselt ametikoha asukohast nomenklatuurses hierarhias. Juhul kui eelmine ja järgmine ametikoht kuulusid vähemalt EKP KK nomenklatuuri, oli levinud praktika, et ühe ja sama EKP KK Büroo otsusega kuulus töötaja vabastamisele eelmiselt ametikohalt ja kinnitamisele järgmisele ametikohale. Sealjuures ei tarvitsenud nomenklatuurne töötaja enam tegutseda ametikohal, kust ta ametlikult vabastati. Ainuüksi Eesti NSV valitsusliikmete kohta võib 1940. aastate teisest poolest tuua rida seesuguseid näiteid. Georg Abels lõpetas Keskkomitee nomenklatuuri toimiku järgi põllutöö rahvakomissarina tegevuse 6. septembril 1945, ent EK(b)P KK Büroo võttis vastu tema vabastamise kohta otsuse 10. septembril 1945 ja kinnitas sama otsusega ta Kultuurhariduslike Asutiste Komitee esimeheks. Abels langes ametikoha vahetusega ENSV valitsuse koosseisust välja, kuid tema positsioon nomenklatuurses hierarhias ei muutunud, sest nii põllutöö rahvakomissari kui ka Kulturihariduslike Asutiste Komitee esimehe ametikoht kuulusid ÜK(b)P KK nomenklatuuri.⁵⁸²

EKP KK Büroo otsuse NLKP KK nomenklatuuri kuuluva kaadri kohta – nii kinnitamise kui vabastamise korral – sisaldus alates 1940. aastate keskpaigast trafaretne pöördumine NLKP KK-le, milles paluti EKP KK otsus kõrgemas instantsis kinnitada. Tegemist oli formaalsusega, mis ei tähendanud, et EKP KK-l oleks NLKP KK põhimõtteline nõusolek kaadriotsuse vastuvõtmiseks puudunud. Eeldatavasti olid valdav osa kandidatuure kõrgemates instantsides juba varem kooskõlastatud, millega hoiduti kandidaatide võimalikust tagasilükkamisest ametlike protseduuride raames. Seepärast oletab autor, et NLKP KK ülesandeks oli tõmmata kõrgeima parteilise instantsi otsuse vormistamisega joon alla nomenklatuursetele protseduuridele.⁵⁸³ Valdkonna uurimustes on kõlanud ka teistsugune seisukoht. Nimelt on leitud, et madalama organi otsuste ratifitseerimise kaudu kasutas keskvõim oma autoriteeti ja ülimuslikkust kaadrite kinnitamise alal, ent ei kavatsenud muuta kohaliku juhtkonna tehtud kaadri ümberpaigutuse tulemusi.⁵⁸⁴ Kui vaadata kaadrite kinnitamise formaalseid protseduure, siis kindlasti see nii oligi, kuna NLKP KK ülesandeks oli kinnitada kohtadel langetatud kaadriotsuseid, kuid need puudutasid NLKP KK nomenklatuuri. Ent see ei välista, et mitteametlikult olid kaadri ümberpaigutamise otsused kõrgemates parteilistes instantsides tehtud juba varem.

Kahtlemata teenis kohalike kaadrite kinnitamine kõrgemates organites mitut eesmärki, mida võidi ellu rakendada komplekselt või autonoomselt. Oleg Hlevnjuk on väitnud, et nomenklatuursed eeskirjad olid keskvõimule rahumeelseks abinõuks regioonide kontrollimisel.⁵⁸⁵ Nomenklatuurne regulatsioon võimaldas kõrgemal parteiorganil blokeerida madalama parteiorgani otsuseid, vältimaks soovimatute ja sobimatute funktsionääride esiletõusu. Ometi ei olnud

⁵⁸² Georg Abelsi isikutoimik. – ERAF.1.6.25, l 1.

⁵⁸³ Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat*, lk 61.

⁵⁸⁴ Michael E. Urban, Russell B. Reed. Regionalism in a Systems Perspective: Explaining Elite Circulation in a Soviet Republic. – *Slavic Review*, 1989 (48), No 3, lk 414.

⁵⁸⁵ Хлевнюк. Система центр-регионы, lk 255.

keskvõim 1940. aastate keskpaigaks loobunud lõplikult ka jõulisemate meetmete kasutamisest regionaalse võimueliidi allutamiseks ja korralekutsumiseks. Aeg-ajalt pöörduti uuesti end 1930. aastatel tõestanud kaadrite puhastuste ja repressioonide juurde, kuid repressiivseid meetmeid ja vägivalda rakendati tunduvalt harvem ja väiksemas ulatuses kui sõjaeelsetel aastakümnel. Peale selle tuleb arvestada, et keskvõimul ei olnud üldjuhul tarvidust liiduvabariigi kaadri-otsustesse sekkuda, sest need võeti niikuinii vastu keskvõimuga kooskõlastatult või nende juhtnööride järgi. Kindlasti olid ka varasemad puhastused teinud kohalikud juhid ettevaatlikuks ning nad oskasid hoiduda konfliktidest keskvõimuga, mille tagajärjed võinuksid olla prognoosimatud. Ainuüksi kaadri-otsuste tagasilükkamine NLKP KK poolt võinuks kohalikele ametikandjatele tuua kaasa ebameeldivusi.

Pärast valitsusliikme kohta otsuse langetamist EKP KK Büroos jõudis otsuse vastuvõtmise järg NLKP KK kätte. Kuna Vene arhiivides on isikudokumendid salastatud, on vaadatud põhiliselt nomenklatuursete töötajate Eestis asuvate nomenklatuuritoimikute kaadriarvestuslehti, kuhu kanti muuhulgas ka NLKP KK otsuse kuupäev koos protokoll ja päevakorrapunkti järjekorra numbriga. Läbitöötatud toimikute põhjal võib kinnitada, et kaadriarvestuslehtedel leidub andmeid NLKP KK otsuste kohta valikuliselt – sagedamini ametisse kinnitamisi kui vabastamisi. Hinnanguliselt võib toimikutest leida umbes poolte 1944.–1953. aastani Moskvast langetatud otsuste põhjandmetest ENSV valitsusliikmete kohta. Arusaadavalt ei anna need ammendavaid vastuseid kaadrite kinnitamise ja vabastamise praktikate kohta parteiinstantsides, kuid andmeid on piisavalt selleks, et kontrollida kaadriotsuste langetamise skeemi kehtivust ning jälgida nomenklatuurisüsteemi funktsioneerimisega seotud arenguid.

Erialakirjanduses on rõhutatud, et 1946. aasta oli partei kaadrialases juhtimistöös murranguline. 5. oktoobril 1946 võttis ÜK(b)P KK vastu otsuse ÜK(b)P KK nomenklatuursetest ametikohtadest, millega loodi eeldused nomenklatuuri-süsteemi kindlustumisele sõjajärgsel perioodil.⁵⁸⁶ Sõja-aastatel oli partei kontroll kaadripoliitika üle nõrgenenud. Suuremat muret valmistas riigiparaat, kus ministeeriumid toimetasid kaadrite valdkonnas võrdlemisi iseseisvalt.⁵⁸⁷ 1946. aastal vastuvõetud otsus pidi sellele lõpu tegema. Otsuses oli selge sõnaga öeldud, et keskkomitee nomenklatuuri kuuluvale ametikohale võis töötaja nimetada ja sealt vabastada pärast ÜK(b)P KK vastavasisulist otsust. Olgugi et otsuse eesmärgiks oli kaadritöö parteiline allutamine, lubati tulla vastu ka riigiparaadile. ÜK(b)P KK otsuses oli klausel, mille kohaselt tuli keskkomiteel ametnike paigutamisel arvestada ministeeriumide ettepanekutega.⁵⁸⁸

Kahtlemata oli ÜK(b)P KK nomenklatuuri käsitleva otsuse eesmärgiks tugevdada ka kontrolli nomenklatuurse kaadri üle kohtadel ning distsiplineerida liiduvabariike kaadri kinnitamise ja vabastamise otsuseid nõuetekohaselt vastu

⁵⁸⁶ ЦК ВКП(б) и региональные партийные комитеты, lk 54–55.

⁵⁸⁷ Lewin, *Rebuilding the Soviet Nomenklatura*, lk 225–227, 230.

⁵⁸⁸ ЦК ВКП(б) и региональные партийные комитеты, lk 54–55.

võtma. 1946. aastani oli ÜK(b)P KK nomenklatuuri kuulunud Eesti NSV kaadri kinnitamise ja vabastamise bürokraatlik külg olnud suhteliselt koordineerimatu ja kaootiline, mistõttu võis juhtuda, et kaadriotsused jäid kõrgeimal tasandil sootuks heaks kiitmata. Kui nomenklatuuri reeglite täitmine oli enam-vähem rahuldav parteikaadrite puhul, siis partei- ja riigiorganite koostöö riigiparaadi juhtkonna ametisse kinnitamisel ja vabastamisel lonkas tõsiselt. Vahetevahel nimetati valitsusliige ametikohale ÜK(b)P KK otsuseta, mis vormistati pärast liiduvabariigi kõrgeima riigivõimuorgani ÜNP seadluse väljaandmist (vt Tabel 2). Bürookraatliku asjaajamise mõttes esines lausa uskumatuid juhtumeid. EK(b)P KK sekretär Dmitri Kuzmin informeeris ühes 1947. aasta jaanuaris ÜK(b)P KK Kaadrialitsusele saadetud kirjas, et ENSV MN esimehe asetäitja Konstantin Boitsov ning põlevkivi- ja keemiatööstuse minister Vassili Matvejev olid ÜK(b)P KK poolt formaalselt ametisse kinnitamata.⁵⁸⁹ Olukorra muutis veelgi pentsikumaks asjaolu, et mõlemad seltsimehed olid oma ametis töötanud ligi kaks aastat.

Tabel 2. Näiteid nomenklatuursetest reeglitest kõrvalekaldumisest ENSV valitsusliikmete ametisse kinnitamisel⁵⁹⁰

Nimi ja ametikoht	EKP KK Büroo otsus	NLKP KK otsus	ENSV ÜNP seadlus
Lembit Pärn, riigikaitse rahvakomissar	18.07.1945	16.06.1945	19.07.1945
Karl Raud, kalatööstuse rahvakomissar	25.07.1945	1.09.1945	19.07.1945
Leonti Georg, kommunaalmajanduse rahvakomissar	12.09.1945	18.03.1946	21.09.1945
Ilmar Jürisson, loomakasvatuseminister	15.04.1946	25.06.1946	18.04.1946
Aleksander Mäe, põllumajandusminister	19.04.1946	22.07.1946	19.04.1946
Arnold Raud, haridusminister	10.06.1946	2.09.1946	29.06.1946
Alfred Mõttus, sovhooside minister	12.02.1947	7.03.1947	26.02.1947
Jevgeni Radulov, põlevkivitööstuse minister	20.11.1948	26.03.1949	24.02.1949
Valentin Moskalenko, siseminister	29.04.1953	19.03.1953	27.04.1953

⁵⁸⁹ D. Kuzmin ÜK(b)P KK Kaadrialitsusesse sm Alferovile, 24. jaanuar 1947. – ERAF.1.5a.76, l 133.

⁵⁹⁰ Lembit Pärna isikutoimikud. – ERAF.1.6.2844; ERA.R-1.2k.436; Karl Raua isikutoimikud. – ERAF.1.6.8420; ERA.R-1.2k.453; Leonti Georgi isikutoimikud. – ERAF.1.6.621; ERA.R-1.2k.79; Ilmar Jürissoni isikutoimikud. – ERAF.1.6.9945; ERA.R-1.2k.140; Aleksander Mäe isikutoimikud. – ERAF.1.6.2232; ERA.R-1.2k.340; Arnold Raua isikutoimikud. – ERAF.1.6.2928; ERA.R-1.2k.452; Alfred Mõttuse isikutoimikud. – ERAF.1.6.2076; ERA.R-1.2k-339; Jevgeni Radulovi isikutoimikud. – ERAF.1.6.13029; ERA.R-1.2k.442; Valentin Moskalenko isikutoimikud. – ERAF.1.6.7438; ERA R-1.2k.336; Никита Петров. Кто руководил органами госбезопасности, 1941–1954: Справочник. Москва: Мемориал; Звения 2010, lk 622–623.

Nende juhtumite valguses on mõistetav, miks püüti nomenklatuurse kaadri nõuetekohaseks paigutamiseks partei- ja riigioiguslikke mehhanisme harmoniseerida ning allutada kaadriasjad parteiorganite tugevamale kontrollile. Sellegipoolest ei ole usutav, et enne Orgbüroo 1946. aasta otsust ei pühendatud ÜK(b)P KK-d valitsusliikmete vahetusse. Vastasel juhul oleks võidud ÜK(b)P KK heakskiiduta tehtud kaadri ümberpaigutusi käsitleda omavolina ja reeglite rikkumisena, millele aga ükski dokument ei osuta. Sellepärast võib oletada, et kaadri vahetused tehti siiski Moskva parteiorganite heakskiidul, mis tähendab, et kõrgema parteiorgani formaalse kinnitusega tehtud kaadripaigutust ei saa käsitleda rikkumise või omavolitsemisena, vaid süsteemis valitsenud kitsaskohtade paratamatu tagajärjena, mis ei olnud kindlasti Eesti NSV eripäraks, vaid vaevaks kogu NSV Liitu.

Tulles tagasi K. Boitsovi ja V. Matvejevi juurde, ei ole tõenäoline, et nad oleks 1945. aastal määratud liiduvabariigi riigiparaati ÜK(b)P KK heakskiiduta. Pigem vastupidi – selleks anti korraldus, millest ei saanud keelduda. Nimelt olid mõlemad seltsimehed enne ümberpaigutamist ÜK(b)P KK Eesti Büroo kaastöötajad, keda käsutas Moskva kõrgeim parteiinstants.

Siiski tuli “improviseeritud” asjaajamisega olla ettevaatlik, sest suuremas ulatuses oleks niisugused praktikad võinud kaadriasjades tekitada kaose, aga väiksemas mastaabis võinuks korralagedus kõigutada parteiorganite autoriteeti ning seada kahtluse alla parteiorganite suutlikkuse suunata ja kontrollida riigiorganeid. Seepärast oli oluline kinnistada nomenklatuurseid protseduureegleid ning tagada, et kaadri kinnistamisel ja vabastamisel võetaks vastu vajalikud parteiorganite otsused.

ÜK(b)P KK Orgbüroo 1946. aasta otsus mõjutas Eesti NSV nomenklatuurse kaadri kinnitamist ja vabastamist kahel vastandlikul moel. Kahtlemata tugevnes otsuse vastuvõtmise järel distsipliin kaadriotsuste langetamisel. Liiduvabariigis hakati püüdlikumalt täitma kaadrite kinnitamise ja vabastamise nomenklatuurseid eeskirju (vrd Tabel 2 ja 3). Sedasama ei saa öelda NSV Liidu kesktasandi kohta, kus administreerimise endeemiliste hädade tõttu või mingil muul põhjusel esines NLKP KK nomenklatuuri kuulunud ametikohtade komplekteerimisel endiselt eeskirjadest kõrvalekaldumisi. Ilmselt käis reeglite pidev täitmine parteibürokraatiale üle jõu, sest 1954. aasta alguses ehk ligemale kaheksa aastat pärast Orgbüroo otsuse ilmumist oli NLKP KK põhinomenklatuuris 355 funktsionääri, kes olid paigutatud oma ametikohale ilma kohustusliku NLKP KK otsuseta.⁵⁹¹ Veel halvem oli seis kontroll-arvestusliku nomenklatuuriga, kus NLKP KK formaalse otsuseta töötas mitu korda enam funktsionääre. Mis puutub EKP KK nomenklatuursete töötajate kinnitamisesse, siis tehti 1940. aastate keskel selles vallas märgatavaid edusamme. Kui 1946. aasta alguses oli keskkomitee bürool kinnitatud kõigest 41,6% EK(b)P KK nomenklatuursetest kaadrist, siis 1947. aasta alguses oli see näitaja tõusnud juba

⁵⁹¹ Мохов, *Региональная политическая элита России*, lk 139.

84%-ni ning parenes jätkuvalt.⁵⁹² 1948. aasta keskpaigaks oli EK(b)P KK Bürool kinnitamata vaid 4% nomenklatuursetest kaadrist.⁵⁹³ Küllap võib need edusammud vähemalt osaliselt kirjutada Orgbüroo 1946. aasta otsuse arvele.

Orgbüroo otsusel oli ka teistsugune efekt, mis avaldus valitsusliikmete ametisse astumise suspendeerimises. Juhul kui valitsusest vabastatav funktsionäär jäi NLKP KK nomenklatuuri, võttis protseduurireeglite korrektse täitmise korral ametist lahkumine ning uuele töökohale määramine tunduvalt kauem aega kui varem. Tabeli 2 ja 3 andmete võrdlemisel võib tuvastada kaadrite kinnitamise tempo langust 1940. aastate teisel poolel. Kui nomenklatuursete eeskirjade rikkumise korral sai valitsusliikme seadusandlikus korras ametisse nimetada umbes paari nädala jooksul pärast EKP KK Büroo otsuse vastuvõtmist, siis nomenklatuursete eeskirjade korrektse täitmise korral võttis asjaajamine mitu korda kauem aega. Protsessi kulgu pidurdas reeglina NLKP KK, kus kaadrikuksimuste kuhjumise tõttu jäi menetlus venima. Põhjus oli eeskätt nomenklatuursete ametikohtade arvus. Näiteks 1946. aastal kuulus ÜK(b)P KK nomenklatuuri tervelt 42 784 ametikohta.⁵⁹⁴ Moshe Lewini andmetel nimetati ainuüksi 1947. aasta teisel poolel ÜK(b)P KK nomenklatuursetele ametikohale 2940 inimest ning vabastati 2166.⁵⁹⁵ Nende arvude põhjal ei ole keeruline kalkuleerida, et aastas võidi partei keskkomitees vormistada kuni 10 000 kaadriotsust.⁵⁹⁶ Vaieldamatult nõudis sellise koguse otsuste ettevalmistamine ja vastuvõtmine küllaltki palju aega. James Harris on sõjajärgset ÜK(b)P KK tegevust käsitledes leidnud, et kaadrite kinnitamise eest vastutanud ÜK(b)P KK Sekretariaat ei olnud juba sellel ajal suuteline hakkama saama parteiorganisatsioonide kaadriga. Kuna otsuste hulk oli suur, muutus kaadrite kinnitamine umbisikuliseks toiminguks.⁵⁹⁷ Arusaadavalt näitasid need arengud keskuse kontrolli nõrgenemist kaadriasjade üle, mis ei tähenda, et kohtadel oleks tugevnenud patronaazi suhted.

Ametlike protseduuride toetamise aeglus sundis riigistruktuurides otsima olukorrrast väljapääsu, milleks kasutati mõnikord ajutise kohusetäitja ametisse määramist. Niisugune lahendus ei olnud ebaseaduslik ega taunitav, võimaldades nomenklatuursete menetlustoimingute ajal tagada asutuse normaalne juhtimine, mida kasutati käsitletaval perioodil vahetevahel ka ENSV valitsemisorganites.

⁵⁹² Statistiline aruanne EKP KK nomenklatuursete ametikohtade töötajate komplekteerimise kohta 1. jaanuari 1946 seisuga, 2. jaanuar 1946. – ERAF.1.48.14, 1 7,7p; Statistiline aruanne EKP KK nomenklatuursete ametikohtade töötajate komplekteerimise kohta 1. jaanuari 1947 seisuga, 7. jaanuar 1947. – ERAF.1.307.6, 13.

⁵⁹³ Statistiline aruanne EKP KK nomenklatuursete ametikohtade töötajate komplekteerimise kohta 1. juuli 1948 seisuga, 3. juuli 1948. – ERAF.1.307.22, 1 63.

⁵⁹⁴ Мохов, *Региональная политическая элита России*, lk 110.

⁵⁹⁵ Lewin, *Rebuilding the Soviet Nomenklatura*, lk 242.

⁵⁹⁶ Reaalselt võis otsuste arv olla mõnevõrra väiksem, sest ühe ja sama otsusega võidi NLKP KK nomenklatuuri kuulunud funktsionäär ühelt ametikohalt vabastada ja teisele kinnitada.

⁵⁹⁷ James Harris. Stalin as General Secretary: the appointments process and the nature of Stalin's power. – Stalin. A New History. Eds. Sarah Davies, James Harris. New York: Cambridge University Press 2005, lk 65.

Tabel 3. Valitsusliikmete ametisse kinnitamise praktikaid 1940. aastate teisest poolest ja 1950. aastate algusest⁵⁹⁸

Nimi ja ametikoht	EKP KK Büroo otsus	NLKP KK otsus	ENSV ÜNP seadlus
Heinrich Laura, metsatööstuse minister	12.04.1947	10.06.1947	12.06.1947
Eduard Plaan, sotsiaalkindlustuse minister	12.05.1947	08.07.1947	18.07.1947
Anton Vaarandi, ENSV MN esimehe asetäitja	10.05.1948	06.07.1948	15.07.1948
Artur Vaha, põllumajandusminister	13.04.1949	16.09.1949	18.09.1949
Ernst Udras, riigikontrolliminister	4.06.1949	1.07.1949	15.07.1949
Adolf Lõhmus, toiduainetetööstuse minister	31.08.1949	20.10.1949	02.11.1949
Johannes Tomberg, kalatööstuse minister	12.10.1949	02.12.1949	15.12.1949
Rudolf Vester, kaubandusminister	25.05.1950	23.06.1950	05.07.1950
Albert Vendelin, ENSV MN esimehe asetäitja	19.08.1952	01.10.1949	10.10.1952
Vsevolod Generalov, ehitusminister	11.12.1952	17.02.1953	23.02.1953

Parteiõiguslike protseduuride lõpuleviimisega NLKP KK-s jõudis asjaajamise järg riigivõimuorganiteni. ENSV Ministrite Nõukogus koostati seadluse eelnõu valitsuse liikme kohta ja saadeti koos valitsusjuhi või tema asetäitja allkirjastatud kaaskirjaga ENSV ÜNP-le. Vaatamata sellele, et põhiseaduse järgi oli ÜNP kollegiaalne organ, ei pandud kaadriküsimusi vastuvõtmiseks ÜNP koosolekule, vaid need allkirjastati võrdlemisi operatiivselt Presiidiumi esimehe või esimehe puudumisel tema asetäitja poolt. Seejärel esitati vastuvõetud seadlus ÜNP koosolekule protokollimiseks, kusjuures protokollis kinnitati, nagu oleks otsus langetatud ringküsitusluse korras.

Üldjuhul sujus kaadriotsuse vormistamine ÜNP-s kiiresti ja tõrgeteta. Harva esines juhtumeid, kui otsuse vastuvõtmine jäi venima. Tõenäoliselt jäi Presiidiumisse kõige kauemaks seisma Jaan Pärna liha- ja piimatööstuse ministriks nimetamise seadluse eelnõu, mis esitati ÜNP-le 1950. aastal, oodates vastuvõtmist ligikaudu pool aastat. J. Pärna kaadriarvestuse dokumentidest nähtub, et seadluse eelnõu tema nimetamise kohta valmis 28. juunil 1950 ning saadeti nomenklatuurseid reegleid ÜNP-sse, kuigi EK(b)P KK ja ÜK(b)P KK ei olnud

⁵⁹⁸ Heinrich Laura isikutoimikud. – ERAF.1.6.1625; ERA.R-1.2k.259; Eduard Plaani isikutoimikud. – ERAF.1.6.8084; ERA.R-1.2k.409; Anton Vaarandi isikutoimikud. – ERAF.1.6.4481; ERA.R-2265.1.1; Artur Vaha isikutoimikud. – ERAF.1.6.379; ERA.R-1.2k.649; Ernst Udrase isikutoimikud. – ERAF.1.6.3978; ERA.R-1.2k.636; Adolf Lõhmuse isikutoimikud. – ERAF.1.6.1735; ERA.R-1.2k.281; Johannes Tombergi isikutoimikud. – ERAF.1.6.14140; ERA.R-1.2k.607; Rudolf Vesteri isikutoimikud. – ERAF.1.6.472; ERA.R-1.2k.679; Albert Vendelini isikutoimikud. – ERAF.1.6.14512; ERA.R-1.2k.677; Vsevolod Generalovi isikutoimikud. – ERAF.1.6.10553; ERA.R-1.2k.744.

tema ministriks kinnitamise kohta otsust vastu võtnud. Juba kümmekond päeva varem 19. juunil oli Pärn määratud Ministrite Nõukogu korraldusega ministri ajutiseks kohusetäitjaks, ent tema kaadriarvestuse lehe järgi oli ta ministri ametisse asunud veelgi varem 21. mail 1950.⁵⁹⁹ Kuigi kaadriotsuse vastuvõtmine võis parteiorganites võtta küllaltki kaua aega, õnnestus Pärna küsimus parteiliinis lahendada kiiresti. 27. juunil 1950 saadeti ENSV MN-st EK(b)P KK-sse esildis Jaan Pärna vabastamiseks Põllumajanduse Ühistegevuse Keskliidu esimehe kohalt ning kinnitamiseks liha- ja piimatööstuse ministriks. Kümme päeva hiljem, 6. juulil 1950 võttis EK(b)P KK Büroo Pärna küsimuses otsuse vastu. Ministri ametikoha kuuluvuse järgi nomenklatuurses hierarhias tuli EK(b)P KK Büroo otsus kinnitada Moskvast, kus see kinnitati 23. augustil 1950.⁶⁰⁰ ÜK(b)P KK otsuse olemasolu arvestades on mõistatuslik, miks allkirjastati ENSV ÜNP seadlus Pärna ministriks nimetamise kohta üle nelja kuu hiljem 3. jaanuaril 1951.⁶⁰¹

Mis võis olla menetluse takerdumise põhjuseks? Ainsatki dokumenti, mis annaks küsimuse lahtharutamiseks niidiotsa, autor leidnud ei ole. Võib-olla tuleks vastust otsida 1950. aasta poliitilisest kliimast Eesti NSV-s? EK(b)P KK VIII pleenumi järel langes üksteise järel ebasoosingusse arvukalt riigiparaadi juhtivtöötajaid, keda ähvardas vallandamine ning repressioonid. Ebakindlam oli Eesti Vabariigi ühiskondlikus ja poliitilises elus osalenud kommunistide tulevik – iseäranis endistel sotsialistidel. Viimastega J. Pärna seostada ei saanud, sest 1922. aastal EKP liikmeks astunud Pärn oli kommunistliku õnnestustegevuse eest istunud Eesti Vabariigi vanglas. Talle heitis negatiivset varju kindlasti osalemine Vabadussõjas, kuigi ta püüdis seda diskreetset fakti mahendada, väites ennast teeninud olevat sapööriroodu varahoidjana.⁶⁰² Mainitud põhjustel oli Jaan Pärn ikkagi poliitiliselt haavatav. Ent tema tõrgeteta ametisse kinnitamise parteiorganites tõestab, et staažika kommunisti vastu ei olnud midagi teoksil.

Tulles tagasi ENSV ÜNP ülesannete juurde valitsusliikmete ametisse nimetamisel ja vabastamisel, võib märkida, et harvadel kordadel – peamiselt valitsuse struktuurimuudatuste korral – võidi ÜNP-st kaadriotsuste vormistamisel mööda minna. Niisugustel juhtudel esitati otsuse eelnõu ÜNP vahendusega ÜN-le vastuvõtmiseks, kuid Stalini eluajal Eesti NSV-s seda ei juhtunud.

Kaadriotsuste vastuvõtmisel võis esineda palju tõsisemaid moonutusi kui kõrvalekaldumist otsuste vastuvõtmise järjekorrast. Osa ametikohtade puhul oli nomenklatuursete protseduuride rikkumine lausa sümptomaatiline. Meelis Saueaugu andmetel ei kinnitanud NLKP KK nomenklatuuri kuulunud ENSV

⁵⁹⁹ Jaan Pärna isikutoimikud. – ERA.R-1.2k.435, l 15; ERAF.1.6.4620, l 1.

⁶⁰⁰ Jaan Pärna isikutoimik. – ERAF.1.6.4620, l 1, 41, 44.

⁶⁰¹ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus sm. Jaan Villemi p. Pärna nimetamise kohta Eesti NSV liha- ja piimatööstuse ministriks, 3. jaanuar 1951. – Eesti NSV Teataja, 1951, 2, 8.

⁶⁰² Jaan Pärna isikutoimik. – ERAF.1.6.4620, l 6–8.

RJM-i juhtkonda reeglina EKP KK ametisse.⁶⁰³ EKP KK Bürool võisid kinnitamata jääda niihästi minister kui tema asetäitjad. Valentin Moskalenko kinnitamisest ENSV riikliku julgeoleku ministriks 1950. aastal on teada, et ÜK(b)P KK võttis tema asjus otsuse vastu 28. jaanuaril 1950, kuid EK(b)P KK Büroo istungile Moskalenko küsimust ei esitatudki.⁶⁰⁴ Neli aastat hiljem langetas EKP KK Büroo Ivan Karpovi ENSV Riikliku Julgeoleku Komitee esimeheks kinnitamise kohta otsuse pärast NLKP KK-d.⁶⁰⁵ Samasugust mustrit kasutati 1953. aastal Valentin Moskalenko paigutamisel siseministriks. Nagu aasta hiljem I. Karpovi asjus võeti parteiorganites esimesena otsus vastu Moskvast. Nimelt kannab NLKP KK otsus 19. märtsi kuupäeva, aga EKP KK Büroo otsus vormistati 29. aprillil 1953.⁶⁰⁶ Moskalenko ametisse kinnitamise bürokraatliku külje pealt torkab silma, et kaks päeva varem, 27. aprillil, oli ta nimetatud ENSV ÜNP seadluse alusel siseministriks. Seega oli V. Moskalenko EKP KK Büroo otsuse vormistamise ajaks juba seaduslikult ametisolev siseminister.

Nomenklatuurireeglitest kõrvalekaldumisi esines ka muude administratiivvaldkonna ministeeriumide kaadri kinnitamisel ja vabastamisel. Piirdudes üksnes ametisse kinnitatud ministritega, on teada, et 1950. aastal jäi EK(b)P KK Büroos otsus vastu võtmata Usbekistanist ENSV kohtuministriks toodud Ivan Ussenko kohta. Sellelgi korral anti vaatamata EKP KK Büroo otsuse puudumisele välja ENSV ÜNP seadlus.⁶⁰⁷

Lisaks kõne all olnud juhtumitele ei sobi peatüki alguses visandatud skeemi Ministrite Nõukogu esimeeste kinnitamise ja vabastamise mustrid. Jättes teadlikult kõrvale Johannes Lauristini määramise Rahvakomissaride Nõukogu esimeheks 1940. aastal, kuna sel ajal liiduvabariigi parteiorganid juhtiva kaadri kohta otsuseid veel ei langetanud.

Ebaharilikku otsuste vastuvõtmise skeemi kasutati Arnold Veimeri nimetamisel valitsusjuhiks 1944. aasta sügisel. Mäletatavasti võttis 1941. aastal evakueerimise ajal hukkunud Johannes Lauristini asemel ENSV RKN-i juhtimise ajutiselt üle Oskar Sepre, kes oli formaalselt valitsusjuhi kohusetäitjaks. 1944. aastal, pärast ENSV võimuorganite naasmist taasvallutatud Eestisse muudeti järk-järgult valitsemisasutuste ajutised koosseisud alalisteks. 26. septembril 1944 nimetati Arnold Veimer ÜNP seadluse alusel Rahvakomissaride Nõukogu esimeheks.⁶⁰⁸ Kaks päeva hiljem, 28. septembril võttis EK(b)P KK Büroo vastu otsuse Veimeri kinnitamise kohta ning seejärel kogunes sama päeva pärastlõunal EK(b)P KK pleenum, kus võeti samuti vastu otsus Arnold Veimeri

⁶⁰³ Saueauk, *Nõukogude julgeolekuorganite ja Eestimaa Kommunistliku Partei koostöö*, lk 149–150.

⁶⁰⁴ Valentin Moskalenko isikutoimik. – ERAF.1.6.7438, l 1.

⁶⁰⁵ Ivan Karpovi kohta tegi NLKP KK otsuse 26. märtsil 1954 ja EKP KK Büroo 4. mail 1954. Ivan Karpovi isikutoimik. – ERAF.1.6.6077, l 1, 14.

⁶⁰⁶ Valentin Moskalenko isikutoimik. – ERAF.1.6.7438, l 20.

⁶⁰⁷ Seadlus sm Ivan Nikolai p. Ussenko nimetamise kohta Eesti NSV kohtuministriks, 11. aprill 1950. – Eesti NSV Teataja, 1950, 8, 56.

⁶⁰⁸ Arnold Veimeri isikutoimik. – ERA.R-1.2k.673, l 17.

kinnitamise kohta ENSV RKN-i esimeheks.⁶⁰⁹ Ainuke võimuinstitutsioon, mille kokkukutsumisega vaeva ei nähtud, oli Ülemnõukogu. Kuna põhiseaduse järgi pidi Ülemnõukogu valitsusjuhi kohta siiski otsuse tegema, kinnitati 1944. aastal vastuvõetud seadlus järgmisel ÜN-i istungjärgul, mis tuli kokku kaheksa kuud pärast Veimeri valitsusjuhiks saamist.⁶¹⁰

Edaspidi vormistati Ministrite Nõukogu esimehe vahetus ÜN-i istungil (vt lähemalt peatükk 2.3.). Sealjuures tuleb rõhutada, et kõrgeima riigivõimuorgani seadusandliku akti vastuvõtmise ajaks ei olnud kas vormikohast EKP KK või NLKP KK otsust vastu võetud või puudusid mõlemad. 1951. aastal ajastati valitsusjuhi vahetus uue Ülemnõukogu koosseisu kokkutulemise ajaks. Liiduvabariigi rahvaesinduse esimesel istungjärgul pidi Ministrite Nõukogu moodustamine olema põhiseaduse kohaselt niikuinii koosoleku päevakorras. Sisuliselt oli valitsusjuhi Arnold Veimeri vabastamine otsustatud juba 19. märtsi EK(b)P KK Büroo istungil. Ent tema järglase Aleksei Müürisepa kohta ei olnud EK(b)P KK ega ÜK(b)P KK 29. märtsiks, kui kogunes ÜN-i esimene istungjärg, teadaolevalt veel otsust langetanud. Loomulikult ei tulnud Aleksei Müürisepa kandidatuur rahvasaadikutele üllatusena. Ettevalmistused valitsusjuhi vahetamiseks pidid olema tehtud juba mõnda aega varem, sest A. Veimeri vabastamise ja A. Müürisepa kinnitamise otsuse ENSV valitsusjuhiks tegi ÜK(b)P KK 30. märtsil 1951.⁶¹¹ EK(b)P KK Büroos jäi aga 1951. aastal valitsusjuhi kinnitamise kohta otsus hoopistükki vastu võtmata.

Kui üldse, siis milline oli NSVL MN-i roll liiduvabariigi valitsusjuhi vahetuses, ei ole arhiividokumentide põhjal võimalik tuvastada. Selgem on pilt liiduvabariigi ministeeriumide juhtkonnaga. Liidulis-vabariikliku alluvusega ministeeriumide juhtkonna valimisel pidi tingimata arvestama NSV Liidu vastavate ministeeriumide juhtkonna seisukohaga. 1946. aastal vastu võetud otsuses ÜK(b)P KK nomenklatuursete ametikohtade kohta oli selge sõnaga öeldud, et liidulis-vabariiklike ministeeriumide kohalik kaader tuleb esitada ÜK(b)P KK-sse kinnitamisele ja vabastamisele vastava NSV Liidu ministri või ministri asetäitja kaadri alal ettepanekul ning liiduvabariigi partei keskkomitee kooskõlastuse olemasolu korral.⁶¹² Liiduvabariigi keskkomitee kooskõlastus ei võinud olla muud kui keskkomitee büroo otsus. Lahkarvamuste korral NSV Liidu ametkondade ja kohaliku parteikomitee vahel kuulus vaidlusküsimuse lahendamine NLKP KK pädevusse. Sellest, et Eesti küsimustes oleks puhkenud erimeelsusi, mis oleks viinud NLKP KK vahelesegamiseni, arhiiviallikad ei kõnele.

Formaalsete kaadri kinnitamise ja vabastamise protseduuride, menetlusprotsessi ja otsuste vastuvõtmise kõrval on oluline teada, millised olid Moskva

⁶⁰⁹ EKP KK Büroo istungite regestid. I, lk 68; *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 301.

⁶¹⁰ Seadus sm Veimeri Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimeheks nimetamise seadluse kinnitamise kohta, 6. juuni 1945. – ERA.R-3.3.254, l 1.

⁶¹¹ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 653; Aleksei Müürisepa isikutoimikud. – ERAF.1.6.2193, l 1; ERA.R-2202.1.1a, l 2.

⁶¹² ЦК ВКП(б) и региональные партийные комитеты, lk 54–55.

ametkondade ja kohapealsete võimuorganite vahekorrad vabariigi ministeeriumide juhtkonna valimisel. Lühidalt on küsimus selles, kas sisulisi otsuseid langetati Moskva keskametkondades või liiduvabariigi juhtkonnas. Siseministeeriumi kaadreid stalinismi perioodil uurinud Valdur Ohmanni väitel oli algusest peale, see tähendab 1940. aastast, ministeeriumi juhtivate kaadrite kohalemääramine NSVL Siseministeeriumi prerogatiiviks. Ministeeriumi kaadripoliitika kujundamisel ei antud kohalikele parteiorganitele ega ministrile erilist sõnaõigust. EK(b)P KK Büroo otsused ministeeriumi kaadrite kinnitamise kohta olid Ohmanni arvates formaalset laadi, kujutades endast parteibürokraatlikku rutiini.⁶¹³ Samale järeldusele on ENSV Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi uurimisel jõudnud Meelis Saueauk. Tema väitel ei vabastanud EKP KK Büroo kedagi ministeeriumi juhtkonnast omal initsiatiivil ning ministeeriumi nomenklatuursete töötajate kinnitamine (ilmselt ka vabastamine – O. L.) oli keskkomitee büroo poolt formaalsuseks. Sisulisi kinnitamisotsuseid tähtsamate ametikohtade osas, mis kuulusid üleliidulisse nomenklatuuri, olevat langetatud ÜK(b)P KK-s.⁶¹⁴

Siseministeeriumi või Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi juhtiva kaadri paigutamise põhjal ei saa teha üldistusi kogu liiduvabariigi valitsuskaadri valimise ja ametisse kinnitamise kohta. Liiduvabariigi valitsusliikmete kandidaatide valimisel ja esitamisel olid kasutusel rööpsed praktikad – olenevalt täidetavast ametikohast olid liiduvabariigi juhid kas sisulised otsustajad või passiivsed käsutäitjad.

Erinevaid praktikaid võib seletada NSV Liidus rakendatud kaadri valimise ja kinnitamise omapärase põhimõtte kaudu, millega taotleti “rahvusliku kaadri” ja “internatsionaalse kaadri” tasakaalustatud ning kombineeritud kasutamist liiduvabariigi võimuorganite juhtkonnas. Kui juhtidena rakendati võrdlemisi tihti, ehkki mitte järjekindalt ja kõikides liiduvabariikides ning organisatsioonides-asutustes ühel ajal kas kohaliku päritoluga või vabariigi põlisrahvusest isikuid, siis rahvusliku faktori tasakaalustamiseks ning organisatsiooni või struktuuriüksuse juhtide tõhusamaks kontrollimiseks paigutati nende asetäitjateks tihti Moskvast suunatud funktsionäre.⁶¹⁵ Eelistatud seisundis olid vene rahvusest või “internatsionaliseerunud” kaadrid, kes moodustasid lõviosa liiduvabariikidesse paigutatud “Moskva emissaridest”.⁶¹⁶ Kõnealune kaadripaigutamise printsiip oli valdav kogu Stalini perioodil. Liiduvabariigi võimukeskuses partei keskkomitees oli Moskva käepikenduseks keskkomitee II sekretär ning sama põhimõtet kasutati täitevvõimu ja seadusandliku võimu liinis.⁶¹⁷ 1944–1947.

⁶¹³ Ohmann, *Eesti NSV Siseministeeriumi institutsionaalne areng*, lk 70–71.

⁶¹⁴ Saueauk, *Nõukogude julgeolekuorganid Eestis*, lk 91.

⁶¹⁵ Seda fenomeni kirjeldas esimest korda põhjalikumalt Abdurakhman Avtorkhanov. Vt: Abdurakhman Avtorkhanov. *The Communist Party Apparatus*. Chicago: Henry Regnery Company 1966, lk 172–173.

⁶¹⁶ Stalini valitsemisperioodil sõandas keskvõim rahvuspiirkondadesse saata ukrainlasi ja valgevenelasi eeldusel, et nad olid töötanud väljaspool oma koduliiduvabariiki.

⁶¹⁷ Tannberg, *Moskva institutsionaalsed ja nomenklatuursed kontrollimehhanismid*, lk 247–248.

aastani eksisteerinud ÜK(b)P KK spetsiaalse kontrollorgani ÜK(b)P KK Eesti Büroo ühes 1945. aastal koostatud aruandes selgitati, et teistest liiduvabariikidest saabunud funktsionääre oli tavaks kasutada rahvakomissaride asetäitjatena, ent Eesti puhul olnud eranditeks tervishoiu ja hariduse rahvakomissariaadid, kus rahvakomissari asetäitjad olid kohalikud.⁶¹⁸

Ilmselt jäeti NLKP KK nomenklatuuri kuulunud rahvusliku kaadri valimine suuremalt jaolt liiduvabariigi juhtkonna hooleks, kui mitte arvestada võimuorganite absoluutset tippu. Vaatamata otseste tõendite puudumisele, on tõenäoline, et liiduvabariigi juhtkonnal oli õigus esitada oma kandidatuur juhul, kui komplekteeritav ametikoht kuulus täitmisele kohaliku päritolu või rahvusest isikuga. Ametikohtade jaotuse aluseks võisid olla niihästi üleliidulised tavad ja kokkulepped, aga arvesse võisid tulla ka kohalikud tegurid. Tuleb tunnistada, et niisuguses olukorras avanes liiduvabariigi tippjuhtkonnal potentsiaalne võimalus edutada oma soosikuid ja luua seeläbi patronaazi võrgustikke, aga kas seda Stalini perioodil ka tehti, nõuaks Eesti NSV puhul põhjalikumat uurimistööd.

Samas tuleb silmas pidada, et rahvusliku kaadri selektsioon jäeti Moskvast kohaliku juhtkonna hooleks eelkõige pragmaatilistel kaalutustel, sest seal ei tuntud liiduvabariigi juhtivaid töötajaid piisavalt hästi, et nende sobivuse üle otsustada. See ei tähenda kaugeltki, et keskviim olnuks rahvuslikule faktorile panustades lõdvendanud kontrolli kaadrite üle. Liiduvabariigi kandidaat pidi saama heakskiidu Moskvast, sest NLKP KK nomenklatuuri kuulunud kaadri valimise ning ametikohale esitamise osas jäi lõpliku otsuse tegemine NSV Liidu kõrgematele instantsidele. Arusaadavalt võidi Moskva võimukoridorides jätta liiduvabariigi ettepanekud aktsepteerimata või kutsuda kandidaat Moskvasse välja, et vestluse põhjal liiduvabariigi valikut heaks kiita või tagasi lükata. Konsultatsioonidest või kooskõlastustest ei tarvitsenud nendel puhkudel jääda ühtegi kirjalikku jälge, kuna bürokraatlikud protseduurid käivitati hiljem. Niisugustest praktikatest on äärmiselt vähe teada Stalini ajast, küll aga teatud määral hilisema perioodi kohta.⁶¹⁹

Kuidas võis välja näha rahvusliku kaadri valimine 1960. aastatel, saab aimu Bruno Sauli mälestustest tema sideministriks saamise kohta 1969. aastal. Saul on meenutanud, et ettepaneku sideministriks hakkamiseks tegi talle Ministrite Nõukogu esimees Valter Klauson. Kohtumine toimus mitteformaalses õhkkonnas ja sõna otseses mõttes mittetraditsioonilises keskkonnas, kuna valitsusjuht kutsus B. Sauli oma kabinetti tsiviilkaitse punkrisse. Kabinetis oli kaetud laud, millest tulevane minister järeldanud, et valitsusjuhi juures tähistatakse tsiviilkaitse õppuste lõpetamist. Konjakiklaasi juures olevat Klauson Sauli üllatuseks küsinud, kas too ei oleks nõus asuma sidemajandust juhtima. Valitsusjuht

⁶¹⁸ N. Šatalini ja G. Perovi aruanne ÜK(b)P KK Eesti Büroo tööst 1. jaanuarist – 1. maini 1945, kuupäevata. – RGASPI.598.1.2, l 8.

⁶¹⁹ Mati Graf on kirjutanud ENSV ÜNP esimehe kandidaatidest 1970. aastal ning EKP KK I sekretäri Johannes Kābini võimalikest järglastest 1978. aastal. Vt: Mati Graf. Kalevipoja kojutulek. 1978. aasta poliitilisest pööripäevast 1988. aasta Suveräänsusdeklaratsioonini. Tallinn: Argo 2008, lk 9–19.

ei kavatsenud ametisolevat sideministrit Otto Rupskit vallandada, vaid Rupski olevat palunud end ise tervislikel põhjustel vabastada. Vestluse käigus sai B. Saul teada, et tema kandidatuuri üle oli räägitud EKP KK I sekretäri Ivan Käbiniga, kes teda toetas, kuid mitte NSV Liidu sideministri Nikolai Psurtsevigaga. Sauli väitel vajati enne NSV Liidu sideministriga kooskõlastamist tema nõusolekut ministriks hakkamise kohta.⁶²⁰ Võrdlemisi keeruline on B. Sauli märkmete põhjal tuvastada vestluse toimumise aega.⁶²¹ Õnneks mainis Saul, et V. Klauson prognoosis formaalset ministrivahetust 1. juuliks 1969, mis pidi olema paar kuud pärast kohtumise toimumist. B. Sauli mälestuste põhjal arenesid sündmused, nagu V. Klauson oli lubanud. EKP KK Büroos võeti otsus Sauli kinnitamise ja Otto Rupski vabastamise kohta vastu 2. juulil 1969.⁶²² Kui uskuda B. Sauli, kes ilmselt Büroo istungil ei viibinud, sai ta ministriks määramisest teada alles 25. juulil.⁶²³ Sellel päeval allkirjastati ENSV ÜNP seadlus.⁶²⁴

Eesti NSV juhtkond võis 1960. aastatel valitsusliikmete kandidaatide ülesseadmisel tunda end kindlamalt kui kümnekond aastat varem. Võrreldes 1940. aastatega nõrgenes poststalinistlikul ajajärgul keskuse kontroll regionaalsete liidrite üle.⁶²⁵ Kohalikud juhid tajusid suurepäraselt, et nad kujutavad endast suuremat poliitilist jõudu kui varem, ning toimetasid ka kaadrite alal julgemalt ja iseseisvamalt. Sellegipoolest ei ole usutav, et mitteametlikud protseduurid oleksid 1940. aastatel ja 1960. aastatel üksteisest palju erinenud. Kindlasti küsiti ka 1940. aastatel juhtivale ametikohale esitatud kandidaatidelt nõusolekut tööle asumise kohta ning töötaja kandidatuur oli kitsamas ringis läbi arutatud ja kokku lepitud. 1940. aastatest saab nimetada ainult Kaarel Irdi alandlikus toonis kirjutatud keeldumist Kunstide Valitsuse juhataja ametikohale asumise kohta, mida EK(b)P KK-s kuulda ei võetud.⁶²⁶

Rahvuslikust kaadrist erinevalt koheldi mujalt liiduvabariiki komandeerituid. Sõjajärgsel perioodil suunasid keskametkonnad juhtivtöötajaid sageli kindlale

⁶²⁰ Saul, *Meie aeg*, lk 152–153.

⁶²¹ Bruno Sauli nomenklatuuritoimikut ega valitsustoimikut Riigiarhiivis ei ole. Tema valitsustoimikut hoiti varemalt Riigikantslei Arhiivis. Mul oli võimalus toimikut sirvida 2000. aastate alguses, mille põhjal koostas in tema lühieluloo. Vt: *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 351–352.

⁶²² EKP KK Büroo istungite regestid. II. 1954–1971. Koost Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv 2006, lk 629.

⁶²³ Saul, *Meie aeg*, lk 153.

⁶²⁴ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus sm Bruno Eduardi p. Sauli nimetamise kohta Eesti NSV sideministriks, 25. juuli 1969. – Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja, 1969, 30, 299.

⁶²⁵ Хлевнюк, *Система центр-регионы*, lk 265–266.

⁶²⁶ Kaarel Irdi nomenklatuuritoimikus leidub pöördumine EK(b)P KK kaadrisekretäri Dmitri Kuzmini poole, milles K. Ird kirjutab, et kaadrisekretäri ettepanek muutus talle “järjest ebameeldivamaks”. Ird võttis oma kõhklused kokku järgmiselt: “Kuid kui minu seisukohti üldse arvestatakse, siis palun mind mitte määrata Kunstide Valitsuse Juhatajaks.” Irdi arvamust kuulda ei võetud ja 28. jaanuaril 1948 kinnitati ta EK(b)P KK Büroo otsusega ENSV MN j.a. Kunstide Valitsuse juhatajaks. Vt: Kaarel Irdi isikutoimik. – ERAF.1.6.5896, l 1,23.

ametikohale, mis tähendas, et nad võisid sisuliselt saabumise päeval ettenähtud ametikohale asuda, ehkki formaalsed protseduurid ei olnud veel lõpetatud. Mida kõrgemale ametikohale Moskvast saadetud “emissar” määrati, seda suurema tõenäosusega olid määramise taga Moskva ametkonnad, kusjuures saabunu võis olla kõrgemates instantsides juba ametisse kinnitatud. Väheusutav, et 1950. aastal anti Valentin Moskalenko või Ivan Ussenko paigutamisel vastavalt riikliku julgeoleku ministriks ja kohtuministriks ENSV juhtkonnale vähimatki sõnaõigust. Kuna mõlema ministri eelkäijad olid poliitilistel motiividel vallandatud ning liiduvabariigi administratsioonis viidi läbi kaadripuhastust, ei oleks kohalikud liidrid isegi parima tahtmise korral saanud Moskva valikute üle nuriseda.

Tõenäoliselt oli kõrgemalt poolt initsieeritud 1950. aastal EK(b)P KK Büroos vastuvõetud otsus “Tõsistest puudustest ja vigadest ENSV elamuehituse ja ehitusmaterjalidetööstuse ministeeriumi töös”, mille alusel vallandati ametist minister Moisei Asnin ja paluti alandlikult ÜK(b)P KK-d saata ENSV-sse uueks ministriks keegi “kogenud insener-ehitaja”.⁶²⁷ ENSV juhid ei pidanud igatahes Moskva valikutes pettuma. ÜK(b)P KK suunas liiduvabariiki soovitud profiiliga spetsialisti Leonid Poljakovi, kinnitades Moskva tööstusakadeemia haridusega insener-ehitaja uueks elamuehituse ja ehitusmaterjalidetööstuse ministriks. Poljakovi puhul oli tegemist kauaaegse ehitusvaldkonna bürokraadiga, kes oli enne Eestisse suunamist olnud kaks aastat Moldaavia NSV ehituse ja ehitusmaterjalide tööstuse ministri asetäitja.⁶²⁸ Samamoodi voolas kaadrit sisse valitsemisorganitesse, mille kaadreid Moskva keskorganitest täielikult kontrolliti, nagu näiteks Riikliku Julgeoleku Ministeeriumisse, millest oli juba varasematel lehekülgedel juttu. Nähtavasti veel arvukamalt värvati kaadrit liiduvabariigi kohalikesse organitesse.⁶²⁹ Kas pöördumised koostati omaalgatuslikult või täideti ülevalt poolt tulnud korraldusi arhiividokumentide põhjal, ei ole võimalik selgitada. Kui rahvusliku kaadri juures oli juttu patrooni-kliendi suhete tekkimise võimalustest, siis võib oletada, et Eestisse suunatud valitsusliikmetest “internatsionaliseerunud” kaader kuulus liiduvabariigi välistesse patronaazi võrgustikesse, mille uurimine ei ole paraku Eesti arhiivide põhjal reaalne.

Lõpuks tuleks peatuda NSV Liidu ministeeriumide rollil liiduvabariigi valitsemisorganite juhtide ametisse paigutamisel ja vabastamisel. Tuleb tunnistada, et selle kohta on andmeid väga vähe. Liidulis-vabariiklike ministeeriumide

⁶²⁷ EK(b)P KK Büroo otsus, 21. september 1950. Moisei Asnini isikutoimik. – ERAF.1.6.4907, l 17–18.

⁶²⁸ Leonid Poljakovi isikutoimik. – ERAF.1.6.8126, l 1.

⁶²⁹ 1950. aastal palus EK(b)P KK korduvalt ÜK(b)P KK-lt “kaadriabi”. Suuremat osa sissesõitnutest kavatseti kasutada kohalike organite juhtkonnas. 27. oktoobril 1950 informeeris ÜK(b)P KK partei, ametiühingute ja komsomoliorganite osakonnajuhataja asetäitja Vinogradov ÜK(b)P KK sekretäri G. Malenkovi EK(b)P KK palvest saata Eestisse 40 parteitöötajat, keda kavatseti paigutada MTJ poliitosakonna juhatajaks. RGASPI.17.119.135, l 65; 2. oktoobril 1950 otsustas ÜK(b)P KK Sekretariaat saata Eestisse viis Ukraina NSV parteitöötajat, kes pidid tööle asuma EK(b)P rajoonikomitee teise sekretärina. ÜK(b)P KK Sekretariaadi protokoll nr 532, 2. oktoober 1950. – RGASPI.17.119.87, l 193.

juhtkonda eesotsas ministriga võis ametisse nimetada ja vabastada NSV Liidu ministri käskkirja alusel. ENSV valitsusliikmete kinnitamisel ja vabastamisel NSV Liidu keskvalitsemisorganite käskkirjadele enamasti ei viidata, rääkimata sellest, et neid leiduks ENSV MN liikmete isikutoimikutes. Erandiks on traagilise saatusega Augustin Hansen, kelle toimikus leidub NSV Liidu kaubandusministri 28. juuni 1950 käskkiri Hanseni vabastamise ning Rudolf Vesteri määramise kohta ENSV kaubandusministriks.⁶³⁰ Käskkirja vormistamise ajaks oli A. Hansen nomenklatuursete protseduuride järgi ministri ametist kõrvaldatud ning R. Vester kinnitatud tema asemele. Johan Lombaku kinnitamise kohta siseministri ametisse on teada, et NSV Liidu siseministri käskkiri allkirjastati tema kohta 3. veebruaril 1951, kuid EK(b)P KK Büroo oli võtnud Lombaku kohta otsuse vastu juba 4. detsembril 1950 ning ÜK(b)P KK kinnitas otsuse 30. jaanuaril 1951.⁶³¹ Mõlema kaadrivahetuse puhul võib märkida, et ministri käskkirjad vormistati pärast nomenklatuursete toimingute lõpetamist.

Eelnevast analüüsist ilmneb, et liiduvabariigi valitsusliikmete kinnitamine ja vabastamine moodustas keerulise kompleksi, ühendades parteiõiguse ja konstitutsiooniõiguse mehhanisme. Kaadriotsuse menetluskorra määrasid valitsusliikmete kuulumine NLKP KK nomenklatuuri ning põhiseadus. Otsused tuli kõigepealt võtta vastu parteiõiguse kohaselt nomenklatuuri põhimõtetest lähtuvalt ning seejärel riigiorganites, kus vormistati nõutavad normatiivaktid. Kaadriotsuste menetlemine ja vastuvõtmine oleks pidanud endast kujutama rutiinset bürokraatlikku protseduuri, kuid erinevatel põhjustel rikuti ja moonutati valitsusliikmete kaadriotsuste menetlust mitmel viisil. Kõrvalekaldeid esines otsuste vastuvõtmise järjekorras, dokumente koostati tagantjärele ning mõnikord jäi partei- või riigiorganil otsus sootuks vastu võtmata.

⁶³⁰ Augustin Hanseni isikutoimik. – ERA.R-1.2k.96, l 30.

⁶³¹ Johan Lombaku isikutoimik. – ERAF.1.6.4568, l 1; Aleksander Resevi isikutoimik. – ERA.R-1.2k.471, l 7.

3. VALITSUSLIIKMETE ISELOOMUSTUSED

NSV Liidu võimuinstitutsioonide kaadrite käsitletlused on olnud selgelt partei-organisatsioonide ja -komiteede kesksed. Nõukogude perioodil ilmus NLKP territoriaalorganisatsioonide liikmeskonna kohta ülevaateid ja statistilisi kogumikke.⁶³² Tõsisemast uurimistööst selles vallas siiski kõneleda ei saa. NSV Liidus oli kaadrite uurimine komplitseeritud nii allikate kehva kättesaadavuse kui avaldamise piirangute tõttu, mis välistas võimuhierarhia kõrgemate astmete ja võimuorganite aparadi uurimise peaaegu täiesti. Allikate vähesust ja fragmentaarsust trotsides püüdsid Lääne uurijad külma sõja perioodil parteihäälekandjates ja muudes publikatsioonides trükitud statistikate või muude arvandmete põhjal uurida kommunistliku partei liikmeskonda, tema organite liikmeid ning juhtivaid ametikandjaid nii üleliidulisel, liiduvabariiklikul kui ka kohalikul tasandil.⁶³³ Pärast NSV Liidu lagunemist on keskendutud enam NSV Liidu kõrgema võimueliidi komplekteerimisele ja isikkoosseisule.⁶³⁴ Eestis on viimasel tosinal aastal olnud täheldatav huvi kommunistliku partei organisatsioonide uurimise vastu. Viimastel aastatel on valminud monograafia EKP KK aparadi kaadritest⁶³⁵, käsitletud on EKP keskkomiteed,⁶³⁶ maakonna- ja rajoonikomitee tippjuhtkonda⁶³⁷ ning samuti on analüüsitud vallajuhte nii partei kui ka täitevvõimu liinis.⁶³⁸ Täitevvõimu institutsioonist on siiani vaadeldud üksikasjalikumalt ainult ENSV Siseministeeriumi kaadrit.⁶³⁹

Alljärgnevat alapeatükki esitatakse ENSV valitsusliikmeid järgmiste tunnuste alusel:

⁶³² Tõenäoliselt koostati statistilised teatmikud kõikide liiduvabariikide kohta. Eesti NSV kohta: *Коммунистическая Партия Эстонии в цифрах 1920–1980*. Läti ja Leedu NSV kohta ilmusid analoogsed teatmikud varem. *Коммунистическая партия Латвии в цифрах (1904–1971 гг.)*. Рига: Лиесма 1972; *Коммунистическая партия Литвы в цифрах. 1918–1976: Сборник статистических данных*. Вильнюс: Минтис 1977.

⁶³³ Nimetan üksnes väitekirja koostamisel läbi töötatud käsitletlused: Armstrong, *The Soviet Bureaucratic Elite*; Rigby, *Communist Party-Membership*; Hodnett, *Leadership in the Soviet National Republics*.

⁶³⁴ А. Чернев. 229 кремлевских вождей. Политбюро, Оргбюро, Секретариат ЦК Коммунистической партии в лицах и цифрах. Справочник. Москва: Редакция журнала "Родина", Научный центр "Руссика" 1996; Mawdsley & White. *The Soviet Elite*; Evan Mawdsley. An Elite within an Elite: Politburo/Presidium Membership under Stalin, 1927–1953. – The Nature of Stalin's Dictatorship. The Politburo, 1924–1953. Ed. E. A. Rees. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan 2004, lk 59–78.

⁶³⁵ Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat*.

⁶³⁶ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*.

⁶³⁷ Olev Liivik. Parteikomiteed 1944–1960. – Eestimaa Kommunistliku Partei kohalikud organisatsioonid. 1940–1991. Koost. ja toim. Enn Tarvel. Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus 2005, lk 77–186.

⁶³⁸ Feest, *Zwangskollektivierung im Baltikum*, lk 71–108; Paavle, *Kohaliku halduse sovetiseerimine*, lk 145–199.

⁶³⁹ Ohmann, *Eesti NSV Siseministeeriumi institutsionaalne areng*; Ohmann, *Kaadrid otsustasid kõik...*

- 1) rahvus ja päritolu,
- 2) vanus,
- 3) parteistaaž,
- 4) haridus.

Proosalistel põhjustel ei ole antud väitekirjas võimalik käsitleda valitsuse soolist koosseisu, sest sõjajärgsel perioodil oli Ministrite Nõukogu koosseisus 97 mehe kõrval ainult üks naine, Olga Lauristin, kes kuulus ENSV valitsusse 1944.–1951. aastani.

Suurem osa näitajaid on esitatud absoluutarvuna ja seda põhjusel, et valitsusliikmete arv oli läbi aastate suhteliselt väike ja stabiilne. Võimalusel on kasutatud võrdlusandmeid muude institutsioonide ja organisatsioonidega, millest enim on kasutatud EKP KK aparaati. Kuna võimuorganid ja nende aparaadid olid eri suurusega, on võrdluste korral eelistatud absoluutarvudele suhtarve.

Järgnevates alapeatükkides esitatud aegridades kajastuvad nende valitsusliikmete andmed, kes olid ametis 1. jaanuari seisuga aastal 1941 ja alates 1945. aastast kuni 1954. aastani. Üksnes rahvusliku koosseisu juures on toodud välja näitajad 1941. aasta suvest, sest enne NSV Liidu võimu faktilist lõppemist Eestis tehti isikkoosseisus mitu muudatust. Teadlikult on välja jäetud aastad 1942–1944, kuna liiduvabariigi valitsus paiknes Vene NFSV territooriumil ning paljud valitsuse liikmed olid rakendatud muudes ametites ja osa ametikohti püsis vakantne. Valitsusliikme ametisseasumisena on võetud aluseks ÜNP seadlus (selle puudumisel ÜN otsus). Ajutiseks kohusetäitjaks määramise korral toetutakse Ministrite Nõukogu vastavale määrusele. Ametist lahkumisel on üldjuhul lähtutud ÜNP otsusest. Juhul kui kindlaid tõendeid pole, et ÜNP seadlus koostati tagantjärele ning reaalselt olid muudatused tehtud varem, on arvesse võetud selle võimuorgani otsus, mille alusel valitsusliikme lahtilaskmine reaalselt jõustati.

3.1. Rahvuslik kuuluvus ja päritolu

NSV Liidus käsitleti rahvust nii juriidilise kui ka sotsiaalse kategooriana. Kodaniku rahvus oli kirjas tema passis. Kui NSV Liidu algusaastatel tehti rahvuse kanne passi vastavalt taotleja soovile, siis 1930. aastate lõpul hakati rahvust määrama vanemate rahvuse järgi. Erinevast rahvusest vanemate puhul võis passi taotleja 16-aastaselt otsustada, kumma vanema rahvus lasta passi kanda.⁶⁴⁰ Niisiis hakati rahvuse määramisel arvestama bioloogilist kriteeriumi. Kuna rahvus oli päritav, siis sündis iga NSV Liidu kodanik kindlasse rahvusesse ja pidi sellesse jääma kuni surmani, kinnitades oma rahvust lugematutes

⁶⁴⁰ Indrek Paavle. Ebaühtlane ühtne süsteem. Sovetliku passisüsteemi kujunemine, regulatsioon ja rakendamine Eesti NSV-s. I. Passisüsteemi mehhanism. – Tuna, 2010, nr 4, lk 43.

avaldustes, ankeetides ja muudes ametlikes dokumentides.⁶⁴¹ Siiski oli praktikas rahvuse määramine varjundirikkam ja paindlikum, kui eeldanuksid jäigad põhimõtted. Rahvusliku kuuluvusega oli mõningatel juhtudel võimalik ka edukalt manipuleerida. Väidetavalt muutis Leonid Brežnev oma rahvust kahel korral. 1930. aastatel Ukrainas töötades sai temast “ukrainlane”, ehkki ukraina juuri tal ei olnud ning ukraina keelt ta ei osanud. “Ukrainlane” pidi Brežnev olema vähemalt 1947. aastani, kui talle anti Zaparožjes välja pass, ent NSV Liidu kõrgematesse organitesse tööle asudes sai temast uuesti “venelane”.⁶⁴²

Leonid Brežnevi rahvuse vahetust Ukrainas töötamise aastatel võib kirjutada NSV Liidus 1920. aastatel käivitatud “põlisrahvuste eelistamise poliitika” (*коренизация*) arvele. NSV Liidu rahvuspoliitikat käsitlevates uurimustes nimetatakse põlisrahvuste eelistamise poliitikat vastukaaluks Tsaari-Venemaa venes-
tuspoliitikale mõnikord “positiivseks rahvuspoliitikaks”, mille olulisemaks lubaduseks oli mittevenelastele kultuurilise ja koguni piiratud poliitilise autonoomia andmine, mille kaudu loodeti neid tugevamini integreerida paljurahvuselisse riiki.⁶⁴³ Põlisrahvuste eelistamise poliitika elluviimise kindlustamiseks asuti muuhulgas ette valmistama režiimile lojaalset rahvuslikku kaadrit, et rakendada neid võimustruktuurides rahvuslikes piirkondades. Selles valguses näib Brežnevi juhtum hoopis põlisrahvuste eelistamise poliitika deviatsioonina. Kahtlemata püüdsid paljud teisedki oma karjääri edenemise nimel NSV Liidu rahvuspoliitika uuest kursist kasu lõigata. Paraku ei ole selle nähtuse ulatus hoomatav, sest vastavasisulisi käsitlusi ei ole ilmunud.

Nagu tõestab Brežnevi näide, oli rahvuse muutmine NSVL-s põhimõtteliselt võimalik. Siiski leppis enamik NSV Liidu elanikke oma bioloogilise rahvusega. Seepärast võis arvestusdokumentidesse kantud rahvus erineda rahvuslikust identiteedist, mille kujundajaks olid keeleoskus, haridus ja kultuuriline keskkond. Vähemusrahvusest kaadri puhul, kelleks olid NSV Liidu mõistes ka eestlased, tuleb arvesse võtta ka isiku piirkondlikku päritolu ning seda, kas rahvuslikku kuuluvust toetas eesti keele oskus. Nimetatud põhjustel püütakse

⁶⁴¹ Rahvuse määramise ja isikudokumentide kohta vt: Rasma Karklins. *Ethnic Relations in the USSR: The Perspective from Below*. Boston/London: Allen & Unwin 1986.

⁶⁴² Boriss Sokolov. Leonid Brežnev ja tema “kuldne ajajärk”. Tallinn: Kirjastus Valgus 2011, lk 140–141.

⁶⁴³ Põlismaistamise poliitikat on kirjeldatud arvukates NSVL rahvuspoliitikat käsitlevates uurimistöödes. Olgu mainitud mõned tuntumad: Terry Martin. *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union 1923–1939*. Ithaca: Cornell University Press 2001; Gerhard Simon. *Nationalismus und Nationalitätenpolitik in der Sowjetunion. Von der totalitären Diktatur zur nachstalinistischen Gesellschaft*. Baden-Baden: Nomos-Verlagsgesellschaft 1986; Jörg Baberowski. *Der Feind ist Überall. Stalinismus im Kaukasus*. München: Deutsche Verlags Anstalt 2003; Yuri Slezkine. *The USSR as a Communal Apartment, or How a Socialist State Promoted Ethnic Particularism*. – *Slavic Review*, 1994 (53), No 2, lk 414–452. Yuri Slezkine paljutsiteeritud uurimus on vahendatud ingliskeelse originaali ja Slezkine’i enda venekeelse tõlke põhjal ka eesti keelde. Yuri Slezkine. NSVL kui ühiskorter ehk kuidas sotsialistlik riik etnilist eristumist etendas. – *Vikerkaar*, 2012, nr 10–11, lk 117–136; nr 12, lk 76–101.

järgnevas analüüsis lisaks formaalsele rahvustunnusele käsitleda samuti kaadri piirkondlikku päritolu ja sidemeid ning rahvuslikku identiteeti ja keeleoskust.

Sõjajärgses Eestis võib kaadri päritolu põhjal jaotada kaheks: kohalikud ja NSV Liidust saabunud. Kohaliku kaadri hulgast saab omakorda välja tuua kaks kategooriat: kohalikud eestlased ja kohalikud venelased. Muude rahvuste esindajad võib kohaliku partei- ja riigiaparaadi analüüsimisel nende vähese arvu tõttu kõrvale jätta.

Keda määratleda kohaliku kaadrina? Selles töös loetakse primaarseks tunnuseks tihedat seost Eesti Vabariigiga, sealhulgas alalist elukohta Eestis enne NSV Liidu okupatsiooni. Nõnda võib kohalikeks lugeda niihästi enne Eesti Vabariigi loomist Eesti territooriumil sündinuid kui ka väljastpoolt riigi haldusterritooriumi kas optantidena või muul viisil Eesti Vabariiki elama asunud.

Samal põhimõttel võib NSV Liidust pärit kaadri hulgast rahvusliku tunnuse põhjal eristada eestlasi ja venelasi, kuid neile kahele prevaleerivale rahvusele lisaks oli Eestis juhtivatel kohtadel märkimisväärne hulk funktsionääre, kes pidasid ennast etnilise päritolu või rahvusliku kuuluvuse põhjal ukrainlasteks.

NSV Liidust saabunud etniliste eestlaste kohta kasutatakse historiograafias sageli mõisteid Venemaa eestlane, NSV Liidu eestlane ja liidueestlane. Jääb mulje, et neid mõisteid kasutatakse samatähenduslikena, ehkki neil on teatavaid individuaalseid varjundeid, mistõttu vajavad nad Eesti NSV ajaloo kontekstis selgitamist, et otsustada, millal ja miks eelistada üht ülejäänutele.

“Venemaa eestlane” on mõistena kolmest populaarseim. Kuna mõiste analüüsi juures on oluline teada, mille või kelle kohta seda tarvitatakse, siis olgu märgitud, et Venemaa eestlastena mõistetakse Venemaal sündinuid, lapsepõlves ümberasunud, enne bolševike võimuhaaramist ära läinuid ja sageli neidki, kes läksid Venemaale kodusõja aastatel või hiljem.⁶⁴⁴ Tuleb rõhutada, et samad tunnused toovad tavaliselt välja ka ülejäänud kahe mõiste kasutamise eelistajad.

Vaadeldava mõiste kasutamisel võib tekkida arusaamatusi enamlaste võimuletuleku järel Nõukogude Venemaale või NSV Liitu emigreerunud eestlastega. Kas neid on korrektne lugeda Venemaa eestlasteks? Enamasti tegid emigrandid oma lahkumisotsuse poliitilistel motiividel, pannes kõrged ootused ja lootused NSV Liidus valitsenud režiimile ning uskusid helgesse tulevikku, mida kommunistid tõotasid. Teisalt ei saa poliitilisi emigrante hilisemat tagasi-rännet silmas pidades ülejäänud Venemaa eestlaste kategooriatest diferentseerida, sest formaalselt saabusid nii ühed kui teised okupeeritud Eestisse NSV Liidust. Peale selle oli kommunistlikul režiimil kaheldamatult kuulekaid töötajaid nii Venemaal sündinute, lapsepõlves Eestist lahkunute kui ka hilisemate emigrantide seas. Tulutu oleks arutleda selle üle, millise elukogemusega ja

⁶⁴⁴ Mõiste näib Eesti ajalookirjutuses olema sedavõrd elementaarne ja arusaadav, et enamasti ei ole vaevutud selgitama, keda konkreetselt “Venemaa eestlase” all on mõeldud. Käesoleva väitekirja autor on mõistet koos sisuliste põhjenduste ja selgitustega kasutanud parteikaadrite analüüsimisel. Vt: *Eestimaa Kommunistliku Partei kohalikud organisatsioonid*, lk 46–48, 84–86.

taustaga eestlasi hindas režiim enim ja milliseid kõige vähem. Hoolimata sellest, kas oldi sündinud Venemaal või Venemaale *resp.* NSV Liitu emigreerunud, olid NSVL-s elanud eestlased ühtemoodi režiimi vaateväljas: põlisrahvuste eelistamise poliitika harjal lõikasid nad vähemusrahvuste esindajatena kasu soodsast rahvuspoliitikast, 1930. aastatel võis neist igaühest saada rahvustunnuse järgi režiimi vaenlane, ent 1940. aastatel pandi neile suured ootused Eesti sovetiseerimisel.⁶⁴⁵ Võrreldes kohaliku kaadriga, keda kasutati samuti ulatuslikult sovetiseerimise läbiviimisel, peeti NSV Liidust saabunud kogenumateks ja usaldusväärsemateks. Neid hinnati samuti eesti ja vene keele oskuse pärast.⁶⁴⁶ Mõnes organisatsioonis, näiteks riikliku julgeoleku ja siseministeeriumi aparaadis, mille töökeeleks oli vene keel, olid nad hinnatud eelkõige vene keele oskuse pärast.⁶⁴⁷ 1940. aastatel pöörduti sageli Moskva keskametkondade poole palvega saata liiduvabariiki eestlastest kommuniste või eesti keele oskajaid ning anti sealjuures mõista, et eesti keele oskus oli liiduvabariigis töötamisel vajalik.⁶⁴⁸ Keeruline öelda, kas ENSV liidrid vassisid teadlikult või oli nende siiras soov värvata eesti keele oskajaid, sest reaalselt eesti keele oskuse nõudest liiduvabariigi administratsioonis kinni pidada ei õnnestunud. Kohalikus partei- ja riigiparaadis oli küllaltki palju funktsionääre, kes kohalikku keelt ei mõistnud ega vaevunud seda ära õppima.

Tulles tagasi mõiste “Venemaa eestlane” kasutamise põhjendatuse juurde, ei tohiks vähetähtsaks pidada tõika, et NSV Liidust saabunud kaader, nii Eestist emigreerunud kui ka Venemaal üles kasvanud, oli tegutsenud 1920. aastatel ja 1930. aastatel vähemal määral partei- ja riigiparaadis ka väljaspool Vene NFSV-d. Kui täpne olla, siis ei saadetud neid Eestisse mitte Venemaa territooriumilt, vaid NSV Liidust.

Lisaks sellele näib mõiste “Venemaa eestlane” liiga neutraalne kommunistliku kaadri kirjeldamisel. NSV Liidust saabunud funktsionäärid olid sovetliku mentaliteedi kandjad ja vahendajad, nad olid Nõukogude võimu aktivistid ja mõjuisikud. Selle omaduse poolest erinesid nad tavalistest Venemaa eestlasest, kes ajasid oma igapäevaseid asju ega olnud võimude aktiivsed tööriistad, ehkki nemadki pidid võtma omaks käitumismallid, mida kommunistlik režiim neile ette kirjutas ja peale surus.

⁶⁴⁵ EKP juhtkonna profile uurinud David Feesti arvates pälvis Moskva usalduse ainult Venemaaga seotud kaader, ent Jelena Zubkova arvates taotles Moskva kohaliku juhtkonna komplekteerimisel rahvuslikku tasakaalu, kuna vajab positiivse võimu kuvandi loomiseks kohaliku päritoluga juhte. Vrd: Feest, *Zwangskollektivierung im Baltikum*, lk 58–59; Zubkova. *Baltimaad ja Kreml*, lk 190–191.

⁶⁴⁶ Eesti ajalugu. VI. Vabadussõjast taasiseseisvuseni. Toim Ago Pajur, Tõnu Tannberg. Tartu: Ilmamaa 2005, lk 253.

⁶⁴⁷ Saueauk, *Nõukogude julgeolekuorganite ja Eestimaa Kommunistliku Partei koostöö*, lk 75–76.

⁶⁴⁸ Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat*, lk 64, 74; Hill Kulu. Eestlaste tagasiränne 1940–1949 Lääne-Siberist pärit eestlaste näitel. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 1999, lk 132.

Milliseid ühiseid jooni stalinismi aastatel NSV Liidust saabunute elukäigus, haridusteel või maailmavaatelistes tõekspidamistes ka ei otsiks, ühendab neid – nii 1940.–1941. aastal kui ka pärast taasokupeerimist Eestisse tulnuid – üksteisega enim kodakondsus. Nad olid Eesti Vabariigi okupeerimise ajal NSV Liidu kodanikud, mis on kaadri määratlemise tunnuseks objektiivset laadi. Sellel põhjusel on põhjendatud NSV Liidust saabunud eesti rahvusest kaadri määratlemisel kasutada juriidiliselt motiveeritud mõistet “NSV Liidu eestlane”.⁶⁴⁹

Kolmandaks tuleks peatuda mõistel “liidueestlane”, mida võib semantiliselt lugeda mõiste NSV Liidu eestlane suhteliselt õnnestunud tuletiseks. Siiski on ta viimasena nimetatust ebamäärasem ning võib kerkida küsimus, millise “liidu” eestlasega on õigupoolest tegemist.

ENSV valitsusliikmete uurimisel aitab kaadri päritolu väljatoomine vastata mitmele küsimusele. Üksi rahvusliku kuuluvuse arvestamisel võib jääda märkamata nii lühema- kui ka pikemaajalisemad trendid kaadripoliitikas, sest liiduvabariigi kõrgeim täitevvõim oli 1940. aastatel ja hilisemalgi perioodil suhteliselt homogeenne. Tabel 4 näitab, et 1940. aastate algusest kuni 1950. aastateni olid liiduvabariigi valitsuses pidevalt ülekaalus eesti rahvusest funktsionärid. 1945. aasta jaanuarini, kui ENSV RKN-i esimehe asetäitjaks sai Konstantin Boitsov, kuulusid valitsuse koosseisu ainult eestlased. 1950. aastani oli mitte-eestlasi valitsuses korraga maksimaalselt neli, kuid EK(b)P KK VIII pleenumi järgsete turbulentside keerises mitte-eestlastest ministrite arv paari inimese võrra suurenes. Sellegipoolest võib konstateerida, et kogu käsitletava perioodi moodustasid etnilised eestlased valitsuses veenvalt enamuse ning mitte-eestlaste arvu kasv oli 1950. aastate alguses mõõdukat laadi.

Rahvusliku koosseisu poolest erines ENSV valitsus märgatavalt partei-komiteedest ja osast valitsusasutustest, kus eestlaste osatähtsus oli tunduvalt väiksem. EK(b)P KK aparaadis oli eestlaste ja muude rahvuste osakaal 1940. aastate teisel poolel enam-vähem võrdne, aga 1950. aastate alguses saavutasid eesti rahvusest kommunistid enamuse. 1953. aasta alguseks oli keskkomitee aparaadis eestlaste osakaal kerkinud ligi 60%-ni, tõustes sama aasta lõpuks rekordilisele 63,6% tasemele. Eestlaste osakaalu muutus oli muljetavaldav, sest 1950/1951. aasta vahetusel oli eestlasi keskkomitee aparaadis kõigest 48,2%. Veelgi kiiremini kasvas eestlaste osakaal 1950. aastate algul keskkomitee aparaadi juhtivtöötajate hulgas. Kui 1951. aasta algul oli parteiaparaadi juhtivatel kohtadel 42,8% eestlasi, siis 1. jaanuariks 1954

⁶⁴⁹ NSV Liidu kodakondsust on aluseks võetud NSV Liidust liiduvabariikidesse tööle suunatud kaadri selektiivtunnusena varemgi. Vt: Sauea, *Nõukogude julgeolekuorganite ja Eestimaa Kommunistliku Partei koostöö*, lk 75; Daina Bleiere. Latvijas PSR nomenklatūras veidošanās 1940.–1941. gadā. – Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 25. sēj.: Okupācijas režīmi Baltijas valstīs. 1940–1991. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2008. gada pētījumi un starptautiskās konferences “Okupācijas režīmi Baltijas valstīs (1940–1990): izpētes rezultāti un problēmas” materiāli, 2008. gada 30.–31. Oktobris. Sast. Dzintars Ērglis. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds 2009, lk 17–49.

moodustasid põlisrahvuse esindajad keskkomitee aparaadi juhtivate töötajate kategoorias koguni 70%.⁶⁵⁰

Tabel 4. Valitsuse rahvuslik koosseis ja päritolu⁶⁵¹

Aeg	Valitsusliikmeid kokku	Eestlased			Venelased	Muud
		Kokku	Kohalikud	NSV Liidust		
25.08.1940	15	15	14	1	–	–
01.08.1941	19	19	14	5	–	–
01.01.1945	23	23	18	5	–	–
01.01.1946	25	23	15	8	1	1
01.01.1947	28	25	13	12	2	1
01.01.1948	30	27	15	12	2	1
01.01.1949	28	26	15	11	1	1
01.01.1950	30	26	13	13	3	1
01.01.1951	31	25	6	19	5	1
01.01.1952	29	22	2	20	6	1
01.01.1953	30	23	2	21	6	1
01.01.1954	26	22	3	19	4	–

Küllaltki suured kõikumised parteiaparaadi rahvuslikus koosseisus said võimalikuks kaadri suure voolavuse tõttu. Enamasti ei jäänud parteifunktsionäärid ühele ja samale ametikohale kauemaks kui üheks kuni kaheks aastaks.⁶⁵² Intensiivse kaadri vahetuse tõttu sai parteiaparaadis kiiresti reageerida kaadripoliitika kursimuutustele. Eestlaste osakaalu suurenemise jätkumist parteiaparaadis võib Stalini surma järel 1953. aastal vähemalt osaliselt seletada Lavrenti Beria “uue rahvuspoliitikaga”.⁶⁵³ Võrreldes parteiaparaadiga olid muutused L. Beriale allunud Siseministeeriumis silmatorkavamad. 1953. aasta kevadel ellu viidud struktuuri- ja kaadrimuudatuste tulemusel said ministeeriumi juhtkonnas esimest korda ülekaalu eestlased.⁶⁵⁴ Sellest hoolimata jäi Siseministeerium tüüpiliseks muulaste asutuseks. Ministeeriumi kaadristatistikaga tegelenud Valdur Ohmanni andmetel kahanes eestlaste osakaal ministeeriumi organisatsioonis 1940. aastate vältel vähehaaval, kuid stabiilselt. 1946. aasta alguses oli eestlasi valitsemisorgani süsteemis ligi 45%, aga 1953. aastaks oli see langenud 37,7%-ni.⁶⁵⁵

⁶⁵⁰ Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat 1945–1953*, lk 73, 75.

⁶⁵¹ Tabel on koostatud valitsusliikmete Riigiarhiivis säilitatavate isikutoimikute ERAF, fond 1, nimistu 6 ja ERA, fond R-1, nimistu 2k põhjal. Vt ka: Lisa 3. Elulood.

⁶⁵² Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat 1945–1953*, 141–143.

⁶⁵³ Vt mõiste kohta: Tannberg, “*Lubjanka marssal*”. I, lk 24.

⁶⁵⁴ Tannberg, “*Lubjanka marssal*”. II, lk 59–60, 62.

⁶⁵⁵ Ohmann, *Kaadrid otsustasid kõik...*, lk 67.

Kaadri diferentseerimisel päritolumaa järgi on ENSV MN-i puhul alates 1940. aastate keskpaigast täheldatav NSV Liidu taustaga kaadri esilekerkimine. Esimest korda ületas NSV Liidust saabunute arv kohalikke 1947. aasta alguses. Kuni 1949. aastani püsis siiski kohaliku ja NSV Liidu päritolu kaadri vahel enam-vähem tasakaal. Murrang toimus 1949. aastal. Eriti drastilised muutused leidsid aset pärast EK(b)P KK VIII pleenumit 1950. aastal. 1951. aasta lõpuks oli valitsusse jäänud vaid kaks kohaliku päritoluga eestlast. 1950. aastal määrati liha- ja piimatööstuse ministri ajutiseks kohusetäitjaks Jaan Pärn, kes sai ministrikohale ametlikult 1951. aastal. J. Pärn oli pärast sotsiaalkindlustuse ministri Eduard Plaani vabastamist 1951. aasta juulis ainus kohalikust eestlasest minister ENSV valitsuses. Samal ajal kuulus Ministrite Nõukogu koosseisu veel Kunstide Valitsuse juhatajana Max Laosson.⁶⁵⁶

Milline oli kohalikest eestlastest valitsusliikmete profiil 1940. aastatel ja 1950. aastate alguses? Laias laastus võib eristada kahte kategooriat. Oluliseimatel ametikohtadel töötasid ning olid 1940. aastatel valitsuses kõige arvukamalt esindatud “endised põrandaalused kommunistid”. NSV Liidu kontekstis on “põrandaalustena” tähistatud mõnikord enne 1917. aastat Venemaal tegutsenud enamlasi,⁶⁵⁷ kuid Eesti NSV võimuladvikus oli revolutsioonieelse staažiga kommuniste minimaalselt. Samatähenduslikuna on kasutatud ka mõisteid “vanad poliitvangid” või “endised poliitvangid”.⁶⁵⁸ Need mõisted on siiski kitsama tähendusega, sest kui endiste põrandaaluste kommunistidena on mõeldav käsitleda niihästi Eesti Vabariigis illegaalsesse kommunistlikusse parteisse EKP-sse kuulunuid kui ka Eesti Vabariigi iseseisvuse vastu suunatud õõnestustegevuse eest sunnitoole mõistetuid ja pärast amnestiasaadust 1938.–1940. aastani EKP-sse vastuvõetud kommuniste, siis vanadeks poliitvangideks saab loogiliselt nimetada üksnes Eesti Vabariigis kinni istunud kommuniste. Oluline argument, mis rääkivat mõiste tarvitamise kasuks, on vanade poliitvangide konsolideerumine oma ühise saatuse tõttu Eesti Vabariigis. Ometi näib autorile ilmse liialdusena Jelena Zubkova seisukoht, nagu moodustanuks vanad poliitvangid “sisemiselt väga monoliitse ja võõrastele suletud kindla vennaskonna”, mille liikmetel olid sarnased vaated, suhtlemiskogemused spetsiifilises keskkonnas ja oskused ekstreemsetes tingimustes ellu jääda.⁶⁵⁹ Rebides kontekstist välja sõna “monoliitsus” assotsieerub J. Zubkova mõttekäik millegipärast NLKP põhikirja preambuli sõnastusega, milles deklareeritakse partei tugevust tänu oma monoliitsusele ning tahte ja tegevuse ühtsusele.⁶⁶⁰ Seega on

⁶⁵⁶ Liivik, *Tagasivaade 1950. aasta märtsipleenumile*, lk 64. Vt ka: Lisa 3. Elulood.

⁶⁵⁷ Seda mõistet on kasutanud näiteks Leonard Schapiro. Vt: Leonard Schapiro. *The Communist Party of the Soviet Union*. New York: Random House 1960.

⁶⁵⁸ Jelena Zubkova väitel nimetati Lätis illegaalseid kommuniste “endisteks põrandaalusteks”, aga Eestis “vanadeks poliitvangideks” (“endisteks poliitvangideks”). Vrd: Zubkova, *Baltimaad ja Kreml*, lk 195.

⁶⁵⁹ Samas, lk 195–196.

⁶⁶⁰ Kasutatud on ÜK(b)P põhikirja eestikeelset redaktsiooni 1946. aastast. Vt: *Üleliidulise Kommunistliku (bolševike) Partei põhikiri*, lk 3.

Nõukogude perioodi uurija oht langeda sovetliku panegüürika võrku. Mõnikord võivad välise ühtsuse taga peituda sisemised ebakõlad, pinged ja isikutevaheline ebasümpaatia. Kui väita, et Nõukogude Eestis said endistest vanglakaaslastest rivaalid, kaldutaks teise äärmusesse. Sellegipoolest tõestavad mõned vahejuhtumid, et endiste põrandaaluste kommunistide ühtsus pandi alates 1940. aastate keskpaigast tõsiselt proovile. Tähendusrikas oli ENSV prokuröri Kaarel Paasi kaebekiri Hendrik Alliku peale 1944. aastast, kus ta heitis “vennas-konna liikmele” ette vanglamüüride vahel 1928. aastal diskussiooni käigus tehtud trotskistlikke avaldusi. Nimelt olid vanglamüüride vahel tegevust otsinud vangid korraldanud väitluse kommunistlikus parteis valitsenud kahe poliitilise nägemuse vahel, kus H. Alliku osaks langes trotskismi vaadete kaitsmine. Kaarel Paasi süüdistustel, mida ta kohalike kommunistide omavahelise arvetõendamise käigus kaheksanda parteipleenumi kõnepuldist 1950. aastal kordas, olid Alliku jaoks dramaatilised tagajärjed. Ei saa välistada, et K. Paasi süüdistustel oli põhjuslik seos H. Alliku arreteerimisega 1950. aasta lõpus.⁶⁶¹

Tulles tagasi endiste põrandaaluste kommunistide positsioonide juurde liiduvabariigi valitsuses, tuleb märkida, et 1950.–1951. aasta jooksul kuivas nende esindatus valitsuses kokku. 1940. aastal oli RKN-i koosseisus kaheksa endist EKP liiget, nende hulgas seitse, kes olid ühel ajal olnud Eesti Vabariigis vanglas. Endiste põrandaaluste kommunistide ridadest pärines 1951. aastani liiduvabariigi valitsusjuht ning neile usaldati mõjukaimaid ministriportfelle nagu riikliku julgeoleku ministri ja siseministri oma. Lisaks sellele oli 1951. aastani vähemalt üks valitsusjuhi asetäitjatest põrandaaluse EKP taustaga kommunist. Seda suurem oli üllatus, et 1952. aastaks oli endisi põrandaaluseid kommuniste jäänud valitsusse ainult kaks – Jaan Pärn ja Max Laosson, kellest kumbki ei olnud endiste põrandaaluste kommunistide hulgas prominentne tegelane.

Teise kategooria moodustasid 1940. aasta suvel kommunistlikusse parteisse astunud, kelle kohta kasutatakse sageli mõistet “juunikommunistid”. Suurem jagu neist olid osalenud Eesti Vabariigi poliitilises ja ühiskondlikus elus, toetanud vasakpoolset maailmavaadet ja kuulunud pahempoolsetesse parteidesse. Eesti sovetiseerimisprotsessis olid juunikommunistid nähtaval kohal 1940. aastate lõpuni, ehkki sõjajärgses MN-s ei olnud nad kuigi arvukalt esindatud.

1940. aastal oli ENSV RKN-s kuus juunikommunisti. Esimese tagasilöögina võib nimetada juunikommunistidele Nigol Andreseni vabastamist MN-i esimehe asetäitja ametikohalt 1946. aasta mais. Lühikest aega kuulus valitsuse koosseisu Johannes Semper, kes nimetati Kunstide Valitsuse juhatajana ENSV MN-i koosseisu 1947. aastal, ehkki ta oli selles ametis juba 1941. aasta algusest saadik. Juunikommunistidele anti otsustav löök riigiparaadi ulatuslike kaadripuhastuste algusfaasis 1949.–1950. aastani, kui lisaks 1948. aastal ametist vabastatud Semperile vallandati üksteise järel Lembit Lüüs, Aleksander Jõeäär, Hans Kruus ja Viktor Hion. Viimasena lahti lastud Viktor Hion kõrvaldati

⁶⁶¹ Kuuli, *Stalini-aja võimukaader*, lk 103–104; *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 413–414.

EK(b)P KK Büroo otsusega tervishoiuministri kohalt vahetult pärast EK(b)P KK VIII pleenumit.⁶⁶²

Vaadeldava perioodi lõpuks 1953. aastal hakkas ENSV võimuladvikusse tõusma uuesti kohalikke eestlasi, keda ajalookirjanduses on nende Eesti Laskur-korpuse tausta tõttu nimetatud “korpusemeesteks”.⁶⁶³ Valitsuse liikmeteks said nendest 1953. aastal kolm noorema põlvkonna kommunisti: Arnold Green Ministrite Nõukogu esimehe asetäitjaks, Valter Raudsalu kohtuministriks ning Edgar Tõnurist põllumajanduse ja varumise ministriks, kes oli 1953. aasta septembrist 1954. aasta jaanuarini formaalselt ministri kohusetäitja.⁶⁶⁴

NSV Liidust liiduvabariiki saabunud kaader oli kirjum. Esimesel okupatsiooniaastal domineerisid sissetoodud kaadri hulgas NSV Liidu eestlased. Juhtivatele kohtadele partei- ja riigiaparaadis edutati enamasti funktsionääre, kellel olid sidemed Eesti ja eestlusega, mis võisid pärineda lapsepõlvest ja noorusaastatest Eestis või rahvuskaaslastega tihedast läbikäimisest Venemaal. Kõik aastatel 1940–1941 ENSV valitsusse kuulunud NSV Liidu eestlased olid sündinud Eestis (vt Tabel 5). Samuti olid nad omandanud elementaarse hariduse sünnimaal, õppides suure tõenäosusega vähemalt paar aastat eesti õppekeelega algkoolis, sest pärast 1905. aasta revolutsiooni lubati kohalikes algkoolides õpetada kahel esimesel õppeaastal eesti keeles.⁶⁶⁵ Tulevased ENSV valitsusliikmed lahkusid kodumaalt noorukieas, jäädes lühemalt või pikemalt seotuks Leningradiga. Tänu NSV Liidus käivitatud põlisrahvaste eelistamise poliitikale oli 1920. aastatel Leningradis õppeasutusi, kus sai õppida eesti keeles. Friedrich Kiiseril, Johannes Saueril, Albus Raadikul ja Eduard Pällil avanes tänu sellele võimalus oma haridusteed jätkata emakeeles. Arnold Kress, kes oli enne Venemaale siirdumist õppinud selgeks lukksepa elukutse, tegi karjääri tööstuse alal ning õppis kolmekümnendates eluaastates laevaehituse inseneriks.⁶⁶⁶

Sõjajärgsel ajal muutus NSV Liidust saabunud kaader märgatavalt heterogeensemaks. Sõjajärgsete aastate NSV Liidu eestlastest funktsionääride esmase selektiivtunnusena saab tuua välja keelteoskuse. Andmeid keelteoskuse kohta küsiti kaadriarvestuslehel, mida, nagu varem rõhutatud, tuli täita omakäeliselt. Kaadriarvestuslehel taheti eraldi teada võõrkeelte ja NSV Liidu rahvaste keelte oskuse kohta. Keeled, mida osati, tuli kirjutada vastavatesse lahtritesse. Kaadriarvestuslehe täitjal tuli hinnata oma keele oskust kirjas, kõnes ja lugemisel skaalal “hästi” või “nõrgalt”.⁶⁶⁷ Loomulikult võis keeleoskuse tase kõnes ja kirjas varieeruda, kuid üksnes vähesed vaevusid seda täpsustama.

⁶⁶² EK(b)P KK Büroo istungi protokoll nr 96, 22. aprill 1950. – ERAF.1.4.953, l 41.

⁶⁶³ Vt: Liivik, *Tagasivaade 1950. aasta märtsipleenumile*, lk 57, 68–69.

⁶⁶⁴ *Valitud ja valitsenud*, lk 172–173; Edgar Tõnuristi isikutoimik. – ERA.R-2306.1.1, l 1.

⁶⁶⁵ Eesti ajalugu. V. Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Toim Toomas Karjahärm, Tiit Rosenberg. Tartu: Ilmamaa 2010, lk 384.

⁶⁶⁶ Vt: Arnold Kressi, Eduard Pälli ja Albus Raadiku elulugu: *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 335–339, 495–496. Vt ka: Lisa 3. Elulood.

⁶⁶⁷ Loe lähemalt: Liivik, *Parteikomiteed 1944–1960*, lk 137.

Tabel 5. Rahvakomissaride Nõukogu NSV Liidu eestlastest liikmed 1940–1941⁶⁶⁸

Nimi	Ametikoht	Sünniaeg	Eestist emigreerumise aeg
Friedrich Kiiser	kohaliku tööstuse rahvakomissar 1941	1903	1917
Arnold Kress	Rahvakomissaride Nõukogu esimehe asetäitja 1941	1897	1916
Eduard Päll	Rahvakomissaride Nõukogu esimehe asetäitja ja riigikontrolli rahvakomissar 1941	1903	1919
Algus Raadik	kommunaalmajanduse rahvakomissar 1941	1906	1921
Johannes Sauer	kohaliku tööstuse rahvakomissar 1940–1941, toiduainete tööstuse rahvakomissar 1941	1904	1922

Kaadriarvestuslehe täitja emakeelt üldjuhul küsimustiku põhjal teada ei saa, kui just lehele ei kantud ühte keelt. Tõlgendamisvõimalusi võivad pakkuda nende NSV Liidu eestlaste keeleoskuse andmed, kelle lapsepõlvkodus omandatud emakeel jäi venekeelses keskkonnas elamise tõttu vene keele oskuse varju, aga suhteliselt tihti hindasid arvestuslehe täitjad mõlema keele oskust ühtemoodi. Ilmselt võib nendel juhtudel rääkida vene rahvusesse assimileerumisest või vähemasti kakskeelsusest ehk bilingvismist, kus sotsiolingvistikulise kategooriaid laenates oli tegemist täieliku ehk koordinatiivse kakskeelsusega.⁶⁶⁹

Kaadriarvestuslehe täitja keeleoskust teadaolevalt ei kontrollitud, seepärast olid isikutoimikutes sisalduvad andmed loomulikult subjektiivset laadi, sõltudes suurel määral täitja enesehinnangust ja aususest. Kahtluste korral oleks keeleoskust saanud muidugi kergesti kontrollida, kuid ei ole andmeid, et seda oleks kordagi tehtud. Nähtavasti ei oleks keeleoskuse kontrollimisel olnud praktilist otstarvet, sest neid andmeid ei kasutatud kaadristatistikates ega kaadriõiendite koostamisel. Parimal juhul võisid andmed kajastuda kaadriaruannetes, aga sel juhul olid need juhuslikku laadi.⁶⁷⁰ Keeleoskuse andmete piiratud kasutamisega võib ilmselt osaliselt seletada, miks jätsid mõned MN-i liikmed keeleoskuse

⁶⁶⁸ Tabeli koostamise aluseks on valitsusliikmete eluloolised andmed. Vt: *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 335–339, 495–496; Friedrich Kiiseri isikutoimik. – ERAF.1.6.1131; Johannes Saueri isikutoimik. – ERAF.1.6.3283. Vt ka: Lisa 3. Elulood.

⁶⁶⁹ Kakskeelsuse probleemist Siberi eestlaste keskel on kirjutanud Aivar Jürgenson. Vt: Aivar Jürgenson. *Siberi eestlaste territoriaalsus ja identiteet*. Tallinn: TPÜ Kirjastus 2002, lk 192–194.

⁶⁷⁰ Parteifunktsionääride keeleoskuse kohta on säilinud aruanded 1945. ja 1953. aastast. Vt: Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat 1945–1953*, lk 74, 76–77.

lahtrid täitmata. Kahtlemata oli kaadriarvestuslehe täitjate hulgas küllalt neidki, kes oma keeleoskuse kohta valetasid või liialdasid. Kõike seda arvestades avaneb valitsusliikmete keeleoskusest ebaühtlane ja vastuoluline pilt.

Eesti NSV võimuinstitutsioonides leidis 1940. aastatel ja 1950. aastate alguses arvukalt inimesi, kes kinnitasid, et nad oskavad peale eesti ja vene keele ühte või enamat võõrkeelt. Kohalikud eestlased märkisid kaadriarvestuslehele sagedamini kas saksa või inglise keele, aga NSV Liidust saabunud võisid oma päritolu või tööalaste kogemuste tõttu osata mõne Venemaa väikerahva keelt nagu näiteks baškiiri.⁶⁷¹

Eesti NSV valitsusliikmete hulgas ei olnud sõjajärgsel aastakümnel eestlasi, kes ei oleks kaadriarvestuslehe järgi eesti keelt osanud, küll aga neid, kes hindasid oma keeleoskust “nõrgaks”. Keeleoskuse andmete interpreteerimisel peab teadma, et valitsusliige võis kaadriarvestuslehe formulari täita EKP KK nomenklatuursele töökohale või Ministrite Nõukogu süsteemis juhtivale ametikohale asumisel, aga mitte tingimata valitsusliikmeks saamisel. Vahepealse aja jooksul, mis lahutas nomenklatuursele ametikohale kinnitamist valitsusliikmeks saamisest, võis funktsionääri keelteoskus paraneda. Olles läbi töötanud kõigi Stalini perioodi ENSV valitsusliikmete ja paljude EKP KK aparadi funktsionääride isikutoimikud, võib autor kinnitada, et osal NSV Liidu eestlastest eesti keele oskus isikudokumentide põhjal paranes. Põhjapanevaid järeldusi sellest siiski teha ei maksa, sest võrdlusandmeid on vähevõitu: enamikus isikutoimikutes on ainult üks kaadriarvestusleht. Kui püüda ikkagi NSV Liidu eestlaste emakeele taseme tõusu põhjendada, siis võib pakkuda välja kolm versiooni: esiteks võis NSV Liidu eestlaste eesti keele tase tõepoolest paraneda, aga aastate jooksul võis juhtivate funktsionääride enesekriitika tuhmuda või soovitati neil keeleoskuse kohta kirjutada ebaõigeid andmeid.

EKP KK nomenklatuuri ja ENSV Ministrite Nõukogu Asjadevalitsuse isikutoimikute põhjal on võimalik tuvastada üksteist valitsusliiget, kes hindasid oma eesti keele oskust kas mõlema toimiku kaadriarvestuslehe või vähemalt ühe järgi “nõrgaks” (vt Tabel 6). Võib oletada, et suurem osa neist ei ilustanud oma keeleoskust, vaid vastupidi – nad pigem alahindasid seda. Siiski oleks vajalik kõiki juhtumeid analüüsida üksikshaaval ja heita pilk asjaosaliste elukäigule.

Üheteistkümne eesti keelt “nõrgalt” vallanud valitsusfunktsionääri hulka näib kõige vähem sobivat Adolf Lõhmus. Ta sündis 1894. aastal Saaremaal eesti perekonnas ning õppis ka seal algkoolis. A. Lõhmuse isikudokumentidest ei selgu, kas ta õppis algkoolis ainult vene keeles või lubati esimestel aastatel õpetada koolis ka eesti keeles. Esimesel juhul on tõenäoline, et A. Lõhmus ei osanud ennast eesti keeles kirjalikult väljendada. Sõjajärgsetel aastatel Eestis töötades – niihasti 1940. aastatel kui ka 1950. aastatel – ei täitnud Lõhmus

⁶⁷¹ Lühikest aega noorusepõlves Baškiirias kooliõpetajana tegutsenud Vsevolod Generalov kirjutas oma “ankeeti”, et oskas nõrgalt baškiiri keelt. Vsevolod Generalovi isikutoimik. – ERAF.1.6.10553, 13–5.

ühitegi ankeeti, ei kirjutanud avaldusi ega muid pöördumisi eesti keeles. Mõistagi ei kõnele see fakt tema eesti keele taseme kohta, kuid võib kahtlustada, et ta tundis ennast vähemasti eesti keeles kirjutamisel ebakindlalt ning eelistas seetõttu kasutada vene keelt, mida ta valdas paremini.

Tabel 6. Nõrga emakeele oskusega eestlastest valitsusliikmed⁶⁷²

Nimi	Ametikoht	Sünniaeg	Sünnikoht
August Goldberg	1952–1975 tervishoiuminister	1908	Tomski kubermang
Adolf Lõhmus	1949–1953 toiduainete tööstuse, 1953–1954 toidukaupade tööstuse, 1954–1957 liha- ja piimasaaduste tööstuse minister	1894	Liivimaa kubermang Saaremaa
Aleksander Mette	1952–1953, 1953–1957 sovhooside minister, 1953 põllumajanduse ja varumise minister	1913	Peterburi kubermang Jamburgi maakond
Georg Nellis	1952–1975 ENSV MN esimehe asetäitja	1906	Peterburi
Ivan Oja	1951–1953 põllumajandusminister	1909	Kutaissi kubermang Alam-Linda küla
Lembit Pärn	1945–1951 ⁶⁷³ riigikaitse/relvastatud jõudude minister	1903	Stavropoli kubermang Esto-Haginski küla
Peeter Raudsepp	1944–1946 ehituse ja ehitusmaterjalide tööstuse rahvakomissari kohusetäitja	1897	Liivimaa kubermang Ainaži
Anatoli Tihane	1950–1967 rahandusminister	1900	Pihkva kubermang Novorževski maakond
Johannes Tomberg	1949–1953 kalatööstuse minister	1911	Stavropoli kubermang Esto-Haginski küla
Albert Vendelin	1952–1957 ENSV MN esimehe asetäitja	1914	Petrograd
Rudolf Vester	1950–1963 kaubandusminister	1909	Peterburi kubermang Gdovi maakond

⁶⁷² August Goldbergeri isikutoimik. – ERAF.1.6.10566; Adolf Lõhmuse isikutoimik. – ERAF.1.6.1735; Aleksander Mette isikutoimik. – ERAF.1.6.4584; Ivan Oja isikutoimik. – ERAF.1.6.12515; Lembit Pärna isikutoimik. – ERAF.1.6.2844; Anatoli Tihase isikutoimik. – ERAF.1.6.3813; Albert Vendelini isikutoimik. – ERAF.1.6.14512; Rudolf Vesteri isikutoimik. – ERAF.1.6.472.

⁶⁷³ Vormiliselt oli Lembit Pärn ministriametis 1951. aastani. Ta vabastati 20. jaanuaril 1951 ENSV ÜNP seadluse alusel. Vt: Seadlus kaardiväe kindralleitnant Lembit Abrami p. Pärna vabastamise kohta Eesti NSV sõjaministri kohustest, 20. jaanuar 1951. – ERA.R-3.3.1561, 1 l.

Adolf Lõhmus puutus venekeelse ümbrusega õigupoolest kokku alles 14 aasta vanuselt, kui ta kolis 1908. aastal isakodust paljurahvuselisse piirilinna Narva. Ehedasse vene keskkonda jõudis Lõhmus 21 aasta vanuselt, kui ta sattus pärast mõned kuud armees olemist 1915. aastal Moskvasse. Ta abiellus venelannaga, kasvatas üles lapsed, kes õppisid loomulikult venekeelses koolis. Kodumaalt eemal olles muutus tema ametlik ja privaatsfäär läbinisti venekeelseks. Siiski ei olnud Adolf Lõhmus eestlusest lõplikult irdunud. Hiljemalt sõja ajal pidi ta oma päritolu tõttu jääma silma ENSV juhtkonnale, kes kutsus ta 1944. aasta kevadel Engelsi linna vorstitehase direktori ametist Eesti NSV Liha- ja Piimatööstuse Peavalitsuse ülemaks.⁶⁷⁴

Huvitava elukäiguga oli Liivimaal eestlaste etnilisel äärealal Heinastes⁶⁷⁵ sündinud Peeter Raudsepp. Ta oli pärit segaperekonnast: tema Heinaste merekooli õpetajast isa oli eestlane ja ema lätlanna.⁶⁷⁶ Kokkusattumuseks võib pidada, et Raudsepaga samal ajal oli ENSV RKN-i koosseisus kommunaalmajanduse rahvakomissari kohusetäitja Leonid Ingar, kes oli samuti sündinud Lätis, kuid tema isa oli venelane ja ema eestlanna (vt L. Ingari kohta lähemalt peatükk 3.3.).⁶⁷⁷ Neil oli veel üks ühine joon – mõlemad identifitseerisid end eestlastena. Vahe oli selles, et Ingar kasvas üles Eestis ja oskas eesti keelt vabalt, kuid aastakümneid NSV Liidus elanud Raudsepp märkis 1944. aastal Moskvast täidetud ankeedis, et valdab eesti keelt ainult kõnes, aga läti keele kohta tunnistas, et on selle unustanud.⁶⁷⁸

Peeter Raudsepa elukäiku uurides võib oletada, et lapsepõlves tarvitas ta suhtlemisel kõige rohkem eesti keelt. Sellele viitab kaudselt tema õppima asumine Pärnu gümnaasiumi 1908. aastal. Suure tõenäosusega oleks Raudsepp gümnaasiumi lõpetanud, kuid sõja tõttu kool suleti 1915. aastal ning Raudsepp evakueerus Harkovisse, kus ta lõpetas 1916. aastal sealse gümnaasiumi. Pärast kooli lõpetamist jäi ta Venemaale, astus 1918. aastal Punaarmeesse, kus teenis 1944. aastani. Tema isiklikus elus võib tõmmata paralleele Adolf Lõhmusega. Peeter Raudsepp abiellus venelannaga ning nende lapsed kasvasid üles venelastena. Eesti keskkonnaga puutus ta uuesti kokku tõenäoliselt alles 1944. aastal, kui tundis huvi Eestisse minemise vastu, et osaleda liiduvabariigi ülesehitamisel.⁶⁷⁹

Suhteliselt korralikul tasemel pidid eesti keelt valdama Venemaa eestlaste külades sündinud Lembit Pärn, Johannes Tomberg ja Ivan Oja. Arvatavasti omandasid nad vähemalt alghariduse eesti keeles, sest 1904. aasta lõpust valitses Venemaal varasemast liberaalsem rahvuspoliitika, mille tulemusel taastati vahepeal venekeelseks muudetud külakoolides rahvuskeelne õpe.⁶⁸⁰

⁶⁷⁴ Adolf Lõhmuse isikutoimik. – ERAF.1.6.1735, 13–5.

⁶⁷⁵ lätipäraselt Ainaži.

⁶⁷⁶ Peeter Raudsepa isikutoimik. – ERAF.1.6.8431, 13–7.

⁶⁷⁷ Leonid Ingari isikutoimik. – ERA.R-1.2k.115, 14–5.

⁶⁷⁸ Peeter Raudsepa isikutoimik. – ERAF.1.6.8431, 17.

⁶⁷⁹ Samas, 13–7, 11–16.

⁶⁸⁰ Jürgenson, *Siberi eestlaste territoriaalsus ja identiteet*, lk 233.

Kolmest vanim Lembit Pärn õppis lapsepõlves Põhja-Kaukaasias jõuka eestlaste asunduse Esto-Haginski kolmeklassilises külakoolis, asus edasi õppima progümnaasiumi ja seejärel gümnaasiumi, jäädes oma kodukandiga vähem ja rohkem seotuks 1922. aastani.⁶⁸¹ Tema karjäär tipnes Eesti Laskurkorpuse komandörina. Kuna Punaarmee Eesti rahvusväeosadesse värvati eesti keelt valdavaid ohvitseri, oskas ta järelikult eesti keelt korralikult.⁶⁸² Mälestuste järgi on kindral Pärna eesti keelt hinnatud lausa laitmatuks.⁶⁸³

Johannes Tomberg sündis samas külas kus Lembit Pärn, aga oli tulevasest kindralist seitse aastat noorem. Andmed tema emakeele oskuse kohta sõja-järgsel perioodil on vasturääkivad. 1948. aasta talvel kinnitas ta Ministrite Nõukogu Asjadevalitsusele dokumente täites, et oskab eesti keelt “nõrgalt”, kuid järgmise aasta jaanuaris EKP Keskkomiteele, et “hästi”.⁶⁸⁴

Samuti esineb vasturääkivusi Ivan Oja eesti keele oskuse kohta. 9. detsembril 1948 täidetud EKP KK nomenklatuuritoimiku kaadriarvestuslehel kinnitas ta, et oskab eesti keelt “nõrgalt”, kuid 6. aprillil 1948 Ministrite Nõukogu Asjadevalitsusele dokumente täites kirjutas ta eesti keele oskuse kohta “hästi”.⁶⁸⁵ Kuna I. Oja oli sündinud Abhaasia eesti külas, ei saa olla kahtlust, et ta valdas eesti keelt korralikult kõnes.

Üllatav on, et lisaks Johannes Tombergile ja Ivan Ojale leidis teisigi NSV Liidu eestlasi, kes esitasid oma eesti keele oskuse kohta lühikese aja jooksul vastukäivaid andmeid. Justkui Ivan Oja kopeerides kinnitas ENSV MN esimehe asetäitjaks edutatud Albert Vendelin 9. augustil 1952 EK(b)P KK-le, et oskab eesti keelt “nõrgalt”, kuid 18. novembril 1952 Ministrite Nõukogu Asjadevalitsusele kaadriarvestuslehte täites väitis seevastu, et oskab eesti keelt “hästi”.⁶⁸⁶ Vaevalt oli Ivan Ojal eesti keele oskus loetud kuude jooksul halvenenud või Albert Vendelinil vastupidi paranenud. Võib-olla olid mõned NSV Liidu eestlased oma eesti keele oskuse hindamisega raskustes? Tõenäoliselt suutsid paljud ennast korrektselt väljendada kõnes, kuid nende kirjakeel oli puudulik. Ivan Oja ja Albert Vendelini isikutoimikutes ei ole ainsatki dokumenti, mida oleks täidetud või koostatud eesti keeles.

Johannes Tombergi juhtum erineb mõnevõrra Ivan Ojast ja Albert Vendelinist juhtumist, sest kaadriarvestuslehtede täitmise vahe oli ligi üks aasta. Tema keeleoskust võisid mõjutada mitu tegurit. Esiteks tõus karjääriredelil. 1948. aasta algul oli ta ENSV Kalatööstuse Ministeeriumi osakonnajuhataja ja peainsener, aga 1949. aastal parteile kaadriarvestuslehte täites oli ta juba kalatööstuse ministri asetäitja. Teiseks ei saa välistada, et esimesel korral hindas ta oma keeleoskust üldisemalt, võttes arvesse nii kirjutamise, lugemise kui ka

⁶⁸¹ Karl Aru, Fjodor Paulman. Meie kindral. Tallinn: Eesti Raamat 1984, lk 9–14.

⁶⁸² Tõnis Taavet. Laskurkorpuse moodustamine. – Korpusepoisid. Koost Hanno Ojalo. Tallinn: Eesti Akadeemiline Sõjaajaloo Selts 2007, lk 81–82.

⁶⁸³ Eduard Soorsk. Mälestused. Tallinn: Umara 2006, lk 122.

⁶⁸⁴ Johannes Tombergi isikutoimikud. – ERAF.1.6.2.607, l 4–5p; ERAF.1.6.14140, l 3–5p.

⁶⁸⁵ Ivan Oja isikutoimikud. – ERAF.1.6.12515, l 6p; ERAF.1.2k.374, l 7p.

⁶⁸⁶ Albert Vendelini isikutoimikud. – ERAF.1.6.14512, l 8p; ERAF.1.2k.677, l 13p.

kõne, kuid teisel korral andis pigem hinnangu oma kõnekeele oskuse kohta, mis võis Venemaa eesti külas sündinud Tombergil olla laitmatu, nagu samast külast pärit Lembit Pärnal. Mis aga puutub kirjalikku väljendusoskusesse, siis võis see Tombergil täiesti puududa või olla primitiivne. Ühest 1949. aasta alguses koostatud elulookirjeldust saab teada, et Tomberg lõpetas 1930. aastal Iki-Tšonosi 8-klassilise keskkooli.⁶⁸⁷ See küla asub Esto-Haginski lähedal, aga kohanime järgi võib öelda, et eestikeelset kooli seal ei olnud. Järelikult omandas J. Tomberg 1920. aastate lõpus haridust vene keeles ning juhul kui ta ei olnud lõpetanud eestikeelset algkooli, mille kohta andmed puuduvad, oli tõenäoline, et ta eesti keeles kirjutada ei osanud.

Georgi Nellise keeleoskuse kohta pärinevad andmed kahelt kaadriarvestuslehel, millest varasem on täidetud 1949. aastal ja hilisem 1952. aastal.⁶⁸⁸ Mõlemal korral kinnitas Nellis, et oskab eesti keelt nõrgalt. Küllap võis temagi suulist ja kirjalikku väljendusoskust hinnata erinevalt. Kuna ta oli omandanud hariduse vene õppekeele koolides, oli tal kindlasti raskusi eesti keeles kirjutamisega. Ent mil määral ta ENSV MN esimehe asetäitjana 1952. aastal tööle asumisel eesti keelt oskas, ei ole teada, sest tema isikudokumentide hulgas ei leidu vaadeldavast perioodist eestikeelseid kirju ega avaldusi.⁶⁸⁹

Hoopis avameelsemalt kirjutas oma keeleoskusest 1950. aastal põllumajandusministriks edutatud Rudolf Vester. EK(b)P KK jaoks täidetud kaadriarvestuslehel kinnitas ta, et luges ja kirjutas eesti keeles halvasti, kuid kõneles hästi.⁶⁹⁰ Kui üldse võib kedagi Stalini perioodi eesti rahvusest ministritest kahtlustada eesti keele kasinas oskuses, siis oli selleks tervishoiuminister August Goldberg. Ta oli pärit Tomski kubermangust väidetavalt kehviktalupoja perest. 1937. aastal lõpetas ta Tomski meditsiiniinstituudi ning tegi edukat erialast karjääri Krasnojarski kraisis. Enne Eestisse tulemist töötas ta Krasnojarski kraisis oblasti täitevkomitee tervishoiuosakonna juhatajana. Eesti NSV juhtkonna huviorbiiti sattus Goldberg alles 1950. aastal, kui ta otsustati kutsuda tööle ENSV tervishoiusüsteemi. Nähtavasti ei olnud Goldberg sellest pakkumisest vaimustatud. EK(b)P KK sekretär Aleksander Jaanus oli sunnitud kaks korda pöörduma Hakasski oblastikomitee poole, et saada luba Goldbergil kutsumiseks juhtivale tööle Eestisse. Esimesele kirjale vastust ei tulnud. Teises, 1951. aasta jaanuaris saadetud pöördumises väitis Jaanus, et kohapeal valitses “terav puudus meditsiini kaadrist, kes oleks osanud eesti keelt”. Sellel korral saabus EK(b)P KK-le vastus, milles teatati lakooniliselt, et Goldberg ei andnud

⁶⁸⁷ Johannes Tombergi isikutoimik. – ERAF.1.6.14140, 18–9.

⁶⁸⁸ Georg Nellise isikutoimikud. – ERAF.1.6.4599, 17–10p; ERA.R-1.2k.843, 14–7p

⁶⁸⁹ Teatava pildi G. Nellise kirjutamisharjumuste puudumise kohta eesti keeles annab tema kirjavahetus Ülemnõukogu saadikuna. Enamikule eestikeelsetele kirjadele, mis saadeti täitmisele eesti ametnikele kirjutas ta resolutsiooni vene keeles. Vt: Georg Nellise isikufond ERA.R-2305, nimistu 1, säilikud 3–9.

⁶⁹⁰ Rudolf Vesteri isikutoimik. – ERAF.1.6.472, 13.

Eestisse tulekuks nõusolekut.⁶⁹¹ Tõrkša Goldbergeri püüdis ära rääkida NSV Liidu tervishoiuministri asetäitja A. Beloussov, kes informeeris 1951. aasta mais EK(b)P KK-d läbirääkimiste käigust.⁶⁹² Ilmselt loobus Goldberg Moskva sekkumise peale vastupunnimisest. 1951. aasta suve lõpus jõudis tulevane minister Tallinna. Tõenäoliselt tema võimetest parema pildi saamiseks paigutati ta ajutiselt tervishoiuministri asetäitjaks, aga juba 1952. aasta märtsis sai temast minister. Hilisem tervishoiuministri asetäitja Oku Tamm on meenutanud, et kui ta 1964. aastal ministeeriumisse tööle asus, käis kogu asjaajamine asutuses vene keeles. Oku Tamme väitel olevat isegi kolleegid pidanud üksteisega suhtlema vene keeles.⁶⁹³

Sõltumata sellest, millised olid August Goldbergeri eesti keele teadmised, ületas NSV Liidu eestlastest valitsusliikmete eesti keele oskuse tase sõja-järgsetel aastatel kindlasti liiduvabariigi parteiorganisatsiooni. EK(b)P KK aparaadis, kus sissesõitnud eestlased ja venelased moodustasid vastutavate töötajate hulgas juba 1945. aastaks 85%, oli etniliste eestlaste hulgas kommuniste, kes eesti keelt üldse ei osanud. 1940. aastatel üksteise järel keskkomitee rahandusmajandussektori juhatajatena tegutsenud Nikolai Allo ja Nikolai Korri olid arvestusdokumentide järgi eestlased, ent täielikult venestunudena ei salanud nad, et ei osanud esivanemate keelt.⁶⁹⁴ 1940. aastatel suunati NSV Liidu eestlasi meelsasti tööle maakonna parteikomiteedesse. Üldjuhul oli maakonna parteitöötajal vaja igapäevaselt suhelda eesti keeles, mis pani nii mõnegi NSV Liidu eestlase endalt küsima, kas keeleoskus oli eestikeelses ümbruses toimetulemiseks piisav. Mõnikord oldi valiku ees, kas õppida eesti keel rahuldaval tasemel ära või alla anda ja paluda endale otsida teine töö. Kergema vastupanu teed läks näiteks kogenud majandustöötaja Eduard Eiche, kelle kõhklustest kõnelevad tema kirjad. E. Eiche sündis 1894. aastal Pihkva kubermangus Porhovi maakonnas. Eesti taasokupeerimise järel sai temast tüüpiline kohaliku tähtsusega parteifunktsionäär, keda solgutati pidevalt ühest kohast teise. Aastatel 1944–1947 õnnestus tal nominaalselt juhtida Petseri maakonna täitevkomiteed, olla Järvamaa täitevkomitee esimees, Tartumaa parteikomitee I sekretär ja Pärnumaa täitevkomitee esimees. 1946. aastal Tartumaal parteisekretärina töötades pöördus ta ahastava kirjaga EK(b)P KK kaadrisekretäri Villem Kuusiku poole, paludes ennast vabastada parteitöölt ja viia üle “nõukogude-majanduslikule tööle”. Ta kurtis poliitilise hariduse puudumise ning kehva üldharidusliku ettevalmistuse üle. Oma eesti keele teadmisi hindas E. Eiche väga viletsateks, väites, et oskab eesti keeles lugeda ainult niipalju, kui oli ise-iseisvalt õppinud Järvamaal töötamise ajal. Ta tunnistas, et ei olnud suuteline pidama eesti keeles poliitilise sisuga ettekannet, kuna ei osanud kõiki sõnu ja

⁶⁹¹ A. Jaanus sm. Nemžikovile, 12. jaanuar 1951; Sm. Nemžikov A. Jaanusele, 27. veebruar 1951. August Goldbergeri isikutoimik – ERAF.1.6.10566, l 10, 11.

⁶⁹² A. Beloussov I. Kabinile, 4. mai 1951. August Goldbergeri isikutoimik. – ERAF.1.6.10566, l 12.

⁶⁹³ Helle Raidla. Elav sõna ravib rohkem kui arstim. – Elukiri 2010, nr 6, lk 21.

⁶⁹⁴ Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat*, lk 72, 81–82.

väljendeid välja ütelda.⁶⁹⁵ Eiche enesehaletsusega võrstsitatud enesekriitika oli kõike muud kui see, mida kohalikelt juhtidelt oodati. Parafraseerides David Feesti metafoori valla parteiorganisaatori kohta, pidi maakonna parteijuht olema ideaaltüübina maakonna kindraliks.⁶⁹⁶ Teisisõnu pidi ta olema kohapealne autoriteet ja eeskuju. Ometi oli reaalsus teistsugune. Paljudel funktsionäridel puudusid juhiomadused või jäi puudu pealehakkamisest ja enesekindlusest. Kas seda tunnistati endale või mitte, tuli läbipõlenud funktsionäril varem või hiljem leida jõukohasem töö. Mis puutub eesti keele oskusesse, siis võisid eesti keelt halvasti osanud NSV Liidu eestlased töötada organisatsioonides ja ametkondades, kus kohalikus keeles suhelda ja asju ajada ei olnud tarvis.

Vene rahvusest valitsusliikmed ning üksikud teiste rahvuste esindajad olid vaadeldaval perioodil suunatud Eestisse NSV Liidust. Võrreldes NSV Liidu eestlastega oli mitte-eestlastest valitsusliikmetel pikem administratiivse töö kogemus partei- või riigiparaadis. Seevastu keelte oskus oli neil kehvem kui kohalikul kaadril või NSV Liidu eestlastel. Erandliku keeleande poolest paistis silma vene rahvusest Nikolai Krõlov, kes oli 1950.–1953. aastani ametis kohaliku põlevkivi- ja keemiatööstuse ministrina. Ta märkis kaadriarvestuslehel, et valdab hästi vene ja ukraina keelt ning “nõrgalt” inglise, saksa, prantsuse ja eesti keelt.⁶⁹⁷ Peale Krõlovi oli sõjajärgsel perioodil valitsuses veel üks vene rahvusest funktsionäär, kes kinnitas ankeedis eesti keele oskust. Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja Konstantin Boitsov kinnitas 1947. aasta algul EK(b)P KK-le adresseeritud kaadriarvestuslehel, et oskab lisaks vene keelele “nõrgalt” nii eesti kui ka saksa keelt.⁶⁹⁸ Suure tõenäosusega ei suurus- tanud Boitsov kohaliku keele valdamisega, sest 1950. aastal hurjutati teda ebasoosingusse sattununa selle eest, et ta oli asunud eesti keelt õppima ning esines ühel kohtumisel eesti keeles.⁶⁹⁹

Mitte-vene rahvusest funktsionärid, kes suunati Eestisse tööle, võib keele- oskuse põhjal arvata üheselt venekeelse kaadri hulka. Arvestusdokumentide järgi valdas natuke “emakeelt” mari rahvusest põlevkivi- ja keemiatööstuse minister Vassili Matvejev.⁷⁰⁰ Usutavasti oli ta mari keele oskuse tõendamisel aus, sest 1948. aastal kutsuti ta Eestist ära Mari ANSV Ministrite Nõukogu esi- meheks.⁷⁰¹ Mari keele oskus ei olnud sellel ametikohal töötamisel ilmselt vajalik, kuid kohaliku keele valdamine võis olla põhjuseks, miks langes valik Marimaalt pärit V. Matvejevile.

⁶⁹⁵ E. Eiche EK(b)P KK Büroole, 14. jaanuar 1946. Eduard Eiche isikutoimik. – ERAF.1.6.4251, l 40.

⁶⁹⁶ Feest, *Zwangskollektivierung im Baltikum*, lk 83.

⁶⁹⁷ Nikolai Krõlovi isikutoimik. – ERAF.1.6.6550, l 2–4.

⁶⁹⁸ Konstantin Boitsovi isikutoimik. – ERAF.1.6.5050, l 5–7.

⁶⁹⁹ Tõnurist, *Traagiliste sündmuste aasta*, lk 58.

⁷⁰⁰ Vassili Matvejevi isikutoimik. – ERAF.1.6.7249, l 3–7.

⁷⁰¹ Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза 1898–1991. <<http://www.knowbysight.info/MMM/10154.asp>> [vaadatud 15.10.2012].

Kokkuvõttes võib märkida, et eestlased moodustasid ENSV valitsuses kogu vaadeldava perioodi veenva enamuse, kuid kui 1940. aastate keskpaigani oli tüüpiline valitsusliige kohalik eestlane, siis aastakümne lõpuks NSV Liidu eestlane. Kuna osa NSV Liidu eestlasi valdas eesti keelt kehvasti, pidi vene faktor 1950. aastate alguse Ministrite Nõukogus olema üsna tugev.

3.2. Vanuseline koosseis

Jelena Zubkova hinnangul oli Balti vabariikide “stalinliku põlvkonna” “rahvuslik poliitiline eliit” demograafilises plaanis küllaltki ühtne. Mida demograafilise ühtsuse all konkreetselt mõeldakse, võib ainult aimata. Nimelt väidab Zubkova, et Balti liiduvabariikide liidrid olid Stalini valitsemise perioodil eakaaslased – 1940. aasta seisuga kas “enamasti 37–38-aastased” või “veidi üle neljakümnesed”.⁷⁰² Mismoodi J. Zubkova Balti liiduvabariikide liidreid määratleb, saab selgemaks, kui vaadata tema definitsiooni “rahvuslikust poliitilisest eliidist”. Selle all mõistab ta liiduvabariigi põlisrahvuse esindajaid “võimustruktuurides ja majanduse juhtimise võtmepositsioonidel”, kes olid ametis partei keskomitee sekretäridena, valitsusjuhtidena, ministritena ja ÜNP esimeestena.⁷⁰³ J. Zubkova valiku kriteeriumite alusel oleks Balti liiduvabariikide rahvuslik poliitiline eliit võrdlemisi arvukas, sest ainuüksi liiduvabariigi valitsusse kuulus korraga 20–30 inimest, kes vahetusid üsna tihti. Seetõttu on vähetõenäoline, et Zubkova oleks eliidi vanuselise koosseisu arvestamisel võtnud aluseks juhtkonna sünniaastaid. Oletatavasti piirdus ta võimupüramiidi tipuga, kuhu kuulusid partei- ja valitsusjuht ning ÜNP esimees. Sellegipoolest tuleks kontrollida, kas Zubkova oletused poliitilise eliidi vanuselise koosseisu kohta leiavad Eesti NSV valitsuse põhjal kinnitust. Samuti tuleks küsida, kas ENSV MN-i võib vanuselise koosseisu põhjal lugeda ühtseks.

Enne kui asuda ENSV valitsuse vanuselise struktuuri analüüsimise juurde, tuleks selgusele jõuda, millisel moel ja kas üldse on mõeldav Eesti NSV-s valitsenud suundumusi paigutada laiemasse konteksti. Sellele küsimusele vastuse saamiseks võib teha kõrvalepõike Nõukogude eliidi uuringutesse. Lääne ajaloolased hakkasid Nõukogude eliiti, kitsamalt poliitilist eliiti kui sotsiaalset gruppi uurima külma sõja perioodil. Käsitluste hulk on muljetavaldav ning eliiti on mõistetud ja seletatud mitmeti.

Kavatsemata klammerduda eliidi struktuuri üle peetavatesse teoreetilistesse diskussioonidesse, toob autor välja Nõukogude poliitilise eliidi interpreteerimise võimalused, mida on empiirilistes uurimustes kasutatud.⁷⁰⁴ Ilmselt kõige

⁷⁰² Zubkova, *Baltimaad ja Kreml*, lk 188.

⁷⁰³ Samas, lk 188.

⁷⁰⁴ Asjaliku lühiülevaate Nõukogude poliitilise eliidi määratluste kohta on andnud Stephen Wheatcroft. Vt: Stephen G. Wheatcroft. From Team-Stalin to Degenerate Tyranny. – The Nature of Stalin's Dictatorship. The Politburo, 1924–1953. Ed. E. A. Rees. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan 2004, lk 80–84.

laiemalt on Nõukogude eliiti vaadelnud Thomas Rigby, lugedes poliitiliseks eliidiks kogu kommunistliku partei liikmeskonna, kasutades mõistet “representatiivne eliit”.⁷⁰⁵ Mihhail Voslenski seevastu on lugenud Nõukogude eliidiks parteilist nomenklatuuri, keda ta poliitiliste tunnuste ja ühiskondlike privileegide järgi iseloomustab “valitseva klassina”.⁷⁰⁶ Thomas Rigby kaasaegne John Armstrong on defineerinud poliitilise eliidina oluliste otsuste langetajaid niihästi kesk- kui ka liiduvabariigi ja oblasti parteiaparatis. Ta toob välja kolm tasandit: kõrgema astme juhid, keskastme juhid ning madalama astme parteitegelased, keda nimetab ühiselt “bürookraatlikuks eliidiks”.⁷⁰⁷ Graeme Gill on institutsionaalsete tunnuste põhjal kirjeldanud poliitilist eliiti hierarhilisena, paigutades kõrgema tasandi eliidi hulka juhtivate partei- ja riigiorganite liikmed valitsusest, Poliitbüroost ja keskkomiteest ning madalama tasandi eliidi hulka näiteks parteiaparadi ja partei kontrollikomisjoni liikmed.⁷⁰⁸ Osas eliidi uurin-
gutest on piiritletud NSV Liidu poliitilist eliiti formaalse tippjuhtkonnaga nagu NLKP KK⁷⁰⁹ või kitsama liikmeskonnaga partei täidesaatva organi Poliit-
bürooga.⁷¹⁰

Teoreetilisi eliidi mudeleid on rakendatud poliitilise eliidi generatsioonide analüüsimisel. Uuritud on põlvkondade sidusust, generatsioonile iseloomulikke sotsiaalseid tunnuseid ja eripärasid. Põlvkonnad võivad olla piiritletud sünniaasta, NSV Liidu poliitilise ajaloo sündmuste või muude murranguliste sündmuste alusel, kusjuures sageli on kasutatud kombineeritud lähenemist. Näiteks Evan Mawdsley ja Stephen White on eelistanud NLKP KK liikmete analüüsimisel nn mehaanilist meetodit, võttes aluseks keskkomitee liikmete sünniaastad. Nende arvestuste järgi oli ühe generatsiooni pikkuseks 20 aastat. Selle jaotuse põhjal oleks Nõukogude eliidi esimeseks põlvkonnaks 1880.–1900. aastal sündinud, teiseks põlvkonnaks 1901.–1920. aastal sündinud, kolmandaks aastatel 1921.–1940. sündinud ja neljandaks põlvkonnaks pärast 1941. aastat sündinud.⁷¹¹ Nõukogude poliitilise ajaloo kursimuutuste ja murranguliste sündmuste alusel on Mawdsley ja White välja pakkunud järgmise eliidi jaotusskeemi: revolutsiooniline eliit aastad 1917–1923, varastalinistlik eliit 1923–1937/39, hilisstalinistlik eliit 1939–1956 ja poststalinistlik eliit 1956–1981.⁷¹² Nende jaotuspõhimõtete kombineerimise tulemusel leiavad Mawdsley ja White, et revolutsiooniline ja varastalinistlik eliit koosnes kommunistide esimesest generatsioonist, kuna hilisstalinistlik ja poststalinistlik eliit pärines enamalt jaolt teisest generatsioonist. Loomulikult on Nõukogude poliitilise

⁷⁰⁵ Rigby, *Communist Party-Membership*, lk 412–453.

⁷⁰⁶ Восленский, *Номенклатура*.

⁷⁰⁷ Armstrong, *The Soviet Bureaucratic Elite*, lk 1–3.

⁷⁰⁸ Gill, *The Origins of the Stalinist Political System*, lk 51.

⁷⁰⁹ Mawdsley & White, *The Soviet Elite*; Farmer, *The Soviet Administrative Elite*.

⁷¹⁰ Löwenhardt; Ozinga; Ree, *The Rise and Fall of the Soviet Politburo*; Mawdsley, *An Elite within an Elite*.

⁷¹¹ Mawdsley & White, *The Soviet Elite*, lk xii.

⁷¹² Samas, 92.

eliidi määratlemine ning kasutatav terminoloogia tunduvalt mitmekesisemad, kui käesolev uurimus võimaldab tutvustada. Erialakirjanduses võib NSV Liidu “valitseva eliidi” käsitlemisel kohata mõisteid nagu “vanad bolševikud”, “uued bolševikud”, “uus eliit: klass 1938” ja “Brežnevi põlvkond” jms.⁷¹³

Erinevaid tunnuseid arvesse võttes on vaadeldud poliitilise eliidi generatsioone ka Balti liiduvabariikides. Leedu pagulasajaloolane Thomas Reimeikis on paigutanud Leedu kommunistliku partei liikmed parteistaaži järgi nelja põlvkonda. Esimene generatsioon, mida ta tähistas “vanade revolutsionääridena”, olid liitunud parteiga enne 1940. aastat ja olid saadetud NSV Liidust Leetu põrandaalusele tööle. Teise põlvkonnana moodustasid sõja ajal ÜK(b)P-sse astunud, kolmanda sõjajärgsel perioodil enne Stalini surma parteisse vastuvõetud ning neljanda poststalinistlikul perioodil parteiga liitunud.⁷¹⁴ Sotsiaalpoliitiliste tunnuste alusel on Läti NSV sovetlikku eliiti analüüsinud Egil Levits. Tema järgi põhineb eliidi struktuur selle poliitilisel staatusel ja sotsiaalsel päritolul.⁷¹⁵

Stalini valitsemisperioodi ENSV kaadrit võiks üldistatult nimetada “stalinlikuks kaadriks”. Poliitiliste generatsioonide analüüsimisel on see siiski eba piisav. Kõige lihtsam oleks kaadri jaotuse aluseks võtta sünniaasta, ent mõistlikum oleks komplekssem lähenemine, mis arvestaks nii murrangulisi poliitilisi protsesse kui ka kaadri kommunistlikusse parteisse astumise aega. Tähelepanelik tuleb olla mõisteaparatuuri kujundamisel, et hoiduda ambivalentsete mõistete eest, mida saab tõlgendada mitmeti. Olaf Kuuli uurimustes esineb mõiste “vanad kommunistid”, kelle all ta peab silmas Eesti Vabariigis tegutsenud illegaalse staažiga kommuniste.⁷¹⁶ Väljaspool Eesti konteksti võidakse seda mõistet tõlgendada aga valesti. Nimelt mõistetakse NSV Liidu kaadripoliitikat käsitlevates uurimustes “vanade kommunistidena” enamasti enne 1917. aastat VSDTP-sse⁷¹⁷ kuulunud enamlasi.⁷¹⁸ Koguni Eesti kontekstis ei ole

⁷¹³ W. E. Mosse. *Makers of the Soviet Union*. – *Slavonic and East European Review*, 1968 (47), lk 141–154; Thomas H. Rigby. *The Soviet Political Elite under Lenin*. – *Political Elites in the USSR: Central Leaders and Local Cadres from Lenin to Gorbachev*. Alrshot: Edward Elgar 1990, lk 12–42.

⁷¹⁴ Thomas Remeikis. *The Administration of Power: The Communist Party and the Soviet Government*. – *Lithuania under the Soviets: Portrait of a Nation 1940–1965*. Ed. Vytas Stanley Vardys. New York, Washington, London: Frederick A. Praeger 1965, lk 119–120. Laiendatud käsitluse Nõukogude Leedu eliidist avaldas Thomas Remeikis oma uurimuste ja essee kogumikus 2009. aastal. Vt: Thomas Remeikis. *The Lithuanian Phoenix. Studies and Essays 1940–1990*. Vilnius: Versus aureus 2009, lk 181–209.

⁷¹⁵ Egil Levits. *National Elites and their Political Function within the Soviet System: The Latvian Elite*. – *Journal of Baltic Studies*, 1987 (18), No 2, lk 176–190.

⁷¹⁶ Vt lähemalt: Kuuli, *Sotsialistid ja kommunistid*, lk 101; Kuuli, *Stalini-aja võimukaader*, lk 44, 65.

⁷¹⁷ Venemaa Sotsiaaldemokraatlik Tööliste Partei. Partei ametlik nimetus kuni 1917. aastani, milles enamlased moodustasid ühe fraksiooni.

⁷¹⁸ Mosse, *Makers of the Soviet Union*, lk 141–154; Rigby, *The Soviet Political Elite under Lenin*, lk 12–42.

mõiste “vanad kommunistid” kuigi õnnestunud, kui lähtuda O. Kuuli määratlusest. Põhjendamatu ei ole küsida, miks peaks Arnold Veimerit, kes võeti 1922. aastal kommunistlikusse parteisse Eestis, nimetama vanaks kommunistiks, aga 1920. aastal Nõukogude Venemaal parteisse võetud Eduard Pälli mitte?

Eesti NSV valitsuse koosseis annab representatiivse läbilõike liiduvabariigi “võimueliidi”⁷¹⁹ generatsioonidest. Silmas pidades kitsalt vanuselist struktuuri, võib märkida, et enamik valitsusliikmeid oli 36–45-aastased, kuuludes aastakäikudesse 1895–1905. Tabelist 7 nähtub, et ENSV valitsusliikmete keskmine vanus oli Stalini valitsemisajal 40–49 aastat. Järske kõikumisi selle näitaja osas ei esinenud. Suhteliselt madal, 40 aastat, oli Rahvakomissaride Nõukogu koosseisu keskmine vanus 1940. aastal. Kuna ENSV RKN-i koosseisus oli 1940/41. aasta vahetusel kõigest 15 inimest, mõjutasid vanuseskaala mõlemas otsas asunud funktsionäärid oluliselt keskmise vanuse näitajat. Kogu vaadeldava perioodi konkurentsilt kõige nooremaks valitsusliikmeks oli Arkadi Uibo, kes oli 1940. aastal riigikontrolli rahvakomissariks saades kõigest 26-aastane. Koguni seitse liiduvabariigi valitsusse paigutatud seltsimeest olid sündinud 19. sajandi viimasel kümnendil, olles valitsusvõimu juurde jõudmise ajal üle 40 aasta vanad. Nende hulgast vanim oli 1890. aastal sündinud kohtu rahvakomissar Aleksander Jõeäär, kes kuulus samuti sõjajärgse perioodi vanimate ministrite hulka. Mawdsley’ ja White’i generatsioonide mudeli järgi kuuluvad Jõeäär ning kõik teised enne 1900. aastat sündinud kommunistide esimesse generatsiooni. Siiski erinesid nad mitme parameetri järgi märgatavalt NSV Liidu kommunistide esimesest põlvkonnast. Enamik neist oli kommunistlikusse parteisse astunud hiljem kui eakaaslased NSV Liidus ning jõudsid võimueliiti alles 40. eluaastates. Nende põlvkonnakaaslased NSV Liidus seevastu tõusid poliitilise eliidi hulka kuni paarkümmend aastat varem, aga osa neist oli suure terrori ajal langenud repressioonide küüsi ning kaotanud elu.

Teine maailmasõda rasis ENSV RKN-i tugevalt. Kolmandik 1940. aastal ametisse seatud RKN-i koosseisust hukkus. Sellest hoolimata jäid aastakäigud 1895–1905 endiselt arvukaimaks grupiks liiduvabariigi täitevvõimu tipus. Ühelt poolt viitab see kaadrite suhtelisele stabiilsusele. Enamik sõja üle elanud RKN-i liikmeid oli endiselt valitsuse koosseisus, olles jõudnud 40. eluaastatesse. 1945. aasta hakul oli ENSV valitsuses kümme kommunisti, kes olid RKN-i liikmed ka 1941. aastal. Selle vanusegrupi esindatus oli suur kogu ENSV võimueliidis. Suurem jagu 40–50-aastasi kohalikke kommuniste oli 1941. aastal evakueeritud NSV Liitu, kuid nad jäid otsesest sõjategevusest tänu oma sünniaastale kõrvale. Tõsi, nad võisid teenida Punaarmees poliitööajajana, ent sõja lõpus paljud neist vabastati teenistusest ja suunati administratiivsele tööle.

⁷¹⁹ Siin ja edaspidi kasutan ma ENSV valitsusliikmete käsitlemisel “poliitilise eliidi” mõiste asemel nüansirikkamat mõistet “võimueliit”. Tunnustatud sotsioloog Charles Wright Mills on kasutanud seda mõistet, analüüsides poliitilist, sõjalist ja ärieliiti Ameerika Ühendriikide ühiskonnas. Vrd: Charles Wright Mills. *The Power Elite*. London, Oxford, New York: Oxford University Press 1970.

Tabel 7. Valitsusliikmete vanus 1. jaanuari seisuga (absoluutarvudes)⁷²⁰

Aasta	Valitsus- liikmeid kokku	kuni 30	31– 35	36– 40	41– 45	46– 50	51– 55	56– 60	61+	Keskmine vanus
1941	15	1	1	5	6	1	1	–	–	40,4
1945	23	–	2	2	6	10	3	–	–	45,6
1946	25	–	–	5	8	6	5	1	–	45,3
1947	28	–	1	6	8	6	4	2	1	45,4
1948	30	–	–	6	7	8	6	3	–	46,6
1949	28	–	1	4	4	9	7	3	–	46,9
1950	30	–	–	5	5	10	7	3	–	47,9
1951	31	–	1	4	10	8	5	3	–	46,2
1952	29	–	1	1	9	6	9	3	–	48,4
1953	30	–	–	4	9	5	5	7	–	48,9
1954	26	–	2	1	7	5	5	6	–	48,0

1940. aastatel oli ENSV valitsusliikmete keskmine vanus võrdlemisi stabiilne, jäädes 45–47 aasta vahele, mis tähendas, et valitsuse koosseis pidi teatud ulatuses kogu aeg uuenema. Ministrite Nõukogu vanuselises struktuuris toimusid suuremad kõikumised aastatel 1950–1952. 1951. aasta alguseks langes keskmine vanus võrreldes varasema aastaga pooleteise aasta võrra, aga kerkis 1953. aasta alguses senisest kõrgeimale tasemele. Varem kirjapandut korrates võib toonitada, et keskmise vanuse näitaja suhteliselt järsk kõikumine oli tingitud intensiivsest kaadrivahetusest. Stabiilsemaks ei muutunud olukord ka 1953. aastal, kui valitsusest lahkus aasta jooksul kaadrivahetuste tagajärjel üle kolmandiku liikmetest.

Sõjajärgse stalinismi perioodi kõige nooremaks valitsusliikmeks oli Arnold Green, kes oli MN-i liikmeks nimetamise ajal 32-aastane, ehkki formaalselt sai temast ENSV MN esimehe asetäitja vahetult Stalini surma järel 12. märtsil 1953.⁷²¹ Tema saamine valitsuse liikmeks otsustati sisuliselt 1952. aasta lõpus EKP KK Büroo otsuse vastuvõtmisega.⁷²² 1920. aastal sündinuna tuleks ta Mawdsley' ja White'i kriteeriumite põhjal paigutada kommunistide teise generatsiooni. Siiski sobib Arnold Green vaatamata oma sünniaastale paremini poststalinistliku võimueliidi hulka, kuna ta tegutses mitu aastakümnet MN-i juhtkonnas. Ent nagu Jelena Zubkova on teraselt märkinud, olid Baltimaade

⁷²⁰ Tabel on koostatud valitsusliikmete Riigiarhiivis säilitatavate isikutoimikute ERAF, fond 1, nimistu 6 ja ERA, fond R-1, nimistu 2k põhjal. Vanuse arvutamisel on aastanumbrist lahutatud sünniaasta. Vt ka: Lisa 3. Elulood.

⁷²¹ Seadlus sm Arnold Karli p. Greeni nimetamise kohta Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimehe asetäitjaks, 12. märts 1953. – ERA.R-3.3.1943, I l.

⁷²² EKP KK Büroo otsus Arnold Greeni kinnitamise kohta ENSV Ministrite Nõukogu esimehe asetäitjaks, 30. detsember 1952. – ERAF.1.4.1433, I 142.

eliidi “stalinlik põlvkond” ja “sulaaja eliidi põlvkond” ühed ja samad inimesed.⁷²³

Eakaim ENSV valitsuse liige oli 1946. aasta alguses tehniliste kultuuride rahvakomissar August Puusepp, kes oli ametikohale asudes 60-aastane. Tema ametiaeg jäi ministrina lühikeseks, sest 1947. aastal valitsusasutus likvideeriti. Enamik nn esimese generatsiooni kommuniste vabastati valitsusest enne 60. eluaastat. Enne kuuekümnendat sünnipäeva vallandati kohtuministri ametikohalt Aleksander Jõeäär, kes oli lahtilaskmise ajal 59-aastane. Tema eakaaslaseks oli rahandusminister Paul Keerdo, kes suri 1950. aasta alguses 58. eluaastal.

Stalini-järgsetel aastatel muutus valitsuse koosseis võrreldes aastakümne algusega stabiilsemaks, mis ei jätnud mõjutamata valitsusliikmete vanuselist struktuuri. 1950. aastate teisel poolel kasvas valitsusliikmete keskmine eluiga ning osa ministritest jõudis üle 60. eluaasta künnise. 1957. aastal oli sunnitud raske haiguse tõttu 63-aastaselt pensionile jääma Adolf Lõhmus, kes oli MN-i koosseisus 1949. aastast.⁷²⁴ 1958. aastal saadeti vormiliselt tervislikel põhjustel pensionile 65-aastane Oskar Saar, kes tegutses 1953.–1957. aastani kohaliku, põlevkivi- ja keemiatööstuse ministrina ning 1957.–1958. aastani kohaliku tööstuse ministrina.⁷²⁵ Samal aastal vabastati haridusministri kohalt 1894. aastal sündinud Voldemar Oja, keda ei jäetud pensionile, vaid degradeeriti haridusministri esimeseks asetäitjaks.⁷²⁶ Aastakümne lõpus lasti siseministri ametikohalt lahti trafaretsel tervislikel põhjustel 1897. aastal sündinud Johann Lombak, kes sai esimest korda siseministriks 1951. aastal.⁷²⁷

Milline oli ENSV valitsuse vanuseline struktuur võrreldes parteiaparaadiga? Kaadristatistika näitab, et EKP KK aparaadi juhtiva koosseisu⁷²⁸ keskmine vanus oli sõjajärgsel perioodil keskmiselt mitu aastat madalam kui Ministrite Nõukogu liikmetel, tõustes maksimaalselt 41 ja poole aastani. 1940. aastate keskel olid parteiaparaadi suurimaks vanuserühmaks vastavalt 41–45- ja 36–40-aastased, kuid aastakümne lõpul 41–45- ja 46–50-aastased. Need vanuserühmad olid arvukamad samuti 1950. aastatel. Keskmise vanuse tõusu 1940. aastate lõpul kompenseeris alla 40-aastaste segment, mis moodustas kogu sõjajärgse aastakümne ligi poole EKP KK aparaadi juhtivkoosseisust. Seevastu üle 50-aastaste mõju jäi parteiaparaadis tühiseks. Vanimaks keskkomitee aparaadi funktsionääriks oli 1890. aastal sündinud Kristjan Kure, kes oli 1945.–1947. aastani ametis EK(b)P KK kooliosakonna juhatajana.⁷²⁹ Oluline erinevus valitsuse ja parteiaparaadi vahel seisnes ka selles, et parteiaparaati edutati juhtivale

⁷²³ Zubkova, *Baltimaad ja Kreml*, lk 188.

⁷²⁴ Adolf Lõhmuse isikutoimik. – ERAF.1.6.1735, 1 l.

⁷²⁵ Oskar Saare isikutoimik. – ERAF.1.6.3192, 1 l.

⁷²⁶ Voldemar Oja isikutoimik. – ERAF.1.6.7802, 1 l.

⁷²⁷ Johann Lombaku isikutoimik. – ERAF.1.6.4568, 1 l.

⁷²⁸ Keskkomitee sekretärid, sekretäride asetäitjad, osakonnajuhatajad, osakonna juhataja asetäitjad ja sektorijuhatajad.

⁷²⁹ Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat*, lk 91.

tööle nii 1940. aastate teisel poolel kui ka 1950. aastate esimesel poolel pidevalt alla 30-aastasi kommuniste.

Tulles tagasi Jelena Zubkova sedastatud Balti vabariikide poliitilise eliidi nn demograafilise ühtsuse juurde, võib nentida, et ENSV valitsuse puhul kehtib see võrdlemisi täpselt 1940. aastal ametisse kinnitatud valitsuse koosseisu kohta, kelle keskmine vanus oli 40 aastat ning enamik funktsionääre 36–45-aastased ehk nende mediaalne sünniaasta oli 1940. aastate algul ja esimestel sõjajärgsetelgi aastatel 1900–1902. 1950. aastate alguseks oli suurem osa Ministrite Nõukogu liikmetest sündinud pärast 1904. aastat. EK(b)P KK aparaadis oli vanuseline struktuur veelgi rohkem hilisemate aastakäikude kasuks. Juba 1940. aastate keskel oli enamik EK(b)P KK aparaadi töötajaid sündinud pärast 1905. aastat. Mis puutub sõjajärgse poliitilise eliidi põlvkondadesse, siis võib kõneleda generatsiooni ühtsusest ainult sellel tingimusel, kui ühe põlvkonna pikkuseks lugeda 33 aastat, nagu mõistavad seda demograafid. Eesti NSV valitsuses oli 1940. aastatel ja 1950. aastate alguses noorima ja vanima liikme vanuse vahe minimaalselt kakskümmend aastat.

3.3. Parteilisus ja parteistaaž

Revolutsioonijärgsel Venemaal muutus Rahvakomissaride Nõukogu koosseisu kuulumine kiiresti kommunistliku partei liikmete monopoliks.⁷³⁰ Samas suunas liikusid liiduvabariigid. Jelena Zubkova väitel tehti Balti vabariikides kommunistide kasuks varjamatult panus juba 1940. aasta augustis, kui RKN-i koosseisu nimetati üksnes kommunistid, ehkki paar kuud varem ametisse seatud nn rahvavalitsused olid kas kommunistidest vabad nagu Eestis või vaikiti väheste kommunistide kuulumine valitsusse maha nagu Lätis ja Leedus.⁷³¹ Hoolimata Balti riikide administratsioonis tehtud sovetlikest ümberkorraldustest, ei olnud Balti vabariikide Rahvakomissaride Nõukogude koosseisud 1940. aastal parteilise kuuluvuse järgi identsed. Eesti NSV RKN koosnes moodustamise hetkest alates vaid kommunistidest, kuid Leedus moodustasid sealse RKN-i koosseisus kommunistliku partei liikmeid esialgu ainult poole.⁷³²

Ministrite Nõukogu liikmesus oli sõjajärgsetelgi aastatel kättesaadav ainult kommunistliku partei liikmetele. Paar erandit, mis pärinevad 1940. aastatest, ainult kinnitavad seda reeglit. Ehkki Teise maailmasõja aastail määrati kahe rahvakomissariaadi etteotsa parteituid, ei olnud nende paigutamiseks EK(b)P KK formaalset nõusolekut. Seepärast jäid vastu võtmata ÜNP seadlused, millega pidanuks rahvakomissarid ametlikult ametisse nimetatama.

⁷³⁰ Rigby, *Communist Party-Membership*, lk 417.

⁷³¹ Zubkova, *Baltimaad ja Kreml*, lk 64–65, 80.

⁷³² Nijolė Maslauskienė, Inga Petravičiūtė. Okupantai ir kolaborantai: pirmoji sovietinė okupacija (1940–1941) = Occupants and collaborators: the first Soviet occupation (1940–1941). T. III. Vilnius: Margi raštai 2007, lk 452–453.

Kahest loost markantsem on Leonid Ingar juhtum. Ingar oli ENSV võimu- eliidi hulgas ebatüüpiline tegelane, kuna ta oli tõusnud tööstusjuhiks juba Eesti Vabariigis. 1938. aastal sai ta Ellamaa elektrijaama ja turbatööstuse juhatajaks. Sellega tulevase ENSV peaenergeetiku karjäär iseseisvas Eestis tipneski. Nähtavasti hindas Ingarit kõrgelt ka okupatsioonirežiim, sest ta paigutati 1940. aastal Kommunaalmajanduse Rahvakomissariaadi Energeetika Peavalitsuse juhatajaks ning 1941. aastal trusti Eesti NSV Elekter direktoriks. Kommunistlikusse parteisse Leonid Ingar ei kippunud, aga evakueerus 1941. aastal koos liiduvabariigi juhtivtegelastega Venemaale. Tulevikku silmas pidades tegi ta ainuõige otsuse. Tänu evakueerimisele säilisid tal väljavaated astuda ÜK(b)P liikmeks ning töötada jätkuvalt juhtival ametikohal.⁷³³

1943. aastal määrati Leonid Ingar kommunaalmajanduse rahvakomissari kohusetäitjaks. Varem või hiljem pidi ta saada oma ametikohale ametlikult kinnitatud. Tõenäoliselt oodati Ingarilt kõigepealt parteisse astumise avaldust, mida võidi käsitada eeltingimusena ametlike protseduuride käivitamiseks. Olukorra tegi ENSV juhtkonna jaoks ebamugavaks rahvakomissari kohusetäitja passiivsus. Sellegipoolest otsustas ENSV RKN pöörduda L. Ingari asjas parteiorganite poole. 17. märtsil 1945 koostati RKN-i esimehe asetäitja Arnold Kressi allkirjaga esildis, milles paluti EK(b)P KK Bürool kinnitada Ingar rahvakomissari.⁷³⁴ Parteiorganid ei rahuldanud RKN-i taotlust, kuid ei lükanud seda ka tagasi. Leonid Ingar jaoks ei muutunud esialgu midagi ning ta sai endistviisi täita rahvakomissari ülesandeid. Olukord muutus 1945. aasta septembris: L. Ingar vabastati EK(b)P KK Büroo otsusega kommunaalmajanduse rahvakomissari kohusetäitja ametikohalt ja kinnitati ENSV Riikliku Energeetikavalitsuse Eesti Energia juhataja asetäitjaks.⁷³⁵ Arvatavasti sai Ingari ümberpaigutamisel määravaks tema vastumeelsus ÜK(b)P-sse astumisel, olgugi et ühes ÜK(b)P KK Eesti Büroo 1945/46. aasta vahetusel koostatud kaadriaruandes märgiti, et ta vabastati Büroo survele, kuna ei olevat tööga hakkama saanud.⁷³⁶ Arvatavasti ei olnud juhulik, et Ingari puhul toodi partei aruandes välja tema mittekuulumine parteisse, kuid tema järglase Leonti Georgi puhul rõhutati, et ta kuulub kommunistlikusse parteisse. See võis olla märgiks kommunisti eelistamisest parteitule.

Leonid Ingari biograafia autori Hilja Alaki väitel keeldus Ingar parteisse astumast ja vabastati seetõttu ametist.⁷³⁷ Arhiividokumendid paraku seda versiooni ei kinnita. Tema strateegiast ÜK(b)P-sse astumisest kõrvalehoidmiseks

⁷³³ Leonid Ingar isikutoimik. – ERA.R-1.2k.115, 14–6.

⁷³⁴ A. Kress V. Kuusikule, 17. märts 1945. Leonid Ingar isikutoimik. – ERAF.1.6.5869. 1 14.

⁷³⁵ EK(b)P KK Büroo otsus, 12. september 1945. Leonid Ingar isikutoimik. – ERAF.1.6.5869. 1 16.

⁷³⁶ ÜK(b)P KK Eesti Büroo aruanne kaadrite tööst V–XII 1945, dateerimata. – RGASPI.598.1.2, 1 107.

⁷³⁷ Hilja Alak. Leonid Ingar – mees selja ja rusikaga. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus 2011, lk 22.

kirjutas 1949. aastal Kommunaal-majanduse RK parteiorganisatsiooni sekretärina tegutsenud Valerie Tamm. Ta väitis, et tegi 1944. ja 1945. aastal korduvalt Ingariga juttu parteisse astumise teemal. Tamme kinnitusel ei olnud Ingar põhimõtteliselt vastu parteisse astumisele, ent arvas, et ei ole selleks valmis. Ühes omavahelises vestluses olevat Ingar koguni öelnud, et ta sobivat ettevalmistuse poolest ennemini vabatahtliku tuletõrjeühingu liikmeks kui parteisse.⁷³⁸ Kahe sisuliselt võrreldamatu organisatsiooni vaekausile panemine oli taktitundetu, kuid see ei olnud meelevaldne – Ingar oli kuulunud 1933.–1939. aastani vabatahtlikusse tuletõrjeühingusse.⁷³⁹ Eespool kirjeldatu valguses võib Ingari käitumist tõlgendada venitamistaktikana, aga mitte resoluutse keeldumisena parteisse astuda. Sellegipoolest ei saanud olematuks muuta Ingari tuletõrjeühingu kohatut võrdlust kommunistliku parteiga. Küllap tuli Ingari “libastumine” ebaküpsusest ja naiivsusest, kes ei taibanud, et rahvakomissarina jätkamiseks ei olnud tal parteisse astumisele alternatiive.

Leonid Ingaril ei tulnud kirjeldatud vahejuhtumi pärast pahandusi. Varsti muutis ta meelt, esitades 1947. aastal avalduse ÜK(b)P-sse astumiseks ning võeti pärast kohustuslikku liikmekandidaadi aega 1949. aastal kommunistliku partei liikmeks.⁷⁴⁰ Tema meelemuutust võib seletada kõrge ametikohaga liiduvabariigi energaatikas Eesti Energia juhina, kuhu ta määrati 1946. aastal.⁷⁴¹

Mõningaid sarnaseid juoni Leonid Ingariga oli 1943.–1944. aastani kohaliku tööstuse rahvakomissari kohusetäitjana töötanud Voldemar Eritil. Temagi asus 1940. aastal okupatsioonirežiimiga aktiivsele koostööle, olles varem töötanud Eesti Vabariigi riigiametnikuna. Hoolimata Saksamaal omandatud kõrgharidusest, küsitavast sotsiaalsest päritolust (tema isa oli kaupmees) ja töötamisest mitmes Eesti Vabariigi riigiasutuses usaldati talle 1940. aastal ENSV Kerge-tööstuse Rahvakomissariaadi organiseerimine ning rahvakomissari asetäitja ametikoht. Tõenäoliselt ei teinud V. Erit enne Saksamaa – NSV Liidu sõja puhkemist katset ÜK(b)P-sse astuda. 1941. aasta suvel evakueerus ta Vene NFSV-sse, jäädes seotuks ENSV võimuorganitega. Kui algas tööstuslike rahvakomissariaatide taastamine, leiti V. Erit olema õige inimene kohaliku tööstuse rahvakomissariaadi etteotsa. Siiski ei olnud ENSV juhtidel V. Eritiga pikemaajalisi plaane. Sobivama kandidaadi ilmunisel tuli Erit välja vahetada. Sellele osutab tema määramine ENSV Plaanikomisjoni esimehe asetäitjaks 1944. aastal, mis toimus vahetult enne võimuorganite naasmist Tallinna. Vabanenud ametikoha võttis üle NSV Liidu eestlane Rudolf Stokberg. Selles, et Eritil võimaldati niigi kaua rahvakomissariaati juhtida, võlgnes ta tänu ilmselt parteisse

⁷³⁸ V. Tamm EK(b)P KK rasketööstuse osakonna juhataja asetäitjale N. Sutokskile, 29. juuli 1949, Leonid Ingari isikutoimik. – ERAF.1.6.5869, l 30.

⁷³⁹ Ōiend L. Ingari kohta N. Sutokskilt G. Kedrovile, 29. juuli 1949, Leonid Ingari isikutoimik. – ERAF.1.6.5869, l 26–27.

⁷⁴⁰ Samas, lk 45.

⁷⁴¹ Leonid Ingari isikutoimikud. – ERAF.1.6.5869, l 1–3; ERA-R-1.2k.115, l 22.

astumisele. Ta esitas 24. detsembril 1943 ENSV RKN-i parteialorganisatsioonile avalduse ÜK(b)P liikmekandidaadiks vastuvõtmiseks.⁷⁴²

Ehituse ja ehitusmaterjalide rahvakomissari kohusetäitjaks määramisega 1944. aastal oli seotud Peeter Raudsepa soov saada ÜK(b)P liikmeks. Teisiti oleks mõeldamatu seletada ligi 60-aastase Punaarmee polkovniku otsust. ÜK(b)P liikmeks võeti ta 1945. aastal pärast kohustuslikku liikmekandidaadi aastat. Õnnetuseks ei avaldanud parteisse astumine tema edasisele karjäärile positiivset mõju. Ta vabastati 1946. aasta alguses rahvakomissari kohusetäitja kohalt. Ametlik põhjendus tema kõrvaldamise kohta oli lakooniline: parteiorganid ei nõustunud tema kinnitamisega rahvakomissariks.⁷⁴³

Viimane ÜK(b)P liikmekandidaadist ENSV minister oli Alfred Mõttus, kes oli sovhooside ministriks saamise ajal 1947. aastal ÜK(b)P liikmekandidaat. Mõttuse parteisse vastuvõtmine oli sel ajal ainult aja küsimus, sest üks kuu pärast ministriks nimetamist sai temast ÜK(b)P liige.⁷⁴⁴

Kirjeldatud juhtumite põhjal ei saa konstrueerida ühte parteistamise mustrit, kuid kõik juhtumid on ka ükshaaval võttes piisavaks tõestuseks, et kommunistlikusse parteisse kuulumine oli MN-i liikmeks olemisel möödapääsmatu.

Parteistaaži seevastu võib lugeda oluliseks eeskätt parteistatistika seisukohast. Tõendeid selle kohta, et staaži alusel oleks riigiaparaadi juhtkonda komplekteeritud, puuduvad. Teistsugune oli parteistaaži suhtumine partei-aparaadis. Linna-, rajooni või maakonnakomitee sekretäridena tohtisid partei põhikirja kohaselt tegutseda vähemalt kolmeaastase parteistaažiga kommunistid, aga liiduvabariigi partei keskkomitee sekretärile oli kehtestatud minimaalselt viieaastane staaž. Neid nõudeid ei kohaldatud Eestile 1940. ja 1941. aastal. Värskele liiduvabariigile, kus valitses terav kaadripuudus, tehti mõningaid järeleandmisi. 1940. aasta suvel ei rakendatud EKP-sse astujatele kohustuslikku liikmekandidaadiaega ning parteisekretäriks lubati kinnitada äsja parteisse vastuvõetuid. Kommunistliku partei põhikirjas sätestatud piirangud parteikomitee sekretäridele hakkasid kehtima 1940. aastate teisel poolel. Nähtavasti ei rahuldanud muudatus liiduvabariigi juhtkonda, sest on teada juhtumeid, kui Moskvast püüti välja kaubelda parteistaaži osas järeleandmisi. Üks tuntumaid on kahtlemata nn Aleksander Aru kaasus. EK(b)P KK Büroo kinnitas ta 1946. aastal keskkomitee sekretäri asetäitjaks tööstuse alal, kuigi ta oli ÜK(b)P-sse vastu võetud 1944. aastal. Sekretäri asetäitjate parteistaaži kohta partei põhikirjas instruksioone ei olnud, kuid Aru juhtumi tõttu on teada, et neilt eeldati kolmeaastast parteistaaži. Liiduvabariigi juhtkond uskus, et kõrgemal pool Aru kinnitamisega nõustutakse, mida tõestab EK(b)P KK II sekretäri Sergei Sazonovi pöördumine ÜK(b)P KK-sse erandi tegemiseks. Siiski ei tehtud Moskvast A. Aru asjus järeleandmisi ning ta tuli ametist vabastada.⁷⁴⁵

⁷⁴² Voldemar Eriti isikutoimik. – ERAF.1.6.4284, l 1, 2.

⁷⁴³ Peeter Raudsepa isikutoimik. – ERAF.1.6.8431, l 3–5.

⁷⁴⁴ Alfred Mõttuse isikutoimik. – ERAF.1.6.2076, l 3–5, 21, 22.

⁷⁴⁵ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 373–375.

Valitsusliikmete parteistaaži kohta võib märkida, et Eesti NSV RKN-i koosseisus oli lühikese parteistaažiga kommuniste enim 1940.–1941. aastani, kui valitsuses oli arvukalt 1940. aastal EKP-sse astunud. Seitsmest 1940. aastal EKP-sse astunud valitsusliikmest kuus olid vastu võetud juulis, kelle kohta võib kasutada nimetajat “juunikommunist”. Selle kategooria väljapaistvamad tegelased olid Aleksander Jõeäär, Lembit Lüüs, Nigol Andresen ning Hans Kruus, kes nimetati ENSV RKN-i koosseisu 1944. aasta sügisel välisasjade rahvakomissarina. Suurem osa juunikommuniste oli olnud Eesti Vabariigis kas lühemat või pikemat aega sotsialistlike erakondade liikmed. Nende vastuvõtmist kommunistlikusse parteisse võib tõlgendada taktikalise järeleandmisena, sest annekteeritud läänealadel ei olnud piisaval hulgal kohalikke kommuniste. Nende endisest parteilisest kuuluvusest ei tehtud Eesti NSV-s 1940. aastate lõpuni numbrit, mis ei tähenda, et seda oleks mõistetud väljaspool Eestit, sest suuremas osas NSV Liidus oli vasakparteide endiste liikmete vastuvõtmine kommunistlikusse parteisse rangelt keelatud. Suhtumine juunikommunistidesse muutus 1950. aasta EK(b)P KK VIII pleenumi eelsetel kuudel, kui vaadeldava kontingendi väidetavast soosimisest kujunes üks kaalukamaid süüdistuspunkte liiduvabariigi juhtkonna vastu. ÜK(b)P KK sekretär Panteleimon Ponomarenko, kes sõitis 1950. aasta märtsis Eestisse EK(b)P KK pleenumile juhtkonda noomima ja välja vahetama, olevat juba Moskvast “Eesti süüasja”⁷⁴⁶ arutelu ajal pahaendeliselt küsinud, kas Eesti NSV-s on võimalik koalitsioonivalitsus.⁷⁴⁷ Võimuvahekordi liiduvabariigi valitsuses kainelt hinnates oli juunikommunistide roll ilmselgelt ülepakutud. 1950. aasta alguses oli MN-i koosseisus alles veel kolm juunikommunisti: Aleksander Jõeäär, Hans Kruus ja tervishoiuminister Viktor Hion, kes ei olnud Eesti Vabariigi ajal erakonnapolitikas osalenud.

Tabelist 8 nähtub, et ENSV valitsuses oli võrdlemisi arvukalt kommunistliku partei liikmeid, kes olid parteisse võetud enne 1925. aastat. 1940. aastate lõpuni oli staažikamate kommunistide hulgas kõige rohkem endisi põrandaaluseid kommuniste. Nimetatud kontingendi hulgas oli kaks tõelist parteiveterani. Johannes Lauristini kommunistliku partei staaži alguseks arvestati 1917. aasta maid ning Hendrik Allik liitus arvestusdokumentide järgi enamlastega 1917. aasta oktoobris. Lauristin ja Allik olid tähelepanuväärse parteistaažiga mitte üksnes valitsuses, vaid kogu liiduvabariigi võimueliidi hulgas. Ainult väheste EKP organisatsioonis arvel olnud kommunistide staaž oli pikem. Sõjajärgse perioodi kohta, mille aegread on avaldatud, selgub, et näiteks 1948. aastal oli EK(b)P

⁷⁴⁶ 1949.–1952. aastani ENSV juhtivate kommunistide vastu suunatud aktsioone, mille tulemusel vahetati välja suurem osa vabariigi juhtkonnast, ühisnimetajana on kasutatud sageli mõistet “Eesti süüasi”. Vene ajaloolase Jelena Zubkova arvates kujutas “Eesti süüasi” endast keskvaldumise korraldatud “näidiskaristamist”, mille eesmärgiks oli distsiplineerida ja hoiatada piirkondlikke eliite. “Eesti süüasi” oli esimene hilisstalinlik regionaalne “puhastuskampaania”, mille süüdistuse peamotiiviks oli “kohalik natsionalism” ning regionaalseks vormiks “kodanlik natsionalism”. Vt: Zubkova, *Baltimaad ja Kreml*, lk 217–231.

⁷⁴⁷ Voldemar Pinn. Kes oli Nikolai Karotamm? I. Kultuuritragöödia jälgedes. Haapsalu 1996, lk 104.

organisatsioonis arvel 20 kommunisti, kelle parteistaaž oli varasem kui 1917. aasta, aga 1917. aastal parteisse vastuvõetuid oli 58.⁷⁴⁸ Johannes Lauristini, aga veel enam Hendrik Alliku juures paneb imestama noormeeste varane poliitiline küpsus – Allik oli enamlastega liitudes 16-aastane ning Johannes Lauristin 17-aastane. Unustada ei tohi, et mõlema mehe noorusaastad möödusid sõja, vägivalda ja dramaatiliste muutuste keskel, mis kahtlemata mõjutas nende maailmavaatelist kujunemist ja tegi nad vastuvõtlikuks radikaalsete ideede suhtes.

Tabel 8. Valitsusliikmed parteistaaži järgi 1. jaanuari seisuga⁷⁴⁹

Aasta	Kokku valitsuse liikmeid	kuni 1920	1921–1925	1926–1930	1931–1935	1936–1939	1940	1941–1944	1945–1949	pärast 1950	liikmekandidaadid	parteitud
1941	15	2	5	1	–	–	7	–	–	–	–	–
1945	23	5	7	1	–	–	6	2	–	–	1	1
1946	25	5	7	2	–	–	6	3	2	–	–	–
1947	28	7	7	5	–	1	4	3	1	–	–	–
1948	30	7	8	4	–	1	5	3	2	–	–	–
1949	28	6	8	4	1	–	5	2	2	–	–	–
1950	30	5	10	5	2	–	3	2	3	–	–	–
1951	31	3	8	3	4	1	2	6	3	1	–	–
1952	29	7	5	1	4	1	2	5	3	1	–	–
1953	30	7	5	2	2	2	1	7	3	1	–	–
1954	26	5	3	4	2	–	–	9	2	1	–	–

Analüüsides valitsusliikmete parteistaaži nende päritolu järgi, selgub, et 1940. aastal olid ENSV RKN-s parteistaažiga enne 1925. aastat eranditult kohalikud eestlased. Kuid 1941. aastal nimetati valitsusse kaks NSV Liidu eestlast, Arnold Kress ja Eduard Päll, kelle kommunistliku partei staaži arvestati vastavalt 1919. ja 1920. aastast. Pärast sõda olid aastatel 1921–1925 parteisse astunud enamasti kohalikud eestlased, kuid 1920. aastal või varem parteisse astunute hulgas oli arvukamalt NSV Liidu eestlasi. Olukord muutus kardinaalselt 1952. aastaks. 1. jaanuaril 1952 oli parteistaažiga kuni 1920. aasta kuus NSV Liidu venelast ja üks Eesti päritoluga etniline venelane. Partei-

⁷⁴⁸ *Коммунистическая Партия Эстонии в цифрах*, lk 111.

⁷⁴⁹ Tabel on koostatud valitsusliikmete Riigiarhiivis säilitatavate isikutoimikute ERAF, fond 1, nimistu 6 ja ERA, fond R-1, nimistu 2k põhjal. Vt ka: Lisa 3. Elulood.

staažiga 1921.–1925. aasta oli viis MN-i liiget, kellest üks kohalik eestlane, kaks NSV Liidu eestlast ja kaks NSV Liidust Eestisse juhtivale tööle suunatud venelast.

Aastatel 1926–1930 kommunistlikusse parteisse astunuid oli ENSV valitsuses võrreldes muude aastarühmadega vähem. Sellele nähtusele on lihtne seletus. Kuna enamiku illegaalse EKP liikmetest olid 1924. aastaks Eesti Vabariigi võimud vahistanud, oli kommunistlik partei sisuliselt lakanud eksisteerimast ega saanud mõelda uute liikmete värbamisele. Kui uskuda parteidokumente, oli ENSV juhtkonna hulgas harvaks erandiks kohalik venelane Dmitri Kuzmin, kelle EKP-sse astumise ajaks kinnitati EK(b)P KK Büroo otsusega 1929. aasta.⁷⁵⁰ 1953. aastal sotsiaalkindlustuse ministriks määratud Kuzmini biograafiast saab teada, et ta mõisteti 1929. aastal kommunistliku tegevuse eest sunnitööle ning tema soovitajad parteisse vastuvõtmisel olid kaasvõrgid Hendrik Allik, Arnold Veimer ja Aleksander Resev.⁷⁵¹

Dmitri Kuzmin oli ainus 1920. aastate teisel poolel parteisse võetud kohalik kommunist. Rohkem oli valitsusliikmete seas samal perioodil NSV Liidus ÜK(b)P-sse astunud NSV Liidu eestlasi, aga ka mõned vene rahvusest funktsionärid. Võrreldes valitsusega oli tunduvalt suurem 1920. aastate teisel poolel kommunistlikusse parteisse astunute osatähtsus EK(b)P KK aparadi juhtivatel ametikohtadel. 1946.–1951. aastani oli EK(b)P KK aparadi juhtivas koosseisus stabiilselt üle veerandi aastatel 1926–1929 parteisse astunuid. Alles 1953. aasta alguseks loovutati juhtpositsioon ning langeti samale tasemele 1943.–1945. aastani parteisse vastuvõetutega.⁷⁵²

Parteisse astumise statistika analüüsimise juures tuleb arvestada, et 1920. aastate teine pool oli partei liikmeskonna kiire juurdekasvu aastateks, kuid 1930. aastatel ÜK(b)P liikmete vastuvõtt vähenes. 1930. aastate esimesel poolel algasid ÜK(b)P ridades ulatuslikud puhastused. 1933. aasta alguses kehtestati parteisse vastuvõtmisel moratorium, mis lõppes 1936. aasta novembris.⁷⁵³ Sellel põhjusel ei lisandunud NSV Liidus ligi nelja aasta jooksul parteisse ametlikult ühtegi uut liiget. Kuna 1930. aastate teise pooleni oli katkenud ka EKP-sse vastuvõtt, oli mõistetav, et 1930. aastatel kommunistlikusse parteisse vastuvõetuid oli kohalikus parteiorganisatsioonis vähe. ENSV valitsuses oli seevastu 1940. aastatel märgatavalt rohkem 1920. aastatel ning 1950. aastate alguses pärast 1940. aastat parteisse astunud eesti rahvusest kommuniste. See-eest väheste 1930. aastate staažiga kommunistide hulgas oli viie mitte-eestlase kõrval kolm NSV Liidu eestlast.

Sõjaajal ÜK(b)P-sse vastuvõetud kommuniste edutati ENSV valitsusse alates 1940. aastate keskpaigast. Parteistaaži ebaolulisusest kõneleb tõik, et 1940. aastatel paigutati ministriametisse mitu värskest parteisse astunut, kelle

⁷⁵⁰ EK(b)P KK Büroo istungi protokoll nr 43, 4. november 1943. – ERAF.1.4.97, l 9.

⁷⁵¹ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 310.

⁷⁵² Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat*, lk 95.

⁷⁵³ Rigby, *Communist Party-Membership*, lk 201, 212.

staaž ei olnud pikem kui paar aastat. Päritolu järgi oli vaadeldav kontingent heterogeenne, olles kõigi valitsusliikmete hulgas kõige arvukamalt esindatud NSV Liidu eestlastega. Võib arvata, et selle juures ei olnud sugugi teisejärguline NSV Liidu eestlaste laialdane kasutamine liiduvabariigi partei- ja riigiaparaadis. Ilmselt ei jäänud asjaosalistele saladuseks, et ENSV juhtkond palus korduvalt liiduvabariiki saata eesti keelt oskavat kaadrit (vt lähemalt peatükk 3.1.). Selles valguses ei ole üllatav, et NSV Liidu eestlased kasutasid meeleldi soodsat konjunktuuri ning pürgisid karjääri tegemise nimel parteisse. Siiski on keeruline konstrueerida 1940. aastatel Eesti territooriumil ÜK(b)P-sse astunud NSV Liidu eestlase profiili. Ilmselt tuleks kõigepealt heita pilk 1930. aastate NSV Liitu, kus vähemusrahvuste tagakiusamise, massiliste repressioonide, aga samuti vahepealse parteisse astumise moratooriumi tõttu jäi osa soovinutest parteisse vastu võtmata, heideti sealt välja või nad ei kavatsenudki ennast kommunistliku parteiga siduda.

Kuidas näeb ENSV valitsus parteistaaži põhjal välja EK(b)P KK aparaadi taustal? Ilmneb, et võrreldes rahvusliku või vanuselise koosseisuga olid partei-aparaadi juhtiv koosseis ja ENSV valitsuse liikmeskond parteistaaži poolest tunduvalt ühtlasemad.⁷⁵⁴

Kokkuvõttes võib märkida, et ENSV valitsusse kuulumine oli alates 1940. aastatest NLKP liikmete monopol. Samas ei mänginud valitsuseliikmete valimisel rolli parteistaaži pikkus, sest Ministrite Nõukogu liikmete seas oli pidevalt lühikese staažiga kommuniste. Valitsusliikmete parteistaaži osas valitses suur kontrast, mida ei vähendanud pidevad kaadrivahetused.

3.4. Haridus

Mitte kunagi varem ega hiljem 20. sajandil ei ole Eesti juhid olnud niivõrd harimatud kui stalinismi aastatel. Puuduliku haridusega kommunistid said liiduvabariigi võimustruktuuride lahutamatuks osaks. Neid leidis igas võimuorganis ja asutustes, sõltumata sellest, kas tegemist oli kohaliku või liiduvabariigi tasandiga. Kommunistlik režiim respektis kehva haridusega funktsionääre. Nende puudulikust haridusest ja poolikust haridusest võidi produtseerida sentimentaalseid ja ekspressiivseid, kuid väljamõeldiste ja liialdustega võrtsitatud lugusid. Markantseks näiteks oli 1940. aastal põllutöö rahvakomissariks paigutatud Georg Abels, kes ei olnud tolleaegsete standardite järgi omandanud isegi algharidust. Kommunistlikule parteile esitatud kaadriarvestuslehe järgi katkestas ta õpingud Pärnu Nikolai algkoolis kolmanda klassi lõpetamise järel.⁷⁵⁵ Sügaval Nõukogude ajal selgitati Abelsiga seotud asjaolusid järgmiselt: “Georg [Abels] õppis Pärnus algkoolis, mis oli tuntud lasterohkete ja vaeste perekondade koolina. Vanemate vaesuse tõttu ei saanud Georg lõpetada

⁷⁵⁴ EKP KK aparaadi parteistaaži kohta loe lähemalt: Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat*, lk 94–103.

⁷⁵⁵ Georg Abelsi isikutoimik. – ERAF.1.6.25, l 3–5.

algkooli ning pidi juba 12-aastase noorukina hakkama iseseisvalt ülalpidamist teenima.⁷⁵⁶ Koolist eelmalejäämise või väljalangemise põhjuseks oli 20. sajandi algul tõesti valdavalt perekonna vilets majanduslik olukord.⁷⁵⁷ Raske lapsepõlv, vaesus ja varasest noorusest peale töötamine ei olnud ainsad punktid, mis lugupeetud kommunisti biograafias tõenäoliselt esinesid. Sinna kuulusid veel töölis- või talupoeglik päritolu, revolutsioonilised teened, parteisse astumine kui elu kõrghetk jms.⁷⁵⁸ Loetletud eluloolisi rõhuasetusi võib vaadelda kontekstuaalsete kujunditena. Perekonna majanduslik kitsikus osutas ilmeksimatult lihtrahva hulgast pärinemisele, mis omakorda sümboliseeris eeskujulikku sotsiaalset päritolu. Mis puutub tegelikkuse ja eluloolise legendi vahekorda, siis ei pidanud koolist väljalangemine olema tingimata perekonna vaesuse tagajärg, nagu ei pidanud vastama negatiivne hinnang majandusliku olukorra kohta tõe. Georg Abelsi perekond ei elanud kindlasti alalises puuduses. Perele kuulus väike talukoht ning tema isal olid puusepa oskused, mis pidid tal aitama peret ära toita.⁷⁵⁹

NSV Liidus sõltus esimestel aastakümnetel inimese haridustase peamiselt sellest, millisest ühiskonnakihist – sovetliku leksika järgi sotsiaalset päritolu – ta oli. Moshe Lewin rõhutab, et revolutsioonijärgsel Venemaal suurendas lihtrahva hulgast pärit inimeste edutamine administratiivsele tööle režiimi populaarsust, kuid langetas niigi madalat haridustaset iseäranis poliitilistes ja administratiivsetes asutustes.⁷⁶⁰ Loomulikult ei üllata, et ENSV juhtkonna haridus oli kehvem kui Eesti Vabariigi ametnikkonnal, kuid milline oli languse dünaamika ning millisele tasemele langeti, nõuaks omaette käsitlust.

Madala haridustasemega kaadri esindatus võimustruktuurides ei olnud juhuslik. Partei- ega riigiaparaadis ei olnud kehtestatud ametnikkonnale haridustaseme nõuet, mistõttu pääses kõrgetele kohtadele eriti algusaegadel võrdlemisi palju puudulike teadmistega ja ebakompetentseid funktsionääre. Sellegipoolest ei paigutatud vähese haridusega funktsionääre valimatult mistahes ametikohale partei- või riigiaparaadis, vaid neile otsiti jõukohasemaid ja vähem vastutusrikkaid tööloike, mis ei tarvitsenud väljenduda ametikohtade formaalses hierarhias. Parteiaparaadis rakendati madala haridusega funktsionääre meelsamini kaadri- ja organisatsioonilisel töö, aga riigiaparaadis paigutati neid sõjajärgsel aastakümnel sagedamini põllumajandus- ja kultuurijuhtideks.

Eelnevast ei tohi järeldada, et NSV Liidus ei oleks hoolitud ametnike haridusest. Otse vastupidi. Kommunistliku riigi loomise järel võeti kurss rahva-

⁷⁵⁶ Revolutsiooni lipukandjad. II. Lühikesi ülevaateid Eestis tegutsenud väljapaistvate revolutsionääride elust ja tegevusest. Tallinn: Eesti Raamat 1972, lk 7.

⁷⁵⁷ Eesti kooli ajalugu. 2 köide. 1860. aastaist 1917. aastani. Koost ja toim Endel Laul. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus 2010, lk 494–497.

⁷⁵⁸ Zubkova, *Baltimaad ja Kreml*, lk 204.

⁷⁵⁹ Georg Abelsi isikutoimik. – ERAF.1.6.25, l 6–8.

⁷⁶⁰ Moshe Lewin. Bureaucracy and the Stalinist state. – Stalinism and Nazism: Dictatorships in Comparison. Eds. Ian Kershaw, Moshe Lewin. Cambridge: Cambridge University Press 1997, lk 60.

masside harimisele, mille üheks eesmärgiks oli sovetliku kaadri ettevalmistamine. Stalini-aegset Ukraina parteikomitee aparaati uurinud John Armstrong on väitnud, et partei pani suurt rõhku ametnike hariduse tõstmisele, mille eesmärgiks oli nende töö tulemuslikkuse suurendamine ja parem ettevalmistus probleemidega hakkamasaamiseks keerulisemaks muutuv as ühiskonnas.⁷⁶¹ Kaadri hariduse tõstmiseks, erialaseks ettevalmistamiseks ja täiendamiseks töötati välja mitmesugused meetmeid, millest olulisematel peatatakse käesolevas peatükis.

Nõukogude perioodi hariduse uurimisel on võimalik kokku puutuda erinevate probleemidega, millest sugugi väheoluline ei ole haridusstatistikaga seonduv. Mainida võib hariduse arvestamise ja hindamise segast meetodikat, statistika ebausaldusväärsust ja näitajate ebaühtlust. Ülekohtune oleks kõikides nendes puudustes süüdistada kommunistlikku režiimi. Möödunud sajandi haridusstatistika võrdlemise ja interpreteerimise muudab keeruliseks eelkõige haridussüsteemide, -korralduse ja -standardite ühildamatus nii ajalises kui ka ruumilises ulatuses, mille põhjuseks olid murrangulised ja lausa stiihilised protsessid hariduse valdkonnas. Paljudes riikides, kaasa arvatud Eestis ja NSV Liidus, mindi lühikese aja jooksul üle elitaarselt hariduselt egalitaarsele haridusele, mis oli vajalik eeldus tehnoloogiliseks arenguks ja ühiskonna moderniseerumiseks. Esimest korda avanes suuremale osale elanikkonnast võimalus omandada võimetele vastav haridus, mille tähtsust on raske üle hinnata.

Hariduse parem kättesaadavus ja levimine madalamatesse ühiskonnakihtidesse avaldas positiivset mõju samuti tulevasele ENSV juhtivale kaadrile – funktsionääride haridustase tõusis ning erialane ettevalmistus paranes. Arusaadavalt olid hilisemad generatsioonid tunduvalt soodsamas olukorras nende eelkäijatest. Kui 20. sajandi alguses pääsesid kõrgematesse koolidesse veel vähesed valitud, siis sajandi teisel poolel muutus kõrghariduse omandamine massiliseks. Hariduse parema kättesaadavuse tingimustes võisid muidugi ka vanemas eas inimesed oma katkenud või poolikut haridusteed jätkata.

NSV Liidu kaadristatistikas ja -aruannetes liigitati haridustasemed järgmiselt: alg-, lõpetamata kesk-, kesk-, keskeri-, lõpetamata kõrg- ja kõrgharidus. Need põhinesid Tsaari-Venemaa ja NSV Liidu haridusasutuste tüüpidel ning haridusstandardil. Sellest hoolimata oli kaadriasjades alatasa probleeme funktsionääride haridustaseme hindamisega, kuna ühtseid arvestuse põhimõtteid välja töötada ei õnnestunud. Rohkem peavalu valmistasid madalamad haridusastmed, mida võib seletada haridusasutuste tüüpide paljususega ning varem omandatud hariduse ümberhindamise katsetega.⁷⁶²

Algharidus oli 20. sajandi alguses kättesaadav suuremale osale eestlastest niihästi Eestis kui ka mujal Vene impeeriumis, ehkki üldise alghariduse kui elementaarhariduse omandamine ei olnud Venemaal kohustuslik. Tsaariaja

⁷⁶¹ Armstrong, *The Soviet Bureaucratic Elite*, lk 33.

⁷⁶² Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat*, lk 103–104; Liivik, “Kas minu saatus...”, lk 329.

lõpus oli alghariduse süsteem väga kirju. Eksisteeris mitut tüüpi algkoole, kus õppetöö kestis enamasti 3–5 aastat. Olenevalt kooli tüübist läbiti algkoolis üks, kaks või rohkem klassikursusi.⁷⁶³

Eesti Vabariigis muudeti tsaariaegset hariduskorraldust. 1920. aastal kehtestati kaheastmeline ühtluskool, mille esimeseks astmeks oli 6-klassiline algkool, mis pidi olema kõigile kohustuslik. Tegelikult suudeti 6-klassilisele algharidusele üle minna 1930. aastaks, selle ajani tegutses Eestis ka 4-klassiline algkool. 1930. aastate keskel viidi läbi koolisüsteemi järjekordne reformimine ning koolikohustust alandati kuult neljale klassile ning 6-klassilise algkooli kõrvale loodi uuesti 4-klassiline algkool. Pärast Eesti okupeerimist NSV Liidu poolt seati Eestis NSV Liidu eeskujul sisse kohustuslik 4-klassiline algharidus. Eesti Vabariigi 6-klassilisele algkooli tüübile lisati seitsmes klass, mis oli ettevalmistav etapp NSVL haridussüsteemiga integreerumiseks, kuna seal tegutses 7-klassiline mittetäielik keskkool.⁷⁶⁴

Kui lähtuda alghariduse formaalsest määratlusest, omas algharidust niihästi algkooli ühe klassikursuse (2–3 talve või 2–3 aastat koolis käinu) kui ka 6-klassilise algkooli lõpetanu. Loomulikult ei olnud nende haridus võrreldav. Võimalik, et samasugusest loogikast lähtuti NSV Liidu haridustasemete arvestamise instruksioonide väljatöötamisel. Ühe koolitüübi ja -astme lõpetamisest olulisemaks peeti koolis õpitud aastaid. Pikemat haridusteed võidi väärtustada haridustaseme tõstmisega, ehkki selleks ei pidanud formaalset alust olema. Üldjuhul ei kasutatud nõukogulikus hariduse arvestuses algharidusest madalamat taset, mistõttu omistasid kaadritöötajad alghariduse ka nendele isikutele, kes ei olnud koolis üldse käinud või olid jätnud algkooli pooleli nagu Georg Abels.⁷⁶⁵

Algharidusest järgmine tase oli nõukoguliku hariduse arvestuse järgi lõpetamata keskharidus. Lõpetamata keskharidusega võrdseks haridustasemeks loeti mittetäielikku keskharidust. Neid nõukogulikke haridustasemeid kasutati kaadriaruannetes läbisegi, ehkki lõpetamata keskharidus ja mittetäielik keskharidus oli kaks eri olukorda. Läbipaistvam oli mittetäieliku keskhariduse määramine, kuna see viitas vähemalt 1940. aastatel Nõukogude-tüüpi 7-klassilise mitte-

⁷⁶³ Nõukogude Eesti entsüklopeediline teatmeteos. Teine täiendatud trükk. Tallinn: Valgus 1978, lk 168–170; Lembit Andresen. Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu. III. Koolireformid ja venestamine (1803–1918). Tallinn: Avita 2002, lk 340–362.

⁷⁶⁴ *Eesti ajalugu*. VI, lk 118–119; Lembit Andresen. Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu. IV. Iseseisvusaeg 1918–1940. Tallinn: Avita 2007, lk 18–20, 71; Väino Sirk. Educational Ideology and Professional Middle Class in the Soviet Estonia in the 1950s–1980s. – *Acta Historica Tallinnensia*, 2007, nr 11, lk 97; Aino Kits. Koolivõrgu taastamine ja areng Eesti NSV-s Suure Isamaasõja järel (1944–1950). – Hariduse ja kooli ajaloost Eestis. Koost ja toim Endel Laul. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia 1979, lk 91–92.

⁷⁶⁵ EKP liikmete hariduse aegridades fikseeriti lõpetamata algharidusega ja samuti iga-suguse formaalse hariduseta kommunistid. Neid andmeid ei saa pidada kuigi usaldus-väärseks, sest näitajad kõikusid aastati märgatavalt. Näiteks oli 1946. aasta algul EKP-s neli iga-suguse formaalse hariduseta kommunisti, 1949. aastal seitse, 1950 kaks, 1952 seitse ja 1954 kaks, aga ülejäänud aastatel ajavahemikus 1946–1954 mitte ühtegi. – *Коммунистическая Партия Эстонии в цифрах*, lk 107.

täieliku keskkooli lõpetamisele. Sellegipoolest võidi antud haridustase omistada algkooliharidusega seltsimeestele, kes olid mingil põhjusel õppinud algkoolis seitse aastat või isegi lühemalt, ja mõnikord ka nendele, kes olid õppinud keskhariduskoolis. Lõpetamata keskhariduse tõlgendamisruum oli kitsam. Mainitud haridustase võidi määrata isikutele, kellel oli jäänud pooleli keskkool, gümnaasium või reaalkool. Kuna tsaariajal ühtluskooli põhimõtet ei tuntud, võis lõpetamata keskhariduse omistada isikule, kes ei olnud läbinud ühtegi kooliastet ning kelle haridustee võis olla lühem kui algkooli lõpetanul. Kui jätta kõrvale võimalikud erijuhtumid, võib praeguse haridusstandardi järgi lõpetamata keskharidust *resp.* mittetäielikku keskharidust käsitleda põhiharidusena.

Eespool käsitletud haridustasemetest loogilisem ja lihtsam oli keskhariduse arvestamine. Selle haridustaseme määramisel oli tingimuseks vastava taseme õppeasutuse lõputunnistus, kuigi hariduse kvaliteet ja sisuline tase ei olnud kahtlemata eri aegadel ja erinevates kohtades ühesugune. Võrdne ei olnud ka keskhariduskoolide klassikursuste arv. Näiteks Eesti Vabariigi gümnaasiumides ja reaalkoolis õpiti kauem kui NSV Liidu keskhariduskoolis.

Keskharidusest järgmine oli keskeriharidus, mida võib käsitleda keskhariduse alaliigina, aga samuti haridustasemenähtena, olgugi et keskerihariduse omandamine võis toimuda nii põhihariduse kui ka keskhariduse baasilt. Esimesel juhul omandati keskharidusega koos eriala, teisel juhul asuti eriala õppima pärast üldharidusliku keskharidusasutuse lõpetamist. Valdav osa Stalini-aegsest liiduvabariigi kaadrist oli keskerihariduse omandanud kas algkooli lõpetamise või mittetäieliku keskkooli lõpetamise järel. Sellel põhjusel vaadeldakse töös keskharidust ja keskeriharidust koos.

Keskharidusest vormiliselt kõrgemaks haridustasemeks peeti NSV Liidus lõpetamata kõrgharidust. Üldjuhul tekkis alus nimetatud taseme määramiseks eeldusel, et kõrgkoolis oli läbitud vähemalt pool nominaalsest õppeajast, ettenähtud kursustest või õppekavast.⁷⁶⁶ Kaadriarvestuslehe täitjat võisid niisugused orientiirid hariduse määratlemisel aidata, kuid kaadriarvestajatel ei tarvitsenud juhendite olemasolu arvestust lihtsustada. Juhul kui kõrgkooli õpingutest oli möödunud kaua aega, tuli tõenäoliselt rahulduda kaadriarvestuslehe täitja kinnitusega, sest õpingutele kulutatud aega ning läbitud kursuste arvu oli pika ajalise distantssi tõttu raske kontrollida. Lihtsam oli parajasti kõrgkoolis õppivate inimestega, sest vajaduse korral sai õppeasutustest õpingute seisu kohta tõendi küsida.

Lõpetamata kõrghariduse arvestuses oli märkimisväärne koht ka poliitilisel ehk kommunistliku partei õppeasutustes antaval haridusel, mida võib vaadelda erihariduse alaliigina. Poliitilises hariduses fikseeriti samuti haridustasemed, milleks olid kesk-, lõpetamata kõrg- ja kõrgharidus. Printsibis vastasid need samadele tasemetele üldhariduse süsteemis. Erinevalt tavakõrgkoolidest valitses kõrgemate parteiharidusasutuste seas range hierarhia. Kõrgemateks kommunistliku partei õppeasutusteks olid peamiselt üleliidulise tähtsusega parteikoolid

⁷⁶⁶ Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat*, lk 117.

nagu NLKP KK juures asuv Kõrgem Parteikool, mis andis lõpetajatele poliitilise kõrghariduse. Nendest madalamal astmel paiknesid liiduvabariiklikud parteikoolid, mille lõpetajad said lõpetamata kõrghariduse.⁷⁶⁷

Tabel 9. Näiteid kõrgharidusega valitsusliikmete hariduskäigu kohta⁷⁶⁸

Nimi	Algkool	Mittetäielik keskkool	Keskharidus	Kõrgharidus	Õppimisele kulunud aeg ja eriala
Hendrik Allik	1910–15 (5 aastat)	–	1947	1947–48 (1 aasta)	6 aastat, majandusteadus
Moisei Asnin	–	1923–30 (7 aastat)	–	1931–36 (5 aastat)	12 aastat, teedehitus
Lembit Lüüs	1917–23 (6 aastat)	–	1923–28 (5 aastat)	1931–35 (4 aastat)	15 aastat, õigusteadus
Aleksander Mette	1922–29 (7 aastat)	–	1929–32 (3 aastat)	1932–37 (5 aastat)	15 aastat, põllumajandus
Ülo Taigro	1922–28 (6 aastat)	–	1928–31 (3 aastat)	1945–48 (3 aastat)	12 aastat, parteipoliitiline
Johannes Undusk	–	1928–35 (7 aastat)	1937–40 (3 aastat)	1947–54 (7 aastat)	17 aastat, parteipoliitiline (kaugõpe)

Haridusstatistika koostamise instruksioonide juurde kuulus tavaliselt kõrgkoolide nimekirj. Nimekirja korrigeeriti vahetevahel nii lisanduste kui ka kärbeta näol. 1940. aastate teisel poolel otsustati millegipärast osa enne Teist maailmasõda kõrgkooli lõpetanute haridustaset langetada. Kõigepealt võeti sihikule parteikoolid. 1947. aasta sügisel anti välja instruksioon, mille järgi langetati mõnes parteikoolis õppinud kommunisti haridustaset, sest haridus-asutus kustutati kõrgemate parteikoolide nimekirjast. Eesti NSV juhtivat kaadrit puudutas enim 1920. aastatel ja 1930. aastate esimesel poolel tegutsenud Marchlewski-nimelise Lääne Vähemusrahvuste Kommunistliku Ülikooli (lüh LKVÜ) väljaarvamine kõrgkoolide hulgast. Selle tulemusel pidid kooli lõpetanud edaspidi oma haridustasemeks kirjutama “kesk”.⁷⁶⁹ Arhiiviallikad näitavad, et instruksiooni ei täidetud. LKVÜ haridusega MN-i esimehe asetäitja Nikolai Puusepp kinnitas 31. mail 1948 täidetud kaadriarvestuslehel, et tal on kõrgharidus, kuid neli aastat hiljem, kui ta enam valitsuses ei töötanud, kirjutas, et omab lõpetamata kõrgharidust.⁷⁷⁰ Seevastu kaadrialastes õiendites, mis

⁷⁶⁷ Лийвик, *О получении высшего партийного образования*, lk 166–167.

⁷⁶⁸ Hendrik Alliku isikutoimik. – ERAF.1.6.93; Moisei Asnini isikutoimik. – ERAF.1.6.4907; Lembit Lüüsi isikutoimik. – ERAF.1.6.12028; Aleksander Mette isikutoimik. – ERAF.1.6.4584; Ülo Taigro isikutoimik. – ERAF.1.6.9118; Johannes Unduski isikutoimik. – ERAF.1.6.4690.

⁷⁶⁹ Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat*, lk 104–106.

⁷⁷⁰ Nikolai Puuseppa isikutoimik. – ERAF.1.6.2783, l 3–8.

koostati töötajate ametisse kinnitamise otsuste ettevalmistamise puhuks, ning õiendite juurde kuulunud iseloomustustes fikseeriti Puusepa haridustasemeks järjekindlalt “kõrg”.

1949. aastal jõudis haridustaseme ümbervaatamise järg NSV Liidus tegutsenud õpetajate instituutide kätte, kus nominaalseks õppeajaks oli olnud kaks või kolm aastat.⁷⁷¹ Eesti NSV valitsusliikmetest mõjutas muudatus üksnes Novgorodi Õpetajate Instituudi haridusega Ivan Helmi, kelle haridustaset langetati ühe “astme” võrra. Helmi arvestusdokumentidest selgub, et tema haridustasemeks fikseeriti edaspidi mittetäielik kõrgharidus.⁷⁷² Tsaariajal või Eesti Vabariigi õpetajate seminari lõpetanud muudatus ei puudutanud. Nende haridustasemeks märgiti endiselt “kesk”.

Mõnikord kirjeldasid ankeedi täitjad oma haridust mittekonventsionaalselt, hoidudes formaalse haridustaseme määratlemisest. 1940. aastate algul märkis osa endisi põrandaaluseid kommuniste kaadriarvestuslehe hariduse lahtrisse otsekuu solidaarsusest “iseõppija”. Võib-olla sooviti sellega rõhutada, et peeti ennast haritumaks kui formaalne haridustase näitas. Probleem oli selles, et osa endisi põrandaaluseid kommuniste oli koolis käinud lühikest aega, mistõttu võinuks nad ankeeti kirjutada madalaima või tagantpoolt järgmise haridustaseme. Võib oletada, et ju oli RKN-i esimehel Johannes Lauristinil mingi tagamõte, kui ta kirjutas 27. septembril 1940 kaadriarvestuslehele hariduse lahtrisse “iseõppija”.⁷⁷³ Võib-olla tundis ta ennast ebamugavalt pooleli jäänud haridustee tõttu, kuigi tema haridusnäitajad olid paremad kui suuremal osal tema võitlusaaslastest, kes veetsid koos Lauristiniga oma nooruseaastad vanglamüüride taga. J. Lauristini haridustee algas tsaariajal kodukandis Kuivajões, kus ta lõpetas ministeeriumikooli. Seejärel õppis ta Tallinnas kõrgemas algkoolis, mille lõpetas 1917. aastal. Eesti Vabariigi loomise järel õppis J. Lauristin 1920.–1921. aastani Tallinna tehnikumis ja 1921.–1923. aastani õhtugümnaasiumis. Kumbagi kooli ta ei lõpetanud. Sovetlike hariduse arvestuse põhimõtete järgi võinuks Lauristin liialdamata oma haridustaset võrdsustada lõpetamata keskharidusega, kuna koolis õpitud aastaid kogunes tal üheksa, millest kaks möödusid gümnaasiumis.⁷⁷⁴

Lauristini ja temaga samas olukorras olnud funktsionääride haridusnäitajate vormistamisest võib aru saada, et enim peavalu valmistas ankeedi täitjatele – kaasa arvatud kaadritöötajatele – katkenud või lõpetamata hariduse määratlemine. Eesti NSV vallakaadritega töötanud Indrek Paavle oletab, et kohalikud funktsionäärid võisid jääda oma haridustaseme klassifitseerimisega raskustesse, loobudes selle tõttu ka oma hariduskäigu täpsustamisest.⁷⁷⁵ Eesti NSV valitsusliikmete haridust puudutav andmestik pidi partei- ja valitsusaparaadi kaadri-

⁷⁷¹ Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat*, lk 109.

⁷⁷² Ivan Helmi isikutoimik. – ERAF.1.6.9658, l 3–5, 12, 13.

⁷⁷³ Johannes Lauristini isikutoimik. – ERAF.22.1.1, l 5–9.

⁷⁷⁴ Arvestuse aluseks on algkoolis, tehnikumis ja gümnaasiumis õpitud aastad, mille Johannes Lauristin kirjutas 1940. aastal kaadriarvestuslehele. Vt: Samas, l 5p.

⁷⁷⁵ Paavle, *Kohaliku halduse sovetiseerimine*, lk 169.

töötajatele olema kergesti kättesaadav ja hõlpsasti töödeldav, sest kõrgematele instantsidele tuli regulaarselt saata liiduvabariigi kaadri kohta aruandeid ja statistikat. See ei tähenda, et alusandmed oleksid olnud korrektsed. Suurem tõenäosus oma hariduse kohta vassida oli neil, kelle kooliaeg langes tsaariajale või Eesti Vabariigi perioodi. Madalama haridustasemega funktsionääride haridustaseme fikseerimisel võisid arvestuse aluseks olla koolis käidud aastad, mida oli rohkem kui läbitud klassikursusi. Mõistagi võimaldas vildakas arvestusmeetod madala haridusega seltsimeeste haridustaset arvestusdokumentides mõnel juhul ülespoole korrigeerida. Ei ole välistatud, et vahetevahel otsustati nn kombineeritud meetodi kasuks, kus võeti arvesse nii klassikursuste kui ka läbitud õppeaastate arv, kusjuures ühes haridusastmes võidi arvestamisel eelistada üht ja teises teist lähenemisviisi. Kuidas valik tehti, võis sõltuda sellest, kui täpselt liiduvabariigi partei- ja valitsuse funktsionäärid oma haridusteed kirjeldasid.

Kui ankeedi täitjal tekkis segase arvestusmetoodika tõttu võimalus valida kahe haridustaseme vahel, otsustati tõenäoliselt kõrgema kasuks. Suure tõenäosusega jagasid soovitusi ka kaadritöötajad, sest ühte tüüpi pettusi jõudis koguni statistilistesse aruannetesse. Harvemini kujutati funktsionääri haridustaset kord üht-, kord teistmoodi. Järjekindlusetust haridusnäitajate esitamisel võib kohata sagedamini kaadrialastes õiendites ja töötajate iseloomustustes, aga erandlikel juhtudel ka statistilistes aruannetes. Üldjuhul püüti ühe statistilise aruande vormi täitmisel jälgida aastast aastasse ühte ja sama põhimõtet, mis tähendas üldjuhul, et ka vigade ja küsitavuste korral haridustaset ei korrigeeritud. Parem võimalus vigade paranduseks avanes instruksioonide muutmise või täpsustamise korral. 1940. aastatel tähendas haridustaseme ülevaatamine enamasti selle langetamist. Harvadel juhtudel võis resultaat olla vastupidine, nagu näiteks Olga Lauristini puhul. Eesti NSV juhtiva kaadri statistilistes aruannetes ning aruannete juurde kuulunud juhtivate töötajate nimekirjades fikseeriti O. Lauristini haridustasemeks 1940. aastate keskel lõpetamata keskharidus.⁷⁷⁶ Tema haridustaseme määratlemisega ilmselgelt eksiti, sest Lauristin oli lõpetanud Tallinna Tütarlaste Kommertsgümnaasiumi ja õppis lühikest aega Tartu Ülikooli majandusteaduskonnas.⁷⁷⁷ 1940. aastate lõpus korrigeeriti O. Lauristini haridustaset astme võrra ülespoole.⁷⁷⁸ Selline otsus oli veider, sest formaalne

⁷⁷⁶ Statistiline auanne juhtiva kaadri koosseisu kohta 1. jaanuari 1946 seisuga; Nimekiri liiduvabariigi nõukogude ja majandusorganite juhtidest 1. jaanuaril 1946. – ERAF.1.48.14, 1 115, 115p, 116, 117; Statistiline auanne juhtiva kaadri koosseisu kohta 1. jaanuari 1947 seisuga; Nimekiri liiduvabariigi nõukogude ja majandusorganite juhtidest 1. jaanuaril 1947. – ERAF.1.307.6, 141, 41p, 73, 74.

⁷⁷⁷ Olga Lauristini isikutoimik. – ERA R-1.2k.260, 14–6.

⁷⁷⁸ Statistiline aruanne juhtiva kaadri koosseisu kohta 1. jaanuari 1948 seisuga; Nimekiri liiduvabariigi nõukogude ja majandusorganite juhtidest 1. jaanuaril 1948. – ERAF.1.307.14, 1245, 246, 311, 311p, 312, 312p.

vastuolu säilis, kuna “lõpetamata kõrgharidusega” Lauristin lõpetas 1947. aastal õpingud ÜK(b)P KK Kõrgema Parteikooli mittetstatsionaarses osakonnas.⁷⁷⁹

Üksikute Eesti NSV valitsusliikmete kohta ringlesid kaadriarvestuses haridusnäitajad, mis olid ilmselgelt liialdatud. Liiduvabariigi rahanduse rahvakomissar Paul Keerdo kinnitas 20. oktoobril 1944 oma kaadriarvestuslehel, et tal on keskharidus ja kordas sama 17. jaanuaril 1947 allkirjastatud lehel.⁷⁸⁰ Seda haridustaset aktsepteerisid kaadritöötajad, kes fikseerisid valitsusliikmete kohta peetud arvestusdokumentides ja statistikates P. Keerdo haridustasemena järjekirjekindlalt “kesk”.⁷⁸¹ Kuna Keerdo kirjutas kaadriarvestuslehele hoolikalt koolide nimed ja õppimise aastad, ei saanud vigane haridustase jääda märkamatuks. Paul Keerdo kirjutas 1947. aastal oma elulookirjelduses, et õppis 1900.–1903. aastani Hugo Treffneri eragümnaasiumis, mida ei lõpetanud. Ta väitis, et jättis kooli majanduslike raskuste tõttu pooleli ja hakkas “iseõppijaks”.⁷⁸² Arvestades tsaariaegset hariduskorraldust, mis ei nõudnud gümnaasiumisse sisseastumisel formaalset elementaarhariduse olemasolu, võinuks Keerdo sovetlike standardite järgi hinnata oma haridustasemeks maksimaalselt lõpetamata keskhariduse. Seda, et kaadritöötajad ja kommunistliku partei juhtkond ei nõudnud Keerdolt tõeseid andmeid tema haridustaseme kohta, vaid hoopistükkis aitasid kaadristatistika abil ebaõigete andmete levitamisele kaasa, tuleb käsitleda ametkondliku võltsinguna. Eriti silmakirjalikuks teeb Keerdo juhtumi vähetuntud fakt, et ta lõpetas 1948. aastal eksternina Tallinna 1. Kesk-kooli.⁷⁸³ Paul Keerdo haridustasemega manipuleerimise valguses ei ole üllatav, et arvestusdokumentides ei kajastunud temale formaalse keskharidust tõendava dokumendi üleandmine, rääkimata sellest, et rahandusminister oleks seda maininud oma elulookirjelduses. Näib, et keskkooli lõputunnistust oli Keerdole vaja ainult Tallinna Polütehnilisse Instituuti sisseastumiseks, kus rahandusjuht pandi kirja majanduse erialale. Selles piinlikus loos võib tunnustada kõrgkooli vähemalt selle eest, et Keerdole ei tehtud keskharidust tõendava dokumendi osas hinnaalandust.

⁷⁷⁹ Samas, lk 245, 246, 311, 311p, 312p; Statistiline auranne juhtiva kaadri koosseisu kohta 1. jaanuari 1949 seisuga; Nimekiri liiduvabariigi nõukogude ja majandusorganite juhtidest 1. jaanuaril 1949. – ERAF.1.307.22, l 228, 228p, 259–261.

⁷⁸⁰ Paul Keerdo isikutoimik. – ERAF.1.6.10155, l 31–33, 39. 40.

⁷⁸¹ Statistiline aruanne juhtiva kaadri koosseisu kohta 1. jaanuari 1946 seisuga; Nimekiri liiduvabariigi nõukogude ja majandusorganite juhtidest 1. jaanuaril 1946. – ERAF.1.48.14, l 115, 115p, 116, 117; Statistiline auranne juhtiva kaadri koosseisu kohta 1. jaanuari 1947 seisuga; Nimekiri liiduvabariigi nõukogude ja majandusorganite juhtidest 1. jaanuaril 1947. – ERAF.1.307.6, l 41, 41p, 73, 74; Statistiline aruanne juhtiva kaadri koosseisu kohta 1. jaanuari 1948 seisuga; Nimekiri liiduvabariigi nõukogude ja majandusorganite juhtidest 1. jaanuaril 1948. – ERAF.1.307.14, l 245, 246, 311, 311p, 312, 312p.

⁷⁸² Elulookirjeldus 17. jaanuar 1947. Paul Keerdo isikutoimik. – ERAF.1.6.10155, l 34–35.

⁷⁸³ Paul Keerdo nimi figureerib 1948. aasta lõpetajate nimekirjas koos kahe teise kohaliku kommunisti Boris Kummi ja Joosep Saatiga. Vt Gustav Adolfi Gümnaasiumi vilistlaste nimekirjad: <http://eheluba.havike.eenet.ee/muuseum/?Vilistlased:1946_-_1990:1948> [vaadatud 14.11.2012].

Milline võis P. Keerdo “keskkooli lõpetamine” välja näha, saab aimu Eesti vanima kooli 350. aastapäevale pühendatud kollektiivsest uurimusest, kus on kirjeldatud MN-i esimehe asetäitja Hendrik Alliku keskkooli lõpetamist aasta varem järgmiselt: “1947. aasta mais sooritas Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt määratud komisjoni ees eksternina küpsuseksamid ning sai 1. keskkooli lõputunnistuse partei- ja riigitegelane Hendrik Allik.”⁷⁸⁴

Paul Keerdo kolleeg ja võib-olla isegi tuntum kommunist Aleksander Resev vassis samuti oma hariduse kohta. Eeldatavasti tolelaegse juhtkonnaga kooskõlastatult või vähemalt vaikival nõusolekul kinnitas temagi, et on omandatud keskhariduse, ehkki tema eluloolistes dokumentides oli mustvalgelt kirjas, et ta jättis 1922. aastal pooleli Narva linna gümnaasiumi. Tema 1953. aastal EKP KK-le koostatud põhjalikust elulookirjeldusest selgub, et ta lõpetas kuus klassi Narva Kreenholmi algkoolis, seitsmenda klassi Narva kõrgemas algkoolis ning ühe klassi gümnaasiumis enne õpingute katkestamist.⁷⁸⁵ Kui lähtuda lõpetatud klassikursuste arvust, siis kogunes neid Resevile kaheksa, mida oli rohkem, kui olnuks 1940. aastatel vaja mittetäieliku keskkooli lõpetamiseks. Sellegipoolest uskusid kaadriarvestajad Resevi enda versiooni tema keskhariduse kohta. Tänu “keskharidusele” oli võimalik teda suunata 1944. aasta lõpus ÜK(b)P KK juures asuvasse Kõrgemasse Parteikooli kaugõppeosakonda.⁷⁸⁶ Arusaadavalt ei avaldanud tema haridustasemele mingit mõju Tallinna töölisnoorte keskkooli “lõpetamine” 1949. aasta augustis.⁷⁸⁷

Arusaamatusi haridustaseme fikseerimisel võis esineda ka NSV Liidust suunatud kaadriga. 1940. aastate teisel poolel EK(b)P KK põllumajanduse osakonda juhtinud ning 1950. aastal sama valdkonna kureerimise MN-i esimehe asetäitjana üle võtnud Aleksandr Sokolov oli 1945. aastaks, kui ta suunati tööle Eestisse, õppinud neljas koolis, millest lõpetanud ainult algkooli.⁷⁸⁸ Tema haridustaseme fikseerimisel tuli arvestada siiski asjaoluga, et ta oli õppinud 1943.–1945. aastani ÜK(b)P KK juures asuvas Kõrgemas Parteioorganisatorite Koolis, mida loeti teenimatult kõrgkooliks. Ilmselt arvestati A. Sokolovile ainuüksi kõrgemas partei õppeasutuses õppimise fakti tõttu keskharidus. Juhul kui tal oleks õnnestunud poliitkool lõpetada, oleks ta omandanud formaalselt koguni kõrgema hariduse. Järelikult ei tasu imestada, miks kinnitas A. Sokolov,

⁷⁸⁴ Tallinna 1. Keskkool 1631–1981. NSV Liidu vanima keskkooli minevik ja tänapäev. Koost Endel Laul. Tallinn: Valgus 1981, lk 217.

⁷⁸⁵ Elulookirjeldus 13. oktoober 1953. Aleksander Resevi isikutoimik. – ERAF.1.6.2987, I 11–13.

⁷⁸⁶ EK(b)P KK Büroo istungi protokoll nr 79, 4. november 1944. – ERAF.1.4.122, I 20, 21.

⁷⁸⁷ Aleksander Resevi isikutoimik. – ERAF.1.6.2987, I 3–5p; Vt ka Resevi pikem elulugu: *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 576–579.

⁷⁸⁸ Enne Eestist lahkumist 1958. aastal avaldas Aleksandr Sokolov mitmel korral soovi oma haridusteed jätkata. Ta soovis veel 50. eluaastates asuda õppima NLKP KK j.a. Kõrgema Parteikooli partei ja nõukogude juhtivtöötajate aastastele kursustele, õigustades seda haridustee katkemisega seoses ENSV-sse tulekuga 1945. aastal. Esimesel korral lükati tema palve tagasi, kuid teisel korral 1957. aastal see rahuldati. Vt Sokolovi pikem elulugu: *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 593–596.

et tal oli keskharidus. Sellegipoolest ei olnud liiduvabariigi kaadritöötajad 1940. aastate lõpus ja 1950. aastate alguses tema haridustaseme osas sugugi üksmeelsed. Leidus statistilisi aruandeid, milles fikseeriti A. Sokolovi haridustasemena lõpetamata keskharidus.⁷⁸⁹ Selleks ajaks tuli Sokolov muuhulgas välja versiooniga, nagu oleks ta nooruspõlves õppinud gümnaasiumis, mis Nõukogude standardite järgi lubas tema haridustasemeks arvestada lõpetamata keskhariduse.⁷⁹⁰

Vaatamata liiduvabariigi juhtkonna tolereerimisel toimunud süstemaatilisele manipuleerimisele haridusnäitajatega, võidi selline tegevus teatud tingimustel hukka mõista ja süüdlas karistada. Nähtavasti sõltus käitumismuster petturi käitumisest, tema persoonist ja kõige enam haridustasemest, mille kohta valetati. Kõrghariduse kohta valetamise suhtuti palju tõsisemalt kui madalamate haridustasemete kohta valeandmete andmisel. Iseküsimus on, millistel juhtudel ja kui süsteemselt kaadri hariduslikke näitajaid kontrolliti. Kaadri isikudokumentide põhjal võib kinnitada, et kaadritöötajail oli õigus küsida kõrgharidust tõestava dokumendi või diplomi koopiat. Ometi leidub neid dokumente võrdlemisi vähestes nomenklatuuri- ja valitsustoimikutes. Seetõttu võib oletada, et kaadritöötajad suhtusid lõputunnistuste ja kõrgkooli diplomite nõudmisse ükskõikselt ning juhtumi vastu hakati tõsisemalt huvi tundma alles põhjendatud kahtluste korral. Mis puutub Eesti kõrgkoolidesse, siis ei võinud lõpetanute andmete kontrollimine olla keeruline. Komplitseeritum oli olukord NSV Liidust saabunud kaadriga. Usutavasti pidid kõrgharidusega töötajad esitama Eestisse tööleasumisel haridust tõendavad dokumendid, kuid midagi ei juhtunud, kui nad seda ei teinud.

Ükskõiksus ja lohacus olid põhjuseks, miks alles 1954. aastal tuli välja piinlik võltsing kommunaalministri Vladimir Meigase hariduskäigus. Venemaal sündinud ja üles kasvanud V. Meigas saabus Eestisse 1944. aasta sügisel ja nimetati ENSV RKN-i juures asuva Arhitektuurivalitsuse esimehe asetäitjaks. Arvatavasti esines ta juba sel ajal väljamõeldisega Leningradi Arhitektuuri ja Ehituse Instituudi lõpetamise kohta. Tema hariduse osas ei tekkinud kellelgi kahtlusi ilmselt ka ÜK(b)P liikmeks vastuvõtmise protseduuride läbiviimise ajal ega kommunaalministriks edutamisel, mis toimusid mõlemad 1950. aastal. Vastasel juhul oleks andmete õigsust asutud viimaks kontrollima ja selle kohta oleks isikutoimikutes pidanud olema mõni sissekanne. Arvatavasti hakati Meigase haridustõendavate dokumentide vastu suuremat huvi tundma mitte

⁷⁸⁹ Näiteks ENSV juhtiva kaadri koosseisu statistilises aruandes 1950. aastal fikseeriti Aleksandr Sokolovi haridustasemeks lõpetamata keskharidus. Vt: Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat*, lk 106–107.

⁷⁹⁰ Aleksandr Sokolov kinnitas 1951. aastal ENSV MN esitatud kaadriarvestuslehel, et õppis 1915.–1917. aastani Saraatovi gümnaasiumis. Vt: Aleksandr Sokolovi isiklik leht kaadrite arvestamiseks. Aleksandr Sokolovi isikutoimik. – ERA.R-1.2k.533, 1 4p. Varasemates kaadridokumentides ta gümnaasiumis õppimist ei maininud. Suure tõenäosusega ei olnud ta gümnaasiumis kunagi õppinud, sest 1915. aastal ei oleks teda küla algkooli lõpetamise järel gümnaasiumisse vastu võetud.

varem kui 1952. aastal, sest samal aastal hankis ta Leningradi Arhitektuuri ja Ehituse Tehnikumist tõendi kooli lõpetamise kohta.⁷⁹¹ Millegipärast jättis ta dokumendi tookord endale. Alles 1953. aastal avastati MN Asjadevalitsuses, kes Meigase kohta arvestust pidas, et ta ei olnud kõrgkooli diplomi koopiati esitanud. Sellegipoolest otsustas V. Meigas venitamistaktikaga jätkata. Ilmselt alles korduvate meeldetuletuste järel andis ta lõpuks alla, tunnistades ühes vestluses MN-i esimehele Aleksei Müürisepale pettuse üles. Tuli välja, et Meigas oli kvalifikatsiooni järgi keskeriharidusega tehnik-arhitekt. Ta vallandati 1954. aastal kommunaalministri kohalt ning talle määrati kommunistliku partei petmise eest noomitus.⁷⁹²

NSV Liidus hariduse omandanud funktsionääride haridusnäitajate interpreteerimine on komplitseeritum kui kohalikul kaadril, ehkki vastuolusid ja küsitavusi haridustaseme kohta esineb tunduvalt vähem. Kõige keerulisem on võrrelda NSV Liidus omandatud hariduse formaalseid parameetreid selle sisuga, sest Nõukogude õppeasutuste tase oli ebaühtlane ning hariduse kvaliteedi asemel rõhuti kvantiteedile. Pärast kommunistide võimuhaaramist võeti Venemaal kurss hariduse viimisele massidesse, millest võitsid peamiselt ühiskonna vaesemad kihid, kellest suurem osa oli kirjaoskamatu või äärmiselt kehva üldharidusliku ettevalmistusega. Oluliseks versta-postiks hariduse vallas oli üldise alghariduse kehtestamine võitluses täiskasvanute kirjaoskamatusiga. Radikaalsed reformid viidi ellu ka kõrghariduses. Vähese haridusega proletaarse ja talupoja päritolu nn töötava massi jaoks, kellel puudus keskharidus, asutati töölis-fakulteedid.⁷⁹³ Seal valmistati tulevasi tudengeid ebanormaalselt lühikese aja jooksul (kahe-kolme aastaga) ette kõrgkooli astumiseks. Surve töölisfakulteedi lõpetanute kõrgkooli vastuvõtmiseks tugevnes sovetliku kultuurirevolutsiooni ajal 1928.–1932. aastani. Kõrgkoolidel tuli vastuvõtmisel jälgida hoolikalt sotsiaalset kriteeriumi ja tulla vastu töölisfakulteedi lõpetanutele, keda eelistati ülikoolidesse ja instituutidesse vastuvõtmisel keskkoolist tulnud noortele. Sellest printsiibist lähtunud tudengite selekteerimine teenis Nõukogude intelligentsi loomise eesmärki, mis pidi koosseisult olema proletaarne ja talupoeglik. Hariduselu “revolutsioonilised” ümberkorraldused ei piirdunud tudengitega. 1920. aastate lõpul võeti suund Nõukogude õppeasutuste puhastamiseks “klassi-võõrastest elementidest” – “kodanlikest spetsialistidest”.⁷⁹⁴

1930. aastate alguses hakati järk-järgult loobuma Nõukogude hariduselu äärmuslikumatest eksperimentidest ning osale reformidest anti tagasikäik. Olemasolev hariduskorraldus ei rahuldanud riigi ambitsioonikat industrialiseerimise programmi, mis käivitus esimese viisaastakuga 1928. aastal. Stalin leidis 1931. aastal, et Nõukogude tööstuse tulevased juhid peavad sirguma nii kõrgharidusega spetsialistide hulgast kui ka praktiliste oskustega vabrikutööliste

⁷⁹¹ Vladimir Meigase isikutoimik. – ERAF.1.6.4579, 141.

⁷⁹² Samas, 14–6, 38–41, 46, 49, 50.

⁷⁹³ Tuntud venekeelse lühendi *рабфак* ehk *рабочий факультет* järgi.

⁷⁹⁴ Fitzpatrick, *Education*, lk 168–175, 184–197, 234.

seast.⁷⁹⁵ Stalini seisukoht tähendas senise hariduspoliitika revideerimist. Piirama hakati tööliste ja muude akadeemiliseks õppeks ebapiisava ettevalmistusega inimeste pääsemist kõrgkoolidesse. Töölisfakulteedid hakkasid oma tähtsust minetama ning suleti 1940. aastal hoopis. Need sammud olid suures osas pragmaatilise iseloomuga, sest tööstuse arendamise plaanid nõudsid suurel hulgal praktikuid, kelle ettevalmistamine jäeti põhiliselt tehnikumidele. Kõrgkooli vastuvõtmine hakkas toimuma ainult keskhariduse baasilt pärast keskkooli või tehnikumi lõpetamist.⁷⁹⁶

NSV Liidu hariduselus 1920. aastatel ja 1930. aastate algul tehtud reforme on Stalini-aegset kaadrit uurides võimatu ignoreerida. Kõrgema hariduse kättesaadavus talupoja ja proletaarse päritoluga elanikkonnale aitas kaasa nende sotsiaalsele mobiilsusele ja oli soodsaks pinnaseks Nõukogude eliidi ning Nõukogude intelligentsi tekkele, kelle hulgas oli erinevate rahvuste esindajaid, sealhulgas eestlasi. Üsna paljud sõdadevahelisel ajal NSV Liidus kooliharidust omandanud hilisematest ENSV juhtivatest funktsionääridest astusid oma haridusteel ebaloomulikult pikki samme, omandades ilma tugeva üldharidusliku vundamendita enneolematult kiiresti kõrghariduse. Kommunistlike ümberkorralduste ja tugeva ideoloogilise surve tagajärjel kõvasti kannatanud üldharidussüsteemi kõrvale rajati parteiharidussüsteem. Parteikoolide ülesanne oli kaadri poliitiline ja ideoloogiline harimine ning kasvatustöö, kuid praktikas tuli neil vaeva näha suurt vaeva sisseastujate elementaarse harimise või järeleaitamisega.

Sõjajärgse ENSV võimueliidi hulgas oli samuti seltsimehi, kes olid läbi käinud parteikoolidest, kus anti õpilastele elementaarseid üldhariduslikke teadmisi, mida oleks normaalsetes tingimustes pidanud omandama algkoolis. Kommunistlik ajaloolane Hilda Moosberg on kirjeldanud oma õpinguaastaid LVKÜ Eesti sektsioonis, meenutades, et õpilaste üldhariduslik tase oli äärmiselt ebaühtlane. Tema andmetel leidis õpilasi, kelle haridus piirdus ainult ühe kuni kolme õppeaastaga algkoolis, aga oli ka keskkoolis õppinuid. Nõrgematele sisseastujatele organiseeriti elementaarsete teadmiste omandamiseks ettevalmistuskursusi.⁷⁹⁷

1940. aastate liiduvabariigi juhtivate töötajate hulgas oli mitu LVKÜ kasvandikku, kes astusid “kõrgkooli”, olles õppinud ainult algkoolis. Nähtavasti ei olnud 21 aasta vanuselt parteikooli vastuvõetud N. Puusepa üldhariduslik ettevalmistus piisav LKVÜ põhikursusele astumiseks, sest tal tuli kõigepealt läbida üks aasta kestnud ettevalmistuskursused, mille järel lubati teda 1927. aastal põhikursusele. Parteikooli lõpetas Puusepp 1931. aastal.⁷⁹⁸ Samas koolis õppis hilisem kalatööstuse minister Karl Raud. Tema hariduskäik oli

⁷⁹⁵ J. Eric Duskin. *Stalinist Reconstruction and the Confirmation of a New Elite, 1945–1953*. Basingstoke: Palgrave 2001, lk 41–42.

⁷⁹⁶ Fitzpatrick, *Education*, lk 235, 236, 249–254.

⁷⁹⁷ Hilda Moosberg. *Neevalinnast Emajõelinnaks. Mälestusi*. Tallinn: Eesti Raamat 1989, lk 27.

⁷⁹⁸ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 332–334.

poliitilise haridusega ENSV juhtivtöötajate hulgas ebatüüpiline. Ta õppis 1912.–1918. aastani Tallinnas algkoolides, kuid perekonna lahkumise tõttu Venemaale jäi tal algkool lõpetamata. 1921. aastal võeti K. Raud kõigest 16-aastasena LKVÜ-sse, kuid tal tuli enne põhiõppesse saamist läbida ettevalmistuskursused. Ilmselt oli Karl Rauale õppimine kas vastumeelne või raske, sest ta jättis õpingud 1923. aastal pooleli ega tundnud paaril järgneval aastakümnel mingit huvi haridustee jätkamise vastu. Eesti NSV-s paigutati K. Raud nagu paljud teised NSV Liidu eestlased kõrgele ametikohale. Ta töötas 1944.–1945. aastani kaubanduse rahvakomissari asetäitjana ja 1945. aastast kalatööstuse rahvakomissarina. 1945. aastal suunati puuduliku haridusega K. Raud ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema Parteikooli kaugõppeosakonda.⁷⁹⁹

Moskvas asunud Kõrgem Parteikool oli sõjajärgsel ajal prestiižseim parteiõppeasutus NSV Liidus. Kooli statsionaarsesse või kaugõppeosakonda astuja pidi olema tingimata kommunistliku partei liige, poliitiliselt usaldusväärne, töötama üldjuhul juhtival ametikohal partei- või riigiparaadis või omama eeldusi sovetlikus võimuaparaadis karjääri tegemiseks. 1940. aastatel ja 1950. aastate alguses kuulus parteipoliitiline kõrgharidus eksklusiivse erihariduse hulka, mistõttu pääsesid ainult vähesed valitud Moskva parteikooli. 1950. aasta alguses oli EKP-s arvel 5630 kommunisti, kellest ainult 71-l oli kõrgem parteiline haridus, kuid kesk-, lõpetamata kõrg- ja kõrgema parteilise haridusega kommuniste oli kokku 138.⁸⁰⁰

1940. aastate keskel kehtestati kõrgemasse parteikooli astujaile miinimumnõudeks keskharidus. Mõistatuslikel asjaoludel täitis nõutavad tingimused juba eespool käsitletud Karl Raud, ehkki tema arvestusdokumentidest ei selgu, et tal olnuks formaalselt keskharidust.⁸⁰¹ Tõenäoliselt arvestati sisseastumisel, et ta oli varem õppinud LKVÜ-s. Liiduvabariigi võimuaparaadis oli seevastu ka seltsimehi, kelle vastuvõtmiseks parteikooli palus kohalik juhtkond erandi võimaldamist. Enamasti oldi Moskvas liiduvabariigi suhtes vastutulelikud, ehkki mõningatel juhtudel tuli madalama haridusega seltsimeestel läbida kõigepealt Kõrgema Parteikooli juhtivtöötajate kursused.⁸⁰² Mis puutub Karl Rauda, siis ei õnnestunud tal ka teisel katsel parteikooli lõpetada. Ta vallandati 1949. aastal süüdistatuna ulatuslikes rikkumistes kalatööstuse ministeeriumi süsteemis ning eksmatrikuleeriti EK(b)P KK palvel 1950. aastal parteikoolist.⁸⁰³ Ametist vallandamine ja parteikoolist väljaheitmine ei olnud kausaalses seoses, kuid Stalini ajal ei olnud see sugugi ebaharilik. Funktsionäär, kes ei saanud juhtimisega hakkama ning kompromiteeris ennast ühel või teisel viisil, ei olnud väärt õppima parteikoolis. Leidis ka teistsuguseid olukordi. EK(b)P KK ähvardas näiteks 1940. aastate keskel vallandada töölt kõrgema parteikooli mittestatsionaarses osakonnas õppinud funktsionääre, kes ei suhtunud õppimisse

⁷⁹⁹ Karl Raua isikutoimik. – ERAF.1.6.8420, l 1–7.

⁸⁰⁰ *Коммунистическая Партия Эстонии в цифрах*, lk 107.

⁸⁰¹ Karl Raua isikutoimik. – ERAF.1.6.8420, l 1–7.

⁸⁰² Liivik, “Kas minu saatust...”, lk 343–352.

⁸⁰³ Karl Raua isikutoimik – ERAF.1.6.8420, l 1–7, 31.

pühendunult ega hoolitsenud akadeemiliste võlgnevuste likvideerimise eest. Paraku ei toonud profülaktilised meetmed soovitud tulemusi, sest õpingutes mahajäänud ei suutnud oma võlgnevusi likvideerida. Samas jäi EK(b)P KK-I puudus otsustavusest ähvarduste täideviimiseks.⁸⁰⁴

Valitsusliikmete hariduse näitajate kohta tuleb märkida, et võimalikult tõepärase pildi andmiseks on need esitatud kahe tabelina. Tabelis 10 on välja toodud valitsusliikmete üldised hariduse näitajad, mille hulka on arvestatud ka parteipoliitiline haridus eeldusel, et parteipoliitilise hariduse tase oli kõrgem üldhariduse omast. Valitsusliikmed on haridustaseme järgi jaotatud nelja kategooriasse: algharidusega, lõpetamata keskharidusega (kaasa arvatud mittetäielik keskharidus), keskharidusega (kaasa arvatud keskeri- ja lõpetamata kõrgharidus) ning kõrgharidusega. Keskhariduse puhul ei ole diferentseeritud lõpetamata kõrgharidusega valitsusliikmeid, sest käsitletaval perioodil oli vähemalt poolte haridustee kõrgkoolis või parteikoolis pooleli. Millal kergitati ühe või teise valitsusliikme haridustaset lõpetamata kõrghariduseni, ei ole arvestusdokumentide põhjal võimalik tuvastada. Kõrgharidusega valitsusliikmete hulka ei ole arvatud neid isikuid, kelle haridustaset 1940. aastatel tagantjärele langes. Vigade ja ebakorreksete andmete esinemise korral arvestusdokumentides ja aegridades on haridusnäitajaid korrigeeritud ja paigutatud selle kategooria alla, kuhu nad peaksid kuuluma. Tabelis 11 kajastuvad parteikoolides õppinud valitsusliikmed ning need, kes olid parteikoolide mittestatsionaarse osakonna kuulajad vähemalt 1954. aasta alguseni. Parteikursustele suunatud valitsusliikmed tabelis ei kajastu, sest võib eeldada, et isikudokumentides olevad andmed kursustel osalemise kohta võivad olla mittetäielikud, kui kursustel osaleti korduvalt. Parteikoolides õppinute seast on eraldi kategooriana toodud välja parteipoliitilise kõrgharidusega kommunistid.

Ilmneb, et liiduvabariigi valitsusliikmete hariduses olid märkimisväärsed erinevused sõjaeelse aasta ja sõjajärgse perioodi vahel. 1940. aastal komplekteeritud RKN-i haridustase oli tunduvalt madalam kui ükskõik millisel aastal sõjajärgsel perioodil. Teravad kontrastid olid kõrgharidusega valitsusliikmete kategoorias. Sõjajärgsel perioodil moodustasid MN-s vähemalt poole – aga mõnel aastal veel rohkem – kõrgema haridusega valitsusliikmed. Ent 1940. aastal komplekteeritud RKN-i koosseisus oli kõrgharidusega kommuniste neli, arvestamata nende hulka LVKÜ haridusega Johannes Sauerit.

⁸⁰⁴ Liivik, “*Kas minu saatus...*”, lk 354–355.

Tabel 10. Valitsusliikmete haridus 1. jaanuari seisuga⁸⁰⁵

Aasta	Kokku valitsuse liikmeid	Algharidus	Lõpetamata keskharidus	Kesk- ja keskeriharidus ja lõpetamata kõrgharidus	Kõrgharidus
1941	15	2	4	5	4
08.1941	19	3	3	6	7
1945	23	3	3	4	13
1946	25	2	4	5	14
1947	28	2	5	7	14
1948	30	3	5	6	16
1949	28	4	2	8	14
1950	30	3	–	7	20
1951	31	1	2	10	18
1952	29	2	2	9	16
1953	30	2	2	9	17
1954	26	1	2	7	16

Algharidusega ja lõpetamata keskharidusega kommunistid moodustasid suurima kategooria 1941. aastani. Kuna valitsusliikmete arv oli suhteliselt väike, mõjutas iga kaadrivahetus valitsuse üldist hariduspilti. 1941. aastal lisandus valitsusse seitse ja vabastati kolm liiget. Kaadrivahetuse tulemusel kasvasid 1941. aasta suveks arvukaimaks rühmaks kõrgharidusega töötajad.⁸⁰⁶

Alg- ja lõpetamata keskharidusega töötajate kategoorias domineerisid 1940. aastatel endised põrandaalused kommunistid. Pärast Hendrik Allikule, Boris Kummile, Paul Keerdole ja Aleksander Resevile keskkooli lõputunnistuste määramist kaotasid endised põrandaalused kommunistid selles mitte eriti prestiižikas kategoorias oma juhtpositsiooni. Tähelepanuta ei saa jätta EK(b)P KK VIII pleenumi mõjusid, sest pleenumijärgsel ajal kõrvaldati kaadripuhastuse käigus viimased kesise haridusega endised põrandaalused kommunistid. Sellega seoses kahanes madalama haridusega valitsusliikmete arv ning profiil. 1950. aastani oli tüüpiline formaalse elementaarharidusega valitsusliige eesti päritolu kohalik kommunist, kuid 1950. aastate alguses asendus see NSV Liidu taustaga funktsionääriga.

⁸⁰⁵ Tabel on koostatud valitsusliikmete Riigiarhiivis säilitatavate isikutoimikute ERAF, fond 1, nimistu 6 ja ERA, fond R-1, nimistu 2k põhjal. Vt ka: Lisa 3. Elulood.

⁸⁰⁶ Kõrgharidusega valitsusliikmete hulka ei ole arvatud LVKÜ lõpetanuid, keda oli 1941. aasta suvel RKN-i koosseisus kolm.

Tabel 11. Parteiharidust omandanud valitsusliikmed 1. jaanuari seisuga⁸⁰⁷

Aasta	Kokku valitsuse liikmeid	Parteikoolis õppinud ja lõpetanud kokku	Sealhulgas parteipoliitilise kõrgharidusega
1941	15	1	–
08.1941	19	3	–
1945	23	3	–
1946	25	5	–
1947	28	8	–
1948	30	7	1
1949	28	9	1
1950	30	10	4
1951	30	9	3
1952	29	8	1
1953	30	6	1
1954	26	6	3

Kaugeltki kõiki NSV Liidu eestlasi ei kannustanud Nõukogude hariduspoliitika õppima ja ennast täiendama, mida sobiliku sotsiaalse päritolu korral olnuks lihtne teha. Kolm sõjajärgse perioodi ministrit Aleksander Mäe, Vladimir Riis ning Heinrich Laura olid oma lühikest haridusteed alustanud ning ka lõpetanud 20. sajandi alguse Eestis. Nendest vanim Aleksander Mäe sündis 1893. aastal Narvas, õppis 1901–1903 Aleksandri kirikukoolis ja seejärel 1903.–1908. aastani Narva linna algkoolis. Tulevane ENSV põllumajandusminister lõpetas mõlemad koolid ning siirdus algkooli lõpetamise järel Kreenholmi Manufaktuuri ketraja õpilaseks. 1918. aastal siirdus A. Mäe Nõukogude Venemaale ja astus 1920. aastal kommunistlikusse parteisse. Ta tegutses 1920. aastatel ja 1930. aastate esimesel poolel Leningradi oblastis ja linnas juhtivatel ametikohtadel partei maakonna- ja rajoonikomiteedes, kuid teadaolevalt parteikooli ega -kursustele teda ei suunatud.⁸⁰⁸

Tulevane ENSV kinematograafiaminister Vladimir Riis sündis 1897. aastal Saaremaal. Ta õppis 1908.–1910. aastani Kuressaare algkoolis, mida ei lõpetanud. NSV Liidus elamise-töötamise ajast ei ole andmeid, et teda oleks suunatud parteikursustele, rääkimata sellest, et tulevane kultuurijuht oleks läinud õppima üldhariduskooli. Sõjajärgses Eestis töötamise ajal suunati viimaks Riis 1949. aastal juhtivate partei- ja nõukogude töötajate kursustele, mille korraldas kõrgem parteikool Moskvast.⁸⁰⁹ Vaatamata parteikoolis läbitud kursustele, ei

⁸⁰⁷ Tabel on koostatud valitsusliikmete Riigiarhiivis säilitatavate isikutoimikute ERAF, fond 1, nimistu 6 ja ERA, fond R-1, nimistu 2k põhjal. Vt ka: Lisa 3. Elulood.

⁸⁰⁸ Aleksander Mäe isikutoimik. – ERAF.1.6.2232, l 3–5.

⁸⁰⁹ EK(b)P KK Büroo istungi protokoll nr 23, 4. mai 1949. – ERAF.1.4.762, l 19–20.

omanud Vladimir Riis 1951. aastal kinematograafia ministriks saades isegi formaalset algharidust.

1947.–1956. aastani metsatööstuse valdkonda erineva nimekujuga ministeeriumite kaudu juhtinud Heinrich Laura oli lõpetanud 1914. aastal Narvas ministeeriumikooli ning asus 14 aasta vanuselt ametit õppima Kreenholmi Manufaktuuri. Sellest ei tulnud midagi välja, sest aasta pärast asus ta tööle Narva raudteedepoosse. Pärast Veebruarirevolutsiooni 1917. aastal liitus Heinrich Laura 17 aasta vanuselt enamlaste parteiga. Sellel ajal oli VSDT(b)P suhteliselt väikese liikmeskonnaga partei. Kommunistide võimuaaramise järel astus Laura enesestmõistetavalt uue võimu teenistusse. Siiski ei tõmmanud kommunistide võimuletulek teda lõplikult välja proletaarsest keskkonnast. Kas ennast teadlikult proletariaadiga samastades või ebasoosingusse sattununa oli sunnitud H. Laura 1920. aastatel töötama raudteel koguni masinisti abina, mis ei olnud kommunistliku partei liikmele ilmselgelt ahvatlev väljakutse. 1930. aastatel hakkas Laura võrdlemisi konarlik karjäär minema uuesti ülesmäge. Erinevalt hilisematest ametivendadest Aleksander Mäest ja Vladimir Riisist valiti ta vähemalt kahel korral parteitöötajate kursustele, kuid poliitilist haridust teda omandama ei suunatud. Alles ENSV-s töötamise ajal märgati Laurat. Ta suunati 1948. aastal ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema Parteikooli kaugõpposakonda, kuigi tal ei olnud selleks formaalselt nõutud keskharidust.⁸¹⁰ Laura õpingud parteikoolis ei tahtnud kuidagi edeneda. Ta eksmatrikuleeriti 1956. aastal, olles vabastatud natuke varem metsatööstusministri ametikohalt. Sellest hoolimata kinnitati tema kohta 1957. aastal koostatud iseloomustuses, et tal on lõpetamata kõrgharidus.⁸¹¹

Heinrich Laura ei olnud ainus ENSV valitsusliige, kes eksmatrikuleeriti kõrgemast parteikoolist. 1950. aastal heideti parteikoolist välja Karl Raud, 1954. aastal Aleksander Resev ning 1956. aastal Georg Abels.⁸¹² Kõik kolm olid väljaviskamise ajal ministriametist kõrvaldatud ega kuulunud enam liiduvabariigi võimueliiti.

Alg- ja lõpetamata keskharidusega isikute osatähtsus oli valitsuses 1940. aastate teisel poolel ja 1950. aastate alguses suurem kui EKP KK aparaadis. Ent mõlemas organisatsioonis olid suundumused samad. EKP KK aparaadis püsis 1940. aastatel madalama haridusega töötajate osakaal suhteliselt stabiilsena, kuid kiire langus algas 1950. aastate alguses. Kui aastatel 1946–1950 moodustasid nad parteiaparaadis keskmiselt 14–22% vastutavatest töötajatest, siis 1952. aastaks langes nende osakaal 5%-ni. Eesti NSV valitsuses moodustas sama ajal alg- ja lõpetamata keskharidusega liikmete arv umbes neljandiku. Nende näitajate interpreteerimisel tuleb tingimata arvesse võtta, et andmed valitsusliikmete hariduse kohta pärinevad kriitiliselt läbi töötatud isiku-

⁸¹⁰ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 512–514.

⁸¹¹ Iseloomustus 7. märts 1957, Heinrich Laura isikutoimik. – ERAF.1.6.1625, l 61, 62.

⁸¹² *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 513, 576, 594; Karl Raua isikutoimik. – ERAF.1.6.8420, l 31; Georg Abelise isikutoimik. – ERAF.1.6.25, l 2.

toimikutest, kuid haridusnäitajad parteiaparaadi kohta on võetud statistilistest aruannetest.⁸¹³ Väga võimalik, et parteiparaadi töötajate ankeetandmete läbitöötamise tulemusel hariduse üldpilt mõnevõrra muutuks.

Keskharidusega valitsusliikmete arv oli sõjajärgsel perioodil stabiilne. 1940. aastate lõpuni oli keskharidusega ja madalama haridusega valitsusliikmete arv enam-vähem võrdne. 1950. aastate alguseks proportsioonid muutusid ning keskharidusega valitsusliikmete osakaal tõusis peamiselt madalama haridustasemega valitsusliikmete arvelt. Keskharidusega valitsusliikmete hulgas oli vaadeldaval perioodil kogu aeg kommuniste, kes õppisid parteikoolides ja muude kõrgkoolide kaugõppes. Kuna haridust omandati mittestatsionaarses osakonnas põhitöö kõrvalt, siis võisid õpingud kesta võrdlemisi kaua. Selles valguses tuleb eriti hinnata Hendrik Allikut, kes lõpetas Tallinna Polütehnilise Instituudi kõigest ühe aastaga. Märkimata ei saa jätta, et tema haridustase oli lühikese aja jooksul tugevasti tõusnud, sest keskharidusegi oli ta saanud kiirkorras keskkooli küpsuseksamite sooritamiseiga. Ministrite Nõukogu liikmeks oleku ajal kerkis haridustase veel kahel kõrgema parteikooli lõpetajal: Olga Lauristinil 1947. aastal ning Aleksander Jõeärel 1949. aastal.

Haridustausta ja päritolu järgi oli keskharidusega valitsusliikmete kontingent suhteliselt eriliine. Kogu käsitletava perioodi lõikes oli kohalikke eestlasi ja NSV Liidu eestlasi selle haridusastme lõpetanute seas enam-vähem võrdselt: 1940. aastatel oli keskharidusega töötajate hulgas rohkem kohalikke eestlasi, aga 1950. aastatel koosnes antud rühm suuremalt jaolt NSV Liidust saabunud eestlastest.

NSV Liidu taustaga kaadri hulgas oli üksikuid eestlasi, kes olid hariduse omandanud sünnimaal. 1951. aastal paigutati liiduvabariigi hariduselu juhtima Voldemar Oja, kes oli lõpetanud 1911. aastal Tartu Õpetajate Seminari.⁸¹⁴ Arvatavasti oli V. Oja määramine haridusministriks mitme soodsa asjaolu kokkusaatmine. Teisiti oleks raske seletada ENSV võimueliiti mitte kuulunud, liiduvabariigi hariduselu juhtimise kogemusega ning kõigest keskharidusega kommunisti tõusmist haridusministriks. Võib liialdusteta väita, et 1950. aastani ei olnud Voldemar Oja tööalases karjääris midagi märkimisväärt toimunud. 1912. aastal sai ta 18 aasta vanuselt Vihterpalu algkooli juhatajaks ja jäi pikkadeks aastateks samale pulgale. Ta töötas 1915.–1947. aastani Ida-Siberis mitme algkooli ja mittetäieliku keskkooli direktorina, õppealajuhatajana ja kohaliku koolide rahvahariduse inspektorina, mis jäi talle karjääri laeks väljaspool Eestit. Vaatamata suurtele töökogemustele NSV Liidus ning režiimile lojaalsete koolijuhtide nappusele, paigutati V. Oja 1947. aastal Eestisse naasmise järel järjekordselt 7-klassilise kooli direktoriks ja seekord Tõstamaale. Arhiividokumentide põhjal võib väita, et Irkutskist ENSV haridusministeeriumi käsutusse komandeeritud Voldemar Ojat ei oodatud. Oma eluloos, mille ta pani kirja ministrina

⁸¹³ EKP KK aparaadi hariduse kohta vt lähemalt: Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat*, lk 109–119.

⁸¹⁴ Voldemar Oja isikutoimik. – ERAF.1.6.7802, l 3–5.

9. detsembril 1952, meenutas ta, et pärast Eestisse jõudmist suundus ta ministeeriumisse, kus talle töökohta ei pakutud. Seetõttu ei jäänud tal midagi muud üle kui hakata omal käel tööd otsima. Arusaadavalt uuris ta kõigepealt töövõimalusi kodukandis Pärnumaal. Tänu Pärnu maakonna haridusosakonnale sai ta tööle Tõstamaale, kus oli sündinud ja üles kasvanud.⁸¹⁵ Järsk pööre kooli-juhi elus toimus 1950. aasta oktoobris. Nimelt vajas pärast Haridusministeeriumis tehtud kaadripuhastust täitmist haridusministri asetäitja ametikoht. Sellele kohale määratigi viiekümnendate eluaastate keskele jõudnud Voldemar Oja. Kui täpne olla, siis ei olnud Voldemar Oja sel ajal enam täiesti tundmatu provintsi kommunist nagu Eestisse saabudes. Ta oli jäänud liiduvabariigi juhtkonnale silma ilmselt 1949. aastal, sest 1950. aasta algul kinnitati ta NSV Liidu Ülemnõukogu saadikukandidaadiks ja otse loomulikult valiti ta ka rahvasaadikuks. Voldemar Oja ei töötanud ministri asetäitjana kuigi kaua. Pool aastat hiljem edutati ta juba haridusministriks. Olgu märgitud, et tema eelkäija ei olnud vallandatud, nagu sel perioodil sageli juhtus, vaid eelmine haridusminister Leonid Lentsman edutati EK(b)P KK sekretäriks.

Õpetajate seminari haridusega olid valitsusliikmetest veel Nigol Andresen ja Rudolf Stokberg. N. Andresen tegutses valitsusliikmena 1940.–1946. aastani ning R. Stokberg täitis 1944.–1946. aastani kohaliku tööstuse rahvakomissari ülesandeid. Mõlemad olid lõpetanud Rakvere seminari, Stokberg 1916. aastal ja Andresen 1918. aastal. Kui N. Andresen töötas pärast kooli lõpetamist õpetajana, siis Stokberg mobiliseeriti pärast seminari lõpetamist tsaariarmeele ning õpetajaametisse kunagi ei asunud.⁸¹⁶

Keskharidusega valitsusliikmete hulgas oli kaks isikut, kes olid sõdade vahelisel ajal lõpetanud NSV Liidus tehnikumi. 1931. aastal lõpetas Omski teedehitustehnikumi Leonti Georg, kes oli 1940. aastate teisel poolel ametis kommunaalmajanduse ministrina. Teadaolevalt ei pürginud ta pärast tehnikumi lõpetamist kõrgkooli. Kõrghariduse omandamise plaan tekkis tal ministrina töötamisel ajal, kui ta astus 1948. aastal Tallinna Polütehnilisse Instituuti.⁸¹⁷ 1930.–1933. aastani õppis Luuga autotransporditehnikumis Valter Klauson.⁸¹⁸ Tema kooli lõpetamine langes aega, mil NSV Liidus võeti suund erialasele spetsialiseerumisele. Sellel ajal kasvas tehnikumides hüppeliselt vastuvõtt tehnilistele erialadele, mis pidid tööstusele kiiresti ette valmistama praktiliste oskustega spetsialiste. Sel põhjusel jäid tehnikumides õppijad enamasti keskkoolides õppivatest eakaaslastest üldharidusliku ettevalmistuse poolest maha ja olid kõrgkooli astumisel ebavõrdses seisus. 1930. aastate keskel hinnati kõigest 5% tehnikumi lõpetanutele kõlblikuks ülikoolidesse või instituutidesse vastuvõtmiseks, ent tänu töökogemusele võisid tehnikumi haridusega praktikute

⁸¹⁵ Samas, l 8.

⁸¹⁶ Nigol Andreseni isikutoimik. – ERAF.1.7.314, l 4–5; Rudolf Stokbergi isikutoimik. – ERAF.1.6.4219, l 3–5.

⁸¹⁷ Leonti Georgi isikutoimik. – ERAF.1.6.621, l 58.

⁸¹⁸ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 482.

šansid kõrgkooli astumisel paraneda.⁸¹⁹ See ei tähendanud, et tehnikumi haridusega oleks puudunud väljavaated oma erialal edasijõudmiseks. 1930. aastate lõpul hakati tööstusjuhtideks kinnitama üha enam kõrghariduseta, ent praktilise ettevalmistusega inimesi. 1941. aastaks kasvas kõrghariduseta tööstusjuhtidest praktikute osakaal 60%-ni.⁸²⁰ Keskeriharidus ei piiranud Valter Klausoni karjääri tegemise võimalusi. 1930. aastate teisel poolel töötas ta ehitusobjektidel tehnilise juhina, aga 1940. aastal sai ta 26 aasta vanuselt ehitusjaoskonna osakonnajuhatajaks.⁸²¹ Pärast sõda sammus V. Klauson Eesti NSV-s töötades karjääriredelil aina ülespoole. 1953. aastal edutati ta Maanteede Valitsuse juhataja ametikohalt ENSV teede ja transpordi ministriks.⁸²²

Keskerharidusega töötajate osakaal Ministrite Nõukogus oli 1940. aastate teisel poolel ja 1950. aastate algul peaaegu sama mis EKP KK aparaadis. Partei-aparaadis oli keskerharidusega töötajaid enam-vähem sama palju kui kõrgharidusega töötajaid, kuid kaks kuni kolm korda rohkem kui madalama haridusega parteifunktsionääre.⁸²³ ENSV valitsuses moodustasid kõrgema haridusega töötajad kogu sõjajärgse aastakümne ja ka hiljem veenva enamuse. Suurem osatähtsus oli kõrgharidusega valitsusliikmetel NSV Liidust saabunud kaadri hulgas. Parema hariduse poolest paistsid silma mitte-eestlased. Hilis-stalinismi perioodil oli NSV Liidust suunatud mitte-eestlaste hulgas ainult kaks funktsionääri, kes ei olnud kõrgharidusega. Ministrite Nõukogu esimehe asetäitjast Aleksandr Sokolovist oli juttu eespool, aga peale tema puudus kõrgharidus riikliku julgeoleku ministril Valentin Moskalenkol, kes oli formaalselt keskeriharidusega, mille omandas Frunze-nimelises sõjaväelise ettevalmistuse koolis Ukrainas.⁸²⁴ Erinevalt etnilistest eestlastest ei olnud ükski kõrgharidusega mitte-eestlane õppinud kõrgemas parteikoolis. Suurem osa Moskvast suunatud valitsustegelasi oli tehnilise haridusega, kuuludes Nõukogude tehnilise intelligentsi sellesse generatsiooni, keda rakendati 1930. aastatel riigi industrialiseerimisel ning kes olid järelkasvuks Nõukogude võimueliidile. Tehnilise kõrghariduse puhul on koguni väidetud, et see täitis Nõukogude poliitikas umbkaudu samasugust funktsiooni nagu paljudes lääneriikides traditsiooniliselt juriidiline kõrgharidus.⁸²⁵ Lühidalt öeldes olid ühes poliitilises süsteemis ülekaalus juristid ning teises tõusis võtmepositsioonidele võrdlemisi arvukalt tehnokraate.

NSV Liidust saabunud mitte-eestlastest valitsusliikmete seas oli aastatel 1945–1954 tehnilise kõrgharidusega spetsialiste kümme.⁸²⁶ Tehnilist kõrgharidust

⁸¹⁹ Duskin, *Stalinist Reconstruction*, lk 44.

⁸²⁰ Samas, lk 50.

⁸²¹ Valter Klausoni isikutoimik. – ERA.R-2312.1.2, 14–5.

⁸²² *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 482.

⁸²³ Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat*, lk 111.

⁸²⁴ Петров, *Кто руководил органами госбезопасности*, lk 622–623.

⁸²⁵ Löwenhardt; Ozinga; van Ree, *The Rise and Fall of the Soviet Politburo*, lk 150.

⁸²⁶ Moisei Asnin, Konstantin Boitsov, Vsevolod Generalov, Aleksandr Hromov, Nikolai Krõlov, Vassili Matvejev, Leonid Poljakov, Jevgeni Radulov, Vladimir Stolbov, Georgi Suhharev.

ei olnud kahel funktsionääril: Plaanikomisjoni esimehel Arseni Leonovil, kes oli lõpetanud Timirjazevi-nimelise Põllumajanduse Akadeemia agronoomina, ning Taškendis juriidilise kaugõppeinstituudi lõpetanud Ivan Ussenkol.⁸²⁷ Liidu-vabariigi valitsuses tõusis tehnilise kõrgharidusega mitte-eestlastest kõrgeimale positsioonile Konstantin Boitsov, kes oli 1945.–1950. aastani Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja. Boitsov oli Leningradi Metsatehnika Instituudi lõpetanud metsamajanduse mehaanik-insener.⁸²⁸

Kõrgharidusega NSV Liidu eestlastest valitsusliikmete hariduslik taust oli mitte-eestlaste omast kirevam. Ministrite Nõukogu juhtkonnas oli tehnilise haridusega spetsialiste koguni neli. Vaidelamatult tähtsaim neist oli 1951. aastal Ministrite Nõukogu esimeheks nimetatud Aleksei Müürisepp, kes oli Stalini ajastu representatiivne tehnilise intelligentsi esindaja. Ta lõpetas 1930. aastate algul täiskasvanute õhtukooli Tomskis ja astus 1931. aastal Tomski raudtee-inseneride elektromehaanikainstituuti, mille lõpetas 1937. aastal.⁸²⁹ Tehnilise kõrgharidusega oli samuti 1950. aastate algul tööstuse valdkonna eest vastutanud Müürisepa asetäitja sideinsener Albert Vendelin. 1940. aastatel seevastu kureeris tööstust valitsusjuhi asetäitja laevaehitusinseneri haridusega Arnold Kress. NSV Liidu eestlastest ministrite hulgas oli tehnilise kõrgharidusega kokku seitse inimest⁸³⁰ ning muude erialade lõpetanuid kümme.⁸³¹

Kõrgharidusega valitsusliikmete hulgast paistis välja kahekordne minister (1944–1949 riigikontrolli ja 1949–1951 põllumajanduse) Artur Vaha, kellel oli ainsana ka kahekordne kõrgharidus. Esimese kõrghariduse omandas ta 1939. aastal Moskva Põllumajanduse Akadeemiast agronoomina. Teist korda suunati ta kõrgharidust omandama 1946. aastal ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema Parteikooli kaugõppeosakonda, mille ta lõpetas 1949. aastal. Tolleaegseid tavasid arvestades oli A. Vaha väljavalimine parteikooli tavapäratu. Eespool on selgitatud, et parteihariduse üheks funktsiooniks oli pakkuda kaadrile haridustaseme tõstmise võimalust, mida A. Vahale vaja ei olnud. Tema puhul väärib äramärkimist, et ta oli ainus NSV Liidu eestlane, kes suutis ministrina töötamise ajal parteikooli lõpetada.

Rohkem parteiharidusega valitsusliikmeid oli kohaliku kaadri hulgas. 1948. aastal sai Kõrgema Parteikooli kaugõppeosakonnast diplomi Olga Lauristin. Ta oli esimene sõjajärgne minister, kelle haridust tunnustati parteipoliitilise kõrgharidusena, sest LKVÜ haridust ei peetud sõjajärgsel ajal enam parteipoliitiliseks kõrghariduseks. Sõjajärgsel kümnendil oli ENSV MN-i koosseisus enim parteipoliitilise kõrgharidusega kommuniste 1950. aasta algul,

⁸²⁷ Arseni Leonovi isikutoimik. – ERAF.1.6.1695; Aleksandr Hromovi isikutoimik. – ERAF.1.6.10762; Ivan Ussenko isikutoimik. – ERAF.1.6.9539.

⁸²⁸ Konstantin Boitsovi isikutoimik. – ERA.R-1.2k.46, 14–6.

⁸²⁹ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 325–326.

⁸³⁰ August Kründel, Adolf Lõhmus, Aleksander Neiman, Peeter Raudsepp, Oskar Saar, Johannes Tomberg, Juhan Voolin.

⁸³¹ August Goldberg, Pavel Kalju, Leonid Lentsman, Johan Lombak, Aleksander Mette, Alfred Mõttus, August Puusepp, Lembit Pärn, Arnold Raud, Artur Vaha.

kui lisaks Vahale ja Lauristinile olid valitsusliikmeteks Aleksander Jõeäär (lõpetas Kõrgema Parteikooli 1949) ja Ülo Taigro (lõpetas Kõrgema Parteikooli 1948). Peale nende töötasid valitsuses 1940.–1954. aastani parteilise kõrgharidusega funktsionääridest veel Jaan Pärn, Dmitri Kuzmin, Arnold Green ja Edgar Tõnurist. Alates 1940. aastate keskpaigast kuulus MN-i koosseisu pidevalt ÜK(b)P KK Kõrgema Parteikooli kaugõppeosakonnas õppinud valitsusliikmeid ning 1950. aastani ka LKVÜ haridusega NSV Liidu eestlasi.

Kohalike kommunistide hulgas oli lisaks parteipoliitilise kõrgharidusega valitsusliikmetele üksikuid majandus- ja juuraharidusega inimesi. Majandusharidusega valitsusliikmed olid Arnold Veimer ja Oskar Sepre ning juuraharidusega Lembit Lüüs ja Paul Vihalem, kes kõik paigutati valitsuse koosseisu 1940.–1941. aastani.

Kõrgharidusega töötajate kategoorias olid EKP KK aparaadi näitajad 1950. aastate keskpaigani madalamad kui Ministrite Nõukogul, jäädes konstantselt alla 50%. Nagu valitsuses, oli ka parteiaparaadis palju tehnilise haridusega kommuniste. 1946. aasta algul olid keskkomitee aparaadi juhtivkoosseisus pooled kõrgharidusega aparaaditöötajatest inseneriharidusega.⁸³² Parteiaparaadis oli võrreldes valitsusega veidi suurem osatähtsus parteiharidusega kommunistidel. Näiteks 1952. aasta jaanuaris oli EKP KK aparaadis 45 parteipoliitilise haridusega kommunisti, kellest 14-l oli kõrgem parteipoliitiline haridus.⁸³³

Kokkuvõttes võib tõdeda, et ENSV valitsusliikmete haridustase ja ettevalmistus oli Stalini perioodil ebaühtlane. Valitsusse kuulus kõikide haridustasemetega funktsionääre, alates algharidusega ja lõpetades kõrgharidusega kommunistidega. Suured kontrastid valitsusliikmete haridustasemes oli sõjaeelse perioodi ning sõjajärgse aastakümne vahel. Võrreldes sõjaeelse aastaga oli sõjajärgsel perioodil liiduvabariigi valitsusliikmete haridustase märgatavalt kõrgem. Kõrgharidusega töötajaid oli MN-i koosseisus suhteliselt stabiilselt üle poole. Suurema muutusena võib sõjajärgsest perioodist välja tuua madalama haridusega (alg- ja lõpetamata keskharidus) töötajate arvu vähenemise 1940. aastate lõpul. Siiski tegutses ENSV MN-i koosseisus ka edaspidi madalama haridustasemega funktsionääre.

⁸³² Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat*, lk 114.

⁸³³ Andmed juhtiva koosseisu kohta ametikohtade järgi 1. jaanuari 1952 seisuga, 15. jaanuar 1952. – ERAF.1.307.86, 1 63p, 64. 1952. aasta algul töötas EK(b)P KK aparaadis 120 töötajat. Vt: Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat*, lk 66.

4. VALITSUSLIIKMETE VALIMINE JA VAHETAMINE

Stalini-aegseid võimustruktuure iseloomustas kaadri suur voolavus ja ebastabiilsus. Tegemist oli ajastu endeemilise nähtusega, mis oli peaaegu identne kõikidel võimutasanditel ja organisatsioonides. Kaadri vahetamise ning funktsionääride ümberpaigutamise põhjused olid aga erinevad. Esimesena võib välja tuua struktuurimuudatustega kaasnenud kaadrivahetusi. Uute organisatsioonide ja struktuuriüksuste moodustamine, reorganiseerimine ning likvideerimine oli Stalini-aegse valitsemise lahutamatuks osaks. NSV Liidu Ministrite Nõukogu funktsioneerimist tootmispõhiste ministeeriumide põhjal uurinud John Croowfooti ja Mark Harrisoni andmetel oli aastatel 1945–1954 pool ministritest ehk 38 76-st ametisse paigutatud valitsusorganite ühendamise või jaotamise tagajärjel ning 39 ministrit 69-st vabastati ministeeriumide ümberkorraldamise tõttu.⁸³⁴ Teiseks võib nimetada töötajate roteerimist, mille puhul tuleb rääkida kahest aspektist. Ühelt poolt oli võimalik kaadrite ümberpaigutamisega hoida ära juhtivate töötajate kinnistumist ühele ametikohale, millega oleks organisatsiooni juht võinud muutuda liiga iseseisvaks ja mõjuvõimsaks. Teiselt poolt lõi töötajate ümberpaigutamine tingimused uute juhtide esilekerkimiseks, sest muid mehhanisme nagu valimised või konkursid ametikohtade täitmiseks polnud. Kolmandana tulid kõne alla kaadrivahetused, mida tehti poliitilistel motiividel. Kusjuures ebaõige oleks rääkida režiimile substantiivselt kõlbmatu kaadri vallandamisest, sest täiesti mitteusaldusväärsete inimeste kasutamine ei olnud lihtsalt mõeldav. Sagedamini oli tegemist mitme negatiivse asjaolu kokkulangemise või nende kumuleerumisega, kus oma osa võis olla nii isikutevahelistel konfliktidel, ametialastel ebaõnnestumistel ja rikkumistel kui ka kõrgetel ootustel töötaja suhtes. Mõnikord kasutati tagandamise ettekäändena ühte põhjendust, kuigi kõrvaldamise tegelikud asjaolud viitasid millelegi muule. Vallandamiseni võis viia täiesti süütu ja tähtsusetu vahejuhtum, kui see riivas või puudutas isiklikult kõrgemat võimukandjat. Ettearvamatud olid paranoilise ja ekstsentrilise Stalini reaktsioonid. Anastas Mikojan on kirjeldanud 1951. aastal ettetulnud vahejuhtumit banaanidega, mis viis tema alluva, väliskaubanduse ministri Mihhail Menšikovi vallandamiseni ja provintsi lihtametnikuks degradeerimiseni. Ministri tagandamise ajendiks oldi Stalini suveresidentsis Abhaasias lauale pandud banaanid, mis olid juhtumisi toored. Kuna Stalin armastas väga banaane, sai ta väga tignedaks. Ta pidas juhtunust algusest peale süüdlaseks Menšikovi, kes oli 1949. aastal paigutatud ministriks Stalini enda soovil, mille tõttu oli Mikojan sunnitud loobuma väliskaubanduse ministri ametikohast, jäädes siiski edasi MN-i esimehe asetäitjaks. Mikojan ootas, et Stalini pahameel lahtub, aga seda ei juhtunud. Stalini resolutsse nõudmise peale pidi asjasse alguses leigelt suhtunud Mikojan asuma vahejuhtumiga tegelema. Tema üllatuseks selgus, et Stalin oli käskinud asjaga tegelda ka

⁸³⁴ Crowfoot & Harrison, *The USSR Council of Ministers*, lk 49.

julgeolekuorganeid kureerinud MN-i esimehe asetäitjal Lavrenti Beria. Mikojani meenutuste järgi jõudis Stalin seisukohale, et M. Menšikovi ministriks määramine oli viga, sest tema võimed ei vastanud kõrgele ametikohale ning banaanide import oli korraldatud halvasti. Stalin andis korralduse minister välja vahetada ning selle ülesande olevat Mikojan vastumeelselt täitnud. Mikojanil ei jäänud muud üle, kui diktaatorit hingepõhjani vihastanud Menšikov saata tolliametnikuks Amuuri äärde, sest Stalin keelas talle vastutavat ametikohta pakkuda.⁸³⁵

Eestis ei olnud tollal sedavõrd värvikaid vahejuhtumeid, kus avalduvad patrimoniaalsed võimusuhted nii ehedal kujul. Eesti NSV puhul tuleb tingimata arvestada, et liiduvabariigi juhtiva kaadri üle lõpliku saatuse otsustamine oli Moskva kõrgemate võimuorganite kättes, kuhu vallandatud ja haavunud juhtivtöötaja võis minna oma õigust taga nõudma.

Alljärgnevalt tulevad vaatluse alla kriteeriumid, mille põhjal võis toimuda valitsusliikmete selekteerimine, ülevaade antakse valitsusliikmete varasemast tegevusest, kaadri vahetuse sagedusest, valitsusliikmete ametisoleku pikkusest ja staažist ning kaadriarvestuses kasutusel olnud vabastamise tüüpõhjustest ja valitsusliikmete vabastamise motiividest. Valitsusliikmeid puudutav statistika on esitatud aastate lõikes. Välja on jäetud 1942., ja 1943. aasta, kui ENSV valitsus asus Vene NFSV territooriumil ning paljud liiduvabariigi valitsusliikmed olid rakendatud ajutiselt teistes ameteis. Valitsusliikmete ametisoleku pikkuse ja staaži arvutamisel on arvesse võetud ÜNP seadlused (selle puudumisel ÜN otsus) nimetamise ja vabastamise kohta. Aegread valitsusliikmete vabastamise põhjustest toetuvad põhiliselt EK(b)P KK Büroo otsustele ja nomenklatuuri isikutoimikutes asuvatele dokumentidele. Võrdluste tegemisel on kasutatud põhiliselt andmeid EKP KK aparadi ja harvemini EKP maakonna- ja linnakomitee töötajate kohta.

4.1. Valitsusliikme valiku kriteeriumid

Eesti NSV valitsusliikmete ühiseks tunnuseks oli NLKP-sse kuulumine (vt lähemalt peatükk 3.3.). Tegemist oli enesestmõistetavusega, mis ei vajanud õiguslikku reguleerimist. Otse vastupidi. Formaalsete piirangute kehtestamine, mis oleks andnud eelise kommunistliku partei liikmetele, andnuks soovimatu signaali Nõukogude “demokraatia” kohta, mille olemasolu püüti valede ja demagoogia abil tõestada. Parteilisus kujunes valitsusliikmete ja valitsusasutuste juhtide valiku põhikriteeriumiks 1940. aastate keskpaigaks. Varasemad praktikad aga näitavad, et parteisse kuulumise osas võidi teha erandeid, kuid samas püüti mõista anda, et juhtivale kohale edutatu astuks ÜK(b)P liikmeks.

Suhtumisest kommunistliku partei liikmest ja parteitust riigiameti juhis 1940. aastate esimesel poolel võib tuua kaks näidet. 1944. aastal kevadel

⁸³⁵ Микоян, *Так было*, lk 529–533.

tekkinud toiduainetööstust kureerinud rahvakomissaril Lembit Lüüsil raskused ENSV Kalatööstuse Peavalitsuse juhatajaks valitud Georg Kase ületoomisega liiduvabariigi käsutusse, kuna viimast ei tahetud eelmiselt ametikohalt vabastada. Lembit Lüüs kurtis olukorda Nikolai Karotammele, pidades vajalikuks rõhutada G. Kase hiljutist vastuvõtmist ÜK(b)P liikmekandidaadiks.⁸³⁶ Tõenäoliselt uskus ta, et Karotamm kostab meelsamini parteilase kui parteitu eest, millest võib aru saada, et kommunisti peeti kõrgesse riigiametisse sobivamaks kui mittekommunisti. Suhtumise erinevused parteitusse ja parteilasesse tulevad selgesti esile parteitule Arhitektuuri Valitsuse juhatajale Harald Armanile hinnanguandmisest 1940. aastate keskpaigast. Arhitektuuri Valitsuse haldusala kureerinud kommunaalmajanduse rahvakomissar Leonid Ingar, kes oli ka ise parteitu, märkis ühes iseloomustuses 1943. aasta lõpul Armani kohta, et too suhtub Nõukogude korda lojaalselt, millest RKN-i esimees Arnold Veimer läks veelgi kaugemale märkides, et Arman on ustav Nõukogude võimule.⁸³⁷ Väheusutav, et kommunistliku partei liikme puhul oleks osutatud “lojaalsusele” või “ustavusele”, sest mõlemad isikuomadused pidid kommunistil olema enesestmõistetavad.

Kommunistlikusse parteisse kuulumine oli ainsaks objektiivselt määratletavaks tunnuseks, millele liiduvabariigi valitsusliikmed pidid vastama. Loomulikult ei olnud partei liikmeks olemine kõrgele ametipositsioonile saamiseks piisav. Eesti NSV-s oli tuhandeid NLKP liikmeid, kuid juhtivatele ametikohadele said neist ainult vähesed valitud. Järelikult tuli valitsusliikme valimisel tingimata arvestada ka muude kriteeriumidega, mis olid vähem või rohkem subjektiivset laadi. Kõigepealt tuleb mainida isikuomadusi, millest võisid kõne alla tulla mitmesugustes variatsioonides edasipüüdlikkus, auahnus, kohusetundlikkus, alandlikkus, lojaalsus, pugejalikkus ja karjerism. Kindlasti ei saa alahinnata tutvusi, eestkostjaid ja sugulussidemeid ega ka õnnelikke juhuseid või kokkusattumusi. Aga mis, millal ja miks kellegi valimisel otsustavaks osutus, nõuab individuaalset lähenemist, kuid võib allikate puudumisel jääda vastuseta.

Kuigi iga valitsusliikme väljavalimine ja ametisse paigutamine oli individuaalne, võib suurema hulga juhtumite põhjal leida ühiseid jooni, seoseid ja reeglipärasusi Ministrite Nõukogu liikmeskonna kujundamisel. Väga üldiselt võib kaadri valimisel rääkida kahest valikupõhimõttest. Neist esimest tähistatakse selles töös “professionaalsuse printsiibina” ja teist “poliitilise printsiibina”. Kaadri valimise professionaalsuse printsiibi all mõistetakse erialase kvalifikatsiooni, ametialaste teadmiste, oskuste ning juhtimiskogemuse olemasolu ja väärtustamist, mis ei tarvitsenud partei- ja riigistruktuuris olla ühesugused. Professionaalsuse printsiibi eritunnusena nimetatakse “funktsionaalset

⁸³⁶ L. Lüüs N. Karotammele, 20. mai 1944. Georg Kase isikutoimik. – ERA.R-1.2k.165, l 7.

⁸³⁷ Iseloomustused Harald Armani kohta ei ole dateeritud, aga nad peavad jääma 1943. aasta lõpu või 1944. aasta algusesse, kui Arman vormistati tööle Arhitektuuri Valitsusse. Harald Armani isikutoimik. – ERA.F.1.6.173, l 16–17.

spetsialiseerumist” (*functional specialization*), nagu seda on mõistnud Nõukogude regionaalset eliiti analüüsinud Joel C. Moses.⁸³⁸ Vene NFSV regionaalse eliidi karjääri mustreid uurides avastas J. Moses ühe reeglipärasuse, mis seisneb spetsiifilise juhtimiskogemusega funktsionääride karjääri kattumises ja sarnases kulgemises ühe sektori piires. Ta väidab, et paljud põllumajandusspetsialistid tegutsesid järgemööda ametikohtadel, kus nad vastutasid põhiliselt põllumajandussektori eest⁸³⁹, aga tööstusspetsialistid paigutati omakorda ametikohtadele, kus nad olid pidevalt seotud tööstussektoriga. Spetsiifiliste funktsionaalsete kategooriatena on J. Moses nimetanud veel ideoloogia- ja kaadrispetsialiste, ent nende karjäärimudelid ei olnud põllumajanduse või tööstusspetsialistidega võrreldes nii selgelt välja joonistunud. Samasuguseid seoseid ametikohtade vahel nagu uuris J. Moses on võimalik leida ka Eesti NSV administratsiooni käsitlemisel. Mida enam stabiilsemaks muutus liiduvabariigi võimueliit, seda sagedamini kordusid J. Mosese tuvastatud karjäärimustrid ka Eestis.

Kahest vaadeldavast kaadri valiku põhimõttest abstraktsem on poliitiline printsiip. Üldistades võib märkida, et valikukriteeriumid, mis ei vastanud professionaalsuse printsiibile, võisid, kuigi ei pidanud, poliitilise printsiibiga sobida. Nii võisid poliitilise printsiibi alla olenevalt ajast, tegevuspaigast ja olukorrast mahtuda parteilisus, parteistaaž, revolutsioonilised teened, ennastsalgav truudus parteile, etniline kuuluvus, päritolu jne. Märkida tuleb, et loetletud kategooriad ei olnud kaadri valimisel võrdse kaaluga ega pidanud esinema korraga ning võisid teatud olukorras koguni üksteist välistada. Püüdes poliitilise printsiibi alla paigutatud kategooriaid süstematiseerida, võiks esimesena välja tuua funktsionääri varasemat tegevust ning valikuid hindavaid ja tunnustavaid isiklikke otsuseid, nagu revolutsioonilisest tegevusest osavõttu või varajast parteisse astumist. Teiseks võib nimetada subjektiivset laadi valiku kriteeriumeid, nagu parteiline elulugu, revolutsioonilised teened või pikaajaline lojaalsus parteile ning kolmandaks tunnuseid, mida inimene üldjuhul ise mõjutada ei saanud, nagu etniline kuuluvus ja päritolu. Kuna poliitilise printsiibi alla mahutatud tunnused ja omadused ei moodustanud ühtset väärtuste süsteemi, võis nende kasutamine olla loominguiline ja lähtuda vajadustest. Praktikas mängis poliitiline printsiip rolli ka tasandusfaktorina. Funktsionääri “õigetele” poliitilistele valikutele ja positiivsetele omadustele rõhudes oli lihtne pigistada silm kinni ametialase ebakompetentsuse, professionaalsete oskuste puudumise või kogenematuse ees. Olgugi, et praktikas võisid professionaalsuse printsiip ja poliitiline printsiip teineteisele vastanduda, ei pidanud nad olema teineteist välistavad või konkureerivad põhimõtted. Paljudel juhtudel – mida aeg edasi, seda sagedamini – oli kaadrit võimalik valida bürokraatia kogemusega

⁸³⁸ Joel C. Moses. The Impact of Nomenklatura in the Soviet Regional Elite Recruitment. – Soviet Union/Union Sovetique, 1981(8), Part 1, lk 63–102.

⁸³⁹ J. Moses toob oblastites, kus oli domineerivaks põllumajandussektor, välja parteikomitee põllumajandussekretäri, oblasti täitevkomitee esimehe, esimehe asetäitja ja oblasti parteikomitee I sekretäri ametikohad.

professionaalse ametnikkonna hulgast, kes olid poliitiliste parameetrite järgi headeks kandidaatideks. Seega võisid professionaalsuse ja poliitiline printsiip teineteist samuti täiendada ja toetada.

Professionaalsuse ja poliitilise printsiibi vastandumisest võib enim rääkida kaadri hariduse juures. Eesti NSV valitsusliikmete hariduslikku kihistumist arvestades võib tõdeda, et haridust ei peetud valitsusliikmeks saamisel kuigi oluliseks (vt lähemalt peatükk 3.4.). 1940. aastatel ja 1950. aastatel võis MN-i liikmeks olla niihästi kõrgharidusega kui ka algharidusega funktsionäär. Loomulikult ei tarvitsenud parema formaalse haridusega ametnik valitsemisorgani juhina olla võimekam ega kompetentsem kui kehvema haridusega funktsionäär, kellel võisid olla paremad juhiomadused ja suuremad juhtimiskogemused. Teisalt võis tugeva üldharidusliku vundamendiga ning juhiomadustega võimekas administraator saavutada kiiresti ametioskused ja kompetensi, mis olid talle eeliseks karjääriredelil edasiliikumisel, võrreldes madalama haridusega funktsionääridega. Nõukogude suletud süsteem tõestab, et madalama haridustasemega funktsionäär võis partei- ja riigiaparaadis läbi lüüa. Stalini perioodist leidub küllaltki palju näiteid, kuidas juhtival ametikohal tegutses sisuliselt kirjaoskamatu inimene.⁸⁴⁰ Selle asemel et pakkuda harimatutele funktsionääridele võimetekohast tegevust, oldi nende suhtes kannatlikud ja püüti neid motiveerida ja mõjutada formaalset haridust täiendama. Madalama haridusega funktsionääre suunati parteikoolidesse, aga edasipüüdlikumad ja ilmselt võimekamad tõtsid oma üldhariduslikku taset keskkooli lõpetamise ja kõrgkooli õppima asumisega.

Stalinismi aastatel võib ENSV valitsuse komplekteerimisel lugeda relevantsemaks professionaalsuse printsiipi. See põhimõte oli valdav tööstuslike ministeeriumide juhtimise korraldamisel, mida vedasid enamasti NSV Liidu standardite järgi kõrge kvalifikatsiooniga ning oma haldusala suhteliselt hästi tundvad kommunistid. Samal ajal mõned ametikohad komplekteeriti peamiselt väljaspool tööstussektorit, järjekindlalt või perioodiliselt poliitilist printsiipi arvesse võttes.

Poliitiline printsiip oli valdavaks RKN-i liikmete ametisse nimetamisel 1940.–1941. aastani. Tähtsamate valikukriteeriumitena võib välja tuua rahvust ja päritolu. Võib oletada, et propagandistlikel kaalutlustel tehti 1940. aastal ja osalt hiljem valitsuse komplekteerimisel panus kohalikele eestlastele näitamaks, et liiduvabariiki juhivad kohalikud. 1940. aastal moodustatud RKN koosnes peale NSV Liidu eestlase Johannes Saueri ainult kohalikest eestlastest. Teiseks taheti luua illusioon, et sovetlike võimustruktuuride loomine on legitiimne ja toimub loomulike arenguprotsesside järgi. Sellel põhjusel pidi Johannes Varese “rahvavalitsuse” periood olema ajutine nähtus ja lõppema sujuvalt ENSV põhiseaduse vastuvõtmisega ja täitevvõimu formaalse ülevõtmisega RKN-i kätte. Kuna “rahvavalitsuse” liikmed õigustasid neile pandud ootusi, täites sõna-

⁸⁴⁰ ENSV parteiorganites oli 1940. aastatel mitu puuduliku haridusega parteijuhti. Vt lähemalt: Liivik, *Parteikomiteed 1944–1960*, lk 141–142.

kuulelikult okupatsioonivõimude korraldusi ning väljendasid oma ustavust režiimile näiteks kommunistlikusse parteisse astumisega, oli ootuspärane, et osa nende hulgast valiti välja RKN-i liikmeteks. Poliitilist printsiipi tugevdas valitsuse sotsiaalse baasi laiendamine, sest lisaks endistele vasaksotsialistidest Varese valitsuse liikmetele lülitati RKN-i koosseisu mitmed endised põrandaalused kommunistid.

Professionaalsuse printsiip ei olnud RKN-i liikmete valimisel 1940. aastal veel oluline. Ainult osa kommuniste paigutati juhtima valdkondi, mida nad tänu oma erialasele ettevalmistusele või varasemale haldusalaga kokkupuutumisele mõnevõrra tundma pidid. Nõukogude valitsemisorganite juhtimise ja nendes töötamise kogemust ei olnud ühelgi 1940. aasta valitsusliikmel. Hüpoteetiliselt võinuks see olla kohaliku tööstuse rahvakomissaril Johannes Saueril, kes töötas NSV Liidus 1930. aastatel põhiliselt propaganda liinis, aga paigutati 1937. aastal ootamatult majandusjuhiks. Enne Eestisse suunamist jõudis ta 1937.–1940. aastani töötada Rjazani likööri- ja viinavabriku ja 1940. aastal Leningradi Smolenski rajooni tööstuskombinaadi direktorina. Majandusalast ettevalmistust Johannes Saueril ei olnud. Tema haridustee lõppes Leningradis LVKÜ lõpetamisega.⁸⁴¹ Kvalifikatsiooni poolest sobisid tunduvalt paremini oma ametisse tervishoiu rahvakomissar Viktor Hion, kes oli lõpetanud Tartu Ülikooli arstiteaduskonna ja pidas Eesti Vabariigi ajal Tartus kümme aastat erapraksist, ning kohtu rahvakomissar Aleksander Jõeäär, kes tegutses Eesti Vabariigi ajal advokaadina, kuigi ei olnud diplomeeritud jurist.⁸⁴² Kõige pikema staažiga riigitöötaja oli juristi haridusega sotsiaalkindlustuse rahvakomissar Lembit Lüüs, kes töötas 1935.–1940. aastani ametnikuna, sealhulgas töökaitse inspektorina.⁸⁴³

Poliitiline printsiip oli uute valitsusliikmete määramisel valdav ka 1941. aastal. Ühelgi uuel valitsusliikmel ei olnud varasemat töökogemust partei- ega riigiaparaadis. 1941. aastal RKN-i lisandunute seas oli märkimisväärne juhtimiskogemus NSV Liidu taustaga Arnold Kressil, kes oli hariduselt laevaehitusinsener ja töötas 1935.–1940. aastani Nikolajevis laevaehitusinstituudi direktorina. Ta oli 1940. aasta sügisel lühikest aega EK(b)P KK tööstuse osakonna juhataja ja viidi parteiaparaadist üle RKN-i esimehe asetäitjaks, kus ta asus kureerima tööstust.⁸⁴⁴

1944. aastal paigutati ENSV valitsuse koosseisu kümme uut liiget. Uute töötajate kvalifikatsiooni ja juhtimiskogemuse põhjal võib nentida, et sel ajal kehtis valitsusliikmete valikul endiselt poliitiline printsiip. Kõrgema täitevõimuorgani koosseisu paigutati mõned suurema juhtimiskogemusega eesti rahvusest spetsialistid, kes olid liiduvabariigiga seotud juba 1941. aastal. Oma haldusala tundis kaheldamatult 1944. aastal metsatööstuse rahvakomissariks paigutatud Ivan Voolin. Ta lõpetas 1929. aastal Leningradi Metsatehnilise Aka-

⁸⁴¹ Johannes Saueri isikutoimik. – ERAF.1.6.3283, 13–4.

⁸⁴² *Estonia 1940–1945*, lk 1141–1142; Viktor Hioni isikutoimik. – ERA.R-1.2k.107, 12.

⁸⁴³ Lembit Lüüsi isikutoimik. – ERAF.1.6.12028, 13–5.

⁸⁴⁴ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 495–497.

deemia ja töötas 1926. aastast metsamajanduse valdkonnas. Eestis usaldati talle 1940. aastal senisest vastutusrikkam tööloik ENSV RKN j.a. Metsamajanduse ja Metsatööstuse Peavalitsuse juhatajana. Nagu suurem osa liiduvabariigi juhtivaid funktsionääre evakueerus ta 1941. aasta suvel Eestist NSV Liitu ja suunati Vene NFSV metsandussüsteemi. Formaalselt jäi I. Voolin peavalitsuse juhatajaks 1944. aastani, kui peavalitsus muudeti rahvakomissariaadiks.⁸⁴⁵

Ivan Voolinist edukamat karjääri oli 1940. aastate alguseni teinud 1944. aastal kohaliku tööstuse rahvakomissariiks määratud Rudolf Stokberg. R. Stokberg avastati liiduvabariigi jaoks 1941. aastal ja kutsuti Kisseljovskist, kus oli masinaehitustehase direktor, Tallinna tehase Punane Krull direktori asetäitjaks ning edutati veel samal aastal selle direktoriks. Stokbergil puudus erialane kvalifikatsioon, kuid seda kompenseeris pikaajaline juhtimiskogemus Nõukogude riigiparaadis. Nimelt töötas ta 1930. aastatel juhtival tööl Ukraina NSV kergetööstuse ja kohaliku tööstuse rahvakomissariaatides.⁸⁴⁶

1940. aasta keskepaigast hakkas poliitiline printsip valitsusliikmete paigutamisel järk-järgult taanduma professionaalsuse printsipi ees, millele aitas kaasa liiduvabariigi juhtiva kaadri varasemast suurem ja mitmekülgsem juhtimiskogemus ja lisandunud juhtivtöötajate parem kvalifikatsioon. Kaadri professionaliseerumine sai võimalikuks tänu Eestisse saadetud juhtivtöötajatele ning samuti juba enne sõda liiduvabariigis tegutsenud kaadrile, kes edutati sõja-järgsel perioodil kõrgematele ametikohtadele. Nende seas oli ehedaid näiteid funktsionaalsest spetsialiseerumisest, kui lähtuda Joel C Moses'i määratlusest juhtiva kaadri kohta. Eestisse saabunute hulgas oli NSV Liidu mõistes hea hariduse ja erialaste juhtimiskogemustega "tehnilist intelligentsi". Tüüpiliseks tehnilise intelligentsi esindajaks oli näiteks Konstantin Boitsov, kes nimetati 1945. aasta alguses RKN-i esimehe asetäitjaks. Ta omandas kõrghariduse 1935. aastal Leningradis Metsatehnika Akadeemias ja suunati tööle tikuvabriku peamehaanikuks, kuid lahkus vabrikust 1937. aastal direktori ametikohalt. Samal aastal edutati kõigest 27-aastane tootmisjuht Vene NFSV metsamajanduse rahvakomissariaadi tikutööstuse peavalitsuse tootmistehnilise osakonna juhatajaks. Kolm aastat hiljem, 1940. aastal paigutati ta rahvakomissariaadi keskaparaati tehnilise osakonna peainseneriks ja vähem kui aasta pärast sõjalise osakonna juhatajaks. Sellel kohal jõudis K. Boitsov olla veel lühemat aega, sest mõne kuu pärast edutati ta Vene NFSV Tööstuskooperatiivide Peavalitsuse juhataja asetäitjaks. 1944. aasta lõpus toimus Boitsovi ametialases karjääris ootamatu pööre. Teadaolevalt parteitööga varem mitte kokku puutunud Boitsov määrati 1944. aasta novembris ÜK(b)P KK instruktoriks ja paigutati Tallinna värskest moodustatud ÜK(b)P KK Eesti Büroo kaastöötajaks. Sellel kohal töötas K. Boitsov väga lühikest aega. EK(b)P KK isikutoimiku järgi tegutses ta

⁸⁴⁵ Juhan Voolini isikutoimikud. – ERAF.1.6.4497, l 1–5; ERA.R-1.2.k.696, l 2.

⁸⁴⁶ Rudolf Stokbergi isikutoimik. – ERAF.1.6.4219, l 3–5.

juba 1944. aasta detsembrist ENSV RKN esimehe asetäitjana, kuigi EK(b)P KK Büroo langetas tema kohta otsuse 24. jaanuaril 1945.⁸⁴⁷

Mõnevõrra aeglasemalt edenes 1945. aastal põlevkivi- ja keemiatööstuse rahvakomissariks nimetatud Vassili Matvejevi ametikarjäär. Ta lõpetas 1934. aastal Moskvas Mehaanika ja Masinaehituse Instituudi ning töötas seitse aastat “tootval tööl” metallitehases Moskvas, alustades meister-tehnoloogina ja lõpetades peainseneri asetäitjana. Järsk muutus toimus V. Matvejevi elus 1941. aastal. Juhtimiskogemusega metallitööstuse tehnoloog määrati Vene NFSV Kohaliku Tööstuse Rahvakomissariaadi sõjalise osakonna grupi juhatajaks ja üsna pea osakonna juhatajaks. 1944. aastal lõpul värvati Matvejev, kellel puudus varasem parteitöö kogemus, ÜK(b)P KK aparaati ja suunati Tallinna ÜK(b)P KK Eesti Büroo kaastööliseks. Parteiaparaati jäi ta 1945. aasta sügiseni, mil ta kinnitati ENSV põlevkivi- ja keemiatööstuse rahvakomissariks.⁸⁴⁸

Konstantin Boitsov ja Vassili Matvejev on mõlemad head näited Stalini-aegse funktsionaalse spetsialiseerumise kohta, kuid selle nähtuse etaloniks võib pidada hoopis Ivan Oja. Erinevalt K. Boitsovist või V. Matjevjest ei olnud tal kõrgharidust. Ta oli lõpetanud Tbilisi Maaparandustehnikumi ning praktiseerinud 1930. aastatel omal erialal. Kui välja arvata aastad 1945–1947 ja 1949–1950, mil ta oli ametis EK(b)P KK kaadriosakonna instruktorina ja EK(b)P Järvamaa komitee I sekretärina, tegutses ta ametikohtadel, kus ta vastutas põllumajanduse eest. Ta oli 1947–1948 sovhooside ministri asetäitja, 1950 EK(b)P KK põllumajanduse osakonna juhataja asetäitja ja 1951–1953 põllumajandusminister.⁸⁴⁹

Erialase ettevalmistuse ja juhtiva töö kogemustega spetsialistide kõrval edutati sõjajärgsetel aastatel ENSV MN-i vähesel määral ka tagasihoidliku haridusega ja ilmselgelt valdkonna juhtimiseks küündimatuid kommuniste. Kuigi tööstuslike ministeeriumide etteotsa pandi tavaliselt kõrgharidusega ning erialase ettevalmistusega isikud, võib sõjajärgsest perioodist tuua ühe tähelepanuväärse erandi. 1947. aastal edutati algharidusega Heinrich Laura metsatööstusministriks, kuhu ta jäi 1950. aastate keskpaigani. Tema juhtimiskogemused olid mitmekesised, aga need pärinesid partei- ja ametiühingutöölt. Lähemaid kokkupuuteid metsatööstussektoriga tal teadaolevalt enne ministriks saamist ei olnud.⁸⁵⁰

1950. aastate alguses riigiaparaadis tehtud kaadripuhastused üldpilti juhtivtöötajate professionaliseerumise osas palju ei muutnud. Väiksema juhtimiskogemusega ministrite hulgast võib nimetada keskharidusega Voldemar Oja, kes edutati 1951. aastal haridusministriks. Mõned kuud varem oli ta saanud haridusministri asetäitjaks, millega tema juhtimiskogemused riigiaparaadis piirdusidki⁸⁵¹ (vt ka peatükk 3.4.). NSV Liidu taustaga Voldemar Oja järsku

⁸⁴⁷ Konstantin Boitsovi isikutoimik. – ERAF.1.6.5050, 1 1, 3–5.

⁸⁴⁸ Vassili Matvejevi isikutoimikud. – ERAF.16.7249, 1 3–5; ERA.R-1.2k.316, 1 4–6.

⁸⁴⁹ Ivan Oja isikutoimik. – ERAF.1.6.12215, 1 1, 3–5.

⁸⁵⁰ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 512–514.

⁸⁵¹ Voldemar Oja isikutoimik. – ERAF.1.6.7802, 1 3–5.

esiletõusu võib kirjutada ulatuslike puhastuste arvele riigiparaadis, mille tagajärjel kaotasid paljud kohalikud eestlased oma ametikoha ja usalduse ning nende asemele oli vaja värvata uusi inimesi.

Kogu uuritava perioodi ning veel kauem oli juhtivaid ametikohti, mis täideti teatavate kindlate parameetrite järgi. Mitmekümne aasta vältel juhtisid valitsuse planeerimisvaldkonda – Plaanikomisjoni ning hiljem Plaanikomiteed – eranditult kõrgharidusega kommunistid,⁸⁵² Tervishoiuministeeriumit meditsiinilise kõrgharidusega spetsialistid,⁸⁵³ Kohtuministeeriumit juriidilise ettevalmistusega töötajad⁸⁵⁴ ning ehituse valdkonda alates 1940. aastate keskpaigast kuni kuuekümnendate aastate lõpuni kõrgharidusega vene rahvusest funktsionäärid.⁸⁵⁵

Samas oli valitsemisalasid, mille juhtidel erialane kvalifikatsioon puudus. Eriti iseloomulik oli see osale nn mittetööstuslikele ministeeriumitele. Tõenäoliselt ei ole juhuslik kokkusattumus, et 1940. aastatel ja 1950. aastate algul määrati Sotsiaalkindlustuse Ministeeriumi etteotsa kommuniste, kes valitsemisala ei tundnud. Kui välja arvata Lembit Lüüs, kelle ametialast karjääri Eesti Vabariigi ajal eespool tutvustati, ei olnud ülejäänud sotsiaalkindlustuse ministrid selle haldusalaga varem kokku puutunud. 1944. aastal rahvakomisariiks kinnitatud Olga Lauristin tegutses Eesti Vabariigi okupeerimise järel propaganda liinis, aga tema järglane Eduard Plaan töötas 1944.–1947. aastani, enne kui edutati sotsiaalkindlustuse ministriks, Ministrite Nõukogu Asjadevalitsuse kultuuri ja kirjastuse grupi juhatajana.⁸⁵⁶ 1950. aastatel sotsiaalkindlustuse ministrite muutus. Panus tehti kogenud parteifunktsionääridele. 1951. aastal nimetati ministriks EK(b)P Tallinna Linnakomitee I sekretäri ametist vabastatud August Kründel, kes oli liiduvabariigis 1945. aastast juhtival parteitööl, aga oli hariduselt hoopis autotööstuse insener.⁸⁵⁷ Kõrgelennulisema karjääriga parteitöötaja oli A. Kründeli järglane Dmitri Kuzmin, kes töötas 1952. aastani EKP KK sekretärina, kuid tema parteitöötaja karjäär oli alanud juba 1940. aasta septembris.⁸⁵⁸

Teine valitsemisala, mille juhtide seas oli mitu erialase kvalifikatsioonita ning isegi puuduliku formaalse haridusega kommunisti, oli kultuur. Mõnikord

⁸⁵² Kõik ENSV Plaanikomisjoni ja hilisema nimetusega Plaanikomitee juhid olid kõrgharidusega isikud alates Oskar Seprest 1940. aastal ja lõpetades Edgar Savisaarega 1989. aastal.

⁸⁵³ Alates tervishoiuministriks Viktor Hionist kuni Laur Karuni, kes oli minister aastatel 1988–1990.

⁸⁵⁴ Alates Aleksander Jõeärest kuni 1985. aastal justiitsministriks kinnitatud Advig Kiriseni.

⁸⁵⁵ Haldusala juhtideks olid Georgi Suhharev 1946–1948, Moisei Asnin 1948–1950, Leonid Poljakov 1951–1952, Vsevolod Generalov 1953–1959 ja pärast ministeeriumi taastamist Viktor Samoilenko 1963–1968. Üksnes ehituse ja ehitusmaterjalide tööstuse rahvakomissari kohusetäitja aastatel 1944–1946 Peeter Raudsepp oli eesti rahvusest.

⁸⁵⁶ Olga Lauristini isikutoimik. – ERA.R.1.2k.260, lk 1, 4–6; Eduard Plaani isikutoimik. – ERAF.1.6.8084, l 3–5.

⁸⁵⁷ *Eestimaa Kommunistliku Partei kohalikud organisatsioonid*, lk 263–254.

⁸⁵⁸ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 310–311.

esinesid need puudused korraga, nagu Georg Abelsi juures, kes kinnitati 1945. aastal Kultuurhariduslike Asutuste Komitee esimeheks (vt lähemalt peatükk 3.4.). Kuna NSV Liidus olid kultuur ja kommunistlik propaganda omavahel läbi põimunud, oli hinnatud kultuurijuhiks propaganda- ja ideoloogia-töötaja. Pika parteistaažiga Georg Abels nendele kriteeriumitele ei vastanud. Tal puudus propagandaalne ettevalmistus ning arvatavasti teadis ta tunduvalt rohkem põllukultuuridest kui vaimukultuurist, aga tõenäoliselt oli ta tuttav Nõukogude kultuuripoliitika toimetehhanismide ja eesmärkidega. Tema saatuseks oli 1940. ja 1950. aastatel pendeldada põllumajanduse ja kultuuri vahel, mistõttu ei saanud ta ennast kummaski valdkonnas realiseerida, kui tal “partei-sõdurina” selliseid ambitsioone üldse oli. Ta oli 1940.–1945. aastani põllutöö rahvakomissar, 1945–1949 Kultuurhariduslike Asutuste Komitee juhataja, 1949–1953 Ministrite Nõukogu Maaparanduse Peavalitsuse juhatajaks ja 1953–1957 Kultuuriministeeriumi Loengute Keskbüroo direktor.⁸⁵⁹

Ülejäänud Stalini perioodi liiduvabariigi kultuurijuhid võisid olla kehva haridusega, aga nad olid erialaste teadmiste ja töökogemuse poolest Georg Abelsist tunduvalt üle. 1948.–1949. aastani Kunstide Valitsust juhtinud Kaarel Ird oli tunnustatud lavastaja ja teatrijuht, kuigi algharidusega. 1951. aastal kinematograafia ministriks edutatud Vladimir Riis ei olnud lõpetanud ühtegi kooli, mis ei takistanud tal paar aastakümnet tegutsemast juhtival tööl kino valdkonnas⁸⁶⁰ (vt lähemalt peatükk 3.4.).

Kokkuvõttes võib nentida, et Ministrite Nõukogu liikmete selekteerimisel puudusid kindlad ja ühesed kriteeriumid. Erinevad lähenemised ja praktikad näisid olevat taotluslikud. Sellega saavutati, et ENSV valitsuse isikkoosseis oli mitme parameetri nagu haridustase, erialane professionaalsus, juhtimiskogemus jms järgi eriilmeline.

4.2. Valitsusliikmete varasem tegevus

Suuremale osale käesolevas töös käsitletavale kaadriale jäi ametialase karjääri tipuks valitsemisorgani juhtimine, tänu millele nad kuulusid ENSV valitsuse koosseisu. Probleem oli selles, et liiduvabariigis ei jätkunud piisavalt ametikohti, mis asusid formaalselt kõrgemal ministriametist, kõnelemata MN-i esimehe asetäitja positsioonist. Nomenklatuurse hierarhia sisemise kihistumise tõttu oli mõnevõrra teistsugune pilt parteitöölt täitevvõimusteemi suunatud funktsionääridega. Nimelt loeti EKP KK sekretäri positsiooni kõrgemaks kui MN-i esimehe asetäitja ametikohta, kuigi mõlemad ametikohad kuulusid NLKP KK nomenklatuuri. Partei ja riigi suhete spetsiifikast tulenevalt andis keskkomitee sekretär MN-i esimehe asetäitjale korraldusi, mitte vastupidi. Lisaks sellele kuulus keskkomitee sekretär tingimata liiduvabariigi kõrgeima võimu-

⁸⁵⁹ Georg Abelsi isikutoimik. – ERAF.1.6.25, 13–5.

⁸⁶⁰ Kaarel Irdi isikutoimik. – ERAF.1.6.5896, 1 1; Vladimir Riisi isikutoimik. – ERAF.1.6.4638, 1 1, 3–5. Vt ka: Lisa 3 Elulood.

organi EKP KK Büroo koosseisu, aga Ministrite Nõukogu esimehe asetäitjatest õnnestus ainult üksikutel saada kinnitatud büroo liikmeks. 1941.–1953. aastani nimetati neli EKP tippfunktsionääri ENSV valitsuse koosseisu. Neist kolm, Neeme Ruus, Nikolai Puusepp ja Aleksei Müürisepp, said keskkomitee sekretäriametist lahtilaskmise järel valitsusjuhi asetäitjateks, kuid EKP KK aparaadi reorganiseerimise tõttu 1952. aasta sügisel koondatud Dmitri Kuzminile anti mõnevõrra madalam ametikoht sotsiaalkindlustuse ministri ametikoha näol. Ametikohtade gradatsioonist tulenevalt sattusid madalamale ametikohale ka mõned EKP kohalike parteikomiteede juhid. Kui maakonna- või rajoonikomiteede esimeste sekretäride suunamist valitsuse liikmeks käsitati edutamisena, siis linna- või oblastikomitee esimese sekretäri ümberpaigutamist seevastu mitte. Nomenklatuurse kaadri isiku- ja arvestusdokumentidest nähtub, et ametialast tõusu ei järgnenud EK(b)P Tallinna Linnakomitee I sekretäri August Kründeli kinnitamisega sotsiaalkindlustuse ministriks 1951. aastal ega 1953. aastal oblastite likvideerimise tõttu koondatud EKP Tallinna oblastikomitee I sekretäri Ernst Ristmägi paigutamisega kerge- ja toiduainetööstuse ministeeriumi etteotsa.⁸⁶¹

Madalamatel positsioonidel töötanud parteifunktsionäärid tõusid tänu valitsuse liikmeks saamisega ametiredelil. Suurem jagu neist oli keskkomitee aparaadis või kohalikes komiteedes töötanud juhtival ametikohal ning kuulusid NLKP KK nomenklatuuri. Kõrgeimas ametikohtade nimekirjas pidid enne ENSV valitsusliikmeks nimetamist olema kindlasti ÜK(b)P KK Eesti Büroo instruktorid Konstantin Boitsov ja Vassili Matvejev, ehkki nad ei olnud formaalselt juhtival tööl (vt ka peatükk 4.1.). Ainsana sai vaadeldaval perioodil kohaliku parteiaparaadi reakoosseisust ENSV MN liikmeks Ülo Taigro, kes töötas enne Kunstide Valitsuse juhatajaks saamist 1949. aastal EK(b)P KK I sekretäri Nikolai Karotamme abina. Seepärast võib oletada, et Ü. Taigro ametikõrgenduse taga seisis ENSV parteijuht.⁸⁶²

Eelmises peatükis käsitleti mõningate valitsusliikmete varasemat tegevust, selgitades poliitilise printsiibi ja professionaalsuse printsiibi rakendamist ja vahekorda kaadri valikul. Kui vaadata parteiaparaadist valitsuse koosseisu ümberpaigutatute pikemaajalist tegevust, selgub, et arvestatava parteitöötaja staažiga funktsionääre oli nende hulgas vähe. Kui üldse kedagi parteitöö kogemuse põhjal personaalselt nimetada, peaks selleks olema Dmitri Kuzmin, kes töötas aastatel 1940–1952 EK(b)P KK aparaadis organiseerimise-instrueerimise osakonna instruktorina, kaubandusosakonna juhatajana, kaadriosakonna juhataja asetäitjana ja keskkomitee sekretärina.⁸⁶³

Dmitri Kuzmin oli kohaliku päritoluga kaadri hulgas valitsusliikmeks saades kogenuim parteitöötaja. Sarnaselt kohaliku kaadriga ei olnud NSV Liidu

⁸⁶¹ August Kründeli isikutoimik. – ERAF.1.6.1366, 1 1–2p; Ernst Ristmäe isikutoimik. – ERAF.1.6.3065, 1 1–2p.

⁸⁶² Ülo Taigro isikutoimik. – ERAF.1.6.9188, 1 1, 2.

⁸⁶³ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 310–311.

eestlastest valitsusliikmete seas pika staažiga parteifunktsionääre. Veelgi rohkem oli NSV Liidu eestlastest kaadrit, kes ei olnud enne ENSV-sse suunamist parteiorganites töötanud. Osa NSV Liidu eestlasi, nagu Ernst Ristmägi ja Heinrich Laura, oli enne valitsusliikmeks saamist olnud parteitööl lühikest aega, aga madalatel ametikohtadel. Enamikule NSV Liidu eestlastele avanes alles ENSV-sse saabumise järel võimalus karjääriredelil ülespoole liikuda. Nende hulka kuulusid H. Laura ja E. Ristmäe kõrval Heinrich Ajo (MN esimehe asetäitja), August Kründel (sotsiaalkindlustuse minister) ja Johannes Undusk (Kultuurhariduslike Asutuste Komitee esimees), kes said MN-i liikmeteks 1950. aastate algul.

NSV Liidust Eestisse suunatud vene rahvusest parteibürokraatide hulgas oli kõige pikema parteitöötaja staažiga Aleksandr Sokolov. Esimest korda paigutati ta parteitööle 1926. aastal, kui talle tehti ülesandeks juhtida Saraatovi raudteejaama parteiorganisatsiooni. Parteitööle jäi ta sel korral 1943. aastani, kuni ta suunati Moskvasse parteikooli. Ligemale 20 aasta jooksul töötas ta parteitööl Saraatovi ja Nižni Novgorodi (Gorki) oblastis. Ta oli Stalini perioodi tüüpiline kohaliku tähtsusega parteifunktsionäär, keda paigutati pidevalt ümber, mistõttu tuli tal keskmiselt kord paari aasta tagant kolida ühest linnast või rajoonist teise. Eesti NSV-sse suunamine ning EK(b)P KK põllumajanduse osakonna juhatajaks kinnitamise järel 1945. aastal sai kogenud parteiametnik Sokolov viimaks jääda ühele kohale kauemaks, töustes märgatavalt ka karjääriredelil. Edutamisenäa käsitati samuti tema nimetamist ENSV MN esimehe asetäitjaks 1950. aastal.⁸⁶⁴

Tabelist 12 on näha, millises sektoris ja valdkonnas töötasid valitsusliikmed varem. Selgub, et kõige rohkem MN-i liikmeid tuli riigihaldusest. Sageli saadi valitsemisorgani etteotsa ja valitsuse koosseisu rahvakomissari/ministri asetäitja või peavalitsuse juhataja ametikohalt, ehkki viimasel juhul ei saa alati rääkida ametikoha vahetusest, sest ametiredelil võidi tõusta peavalitsuse reorganiseerimisega ministeeriumiks. Samas tuleb toonitada, et enamikule ministri asetäitjatele ja peavalitsuse juhatajatele, nagu ka teistele riigistruktuurides töötavatele tähendas valitsusliikmeks saamine nomenklatuurses hierarhias astme võrra kerkimist. Kui varem tegutseti ametikohal, mis kuulus EKP KK ametikohtade nimekirja, siis valitsusliikmetena kuulusid nad lisaks EKP KK nimekirjale ka NLKP KK ametikohtade nimekirja. Oletatavasti olid nomenklatuurses hierarhias kohalike valitsusbürokraatidega samal pulgal teistest liiduvabariikidest suunatud kaader, nagu Moldaavia NSV ehituse ja ehitusmaterjalide tööstuse ministri asetäitja Leonid Poljakov, kes paigutati 1950. aastal Eesti NSV ehitusministriks, või Ivan Ussenko, kes enne ENSV kohtuministriks edutamist töötas aastatel 1943–1950 Usbeki NSV kohtuministri asetäitjana.⁸⁶⁵ Relevantse võrdlusmaterjali puudumise tõttu on keeruline hinnata, millisesse parteikomitee

⁸⁶⁴ Aleksandr Sokolovi isikutoimik. – ERAF.1.6.13632, l 1, 2–4.

⁸⁶⁵ Leonid Poljakovi isikutoimik. – ERAF.1.6.8126, l 3–5; Ivan Ussenko isikutoimik. – ERAF.1.6.9539, l 3–5.

ametikohtade nimekirja kuulus 1951. aastal ENSV plaanikomisjoni esimeheks edutatud Vene NFSV plaanikomisjoni esimehe asetäitja Aleksandr Hromov. Kuna Vene NFSV-l puudus oma parteiorganisatsioon, võis Hromov olla kas Moskva oblasti- või linnakomitee nimekirjas, ent Vene NFSV mastaape arvestades võis ta kuuluda samahästi NLKP KK nomenklatuuri.

Tabel 12. Valitsusliikmeks kinnitatute varasem ametikoht⁸⁶⁶

Aasta	Parteiaparaat	Riigihaldus	Haridus, kultuur, ideoloogia	Tööstus	Armee
1941	1	3	2	–	–
1944	2	3	3	–	–
1945	2	2	–	–	1
1946	3	2	–	1	2
1947	1	4 ⁸⁶⁷	–	–	–
1948	–	2	1	–	–
1949	3	5	–	–	–
1950 ⁸⁶⁸	5	8 ⁸⁶⁹	–	1	–
1951	2	4	1	1	1
1952	2	4	–	–	–
1953	2	9 ⁸⁷⁰	1	–	–

Madalamatelt ametikohtadelt kerkisid ENSV valitsuse liikmeteks Peeter Raudsepp ja Mihhail Krassman. Ehituse ja ehitusmaterjalide rahvakomissari kohusetäitjaks kinnitatud Peeter Raudsepp tegutses 1944. aastani NSVL RKN juures asuva Sõjatööstuse Ehituspeavalitsuses,⁸⁷¹ töustes mõned kuud enne peavalit-

⁸⁶⁶ Tabel on koostatud valitsusliikmete Riigiarhiivis säilitatavate isikutoimikute ERAF, fond 1, nimistu 6 ja ERA, fond R-1, nimistu 2k põhjal. Vt ka: Lisa 3 Elulood.

⁸⁶⁷ Sealhulgas Kultuurhariduslike Asutiste Komitee esimees Georg Abels ja Kunstide Valitsuse juhataja Johannes Semper, kelle ametikohad viidi 1947. aastal ENSV MN koosseisu.

⁸⁶⁸ 1950. aasta juures ei ole arvestatud Max Laossonit, kes enne Kunstide Valitsuse esimeheks kinnitamist oli ametlikel andmetel töötanud.

⁸⁶⁹ Aleksander Neimani andmed kajastuvad 1950. aasta juures ühel korral, ehkki ta kinnitati 1950. aastal ministriks kahel korral. Enne kohaliku tööstuse ministriks määramist 1950. aasta jaanuaris oli ta kohaliku tööstuse ministri asetäitja ja enne ehitusmaterjalide tööstuse ministriks kinnitamist 1950. aasta novembris kohaliku tööstuse ja põlevkivitööstuse ministri esimene asetäitja.

⁸⁷⁰ Riigihalduse töötajate hulgas kajastub üks kord Valter Klausoni nimi, kes määrati 1953. aastal ministriks kahel korral.

⁸⁷¹ vene keeles: *Главное управление военно-промышленного строительства при СНК СССР*.

susest lahkumist selle teadustehnilise osakonna juhatajaks.⁸⁷² Lühikest aega 1953. aastal siseministri ametit pidanud Mihhail Krassman oli enne ministriks kinnitamist ENSV Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi Miilitsavalitsuse ülema asetäitjaks. Nimetatud ametikoht kuulus nii 1953. aastal kui ka varasemal ajal EKP KK nomenklatuuri.⁸⁷³

Suurem osa riigihaldusest valitsuse koosseisu nimetatud funktsionääre töötas liiduvabariigi keskorganites. Eranditeks olid Aleksander Mäe ja Ilmar Jürisson, kes olid enne valitsusliikmeteks kinnitamist 1946. aastani vastavalt Harjumaa ning Pärnumaa täitevkomitee esimeesteks.

Eespool oli juttu, et parteiparaadist tulnud MN-i liikmed ei olnud üldjuhul staažikad parteifunktsionäärid. See-eest riigiparaadist valitsuse koosseisu kerkinud funktsionäärid olid oma valdkonnas võrdlemisi kogenud juhid. Partei-töö kogemuse põhjal võib riigiparaadist valitsuse koosseisu nimetatud kommunistid jagada kaheks. Valdavalt oli tegemist lühiajaliselt parteitööl tegutsenud kommunistidega, kes olid töötanud madalamatel ametikohtadel kohalikes komiteedes (rajoon, linnarajoon). Harvaks erandiks oli suure parteitöö kogemusega Aleksander Mäe. Ta võeti parteisse 1920. aastal ning ta tegutses 1922.–1935. aastani, vaheajaga 1927.–1930. aastani erinevatel ametikohtadel kohalikes parteikomiteedes, sealhulgas maakonna- ja rajoonikomitee sekretärina.⁸⁷⁴

NSV Liidu päritolu ja taustaga kommunistide hulgas oli mitu funktsionääri, kes olid pikka aega tegutsenud riigistruktuurides ühes ja samas süsteemis. Nimetama peab liiduvabariigi riigiparaadi puhastuste lainearjal 1950. aastal kohtuministriks nimetatud Ivan Ussenkot. Ta hakkas 1926. aastal, kui oli 18 aasta vanune, praktiseerima Nõukogude justiitsasutuses. I. Ussenko esimene töökoht oli ühes maakonna uurimisasutuses asjaajaja.⁸⁷⁵ Talle sekundeeris staaži poolest ühes organisatsioonis töötamisel tšekist Valentin Moskalenko, kes alustas julgeolekuorganeis karjääri 1928. aastal 20 aasta vanusena.⁸⁷⁶

Märgatavalt vähem leiab ühiseid jooni valitsusliikmete vahel, kes on tabelis 12 paigutatud haridus-, kultuuri- ja ideoloogiasektori alla. 1944. aastal rahvakomissarideks nimetatud Jüri Nuut ja Hans Kruus ning 1951. aastal ENSV MN esimehe asetäitjaks nimetatud Richard Mahl olid varem ametis ENSV kõrgkoolide juhtidena. 1941. aastal RKN-i koosseisu nimetatud Algu Raadik ja Eduard Päll tulid valitsusse kommunistliku partei väljaande Kommunist toimetusest. Ülejäänud kaks kommunisti, kelle varasemat ametikohta saab seostada kultuuriga, olid Olga Lauristin ja Kaarel Ird, kellest esimene oli sõja ajal Vene NSFV-s Väliskirjanduse Kirjastuse Eesti osakonna peatoimetaja ja teine 1940. aastatel Vanemuise teatri direktor ja peanäitejuht.

⁸⁷² Peeter Raudsepa isikutoimik. – ERAF.1.6.8431, 13–5.

⁸⁷³ Hämäläinen, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee nomenklatuur*, lk 286

⁸⁷⁴ Aleksander Mäe isikutoimik. – ERAF.1.6.2232, 13–5.

⁸⁷⁵ Ivan Ussenko karjääri justiitsasutustes katkestas lühikeseks ajaks armeeteenistus 1931.–1933. aastani. Vt: Ivan Ussenko isikutoimik. – ERAF.1.6.9539, 13–5.

⁸⁷⁶ Vt lähemalt: Lisa 3. Elulood.

Tööstusettevõtete juhtidest edutati ministriks sõjajärgsel perioodil kolm kommunisti. Nad olid kõik vene rahvusest ja värvatud liiduvabariiki üleliiduliste huvide esindamiseks. 1946. aastal ehituse- ja ehitusmaterjalidetööstuse ministriks edutatud Georgi Suhharev töötas 1930. aastate keskpaigast NSVL Lennukitööstuse Rahvakomissariaadi süsteemis ehituse ja montaaži trustides. Eestisse suunati ta esimest korda 1940. aastal ja pandi Tallinnas asunud ehitus-montaažitrusti nr 16 ülemaks. 1943.–1946. aastani oli ta trusti nr 41 ülemaks, mille asukohaks sai 1944. aastast Tallinn.⁸⁷⁷ 1950. aastal kohaliku, põlevkivi- ja keemiatööstuse ministriks nimetatud Nikolai Krõlov kuulus sõjajärgsel ajal Eestisse lähetatud tööstusjuhtide hulka. NSV Liidus tehase juhtimise kogemustega N. Krõlov määrati 1945. aasta sügisel üleliidulise alluvusega Tallinna Masinaehitustehase direktoriks.⁸⁷⁸ Kolmest sõjajärgse perioodi vene rahvusest tööstusjuhist – hilisemast ministrist – saabus ENSV-sse viimasena Vladimir Stolbov. Ta töötas 1940.–1947. aastani Voroneži ja Ivanovo oblastites ketrusvabrikute direktorina ning määrati 1947. aastal Kreenholmi direktoriks. Stolbovile tähendas 1951. aastal ENSV kergetööstuse ministriks saamine eduka tööstusjuhi karjääri lõppu.⁸⁷⁹

Nõukogude armee teenistusest vabanenud, aga samuti seal edasi teeninud valitsusliikmed võib paigutada kahte kategooriasse. Ühed olid poliittöötajad ja teised “tegevsõjaväelased”. ENSV valitsuse liikmeteks sai sõjajärgsetel aastatel kaks demobiliseeritud Punaarmee poliittöötajat Algu Raadik ja Arnold Raud, kes olid parteitööl rahvusväeosades Saksamaa – NSV Liidu sõja ajal. Teise kategooriasse kuulusid 1945. aastal riigikaitse rahvakomissariks nimetatud Lembit Pärn ja 1951. aastal siseministri ametikohale paigutatud sõjakomissar Johan Lombak.

4.3. Valitsuse koosseisu uuenemine ja kaadrivahetus

Mitmed uurijad on rõhutanud, et Stalini võimuperioodil oli kaadri pidev ümberpaigutamine üheks keskusepoolseks kontrollimeetodiks kohaliku ametkonna üle.⁸⁸⁰ Eesti NSV-s oli intensiivne kaadrivahetus iseloomulik eriti partei-aparaadile. 1940. aastate keskpaigast kuni 1953. aastani vahetus EKP KK aparaadis aasta jooksul umbes kolmandik funktsionääridest, mis tähendas, et ühel ametikohal töötati keskmiselt kuni kolm aastat.⁸⁸¹ Võrreldes partei-aparaadiga oli ENSV valitsuse koosseis 1940. aastate keskpaigast kuni aastakümne lõpuni stabiilsem. 1948. aastani uuenes valitsuse koosseis enamalt jaolt uute valitsusliikmete lisandumise kaudu, sest vabastatud valitsusliikmeid oli

⁸⁷⁷ Georgi Suhharevi isikutoimik. – ERAF.1.6.9090, lk 3–5.

⁸⁷⁸ Nikolai Krõlovi isikutoimik. – ERAF.1.6.6550, lk 3–5.

⁸⁷⁹ Vladimir Stolbovi isikutoimik. – ERAF.1.6.9043, lk 3–5.

⁸⁸⁰ Vt: Хлевнюк, *Система центр-регионы*, lk 253–268; Tannberg, *Moskva institutsionaalsed ja nomenklatuursed kontrollimehhanismid*, lk 225–269.

⁸⁸¹ Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat*, lk 139–140.

võrreldes uute valitsusliikmetega vähem (vt Tabel 13). Kaadri uuenemise ulatuse poolest oli erakordne 1950. aasta, kui valitsuse koosseisust langes välja 15 liiget ja lisandus 16 uut inimest. 1950. aastaga võrreldav vabastatute arv oli 1953. aastal. Nii 1950. aastal kui ka 1953. aastal uuenes valitsuse koosseis umbes poole ulatuses. Siiski oli nende kahe aasta vahel üks oluline erinevus. 1950. aastal oli enamik vabastamisjuhtumitest poliitiliselt motiveeritud (vt lähemalt peatükk 4.5.), kuid 1953. aastal langes suurem osa vahetusi organisatsiooniliste ümberkorralduste arvele. Kaadrivahetuse iseloomu kohta annab hea pildi ametikohtade statistika. 1953. aasta lõpuks oli MN-i koosseisus viis ametikohta ja neli valitsusliiget vähem kui kalendriaasta alguses.

Teatava jälje kaadriliikumisele jättis valitsusliikmete ümberpaigutamine ühelt ametikohalt teisele, mille põhjuseks olid tavaliselt valitsemisorganite struktuurimuudatused. Juhul kui ministeerium reorganiseeriti, aga tema funktsioonid jäid põhiosas endiseks, kuigi mõningaid ülesandeid võis lisanduda või vähemaks jääda, jätkas endine minister suure tõenäosusega uue ministeeriumi juhina. Seevastu ministeeriumide ühendamisel olid nii võitjaid kui ka kaotajaid. Enamasti säilitas üks juhtidest ministriportfelli, saades liitministeeriumi juhiks, kuid teisest tehti tema asetäitja või paigutati mujale.

Põhimõtteliselt samasugust mustrit kasutati nendel harvadel kordadel, kui ühendamisele kuulus rohkem kui kaks ministeeriumit. Samamoodi säilitas endine minister oma töökoha ministeeriumide jagunemisel. Formaalselt vahetas 1941. aastal valitsusorganite reorganiseerimise tõttu rahvakomissari ametikohta Boris Kumm. 1940. aastal nimetati ta ENSV siseasjade rahvakomissariks, kuid 1941. aasta talvel jaotati SARK kaheks ning Boris Kummist sai riikliku julgeoleku rahvakomissar. Pärast Saksamaa – NSV Liidu sõja puhkemist korraldati julgeolekuorganite töö NSV Liidus järjekordselt ümber ning RJRK liideti uuesti SARK-ga. Seeläbi sai Boris Kummist 1941. aasta augustis uuesti siseasjade rahvakomissar, ehkki tõenäoliselt ta enam uuele ametikohale asuda ei jõudnud. Julgeolekuorganite teatmiku järgi töötas ta riikliku julgeoleku rahvakomissarina 18. novembrini 1941 ja võeti seejärel NSVL SARK-i käsutusse. Ent liiduvabariigi siseasjade rahvakomissaride/siseministrite loetelu järgi, milles aluseks on võetud seadusandlikud aktid kinnitamise ja vabastamise kohta, oli Boris Kumm 1944. aasta kevadeni siseasjade rahvakomissar, olgugi et 1943. aasta lõpul määrati ta ENSV RJRK operatiivgrupi ülemaks ja mõned kuud hiljem riikliku julgeoleku rahvakomissariks.⁸⁸²

1940.–1953. aastani valiti ainult ühel korral uue ministeeriumi juht ministrite hulgast, kelle ametikohta valitsusasutuste reorganiseerimine ei mõjutanud. Nimelt sai 1950. aasta kevadel kommunaalminister Leonti Georgist vast loodud kergetööstuse ministeeriumi juht.⁸⁸³

⁸⁸² Н. Петров, К. Скоркин. Кто руководил НКВД. 1934–1941. Москва: НИПЦ “Мемориал” 1999, lk 257–258; Ohmann, *Eesti NSV Siseministeeriumi institutsionaalne areng*, lk 24, 71, 72, 161.

⁸⁸³ Leonti Georgi isikutoimik. – ERAF.1.6..651, 1 1.

Tabel 13. Valitsusliikmete nimetamine ja vabastamine⁸⁸⁴

Aasta	Uusi valitsusliikmeid	Ametist vabastatud või väljalangenud	Ümberpaigutatuid valitsuse sees	Kohakaasluse alusel või teisele ametikohale kinnitatud	Vabastatud teiselt ametikohalt	Valitsusliikmete arv järgmise aasta 1. jaanuari seisuga
25.08.1940–31.12.1940	15	–	–	2	–	15
1.01.1941–28.08.1941	7	4	2	1	–	19 ⁸⁸⁵
1944	8 ⁸⁸⁶	1	3	–	1	23
1945	5	3	–	2	1	25
1946	8	5	–	–	1	28
1947	5	3	3	–	–	30
1948	3	5	1	1	1	28
1949	8	6	1	–	1	30
1950	15	15	2	1	–	30
1951	9	10	2	–	–	29
1952	6	5	–	–	–	30
1953	10	14	3	–	–	26

Kahel korral oli ministrite hulgas toimunud manööverduste üheks osapooleks Olga Lauristin. 2. veebruaril 1944 nimetati ta ENSV RKN Büroo otsusega sotsiaalkindlustuse rahvakomissari kohusetäitjaks. Olga Lauristini nimetamine liiduvabariigi valitsuse liikmeks oli vähemalt kahes mõttes sümbolse tähendusega. Esiteks oli ta sõjas hukkunud RKN-i esimehe Johannes Lauristini lesk ning teiseks esimene ja viimane naine Stalini perioodil, kes kuulus ENSV valitsusse. O. Lauristinile ei otsitud vakantset rahvakomissari ametikohta, vaid otsustati kinnitada sotsiaalkindlustuse rahvakomissariks, kellena töötas 1940. aastast Lembit Lüüs, kes paigutati ümber toiduainete- ja kalatööstuse rahvakomissariks. Juhul kui oleks olnud ükskõik, millise rahvakomissariaadi

⁸⁸⁴ Tabel on koostatud valitsusliikmete Riigiarhiivis säilitatavate isikutoimikute ERAF, fond 1, nimistu 6 ja ERA, fond R-1, nimistu 2k põhjal. Vt ka: Lisa 3. Elulood.

⁸⁸⁵ 28. augusti 1941 seisuga.

⁸⁸⁶ Uute valitsusliikmete hulka ei ole arvatud 1940.–1941. aastani ametisse paigutatud, kuid aastatel 1941–1944 oma ametikohal mitte tegutsenud rahvakomissare, kes naasid 1944. aastal oma varasemale ametikohale või kinnitati ENSV RKN koosseisus uuele ametikohale.

etteotsa O. Lauristin saab, oleks talle võidud pakkuda toiduainete- ja kalatööstuse juhtimist. Seda ümberpaigutust tasub vaadata ka Lembit Lüüsi seisukohast. L. Lüüs oli nende väheste rahvakomissaride hulgas, kes kogu evakuatsiooni perioodi RKN-i juures töötasid, mistõttu olukuks loogiline, kui ta jätkanuks samal ametikohal. Pealegi jäi suurem osa 1940. aastal ENSV RKN-i koosseisu kuulunud ja 1941. aastal evakueeritud valitsuse liikmeid endisele ametikohale, välja arvatud Arnold Veimer ja Hendrik Allik, keda edutati. Kõigele lisaks kuulus Toiduainete- ja Kalatööstuse Rahvakomissariaat nende valitsusasutuste hulka, mis enne võimuorganite Eestisse tagasipöördumist reaalselt ei tegutsenud, kuna väljaspool liiduvabariiki ei olnud vajadust rahvakomissariaadi käigushoidmiseks. Tuleb veel kord korrata, et Toiduainete- ja Kalatööstuse Rahvakomissariaadi tulevik oli 1944. aastal suhteliselt ähmane ning puudus garantii, et valitsusasutust rahvakomissariaadina taastada lubatakse (vt lähemalt peatükk 1.3.2.). Kui vaadata olukorda Olga Lauristini vaatekohast, siis ei olnud maskuliinses valitsuses ühele naisterahvale sobivamat ametikohta kui sotsiaalkindlustuse rahvakomissar. Sotsiaalkindlustuse Rahvakomissariaadi näol oli tegemist nõukogude asutusega, mille üheks tähtsaimaks sihtgrupiks olid paljulapselised emad ja üksikemad, kelle materiaalne toetamine kuulus rahvakomissariaadi kohustuste hulka ning oli propagandistlikel kaalutlustel tähtis riiklik ülesanne.

Eelnevat silmas pidades jääb mõistatuslikuks, miks paigutati Olga Lauristin 1947. aastal sotsiaalkindlustuse ministri kohalt kinematograafiaministriks. Sellele kohale oleks sobinud samamoodi tema järglane sotsiaalkindlustuse ministri kohal Eduard Plaan, kes töötas 1944.–1947. aastani ENSV MN Asjadevalitsuse kultuuri ja kirjastuse grupi juhatajana.⁸⁸⁷

Kolmandat ja viimast korda tehti hilisstalinismi aastatel valitsusliikme ümberpaigutus ühelt ministrikohalt teisele 1949. aastal, kui riigikontrolli minister Artur Vaha nimetati põllumajandusministriks. See ümberkorraldus oli loogilisem kui kaks varem kirjeldatud, sest A. Vaha oli diplomeeritud agroom, kes oli töötanud sovhoosi direktori, varumisvoliniku ning EK(b)P KK põllumajandusosakonna juhatajana.⁸⁸⁸

Omaette ümberpaigutuse alaliigina tuleks käsitada valitsusliikme edutamist. Selliseid juhtumeid oli 1940.–1953. aastani ainult kolm, mistõttu väärivad need mainimast. Kahel juhul oli tegemist MN-i esimeestega ja ühel juhul aseesimehega. Arnold Veimer nimetati 1940. aastal kergetööstuse rahvakomissariks, 1942. aastal paigutati ta RKN-i esimehe asetäitja kohusetäitjaks ning 1944. aastal RKN-i esimeheks. Enne Ministrite Nõukogu esimeheks saamist 1951. aastal töötas ligi poolteist aastat valitsusjuhi asetäitjana Aleksei Müürisepp. 1943. aastal nimetati RKN-i esimehe asetäitjaks Hendrik Allik, kes oli 1940. aastast ametis kaubanduse rahvakomissarina.

⁸⁸⁷ Eduard Plaani isikutoimik. – ERAF.1.6.8084, 11.

⁸⁸⁸ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 643–644.

Stalini perioodist ja samuti hilisemast ajast võib MN-i liikmete hulgast nimetada isikuid, kes kuulusid kõrgeima täitevvõimuorgani koosseisu vaheaegade rohkem kui üks kord. Arvestamata sõjaaegseid ajutisi ümberkorraldusi, oli ENSV valitsuses 1940.–1953. aastani seitse funktsionääri, kes kuulusid MN-i liikmeskonda vähemasti kahel korral. Algas Raadik oli valitsusliige 1941.–1942. aastani kommunaalmajanduse rahvakomissarina ja 1946.–1947. aastani kinematograafiaministrina, Georg Abels kuulus valitsusse 1940.–1945. aastani põllutöö rahvakomissarina ning 1947.–1950. aastani Kultuurhariduslike Asutuste Komitee esimehena. Aleksander Neiman oli 1950. aastal mõned kuud kohaliku tööstuse minister, ent ministeeriumi ühendamisel Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Ministeeriumiga teda ühendministeeriumi juhtima ei pandud, vaid määrati 1950. aasta sügisel moodustatud Ehitusmaterjalide Tööstuse Ministeeriumi juhiks. Lisaks eespool nimetatutele said 1953. aastal teistkordselt MN-i liikmeteks Aleksander Ansberg, Johan Lombak ja Adolf Lõhmus, aga Ernst Ristmägi sai 1953. aastal juba kolmandat korda minister (vt ka Lisa 2).

Ernst Ristmägi oli käsitletaval perioodil kõige rohkem kordi minister. Esimest korda oli ta valitsuses 1946.–1949. aastani, kui tema vastutada oli Kohaliku Tööstuse Ministeeriumi juhtimine. Sellelt kohalt edutati E. Ristmägi ENSV MN alaliseks esindajaks NSVL MN juures. Uus töökoht nõudis ümberkolimist Moskvasse, ent asukoha vahetusest hoolimata käsitleti Ristmäge sisulises mõttes endiselt ENSV valitsuse liikmena, kuigi vormiliselt ta liiduvabariigi valitsuse koosseisus ei olnud. Liiduvabariiki esindas Ernst Ristmägi Moskvast lühikest aega. 1950. aasta lõpus tehti otsus Ristmäe paigutamise kohta ENSV kergetööstuse ministriks. Sellelgi kohal Ristmägi kaua ei töötanud, sest ta suunati 1951. aasta suvel parteitööle, mida valitsusliikmete puhul tuli tol ajal harva ette. ENSV valitsuse koosseisu sai ta uuesti 1953. aastal. Struktuuri-muudatustest tingituna jõudis ta 1953. aastal juhtida kahte ministeeriumit. 1953. aasta kevadel paigutati ta kerge- ja toiduainetetööstuse ministriks ning sügisel laiatarbekaupade tööstuse ministriks.⁸⁸⁹ Vaieldamatult jättis Ristmägi neljal korral ministriks olemisega valitsuse kaadriliikumisele olulise jälje.

4.4. Ametisoleku pikkus ja valitsusliikme staaž

1940. aastatel ja 1950. aastate algul ENSV valitsusse kuulunud funktsionääride ühel ja samal ametikohal töötamise pikkus varieerus oluliselt, ulatudes mõnest nädalast kuni kümne aastani.

Eelmises peatükis esitatud kaadrivahetuse statistikast nähtus, et ENSV valitsuse koosseisus tehti kõige rohkem muudatusi 1950. ja 1953. aastal (vt Tabel 13). Mõlemad aastad on representatiivsed mitme näitaja osas. Nendel aastatel vabastati mitu valitsusliiget, kelle valitsusliikme staaž ja ühes ametis

⁸⁸⁹ Samas, lk 341–342; Ernst Ristmäe isikutoimik – ERA.R-1.2k.475, l 2.

tegutsemise aeg olid käsitletava perioodi ühed pikimad, aga samuti mitu funktsionääri, kes olid ametis väga lühikest aega ning nimetati ja vabastati ametist samal kalendriaastal (vt Tabel 14 ja 15). Viimase näitaja poolest paistab silma veel 1941. aasta, kui valitsuse koosseisust langesid välja mõned sõja ajal Eestisse jäänud RKN-i liikmed.⁸⁹⁰

Tabel 14. Kõige lühemat aega ühel ametikohal tegutsenud valitsusliikmed 1940.–1953. aastani⁸⁹¹

Nimi	Ametikoht	Ametisse asumise aeg ⁸⁹²	Ametist lahkumise aeg ⁸⁹³
Valentin Moskalenko	siseminister	27.04.1953	29.05.1953
Friedrich Kiiser	kohaliku tööstuse rahvakomissar	24.07.1941	28.08.1941
Johannes Sauer	toiduainetetööstuse rahvakomissar	24.07.1941	28.08.1941
Neeme Ruus	RKN esimehe asetäitja	23.06.1941	28.08.1941
Aleksander Neiman	kohaliku tööstuse minister	6.01.1950	30.03.1950 ⁸⁹⁴
Valter Klauson	teede- ja transpordimajanduse minister	24.07.1953	31.10.1953
Mihhail Krassman	siseminister	29.05.1953	5.09.1953
Andrei Murro	siseasjade rahvakomissar	26.03.1941	6.08.1941
Leonti Georg	kergetööstuse minister	9.05.1950	22.10.1950
Arnold Kress	põlevkivi- ja keemiatööstuse rahvakomissar (kohakaaslus)	10.03.1945	15.09.1945

Võttes arvestuse aluseks ENSV ÜNP seadlused, oli tõenäoliselt kõige lühemat aega ühel ametikohal Valentin Moskalenko, kes jõudis 1953. aastal ametlikult olla siseminister natuke kauem kui üks kuu.⁸⁹⁵ Seevastu NLKP KK otsust aluseks võttes V. Moskalenko ametiaeg siseministrina pikeneks, kestes 19. märtsist

⁸⁹⁰ Friedrich Kiiser, Neeme Ruus ja Johannes Sauer.

⁸⁹¹ Tabel on koostatud valitsusliikmete Riigiarhiivis säilitatavate isikutoimikute ERAF, fond 1, nimistu 6 ja ERA, fond R-1, nimistu 2k põhjal.

⁸⁹² Aluseks on võetud ÜNP seadlus või ÜN otsus.

⁸⁹³ Aluseks on võetud ÜNP seadlus või ÜN otsus. Seadusandliku akti puudumisel on silmas peetud faktilist ametist taandumist.

⁸⁹⁴ Kohaliku Tööstuse Ministeerium likvideeriti 30. märtsil 1950. Aleksander Neiman vabastati ÜNP seadluse alusel ministri kohalt 10. mail 1950, aga EK(b)P KK Büroo vabastas ta ministri kohalt formaalselt alles 25. mail 1950. Vt: Aleksander Neimani isikutoimikud. – ERA.R-1.2k.842, l 2; ERAF.1.6.12400, l 1.

⁸⁹⁵ Valitud ja valitsenud, lk 324.

23. maini 1953.⁸⁹⁶ Reaalselt tuleks Moskalenko siseministri volituste alguseks lugeda hoopis 16. märtsi 1953, mil ta pidi võtma NSVL siseministri käskkirja alusel eelmiselt ministrilt Johan Lombakult üle ministeeriumi asjaajamise.⁸⁹⁷ Moskalenko kuulus nende kümnete mitte-eestlastest juhtivtöötajate hulka, kes Lavrenti Beria “uue rahvuspoliitika” ajal liiduvabariigist Moskvasse ära kutsuti.⁸⁹⁸

Tabel 15. Kõige kauem ühel ametikohal tegutsenud valitsusliikmed 1940.–1953. aastani⁸⁹⁹

Nimi	Ametikoht	Ametisse asumise aeg ⁹⁰⁰	Ametist lahkumise aeg ⁹⁰¹
Viktor Hion	tervishoiuminister	25.08.1940	26.06.1950
Aleksander Jõeäär	kohtuminister	25.08.1940	6.02.1950
Paul Keerdo	rahandusminister	25.08.1940	6.01.1950
Arnold Kress	MN esimehe asetäitja	25.01.1941	6.10.1949
Oskar Sepre	Plaanikomisjoni esimees, MN esimehe asetäitja	25.08.1940	15.07.1948
Hendrik Allik	MN esimehe asetäitja	30.12.1943	27.12.1950
Aleksander Resev	siseminister	20.05.1944	27.02.1951
Augustin Hansen	kaubandusminister	30.12.1943	5.07.1950
Arnold Veimer	MN esimees	28.09.1944	29.03.1951
Ivan Voolin	metsamajanduse minister	12.06.1947	6.05.1953

Sõja tõttu jäi ametisoleku aeg 1941. aastal võrdlemisi lühikeseks nendel ENSV RKN liikmetel, keda Saksa okupatsiooni eest Venemaale ei evakueeritud. Kogu Stalini perioodi oli kõige lühema valitsusliikme staažiga Friedrich Kiiser, kes nimetati sõjakeerises 27. juulil 1941 ENSV ÜNP seadluse alusel kohaliku tööstuse rahvakomissariiks.⁹⁰² Tema ametisoleku lõppdaatumiks *de facto* oli

⁸⁹⁶ Valentin Moskalenko isikutoimik. – ERAF.1.6.7438, l 20, 25.

⁸⁹⁷ Ohmann, *Eesti NSV Siseministeeriumi institutsionaalne areng*, lk 42, 75.

⁸⁹⁸ 1953. aasta aprillist juulini vabastati ENSV partei- kui valitsusorganitest üksjagu liiduvabariiki juhtivale kohale suunatud slaavi rahvusest (peamiselt venelased ja ukrainlased) funktsionäre.

⁸⁹⁹ Tabel on koostatud valitsusliikmete Riigiarhiivis säilitatavate isikutoimikute ERAF, fond 1, nimistu 6 ja ERA, fond R-1, nimistu 2k põhjal.

⁹⁰⁰ Aluseks on võetud ÜNP seadlus või ÜN otsus.

⁹⁰¹ Aluseks on võetud ÜNP seadlus või ÜN otsus. Seadusandliku akti puudumisel on silmas peetud faktilist ametist taandumist.

⁹⁰² Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Friedrich Kiiser'i nimetamise kohta Eesti NSV Kohaliku Tööstuse Rahvakomissariiks, 24. juuli 1941. – Eesti NSV Teataja, 1941, 68, 1086.

28. august 1941, kui viimased Nõukogude võimukandjad evakueerusid Tallinnast, linn langes sakslaste kätte ning Kiiser jäi Eestisse maha. Samasugune saatus tabas Johannes Sauerit, kes nimetati 27. juulil toiduainete tööstuse rahvakomissariks.⁹⁰³ Tema valitsusliikme staaž oli siiski mitu korda pikem kui Kiiseril, sest ta oli enne formaalset töökohavahetust 1940. aastast kuni 1941. aasta suveni kohaliku tööstuse rahvakomissar.

Kõige kauem olid ühes ametis 1940. aastal rahvakomissarideks nimetatud valitsusliikmed. Peaaegu kümme aastat õnnestus tervishoiu ministeeriumit juhtida Viktor Hionil. Natuke lühemat aega tegutsesid kohtuministrina Aleksander Jõeäär ning rahandusministrina Paul Keerdo. Kui Hion ja Jõeäär vallandati 1950. aastal kaadripuhastuste käigus, siis Paul Keerdol ütles üles tervis ning ta suri 1950. aasta esimestel päevadel. Stalini aja valitsusliikmete pikemalt ametis olnud valitsusliikmete ametisoleku pikkus oli seevastu palju lühem osast nende hilisematest kolleegidest, sest võimueliit oli muutunud stabiilsemaks. Ilmselt oli järjest kõige kauem ühel ametikohal ENSV MN-i ajaloos Kuno Todesson, kes töötas 1963.–1989. aastani kaubandusministrina. Ligi 30 aastat, 1953.–1958. aastani ja 1960.–1984. aastani, tegutses aga MN-i esimehe asetäitjana Arnold Green.⁹⁰⁴

Pikima staažiga valitsusliikmeks Stalini ajal oli Arnold Veimer, kes kuulus MN-i koosseisu 25. augustist 1940 kuni 29. märtsini 1951. Temast ei jäänud palju maha Hendrik Alliku, kes oli Ministrite Nõukogu liige 25. augustist 1940 kuni 27. detsembrini 1950. Mõlema funktsionääri valitsusliikme staaž võinuks tunduvalt pikemaks kujuneda, kui neid ei oleks poliitilistel motiividel vallandatud (vt lähemalt peatükk 4.5.). Kaudselt viitab sellele Veimeri ja Alliku teistkordne paigutamine ENSV MN koosseisu 1950. aastate teisel poolel, kui nad olid võitnud tagasi poliitilise usalduse.⁹⁰⁵

4.5. Valitsusliikmete vabastamine ja kaadrimuudatuste põhjused

Nomenklatuurse kaadri ametist vabastamise või muudel asjaoludel nomenklatuurselt ametikohalt väljalangemise korral fikseeriti selle põhjus. Iga juhtumit tuli kirjeldada või sobitada kindla tüüppõhjuse ehk klassifikaatori alla. Neid vajati kaadristatistika koostamisel ning kaadrite arvestuses. Mõnikord fikseeriti kaadrivahetuse formaalne põhjus parteiorganite otsuses ning harvemini riigiorganite kaadriotsuses, mis anti välja määruse või seadluse kujul.

⁹⁰³ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Johannes Sauer'i nimetamise kohta Eesti NSV Toiduainete Tööstuse Rahvakomissariks, 24. juuli 1941. – Eesti NSV Teataja, 1941, 68, 1085.

⁹⁰⁴ *Valitud ja valitsenud*, lk 225, 423.

⁹⁰⁵ Arnold Veimer oli 1957.–1968. aastani MN esimehe asetäitja. Hendrik Allik oli 1957. aastal metsatööstuse minister, 1961.–1973. aastani Plaanikomitee esimees ja 1965.–1973. aastani ühtlasi ka MN esimehe asetäitja.

Põhjendused lisati sagedamini otsustesse, kui töötaja vabastamine toimus negatiivsetel asjaoludel. Sealjuures ei tarvitsenud erinevate organite kaadriotsustes fikseeritud vabastamise põhjendused ühe juhtumi osas kattuda. Parteiorganite otsustes formuleeriti vabastamise põhjused mõnikord ebastandardisel kujul, nõudes kaadristatistika koostajatelt juhtumi põhjuse klassifitseerimist etteantud tüüppõhjuste alusel. Seda ülesannet lihtsustas enamasti kaadriotsuse juurde kuulunud õiend, milles kirjeldati üksikasjalikumalt kaadrivahetuse motiive ja võidi selgitada vabastamise tegelikke tagamaasid. Seepärast on töötajate vabastamise korral koostatud õiendid asendamatuks allikaliigiks kaadrivahetuse analüüsimisel.

Ametikohalt lahkumise põhjus tuli registreerida samuti nomenklatuurse töötaja arvestusdokumentides. Kaadritöötajal tuli teha kaadriarvestuslehe täiendi andmeväljale “põhjused töölt lahkumise või tähtsamalt töölt vähem-tähtsale nomenklatuurtööle üleviimise kohta” kanne lahkumise põhjuse kohta. EKP KK nomenklatuuritoimikutest selgub, et ametist vabastamise põhjusi kanti täiendile ebaregulaarselt ja juhuslikult. Mõnel täiendil ei ole ainsatki kannet vabastamise põhjuste kohta. Harvematel juhtudel võidi sissekanded lõpetada, kui vastavad lahtrid said täis. 1940. aastatel enim kasutatud täiendi formularil oli võimalik kirja panna neli ametist vabastamise juhtumit. Loomulikult võinuks lahtrite täissaamise korral võtta uue täiendi formulari, mida Nõukogude kaadritöötajad teha ei suvatsenud. Selle asemel et vormistada dokumente korralikult, kasutati täiendi ühe või teise andmevälja täissaamise tavalisi vahelehti. Tavaliselt tehti seda viimases hädas, kui põhilehele lehekülje serva või ridade vahele enam kirjutada ei mahtunud.

Eesti NSV-s võeti kaadriarvestuses vabastamise tüüppõhjused kasutusele 1940. aastate keskpaigas. Võib oletada, et põhjuseks oli kaadristatistika koostamise kohustus, milleks oli välja töötatud spetsiaalsed instruksioonid. Kaadristatistikas kasutati alljärgnevaid klassifikaatoreid:⁹⁰⁶

- 1) edutamine kõrgemale tööle;
- 2) suunamine, tugevdamaks mahajäänud tööloike;
- 3) ümberpaigutamine uute töökohtade komplekteerimiseks;
- 4) ümberpaigutamine õigema kasutamise eesmärgil;
- 5) ümberpaigutamine tööiseloому muutumise tõttu (kasutusel kuni 1948. aastani);
- 6) vabastamine tööga mittetoimetulemise tõttu;
- 7) vallandamine kõrgemalseisvate organite direktiivide rikkumise tõttu;
- 8) vallandamine enese kompromiteerimise tõttu;
- 9) Punaarmeesse kutsumine;
- 10) õppima suunamine (kuni 1948. aastani sõnastatud eriväljaõppele suunamine);
- 11) vabastamine tervislikel või perekondlikel põhjustel;
- 12) surm;

⁹⁰⁶ Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat*, lk 144–145.

- 13) vabastamine teistel põhjustel;
- 14) märkimata põhjusel (kasutusel kuni 1948. aastani).

Loetletud klassifikaatorid olid mitmes mõttes disproportsionaalsed. Osa tüüp-põhjusti ei väljendanud tegelikke vabastamise asjaolusid, vaid viimase ja järgmise ametikoha vahekorda nomenklatuurses hierarhias. Hüpotetiliselt oli võimalik, et “edutatu” vabastati eelmiselt ametikohalt negatiivsetel asjaoludel, ehkki see oli vähetõenäoline. Eelpool kirjutatud on vajalik mõistmiseks, et “edutamise” all mõisteti kaadriarvestuses kõrgemale ametikohale paigutamist, võrreldes ametikohaga, kust töötaja vabastati. Muud tähendust sellele klassifikaatorile kaadristatistikast lähtuvalt anda ei ole võimalik.

Analoogselt tuleb seletada vabastamise klassifikaatorit “suunamine maha-jäänud tööloigu tugevdamiseks”. Siinkohal ei ole kasu tavaloomikast, sest tege-mist oli ametkondlik-bürokraatliku formuleeringuga – eufemismiga –, millega tähistati funktsionääri üleviimist samaväärsele ametikohale.⁹⁰⁷ Lähtuvalt uurimisobjektist võib märkida, et ühelt ministrikohalt teisele ümberpaigutamist määratleti kaadriarvestuses üleviimisena “tugevdamaks mahajäänud tööloiku”. Niisamuti “asus mahajäänud tööloiku tugevdama” 1946. aastal EK(b)P KK III sekretäri kohalt vabastatud Nikolai Puusepp, kes nimetati Ministrite Nõukogu esimehe asetäitjaks. Sama formuleeringut kasutati 1949. aastal Aleksei Müürisepa keskkomitee sekretäri ametikohalt Ministrite Nõukogu esimehe ase-täitjaks üleviimisel.⁹⁰⁸

Milliste kriteeriumite põhjal kaadritöötajad otsustasid, millal oli ametikoha vahetus “edutamine”, millal “samaväärsele ametikohale” üleviimine või millal “madalamale ametikohale” paigutamine, ei ole teada, sest nomenklatuursete ametikohtade sisemise hierarhia kohta kaadridokumentide hulgast instrukt-sioone ei leidu. Sellegipoolest pidi kaadritöötajatel olema formaalne alus, mille põhjal otsustada, sest instruksioonide ja ametikohtade detailsete nimekirjade puudumise korral olnuks kaadri arvestamine ja statistiliste aruannete koosta-mine mõeldamatu. Siiski tekkis kaadritöötajail aeg-ajalt ikkagi kõhkclusi, millist ümberpaigutamise klassifikaatorit eelistada. 1946. aastal ei suutnud kaadri-instruktor Vera Kuznetsova otsustada, kas EK(b)P KK osakonnajuhataja ase-täitjateks kinnitatud endine ÜK(b)P rajoonikomitee I sekretär Mihhail Dorogov⁹⁰⁹ ja ÜK(b)P linnakomitee II sekretär Aleksandr Lebedev⁹¹⁰ paigutati ümber “samaväärsele”, “madalamale tööle” või “edutati”. Kaadriarvestaja kahevahel-

⁹⁰⁷ Samas, lk 154–156.

⁹⁰⁸ Samas, lk 155.

⁹⁰⁹ Mihhail Dorogov suunati Eestisse ÜK(b)P Balašovi rajoonikomitee II sekretäri kohalt ja kinnitati 1945. aastal EK(b)P KK põllumajandusosakonna juhataja asetäitjaks, kellena tegutses 1946. aastani. Vt: *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 439–440.

⁹¹⁰ Aleksandr Lebedev oli 1944–1945 ÜK(b)P Sõzrani linnakomitee II sekretär, 1945–1947 EK(b)P KK põlevkivi- ja keemiatööstuse osakonna juhataja asetäitja, 1949–1950 raske-tööstusosakonna juhataja asetäitja ja 1950–1953 juhataja. Vt: Samas, lk 519–520.

olekust andsid märku küsimärgid mõlema funktsionääri “vabastamise põhjuste” juures.⁹¹¹

Klassifikaatorit “ümberpaigutamine õigema kasutamise eesmärgil” võib tõlgendada avaramalt kui kahte eelmist tüüppõhjust. Konkreetsete kaadrivahetuse juhtumite põhjal võib aru saada, et klassifikaatori fikseerimisel võeti arvesse nomenklatuursete ametikohtade hierarhia, ent peale selle võidi vabastatud funktsionääri ametialase tegevuse suhtes olla rahulolematud. ENSV MN liikmete kohta ühtegi niisugust näidet tuua ei saa, ent seda klassifikaatorit kasutati korduvalt EK(b)P KK aparaadi töötajate vabastamisel. 1945.–1953. aastani vabastati antud tüüppõhjuse alusel üheksa juhtivtöötajat. Kõigest kahel korral paigutati parteifunktsionäär samaväärsele ametikohale. Kuna mõlemad üleviimised toimusid EK(b)P KK aparaadi sees, ei ole eelmise ja järgmise ametikoha samaväärsuses põhjust kahelda. 1945. aastal paigutati Vassili Agafonov kaadriosakonna partei- ja komsomolikaadri sektori juhataja ametikohalt ümber sama osakonna erikaadri sektori juhatajaks ning 1949. aastal vabastati Nikolai Sutokski keskkomitee propaganda ja agitatsiooniosakonna juhataja asetäitja kohalt ja kinnitati rasketööstuse osakonna juhataja asetäitjaks. Mõlemad juhtumid sarnanevad üksteisega veel selle poolest, et kummagi NSV Liidust saadetud parteifunktsionääri ei jäänud kohapeal rahule. Ülejäänud juhtudel, hoolimata sellest, kas vabastamise asjaolud on teada, kergesti tuvastatavad või mitte, määrati keskkomitee aparaadi juhtivtöötaja madalamale ametikohale.⁹¹²

Seevastu klassifikaatori “ümberpaigutamine uute töökohtade komplekteerimiseks” fikseerimine vabastas kaadritöötajad niihästi hinnangu andmisest ametikandja varasemale positsioonile nomenklatuurses hierarhias kui ka vabastamise motiveerimisest. Seepärast näib antud tüüppõhjus kaadrite analüüsi juures mitterelevantne. Juhtumite vähese arvu tõttu ei käsitleta siin 1948. aastani kaadristatistikas tarvitatud klassifikaatorit “ümberpaigutamine tööiseloomu muutumise tõttu”, millele valitsusliikmete ja juhtiva riigiparaadi vabastamisel kordagi ei viidatud.

Valitsusliikmete vahetamisel oli Stalini perioodil ülekaalukalt suurima esinemissagedusega klassifikaatoriks “tööga mittetoimetulemine”. Kaadritöötajatele anti suhteliselt lai tõlgendamisruum tüüppõhjuse kasutamiseks. Vallandamine “tööga mittetoimetulemise tõttu” võis viidata süstemaatilistele juhtimisvigadele ja kehvadele juhiomadustele, mida võidi seletada töökogemuste nappuse ja nõrga haridusliku ettevalmistusega, aga samuti tööülesannete loiu täitmise ja initsiatiivi puudumisega. Suuremal osal juhtudest oli “tööga mittetoimetulemise tõttu” vabastamise tagajärjeks madalamale ametikohale üleviimine, mis ei välistanud ametialast tõusu tulevikus.⁹¹³

⁹¹¹ Nimekiri EK(b)P KK osakonna juhataja asetäitjatest 1. jaanuari 1946 seisuga, 5. jaanuar 1946. – ERAF.1.48a.14, l 112.

⁹¹² Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat*, lk 159–161.

⁹¹³ Samas, lk 162–163.

“Vallandamine kõrgemalseisvate organite direktiivide rikkumise tõttu” oli EKP KK nomenklatuurse kaadri hulgas harvaesinev vabastamise põhjendus, mis eeldas tahtlikku õigusaktide rikkumist. Sellegipoolest leiti 1949. aastal koguni kahe valitsusliikme, Arnold Kressi ja Lembit Lüüsi puhul, et nende lahtilaskmist tuleks kvalifitseerida “kõrgemalseisvate organite direktiivide rikkumisena”. Ministrite Nõukogu aseesimees Arnold Kress oli andnud Tööstuskooperatiivide Peavalitsusele korralduse osta talunikelt turuhinnaga kokku kartulit, et valmistada sellest parfümeeri- ja tööstusele piiritust. A. Kressi andestamatu eksimus seisnes selles, et MN ei olnud selle kohta määrust vastu võtnud. Valitsusjuhi asetäitjat süüdistati “piirituse ebaseaduslikus tootmises ja selle väljaandmisel tööstuskooperatiividele ilma fondide olemasoluta”.⁹¹⁴ Samasugust formuleeringut kasutati Kressi korralduse täitnud toiduainetetööstuse ministri Lembit Lüüsi vallandamisel, sest piiritust valmistati toiduainetetööstuse ministriumile allunud ettevõttes. Kohtulikule vastutusele kumbagi valitsusliiget selle teo eest ei võetud, kuid neile määrati parteilised noomitused.

Ametist lahtilaskmine “enese kompromiteerimise tõttu” oli levinum formaalne vabastamise põhjus kaadripuhastuste ajal ning viitas rohkemal või vähemal määral poliitilistele motiividele. Ent “kompromiteerimine” võis samahästi olla moraalset laadi, mille põhjuseks võis olla joomine, avaliku korra rikkumine või huligaansus.⁹¹⁵ Negatiivse tähendusega kaadrivahetuse põhjuste võrdlemisel 1940. aastate teisel poolel ja 1950. aastate alguses ilmneb, et 1940. aastate teisel poolel oli pingerea tipus “tööga mittetoimetulemine”, aga 1950. aastate alguses “enese kompromiteerimine”. 1947. aastal moodustas 156-st ENSV juhtiva kaadri hulgas fikseeritud kaadrivahetuse põhjusest 33 “enese kompromiteerimine” ning 41 “tööga mittetoimetulemine”,⁹¹⁶ kuid 1950. aastal esines 165-st kaadrivahetuse juhtumi hulgas 36 korral “enese kompromiteerimine” ning ainult 19 korral “tööga mittetoimetulemine”.⁹¹⁷ Kõige intensiivsem kaadri-voolavus langes 1952. aastale, kui “enese kompromiteerimise” tõttu lasti lahti 90 ning “tööga mittetoimetulemise” tõttu 66 liiduvabariigi juhtivat töötajat.⁹¹⁸

Kaadrivahetuse tüüpõhjusena kasutati kaadriarvestuses ka “Punaarmeesse kutsumine”. Sõjajärgsel ajal ei olnud juhtivalt ametikohalt vabastamine armeesse kutsumise eesmärgil kuigi tõenäoline. “Õppima suunamine” all käsitati kaadristatistikas peaaesjalikult parteikoolide statsionaarsesse õppevormi või parteikursustele saatmist, mis eeldas põhitöölt vabastamist. Kõne alla võisid tulla ka mitmesugused ametkondlikud õppeasutused nagu sõjakoolid, julgeolekuorganite

⁹¹⁴ EK(b)P KK Büroo otsus 3. august 1949. Arnold Kressi isikutoimik. – ERAF.1.6.1337, 1 35–36.

⁹¹⁵ Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat*, lk 165–166.

⁹¹⁶ Statistiline aruanne ENSV töötajate vahetamise ja uue kaadri edutamise kohta, 1947. aasta. – ERAF.1.307.14, 1 143, 143p.

⁹¹⁷ Statistiline aruanne ENSV töötajate vahetamise kohta, 1950. aasta. – ERAF.1.307.71, 1 158, 158p.

⁹¹⁸ Statistiline aruanne ENSV töötajate vahetamise kohta, 1952. aasta. – ERAF.1.307.98, 1 116, 116p.

ja diplomaatide koolid, kuhu sai õppima asuda spetsiaalse suunamise alusel. Ainsatki ENSV valitsusliiget ei vabastatud 1940.–1953. aastani ametist partei-kooli või mõnda teise õppeasutusse suunamise tõttu.

“Tervislikel” või “perekondlikel” põhjustel vabastamist kasutati suhteliselt aktiivselt Eestisse tööle suunatud vene rahvusest funktsionääride puhul, kes soovisid ENSV-st ära minna.⁹¹⁹

Peale kaadristatistikas esinevate tüüpõhjuste kasutati kaadriotsustes töötajate vabastamise kohta hulga erinevaid sõnastusi. Võrdlemisi sageli motiveerisid parteiorganid funktsionääride vabastamist “ministeeriumi(de) ümberkujundamise” või “likvideerimisega”. Niisugustel juhtudel tuli minister viia madalamale ametikohale, sest võrdväärse ametikoha leidmine ei õnnestunud. Kaadrivahetuse põhjuste kirjeldamisel võis korraga olla kasutusel mitu enam-vähem või täiesti samatähenduslikku vabastamise määratlust. Parteiorganite otsuses võidi juhtivalt ametikohalt vallandamist sõnastada “ei kindlustanud ... juhtimist”, aga kaadristatistikas kasutada klassifikaatorit “vabastamine tööga mittetoimetulemise tõttu”.

Mõnikord ei tahtnud vallandatud ametnik leppida otsuse negatiivse formuleeringuga, mis oleks võinud mõjuda tema edasisele karjäärile halvasti. 1941. aastal oli sunnitud oma aadressil taluma tõsist kriitikat kommunaalmajanduse rahvakomissar Orest Kärm. Tema personaalküsimuse otsustamisel oli ENSV RKN-i koosolekul 9. aprillil 1941 kaalumisel kaks sõnastuse varianti: “maha võtta” või “vabastada enda soovil”, mida soovis O. Kärm. Ilmselt uskus ta, et “omal soovil” lahkumisega antakse talle võimalus töötada mõnel juhtival ametikohal, sest ta tahtis enda sõnul “nõukogude korra rajamisel kaasa töötada”.⁹²⁰ Orest Kärm ei saavutanud oma tahtmist, sest EK(b)P KK-s oli varem kokku lepitud, et kommunaalmajanduse rahvakomissar vabastatakse “tööga mittetoimetulemise tõttu”.

Siiski võidi esimest korda oma ametis läbikukkunud juhtivtöötaja vallandamisel otsustada neutraalse sõnastuse kasuks. 1940. aastatel oli ENSV juhtkond hädas jõukohase ametikoha leidmisega NSV Liidu eestlasele Eduard Eichele (vt E. Eiche kohta ka peatükk 3.1.). 1946. aastal lasti ta lahti EK(b)P Tartumaa Komitee I sekretäri ametist, mida kvalifitseeriti parteiotsuses “ümberpaigutamisenäe õigema kasutamise eesmärgil”. Otsuse juurde kuulunud õiendis täpsustati, et Eichel puudusid piisavad kogemused parteitööks. Parteiööl ebaõnnestunud, pandi E. Eiche Pärnumaa Täitevkomitee esimeheks. Ka sellel ametikohal ei saanud Eiche hakkama ja vallandati 1947. aastal. Tema vabastamisel kasutati formuleeringut “tööga mittetoimetulemine”, mis E. Eichele ei meeldinud. Ta kurtis parteijuhile N. Karotammele, et talle lubati, et ta “vabastatakse täitevkomitee esimehe kohalt seoses majanduslikule tööle minemisega”.⁹²¹ Otsuse sõnastust ei muudetud.

⁹¹⁹ Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat*, lk 173–175.

⁹²⁰ Paavle, *The Council of People's Commissars*, lk 221.

⁹²¹ Liivik, *Parteikomiteed 1944–1960*, lk 151.

Peatüki alguses märgiti, et kaadriotsustes võidi vabastamise põhjus jätta välja toomata. Üks paljudest kordadest, kui nii juhtus, oli EK(b)P KK Büroo otsusega 21. jaanuarist 1952, millega vabastati ametist tervishoiuminister Pavel Kalju.⁹²² See ei tähenda, et ENSV juhtkond oleks temaga olnud rahul, sest kriitilised märkused tema tegevuse suhtes olid koondatud õiendisse, mis vormistati otsuse juurde. P. Kalju ei olevat tulnud toime talle pandud tervishoiu-ministeeriumi juhtimise ülesannetega, tal ei olevat jätkunud organiseerimisvõimet jne.⁹²³ Tema ebasoosingusse sattumisele aitas tõenäoliselt kaasa 1950. aastal ÜK(b)P KK-le saadetud anonüümne kaebus, milles väideti, et ta oli pärit kulaku perest ning vanemad ja lähisugulased olid saadetud Siberisse. Seepeale alustati Samaara kubermangust Estonka külast pärit tervishoiuministri elulooliste faktide kontrollimisega, milleks saadeti koguni üks EK(b)P KK töötaja koha-peale asja uurima. Mitu kuud kestnud uurimine selgitas, et Kalju ei olnud pärit kulaku perest, aga siiski jõukast perest.⁹²⁴ Pavel Kaljuga esiotsa midagi ei juhtunud, kuigi ta oli tõsiselt ära hirmutatud. Sellele viitab tema reageering oma venna mahalaskmisest teadasaamise kohta, mis oli toimunud 1937. aastal, süüdistatuna kontrrevolutsioonilistes kuritegudes. Fakti ilmsikstuleku tõttu soovis P. Kalju “tagasi astuda”, pöördudes 1950. aasta oktoobris keskkomitee sekretäri Aleksander Jaanuse poole palvega võtta vastu otsus tema vabastamise kohta.⁹²⁵ Eesti NSV juhtkond ei suvatsenud tema soovi täita, vaid jätkas tervishoiuministri lähisugulaste kohta kompromiteerivate andmete kogumist. Pavel Kalju tervis ei pidanud enam vaimsele pingele vastu. 1951. aasta lõpul palus ta MN-lt ennast ministri ametist vabastada, kaevates neerukivide ning stressist tingitud vaevuste üle.⁹²⁶ Seegi kord ei kiirustatud tema vabastamisega. P. Kalju oli sunnitud veel kaks kuud kannatama, enne kui 21. jaanuaril 1951 võeti vastu kauaoodatud otsus. Küünilisena mõjub P. Kalju vabastamise puhul koostatud õiend, mille allkirjastas 19. jaanuaril 1952 EK(b)P KK administratiivosakonna juhataja asetäitja Johannes Tipner. Selles toodi välja tõsiseid eksimusi ja ebaõnnestumisi tema töös ning märgiti kokkuvõtvalt, et P. Kalju “väljendab ka ise soovimatust töötada edasi ministrina”.⁹²⁷ Ühtegi vihjet tema tervise kohta ei tehtud. Sellele juhtumile pani halenaljaka punkti ENSV MN esimehe Aleksei Müürisepa pöördumine EK(b)P KK sekretäri Ivan Kābini poole, mis on dateeritud 22. jaanuaril 1952. Valitsusjuht palus EK(b)P KK-l vabastada Pavel Kalju seoses kehva tervisega, ehkki eelmisel päeval oli EK(b)P KK Büroo Kalju juba ametist vabastanud ega maininud sõnagagi tema tervislikku olu-

⁹²² EK(b)P KK Büroo istungi protokoll nr 40, 21. jaanuar 1952. – ERAF.1.4.1316, 13.

⁹²³ Õiend Pavel Kalju vabastamise põhjuste kohta tervishoiuministri kohalt, 19. jaanuar 1952. Pavel Kalju isikutoimik. – ERAF.1.6.5999, 149, 50.

⁹²⁴ Samas, 140–42.

⁹²⁵ Samas, 143.

⁹²⁶ Pavel Kalju isikutoimik. – ERA.R-1.2k.147, 121, 22.

⁹²⁷ Pavel Kalju isikutoimik. – ERAF.1.6.5999, 149, 50.

korda.⁹²⁸ Tervishoiuministri kiusamine oli lõppenud. Tema kaadriarvestuslehe täiendile kirjutati siiski sõnaselgelt, et vabastamine toimus tervislikel põhjustel.⁹²⁹

Kuigi eri liiki kaadridokumendid ei anna terviklikku pilti kaadrivahetuse põhjuste kohta ENSV valitsuses, võib olemasolevate dokumentide põhjal teha siiski mõned järeldused. Suurem osa valitsusliikmeid vabanes 1940. aastatel ja 1950. aastate alguses ametist negatiivsetel asjaoludel. Pingerida juhtisid “tööga mittetoimetulemise” ja “enese kompromiteerimise” tõttu vallandatud valitsusliikmed (vt Tabel 16). Kõige arvukamalt oli lahtilaskmisi 1940. aastate lõpus ja 1950. aastate alguses. Paljud ametist kõrvaldamised olid poliitiliselt motiveeritud ja seotud Eesti süüasjaga. Ainuüksi 1950. aastal lasti ENSV MN-i koosseisust lahti kümme liiget, kellest neli, Hendrik Allik, Augustin Hansen, Aleksander Jõeäär ja Hans Kruus arreteeriti 1950. ja 1951. aastal poliitilistel põhjustel, mille keskseks süüdistuseks oli kodanlik natsionalism.⁹³⁰ Ajastule omaselt võidi poliitilistel motiividel lahtilaskmist kujutada hoopiski vabastamisena “tööga mittetoimetulemise” tõttu, nagu Aleksander Jõeääre puhul, kelle EK(b)P KK Büroo vallandas kohtuministri ametist 28. jaanuaril 1950.⁹³¹ Täielikult ei saa välistada, et 1950. aasta jaanuari lõpus ei olnud Jõeääre saatus veel otsustatud. Sellel põhjusel võidi eelistada karmimale sõnastusele “vallandamine enese kompromiteerimise tõttu” pehmemat “tööga mittetoimetulemine”, mis loomulikult ei väljendanud Jõeääre kõrvaldamise tegelikke asjaolusid. A. Jõeääre süüasi võttis selgema kuju 1950. aasta lõpuks. Ta vahistati 1951. aasta jaanuaris ja mõisteti 1952. aastal süüdi nõukogudevastase ja natsionalistliku tegevuse eest.⁹³²

Ebakorreksete ja moonutatud vabastamise põhjuste kirjanemine parteiorganite otsustes ei olnud stalinismi aastatel sugugi haruldane. 1941. aastal vallandatud töö rahvakomissari Maksim Undi ametlikuks vabastamise põhjuseks märgiti “ebaõige poliitika toetamine tööjõu organiseerimise küsimuses”.⁹³³ Tegelikult oli Maksim Undi olukord palju tõsisem. Nimelt tuli päevavalgele 1919. aastal toimunud vahejuhtum, kui Unt töötas Saraatovi kubermangu täitevkomitee riigikontrolli osakonna juhatajana, kus ta olevat sooritanud suurriisumise ja põgenenud süüdimõistmise eest valgekaartlaste kontrolli all olnud territooriumile. Ta mõisteti tagaselja surma, aga tal õnnestus 1920. aastal Eesti Vabariigi kodanikuna asuda elama Eestisse. Ent 1941. aastal tal enam pääseda ei õnnestunud. Ta mõisteti teist korda surma ja sel korral viidi otsus ka täide.⁹³⁴

⁹²⁸ Samas, l 52.

⁹²⁹ Samas, l 1–2p.

⁹³⁰ Liivik, *Campaign against “bourgeois nationalism”*, lk 120–122.

⁹³¹ Aleksander Jõeääre isikutoimik. – ERAF.1.6.871, l 1–2p.

⁹³² Aleksander Jõeääre uurimistoimik. – ERAF.130SM.1.15585, l 183–184.

⁹³³ EK(b)P KK Büroo istungi protokoll nr 8, 21. mai 1941. – ERAF.1.4.78, l 144.

⁹³⁴ Paavle, *The Council of People's Commissars*, lk 221–222.

Tabel 16. Kaadrimuudatuste põhjused⁹³⁵

Aasta	Kaadrimuudatuste arv	Edutatud	Viidud üle samaväärsele ametikohale	Vabastatud ametikoha kaotamise tõttu	Vallandatud tööga mittefoimetulemise, direktiivide rikkumise või enese kompromiteerimise tõttu	Surnud	Muudel ja teadmata põhjustel vabastatud
1.01–28.08.1941	7	–	3	1	2	–	1
1944	4	1	2	–	–	–	1
1945	3	–	–	–	2	–	1
1946	5	–	–	1	2	–	2
1947	6	1	3	2	–	–	–
1948	6	2	1	–	2	–	1
1949	6	1	1	–	4	–	–
1950	17	–	2	1	10	2	2
1951	12	3	1	–	5	1	2
1952	5	–	2	–	2	–	1
1953	22	1	6	11	1	–	3
Kokku	93	9	21	16	30	3	14

Mõnikord võisid vallandatud funktsionääri kahjuks rääkinud tööalased eksi-
mused ja töövälised asjaolud kumuleeruda. Vabastamise ametliku põhjusena
võidi kasutada sellel juhul ainult ühte, mis ei pruukinud olla peamine või esitati
pigemini otsitud ettekäändena. 1946. aasta alguses lasti ÜK(b)P KK Eesti Büroo
algatusel lahti ehituse ja ehitusmaterjalide rahvakomissari kohusetäitja Peeter
Raudsepp. ÜK(b)P KK Eesti Büroo instruktor Feodor Kalošin märkis liidu-
vabariigi kaadritööd puudutanud aruandes, et Raudsepp ei saanud oma tööga
hakkama, oli haiglane, ideoloogiliselt kõikuv ja kodanlik-natsionalistlikult
meelestatud.⁹³⁶ EK(b)P KK kaadriosakonna koostatud statistilises aruandes
vabariigi täitevvõimu ja majandusorganite juhtide kohta ning 1946. aastal
vabastatud töötajate nimekirjas kirjutati Peeter Raudsepa vabastamise põhjuseks

⁹³⁵ Tabel on koostatud valitsusliikmete Riigiarhiivis säilitatavate isikutoimikute ERAF, fond 1, nimistu 6 ja ERA, fond R-1, nimistu 2k ning säilikute ERAF.1.48a.14; ERAF.1.307.5; ERAF.1.307.14; ERAF.1.307.33; ERAF.1.307.71; ERAF.1.307.86; ERAF.1.307.98; ERAF.1.307.127 põhjal. Arvestatud ei ole kohakaasluse alusel ministriametist vabastatuid.

⁹³⁶ ÜK(b)P KK Eesti Büroo aruanne kaadrite tööst V–XII 1945, dateerimata. – RGASPI.598.1.2, l 107.

“tööga mittetoimetulemine”.⁹³⁷ Peeter Raudsepa vallandamise juures tuleb toonitada, et selle kohta nomenklatuuritoimikusse jälge ei jäänud, sest EK(b)P KK Büroo, mis ei olnud teda ametisse kinnitanud, tema kohta vabastamisotsust ei langetanud (vt lähemalt peatükk 1.3.). Vormistada ei tulnud ka ÜNP seadlust. P. Raudsepp lasti lahti ENSV RKN-i määruse alusel, milles vallandamise asjaolusid ei avaldatud. Siiski tuli RKN-i esimehel Arnold Veimeril RKN-i koosolekul selgitusi jagada Raudsepa vabastamise kohta, mille kohta ta ütles järgmist: “Selgituseks on tarvis öelda sm Raudsepa vabastamise puhul järgmist. Kuna ta ei olnud Ülemnõukogu Presiidiumist läbi käinud”⁹³⁸, seadusega määratud, vaid töökorras täitis ülesandeid, siis küsimus ei tulnud Ülemnõukogus arutamisele. Selgituseks oleks öelda nii palju, et ta on teraval kujul haige. Lisaks sellele ta Rahvakomissariaat ei töötanud hästi ja ei olnud seal korda. Selles mõttes on väga halvad nähtused esile tulnud – suur korralagedus ja rida teisi asju, mida meie ei saa lubatavaks pidada. Ta on ka alkoholi tarvitanud rohkem kui võimalik jne. Kõikidel neil kaalutlustel on toimunud ta vabastamine.”⁹³⁹ Kui palju oli Veimeri jutus tõde, kui palju liialdusi ja häma ning kui palju pahatahtlikku laimu, on allikate fragmentaarsuse tõttu raske hinnata. Igatahes oli P. Raudsepa otsene ülemus RKN-i esimehe asetäitja Arnold Kress andnud mõni aeg varem oma alluva kohta võrdlemisi positiivse iseloomustuse. Ta nimetas Raudseppa energiliseks, korrektseks ja kohusetundlikuks töötajaks ning tunnustas teda rahvakomissariaadi kaadri valimisel ja töö organiseerimisel. Ainsa puudusena nimetas Kress alluva kehva tervist, mis valitsusjuhi asetäitja arvates ei seganud Raudsepal töökohustuste täitmist.⁹⁴⁰

Peeter Raudsepa vabastamise korraldamisel võidi arvestada Leonid Ingari lahtilaskmise kogemusega kommunaalmajanduse rahvakomissariaadi eesotsast 1945. aasta septembris. Temagi oli ametis rahvakomissari kohusetäitjana, mis tähendas, et teda ei olnud ametisse kinnitatud parteiorganite ega Ülemnõukogu poolt (vt L. Ingari kohta samuti peatükk 3.3.). L. Ingari vabastamine vormistati 19. septembril 1945 ENSV RKN-i määruse väljaandmisega, milles põhjendati tema lahkumist “seoses üleminekuga teisele tööle”.⁹⁴¹ Olgugi, et parteiorganid ei vormistanud Ingari kohta otsust, kvalifitseeriti kaadristatistikas tema vabastamine “tööga mittetoimetulemise tõttu”.⁹⁴² Järelikult olid parteiorganid Ingari

⁹³⁷ Statistiline aruanne töötajate vabastamise ja uue kaadri edutamise kohta: vabariigi nõukogude ja majandusorganisatsioonide juhid; nimekiri vabastatud vabariigi nõukogude ja majandusorganisatsioonide juhtidest 1. jaanuar – 31. detsember 1946. – ERAF.1.307.5, 1 25, 25p, 158, 158p.

⁹³⁸ ENSV ÜNP seadlust vastu ei võetud.

⁹³⁹ ENSV RKN koosoleku protokoll nr 1, 15. jaanuar 1946. – ERA.R-1.3.103, 1 5.

⁹⁴⁰ Iseloomustus Raudsepa kohta, kuupäevata. Peeter Raudsepa isikutoimik. – ERAF.1.6.8431, 1 21.

⁹⁴¹ Leonid Ingari isikutoimik. – ERA.R-1.2k.115, 1 10.

⁹⁴² Statistiline aruanne töötajate vabastamise ja uue kaadri edutamise kohta: vabariigi nõukogude ja majandusorganisatsioonide juhid; nimekiri vabastatud vabariigi nõukogude ja majandusorganisatsioonide juhtidest 1. jaanuar – 31. detsember 1945. – ERAF.1.48.14, 1 23, 23p, 25, 25p.

vabastamise osas RKN-st erineval arvamusel. Leonid Ingari vallandamise juhtum sarnanes Raudsepa omaga veel sellepoolest, et tema lahtilaskmise algatus tuli ÜK(b)P KK Eesti Büroo aparaadist, kus oldi seisukohal, et ta ei olnud võimeline kommunaalmajanduse rahvakomissariaati juhtima.⁹⁴³ Üldse oli ÜK(b)P KK Eesti Büroo aparaadi aktiivsus liiduvabariigi kaadripoliitika kujundamisel 1940. aastate keskel tähelepanuväärne. Peale Raudsepa ja Ingari väljavahetamise luges Moskva kontrollorgan enda teeneks Georg Abelsi vabastamist, kes oli 1940.–1945. aastani põllutöö rahvakomissar. Analoogselt Ingariga leidis ÜK(b)P KK Eesti Büroo töötaja F. Kalošin, et Abels “ei olnud võimeline juhtima seda rahvakomissariaati”.⁹⁴⁴

Moskva järelevalveorganite ja keskametkondade konkreetseid korraldusi, aga veel enam kaudseid juhtnööre kaadrimuudatuste elluviimiseks ei saa üle hinnata. 1941. aastal leidis ÜK(b)P KK ja NSVL RKN-i volinik Vladimir Botškarjov, et rahvakomissariaatide juhtimise tugevdamiseks on hädavajalik vahetada välja kohtu rahvakomissar Aleksander Jõeäär ja kommunaalmajanduse rahvakomissar Orest Kärm, kuna nad ei tule oma tööga toime.⁹⁴⁵ A. Jõeäärel õnnestus ametisse jääda, kuid O. Kärm vallandati. Tema kõrvaldamise formaalseks aluseks oli Kommunaalmajanduse Rahvakomissariaadi kaadriosakonna juhataja kaebus oma ülemuse vastu, milles süüdistati Kärmi omavolitsemises kaadripoliitika elluviimisel.⁹⁴⁶

Kaadri ümberpaigutused, millega valitsusliige viidi madalamale ametikohale, võisid olla kas neutraalse tähendusega või viitasid isiku ebasoosingusse sattumisele. 19. aprillil 1946 vabastati EK(b)P KK Büroo otsusega MN-i esimehe asetäitja kohalt Nigol Andresen, kelle jalgealune kõikus 1946. aastal juba üpris tugevasti. Sellegipoolest on lahtine, kas Andresen koristati Ministrite Nõukogust ära ning viidi olematu võimuga ÜNP-sse tähtsusetu esimehe asetäitja kohale kompromiteerivate elulooliste faktide, ametialaste eksimuste tõttu või mõnel muul põhjusel. N. Andreseni pea kohale hakkasid mustad pilved kogunema juba 1945. aastal “Tartu haritlaste protsessi” ja “Ajaloomuuseumi protsessi” tõttu, mis heitsid Andresenile halba varju, kuna arreteeritute hulgas oli tema lähedasi sõpru.⁹⁴⁷ Ajaloomuuseumi protsessi peeti sedavõrd tõsiseks sündmuseks, et seda arutati EK(b)P KK Büroo istungil 1945. aasta mais. N. Andresenile heideti tol korral ette väära kaadripoliitikat, mis viinud Büroo

⁹⁴³ ÜK(b)P KK Eesti Büroo aruanne kaadrite tööst V–XII 1945, dateerimata. – RGASPI.598.1.2, l 107.

⁹⁴⁴ Samas, l 107.

⁹⁴⁵ V. Botškarjovi ettekanne ÜK(b)P KK sekretärile A. Andrejevile, 1941. aasta algus. – Hilda Sabbo. Võimatu vaikida. I. = Невозможно молчать. I. Tallinn 1996, lk 681–685.

⁹⁴⁶ Paavle, *The Council of People's Commissars*, lk 221–222.

⁹⁴⁷ Liivik, *Campaign against “bourgeois nationalism”*, lk 118–119, 122. “Tartu haritlaste protsessi” ja “Ajaloomuuseumi protsessi” Ajaloomuuseumi protsessi seoseid ja läbiviimist on uurinud Sirje Annist. Vt: Sirje Annist. Tartu haritlaste vestlused NKVD-ga 1945–1946. – Tõid ajaloo alt 6. Koost Aivar Pöldvee, Ivar Leimus. *Varia historica* I. Tallinn 2006, lk 155–170; Sirje Annist. Ajaloomuuseumi protsess 1945.–46. aastal. – Tuna, 2002, nr 3, lk 40–57.

arvates viieteistkümne Ajaloomuuseumi töötaja arreteerimiseni süüdistatuna “kontrevolutsioonilise vandenõu” ettevalmistamises.⁹⁴⁸

Enamasti toimus valitsusliikmete ametist vabastamine nende tahte vastaselt. Ometi võib käsitletavast perioodist nimetada mõningaid funktsionääre, kes palusid ennast kas omaalgatuslikult või kellegi välisel surveal ametist vabastada. Esimesel juhul võidi suuline palve või kirjalik avaldus rahuldada või tagasi lükata, nagu eelnevalt kirjeldati Pavel Kalju juhtumisel. Teisel juhul täideti “palve” suurima hea meelega, sest sel viisil oli võimalik lahtilaskmist kujutada töötaja isikliku sooviavaldusena. 1941. aastal vabastati isikliku taotluse alusel riigikontrolli rahvakomissar Arkadi Uibo. Tema trükkis avaldatud eluloos kirjutati järgmist: “1941. aasta kevadel taotles A. Uibo EK(b)P Keskkomiteelt tungivalt enda ajutist vabastamist vastutavalt töölt, et saaks lõpetada õpingud ülikoolis. 1941. aasta mai lõpus ta selle loa ka sai.”⁹⁴⁹ Ametlikus eluloos oli Uibo vabastamisega seotud asjaolusid mõnevõrra lihtsustatud. 11. mail 1941 EK(b)P KK I sekretärile Karl Särelle saadetud pöördumises kurtis ta, et valitsusjuht Johannes Lauristin soovib teda kasutada Rahva Hääle toimetuses, aga tema vajab kõigepealt kuus kuud ülikooli lõpetamiseks ja tahab seejärel hakata ülikoolis tööle.⁹⁵⁰ Uibo unistus ei täitunud. Tema plaanidele tõmbas kriipsu peale sõda. Kõigele lisaks paigutati ta ikkagi tööle ajalehte – küll mitte Rahva Hääle, vaid Kommunisti.

Teadustegevus köitis ministriametist ilmselt rohkem veel Jüri Nuuti, kes oli 1944.–1946. aastani haridusminister. 1946. aasta juunis paigutati ta äsja asutatud ENSV Teaduste Akadeemia sekretäriks.⁹⁵¹ Kaadristatistikas kujutati Nuuti vabastamist “ümberpaigutamisenä uute töökohtade komplekteerimiseks”.⁹⁵² Teaduste Akadeemiasse sattus tööle samuti 1948. aastal ENSV MN esimehe asetäitja ning Plaanikomisjoni esimehe ametist vabastatud Oskar Sepre. Tema vabastamine formuleeriti nii EK(b)P KK otsuses kui ENSV ÜNP seadluses “seoses teaduslikule tööle üleminekuga”.⁹⁵³ Võib oletada, et õigeaegne taandumine ENSV juhtkonnast päästis Oskar Sepre suurematest ebameeldivustest, mis oleks võinud teda Eesti süüasja käivitumisel ähvardada. Sellest hoolimata otsustati 1950. aastal O. Sepre kaks aastat varem toimunud vabastamine ENSV valitsuse koosseisust kvalifitseerida ümber. 1950. aasta septembris Ivan Kābini allkirjastatud õiendis selgitati, et faktiliselt vabastati Oskar Sepre 1948. aastal valitsusest poliitilistel motiividel. Tema vastu oli kaks süüdistust, mis kõlasid

⁹⁴⁸ Veskimägi, *Kuidas valitseti Eesti NSV-d*, lk 143–144.

⁹⁴⁹ Revolutsiooni lipukandjad. III. Lühikesi ülevaateid Eestis tegutsenud väljapaistvate revolutsionääride elust ja tegevusest. Tallinn: Eesti Raamat 1978, lk 158.

⁹⁵⁰ Arkaadi Uibo isikutoimik. – ERAF.1.6.3980, 19.

⁹⁵¹ Jüri Nuuti isikutoimik. – ERAF.1.6.2335, 13–5.

⁹⁵² Statistiline aruanne töötajate vabastamise ja uue kaadri edutamise kohta: vabariigi nõukogude ja majandusorganisatsioonide juhid; nimekiri vabastatud vabariigi nõukogude ja majandusorganisatsioonide juhtidest 1. jaanuar – 31. detsember 1946. – ERAF.1.307.5, 125, 25p, 158, 158p.

⁹⁵³ Oskar Sepre isikutoimik. – ERA.R-1.2k.512, 126–28.

1950. aasta märtsis EK(b)P KK VIII pleenumil. Esiteks astunud Sepre oma venna kaitseks välja, kes kuulutati 1948. aasta septembris Viljandimaa TSN TK poolt kulakuks. Oma mõjuvõimu kasutades olevat ta saavutanud Viljandimaa Täitevkomitee “õige” otsuse äramuutmise MN-i poolt 21. detsembril 1948.⁹⁵⁴ Kuna Oskar Sepre oli 1948. aasta detsembris juba ametis Teaduste Akadeemias, oli vähetõenäoline, et ta mõjutas endale kasuliku, kuid poliitiliselt tundliku otsuse vastuvõtmist. Teiseks oli I. Käbinile 1950. aastal teada, et O. Sepre ei kindlustanud Plaanikomisjoni esimehena partei poliitika elluviimist vabariigi majanduse arendamisel.⁹⁵⁵

1953. aastal liiduvabariigist lahkunud kolme venekeelse ministri, Nikolai Krõlovi, Valentin Moskalenko ja Ivan Ussenko vabastamise ühiseks tõukejõuks oli ilmselt sama aasta kevadel algatatud “uus rahvuspoliitika”, mille mõjul asendati liiduvabariigi juhtivatele kohtadele sissetoodud kaadrit põlisrahvusest isikutega. NSV Liidust suunatud venekeelse kaadri ärakutsumine algas võrdlemisi järsku ning taheti korraldada kiiresti, mistõttu võis tekkida raskusi lahtilastutele sobiva ametikoha leidmisega. Kuhu ja millisele ametikohale Krõlov ja Ussenko määrati, ei ole teada. Ent kolmandast 1953. aastal liiduvabariigist ärasõitnud ministrist Valentin Moskalenkost sai Moskva oblasti miilitsavalitsuse ülema asetäitja.⁹⁵⁶

Viimaks tuleb pöörduda tagasi mõiste “edutamise” juurde, mille kasutamise aluseks oli nomenklatuuri sisemine hierarhia, Sel põhjusel määratleti iga ümberpaigutamist edutamisenä ka nendel juhtudel, kui uus ametikoht oli vähem prestiižne või ebaolulisem kui varasem. ENSV MN-i liikmetest langeb niusugune kahtlus August Kründeli ümberpaigutamisele 1953. aastal sotsiaalministri ametikohalt ENSV ÜNP sekretäriks.⁹⁵⁷ Erinevalt ministrist koordineeris ÜNP sekretär suhteliselt väikesearvulise Presiidiumi aparaadi tööd, vastutas sidepidamise eest NSVL ÜNP, EKP KK, ENSV MN-i ja kohalike organitega ning allkirjastas koos ENSV ÜNP esimehega ÜNP õigusakte ja koosoleku protokolle.⁹⁵⁸

Liiduvabariigi juhtivate ametikohtade sisemise hierarhia ebaühtlusest kõneleb suuremate liiduvabariikide vormiliselt samaväärsete nomenklatuursete ametikohtade tähtsustamine võrreldes väiksematega. Näiteks formuleeriti kaadrimaterjalides 1946.–1948. aastani Eestis ametis olnud ehituse ja ehitusmaterjalide ministri Georgi Suhharevi üleviimist 1948. aastal Vene NFSV ehitusministri asetäitjaks “edutamisenä”, ehkki tema ametikoht Eesti NSV

⁹⁵⁴ Oskar Sepre isikutoimik. – ERAF.1.6.3334, l 32–34.

⁹⁵⁵ I. Käbin ÜK(b)P KK inspektor M. Tutkinile, september 1950. – Samas, l 32–33.

⁹⁵⁶ Петров, *Кто руководил органами госбезопасности*, lk 622–623.

⁹⁵⁷ August Kründeli isikutoimik. – ERAF.1.6.1366, l 1–2p.

⁹⁵⁸ ENSV ÜNP juhtimisest, asutuse funtsioonidest ja tegevusest on kirjutanud ÜNP aparaadis 1980. aastatel töötanud Eenok Kornel. Vt: Eenok Kornel. Kuldset keskteed ei ole. Mälestusi, äratundmisi, pealtnägemisi. Tallinn: Olion, lk 2011, lk 103–156.

ministrina pidi loogiliselt võttes olema kõrgem ministri asetäitja positsioonist liiduvabariigi staatuses olevas Vene NFSV-s.⁹⁵⁹

Lõpetuseks võib märkida, et klassifikaatorite süsteem kaadri vabastamise formaalsete põhjuste fikseerimisel võinuks olla tõhus instrument kaadri-arvestuses. Paraku oli tegelikkus teistsugune. Klassifikaatoreid oli liiga palju, nad kattusid osaliselt üksteisega, nende tähendus oli segane ja kasutamine ebajärjekindel. Erinevais kaadriga seotud dokumentides kasutati paralleelselt muid põhjendusi ning kaadrivahetuse formaalsed põhjused ei olnud sageli kooskõlas vabastamise tegelike motiividega.

⁹⁵⁹ Georgi Suhharevi isikutoimik. – ERAF.1.6.9090, l 2p.

KOKKUVÕTE JA JÄRELDUSED

Väitekirja eesmärk oli selgitada Eesti NSV Ministrite Nõukogu – ENSV valitsuse organisatsiooni kujundamise, juhtimise korraldamise ja kaadripoliitika põhimõtteid ning analüüsida nende teostamise mehhanisme ja toimimisviise. Töös uuriti Ministrite Nõukogu organisatsioonilist ülesehitust, valitsemisorganeid, valitsuse kollegiaalseid juhtimisorganeid, nende töökorraldust ja valitsuse isikkoosseisu ning jõuti järgmiste tulemuste ja järeldusteni:

1. Eesti NSV Ministrite Nõukogu liikmeskonna määramisel, juhtimise korraldamisel ja organisatsioonilisel ülesehitusel rikuti pidevalt õigusnorme. Ministrite Nõukogu koosseis ja Eesti NSV valitsemisorganite – rahvakomissariaadid/ministeeriumid, komiteed ja peavalitsused – nomenklatuur ei vastanud täies ulatuses põhiseadusele. Liiduvabariigis jäeti moodustamata valitsemisorganeid, mis oli sätestatud konstitutsioonis. Sõjajärgsetel aastatel ei tegutsenud ENSV-s Kergetööstuse Ministeeriumit ega olnud ametis kergetööstuse ministrit ning üksnes formaalselt kuulus ENSV MN-i liikmeskonda riigikaitse minister, ilma et ministeerium oleks reaalselt funktsioneerinud. 1947. aastani olid NSV Liidu ja ENSV põhiseaduses sätted, mille järgi pidid Ministrite Nõukogu koosseisu kuuluma üleliiduliste ministeeriumide volinikud, aga Eestis ei nimetatud ühtegi volinikku valitsuse liikmeks. Niihästi 1940. aastatel kui ka 1950. aastate alguses rikuti süstemaatiliselt põhiseadust valitsemisorganite asutamisel. Enamasti viidi muudatused konstitutsiooni sisse pärast valitsemisorganite tegelikku moodustamist ja tegutsema hakkamist.
2. Otsuste langetamine ENSV Ministrite Nõukogu organisatsiooni kohta ei kuulunud liiduvabariigi pädevusse, vaid need tehti NSV Liidu kõrgemates partei ja valitsuse organites. Ometi oodati ümberkorraldusteks sageli liiduvabariigilt formaalset algatust, mis esitati EKP KK, Ministrite Nõukogu või ühispöördumise kaudu. Kohaliku initsiatiivi vajalikkus keskuse ja liiduvabariigi suhetes on seletatav NSV Liidu keskse juhtimise doktriini demokraatliku tsentralismi põhimõttega.
3. Liiduvabariigi ministeeriumide ja ministeeriumi staatuses olevate valitsusasutuste moodustamisel ja ümberkorraldamisel puudusid selged reeglid ja õiguslik regulatsioon. Formaalsed otsused langetati NSV Liidu keskorganites kas partei või valitsuse või mõlemas liinis, kuid otsuste algatamise ja vastuvõtmise bürokraatlikus protsessis osalesid ka liiduvabariigi riigi- ja parteiorganid. ENSV valitsemisorganite kohta võidi otsuseid vastu võtta parteiõiguse järgi NLKP KK-s ja EKP KK Büroos. Sageli vormistati liiduvabariikide valitsemisorganite kohta ühine NSVL ÜNP seadlus, aga harvemini spetsiaalne seadlus ühe liiduvabariigi valitsemisorgani moodustamise või ümberkorraldamise kohta. Konstitutsiooniõiguse kohaselt oli valitsemisorganite moodustamise, reorganiseerimise ja likvideerimise seaduslikuks aluseks Ülemnõukogu akt, mis jõustati ENSV-s 1940. aastatel ja 1950. aastate alguses üldiselt ÜNP seadlusega.

4. Sõjajärgsete aastate ENSV Ministrite Nõukogu organisatsiooni arengus võib eristada kahte etappi: 1944–1945 ja 1946–1953. Aastatel 1944–1945 ilmutas liiduvabariigi juhtkond initsiatiivi osa ENSV valitsemisorganite moodustamisel, kuigi nende tegevusväli oli suhteliselt kitsas, piirdudes osa majanduslike rahvakomissariaatidega. Väliselt saatis ENSV juhtkonna jõupingutusi rahvakomissariaatide moodustamisel edu. Algatusvõimet näidati üles Ehitus- ja Ehitusmaterjalide Tööstuse Rahvakomissariaadi, Metsatööstuse Rahvakomissariaadi, Põlevkivi- ja Põlevkivitööstuse rahvakomissariaatide asutamisel ning Kohaliku Tööstuse ning Toiduainetööstuse rahvakomissariaatide taasasutamisel, mis olid tegutsenud liiduvabariigis enne Saksamaa – NSV Liidu sõja puhkemist. Ainsana ebaõnnestus Auto-transporti- ja Maanteede Rahvakomissariaadi asutamine. Kuigi ENSV juhtkond saatis korduvalt NSV Liidu juhtkonnale kavasid ja ettepanekuid rahvakomissariaatide valitsemisala ja struktuuri kohta ning kaitses südikalt oma seisukohti, ei maksa liiduvabariigi juhtkonna tegevust ega selle tulemuslikkust üle hinnata, sest tegemist oli rutiinse bürokraatliku asjaajamisega. Võib oletada, et Eesti NSV-le ettenähtud või lubatud rahvakomissariaadid oleks varem või hiljem moodustatud ning seda ka liiduvabariigi algatuse ja aktiivse kaasamiseta. Liiduvabariigi juhtkonna aktiivsus torkas silma eelkõige NSV Liidu juhtkonna ja võimuorganite passiivsuse foonilt, sest 1944. aasta lõpukuudeni ei tehtud ENSV taotletud rahvakomissariaatide kohta otsuseid, mistõttu oli lahtine, millised rahvakomissariaadid ja kuidas tuleb moodustada. Lõplik selgus majanduslike rahvakomissariaatide kohta saabus 1945. aasta keskpaigaks, millega lõppes nende formaalne moodustamine ja seadustamine. See tähistas samuti etapi lõppu ENSV Ministrite Nõukogu institutsionaalses arengus.

1945. aasta lõpul sai ENSV valitsemisorganite asutamisel valitsevaks direktiivse valitsemise vertikaalne vorm, millega ei lõppenud liiduvabariigi vormilised algatused, kuid substantiivselt teises kohalik algatus pseudo-initsiatiiviks, mis oli kattevarjuks direktiivsele valitsemisele. Esimeseks märgiks muutustest oli Tehniliste Kultuuride Rahvakomissariaadi moodustamine 1945. aasta lõpus. Tegemist oli ühemõtteliselt üleliidulise aktsiooniga, mis viidi läbi tsentraliseeritult ning kus ENSV võimuorganid olid passiivse käsutäitja rollis. Kohalikult juhtkonnalt eeldati üksnes nõutavate dokumentide koostamist ning otsuste vastuvõtmist rahvakomissariaadi organiseerimiseks. Analoogete mustri järgi toimusid valitsemisasutuste moodustamised ja ümberkorraldused ka edaspidi 1940. aastate teisel poolel ja 1950. aastate alguses.

5. Ministrite Nõukogu nimel tegutses liiduvabariigis väikesekoosseisuline kollegiaalne organ Ministrite Nõukogu Büroo, mille moodustasid valitsusjuht ja tema asetäitjad. Büroo tegevus käivitus 1943. aastal, ent valitsuse kitsam ring, mis koosnes RKN-i juhtkonnast, hakkas formeeruma juba 1940. aastal. Nende kätte läks valitsuse otsuse eelnõude läbiarutamine ja vastuvõtmine. Sõja puhkemise tõttu valitsuse juhtimise konsolideerumise

protsess peatus. 1940. aastate teisel poolel aga muutus büroo ainsaks alaliseks valitsuse kollegiaalseks tööorganiks. Koguneti vähemalt üks kord nädalas. Koosolekutel vaadati läbi ja kinnitati määrusi ja arutati muid olulisemaid ning kiireloomulisi küsimusi. ENSV Rahvakomissaride Nõukogu täiskogu muutus 1941. aastaks kõrvaliseks kolleegiumiks ning tema roll täitevvõimu organina kahanes sedamööda, kuidas kasvas koosolekustest osavõtjate ring. Peale ametlike valitsusliikmete arvati täiskogu koosseisu liiduliste asutuste volinikud ja Ministrite Nõukogu keskasutuste juhid, keda oli 1940. aastate keskel ühtekokku viiekümne ringis. Alates 1940. aastate keskpaigast muutusid Ministrite Nõukogu koosolekud harvemaks. Koosolekutel kuulati peamiselt aruandeid ning rutiinses töös vaadati regulaarselt läbi liiduvabariigi eelarve ja riigiplaani projekte.

6. Liiduvabariigi valitsusliikmete ametisse kinnitamine ja ametist vabastamine toimus parteiõiguse ja konstitutsiooniõiguse kohaselt. Esimeses järjekorras tuli kaadrite otsused langetada parteiõiguse järgi parteiorganites nomenklatuuri põhimõtetest lähtuvalt. Seejärel viidi toimingud üle riigiorganitesse, kus konstitutsiooniõiguse kohaselt vormistati nõutavad normatiivaktid.
7. ENSV valitsusliikmed kuulusid üheaegselt EKP KK ja NLKP KK nomenklatuuri. Kaadrite kinnitamine ja vabastamine algatati formaalselt liiduvabariigis. EKP KK Büroo langetas otsuse valitsusliikme kinnitamise või vabastamise kohta, võttes formaalselt aluseks EKP KK-sse saadetud Ministrite Nõukogu esildise. EKP KK omakorda esitas otsuse kinnitamiseks kõrgemale parteiorganile NLKP KK-le, mille Sekretariaat ja Poliitbüroo kaadriotsused kinnitasid. Kõrgeima instantsi otsusega tõmmati joon alla parteiõiguslikele protseduuridele. Järgnesid konstitutsiooniõigusel põhinevad toimingud, millesse olid haaratud liiduvabariigi Ministrite Nõukogu ja Ülemnõukogu. Ministrite Nõukogu esitas Ülemnõukogu Presiidiumile seadluse eelnõu valitsusliikme ametisse nimetamiseks või vabastamiseks. Erandjuhtudel, kui parajasti oli kogunemas Ülemnõukogu istungjärg, võidi kaadriotsuse eelnõu esitada Ülemnõukogule. Kõikidel muudel juhtudel vormistati kaadriotsus ÜNP seadlusega, millega oli valitsusliige seaduslikult ametisse nimetatud või vabastatud. Põhiseaduse järgi kinnitas jõustunud ÜNP seadluse hiljem Ülemnõukogu.
8. Kaadrite kinnitamise ja vabastamise otsuste vastuvõtmisel parteiõiguse ja konstitutsiooniõiguse järgi esines tõrkeid, moonutusi ja rikkumisi. NSV Liidu ja liiduvabariigi organite puhul esines kõrvalekaldeid otsuste vastuvõtmise järjekorras, harvadel juhtudel jäi kas partei- või riigiorganil nõutav otsus üldse vastu võtmata.
9. ENSV valitsusliikmete rahvusliku kuuluvuse ja päritolu kohta võib teha kolm järeldust. Etnilised eestlased moodustasid ENSV valitsuses kogu Stalini perioodil suure enamuse. 1940. aastate keskpaigani oli arvukaim kontingent kohalikud eestlased. Aastakümne teisel poolel oli kohalike ja NSV Liidu eestlaste osakaal enam-vähem võrdne, kuid see purunes 1950.

aasta EK(b)P KK VIII pleenumile eelnenud kuudel ja järgneval aastal kõikide kohalike eestlaste kõrvaldamisega valitsuse koosseisust. 1950. aastate algul olid liiduvabariigi valitsuses suures ülekaalus NSV Liidu eestlased, moodustades umbes kaks kolmandikku selle liikmetest. Sõja-järgsel perioodil oli ENSV valitsuses NSV Liidu eestlasi, kelle eesti keel oli nõrk. Enamik kehvema eesti keele oskusega NSV Liidu eestlasi määrati valitsuse liikmeteks pärast 1950. aastat.

10. ENSV valitsuses olid kõige arvukamalt esindatud 19. sajandi viimastel ja 20. sajandi esimestel aastatel sündinud. Valitsusliikmete keskmine vanus oli sõjaeelsel aastal veidi üle 40 aasta, kuid tõusis sõjajärgsel perioodil, jäädes 45 ja 49 aasta vahele. Keskmise vanuse kasvu pidurdas mõningal määral intensiivne kaadrivahetus, mis tõi valitsuse koosseisu pidevalt nooremapoolseid funktsionääre.
11. Valitsusliikmed olid kommunistliku partei liikmed, mis oli üheks eeltingimuseks MN-i koosseisu kuulumisel. Sõja-aastatel määrati rahvako-missari ajutiseks kohusetäitjaks üksikud mittekommunistid. Nad olid oma ametis lühikest aega ja kõrvaldati 1940. aastate keskpaigaks, sest jäid formaalselt rahvako-missarideks nimetamata.
12. Esimesel Nõukogude võimu aastal oli ENSV valitsuses kõige rohkemaarvuliselt 1940. aastal parteisse astunud. 1940. aastate keskpaigast kuni kümnendi lõpuni olid ligi pooled valitsuse liikmed kommunistliku partei staažiga enne 1925. aastat. 1950. aastate alguses valitsusliikmete keskmine parteistaaž lühenes ning arvukaima kontingendi moodustasid 1940. aastatel NLKP-sse astunud kommunistid.
13. Sõjajärgsetel stalinismi aastatel oli keskmiselt iga teine valitsusliige kõrg-haridusega. Teiseks suuremaks kategooriaks olid kesk- ja keskeriharidusega töötajad. Madalama haridusega – algharidusega ning lõpetamata kesk-haridusega – valitsusliikmete osakaal oli arvestatav 1940.–1941. aastani, kui nad moodustasid üle kolmandiku valitsusliikmetest. Sõjajärgsetel aastatel nende osakaal langes, kõikudes 1940. aastatel lõpuni veerandi ja kolmandiku vahel, kuid langes 1950. aastate algul veel. 1940. aastate teisel poolel suunati osa valitsusliikmeid omandama kõrgemat parteiharidust. Sellegipoolest jäi parteipoliitilise haridusega kommunistide arv valitsuses väikeseks, moodustades kõikide haridustasemete peale 1940. aastate teisel poolel kuni kolmandiku.
14. Ministrite Nõukogu liikmete selekteerimisel ja ametisse valimisel ei olnud kindlaid kriteeriume. 1940. aastal moodustati ENSV RKN kohalikest staažikatest kommunistidest ning okupatsioonivõimu kaasajooksikutest juunikommunistidest. Poliitilise printsiibi põhjal komplekteeritud valitsuse liikmetel oli ebahühtlane haridustase ja ametialane ettevalmistus. Enamikul neist puudus erialane kvalifikatsioon ja kogemused valdkonna juhtimiseks. 1940. aastate teisel poolel valitsusliikmete profiil muutus. Majanduslike ministeeriumide etteotsa määrati peamiselt kõrgema haridusega või kesk-eriharidusega spetsialiste, kel oli selles valdkonnas juhtimiskogemus.

- Valdavalt otsiti harukondlikul põhimõttel moodustatud majanduslikke ministeeriume juhtima Vene NFSV-st saabunud NSV Liidu eestlasi ja mitte-eestlasi. Kaadri professionaalsete oskuste kõrval kasvas töötajate üldine juhtimiskogemus, mis lihtsustas nende rakendamist erinevatel tööloikudel ja valdkondades.
15. Suurem osa 1940. aastate teisel poolel ja 1950. aastate algul valitsusliikmeks nimetatud funktsionääre olid edutatud samast organisatsioonist juhtimise madalamalt tasandilt või ümber paigutatud juhtivalt parteitöölt. Sageli tegutses tulevane minister enne edutamist ministri asetäitjana või mõne struktuuriüksuse juhina.
 16. ENSV valitsuse koosseisus toimus igal aastal muudatusi isikkoosseisus. Mastaapsemad kaadrimuudatused langesid 1950. ja 1953. aastasse. 1950. aastal vabastati Ministrite Nõukogu liikmeid suuremalt jaolt poliitilistel motiividel, mis võttis EK(b)P KK VIII pleenumi järel riigi-aparaadis kaadripuhastuse mastaabid. Valitsuses kannatasid selle tagajärjel kõige rohkem endised põrandaalused kommunistid ja juunikommunistid, kellest suurem osa kõrvaldati ametist 1950. või 1951. aastal. Enamik neist oli pika valitsusliikme staažiga ning ametis 1940. aastast või aastakümne esimesest poolest. 1950. aastal lasti ametist lahti tervishoiuminister Viktor Hion ja kohtuminister Aleksander Jõeäär, kes olid nendel ametikohtadel 1940. aastast. 1950. aasta lõpus vallandati Hendrik Allik, kes oli 1943. aastast Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja, ning 1951. aastal valitsusjuht Arnold Veimer, kes oli ametis 1944. aastast. Nii A. Veimer kui ka H. Allik nimetati ENSV RKN-i liikmeteks 1940. aastal. 1953. aastal oli kaadrivahetuse iseloom võrreldes 1950. aastaga teistsugune. Suurem osa Ministrite Nõukogu liikmeid vabastati valitsemisorganite ümberkorralduste tõttu. Lavrenti Beria “uue rahvuspoliitika” rakendamise ajal 1953. aasta kevadel ja suvel lahkusid Eestist mõned mitte-eestlastest valitsusliikmed, kes asendati eestlastega.
 17. Nõukogude kaadristatistikas ja kaadriarvestuses olid kaadrivahetuste iseloomu kirjeldamiseks kasutusel spetsiaalsed klassifikaatorid. 1940.–1953. aastani vabastati ligi kolmandik funktsionääre kas tööga mitte-toimetulemise, enese kompromiteerimise või kõrgemalseisva organi direktiivide rikkumiste tõttu. Peaaegu iga neljas valitsusliige paigutati nomenklatuursete ametikohtade sisemise hierarhia järgi ümber samaväärsele töökohale. Tunduvalt harvem vabastati töötajaid ametikoha koondamise tõttu või edutati kõrgemale ametikohale.

SUMMARY

Institutional development and the cadres of the council of Ministers of the Estonian SSR, 1940–1953

After the Republic of Estonia was incorporated into the Soviet Union, the Soviet power structure and system of government were established in Estonia. The monopoly of power in the Soviet Union's system of government belonged to the one and only party – the Communist Party. Yet the USSR's instruments of power were both organs of the Communist Party and state organs that formed a binary power and directorial structure that was closely intertwined with each other. Relationships between Party and state organs and their areas of jurisdiction were not legally regulated in the Soviet system of government. Instead, they depended on the will of the Party leader, his objectives and subjective needs that affected the relation of forces and power relationships in the highest leadership of the state. This indeterminacy was also justified by the Leninist principle according to which legislative, executive and justice functions were intentionally intermixed on purpose and the need to delineate the tasks of institutions was disregarded. In practice, this Leninist principle was manifested among other things in the overlap, duplication and parallelism of the procedures, tasks and limits of jurisdiction of Party and governmental organisations. Both state and Party organs participated in administrative and prescriptive activity and administration at the central level was characterised by a relatively large personal overlap in running the Party and the state.

The union republic's government – the Council of Ministers (Sovmin) was a territorial subunit of the corresponding Union-wide organs, as was the case for the union republic's Party organs. In the case of Party organs, the principle of the subordination of local organs derived from the Party's statute, which laid out the centralised structure of the Party organisation. On the other hand, the constitutional position of state organs and their actual position contradicted one another. The constitution spoke of the sovereignty of Union republics, depicting the Union republic as a subject of the state. According to the constitution, the Council of Ministers was the highest executive and organisational organ of state power in the Union republic but it did not govern the Union republic within the jurisdictional limits set by the constitution, rather it fulfilled the functions of local administration. The primary function of the Council of Ministers was to implement the policy and decisions of the central authority in Moscow, which meant following the orders of the higher Party organs and the central government.

The task of this doctoral dissertation is to examine the organisational structure of the Estonian SSR Council of Ministers, its organs of government (ministries, committees, main administrations and administrations), the government's collegial management organs and how their work was organised, and the government's personnel. The objective is to ascertain the principles for

forming the organisation of government, organising its management and its cadre policy, and to analyse the mechanisms for their implementation and the ways they functioned. The central question of this thesis is: What did the management of the ESSR Council of Ministers look like? How were the formation, reorganisation and termination of the union republic's governmental organs organised? What perspectives did the leadership of the union republic have and what role did it play in shaping the organisation of the Council of Ministers? How was the *nomenklatura* system applied in the appointment and dismissal of members of the Council of Ministers and how can the reliability of this system in making cadre decisions be assessed? Who worked as members of the government and what were the criteria and attributes according to which they were selected for their positions and what were the reasons for their dismissal?

This doctoral dissertation consists of four chapters. **The first chapter** considers the legal status of organs for governing the state (ministries, committees and administrations) that were part of the ESSR Council of Ministers on the basis of the constitutions of the USSR and the ESSR and other legal acts, changes that took place in the network of ministries, and the organisation of the work of the Council of Ministers. The staffing principles, status, competence and activity of the complete membership of the Council of Ministers and its narrower circle, the Council of Ministers Bureau as the chief organ of government, are compared. **In the second chapter**, the main features of Soviet cadre policy and its implementation are analysed based on the example of the government of the ESSR, relying on the *nomenklatura* as the main instrument of cadre policy. The functioning of the *nomenklatura* system is considered on the basis of the analysis of mechanisms for approving and dismissing members of the government. This chapter examines the formation of the Council of Ministers as set out in the constitution and provides an overview of the size of the membership of the government and of the filling of official positions. **In the third chapter**, the ESSR government is considered on the basis of personal characteristics that formed the membership's main questionnaire data. The membership of the government is analysed on the basis of ethnic origin and nationality affiliation, makeup according to age, Party membership and length of membership, and educational background. **In the fourth chapter**, the dynamics of the membership of the government are examined. For this purpose, the most likely criteria for the selection of members of the government are outlined and the characteristics and attributes that members of the government appointed to office corresponded to are ascertained, along with what their previous work was, and the frequency of changes in government personnel, the length of time that government members retained their positions, and the seniority of government members. The motives for dismissing government members are evaluated on the basis of typical reasons for dismissal that were in use in cadre reports. The organisational structure of

the ESSR Council of Ministers, a list of government members, and brief biographies are included as **appendices** of this doctoral dissertation.

The theoretical analyses by Thomas Rigby, Graeme Gill and Yoram Gorlizki of Soviet institutions and how its government was organised provide the methodological framework for this dissertation. These theoretical analyses are founded on Weber's power sociology of types of domination and on patrimonialism and neo-patrimonialism. The central theoretical concept of this dissertation is the USSR's political system's fundamental doctrine of *democratic centralism*, which formed the basis for the structure of both the Communist Party and state organs, for regulating relationships between the state's organs of power, and for making decisions. *Democratic centralism* combined two phenomena: firstly central management, which meant that the decisions of higher organs were mandatory for lower level organs and was manifested as *government by directive*, and secondly the right of lower lever organs to initiative, in other words *local initiative*. This dissertation examines the first two forms of *government by directive*. First of all the vertical form based on the principle of subordination, to which end formal chains of command were implemented within the organisation. Secondly the horizontal form that derived from the obligation of the state organs to comply with and follow *directives* from the Party organs. Joseph Stalin explained this in 1930 as follows: "The most important task of the chairman of the Council of People's Commissars lies in the fact that he must in his everyday practical work implement Party directives that he personally participates in working out." Both forms of *government by directive* affected the work of the union republic's Council of Ministers, figuring either autonomously or in combined form in the making of different types of decisions, including decisions concerning organisation and personnel.

Local initiative was a natural, accepted and widespread phenomenon in running a union republic. Yet due to the extreme centralisation of government, the implementation of *local initiative* required the initiation of irrational and time-consuming procedures and red tape that swelled bureaucracy in all segments of management. Since Moscow had to be consulted in all matters, even insignificant issues of a local nature, central offices were swamped by proposals and applications arriving from all over the country. In cases of a positive scenario, a tiresome and time-consuming process of decision-making was started up, and oftentimes the office that had initiated the process stood at the end of the procedural chain as the implementer of the decision. *Local initiative* can often be interpreted as being ostensible and that it was used to mask actual *government by directive*. Expressed more briefly, orders were issued from above to submit a particular application or it was impressed upon lower levels to submit proposals that allowed formal procedural rules to be fulfilled. This phenomenon can be referred to as *pseudo-initiative*.

The second theoretical point of departure of this dissertation is the concept worked out in the mid-1950's by the German jurist Reinhart Maurach,

according to which there were two legal systems in the Soviet Union – *external state law* in the meaning of *constitutional law* and *internal state law* in the form of *Party law*. According to Maurach's analytical concept, *external* and *internal state law* were intertwined with one another, functioning on both a legal and common law basis as a connecting link between the state and the Party. Both *Party* and *constitutional law* were important in the area of personnel and the shaping of the organisation of the Council of Ministers.

The concepts introduced above support and complement one another in this dissertation. Changes in the government's organisational structure were made on the basis of *Party directives* according to *Party law*, on the basis of which the required legal acts were formulated according to *constitutional law*. *Constitutional law* and *Party law* on the one hand, and *local initiative* on the other belonged together in the procedural process involved in cadre issues concerning government members.

Archival documents for the most part form the source base for this dissertation. Most of the sources originate from the ECP Central Committee (hereinafter referred to as the ECP CC) and ESSR Council of Ministers Organisational Administration archival collections of the Estonian National Archives. Materials found in Russian archives from the Russian State Archive of Social and Political History and the Russian Federation State Archive were also used along with published documents.

The Organisation of the Estonian SSR Council of Ministers and How its Work was Organised

There were 13 ministries (people's commissariats until 1946) and the State Planning Commission that had been elevated to the status of a ministry in the organisation of the ESSR Council of Ministers (Council of People's Commissars until 1946) established on 25 August 1940. The number of ministries increased over the years. The composition of ministries also changed often due to reorganisations in managing fields of government. There were 17 ministries in the ESSR in 1944 yet by March of 1953, their number had grown to 25. In addition to ministries and the State Planning Commission, there were governmental organs in the republic that were accorded the status of a ministry and the heads of those organs were members of the government.

The number and composition of ministries could differ slightly from republic to republic. As a rule, this difference occurred in the industrial sector ministries. The names and status of the ministries operating in the union republic (ministries in the republic answering to the central ministry of the same name, or ministries under union republic control) were described in the constitution of the given union republic and until 1947 also in the constitution of the USSR. According to the example of the Estonian SSR, the list of ministries in the Union-wide constitution did not coincide with the list in the union republic constitution. There were also some governmental organs that did not actually exist in the territory of the ESSR regardless of the fact that they

were included on both lists. The most striking example of this was the Ministry of Light Industry that operated in the ESSR in 1940–1941 and was thereafter shut down. This ministry was established for a second time in 1950. In addition to this anomaly, most ministries were established on the basis of enactments by the Presidium of the Supreme Soviet (hereinafter referred to as PSS) in violation of the constitution. Changes were sometimes made to the constitution only several years later.

The shaping of the organisation of the union republic's Council of Ministers came under the jurisdiction of the USSR's central organs and mostly depended on what was happening at the central level. The formation and reorganisation of union republic ministries and governmental institutions with the status of ministries was organised through the Party or the government or through both. Organs of the Soviet Union's central authority and of the union republic were both involved in this process. There were no definite rules and principles for making the decisions concerning the organisation of governing a republic. At the level of central authority, the Central Committee of the Communist Party of the USSR (hereinafter referred to as the CPSU CC) could make decisions, the Party and the government could formulate a joint regulation, and sometimes a USSR PSS enactment was passed. At the union republic level, issues were often deliberated in the ECP CC Bureau, whereas sometimes the USSR central organs had already made the corresponding decisions but sometimes not. The legal basis for forming, reorganising and doing away with governmental organs in the union republics was a legislative act of the Supreme Soviet, mostly in the form of a PSS enactment. A formal application (petition) or proposal from a union republic, which was formulated as an appeal from the ECP CC or the Council of Ministers, or as a joint appeal, was required or welcomed for implementing many reorganisations. The nature of union republic initiatives can be appraised starting from the mid-1940's because there is insufficient data from 1940 and 1941 for drawing conclusions. The post-war period, which is covered better by sources, allows two stages to be highlighted in the development of the organisation of the ESSR Council of Ministers: 1944–1945 and 1946–1953. The leadership of the republic exhibited consistent power of initiative in forming ESSR governmental organs in 1944–1945, even though their field of activity was relatively narrow. Moscow was appealed to from the autumn of 1943 onward only in reference to economic ministries, some of which had already been organised in older republics. Thus it can be asked if the ministries formed at that time were created due to the efforts of the republic leadership or whether they would have been formed anyway sooner or later. Regardless of this, the proposals of the ESSR leadership for the creation of ministries should not be underestimated. Drafts of the structure of governmental organs were repeatedly sent from the republic to Moscow and the union republic provided justification for its positions, but most importantly: those proposals put pressure on Moscow to make decisions. Prior to the re-occupation of Estonia, the USSR's central authority did not hurry to make decisions concerning the ESSR and apparently

did not pay particular attention to related matters. The situation changed in the latter half of 1944. Petitions from the ESSR were finally reviewed yet most decisions were put off until 1945 due to coordination, bureaucratic procedures and dissension in central offices. All in all, five ministries were formed, reorganised or enacted in 1944–1945. The ESSR leadership was unsuccessful in the case of only one governmental institution because the desired People's Commissariat for Automobile Transportation and Highways was not created. Repeated attempts were made to form this governmental organ under other names but it did not succeed until 1953.

By the end of 1945, the *vertical* form of *government by directive* prevailed over *local initiative* in establishing the union republic's governmental organs. Union republic initiatives did not cease altogether yet from that point onward, they were mostly of a formal nature with the appearance of *pseudo-initiatives*. The first clear sign of these changes was the formation of the People's Commissariat for Technical Cultures at the end of 1945. This was unequivocally a Union-wide undertaking where the ESSR's organs of power were in the role of passively following orders. The leaders of the republic were expected to do nothing more than to pass the required decision according to form and they obediently did so. All later ministries during the Stalinist era were similarly formed on the basis directives sent from Moscow.

From the very beginning, the bearing was set in leading the Council of Ministers towards the formation of a collegial body with a smaller number of members. This trend was based on what was taking place in the USSR's central government, where councils and commissions with smaller numbers of members had been formed. The Council of Ministers Bureau, of which the chairman of the Council of Ministers and his deputies were members, essentially took over the functions of the Council of Ministers by the mid-1940's. This organ was created in 1943 according to the example of the USSR Council of Ministers Bureau as a result of the rational considerations that the deliberation and passing of draft legislation would be more effective and operative. The Bureau became the only collegial organ of governmental work that convened regularly, meeting at least once a week. Most of the time, it worked through a long agenda. Its approved decisions were mostly issued as Council of Ministers regulations. In addition to the Bureau, *ad hoc* commissions were formed in the Stalin era ESSR government for deliberating and passing draft legislation, but most of the routine administration and approval of decisions was done by the chairman of the Council of Ministers or his deputies in accordance with the division of labour agreed upon in the government.

On the other hand, the ESSR Council of Ministers plenum became unimportant in the meaning of a collegial body in 1941 already. Attendance of meetings of the Council of Ministers became unpopular but at the same time, the circle of individuals who had the right to attend plenary sessions grew. The frequency of Council of Ministers plenary sessions decreased significantly over the course of the 1940's. By the end of the decade and at the beginning of the

1950's, the plenum convened four times a year (once every quarter) on average. Regardless of this, the agendas of the sessions were short and relatively sparse. The members in attendance spent most of their time on the reports from governmental institutions. Along with the official members of the government, deputies from union republic institutions under the jurisdiction of a central Union-wide institution, and the heads of the central institutions of the Council of Ministers were also included in the composition of the plenum. They numbered around fifty in total in the mid-1940's. The Council of Ministers became the government's representative forum by the mid-1940's which rarely gathered in session.

Government of the Estonian SSR and General Principles of Cadre Policy

In 1940–1953, 98 people were part of the ESSR government for a shorter or longer time. The norms of *Party law* and *constitutional law* were applied in the appointment and dismissal of members of the government to office. The need to apply *Party law* derived from the fact that members of the government were part of the *nomenklatura*. The *nomenklatura* was a central concept in Soviet cadre policy and a means for Party control in the placement of leading personnel in whatever organisation. Members of the ESSR government were part of the ECP CC and the CPSU CC *nomenklaturas*, meaning that they could not be placed in office or dismissed without the consent of Party organs, whereas the decision of the CPSU CC as the highest Party organ had to be the decisive factor. On the other hand, *constitutional law* had to be used in appointing and dismissing members of the government. Namely, the appointment and dismissal of members of the government was the jurisdiction of the Supreme Soviet according to the constitution. The PSS as a permanent organ of the Supreme Soviet formulated most cadre issues in the name of the Supreme Soviet.

According to the personal files on members of the government, it can be concluded that the Council of Ministers formally initiated the procedure for appointing or dismissing a member of the government by presenting the corresponding motion to the Party's CC, the Bureau of which made the cadre decision. Demonstrating local initiative, the accepted decision was forwarded to the CPSU CC for approval. The Secretariat and Politburo of the CPSU CC approved such decisions. The decision by the highest instance of the Party completed the procedures of *Party law*. The procedure carried out according to *constitutional law* followed. This involved the union republic's Council of Ministers and PSS or the Supreme Soviet. The Council of Ministers had to submit a draft enactment to the PSS to appoint or dismiss a member of the government. In exceptional cases when a session of the Supreme Soviet was convening, draft legislation concerning a cadre decision could be presented to the Supreme Soviet for approval. The constitution required that PSS enactments that were already in effect had to be approved by the Supreme Soviet even though that procedure did not have legal ramifications.

The prerequisite for the correct and smooth approval of cadre decisions was cooperation between Party and state organs, a joint understanding of how the procedure should proceed, and discipline. There was no system to the approval of cadre decisions in Party organs until the mid-1940's. There were cases that deviated from the procedural outline described above either in the order in which the procedure proceeded or where one or another link was left out of the procedure entirely. Sometimes the PSS hurried to formulate an enactment without completing the procedures of *Party law*. Rules relating to the *nomenklatura* were systematically violated by Party organs themselves as well in making decisions. There were two types of violations. First of all, the procedural sequence was not followed in passing cadre decisions, meaning that the CPSU CC passed the decision before the ECP CC. It happened somewhat more frequently that the ECP CC Bureau omitted passing a decision on a member of the government altogether. This can be explained by the fact that the decision of the higher Party organ was always decisive and did not need confirmation or approval. If we additionally consider state organs, then deviations could arise in cases where the PSS enactment was signed when procedures related to the *nomenklatura* system had yet to be completed. In such cases, Party organs nevertheless passed the decision after the fact as a rule. In the latter half of the 1940's, the rules related to the *nomenklatura* became established and violations were less frequent. Stricter monitoring of the observation of the rules related to the *nomenklatura* certainly contributed to positive shifts, but the accumulating experience of cadre bureaucrats in attending to personnel matters quite likely also played a role.

Characterisations of Members of the Government: Nationality, Age, Party Membership and Length of Membership, and Education

The ESSR government was very heterogeneous on the basis of two attributes during the Stalin era. First of all, its composition in terms of gender. In the period 1940–1953, 97 men and only one woman were active in the government. That woman, Olga Lauristin, worked in 1944–1951 as the Minister of Social Insurance and the Minister of Cinematography. The other attribute was its composition in terms of nationality. A total of 83 members of the government of Estonian nationality worked during the period under consideration. Russians formed the second contingent in size. There were 13 Russians in the government during the period under consideration. The Council of Ministers consisted of Estonians without exception until 1945. The relative proportion of Estonians among members of the government remained extremely high for the entire decade. There were more Estonian employees with a USSR background than locals during the period under consideration. The representation of local Estonians in the ESSR government remained the largest until the mid-1940's but the number of locals and of *Estonians from the Soviet Union* equalised in the latter half of the decade already. After the 8th plenum of the ECP CC in 1950 when a more extensive purge of personnel culminated in the republic's power

structures, all the local Estonians who had been placed in the government in the 1940's were dismissed from their positions within a short period of time. In the first half of the 1950's, *Estonians from the Soviet Union* completely dominated in the republic government, forming about two thirds of its membership. The relative proportion of local Estonians dropped to its lowest point by the beginning of 1953 when out of 30 members of the government, only two were local Estonians while the rest were either *Estonians from the Soviet Union* or functionaries of other nationalities sent to Estonia from the Soviet Union. Some of the promoted *Estonians from the Soviet Union*, who due to their poor command of the Estonian language and their deficient education and cultural background were more Russian than ethnic Estonian, increased the influence of the Russian factor in the government.

According to Elena Zubkova, the *national political elite* was demographically uniform in the Baltic States during the Stalinist era. According to her data, they were slightly under 40 years old or a little over 40 in 1940. According to Zubkova, the *elite* consisted of Party Central Committee secretaries, PSS chairmen and members of the government. The members of government appointed to office in 1940 fit rather well in the limits proposed by Zubkova because their average age was 40. Later age classes were continually added to the government during the post-war period. By the beginning of the 1950's, most members of the government had been born later than 1904. In other words, they had been no older than 35 in 1940. Throughout the period under consideration, individuals born in the last years of the 19th century and the first years of the 20th century were represented most numerous in the ESSR government. While the average age of members of the government during the pre-war period was slightly over 40, this average increased considerably during the post-war period to somewhere between 45 and 49. Intensive change in personnel that continually brought younger functionaries into the Council of Ministers slowed down the growth of the average age to some degree.

Members of the Council of Ministers who were appointed to their positions according to formal rules were members of the Communist Party. It is not known that people who were not Party members were prevented from becoming a government minister. During the war years, some people who were not Party members and some who were candidates for Party membership were appointed temporary acting people's commissars but they were not formally approved for their positions and were removed from their positions at the head of governmental institutions from the mid-1940's onward. These persons were all loyal to the regime and wanted to join the Communist Party either while they worked in the government or later on. From the mid-1940's onward, membership in the government became the monopoly of members of the CPSU. Seniority in the Party was of no importance in becoming a member of the government in the earlier years or later on. Communists who had been Party members for only a relatively short time were consistently among the members of the Council of Ministers. The first year of Soviet rule, that is 1940, saw the

most members in the government who had joined the Party in 1940 who used the opportunity to join the Party after the occupation of Estonia. From the mid-1940's to the end of the decade, members who had joined the Party before 1925 formed over half of the membership of the government, but at the beginning of the 1950's, the average Party membership among members of the ESSR Council of Ministers decreased. Communists who had joined the CPSU in the 1940's and had Party seniority of up to 10 years became the largest group.

There was noticeable differentiation in educational background in the membership of the Estonian SSR government. Functionaries were represented with all the different levels of education starting with elementary education and ending with higher education. The government's lowest average level of education was in 1940, when 6 of the 15 members of the government had only elementary education or incomplete secondary education. The government of the post-war period was formally more educated. In the latter half of the 1940's and the beginning of the 1950's, at least every second member of the government had a higher education. The government was ahead of the other organs of power in the union republic in terms of this indicator. At the same time, it must be stated that the level of education of the members of the government no longer increased from the mid-1940's onward. Functionaries with secondary education or lower were consistently added as members of the government through personnel changes. By the beginning of the 1950's, the number of people with the lowest level of education was nevertheless two times less than it was during the preceding decade. The level of education of members of the government depended to a great extent on the employee's country of origin and when he was born. Personnel sent from the Soviet Union were more educated than locals and members born at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century were less educated than members born at the end of the first decade or beginning of the second decade of the 20th century. There are no grounds for explaining this phenomenon by the greater desire for education of imported personnel. Rather, the explanation lies in state policy and social attitudes. A struggle took place in the Soviet Union in the 1920's for educating the population and the greatest number of people who participated in this struggle were of worker or peasant origin, for whom higher education not only became attainable, they were altogether preferred among persons applying to enrol in institutions of higher learning. Local cadres on the other hand came mostly from the lower social strata where education was not valued so much. On top of that, some later members of the government discontinued their education prematurely, dedicated themselves to the communist workers' movement and spent the best years of their lives behind prison walls. The importance of political education was spoken of a great deal in the Soviet Union during the Stalin era. Political education nevertheless remained unattainable for the greater portion of leading personnel. There were few communists in the ESSR government who had been educated in Party schools or had been sent to such schools during the years that they worked in the government.

Selection and Replacement of Members of the Government

There were no definite criteria for choosing members of the Council of Ministers. Joel Moses, who has studied the regional elite of the Russian SFSR, had proposed a model for the *principle of professionalism* and the *political principle* in selecting personnel. These categories cannot be considered to be diametrically opposed to each other in Stalin era Estonia, rather they complemented each other in many cases. Under the term *principle of professionalism*, I consider professional qualification, occupational knowledge and skills, leadership experience in Party and state structures, and *functional specialisation* that can be explained through long-term work experience in one occupation in many kinds of organisations. Party seniority, social background, ethnic affiliation and origin, but also more abstract “metrics” like a heroic biography within the Party, services to the cause of revolution, or particular services to the Party could be grouped under the *political principle*, depending on the time, location of activity and situation. Based on this model, divisions were formed in the ESSR government in 1940 predominantly according to the political principle. Communists with services to the revolution and long-standing Party seniority were part of this state organ, but also so called *June communists* who had collaborated with the occupying regime and had contributed major services to the peaceful annexation and sovietisation of the Republic of Estonia. These people with diametrically opposite political experiences were united more by their lack of experience in working in the Soviet system, their scant experience in leadership, and in some cases their poor or altogether nonexistent occupational preparation in the field that they were appointed to manage.

The profile of members of the government changed in the latter half of the 1940's. When industrial and economic ministries were added, specialists with higher education or vocational secondary education who had considerable management experience in the relevant field were ordinarily appointed to head them. Communists of Russian origin with exemplary education and management experience according to Soviet standards were preferred, and to a lesser extent Estonians from the Soviet Union, whose questionnaire data were often not as notable. It should not be forgotten that the management experience of local cadres increased as well as they worked in Soviet structures of power, and many such individuals used the opportunity to improve their preparation and raise their qualification.

While at the beginning of the 1940's, most members of the government did not have previous work experience in working in Soviet administration, in the latter half of the 1940's and the beginning of the 1950's, the minister was often selected from among the leadership of that same agency. Party functionaries who had worked in leading positions were placed in the government more rarely. Working as a member of the government was ordinarily the high point of the career of both kinds of individuals. The reason for this was that the tip of the union republic's power pyramid (secretaries of the ECP CC, chairman of the

Council of Ministers, deputies) was so narrow and did not offer possibilities for further career advancement. *Ethnically national cadres*, however, were for the most part not sent to work in leading positions outside of the republic.

Even the continual rotation of employees and the large percentage of dismissals did not alleviate the deficit of official positions at the tip of the administration. More extensive changes in personnel were made in the ESSR government in 1950 and 1953. The reasons for these changes differed. In 1950, members of the Council of Ministers were dismissed mostly due to political motives in connection with the “Estonian Affair” initiated in Moscow, which acquired the scale of a purge in personnel throughout the state *apparat* after the 8th ECP CC plenum had been held. *Former underground communists* and the *June communists* in the government suffered the most in the purges carried out at the end of the 1940’s and the beginning of the 1950’s. All members of the government who fell under those categories who were in office since the 1940’s were removed from office in less than a couple of years. Most of the changes in personnel made in 1953 came as a result of the reduction and reorganisation of ministries.

Special classifications were used to specify the nature of personnel changes in Soviet cadre statistics, reports and bureaucratic procedures. In 1940–41 and 1944–53, 93 cases of dismissal can be identified. Some of the persons dismissed continued to work in the government in a different position. Nearly a third of functionaries were dismissed for *not managing to do their job, compromising themselves*, or *violating directives from higher organs*. The reason for almost every fourth change in personnel was the transfer of the employee to an equivalent job. In such cases, two classifications could be used: *transfer for strengthening sectors of work in arrears*, or *transfer for staffing new jobs*. Every sixth member of government was dismissed because their position was done away with, and every tenth member of government was *promoted*.

Summary

The Stalin era ESSR Council of Ministers was a dynamic organ in terms of the organisation of its management and work, organisation and personnel. The central government of the Soviet Union not only influenced its institutional development, that development was directly connected to the central government. Decisions made at the central level formed the basis for the leadership of the ESSR Council of Ministers and the organisation of its work. Its network of governmental organs was formed according to the example and needs of the government of the Soviet Union. The *nomenklatura* system ensured that members of the government could not be placed in office in the central authorities without the consent of the CPSU CC.

The ESSR Council of Ministers formed in 1940 essentially stopped functioning as a collegial organ by the mid-1940’s. Meetings of the government were rarely held, the agendas were short and participation in those meetings was

unpopular. By the middle of the decade, decision making shifted almost completely into the hands of the leadership of the Council of Ministers, which formed the Council of Ministers Bureau. The concentration of governmental power in the hands of the leadership was not a local phenomenon. Collegial bodies and commissions consisting of a narrower circle of functionaries had been formed in the Council of Ministers of the Soviet Union from the very beginning but the Bureau formed in 1941 was the most influential and long-lived.

The shaping of the organisation of the ESSR Council of Ministers was under the jurisdiction of the USSR's central authority. Several different kinds of patterns that were often not legally correct were used to form and reorganise ESSR ministries and other organs of government. Party organs and the government were included in coordinating and passing decisions. Many organs of government were formed according to the example of the central government and simultaneously in all republics. The ESSR leadership had limited say in organising organs of government, even though in many cases, an appeal from the republic's leadership was required for official processing procedures and for passing decisions. Some ministries were formed or their establishment was accelerated through the initiative of the ESSR leadership only during a short period of time in 1944–1945. Regardless of the mechanisms that were used in forming ministries, their establishment was usually in violation of the constitution and amendments were made to the constitution only after the fact.

The *nomenklatura* was the instrument for control by the Party over Soviet cadre policy. Members of the union republic's Council of Ministers belonged to the CPSU CC and the ECP CC *nomenklatura*, from which the requirement was derived that the ECP CC and CPSU CC had to approve their appointment or dismissal. After Party procedures had been conducted, the ESSR Supreme Soviet or its Presidium had to formally appoint to office or dismiss members of the government. The passing of decisions concerning members of the government was relatively unsystematic until the mid-1940's. Cooperation between Party and state organs was particularly deficient. Some members of the government were appointed to office by way of PSS enactments before the decision had been passed by the CPSU CC. Discipline in passing cadre decisions improved in the latter half of the 1940's and deviations from following the *nomenklatura* rules became more infrequent.

The typical member of the ESSR government in the Stalin era was most likely a man of Estonian origin in his forties who was a member of the Communist Party. Estonians of local origin formed the majority of members of the government until the mid-1940's but personnel with a Soviet Union background had the upper hand as of the end of the 1940's. The average age of members of the government was relatively stable at 45–48 years of age during the late-Stalinist years (1944–53). Men who had joined the Communist Party before 1925 and those who joined in 1940 or later were more or less equally represented in the government throughout the 1940's and at the beginning of the

1950's. The educational level of members of the government was uneven. The most people with a higher education were part of the government during the post-war years, forming at least half of its membership. The other larger category was employees with a secondary and vocational secondary education. The smallest number of employees had the lowest level of education. Few members of the government had a Party education, accounting for less than a quarter of all the levels of education.

LISAD

Lisa 1.
Eesti NSV Ministrite Nõukogu organisatsiooni struktuur 1940–1953 (1940–46 Rahvakomissaride Nõukogu)

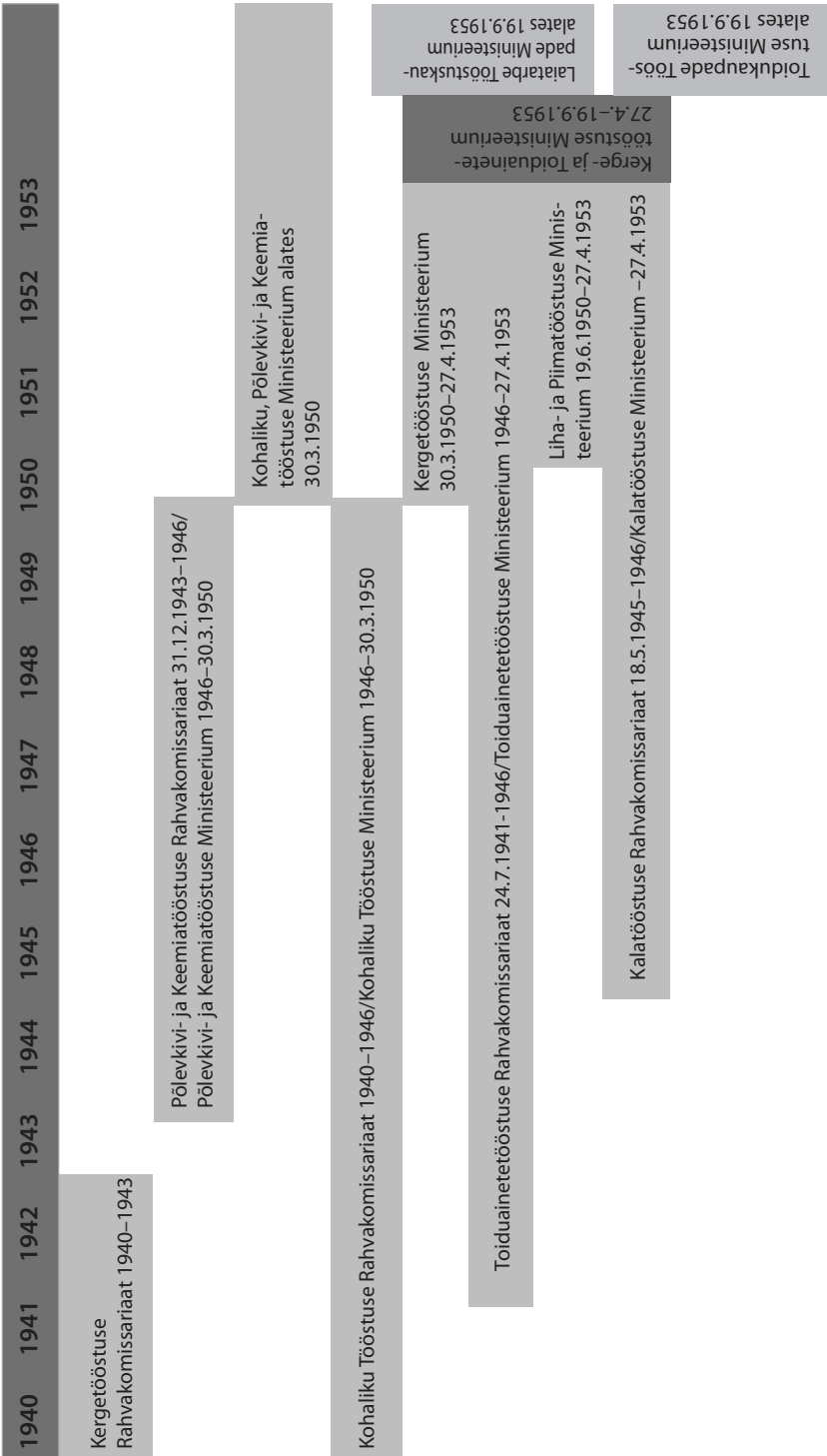
1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953
Riiklik Plaanikomisjon alates 1940													
Rahanduse Rahvakomissariaat 1940–1946/Rahandusministeerium alates 1946													
Sotsiaalkindlustuse Rahvakomissariaat 1940–1946/Sotsiaalkindlustuse Ministeerium alates 1946													
Töö Rahvakomissariaat 1940–19.7.1945													
Tervishoiu Rahvakomissariaat 1940–1946/Tervishoiuministeerium alates 1946													
Kommunaalmajanduse Rahvakomissariaat 1940–1946/ Kommunaalmajanduse Ministeerium alates 1946													
Kaubanduse Rahvakomissariaat 1940–1946/ Kaubandusministeerium alates 1946													
Riigikontrolli Rahvakomissariaat 1940–1946/ Riigikontrolli Ministeerium alates 1946													
Kohtu Rahvakomissariaat 1940–1946/ Kohtuministeerium alates 1946													

Eesti NSV Ministrite Nõukogu organisatsiooni struktuur 1940–1953 (1940–46 Rahvakomissaride Nõukogu)

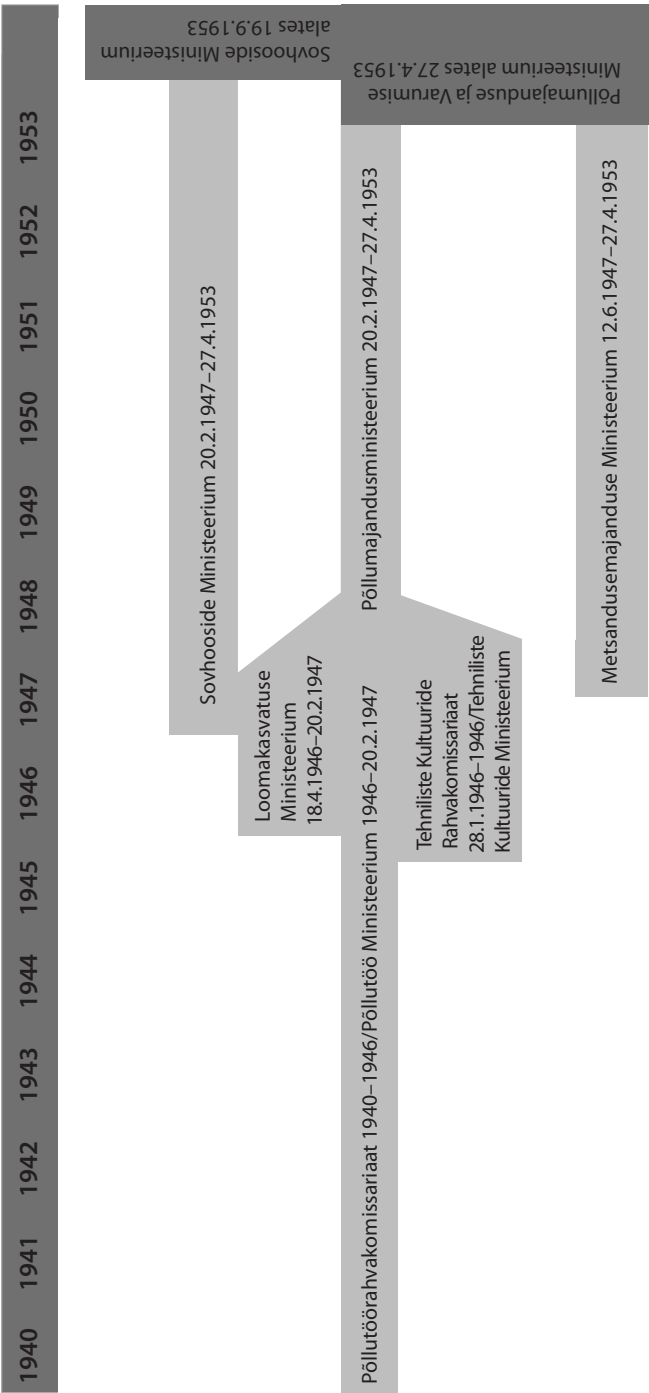
1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953
Siseasjade Rahvakomissariaat 1940–1946/Siseministeerium alates 1946													
Riikliku Julgeoleku Rahva-komissariaat 26.3.–6.8.1941				Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaat 1944–1946/Riikliku Julgeoleku Ministeerium 1946–27.4.1953									
Välisasjade Rahvakomissariaat 17.9.1944–1946/Välisministeerium alates 1946													
Riigikaitse Rahvakomissariaat 17.9.1944–1946/Relvastatud Jõudude Ministeerium 1946–7.10.1950/Sõjaministeerium 7.10.1950–27.4.1953/Kaitseministeerium alates 27.4.1953													
Hariduse Rahvakomissariaat 1940–1946 /Haridusministeerium alates 1946													
Kunstide Valitsus 15.11.1940–27.4.1953*							Kinematograafia Ministeerium 25.7.1946–27.4.1953						
Kultuurhariduslike Asutuste Komitee 10.7.1945–27.4.1953*													
Kultuur-ministeerium alates 27.4.1953													

*Kunstide Valitsuse ja Kultuurhariduslike Asutuste Komitee esimehed olid 1947. aastast valitsuse liikmed

Eesti NSV Ministrite Nõukogu organisatsiooni struktuur 1940–1953 (1940–46 Rahvakomissaride Nõukogu)



Eesti NSV Ministrite Nõukogu organisatsiooni struktuur 1940–1953 (1940–46 Rahvakomissaride Nõukogu)



Eesti NSV Ministrite Nõukogu organisatsiooni struktuur 1940–1953 (1940–46 Rahvakomissaride Nõukogu)

1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953
Ehituse ja Ehitusmaterjalide Tööstuse Rahvakomissariaat/ Ministeerium 9.04.1945*–17.1.1950								
Ehitusministeerium alates 17.1.1.1950								
Ehitusmaterjalide Tööstuse Ministeerium alates 17.11.1950								
Metsatööstuse Rahvakomissariaat/Metsatööstuse Ministeerium 5.09.1945*–27.8.1948			Metsa- ja Paberitööstuse Ministeerium 27.8.1948–19.6.1951			Metsatööstuse Ministeerium 19.6.1951–27.4.1953		
Metsa- ja Paberitööstuse Ministeerium 27.4.1953–			Metsa- ja Paberitööstuse Ministeerium alates 27.4.1953					
Autotranspordi Ministeerium 9.1.1953–19.6.1953			Teede- ja Transpordimajanduse Ministeerium 19.6.1953–31.10.1953			Autotranspordi ja Maanteede Ministeerium alates 31.10.1953		

*reaalselt tegutses 1944. aastast

Lisa 2. Eesti NSV Ministrite Nõukogu liikmed 1940–1953 (1940–46 Rahvakomissaride Nõukogu)

Rahvakomissaride Nõukogu/Ministrite Nõukogu esimehed

Johannes Lauristin 25.08.1940–28.08.1941
Oskar Sepre 17.06.1942–28.09.1944 (kohusetäitja)
Arnold Veimer 28.09.1944–29.03.1951
Aleksi Müürisepp 29.03.1951–12.10.1961

Rahvakomissaride Nõukogu/Ministrite Nõukogu esimehe asetäitjad

Oskar Sepre 25.08.1940–15.07.1948
Nigol Andresen 25.08.1940–16.05.1946
Arnold Kress 25.01.1941–6.10.1949
Eduard Päll 18.02.1941–23.04.1943 (ÜNP seadluse järgi kuni 30.12.1943)
Neeme Ruus 23.06.1941–2.06.1942
Arnold Veimer 17.06.1942–28.09.1944 (kohusetäitja)
Hendrik Allik 30.12.1943–27.12.1950
Konstantin Boitsov 31.01.1945–19.04.1950
Nikolai Puusepp 16.05.1946–14.08.1950
Anton Vaarandi 15.07.1948–15.07.1949
Aleksi Müürisepp 6.10.1949–29.03.1951
Aleksander Ansberg 6.10.1949–16.06.1952
Heinrich Ajo 16.07.1950–29.05.1952
Aleksandr Sokolov 28.10.1950–1.11.1958
Richard Mahl 29.03.1951–11.09.1954
Georgi Nellis 22.02.1952–4.07.1975
Albert Vendelin 10.10.1952–7.06.1957
Arnold Geen 12.03.1953–1.11.1958

ENSV Riiklik Plaanikomisjon

Oskar Sepre 25.08.1940–15.07.1948
Arseni Leonov 8.04.1949–8.06.1951
Aleksandr Hromov 8.06.1951–28.01.1961

Autotranspordi ja Maanteede Ministeerium 9.01.1953–19.06.1953, Teede- ja Transpordimajanduse Ministeerium 19.06.1953–31.10.1953, alates 31.10.1953 Autotranspordi ja Maanteede Ministeerium

August Rebanes 22.01.1953–20.07.1953 (kohusetäitja)
Valter Klauson 24.07.1953–31.10.1953, 31.10.1953–11.09.1954

Ehituse ja Ehitusmaterjalide Tööstuse Ministeerium 1944–17.11.1950

Peeter Raudsepp 1.04.1944–12.01.1946 (kohusetäitja)

Georgi Suhharev 11.04.1946–3.11.1948

Moissei Asnin 3.11.1948–23.10.1950

Ehitusministeerium alates 17.11.1950

Leonid Poljakov 1.12.1950–17.01.1951 (kohusetäitja), 17.01.1951–6.06.1952

Vsevolod Generalov 19.11.1952–23.02.1953 (kohusetäitja), 23.02.1953–24.09.1954

Ehitusmaterjalide Tööstuse Ministeerium alates 17.11.1950

Aleksander Neiman 28.11.1950–7.06.1957

Hariduse Rahvakomissariaat/Ministeerium

Nigol Andresen 25.08.1940–4.07.1944 (sisuliselt kohakaasluse alusel)

Jüri Nuut 4.07.1944–29.06.1946

Arnold Raud 29.06.1946–22.08.1950

Leonid Lentsman 22.08.1950–1.03.1951

Voldemar Oja 16.03.1951–1.11.1958

Kalatööstuse Rahvakomissariaat/Ministeerium 18.05.1945–27.04.1953

Karl Raud 19.07.1945–15.12.1949

Johannes Tomberg 15.12.1949–30.04.1953

Kaubanduse Rahvakomissariaat/Ministeerium

Hendrik Allik 25.08.1940–30.12.1943

Augustin Hansen 30.12.1943–5.07.1950

Rudolf Vester 5.07.1950–5.08.1963

Kergetööstuse Rahvakomissariaat 25.08.1940–1942, Kergetööstuse Ministeerium 30.03.1950–27.04.1953

Arnold Veimer 25.08.1940–17.06.1942

Leonti Georg 9.05.1950–22.10.1950

Ernst Ristmägi 3.01.1951–5.09.1951

Vladimir Stolbov 29.09.1951–30.04.1953

Kerge- ja Toiduainetetööstuse Ministeerium 27.04.1953–19.09.1953

Ernst Ristmägi 27.04.1953–4.11.1953

Kinematograafia Ministeerium 13.07.1946–27.04.1953

Algus Raadik 25.07.1946–15.04.1947

Olga Lauristin 18.07.1947–3.01.1951

Vladimir Riis 19.03.1951–30.04.1953

Kohaliku Tööstuse Rahvakomissariaat/Ministeerium 25.08.1940–30.03.1950

Johannes Sauer 25.08.1940–24.07.1941

Friedrich Kiiser 24.07.1941–28.08.1941

Voldemar Erit 04.1943–27.07.1944 (kohusetäitja)

Rudolf Stokberg 27.07.1944–18.05.1945 (kohusetäitja), 18.05.1945–01.11.1946

Ernst Ristmägi 1.11.1946–27.12.1949

Aleksander Neiman 6.01.1950–10.05.1950

Kohaliku, Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Ministeerium alates 30.03.1950

Nikolai Krõlov 14.07.1950–24.07.1953

Oskar Saar 24.07.1953–22.06.1957

Kohtu Rahvakomissariaat/Ministeerium

Aleksander Jõeäär 25.08.1940–6.02.1950

Ivan Ussenko 11.04.1950–10.07.1953

Valter Raudsalu 10.07.1953–14.09.1959

Kommunaalmajanduse Rahvakomissariaat/Ministeerium

Orest Kärm 25.08.1940–6.04.1941

Algus Raadik 9.04.1941–12.03.1942

Leonid Ingar 2.04.1943–12.09.1945 (kohusetäitja)

Leonti Georg 21.09.1945–9.05.1950

Vladimir Meigas 21.12.1950–3.07.1954

Kultuuriministeerium alates 27.04.1953

Aleksander Ansberg 27.04.1953–19.04.1963

Laiatarbe Tööstuskaupade Ministeerium alates 19.09.1953

Ernst Ristmägi 4.11.1953–1.12.1955

Liha- ja Piimatööstuse Ministeerium 19.06.1950–27.04.1953

Jaan Pärn 19.06.1950–29.03.1951 (kohusetäitja), 29.03.1951–30.04.1953

Loomakasvatuse Ministeerium 18.04.1946–26.02.1947

Ilmar Jürisson 18.04.1946–26.02.1947

Metsamajanduse Ministeerium 12.06.1947–27.04.1953

Ivan Voolin 12.06.1947–6.05.1953

Metsatööstuse Rahvakomissariaat⁹⁶⁰/Ministeerium 15.09.1945–27.08.1948, Metsa- ja Paberitööstuse Ministeerium 27.08.1948–19.06.1951, Metsatööstuse Ministeerium 19.06.1951–27.04.1953, Metsa- ja Paberitööstuse Ministeerium alates 27.04.1953

Ivan (Juhan) Voolin 1.02.1944–18.10.1945 (kohusetäitja), 18.10.1945–12.06.1947
Heinrich Laura 12.06.1947–27.08.1948, 27.08.1948–19.06.1951, 19.06.1951–27.04.1953, 27.04.1953–11.09.1954

Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Rahvakomissariaat/Ministeerium 30.12.1943–30.03.1950

Arnold Kõll 30.12.1943–10.03.1945
Arnold Kress 10.03.1945–15.09.1945 (kohakaasluse alusel)
Vassili Matvejev 15.09.1945–2.12.1948
Jevgeni Radulov 24.02.1949–9.06.1950

Põllutöö Rahvakomissariaat/Ministeerium 25.08.1940–26.02.1947, Põllumajandusministeerium 26.02.1947–27.04.1953, alates 27.04.1953 Põllumajanduse ja Varumise Ministeerium (1954. aastast nimetatud Põllumajandusministeeriumiks)

Georg Abels 25.08.1940–15.09.1945
Hendrik Allik 15.09.1945–19.04.1946 (kohakaasluse alusel)
Aleksander Mäe 19.04.1946–26.02.1947, 26.02.1947–15.07.1948
Nikolai Puusepp 15.07.1948–18.04.1949 (kohakaasluse alusel)
Artur Vaha 18.04.1949–17.01.1951
Ivan Oja 17.01.1951–6.05.1953
Aleksander Mette 6.05.1953–31.10.1953 (faktiliselt kuni 22.09.1953)
Edgar Tõnurist 22.09.1953–9.01.1954 (kohusetäitja), 9.01.1954–21.11.1961

⁹⁶⁰ Rahvakomissariaat loodi ENSV ÜNP seadlusega 15.09.1945. Voolin kasutas juba enne seda rahvakomissari ametinimetust. Riigiorganit nimetati sellel ajal metsamajanduse ja puidutööstuse rahvakomissariaadiks.

Rahanduse Rahvakomissariaat/Ministeerium

Paul Keerdo 25.08.1940–6.01.1950

Anatoli Tihane 5.04.1950–26.01.1967

Riigikaitse Rahvakomissariaat/Ministeerium (kasutusel olnud nimekujud Relvastatud Jõudude Ministeerium, Sõjaministeerium, Kaitseministeerium) alates 17.09.1944

Lembit Pärn 19.07.1945–20.01.1951 (reaalselt lahkus ametist 1948. aasta augustis)

Riigikontrolli Rahvakomissariaat/Ministeerium

Arkadi Uiho 25.08.1940–3.06.1941

Eduard Päll 3.06.1941–23.04.1943

Artur Vaha 19.12.1944–11.12.1945 (kohusetäitja), 11.12.1945–18.04.1949

Ernst Udras 15.07.1949–25.09.1957

Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaat/Ministeerium 26.03–6.08.1941, 1944– 27.04.1953

Boris Kumm 26.03.1941–6.08.1941, 20.05.1944–20.02.1950

Valentin Moskalenko 20.02.1950–27.04.1953

Siseasjade Rahvakomissariaat/Siseministeerium

Boris Kumm 25.08.1940–26.03.1941

Andrei Murro 26.03.1941–6.08.1941

Boris Kumm 6.08.1941–20.05.1944 (täitis 1942–1944 teisi ülesandeid)

Aleksander Resev 20.05.1944–27.02.1951

Johan Lombak 27.02.1951–30.04.1953

Valentin Moskalenko 27.04.1953–29.05.1953

Mihhail Krasman 29.05.1953–5.09.1953

Johan Lombak 5.09.1953–26.09.1959

Sotsiaalkindlustuse Rahvakomissariaat/Ministeerium

Lembit Lüüs 25.08.1940–20.05.1944

Olga Lauristin 20.05.1944–18.07.1947

Eduard Plaan 18.07.1947–3.09.1951

August Kründel 3.09.1951–29.01.1953

Dmitri Kuzmin 29.01.1953–3.02.1958

Sovhooside Ministeerium 26.02.1947–27.04.1953 ja alates 19.09.1953

Alfred Mõttus 26.02.1947–8.12.1951

Aleksander Mette 22.02.1952–6.05.1953, 31.10.1953–11.06.1957

Tehniliste Kultuuride Rahvakomissariaat/Ministeerium 31.12.1945–26.02.1947

August Puusepp 28.01.1946–26.02.1947

Tervishoiu Rahvakomissariaat/Ministeerium

Viktor Hion 25.08.1940–26.06.1950

Paavel Kalju 26.06.1950–3.03.1952

August Goldberg 3.03.1952–4.07.1975

**Toiduainetetööstuse Rahvakomissariaat/Ministeerium 24.07.1941–27.04.1953
(Toiduainetetööstuse ja Kalatööstuse Rahvakomissariaat 1944–1945),
Toidukaupade Tööstuse Ministeerium 19.09.1953–1957**

Johannes Sauer 24.07.1941–28.08.1941

Lembit Lüüs 20.05.1944–2.11.1949

Adolf Lõhmus 2.11.1949–30.04.1953, 14.11.1953–8.06.1954

Töö Rahvakomissariaat 25.08.1940–19.07.1945

Maksim Unt 25.08.1940–28.05.1941

Paul Vihalem 28.05.1941–19.04.1946 (kohusetäitja)

Välisasjade Rahvakomissariaat/Välisministeerium alates 17.09.1944

Hans Kruus 28.10.1944–8.03.1950

Aleksei Müürisepp 21.11.1950–12.10.1961

ENSV MN j.a. Kultuurhariduslike Asutuste Komitee 10.07.1945–27.04.1953

Georg Abels 15.09.1945–30.01.1950 (alates 5.03.1947 Ministrite Nõukogu koosseisus)

Johannes Undusk 30.01.1950–24.04.1952

Ivan Helm 11.10.1952–30.04.1953

ENSV MN j.a. Kunstide Valitsus 15.11.1940–27.04.1953

Johannes Semper 31.12.1940–16.02.1948 (alates 5.03.1947 Ministrite Nõukogu koosseisus)

Kaarel Ird 16.02.1948–23.06.1949

Ülo Taigro 23.06.1949–15.07.1950

Maks Laosson 15.07.1950–30.04.1953

Lisa 3. Elulood

Georg Abels

2.10.1898 Pärnu – 30.10.1967 Tallinn

eestlane

KP liige 1921. aastast

Hariduskäik: 1907–11 Pärnu Nikolai algkool – ei lõpetanud; 1947 ÜK(b)P KK j.a.

Kõrgema Parteikooli partei ja nõukogude töötajate 9-kuulised kursused;

1949–56 NLKP KK j.a. Kõrgema Parteikooli kaugõppeosakond – ei lõpetanud

1916–24 lihttööline Pärnumaal. Osales 1918. aastast töölisliikumises. 1924. aasta algul Töörahva Ühise Väerinna nimekirjas Riigikogu asendusliige. Vahistati 1924. aasta veebruaris ja mõisteti 1924. aasta novembris kommunistliku tegevuse eest eluks ajaks sunnitööle. Vabanes 1938. aasta mais üldise amnestia alusel. 1938–40 võttis osa põrandaalusest kommunistlikust tegevusest Pärnumaal. Pärast 1940. aasta juunipööret Pärnu maavanema abi, 1940–45 ENSV põllutöö rahvakomissar, 1945–49/50 ENSV Kultuurhariduslike Asutuste Komitee esimees, 1949/50–53 ENSV MN j.a. Maa-paranduse Peavalitsuse juhataja, 1953–57 ENSV Kultuuriministeeriumi Loengute Kesk-büroo direktor, 1957–61 ENSV Poliitiliste ja Teadusalaste Teadmiste Levitamise Ühingu aseesimees, 1961–64 ühingu Teadus juhatuse esimehe asetäitja.

EKP KK liige 1941–52, ENSV ÜN liige 1940–63.

(Revolutsiooni lipukandjad. II, lk 7–9; *Valitud ja valitsenud*, lk 199; ERAF.1.6.25; ERA.R.1.2k.4)

Heinrich Ajo

17.06.1906 Võrumaa, Väimela vald – 7.06.1953 Tartu

eestlane

KP liige 1940. aastast

Hariduskäik: 1924–27 Leningradi Eesti Pedagoogilise Instituudi töölisfakultet;

1935–36 ÜK(b)P KK Parteiaktiivi Massilise Väljaõppe Instituut; 1939–41 Omski

Õpetajate Instituut; 1948–49 ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema Parteikooli üheaastased

kursused; 1950–53 ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema Parteikooli kaugõppe osakond –

ei lõpetanud

1913. aastal kolis pere Petrogradi kubermangu ja 1919. aastal edasi Põhja-Kaukaasiasse. 1927–36 õpetaja, algkooli juhataja, rajooni rahvahariduse osakonna inspektor, mitte-täieliku keskkooli direktor Omski oblastis. 1936–42 Omski oblasti Kalatšinski rajooni rahvahariduse osakonna juhataja, 1942–43 MTJ poliitosakonna juhataja ning ekspede-diitor Omski oblastis ja 1943–44 NSVL Varumise RK volinik Omski oblasti Azovo rajoonis. Suunati 1944. aasta augustis Eestisse. 1944 NSVL Varumise RK volinik Virumaal, 1944–48 Virumaa TSN TK esimees, 1948–50 EK(b)P Virumaa Komitee I sekretär, 1950–52 ENSV MN esimehe asetäitja, 1952–53 EKP Tartu Oblastikomitee I sekretär, 1953 Tartu linna TSN TK esimees.

EKP KK liige 1948–53, ENSV ÜN liige 1947–53.

(*Eestimaa Kommunistliku Partei kohalikud organisatsioonid*, lk 236–237; *Valitud ja valitsenud*, lk 201; ERAF.1.6.61; ERA.R-1.2k.7)

Hendrik Allik

15.03.1901 Pärnumaa, Abja vald – 8.05.1989 Tallinn

eestlane

KP liige 1917. aastast

Hariduskäik: 1910–15 Pöögle ja Abja vallakool ning Halliste kihelkonnakool;

1947 lõpetas eksternina Tallinna 1. Keskkooli; 1948 lõpetas TPI majandusteaduskonna

1916–19 Tallinnas arveametnik. 1919, 1921–22 Eesti sõjaväes, osales Vabadussõjas. 1922–23 kommunistide häälekandja Tööline toimetuses, 1923–24 Tööraha Ühise Väerinna nimekirjas Riigikogu liige. Vahistati 1924. aasta jaanuaris ja mõisteti novembris nn 149 protsessil kommunistliku tegevuse eest eluks ajaks sunnitööle. Vabanes 1938. aasta mais üldise amnestia alusel. Jätkas põrandaalust kommunistlikku tegevust. 1938–40 EKP Illegaalse Büroo sekretär ja Tallinna Ametiühisuste Tarvitajateühisuse raamatupidaja. 1940. aasta suvel ajalehe Kommunist toimetuses ja Natsionaliseerimise Peakomitee kaubandusosakonna juhataja. 1940–43 ENSV kaubanduse rahvakomissar. 1941. aasta suvel ENSV Kaitsekomitee volinik toiduainetega varustamise alal. 09.1941–01.1942 NSVL Kaubanduse RK volinik Tšeljabinskis, 01.–06.1942 7. ELD parteikomisjoni sekretär, 06.–09.1942 EK(b)P KK ja ENSV RKN volinik, 1942–43 8. Eesti Laskurkorpuse poliitosakonna ülem. 1943–50 ENSV RKN Nõukogu esimehe asetäitja ja täitis 1945–46 ENSV põllutöö rahvakomissari kohuseid. Arreteeriti 1950. aasta detsembris ja heideti 1951 KP-st välja. Mõisteti 1952. aastal NSVL Ülemkohtu Sõjakolleeegiumi poolt süüdi nõukogudevastase tegevuse eest – karistumäär 25 aastat vabadusekaotust. Vabanes 1955, rehabiliteeriti ning taastati KP liikmeks. 1956–57 NSVL Kaubanduspank ENSV Vabariikliku Kontori juhataja, 1957 ENSV metsatööstuse minister, 1957–61 ENSV Plaanikomitee esimehe I asetäitja ja 1961–73 esimees, 1965–73 ühtlasi ENSV MN esimehe asetäitja.

EKP KK liige 1941–50, 1958–76, NSVL ÜN liige 1966–70, ENSV ÜN liige 1947–50, 1959–67, 1971–75.

(Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur, lk 412–415; Valitud ja valitsenud, lk 203; Gustav Adolfi Gümnaasiumi vilistlaste nimekirjad.

<http://eheluba.havike.eenet.ee/muuseum/?Vilistlased:1946_-1990:1947>

[vaadatud 14.11.2012]; ERAF.1.6.93; ERAF.1.7.222; ERA.R-1.2k.10)

Nigol Andresen

2.10.1899 Virumaa, Haljala vald – 24.02.1985 Tartu

eestlane

KP liige 07.1940–49 ja 1961. aastast

Hariduskäik: 1912–14 Vihula ministeeriumikool; 1914–18 Rakvere Õpetajate Seminar;

1944–47 ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema Parteikooli kaugõppeosakond;

lõpetas 1948 eksternina TRÜ ajaloo- ja keeleteaduskonna eesti kirjanduse erialal

1918–32 õpetaja Narva-Jõesuus, Rakveres ja Tallinnas, 1932–40 vabakutseline kirjanik ja tõlkija. 1920–25 Hommikuteatri ja Draamateatri dramaturg. 1922. aastast Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei ja 1926–34 Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei liige, 1928–34 Eesti Noorsotsialistliku Liidu esimees. 1932–34(1937) Riigikogu liige. 1940. aasta suvel Johannes Varese nukuvalitsuse välisminister, 1940–46 ENSV RKN esimehe asetäitja ja ühtlasi 1940–44 ENSV hariduse rahvakomissar, 1946–49 ENV

ÜNP esimehe asetäitja. Heideti 1949. aastal KP-st välja. Arreteeriti 1950. aastal ja mõisteti 1952. aastal NSVL Ülemkohtu Sõjakolleegiumi poolt 25 aastat vabadusekaotust. Vabanes 1955. aastal. Tegutses elu lõpuni vabakutselise literaadina.

NSVL ÜN liige 1940–46, ENSV ÜN liige 1940–50.

(*Eesti kirjanike leksikon*, lk 33–34; *Valitud ja valitsenud*, lk 205; ERA.R-1.2k.16; ERAF.1.7.314; ERAF.1.7.316)

Aleksander Ansberg

27.11.1909 Gatšina – 20.02.1975 Tallinn

eestlane

KP liige 1931. aastast

Hariduskäik: 1934. aastal lõpetas Leningradis keskkooli;

1934–38 Leningradi 1. juriidiline instituut, jurist

1911. aastal kolis pere Rakverre. 1923–26 kingsepa õpilane Rakveres. 1926. aastal põgenes NSVL-i. 1926–28 kingsepp Tškalovis ja Vologdas. 1928–34 tehasetöölaine, varustusbaasi juhataja ning kaubasadama ekspediitor Leningradis. 1934–38 juriidilise instituudi üliõpilane, 1938–43 jalatsitööstuse õigusnõunik, riiklik arbiiter Leningradi TSN TK-s ning 1943–44 kondiitrivabriku jurist Leningradis. 01.–10.1944 ENSV töö rahvakomissari asetäitja Leningradis, 1944–49 ENSV MN alaline esindaja NSVL MN juures, 1949–52 ENSV MN esimehe asetäitja, 1952–53 Tallinna oblasti TSN TK esimees, 1953–63 ENSV kultuuriminister, 1963–75 ENSV ÜNP esimehe asetäitja.

EKP KK liige 1951–75, ENSV ÜN liige 1951–75.

(*Valitud ja valitsenud*, lk 206; ERAF.1.6.136; ERA.R-1.2k.19)

Moisei Asnin

15.09.1914 Mogiljov – ?

juut

KP liige 1932. aastast

Hariduskäik: 1923–30 Leningradi 9-klassiline keskkool; 1931–36 Leningradi

Maanteedehituse Instituut, teedeehitusinsener

1936–40 NSVL SARK Maanteede Valitsuse Leningradi osakonna teetööde masinate jaama ülem, karjäärade osakonna juhataja ning teedeehitustrusti juhataja asetäitja. Suunati 1940. aasta sügisel Eestisse. 1940–41 ENSV SARK Maanteedevalitsuse juhataja, 1941–44 Punaarmee, 1944–45 ENSV transpordi ja kohalike teede rahvakomissari asetäitja 1945–48 ENSV Siseministeeriumi Maanteede Valitsuse juhataja, 1948–50 ENSV ehituse ja ehitusmaterjalide tööstuse minister.

(ERAF.1.6.4907; ERA.R-1.2k.30)

Konstantin Boitsov

11.03.1910 Novgorodi kubermang – ?

venelane

KP liige 1930

Hariduskäik: 1922. aastal lõpetas 6-klassilise Tesovi vallakooli Novgorodi kubermangus; 1922–25 9-klassiline kool Leningradis; 1930–35 Leningradi Kirovi-nimeline Metsamajanduse Akadeemia, puidutööstuse insener-mehaanik

1924–30 klaasitehase tööline Leningradi oblastis, 1930–35 üliõpilane, 1935–37 tikuvabriku peamehhanik ja direktor Brjanski oblastis, 1937–40 Vene NFSV Metsamajanduse RK Tikutööstuse PV tootmistehnilise osakonna juhataja, 1940–41 Metsamajanduse RK tehnilise osakonna peainsener ja sõjalise osakonna juhataja, 1941–44 Vene NFSV j.a. Tööstuslike Kooperatiivide PV juhataja asetäitja, 11.–12.1944 ÜK(b)P KK Eesti Büroo instruktor, 1945–50 ENSV MN esimehe asetäitja. Suunati 1950 ÜK(b)P KK käsutusse.

EKP KK liige 1948–51, ENSV ÜN liige 1947–51.

(*Valitud ja valitsenud*, lk 215; ERAF.1.6.5050; ERA.R-1.2k.46)

Voldemar Erit

26.09.1907 Harjumaa, Nõva vald – 23.12.1983 Tallinn

eestlane

KP liige 1946–51

Hariduskäik: 1926. aastal lõpetas Tallinna Tehnikagümnaasiumi; 1926–30 Tartu Ülikooli õigusteaduskond – ei lõpetanud; 1931–35 Berliini Majandusülikool, insener-ökonomist

Aastatel 1936–40 töötas Konjunkturi Instituudis, Loodusvarade Instituudi Ratsionaliseerimissekttsiooni teadusliku sekretärina ja Ratsionaliseerimise Komitee nõunikuna. 1940. aasta suvel Natsionaliseerimise Komitee tööstusosakonna juhataja abi ja Tööstuse Juhtimise Komitee liige. 1940–41 ENSV kergetööstuse rahvakomissari asetäitja, 1941–42 Üleliidulise Raadiokomitee Eesti toimetuse direktor, 1943–44 ENSV kohaliku tööstuse rahvakomissari kohusetäitja, 1944–49 ENSV MN Riikliku Plaanikomisjoni esimehe asetäitja. 1949. aastast TPI majanduse ja tööstuse kateedri dotsent. 1951 heideti KP-st parteist välja kui “juhuslikult vastuvõetu”.

(ERAF.1.6.4284; ERAF.1.6.9888; ERA R-1.2k.69)

Vsevolod Generalov

4.12.1913 Ufaa kubermang – 14.11.2000 Tallinn

venelane

KP liige 1944. aastast

Hariduskäik: 1935–40 Kaasani Kommunaalmajanduse Inseneride Instituut, ehitusinsener

1934–35 keskkooli õpetaja Kaasanis, 1935–40 üliõpilane, 1940–41 Viiburis ehitustrusti harukontori juhataja, 1941–47 Punaarmees, olles 1942–47 SARK vägede poliittöötaja,

sealhulgas Eestis. 1947–50 ENSV Kommunaalmajanduse Ministeeriumi Elamumajanduse Valitsuse peainsener, 1950–52 ENSV kommunaalmajanduse ministri asetäitja ja 1952 I asetäitja. 11.1952–01.1953 ENSV ehitusministri kohusetäitja, 1953–54 ENSV ehitusminister, 1954–57 ENSV linna- ja maaehituse minister, 1957–63 ENSV RMN Ehitusvalitsuse juhataja, 1963–83 ENSV MN Gasifitseerimise PV juhataja.

EKP KK liige 1956–58, EKP KK liikmekandidaat 1958–60.

(ERAF.1.6.10553; ERA.R-1.2k.744)

Leonti Georg

28.03.1909 Omsk – 22.10.1950 Tallinn

eestlane

KP liige 1945. aastast

Hariduskäik: 1928–31 Omski Raudtee- ja Teedehitustehnikum, ehitustehnik; 1947–48 ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema Parteikooli üheaastased juhtivate nõukogude töötajate kursused; 1948–50 TPI – ei lõpetanud

1930–35 töötas Omskis ja Kaasanis ehitusvaldkonnas, 1935–38 Omski oblasti kohaliku tööstuse osakonna juhataja, 1938–42 Omski koortniidi tehase ehituse peainsener, 1942–44 Tšeljabinski tekstiilivabriku ehituse peainsener ja ehitusdirektori asetäitja. 1944. aasta novembris suunati Eestisse. 1944–45 ENSV Kohaliku Tööstuse Rahvakomisariaadi Tekstiilitööstuse PV juhataja, 1945–50 ENSV kommunaalmajanduse minister, 1950 ENSV kergetööstuse minister. Hukkus autoavariis.

(ERAF.1.6.621; ERA.R-1.2k.79)

August Goldberg

3.02.1908 Tomski kubermang – 29.03.1994 Tallinn

eestlane

KP liige 1941. aastast

Hariduskäik: 1928–30 Novosibirski nõukogude parteikool; 1930–32 Tomski Meditsiiniinstituudi töölisfakultet; 1932–37 Tomski Meditsiiniinstituut

1927–30 Novosibirskis õmblusvabriku tööline, 1930–37 õppis meditsiiniinstituudis, 1937–41 Igarka linna tervishoiu osakonna juhataja, 1941 Minussinski haigla juhataja ja 1942–51 Hakassi oblasti tervishoiu osakonna juhataja Krasnojarski kraisis. Kutsuti 1951. aastal tervishoiujuhiks Eestisse. 1951–52 ENSV tervishoiuministri asetäitja, 1952–75 ENSV tervishoiuminister, 1952–81 ENSV Punase Risti Ühingu esimees.

EKP KK liikmekandidaat 1961–76, ENSV ÜN liige 1955–63.

(*Valitud ja valitsenud*, lk 224; ERAF.1.6.10566; ERA.R-1.2k.81)

Arnold Green

30.08.1920 Riia – 4.11.2011 Tallinn

eestlane

KP liige 1942. aastast

Hariduskäik: 1928–34 Rakvere 1. algkool; 1934–40 Rakvere Gümnaasium;
1941 Tallinna Jalaväe Sõjakooli poliitjuhtide kursused; 1947–50 ÜK(b)P KK j.a.
Kõrgem Parteikool, ajakirjanduse eriala

Esimesest eluaastast elas Eestis. 08.1940–02.1941 ELKNÜ Virumaa Komitee instruktor, 1941 sõjakoolis, 1942–47 Punaarmee poliitõõtaja Eesti rahvusväeosades, 05.–09.1947 Eesti Bolševiku parteielu toimetuse juhataja, 1947–50 parteikool, 1950–53 Rahva Hääle toimetaja, 1953–58 ENSV MN esimehe asetäitja, 1958–60 ENSV haridusminister, 1960–84 ENSV MN esimehe asetäitja ja 1962–90 ENSV välisminister (1962–84 kohakaasluse alusel). Taastatud Eesti Olümpiakomitee esimene president aastatel 1989–97.

EKP KK liige 1951–90, EKP KK Büroo liikmekandidaat 1952–54, NSVL ÜN liige 1954–58, ENSV ÜN liige 1951–55, 1959–90.

(*Arnold Green; Valitud ja valitsenud*, lk 225; ERAF.1.6.6672; ERAF.1.7.1745; ERAF.1.4.1229)

Augustin (August) Hansen

23.04.1895 Viljandimaa, Vastsemõisa vald – 12.02.1952

eestlane

KP liige 1922–51

Hariduskäik: 1903–05, 1906–08 Olustvere külakool ja kihelkonnakool; 1908–10 Vastsemõisa ministeeriumikool

Ühines 1913. aastal sotsialistide-revolutsionääride (essee-rid) põrandaaluse ringiga. 1913–15 poesell Tallinnas, 1915–18 Peeter Suure Merekindluse madrus, sadamatööline, kontoriametnik ja majandusjuhataja. Pärast Veebruarirevolutsiooni liitus vasakpoolsete essee-ridega ja valiti Tallinna Tööliste ja Sõjaväelaste Nõukogusse. Saksa okupatsiooni ajal varjas ennast mitmel pool Venemaal ja Eestis. 1918–20 Tallinna Linnavalitsuse asjaajaja, sotsiaalosakonna juhataja ja Eesti Sotsialistide-Revolutsionääride Partei hääle- kandja Võitlus ärijuht. Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei asutajaid 1920. aastal. 1920–23 Riigikogu liige. Vahistati 1924. aasta jaanuaris ja mõisteti novembris kommunistliku tegevuse eest eluks ajaks sunnitööle. Vabanes 1938. aasta mais üldise amnestia alusel. Jätkas kommunistliku tegevusega. 1938–39 ehitustööline ja müüja Tallinnas ja Saaremaal, 1939–40 Tallinna Ametiühingute Tarbijate Ühisuse kaupluste juhataja, 06.–07.1940 kirjastuse Rahva Hääle ja Kommunist direktor, 1940–43 Eesti Riikliku Merelaevanduse ülem (sisuliselt 1941. aastani sügiseni), 1943–50 ENSV kaubandusminister, 07.–10.1950 ENSV Põllumajandusliku Ühistegevuse Keskliidu esimees. Arreteeriti 1950. aasta oktoobris, heideti 1951. aasta jaanuaris KP-st välja. Mõisteti 1952. aastal NSVL Ülemkohtu Sõjakolleeegiumi poolt süüdi kodumaa reet- mises ja karistati surmanuhtlusega.

ENSV ÜN liige 1947–51.

(*Revolutsiooni lipukandjad. I*, lk 42–44; *Valitud ja valitsenud*, lk 228; *Nõukogude okupatsioonivõimu poliitilised arreteerimised*, 3. köide, lk 367; ERAF.1.6.4079; ERA.R-1.2k.96; ERAF.130SM.1.5125)

Ivan Helm

19.03.1915 Petrogradi kubermang, Jamburgi maakond – 2.03.1995 Tallinn
eestlane

KP liige 1939. aastast

Hariduskäik: 1930. aastal lõpetas Ostrovski mittetäieliku keskkooli;

1930–33 Leningradi oblasti pedagoogiline tehnikum;

1935–37 Novgorodi Riiklik Õpetajate Instituut, ajalooõpetaja

1933–35 algkooli õpetaja ja algkooli juhataja Novgorodis ja Volossovi rajoonis Leningradi oblastis, 1935–37 õpetajate instituudis, 1937–40 Tšitaa oblasti Mogotšnski rajoonis keskkooli direktor. 1940. aastal võeti Punaarmeesse. 1942–47 Eesti rahvusväeosade poliitöötaja, 1947–48 EK(b)P KK propaganda ja agitatsiooni osakonna agitatsiooni sektori juhataja, 1948–52 EK(b)P Tallinna Linnakomitee sekretär, 1952–53 ENSV MN j.a Kultuurhariduslike Asutuste Komitee esimees, 1953–61 ENSV Kultuuriministeeriumi Kultuurhariduslike Asutuste PV juhataja.

(ERAF.1.6.9658; ERA.R-1.2k.102)

Viktor Hion

26.04.1902 Harjumaa, Järvakandi vald – 24.07.1969 Tartu

eestlane

KP liige juulist 1940–51

Hariduskäik: lõpetas 1912. aastal Oru algkooli;

1912–17 Narva Gümnaasium – ei lõpetanud;

1920 lõpetas Tallinna Vene Gümnaasiumi;

1920–25 Tartu Ülikool, psühhoneuroloogia

1918–19 vabatahtlik Vabadussõjas kooliõpilaste pataljonis ja soomusrongil nr 2 (Vabadusrist II/3 Viktor Jooni nime all). 1925. aastast Tartu Ülikooli juures assistent ja stipendiaat (1927 stipendiaat Prantsusmaal). 1928–39 Tartus eraarst. Tegutses 1930. aastatel teatri valdkonnas, 1937 Tartu Töölisteatri kunstiline juht. Valiti 1939. aastal Tartu Linnanõukokku. Saadeti 1939. aastal kommunistliku propaganda levitamise eest Tartust välja Paidesse. 1940. aastal Varese nukuvalitsuse sotsiaalkindlustuse ministri abi, 1940–50 ENSV tervishoiuminister. Heideti 1951. aastal “parteipoliitika moonutamise ja ametialaste kuritarvituste eest” KP-st välja. Taotles korduvalt KP-sse ennistamist, aga tagajärjetult. 1950–52 TRÜ hügieenikateedri juhataja, 1952–53 ja 1955–65 Tallinna Epidemioloogia, Mikrobioloogia ja Hügieeni TUI hügieenisektori juhataja, vahepeal 1953–55 Pühajärve tuberkuloosisanatooriumi arst.

ENSV ÜN liige 1940–51.

(*Valitud ja valitsenud*, lk 232; ERAF.1.7.9334; ERA.R-1.2k.107; ERA.R-16.3k.1368)

Aleksandr Hromov

22.05.1900 Vladimiri kubermang – 1982 Moskva

venelane

KP liige 1920. aastast

Hariduskäik: 1921–23 Doni-äärse Rostov Ülikooli töölisfakultet;
1923–30 Plehhanovi-nimeline Moskva Rahvamajandusinstituut, insener-elektrik; 1936–37 KP rajoonikomitee sekretäride 9-kuulised kursused Moskvast

1916–18 Moskvast sõjatehase tööline, 1919–21 Punaarmees, 1921–22 Doni-äärse Rostovi Töölise-Talupoegade Inspeksiooni inspektor, 1922–28 õppis töölisfakulteedis ja rahvamajandusinstituudis, 1928–31 Vene NFSV Riikliku Plaanikomisjoni teaduslik töötaja, 1931–35 Vene NFSV Riikliku Plaanikomisjoni elektrisektori juhataja asetäitja, 1935–42 elektrifitseerimise osakonna juhataja ja 1942–51 plaanikomisjoni esimehe asetäitja. 1933–38 ühtlasi Riikliku Plaanikomisjoni parteiorganisatsiooni sekretär. 1951 suunati Eestisse. 1951–61 ENSV Riikliku Plaanikomisjoni esimees. Saadeti 1961. aastal pensionile. Tegutses 1962–80 Moskvast ENSV MN alalise esinduse nõunikuna.

EKP KK liige 1954–61, ENSV ÜN liige 1955–63.

(*Valitud ja valitsenud*, lk 233; ERAF.1.6.10762; ERA.R-1.2k.108)

Leonid Ingar

3.12.1909 Riia – 16.10.1980 Tallinn

eestlane

KP liige 1949. aastast

Hariduskäik: lõpetas 1928. aastal Tallinna Reaalkooli; õppis 1928–33 Tallinna Tehnikumis, insener elektrotehnika alal; 1949–50 Marksismi-Leninismi Õhtülikool – ei lõpetanud

1916. aastal kolis pere Riist Tallinna. 1928–30, 1931–33 Tallinna Tehnikumi üliõpilane, 1930–31 ajateenistuses Eesti sõjaväes, õppis Tallinna sõjakoolis. 1933–38 AS Volta tehnilise büroo inspektor ja tehase peaenergeetik, 1938–39 Ellamaa elektrijaama ja turbatööstuse juhataja, 1939–40 AS Eesti Turbatööstused Tallinna elektriosakonna juhataja, 1940–41 ENSV Kommunaalmajanduse RK Energeetika PV juhataja, 1941 trusti Eesti NSV Elekter direktor, 1941–42 tööpataljonis Uurali sõjaväeringkonnas, 1942–43 ENSV RKN teaduslik stipendiaat Sverdlovskis, 1943–45 ENSV kommunaalmajanduse rahvakomissari kohusetäitja, 1945–46 ENSV Plaanikomisjoni energetika osakonna inspektor. Juhtis 1946–78 Eesti Energiat, olles 1945–57 NSVL Elektri-jaamade Ministeeriumi Energeetikamajanduse Eesti Rajoonivalitsuse Eesti Energia juhataja, 1957–63 ENSV RMN Energeetikamajanduse Valitsuse juhataja, 1963–71 ENSV MN j.a. Energeetika ja Elektrifitseerimise PV juhataja, 1971–78 ENSV MN j.a. Energeetika ja Elektrifitseerimise Tootmispeavalitsuse juhataja.

EKP KK liikmekandidaat 1966–80.

(Alak, *Leonid Ingar*; ERAF.1.6.5869; ERA.R-1.2k.115)

Kaarel Ird

27.08.1909 Riia – 25.12.1986 Viljandi

eestlane

KP liige juulist 1940

Hariduskäik: 1918–24 Kilingi-Nõmme algkool;
1934–36 Tartu Näitekunstistudio – ei lõpetanud

1917. aastal kolis pere Eestisse. Töötas 1920. aastatel ja 1930. aastatel maalrina. Teatri-tegevust alustas 1932. aastal Pärnu Töölisteatri. 1937–39 Tartu Töölisteatri lavastaja ja näitleja, 1939–40 Vanemuise ooperikoori laulja, 1940–41, 1944–48, 1949–50, 1955–86 Vanemuise peanäitejuht ning 1940–41, 1944–48 ja 1966–86 ühtlasi Vanemuise direktor. 06.–08.1941 Tartu hävituspataljonis, 1942–44 Jaroslavlis ENSV Riiklike Kunstiansamblite parteiorganisaator, 1948–49 ENSV MN j.a. Kunstide Valitsuse juhataja, 1950–52 näiteringijuht Tartus, 1952–55 Pärnu Koidula-nimelise Draamateatri peanäitejuht. 1976–82 ENSV Teatriliidu juhatuse esimees ja 1982–86 aseesimees.

EKP KK liige 1976–86, ENSV ÜN liige 1963–71, 1980–86.

(*Eesti kirjanike leksikon*, lk 128; *Valitud ja valitsenud*, lk 236; ERAF.1.6.5896; ERA.R-1.2k.116)

Aleksander Jõeäär

31.10.1890 Saaremaa, Laimjala vald – 20.05.1959 Tallinn

eestlane

KP liige juulist 1940–50

Hariduskäik: 1898–1902 Tornimäe kihelkonnakool; 1940. aastal lõpetas eksternina

Tallinna 1. Keskkooli; 1945–49 ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema Parteikooli kaugõppeosakond

1906–15 Saaremaa Ülemtalurahvakohtu kirjutaja, 1915–18 Peeter Suure merekindluse ehituskontori ja ehitusosakonna kontoriametnik, 1918 kohtusekretär Kuressaares, 1918–19 ajalehe Saaremaa toimetuses ja 1919–20 Saare maavalitsuses juriskonsult. Sooritas 1919 advokaadi eksami ning tegutses 1920–39 Tallinnas advokaadina. 1919–34 Eestimaa Sotsialistliku Tööliste Partei (1919–25 Eesti Sotsiaaldemokraatlik Tööliste Partei) üks liidreid ja pahempoolse tiiva juht. 1934. aastast Marksistliku Tööliste Ühenduse liige ning 1935. aastast Eestimaa Tööliste Ühingu Keskliidu juhatuse liige. 1920–34(37) Riigikogu, 1939–40 Riigivolikogu ja 1939 Tallinna Linnavolikogu liige. 1940. aastal Varese nukuvalitsuse põllutööminister, 1940–50 ENSV kohtuminister. Vallandati 1950. aastal, heideti KP-st välja ja arreteeriti 1951. aastal. 1952. aastal mõistis NSVL Ülemkohtu Sõjakolleegium talle 25 aastat vabadusekaotust. Vabanes vangistusest 1955. aastal.

ENSV ÜN liige 1940–51.

(*Eesti riigi-, avaliku ja kultuurielu tegelased*, lk 74; *ENE*, nr 4, lk 149; *Valitud ja valitsenud*, lk 243; ERAF.1.6.871; ERA.R-1.2k.138; ERAF.130SM.1.15585)

Ilmar Jürisson

13.08.1912 Pärnumaa, Enge vald – 13.02.1985 Tallinn

eestlane

KP liige 1942. aastast

Hariduskäik: 1932–36 Jäneda Põllutöökeskkool; 1947–48 ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema

Parteikooli 9-kuulised kursused; 1950–53 EPA, loomakasvatus

1936–40 töötas kodutalus, 1940 Halinga vallavanem ja miilitsa operatiivvolinik, 1940–41 Pärnumaa TSN TK põllumajandusosakonna asjaajaja ja TSN TK sekretär, 1941–42 kolhoositisler Tšeljabinski oblastis, 1942–43 Eesti tagavarapolgu roodupolitruk ja Eesti partisanide üksuse politruk, 1943–44 varjas ennast Eestis partisanigrupi juhina. 1944–46,

Pärnumaa TSN TK esimees, 1946–47 ENSV loomakasvatuseminister, 1947–49 uuesti Pärnumaa TSN TK esimees, 1949–50 ENSV põllumajandusministri asetäitja loomakasvatuse alal, 1950–54 Väimela loomakasvatustehnikumi direktor, 1954–56 Kehtna Kolhoosi Esimeeste Ettevalmistamise Põllumajanduskooli direktor, 1956–59 ENSV põllumajandusministri asetäitja, 1959–79 Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse TUI direktor ja 1979–85 teadusdirektor. Põllumajanduskandidaat 1963 ja doktor 1977.

NSVL ÜN liige 1946–50, ENSV ÜN liige 1967–76.

(*Valitud ja valitsenud*, lk 245–246; ERAF.1.6.9945; ERA.R-1.2k.140)

Pavel Kalju

22.12.1912 Samaara kubermang, Melekessi maakond, Estonka küla – 28.08.1988 eestlane

KP liige 1944. aastast

Hariduskäik: 1929. aastal lõpetas Leningradi Eesti Pedagoogilise Tehnikumi;

1935–40 Gorki Riiklik Meditsiiniinstituut;

1947 ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema Parteikooli 9-kuulised kursused

1930–32 Leningradi oblasti ajalehe Kolhoosiehitus eestikeelse osa toimetaja, 1932–34 Novosibirski oblasti Tatarski rajooni eestlaste asunduse Uusküla kooli juhataja, 1935–40 üliõpilane, 1940–41 ordinaator-kirurg Kirovi oblastis. 1941 suunati Eestisse. 01.–08.1941 ENSV Tervishoiu RK kaadriosakonna vaneminspektor ja ordinaator Tallinna haiglas, 08.–10.1941 erakorralise kirurgia kateedri assistent Gorkis, 1941–45 ordinaator ja operatsiooni tagavararühma juhataja liikuvast sõjaväehaiglas, 1945–46 ENSV Tervishoiuministeeriumi Meditsiiniõppeasutuste Valitsuse juhataja, 1946–48 ENSV tervishoiuministri asetäitja kaadri alal, 1948–49 TRÜ parteibüroo sekretär, 1949–50 EK(b)P Tartu Linnakomitee sekretär, 1950–52 ENSV tervishoiuminister.

(ERAF.1.6.5999; ERA.R-1.2k.147)

Paul Keerdo

16.04.1891 Tartu – 6.01.1950 Tallinn

eestlane

KP liige 1922. aastast

Hariduskäik: 1900–03 Hugo Treffneri Gümnaasium – ei lõpetanud; 1948. aastal lõpetas eksternina Tallinna 1. Keskkooli; 1948–50 TPI, majandusteaduskond – ei lõpetanud Mobiliseeriti 1917. aastal Vene armeesse, kus oli 1918. aasta veebruarini kirjutaja. Saksa okupatsiooni ajal töötu. 1918–20 Tartu Maakonnaavalitsuse sekretär ning töö- ja hoolekandeosakonna juhataja. 1917–20 Eesti Sotsialistide-Revolutionääride Partei ja 1920–24 Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei liige, olles 1923–24 selle sekretär. 1920–24 Riigikogu liige. Vahistati 1924. aasta jaanuaris ja mõisteti 1924. aasta novembris kommunistliku tegevuse eest eluks ajaks sunnitööle. Vabanes 1938. aastal üldise amnestia alusel. 1938–40 Tartus püsiva töökohata. Osales põrandaaluses kommunistlikus tegevuses. 06.–07.1940 ajalehe Kommunist vastutav toimetaja, 07.–08.1940 Eesti sõjaväe poliitiline juht, 1940–50 ENSV rahandusminister. Tegutses samuti kirjanikuna, olles ENSV Kirjanike Liidu liige.

ENSV ÜN liige 1940–50.

(*Revolutsiooni lipukandjad. I*, lk 63–65; *Valitud ja valitsenud*, lk 259; Gustav Adolfi Gümnaasiumi vilistlaste nimekirjad.

<http://eheluba.havike.eenet.ee/muuseum/?Vilistlased:1946_-_1990:1948> [vaadatud 14.11.2012]; ERAF.1.6.1055; ERA.R-1.2k.169)

Friedrich Kiiser

29.07.1903 Võrumaa, Vaabina vald – 19.10.1941

eestlane

KP liige 1926. aastast

Hariduskäik: 1912–16 Võru algkool; 1922–26 LVKÜ

Siirdus 1917. aastal Venemaale, 1917–22 tööline suhkruvabrikus Harkovi kubermangus, 1922–26 parteikoolis, 1926–29 Kommunistliku Internatsionaali (Kominterni) Eesti Büroo tehniline sekretär Leningradis, 1929–30 ajateenistuses Punaarmees, 1930–32 Töö normeerimise ja kaadrite osakonna juhataja Leningradis, 1932–39 Leningradi veotrammi pargi plaaniosakonna, eriosakonna ja mobilisatsiooniosakonna juhataja ja 1939–40 Leningradi Trammivalitsuse plaaniosakonna juhataja. 1940. aastal suunati Eestisse. 1940–41 ENSV kohaliku tööstuse rahvakomissari asetäitja, 07.–08.1941 ENSV kohaliku tööstuse rahvakomissar. Hukati Saksa võimude poolt.

(*Valitud ja valitsenud*, lk 261; ERAF.1.6.1131)

Valter Klauson

20.12.1913 Peterburi kubermang, Luuga maakond – 5.12.1988 Tallinn

eestlane

KP liige 1943. aastast

Hariduskäik: lõpetas 1922. aastal Luuga 8-klassilise raudteekooli; 1930–33 Luuga Autotranspordi Tehnikum; 1952–53 NSVL Siseministeeriumi juhtiva koosseisu kool; 1961–65 NLKP KK j.a. Kõrgema Parteikooli kaugõppeosakond

1933–34 masina-teedehitusrühma ülem Kasahstanis, 1934–36 NSVL SARK Maanteede Valitsuse ja 1937–38 Ehitusvalitsuse masina-teedehitusrühma ülem Leningradi oblastis ja Mongoolia Rahvavabariigis. 1938–40 NSVL SARK ehituse nr 33 insenermehaanik Kildini saarel ja 1940–41 elektromehaanika osakonna juhataja Murmanskis. Suunati 1941. aasta talvel Eestisse. 1941 ENSV SARK Maanteede Valitsuse Ehituskontori peamehaanik, 1941–44 teenis SARK vägedes. 1944–45 ENSV SARK Maanteede Valitsuse peamehaanik, 1945–48 Maanteede Valitsuse juhataja asetäitja ja 1948–53 juhataja. 07.–10.1953 ENSV teede ja transpordimajanduse minister, 1953–54 ENSV autotranspordi ja maanteede minister, 1954–55 ENSV MN esimehe asetäitja, 1955–61 ENSV MN esimehe I asetäitja ja 1961–84 ENSV MN esimees. 1984. aastast pensionil. Jäi tööle ENSV MN nõunikuna.

NLKP KK liikmekandidaat 1961–86, EKP KK liikmekandidaat 1954–56, EKP KK liige 1956–86 ja EKP KK Büroo liige 1956–84, NSVL ÜN liige 1958–84, ENSV ÜN liige 1955–85.

(Ивкин, *Государственная власть СССР*, lk 345; *ENE*, 4, lk 21; *Valitud ja valitsenud*, lk 265; ERA.R-2312.1.1; ERA.R-2312.1.2)

Mihhail Krassman

7.06.1909 Peterburi kubermang, Luuga maakond – 12.03.1976 Tallinn
eestlane

KP liige 1941. aastast

Hariduskäik: 1918–22 Ljadõ 4-klassiline külakool Luuga maakonnas;
1922–28 Luuga keskkool; 1934–35 Moskvas üheaastane ametiühingu kool;
1949–51 Marksismi-Leninismi Õhtuülikool Tallinnas

1928–29 Ljadõ külanõukogu sekretär, 1929–30 Luuga metsamajandi tööline, 1930–31 tislis Leningradis, 1931–34 armeeteenistuses OGPU vägedes, 1935–38 Leningradi administratiivasutuste ametiühingute oblastikomitee vastutav instruktor, 1938–41 Leningradi oblasti Riikliku Reservide Valitsuse vaneminspektor-revident. 1941. aastast SARK-i organites. 1941–43 Balti sõjaväeringkonna ja Looderinde eriosakonna uurija, 249. ELD eriosakonna vanemoperatiivvolinik, ülema asetäitja ja ülem, 1943–45 diviisi vanemoperatiivtöötaja ja eriosakonna ülema asetäitja, 1945–46 Eestis paiknenud 316. kontroll-filtratsioonilaagri vastuluureosakonna SMERSH vanemoperatiivvolinik. 1946–50 Eestis asunud Punaarmee väeosade RJM vastuluureosakonnas. 1950–53 ENSV RJM 2. osakonna jaoskonna ülema asetäitja, ülem ja osakonna ülema asetäitja. 01.–05.1953 ENSV RJM Miilitsavalitsuse ülema asetäitja, 05.–09.1953 ENSV siseminister, 1953–56 ENSV Siseministeeriumi Miilitsavalitsuse ülema asetäitja, 1956–60 ENSV raudteemiilitsa osakonna ülem. Vabastati tervislikel põhjustel. 1962–75 sõjaväestatud valves.

(Петров, *Кто руководил органами госбезопасности*, lk 507–508; Tannberg, *“Lubjanka marssal”. I*, lk 51–62, 2000, Tannberg, *“Lubjanka marssal”. II*, lk 49; Ohmann, *Eesti NSV Siseministeeriumi institutsionaalne areng*, lk 160; ERAF.1.6.6507; ERA.R-1.2k.212)

Arnold Kress

28.07.1897 Tallinn – 25.12.1974 Tallinn
eestlane

KP liige 1919. aastast

Hariduskäik: 1930–35 Leningradi Tööstuse Akadeemia, insener-laevaehitaja

1915–16 Vene-Balti tehase lukksepp, 1916 võeti Vene sõjaväkke. 1917 astus Petrogradis Punalaevastikku. 1923. aastani Balti mere sõjalaevastiku masinatöoline. 1923–24 masinatöoline ja lukksepp Balti mere tsiviillaevanduses ja laevaehitustehases, 1924–28 paberivabriku masinatöoline ja meister ning 1928–30 Leningradi Krasnogorski paberivabriku direktor. 1930–35 üliõpilane. 1931 lühikest aega Tomski kivisöö-kaevanduste projekteerimiskontori Kuzbassugol ülem. 1935–40 Nikolajevi Laevaehitustinstituudi direktor Ukraina NSV-s. Suunati 1940. aastal Eestisse. 10.–12.1940 EK(b)P KK tööstuse-transpordi osakonna juhataja, 1941–49 ENSV MN esimehe asetäitja, 1949–52 ENSV Riikliku Plaanikomisjoni esimehe asetäitja, 1952–56 Tallinna paberivabriku direktor, 1956–59 Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariikliku Liidu juhatuse esimehe asetäitja, 1959–64 ENSV RMN Elektrotehnika TUI direktor.

ENSV ÜN liige 1947–51.

(*Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 495–497; *Valitud ja valitsenud*, lk 275; ERAF.1.6.1337; ERA.1.2k.213)

Hans Kruus

22.10.1891 Tartu – 30.06.1976 Tallinn

eestlane

KP liige augustist 1940

Hariduskäik: 1900–02 Jõune külakool; 1902–06 Kursi kihelkonnakool;
1906–07 Saadjärve ministeeriumikool; 1907–11 Tartu Õpetajate Seminar,
algkooliõpetaja; 1914–23 Tartu Ülikool, ajalugu

1911–13 õpetaja Viru-Jaagupis ja Jõgeval, 1916–18 tsaariarmees, lõpetas 1917 Odessa lipnike kooli. Pärast Veebruarirevolutsiooni ühines sotsialistide-revolutsionääride parteiga. 1917–21 Eesti Sotsialistide-Revolutsionääride Partei ja Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei liige. 1917–18 Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee, 1917–19 Eesti-maa Kubermangu Ajutise Maanõukogu, 1919–20 Asutava Kogu ja 1920–21 Riigikogu liige. Taandus 1921 poliitikast. 1921–23 üliõpilane, 1924–26 Tartu Ülikooli teaduslik stipendiaat, 1927–31 õppeülesannete täitja ja 1931. aastast professor. 1934–37 Tartu Ülikooli prorektor. 1940. aastal Varese nukuvalitsuse peaministri asetäitja, 1940–44 TRÜ rektor, 04–09.1944 NSVL Välisasjade RK käsutuses, 1944–50 ENSV välisminister, 1946–50 ENSV TA president, 1944–45, 1944–46 vastavalt TRÜ NSVL-i ja Eesti ajaloo kateedri juhataja, 1947–50 ENSV Poliitiliste ja Teadusalaste Teadmiste Levitamise Ühingu juhatuse esimees, 1948–49 NSVL Riiklike Preemiate Määramise Komitee liige. Arreteeriti 1950. aastal. 1950–54 eeluurimisel, 1955–58 NSVL TA Ajalooinstituudi vanemteadur, 1958–76 ENSV TA Ajalooinstituudi vanemteadur ja Kodu-uurimise Komisjoni esimees.

ENSV ÜN liige 1940–51.

(*Eesti Teaduse Biograafiline Leksikon. 2 köide*, lk 121–122; *Valitud ja valitsevad*, lk 276; ERAF.1.6.1359; ERA R-1.2k.219)

Nikolai Krõlov

10.08.1908 Vilnius – ?

venelane

KP liige 1943. aastast

Hariduskäik: 1924–25 Slavuta ametikool Volõõnia kubermangus; 1926–30 Kiievi Polütehniline Instituut, masinaehitusinsener

1925–26 suhkrutehase lukksepp Volõõnias, 1926–30 üliõpilane, 1930–31 Kiievi Tööstusenergeetika Instituudi aspirant, 1931–36 lennukitehase insener Zaparožjes, 1936–42 Rošali nimelise masinaehitustehase peainsener ja direktori asetäitja Gatšinas ja Leningradis, 1942–43 Molotovi oblasti Otšeri masinaehitustehase peainsener ja direktori asetäitja ja 1943–45 direktor. 1945. aastal suunati Eestisse. 1945–50 Tallinna Masinaehitustehase direktor, 1950–53 ENSV kohaliku, põlevkivi- ja keemiatööstuse minister.

(ERAF.1.6.6550; ERA.R-1.2k.221)

August Kründel

15.11.1897 Peterburi kubermang, Jamburgi maakond – 25.05.1967 Tallinn
eestlane

KP liige 1918. aastast

Hariduskäik: 1932–37 Leningradi Stalini-nimeline Tööstuse Akadeemia;

1946–51 ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema Parteikooli kaugõppeosakond – ei lõpetanud

1912–15 lukksepa õpilane ja autojuht Petrogradis, 1915–18 Vene sõjaväes, 1918–19 põllumajandusartellide organisaator Jamburgis, 1919–21 Punaarmees, 1921–23 lukksepp Moskvas, 1923–29 metallitöölise ametiühingu instruktor, presiidiumi sekretär ja kultuuriosakonna juhataja Moskva oblastis, 1929–31 Stalini-nimelise autotehase lukksepp, parteikomitee organiseerimise-instrueerimise osakonna juhataja ja autoliini ülema asetäitja Moskvas, 1931–32 ajalehe Dognat ja Peregnat toimetaja, 1932–37 üliõpilane, 1937–45 Stalini-nimelises autotehases ametiühingute, partei-, kultuuri- ja tootmistööl Moskvas ja Uljanovskis. Suunati 1945 Eestisse. 03.–09.1945 EK(b)P KK organiseerimise-instrueerimise osakonna juhataja, 1945–50 EK(b)P Tallinna Linnakomitee II sekretär ja 1950–51 I sekretär. 1951–53 ENSV sotsiaalminister, 1953–61 ENSV ÜNP sekretär.

EKP KK liige 1951–60, EK(b)P KK Büroo liikmekandidaat 1951–52, NSVL ÜN liige 1950–54, ENSV ÜN liige 1947–63.

(*Eestimaa Kommunistliku Partei kohalikud organisatsioonid*, lk 263–264; *Valitud ja valitsenud*, lk 261; ERAF.1.6.1366; ERA.R-1.2k.222)

Boris Kumm

01.09.1897 Pärnu – 21.11.1958 Tallinn

eestlane

KP liige 1923. aastast

Hariduskäik: 1911–15 Pärnu Gümnaasium – ei lõpetanud; 1948. aastal lõpetas eksternina Tallinna 1. Keskkooli

1915. aastal apteekri õpilane Pärnus, 1916–17 Vene armees, 1917–18 turbaraba tööline, 1919–20 Eesti sõjaväe teenistuses ja 1920–24 tööline Pärnus. 1922–24 Eesti Iseseisva Sotsialistliku Töölise Partei liige, 1923–24 Pärnu Linnavolikogu saadik Tööraha Ühise Väerinna nimekirjas. Vahistati 1924. aasta jaanuaris ja mõisteti 1924. aasta novembris kommunistliku tegevuse eest 15 aastaks sunnitööle. Vabanes 1938. aasta mais üldise amnestia alusel. Jätkas kommunistlikku tegevust Pärnumaal. Oli kindla töökohata. 06.–07.1940 Poliitilise Politsei komissar Pärnus, 07.1940 Politseidepartemangu direktori abi Tallinnas, 1940–41 ENSV siseasjade rahvakomissar, 03.–08.1941 ENSV riikliku julgeoleku rahvakomissar, 1941–44 nominaalselt ENSV siseasjade rahvakomissar, töötas NSVL RJRK-s. 1944–50 ENSV riikliku julgeoleku minister, 1950–1952 ENSV kommunaalmajanduse ministri I asetäitja. 1952–53 ENSV MN Asjadevalitsuse kohalike teede osakonna juhataja. 1953. aastast pensionil.

EK(b)P KK liige 1940–1950, EK(b)P KK Büroo liige 1940–50, NSVL ÜN liige 1941–50.

(*Revolutsiooni lipukandjad. III*, lk 69–71; *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 509; *Valitud ja valitsenud*, lk 280; Gustav Adolfi Gümnaasiumi vilistlaste nimekirjad. <http://eheluba.havike.eenet.ee/muuseum/?Vilistlased:1946_-_1990:1948> [vaadatud 14.11.2012]; ERAF.1.6.1423; ERA.R-1.2k.229)

Dmitri Kuzmin

08.11.1908 Narva – 21.05.1998 Tallinn.

venelane

KP liige 1929. aastast (teistel andmetel 1926. aastast)

Hariduskäik: 1916–19 Narva Kreenholmi algkool; 1919–24 Narva Gümnaasium –

ei lõpetanud; 1945–50 ÜKP KK j.a. Kõrgema Parteikooli kaugõppeosakond;

1948–49 ÜKP KK j.a. oblastikomitee esimeste sekretäride kursused

1924–29 Narva kalevivabriku tööline. Kommunistidega seotud 1925. aastast. 1929. aastal vangistati kommunistliku tegevuse eest ja mõisteti kuueks aastaks sunnitoole. Vabanes 1936. aastal. Jätkas põrandaalust kommunistlikku tegevust. 1936–38 Tallinnas ehitustööline ja ametiühingute kaubandusühistu raamatupidaja. Määrati juunis 1940 ajalehe Trudovoi Put toimetajaks. 09.1940–02.1941 EK(b)P KK organisatsioonilise-instrueerimise osakonna instruktor, 02.–09.1941 EK(b)P KK kaubandusosakonna juhataja kohusetäitja. 1941. aasta sügisest Punaarmee poliittöötaja, 1942–45 Eesti rahvusväeosades. 1945–46 EK(b)P KK kaadriosakonna juhataja asetäitja, 1946–48 EK(b)P KK sekretär kaadri alal. 1948–49 Moskva parteikoolis. 1950–52 EK(b)P KK sekretär tööstuse alal, 1953–58 ENSV sotsiaalkindlustuse minister, 1958–61 ENSV MN Nõukogude Kontrolli Komisjoni esimees, 1961–63 ENSV MN Riigikontrolli Komisjoni esimees, 1963–65 EKP KK ja ENSV MN Partei- ja Riigikontrolli Komitee esimehe asetäitja, 1965–71 ENSV Rahvakontrolli Komitee esimehe asetäitja. Tegutses pensionipõlves 1971–89 ENSV MN nõunikuna.

EKP KK liige 1946–52, 1956–66, EKP KK liikmekandidaat 1966–71, EK(b)P KK Büroo liige 1946–48, 1950–52, ENSV ÜN liige 1940–71.

(Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur, lk 310–311; Valitud ja valitsenud, lk 281; ERAF.1.6.1379; ERA R-1.2k.800)

Arnold Kõll

5.11.1899 Tallinn – 16.10.1960 Tartu

eestlane

KP liige 1943. aastast

Hariduskäik: 1921–27 Tartu Ülikool, põlevkivikeemia

1919–21 Eesti sõjaväes, 1921–27 üliõpilane, 1927–29 Sõjaministeeriumi varustusvalitsuse laboratooriumi mittekooosseisuline keemik, 1929–32 Stange keemiatehase tehniline juht Tallinnas, 1933–38 Eesti Tarvitajate Ühisuse keemiatehase (Orto) keemik ja tsehhi ülem, 1938–40 Sillamäe põlevkivi rikastamise uurimislabori juhataja, 1940–41 Sillamäe Kingissepa-nimelise bensiinitehase bensiinitsehhi ülem ja direktori asetäitja, 1941–42 Tšeljabinski oblasti Magnitogorski kombinaadi arvestaja, 1942 7. ELD reamees, 1942–43 kivisöe teadusuuringute instituudi vanemteadur Sverdlovski oblastis, 09.–12.1943 ENSV kergetööstuse rahvakomissari asetäitja kohusetäitja, 1943–45 ENSV põlevkivi- ja keemiatööstuse rahvakomissar, 1945–47 ENSV Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Ministeeriumi tehnikaosakonna ülem, 1947–50 ENSV TA Tööstusküsimuste Instituudi sektori juhataja, 1950–60 ENSV TA Keemia Instituudi direktor.

(ERAF.1.6.1495; ERA.R-1.2k.237)

Orest Kärm

13.05.1902 Saaremaa, Pärsuma vald – 1944?

eestlane

KP liige juulist 1940

Hariduskäik: 1919–24 Tallinna Linna Poeglaste Humanitaargümnaasium; 1924–1935 Tallinna Tehnikum, insener

1924–26 Tallinna Politseivalitsuse ametnik. Kuulus 1925. aastast Eesti Sotsialistlikku Tööliste Parteisse. Töötas 1926–32 hooajalistel teetöödel. 1928–29 teenis aega Eesti sõjaväes. 1932–36 Tallinna Linnavalitsuse tööde juhataja, 1936–40 A/S Riigi Turbatööstused insener, 05.1940 sai Tallinna Turbatööstuse direktoriks. 06.–08.1940 Vase nukuvalitsuse sideminister, 1940–41 ENSV kommunaalmajanduse rahvakomissar. Jäi 1941 Saksa okupatsiooni ajal Eestisse ja vahistati Omakaitse poolt. Teist korda arreteeriti 1943. aastal ja saadeti 1944. aasta augustis Saksamaale koonduslaagrisse.

(*Estonia 1940–1945*, lk 1144; ERAF.5.2.325)

Max Laosson

10.08.1904 Viljandimaa, Tarvastu vald – 4.09.1992 Tallinn

eestlane

KP liige veebruarist 1940

Hariduskäik: 1911–16 Ämmuste algkool; 1918–24 Hugo Treffneri Gümnaasium; 1924–30 Tartu Ülikooli filosoofiateaduskond – ei lõpetanud; 1947–48 ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema Parteikooli kursused; 1950–56 Moskva Gorki-nimeline Kirjandusinstituut

1932–33 ajakirja Ratsionalist väljaandja Tartus, 1934–40 vabakutseline publitsist. 06.1940–07.1941 Postimehe ja Tartu Kommunisti vastutav toimetaja, 07.–10.1940 K/Ü Loodus peadirektor, 10.–12.1940 marksismi-leninismi õppejõud Tartu Kõrgemas Kunstikoolis, 07.–08.1941 Tartu hävituspataljoni komissar, 09.–11.1941 ajalehe Sotsialistitšeski Trud vastutav toimetaja Omski oblastis, 1942–43 Punaarmee ajalehtede ja Rahva Hääle toimetuses, 1943–44 Leningradi Raadiokomitee eestikeelsete saadete peatoimetaja, 1944–45 EK(b)P Tartumaa Komitee I sekretär, 1945–49 Rahva Hääle vastutav toimetaja, 1949–50 ajutiselt ei töötanud, 1950–53 ENSV MN j.a. Kunstide Valitsuse juhataja, 1953–67 vabakutseline kirjanduskriitik, 1967–70 Eesti Nõukogude Entsüklopeedia kirjanduse ja kunsti toimetuse juhataja.

EK(b)P KK liige 1948–51, ENSV ÜN liige 1940–51.

(*Eestimaa Kommunistliku Partei kohalikud organisatsioonid*, lk 271; *Eesti kirjanike leksikon*, lk 272; *Valitud ja valitsenud*, lk 293; ERAF. 1.6.1608; ERA.R-1.2k.255)

Heinrich Laura

11.01.1900 Narva – 29.12.1961 Tallinn

eestlane

KP liige aprillist 1917

Hariduskäik: 1914. aastal lõpetas Narva Kreenholmi ministeeriumikooli; 1940–41 Petrozavodski Marksismi-Leninismi Õhtuülikool; 1948–56 NLKP KK j.a. Kõrgema Parteikooli kaugõppeosakond – ei lõpetanud

1915–18 Narva raudteedepoos masinisti abi. 1917. aasta juulis astus Punakaarti. 1918 taandus Punakaardiga sakslaste eest Petrogradi. 1918–20 Punaarmees: Eesti kommunistliku pataljoni luuraja, Eesti suurtükipolgu parteiorganisaator ja remondirongi masinisti abi. Eesti Tööraha Kommuuni ajal Narvas veduridepoo parteiorganisaator. 1920–21 VK(b)P Oudova (Gdovi) Maakonnakomitee Eesti seksiooni sekretäriks. 01.–10.1921 VK(b)P Petrogradi Kubermangukomitee Eesti seksiooni vastutav organisaator-instruktorina. 1921–22 Petrogradi sõjaväeringkonna eriosakonna volinik, 1922 EK(b)P KK Venemaa Büroo kaastööline. 1922–29 Leningradis Oktoobriraudteel ametiühingutööl ja vedurijuhi abi. 1929 saadeti ÜK(b)P Leningradi Oblastikomitee mobilisatsiooni käigus Karjalasse. 1929–39 Karjala ANSV-s ametiühingu-, majandus- ja parteitööl, 1935–37 ÜK(b)P Taga-Oneega Rajoonikomitee II sekretär. 1939–40 Matrosõ metsatööstuskeskuse direktor Karjala ANSV-s, 1940–41 autode-traktorite keskremonditöökoja direktor Petrozavodskis. 1941–46 Punaarmees. 1942–46 249. ELD ja 122. Kaardiväe ELD poliittöötaja. 1946–47 EK(b)P KK kaadriosakonna juhataja asetäitja, 1947–48 ENSV metsatööstuse minister, 1948–51 metsa- ja paberitööstuse minister, 1951–53 metsatööstuse minister, 1953–54 metsa- ja paberitööstuse minister ja 1954–56 metsatööstuse minister. 1957–60 Tallinna Ekskavaatoritehase direktor.

EK(b)P KK liikmekandidaat 1948–51, ENSV ÜN liige 1955–59.

(*Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 512–514; *Revolutsiooni lipukandjad. I*, lk 79–81; *Valitud ja valitsenud*, lk 294; ERAF.1.6.1625; ERA.R-1.2k.259)

Johannes Lauristin

29.10.1899 Tallinn – 28.08.1941 Soome laht

eestlane

KP liige maist 1917

Hariduskäik: 1910–14 Kuivajõe ministeeriumikool; 1915–17 Tallinna Kõrgem Algkool;

1920–21 Tallinna Tehnikum – ei lõpetanud;

1921–23 Tallinna õhtukeskkool – ei lõpetanud

1915–18 Volta ja Dvigateli tehaste tööline. Saksa okupatsiooni ajal töötas põllutöödel ja juhutöödel ehitustel. 06.1919–08.1921 Eesti sõjaväes. 1921–23 tegi juhutöid ehitustel ja sadamas. Osales aktiivselt kommunistlikus tegevuses ja tegeles ilukirjandusliku loominguga. 1922–23 ajalehtede Tallinna Tööline, Meie Hää!, Uus Meie Hää! toimetuse liige, ajakirja Noor Tööline toimetaja, Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu sekretär, Maatööraha Liidu juhatuse liige, Eestimaa Töölisühingute Üldliidu Kesknõukogu juhatuse liige, Eesti Kommunistliku Noorsooühingu KK liige, EKP KK liige. 1923 Riigikogu liige. Vahistati 1923. aasta märtsis. Mõisteti 1924 kommunistliku tegevuse eest seitsmeks aastaks vangi. Vabanes 1931 ja asus taastama kontakte EKP illegaalse bürooga. Teist korda vahistati 1931 ja mõisteti kuueks aastaks sunnitööle. Vabanes 1938 üldise amnestia alusel. 1938–40 Tallinna Haigekassa inspektor. 1938–40 EKP Illegalse Büroo liige ja 05.–06.1940 büroo sekretär. 06.–07.1940 Riikliku Informatsioonikeskuse juhataja, 07.–08.1940 EKP KK sekretär, 1940–41 ENSV RKN esimees. Hukkus evakueerumisel Tallinnast.

(*Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 515–517; *Revolutsiooni lipukandjad. I*, lk 93–97; *Valitud ja valitsenud*, lk 295; ERAF.22.1.1, ERAF.5.2.353)

Olga Lauristin

28.04.1903 Harjumaa, Kolga vald – 25.06.2005 Tallinn

eestlane

KP liige 1920. aastast

Hariduskäik: 1922 lõpetas Tallinna Tütarlaste Kommertsgümnaasiumi;

1922–23 Tartu Ülikool, majandusteaduskond – ei lõpetanud; 1944–47 ÜK(b)P KK j.a Kõrgema Parteikooli kaugõppeosakond

1922. aastal NSVL kaubanduskontoris arveametnik, 1923–24 ametiühingu instruktor. Vahistati 1924. aasta jaanuaris ja mõisteti 1924. aasta novembris kommunistliku tegevuse eest eluks ajaks sunnitööle. Vabanes 1938. aasta mais üldise amnestia alusel. 1938 vabrikus Pluto arveametnik, 1939–40 Tallinna Ühise Haigekassa statistik, 06.–07.1940 Rahva Hääle toimetuses, 08.–09.1940 EKP KK instruktor, 1940–41 ENSV Kirjanduse- ja Kirjastusasjade PV juhataja, 1941–42 Üleliidulise Raadiokomitee Eesti saadete peatoimetaja, 1942–44 Väliskirjanduse Kirjastuse Eesti osakonna peatoimetaja, 1944–47 ENSV sotsiaalkindlustuse minister, 1947–51 ENSV kinematograafia minister, 1951–52 Eesti Riikliku Kirjastuse vanemtoimetaja, 1953 Eesti Vabariikliku kontori Glavtorgsõrjo varustusosakonna juhataja, 1954–56 Vabariikliku Kirjastuse vanemtoimetaja, 1956–61 Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu esimees.

ENSV ÜN liige 1940–47

(*Valitud ja valitsenud*, lk 295; ERAF.1.7.4196; ERA.R-1.2k.260)

Leonid Lentsman

10.12.1915 Tauria kubermang, Simferopol – 1996 Peterburi

eestlane

KP liige 1942. aastast

Hariduskäik: 1933. aastal katkestas õpingud Neveli Põllumajandustehnikumis Lääne oblastis (hilisem Kalinini); 1933–38 Leningradi Riiklik Ülikool, filoloogiateaduskond

1938–41 Murmanski oblastis Kandalakša rajoonis keskkooli vene keele ja kirjanduse õpetaja, õppealajuhataja ja vahetult sõja eel kooli direktor. 10.1940–01.1941 Punaarmees. Suvel 1941 vastutas Kandalakša rajooni tsiviilelanike evakueerimise eest ja liitus hävituspataljoniga. 1941–47 Punaarmees. 1942. aastast Eesti rahvusväeosade poliitöötaja, olles 249. ELD poliitosakonna agitaator, 41. Kaardiväe Eesti Laskurkorpuse poliitosakonna lektor ja 118. Kaardiväe ELD parteiaktiivi kooli direktor. 1947–48 EK(b)P KK kooliosakonna juhataja, 1948–50 EK(b)P KK propaganda- ja agitatsiooniosakonna juhataja, 1950–51 ENSV haridusminister, 1951–53 EKP KK ideoloogiasekretär, 1953–64 EKP KK II sekretär, 1964–71 EKP KK sekretär ja ideoloogiiosakonna juhataja. 1971–82 ENSV Ametiühingute Nõukogu Presiidiumi esimees, 1982–86 EKP KK Parteikontrolli Komisjoni esimees, 1986 Leedu KP KK j.a. Partei-kontrolli Komisjoni esimees. 1986. aastal jäi pensionile. 1987. aastast Eesti Vabariikliku Sõja- ja Tööveteranide Nõukogu esimees.

EKP KK liige 1948–89, EKP KK Büroo liige 1951–86, NSVL ÜN liige 1954–84, ENSV ÜN liige 1951–59, 1971–75, 1984–89.

(*Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 320–321; *Valitud ja valitsenud*, lk 298; ERAF.1.6.1691; ERAF.1.4.984; ERA.R-1.2k.265)

Arseni Leonov

1.03.1901 Moskva kubermang, Podolski maakond – 21.09.1974

venelane

KP liige 1921. aastast

Hariduskäik: 1921–25 Moskva Timirjazevi-nimeline Põllumajandusakadeemia, agronoom-organisaator

1919–21 kolooniakooli juhataja Podolskis, 1921–25 üliõpilane, 1925–30 õppesovhoosi juhataja ja eksperimentaalse põllumajanduskooli juhataja Moskva oblastis, 1930–40 Moskva oblasti Plaanikomisjoni agronoom, põllumajandussektori juhataja ja esimehe asetäitja, 09.1940–04.1941 ÜK(b)P KK ja NSVL RKN voliniku aparaadi instruktor Eesti NSV-s, 04.–09.1941 ENSV Riikliku Plaanikomisjoni esimehe asetäitja, 1941–1943 Sverdlovski oblasti Tuguliski sovhoosi direktor, 1943–49 ENSV Riikliku Plaanikomisjoni esimehe asetäitja, 1949–51 ENSV Riikliku Plaanikomisjoni esimees, 06.–11.1951 ENSV MN alalise esindaja asetäitja NSVL MN juures, 1951–71 ENSV MN alaline esindaja NSVL MN juures.

EKP KK liige 1954–66, EKP KK liikmekandidaat 1966–71, ENSV ÜN liige 1955–71.

(*Valitud ja valitsenud*, lk 298; ERAF.1.6.1695; ERA.R-1.2k.266)

Johan Lombak

3.07.1897 Viljandi – 18.02.1982 Tallinn

eestlane

KP liige 1920. aastast

Hariduskäik: 1913. aastal lõpetas Viljandi 4-klassilise kõrgema rahvakooli; 1926–28 Moskva Kõrgem Piirivalve Kool; 1938–39 Moskva Majandusinstituudi keskmise masinaehituse teaduskond; 1942 Moskva Frunze-nimelise Sõjaväe Akadeemia kursused, 1945–46 Moskva Vorosilovi-nimeline Kõrgem Sõjaväe Akadeemia

1913–16, 1917–17 Viljandis trükikoja laduja ja laotööline, 1916, 1917 Vene armees. 1918 lahkus enamlastega Eestist. 1918–20 laduja Samaara ja Novosibirski trükikodades. 1920–38 juhtival tööl Vetšekaa-OGPU-NKVD organites Tomskis, Kaug-Idas, Krimmis ja Sverdlovski oblastis. 1936–37 NSVL SARK Sverdlovski oblastivalitsuse sisekaitsevalitsuse staabi ülem ja Uurali ringkonna sisekaitsevägede staabi ülem, 1937–38 NSVL SARK Kamtšatka 60. piirivalvesalga ja oblastivalitsuse ülem. Vabastati teenistusest. 1938–41 tehase Traktorodetal direktori asetäitja Saraatovis. 1941–51 Punaarmees. 1941–42 laskurbrigaadi intendant, 1942 249. ELD 917. laskurpolgu ülem ja 249. ELD ülema asetäitja poliitalal, 1942–44, 1944–45 249. ELD ülem, 1945–46 sõjaväe akadeemias, 1946–47 118. Kaardiväe ELD ülem, 1947–48 22. kuulipilduja-suurtükidiviisi ülema asetäitja, 1948–51 ENSV sõjakomissar, 1951–53 ENSV siseminister, 06.–09.1953 ENSV MN asjadevalitseja ja uuesti 1953–59 ENSV siseminister.

EKP KK liige 1948–1961, EKP KK Büroo liige 1954–56, NSVL ÜN liige 1950–58.

(*Valitud ja valitsenud*, lk 305; ERAF.1.6.1825; ERAF.1.6.4568; ERA.R-1.2k.276)

Adolf Lõhmus

14.05.1894 Saaremaa, Kärla vald – 27.04.1969 Tallinn

eestlane

KP liige 1924. aastast

Hariduskäik: 1924–27 Nõukogude parteikool Moskvast; 1929–36 Stalini-nimeline

Tööstusakadeemia, toiduainetööstuse insener

1908–15 Narvas vorstivalmistaja õpilane ja meister, 1915 Vene armee reamees, 1915–17 sanitar Moskvast, 1917–20 Punakaardis ja Nõukogude julgeolekuorganite kaastöölise. 1921–22 kaubandusagent Moskvast, 1922–26 vorstitööstuse meister ja vorstivabriku tehhi ülem Moskvast, 1926–29 Moskva Tarbijate Ühistute Liidu direktori asetäitja ja toidukaupade osakonna juhataja, 1929–41 vorstivabriku direktor ja lihakombinaadi ehitusdirektor Moskvast, 1941–44 Engelse linna vorstitehase direktor. Suunati 1944. aasta alguses ENSV võimuorganite käsutusse. 03.–11.1944 ENSV Liha- ja Piimatööstuse PV juhataja, 1944–49 ENSV toiduainetetööstuse ministri asetäitja ja 1949–53 minister. 06.–09.1953 ENSV kerge- ja toiduainetetööstuse ministri I asetäitja, 1953–54 ENSV toidukaupade tööstuse minister, 1954–57 ENSV liha- ja piimasaaduste tööstuse minister.

(ERAF.1.6.1735; ERA.R-1.2k.281; ERA.R-16.3k.240)

Lembit Lüüs

23.02.1910 Viljandi – 4.12.1999

eestlane

KP liige juulist 1940

Haridus: 1917–23 Mõisaküla algkool; 1923–28 Pärnu Linnagümnaasium;

1931–35 Tartu Ülikool, õigusteadus; 1947 ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema Parteikooli

nõukogude töötajate 9-kuulised kursused; 1948–50 ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema

Parteikooli kaugõppeosakond – ei lõpetanud

1928, 1930 Mõisakülas raudteetöölise, 1928–30 ajateenistuses Eesti sõjaväes. 1929. aastal õppis Tallinna sõjakoolis. 1930–31 Mõisaküla alevi sekretäri õpilane, 1931–34 Mõisakülas tiseriametis. Kuulus 1933–34 Eesti Sotsialistlikku Tööliste Parteisse. 1935–36 Rahandusministeeriumi maksuosakonna teenistuja Valgas, 1936 Maksude Peavalitsuse teenistuja Tallinnas, 1936–40 töökaitse inspektor Tartus ja Tallinnas. 06.–08.1940 Varese nukuvalitsuse sotsiaalministri abi, 1940–44 ENSV sotsiaalkindlustuse rahvakomissar, 1944–45 ENSV toiduainete- ja kalatööstuse rahvakomissar, 1945–49 ENSV toiduainetetööstuse minister ja 1949–50 ministri asetäitja kohusetäitja. Arreteeriti 1950. aasta märtsis. Juulis 1951 heideti KP-st välja. Mõisteti 1952. aastal NSVL Ülemkohtu Sõjakolleeegiumi poolt süüdi nõukogudevastase tegevuse eest karistumääraga 25 aastat vabadusekaotust. Vabanes 1955 ja ennistati KP-sse. 1956–57 ENSV MN j.a. Tööjõu Värbamise Valitsuse juhataja, 1957–58 NSVL Kaubandusministeeriumi Eesti vabariikliku kontori Glavmjassorõbtorg juhataja, 1958–62 ENSV RMN Liha- ja Piimatööstuse Valitsuse juhataja asetäitja, 1962–65 ENSV RMN Toidukaupadetööstuse Valitsuse juhataja asetäitja, 1965–72 ENSV toiduainetetööstuse ministri asetäitja. 1972. aastast pensionil, ent töötas 1972–81 ENSV Toiduainetetööstuse Ministeeriumi Konstrueerimise ja Tehnoloogia Büroo juhatajana.

ENSV ÜN liige 1940–47.

(Valitud ja valitsenud, lk 310–311; ERAF.1.6.12028; ERAF.1.7.4711; ERA.R-1.2k.288)

Richard Mahl

28.08.1898 Saaremaa, Mustjala vald – 26.06.1964 Tallinn

eestlane

KP liige 1919. aastast

Hariduskäik: 1923–30 Leningradi Polütehniline Instituut, keemia

1914–17 apteekriõpilane Narvas ja Petrogradis, 1917–18 tsaariarmees, 1918 Tšeropovetsis kubermangu miilitsa sekretär 1918–22 juhtival tööl Vetšekaa kohalikes organites. 1921–22 Novosibirski kubermangu Vetšekaa esimees. 1922–23 Tšeropovetsi justiitsosakonna juhataja, 1923–29 üliõpilane, 1929–30 Leningradi tehase Proletarii tsehhi juhataja, 1930–33 Leningradi Teedeinstituudi laboratooriumi juhataja. 1933–40 Leningradi Riikliku Keraamika TUI laborijuhataja ja teaduslik juht. 1937. aastast tehnikateaduste kandidaat. Suunati 1940. aasta suvel Eestisse. 08.–12.1940 Tööstuse Natsionaliseerimise Komitee esimehe asetäitja, 1941 ENSV Tööstusprobleemide Instituudi direktor, 09.1941–09.1942 Leningradi Riikliku Keraamika TUI teaduslik juht, 1942–44 Altai krai Ehitusmaterjalide Tööstuse Valitsuse juhataja. 1944–48 ENSV Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Ministeeriumi Teadusliku Uurimise ja Projekteerimise Instituudi direktor, 1948–1951 TPI direktor, 1951–54 ENSV MN esimehe asetäitja. 1954–64 ENSV TA Füüsika, Matemaatika ja Tehniliste Teaduste osakonna akadeemik-sekretär. Tegutses 1950–53 kohakaasluse alusel ENSV Poliitiliste ja Teadusalaste Teadmiste Levitamise Ühingu esimehena.

EKP KK liige 1952–56, NSVL ÜN liige 1950–54.

(*Valitud ja valitsenud*, lk 312; ERAF.1.6.2016; ERA.R-1.2k.291)

Vassili Matvejev

22.12.1911 Vjatka kubermang – ?

mari

KP liige 1943. aastast

Hariduskäik: 1929–34 Moskva Baumani-nimeline Mehaanika- ja Masinaehitusinstituut, mehaanik-tehnoloog

1934–41 Moskva Malenkovi-nimelise tehase meister-tehnoloog, tsehhi tehnoloogilise büroo juhataja, tehase tehnilise osakonna grupi juhataja, tehnilise kontrolli osakonna juhataja ja peainseneri asetäitja. 1941–44 Vene NFSV Kohaliku Tööstuse RK sõjalise osakonna grupi juhataja ja osakonna juhataja, 1944–45 ÜK(b)P KK Eesti Büroo instruktor, 1945–48 ENSV põlevkivi- ja keemiatööstuse minister. Suunati Mari ANSV MN esimeheks.

ENSV ÜN liige 1947–51.

(*Valitud ja valitsenud*, lk 316; ERAF.1.6.7249; ERA.R-1.2k.316)

Vladimir (Voldemar) Meigas

29.01.1910 Kroonlinn – 19.04.1984 Tallinn

eestlane

KP liige 1950. aastast

Hariduskäik: 1930–33 Leningradi Kaubanduse ja Kaubateaduse Instituudi töölisfakultet; 1933–38 Leningradi Kõrgem Arhitektuuri ja Ehitustehnikum; 1946–48 Marksismi-Leninismi Õhtuülikool Tallinnas

1927–33 treial Leningradis, 1933–38 tehnikumis, 1938–41 arhitekt Leningradi Tselluloosi-Paberitööstuse Ettevõtte Projekteerimise Riiklikus Instituudis, 1941–44 tselluloosi-paberivabriku eestöoline ja ehitusosakonna juhataja Suhoi Logis Sverdlovski oblastis. 1944 suunati Eestisse. 1944–1950 ENSV MN j.a. Arhitektuuri Valitsuse juhataja asetäitja, 1950–54 ENSV kommunaalmajanduse minister, 07–10.1954 ENSV MN j.a. Kolhoosiehituse PV juhataja, 1954–57 ENSV linna- ja maaehituse ministri asetäitja ja Kolhoosiehituse PV juhtaja, 1957–61 Tallinna laulu- ja näituseväljaku ehitusdirektor, 1961–70 Tallinna TSN TK Kapitaalehituse Valitsuse juhataja.

(*Eesti kunsti ja arhitektuuri biograafiline leksikon*, lk 307; ERAF.1.6.4579; ERA.R-1.2k.319; ERA.R-16.3k.2433.)

Aleksander Mette

14.07.1913 Peterburi kubermang, Jamburgi maakond – 2.06.1983 Tallinn eestlane

KP liige 1944. aastast

Hariduskäik: 1929–32 Besednaja tehnikum Leningradi oblastis; 1932–1937 Leningradi Põllumajandusinstituut

1937–39 Leningradi oblasti Taimekarantiini Inspektsiooni inspektor, 1939–41 kartuli aretusjaama sektorijuhataja Leningradi oblasti Volossovi rajoonis, 1941–42 Rjazani oblastis keskkooli sõjalise õpetuse juht, 1942–46 Punaarmees. 1942 Uurali sõjaväeringkonnas nooremeitnantide kursustel ja seejärel ohvitser Punaarmee Eesti rahvusväeosades. 1946–47 Särevere loomakasvatusekooli ja 1947–50 Sõmerpalu sovhoosi direktor. 1950–51 EK(b)P Valga Rajoonikomitee II sekretär, 1951–52 EK(b)P Tõrva Rajoonikomitee I sekretär, 1952–53 ENSV sovhooside minister, 05.–10.1953 ENSV põllumajanduse ja varumise minister, 1953–57 ENSV sovhooside minister, 1957–61 ENSV põllumajandusministri asetäitja, 1961–79 ENSV MN koondise Eesti Põllumajandustehnika (1961–63, 1978–79 ENSV Riiklik Põllumajanduse Tootmistehnika Komitee) esimees.

EKP KK liige 1954–66, EK KK liikmekandidaat 1952–54, 1966–81, ENSV ÜN liige 1951–59, 1967–80.

(*Valitud ja valitsenud*, lk 320; ERAF.1.6.4584; ERA.R-1.2k.325)

Valentin Moskalenko

24.04.1908 Kiievi kubermang, Smela linn – 1984 Moskva ukrainlane

KP liige 1931. aastast

Hariduskäik: lõpetas 1925. aastal Smela 7-klassilise kooli; 1925–28 Frunze-nimeline Ukraina sõjaväelise ettevalmistuse kool

1928. aastast julgeolekuorganites. 1928–33 OGPU ringkonnaosakonna käskjalg ja väliside ekspeditsiooni ülem, 1930–33 Riikliku Poliitvalitsuse (GPU) rajooniosakonna operatiivvolinik, 1933–35 MTJ poliitosakonna ülem SARK-i töö alal Kiievi oblastis. 1935–39 Ukraina NSV SARK rajooni- ja linnaosakondade ülem. 1939 Ukraina NSV SARK Stalino oblasti Riikliku Julgeoleku Valitsuse 2. osakonna ülem, 1939–40 Ukraina NSV SARK operatiivgrupi ülema asetäitja Lääne-Ukrainas, 1940–41 Ukraina NSV SARK Volõõnia oblasti majandusosakonna ülem ja 1941 Ukraina NSV SARK Rovno oblasti ülema asetäitja. 1941–46 sõjaväe vastuluureorganites, 1946–50 NSVL RJM Tšitaa oblastivalitsuse ülem, 1950–53 ENSV riikliku julgeoleku minister, 04.–05.1953 ENSV siseminister. 1953–56 NSVL SM Moskva oblastivalitsuse ülema asetäitja. 1956 jäi pensionile. 1958–66 Valveteenistuse valitsuse ülema asetäitja ja Valvevalitsuse vaneminsener ja vaneminspektor Moskvast, 1966–68 Moskva TSN TK Ühiskondliku Korra Kaitse Valitsuse valvevalitsuse vaneminsener.

EKP KK liige 1950–54, EKP KK Büroo liige 1950–53, ENSV ÜN liige 1951–55.

(Петров, *Кто руководил органами госбезопасности*, lk 622–623; ERAF.1.6.7438; ERA.R-1.2k.336)

Andrei (Andres) Murro

30.08.1903 Pärnumaa, Tõstamaa vald – 29.08.1941

eestlane

KP liige 1922. aastast

Hariduskäik: 1915–17 Kašini reaalkool Tveri kubermangus – ei lõpetanud;

1917–22 Pärnu Ühisgümnaasium – ei lõpetanud

1921. aastast võttis osa illegaalse Eestimaa Kommunistliku Noorsooühingu tegevusest. 1923–24 Eestimaa Töölisühingute Üldliidu Kesknõukogu instruktor-organisaator. Vahistati 1924. aasta jaanuaris ja mõisteti novembris kommunistliku tegevuse eest eluks ajaks sunnitööle. Vabanes 1938. aasta mais üldise amnestia alusel. Võttis osa kommunistlikust tegevusest ja töötas ehitus- ja maamöödudutöödel. 07.1940 Siseministeeriumi Politseitalituse abidirektor, 1940–1941 ENSV siseasjade rahvakomissari asetäitja ja RJ osakonna ülem, olles ühtlasi ENSV Riigikaitse, Lennunduse ja Keemiatööstuse Abistamise Ühingu (Osoaviahim) Kesknõukogu esimees, 1941 Tallinna TSN TK täitevkomitee liige, 03.–08.1941 ENSV siseasjade rahvakomissar. Hukkus Tallinnast evakueerimisel.

(*Revolutsiooni lipukandjad. II*, lk 75–78, ERAF.1.6.2156)

Alfred Möttus

29.05.1899 Viljandimaa – 8.12.1951 Tallinn

eestlane

KP liige 1947. aastast

Hariduskäik: lõpetas 1911. aastal Jaroslavli kubermangu Potehono-Volodarski algkooli;

1911–15 Potehono-Volodarski Kõrgem Algkool; 1921–24 Jaroslavli Riiklik Ülikool,

agronoom-organisaator; 1936–41 Moskva Põllumajanduse Mehhaniseerimise ja

Elektrifitseerimise Instituut – ei lõpetanud

Perekond rändas 1901. aastal Jaroslavli kubermangu. 1916–18 Vene armees, 1918–19 Potehono-Voldarskis rahvakohtu korrespondent ja maakonna haridusosakonna juhataja, 1919–21 Punaarmees rühmakomandör, 1921–24 üliõpilane, 1924–35 agronoom Vologda oblastis, Arhangelskis ja Moskvas, 1933–36 Tsentrosojuzi sovhoosi direktor Rjazanis, 1936–42 NSVL Sovhooside RK plaaniosakonna juhataja, 1942–44 Punaarmee Eesti rahvusväeosades, 1944–46 ENSV MN j.a. Sovhooside PV (Riigimõisate PV) juhataja, 1946–47 ENSV loomakasvatuse ministri asetäitja, 1947–51 ENSV sovhooside minister.

ENSV ÜN liige 1951.

(*Valitud ja valitsenud*, lk 325; ERAF.1.6.2076; ERA.R-1.2k.339)

Aleksander Mäe

26.03.1893 Narva – 26.06.1967 Tallinn

eestlane

KP liige 1920. aastast

Hariduskäik: 1901–03 Narva Aleksandri kirikukool; 1903–08 Narva linna algkool

1908–14 Kreenholmi Manufaktuuri ketraja õpilane, kaupluse tööline, madrus ja jahuveski kaaluja Narvas ja Tallinnas. 1914–18 Vene armees. 1918–20 kaevur kivisöe kaevanduses Tomski kubermangus. Võttis 1918–19 osa enamlaste põrandaalusest tegevusest. 1920. saadeti EK(b)P KK Venemaa Büroo poolt põrandaalusele tööle Eestisse. Vahistati kiiresti ja mõisteti 1921. aastal kolmeks aastaks vangi. Vangide vahetamise käigus anti 1922. aastal üle NSV Liidule. 1922–25 ÜK(b)P Oudova valla parteiorganisaator, maakonnakomitee instruktor ja organisatsioonilise-instrueerimise osakonna juhataja, 1925–27 rajoonikomitee instruktor ja maakonnakomitee sekretär Leningradis ja Luugas, 1927–30 töölisühingu esimees Leningradis, 1930–35 ÜK(b)P oblastikomitee instruktor, propaganda-agitatsiooni juht ning rajoonikomitee sekretär Leningradi oblastis, 1935–37 Kalinini oblasti linatöötlejate ametiühingu esimees. Arreteeriti 1937. aasta detsembris. Viibis vahi all 1939. aasta aprillini. 1939–43 Kalinini oblasti varumiskontori juhataja ja sovhoosi direktor, 1943–44 1. Eesti Üksiku Tagavara Laskurpolgu roodu parteiorganisaator, 1944 partei ja nõukogude kursuste kursant ja õppejõud Leningradi oblastis Puškinos, 1944–1945 Tartumaa TSN TK esimehe asetäitja ja plaanikomisjoni esimees, 1945–46 Harjumaa TSN TK esimees, 1946–48 ENSV põllumajandusminister, 1948–51 ENSV põllumajandusministri I asetäitja, 1951–53 NSVL Varumisministeeriumi voliniku asetäitja ENSV-s, 1953–54 ENSV põllumajanduse ja varumise ministri asetäitja, 1954–56 ENSV Varumisministeeriumi volinik, 1956–59 Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariikliku Liidu juhatuse aseesimees.

ENSV ÜN liige 1947–51.

(*Valitud ja valitsenud*, lk 326; ERAF.1.6.2232; ERA.R-1.2k.340; ERA.R-16.3k.1089)

Aleksei Müürisepp

17.07.1902 Saaremaa, Uuemõisa vald – 7.10.1970 Tartu

eestlane

KP liige 1926. aastast

Hariduskäik: 1910–17 Krasnojarski algkool; 1931 lõpetas Tomski õhtukeskkooli; 1931–37 Tomski Raudteetranspordiinseneride Elektromehhaanikainstituut, elektriraudtee energiavarustuse insener; 1947 ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema Parteikooli 9-kuulised kõrgemate parteitöötajate ideoloogiaalased kursused

1908. aastal asus pere elama Siberisse Krasnojarskisse. 1918–24 aurulaeva kütja ja elektrimontöör laevaremonditehases Jenissei kubermangus. 1924–25 ajateenistuses Punaarmees. 1925–28 raamatukogu juhataja, poliitharidustöötaja ja ametiühingutöötaja Krasnojarskis. 1928–31 Riikliku Tööhoiukassa kontrolör ja hoiukassade inspektor Tomskis. Pärast instituudi lõpetamist töötas 1937–42 ja uuesti 1943–44 Ordžonikidze ja 1942–43 Krasnojarski raudteel. 1944. aasta oktoobris suunati Eestisse. 1944–45 Eesti Raudteevalitsuse elektrifitseerimisosakonna juhataja, 04.–12.1945 EK(b)P KK transpordiosakonna juhataja asetäitja, 1945–47 EK(b)P KK sekretäri asetäitja kütuse ja energeetika alal, 1948 EK(b)P KK sekretäri asetäitja tööstuse ja transpordi alal. 11.–12.1948 EK(b)P KK kergetööstuse osakonna juhataja. 12.1948–10.1949 EK(b)P KK sekretär. 1949–51 ENSV MN esimehe asetäitja 1951–61 ENSV MN esimees. 1950–61 ENSV kohakaasluse alusel välisminister. 1961–70 ENSV ÜNP esimees ja ametikoha järgi NSVL ÜNP esimehe asetäitja.

1948–1970 EKP KK ja EKP KK Büroo liige, 1952–1966 NLKP KK liikmekandidaat, 1966–70 NLKP Keskrevisjonikomisjoni liige, NSVL ÜN liige 1954–70, ENSV ÜN liige 1947–70.

(Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur, lk 325–326; Valitud ja valitsenud, lk. 330; ERAF. 1.6.2193; ERA.R-2202.1.1a)

Aleksander Neiman

17.03.1908 Jenissei kubermang – 30.11.1990 Tallinn

eestlane

KP liige 1946. aastast

Hariduskäik: 1926–30 Leningradi Riikliku Ülikooli eesti töölisfakulteed; 1930–36 Leningradi Optika-Mehaanika Instituut

1936–38 tehase Progress vaneminsener-konstruktor Leningradis, 1938–39 Leningradi oblasti Kinofikatsiooni Valitsuse vaneminsener, 1939–40 Leningradi Teadusuurimise Instituudi vaneminsener, 1940–45 sõjatehase nr 357 vaneminsener, vaneminsener-konstruktor, vaneminseneride grupi juht Leningradis, Omskis ja uuesti Leningradis. Suunati 1945. aastal Eestisse. 1945–49 ENSV Tööjõureservide Valitsuse ülema asetäitja, 1949–50 ENSV kohaliku tööstuse ministri asetäitja ja 01.–05.1950 kohaliku tööstuse minister, 05.–11.1950 ENSV kohaliku tööstuse ja põlevkivikeemiatööstuse ministri I asetäitja, 1950–57 ENSV ehitusmaterjalide tööstuse minister, 1957–62 ENSV MN Riikliku Teadus-Tehnilise Komitee esimees, 1962–66 ENSV Riikliku Teaduslike Uurimistööde Koordineerimise Komitee esimees, 1966–67 ENSV MN Asjadevalitsuse teaduse ja tehnika osakonna juhataja, 1967–74 NSVL saatkonna nõunik Soomes teaduse

ja tehnika alal, 1974–84 ENSV MN nõunik, 1984 ENSV Riikliku Plaanikomitee majanduse ja planeerimise teadusliku uurimise instituudi vanemökonomist.

EKP KK liikmekandidaat 1954–64, EKP KK liige 1964–66.

(*Valitud ja valitsenud*, lk 332; ERAF.1.6.12400; ERA.R-1.2k.842)

Georgi (Georg) Nellis

5.02.1906 Peterburi – 24.09.1981 Tallinn

eestlane

KP liige 1927. aastast

Hariduskäik: 1920–23 Petrogradi keskkool; 1923–24 Leningradi Polütehniline Instituut – ei lõpetanud; 1950–51 ÜKP KK j.a. Kõrgema Parteikooli üheaastased kursused; 1970 NLKP KK partei ja nõukogude juhtivate kaadrite ettevalmistamise kursused

1924–25 külakooli õpetaja Sussaninos Leningradi oblastis, 1925–32 juhtival tööl tarbijate kooperatiivi süsteemis Leningradi oblastis, 1932–36 Leningradi oblasti Prigorodnõi rajooni TTSN (Tööliste ja Talupoegade Saadikute Nõukogu) TK varustusosakonna juhataja, esimehe asetäitja ja sekretär. 1936–37 Leningradi oblasti Slutski rajajooni TSN TK sekretär, 1937–44 Max Hoelzi nimelise tehase lukksepp, partei algorganisatsiooni sekretär, treial ja direktori asetäitja Leningradis ja Pensas. Suunati 1945. aastal Eestisse. 1945–46 Tarbijate Kooperatiivide Eesti Vabariikliku Liidu (ETKVL) esimehe asetäitja varustuse alal ja 1946–52 esimees, 1952–75 ENSV MN esimehe asetäitja. Pensionil olles töötas 1975. aastast ENSV MN nõunikuna.

EKP KK liige 1952–76, ENSV ÜN liige 1951–80.

(*Valitud ja valitsenud*, lk 332–333; ERAF.1.6.4599; ERA.R-1.2k.843)

Jüri Nuut

10.07.1892 Peterburi – 31.05.1952 Tallinn

eestlane

KP liige 1942. aastast

Hariduskäik: 1900–09 Peterburi Anna kool; 1909–14 Petrogradi Ülikool, füüsika ja matemaatika

1915–20 Vene armees, 1915–16 Mihhailovski suurtükiväe kooli junkur, 1916–18 nooremohvitser Rumeenia rindel, 1918–20 Punaarmee kaitseehituste ekspert. Opterus 1920 Eesti Vabariigi kodakondsusesse ja asus elama Eestisse. 1920–28 matemaatika-õpetaja Narvas ja Tartus, 1928–36 Tartu Ülikooli matemaatikadotsent, 1936–39 TTÜ professor ja 1939–41 TTÜ rektor (formaalselt 1944. aastani). Kuulus 1939–40 ameti poolest Riiginõukogu koosseisu. 1941–43 Tšeljabinski Mehaanika Instituudi ja 1943–44 Moskva Ülikooli professor. 1944–46 ENSV hariduse rahvakomissar. 1946–50 ENSV TA akadeemik-sekretär, 1950–52 ENSV TA Füüsika, Matemaatika ja Mehaanika-instituudi vanemteadur.

NSVL ÜN liige 1940–50.

(*Valitud ja valitsenud*, lk 336–337; ERAF.1.6.2335; ERA.R-1.2k.368)

Ivan Oja

29.09.1909 Kutaisi kubermang, Suhhumi ringkond, Nižni Linda küla – 27.12.1997
eestlane

KP liige 1944. aastast

Hariduskäik: lõpetas 1927. aastal mittetäieliku keskkooli;

1928–31 Tbilisi Hüdromelioratsiooni Tehnikum, hüdrotehnika;

1947–56 NLKP KK j.a. Kõrgema Parteikooli kaugõppeosakond

1931, 1933–38 tehnik Tbilisi maaparandusprojektide trustis Hidroelektroprojekt, 1931–33 ajateenistuses Punaarmees, 1938–40 Lõuna-Dagestani niisutussüsteemide valitsuse vanem tehnik Derbenti hüdrorajoonis, 1940–41 ja 1942 Derbenti hüdrorajooni ülem, 1941–42 Punaarmee ehituspataljonis, 1942–45 Punaarmee Eesti rahvusväeosades reamees ja nooremohvitser, 1945–47 EK(b)P KK kaadrite osakonna instruktor, 1947–48 ENSV sovhooside ministri asetäitja kaadrite alal, 1949–50 EK(b)P Järvamaa Komitee I sekretär, 10.–12.1950 EK(b)P KK põllumajanduse osakonna juhataja asetäitja, 1951–53 ENSV põllumajandusminister. 1953–54 ENSV põllumajanduse ja varumise ministri asetäitja, 1954–55 ENSV põllumajandusministri asetäitja, 1955–57 Rakvere rajooni TSN TK esimees, 1957–60 EKP Jõhvi Rajoonikomitee I sekretär, 1960–62 EKP Kohtla-Järve Linnakomitee I sekretär, 1962–63 EKP KK parteiorganisaator Kohtla-Järve Territoriaalse Kolhoosi- ja Sovhoositootmise Valitsuse juures, 1963–65 EKP KK ja ENSV MN Partei- ja Riigikontrolli Komitee partei-riigikontrolli põllumajandusosakonna juhataja ja 1965–74 ENSV Rahvakontrolli Komitee põllumajandusosakonna juhataja.

1948–51 EK(b)P Revisjonikomisjoni liige, EKP KK liige 1951–52, 1958–64, ENSV ÜN liige 1951–55, 1959–63.

(Eestimaa Kommunistliku Partei kohalikud organisatsioonid, lk 297–298; Valitud ja valitsenud, lk 339; ERAF.1.6.12515; ERA.R-1.2k.374)

Voldemar Oja

3.06.1894 Pärnumaa, Tõstamaa vald – 7.08.1989

eestlane

KP liige 1945. aastast

Hariduskäik: 1907–11 Tartu Õpetajate Seminar

1911–12 õpetaja Pärnumaal, 1912–15 Vihterpalu algkooli juhataja Harjumaal. 1915 läks Venemaale Jenissei kubermangu algkooli juhatajaks, 1915–17 Vene sõjaväes, 1917–22 algkooli juhataja Jenissei kubermangus, 1923–27 Kubermangu rahva-haridusosakonna inspektor Krasnojarskis, 1927–33 7-klassiliste koolide juhataja Krasnojarski kraisis, sealhulgas 1927–29 Ostrovi 7-klassilise eesti kooli juhataja, 1933–38 Tuluni linna rahvahariduse inspektor ja 1938–47 Tuluni Õpetajate Seminari õpetaja ja õppealajuhataja. 1947. aastal kutsuti tööle Eestisse. 1947–50 Tõstamaa 7-klassilise kooli direktor, 1950–51 ENSV haridusministri asetäitja, 1951–58 ENSV haridusminister, 1958–61 ENSV haridusministri I asetäitja.

EKP KK liikmekandidaat 1951–58, NSVL ÜN liige 1950–54, ENSV ÜN liige 1951–59.

(ERAF.1.6.7802; ERA.R-1.2k.375; ERA.R-16.3k.2849)

Eduard Plaan

12.06.1912 Tartumaa, Ropka vald – 7.03.1982

eestlane

KP liige 1943–53

Hariduskäik: 1921–25 Ropka-Soinaste 4-klassiline algkool; 1925–33 Tartu Õpetajate Seminar; 1948–49 ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema Parteikooli üheaastased kursused

1933–34 ajateenistuses Eesti sõjaväes, 1934–41 õpetaja, õpetaja-alkkooli juhataja Helme algkoolis Valgamaal ning Vastse-Otepää ja Pataste algkoolides Tartumaal. 06.–07.1941 Tartumaal hävituspataljonis. 1941–42 Tšeljabinski oblastis kolhoositöölaine, 1942–44 teenis Punaarmee Eesti väeosades allohvitserina, 07.–12.1944 Tartu TSN TK haridusosakonna juhataja, 1945–1947 ENSV MN Asjadevalitsuse kultuuri ja kirjastuse grupi juhataja, 1947–51 ENSV sotsiaalkindlustuse minister, 1951–64 Kose-Lükati 7-klassilise kooli direktor. Heideti 1953 KP-st “ebasiiruse, poliitilise valvsuse kadumise ja võõraste elementide soosimise pärast” välja.

(ERAF.1.6.8084; ERA.R-1.2k.409)

Leonid Poljakov

31.05.1906 Permi kubermang – ?

venelane

KP liige 1932. aastast

Hariduskäik: 1913–23 Sarapuli keskkool, Udmurdi ANSV; 1923–28 Moskva Energeetikatehnikum, tehnik-elektrik; 1936–41 Moskva Kaganovitši-nimeline Tööstusakadeemia, insener-ehitaja

1928–32 eestöoline Moskvast elektrotehnika ja vaneminsener Leningradi elektrimasinate tehastes, 1932–34, 1938–40 NSVL Kaitsetööstuse RK ja Laevaehituse RK tehaste ehitusjuht Moskvast, 1934–38 NSVL Rasketööstuse RK trusti peamehaaniku asetäitja Moskvast, 1941–41 ehitustrusti juht Tškalovis, 1942–44 tehase ehitusjuht Vladimiri oblastis Muromis, 1944–46 ehitustrusti juht Moskvast ja 1946–48 Vene NFSV Remondi-Ehituse Trustide PV juhataja. 1948–50 Moldaavia NSV ehituse- ja ehitusmaterjalide tööstuse ministri asetäitja ja seejärel 1951–52 ENSV ehitusminister.

(ERAF.1.6.8126; ERA.R-1.2k.413)

August Puusepp

1886 Viljandimaa, Pajusi vald – 14.08.1955

eestlane

KP liige 1918. aastast

Hariduskäik: 1934–37 NSVL Rahanduse RK j.a. Finantsmajanduse Instituut

1913–17 Keskpanga raamatupidaja Petrogradis, 1917–18 Moskva Tööstuspanga raamatupidaja, 1918–21, 1923–24 Tambovi kubermangu TSN TK rahandusosakonna juhataja, 1922–23 Tambovi Põllumajandusinstituudi lektor, 1924–27 NSVL Riikliku Finantskontrolli Valitsuse ülema asetäitja Moskvast, 1927–29 Usbeki NSV Rahanduse RK Valuutavalitsuse ülem, 1929–31 Üleliidulise Kesktäitevkomitee Valuutakomisjoni vastutav sekretär, 1931 Tatarstani ANSV Riikliku Plaanikomisjoni, 1931–33 Üle-

liidulise Kooperatiivide Panga esimehe asetäitja, 1933–36 NSVL Rahanduse RK Põllumajanduse Rahastamise Valitsuse ülema asetäitja, 1936–37 Riikliku saagikuse määramise komisjoni Kirgiisi NSV volinik ja Kirgiisi NSV põllumajanduse rahvakomissari asetäitja, 1937–41 Riikliku teraviljasortide katsetamise komisjoni inspektor Rjazani oblastis, 1941–45 Frunze piirkondliku tubaka katsetuse jaama direktor. 1945. aastal suunati Eestisse. 1945–46 EK(b)P Viljandimaa Komitee I sekretär, 1946–47 ENSV tehniliste kultuuride minister. 1947–51 EK(b)P KK j.a. Parteikolleegiumi sekretär, 1951–52 ENSV MN j.a. Statistika Valitsuse juhataja. 1954. aastal töötas Rahandusministeeriumis.

EK(b)P KK liikmekandidaat 1948–51.

(*Eestimaa Kommunistliku Partei kohalikud organisatsioonid*, lk 312; ERAF.1.6.8232; ERA.R-1.2k.429)

Nikolai Puusepp

2.05.1905 Tveri kubermang, Ostaškovi maakond – 22.02.1965 Tallinn
eestlane

KP liige 1927. aastast

Hariduskäik: 1918 lõpetas algkooli; 1926 LVKÜ ettevalmistuskursused;
1927–31 LVKÜ

1922–26 põllumajanduskommuuni tööline, müüja ja lugemistare juhataja Omski ja Tveri kubermangus, 1926–31 LVKÜ-s, 1932–37 Leningradi oblasti Vähemusrahvuste Nõukogude Parteikooli ja Teede valveväeosa komandörkoosseisu täienduskooli poliitökonoomia õppejõud, 1937–39 Leningradi Raudteetranspordi Inseneride Instituudi marksismi-leninismi aluste vanemlektor, 1939–40 Leningradi Sõjaväeringkonna Poliitvalitsuse instruktor-tõlk. Juunis 1940 suunati Eestisse. 1940–41 182. laskurdiviisi agitatsiooni-propagandaala ülem Tartus ja 22. Eesti Korpuse ajalehe Nõukogude Kaitsel toimetaja. 1940. aastal Tartu Ülikooli marksismi-leninismi aluste õppejõud. 1942–43 Punaarmee Eesti rahvusväeosade poliittöötaja. 1943–44 EK(b)P KK sekretär kaadrite alal, 1944–46 EK(b)P KK III sekretär. 1946–50 ENSV MN esimehe asetäitja ja 1948–49 ENSV põllumajandusminister kohakaasluse alusel. 1950–51 EK(b)P KK j.a. Parteiajaloo Instituudi direktori asetäitja. 1951–53 Kurna sovhoosi direktor, 1953–1956 Tallinna Rahanduse ja Krediidid Tehnikumi direktor, 1957–60 NSVL MN j.a. Usukultusasjade Nõukogu Voliniku ENSV-s inspektor.

EK(b)P KK liige 1944–1951, EK(b)P KK Büroo liige 1944–1948. ENSV ÜN liige 1947–51.

(*Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 332–334; *Valitud ja valitsenud*, lk 361; ERAF.1.6.2782; ERAF.1.6.2783; ERA.R-1.2k.430; ERA.R-16.3k.1157)

Eduard Päll

15.10.1903 Tartumaa, Kavastu vald – 13.06.1989 Tallinn
eestlane

KP liige 1920. aastast

Hariduskäik: 1911–15 Tartu algkool; 1915–16 Tartu Kommertskool – ei lõpetanud;
1919–21 Petrogradi Tööraha Ülikooli töölisfakulteet; 1922–24 Leningradi Eesti

Pedagoogika Instituut – ei lõpetanud; 1926–29 Leningradi Herzeni-nimeline
Pedagoogiline Instituut – ei lõpetanud; 1932–35 Leningradi Keeleteaduste Instituudi
aspirantuur, üldkeeleteaduse ja soome-ugri keelte alal; 1932–35 Leningradi
Keeleteaduste Instituudi aspirantuur

Detsembris 1918 astus vabatahtlikult Punaarmeesse, olles reasõdur, käskjalg, kirja-
toimetaja Narvas ja Pihkvas. 1919–24, 1926–29 õppis erinevates haridusasutustes,
vahepeal 1924–26 algkooliõpetaja Siberis. 1929–32 eesti keele õpetaja, õpperaamatute
toimetaja ja Eesti Pedagoogilise Tehnikumi õppeosakonna juhataja Leningradis.
1932–35 Leningradi Keeleteaduste Instituudi aspirantuur ja 1935–38 instituudi teadus-
sekretär ja viimaks direktor. 1938–40 NSVL TA Karl Marxi nimelise Keele ja Mõtle-
mise Instituudi soome-ugri keelte kabineti juhataja. 06.–09.1940 Punaarmees vanem
poliitõõtaja Leningradis ja Tallinnas, 09.1940–01.1941 ajalehe Kommunist pea-
toimetaja asetäitja, 1941–43 ENSV RKN esimehe asetäitja ja ENSV riigikontrolli
rahvakomissar. 1942–43 tegutses Moskvas NSVL Raadiokomitee Eesti osakonna
juhatajana. 1943–47 EK(b)P KK sekretär propaganda alal, 1947–50 ENSV ÜNP
esimees, 1950–55 Tallinna Pedagoogilise Instituudi eesti keele ja kirjanduse kateedri
juhataja, 1955–68 ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi direktor, 1968–73 ENSV
TA Ühiskonnateaduste Osakonna akadeemik-sekretär, 1973–89 ENSV TA Keele ja
Kirjanduse Instituudi vanemteadur.

EK(b)P KK liige 1944–51, EK(b)P KK Büroo liige 1944–50. NSVL ÜN liige 1946–54,
ENSV ÜN liige 1947–51.

(*Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 335–336; *Eesti
kirjanike leksikon*, lk 34–35; Eesti Teaduse Biograafiline Leksikon. 3 köide, lk 855–856.
<<http://www.bahps.org/etbl>> [vaadatud 2.01.2014]; *Valitud ja valitsenud*, lk 364;
ERAF.1.6.2832)

Jaan Pärn

27.07.1897 Pärnumaa, Vana-Kariste vald – 24.11.1978 Tallinn

eestlane

KP liige 1922. aastast

Hariduskäik: lõpetas 1915. aastal Halliste algkooli; 1920–22 Tallinna Kolledž –
ei lõpetanud; 1936–37 Moskva Rahvusvaheline Leninismi kool; 1944–47 ÜK(b)P KK
j.a. Kõrgema Parteikooli kaugõppeosakond

1916–18 Vene sõjaväes, 1918 ehitustööline Pärnumaal, 1918–20 Eesti sõjaväes. 1920
Tallinnas ehitustööl ning õppis 1920–21 kolledžis. 1921–24 pidas Vana-Kariste vallas
asunikutalu. Vahistati 1924. aasta juulis kommunistliku tegevuse pärast. Sunnitööl
1932. aastani. 1932–35 ehitustööline ja Sindi kalevivabriku tööline. 1936–37 Moskvas,
1937–40 juhuslikud tööotsad Pärnumaal ja Tallinnas. 06.–08.1940 Ehitustööliste
Ametiühingute juht Tallinnas, 09.1940–01.1941 Paldiski sõjaväebaasi ehitustööde
juhataja. 01.–04.1941 NSVL RKN varumisvoliniku kohusetäitja ENSV-s, 04.–08.1941
Piimatööstuse Keskliidu juhataja, 1941–42 ehituspataljoni kolonni poliitjuht
Tšeljabinskis. 1942–44 Punaarmee Eesti rahvusväeosade poliitõõtaja. 1944–45 EK(b)P
KK põllumajandusosakonna juhataja, 1945–46 Põllumajanduse Ühistevgevuse PV
juhataja ja 1946–48 juhataja asetäitja, 1948–50 Põllumajanduse Ühistevgevuse Keskliidu
esimees. 1950–53 ENSV liha- ja piimatööstuse minister (1950–51 kohusetäitja). 05.–

11.1953 Tallinna Pedagoogilise Instituudi vanemõpetaja. 1953–54 ENSV toiduainete tööstuse ministri ja 1954–57 ENSV liha ja piimasaaduste tööstuse ministri I asetäitja, 1957–59 ENSV RMN Liha- ja Piimatööstuse Valitsuse juhataja ja 1959–62 juhataja asetäitja.

(*Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 567–568; ERAF.1.6.4620; ERAF.1.7.6868; ERA.R-1.2k.435)

Lembit Pärn

21.06.1903 Stavropoli kubermang, Medvežje maakond, Esto-Haginski küla –

27.03.1974 Moskva

eestlane

KP liige 1921. aastast

Hariduskäik: 1911–14 Esto-Haginski külakool; 1915–18 Stavropoli gümnaasium;

1922–24 Petrogradi Internatsionaalne Sõjakool; 1931–34 Frunze-nimeline

Sõjaväeakadeemia; 1936–38 Kindralstaabi Akadeemia; 1948–49 Vorošilovi-nimeline

Kõrgema Sõjalise Akadeemia kõrgemad akadeemilised kursused

Astus 1920. aastate algul vabatahtlikult Punaarmeesse. 1924–28 teenis polgu ja roodu ülemana ja linnakomandandina Rõbinskis, 1928–31 roodu poliittöötaja, 1931–34 sõjaväeakadeemia üliõpilane, 1934–36 85. laskurdiviisi inseneriteenistuse ülem, staabi ülema asetäitja, 1936–40 kindralstaabi akadeemias, olles 1938–40 vanemõpetaja, 08.–11.1940 8. armee tagalastaabi ülema asetäitja, 11.1940–08.1941 2. erilaskurkorpuse staabi ülem Daugavpilsis ja Minskis, 1941–42 50. armee ja 59. armee staabiülem, 06.–09.1942 249. ja 7. ELD ülem ja 1941–45 8. Eesti Laskurkorpuse ülem ja 1945–46 41. Kaardiväe Eesti Laskurkorpuse ülem, 1945–48 ENSV riigikaitse/relvastatud jõudude minister (vormiliselt 1951. aastani). Lahkus 1948. aastal Eestist. Tegutses 1950–65 Kindralstaabi Sõjaväeakadeemia õppejõuna ja 1965–74 sõjateaduse instituudi vanemteadurina.

NSVL ÜN liige 1946–50.

(*Eesti soost kindralid*, lk 31; *Valitud ja valitsenud*, lk 364; ERAF.1.6.2844; ERA.R-1.2k.436)

Algus Raadik

26.07.1906 Viljandimaa, Kabala vald – 4.06.1964 Tallinn

eestlane

KP liige 1929. aastast

Hariduskäik: 1913–18 Vana-Vändra algkool; 1922–26, 1928–29 LVKÜ; 1948–50

ÜK(b)P KK j.a. Ühiskonnateaduste Akadeemia aspirantuur

1921. aastal kolis perekond Krimmi Simferopolisse. 1926–28 Põhja-Kaukaasias, Tomski ringkonnas ja Novosibirskis põllumajanduskommuuni tööline, poliitkooli propagandist, ajalehe kaastöötaja ja ÜLKNÜ Siberi Kraikomitee instruktor, 1929–30 tehasetööline Leningradis, 1930 Punaarmees, 1931–32 ajalehe Edasi toimetuse osakonnajuhataja, 1932–35 ajalehe Leningradskaja Pravda toimetuses, 1933–37 Leningradi Raadiokomitee eestikeelsete raadiosaadete toimetaja, 1937–39 Leningradi õhtuülikooli direktori asetäitja, 1939–40 Leningradi poliitharidustöötajate ametiühingu oblasti-

komitee presiidiumi liige ja organisatsioonilise osakonna juhataja. 1940. aasta sügisel suunati Eestisse. 11.1940–02.1941 EK(b)P KK partei propaganda ja agitatsiooni osakonna instruktor, 02.–03.1941 ajalehe Kommunist vastutava toimetaja asetäitja, 1941–42 ENSV kommunaalmajanduse rahvakomissar, 1942–46 249. ELD (1945. aastast 122. Kaardiväe Eesti Laskurdiviis) poliitosakonna ülem. 1946–47 ENSV kinematograafiaminister, 1947–48 EK(b)P KK sekretär propaganda alal, 1948–50 õppis Moskvast, eksmatrikuleeriti poliitilistel põhjustel. 1950–52 Tallinna Kultuurhariduskomitee vaneminspektor-metoodik, 1952–53 Tallinna ehitustehnikumi ajalooõpetaja, 1954–59 Tallinna Õpetajate Instituudi direktori asetäitja, 1959–64 Tallinna Pedagoogilise Instituudi prorektor.

EK(b)P KK ja Büroo liige 1947–48.

(*Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 337–339; ERAF.1.6.2874; ERAF.1.6.2875; ERA.R-1.2k.440; ERA.R-1911.1.1)

Jevgeni Radulov

1905 Harkovi kubermang – 21.12.1971 Moskva

venelane

KP liige 1926. aastast

Hariduskäik: 1922–24 Luganski Industriaal-tehniline kutsekool; 1925–29 Harkovi Inseneri-majandusinstituudi mäeasjanduse fakultet; 1927–28 Harkovi Nõukogude Parteikool; 1932–35 Harkovi Inseneride Majandusinstituudi aspirantuur

1924–25 elektrik Donbassi kaevandustes ja metallurgiatehases, 1925–29 üliõpilane ja Harkovi Metallide TUI vastutav- ja teadussekretär. 1929–30 Ukraina K(b)P KK ja Ukraina K(b)P Harkovi Ringkonnakomitee volinik Zolotševski rajoonis, 1930–34 Üleliidulise Söeasjanduse TUI vaneminsener, vanem teaduslik töötaja ja büroo juhataja asetäitja, 1934–35 Donbassi kivisöešahti peainsener ja kaevandusüksuse ülem. 1935–36 NSVL TA Ajalooteaduse ja Tehnika Instituudi teadussekretär, 1936–41 Moskva Mäeinstituuti dotsent, 1941 NSVL Söetööstuse RK plaanimajanduse osakonna juhataja, 1941–44 kivisöešahtide ülem Tšeljabinski ja Irkutski oblastis. 1944–45 Riikliku Teaduslik-Tehnilise Kirjastuse ülem söeasjandust käsitleva kirjanduse alal. Suunati 1945. aastal Eestisse. 1945–48 EK(b)P KK sekretäri asetäitja ja põlevkivi- ja keemia-tööstuse (1947. aastast põlevkivikeemiatööstuse ja energeetika) osakonna juhataja, 1949–50 ENSV põlevkivikeemiatööstuse minister.

(*Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 391–392; *Valitud ja valitsenud*, lk 368; ERAF.1.6.13029; ERA.R-1.2k.442)

Arnold Raud

06.11.1901 Virumaa, Sõmeru vald – 7.12.1962 Tartu

eestlane

KP liige 1919. aastast

Hariduskäik: 1916–18 Rakvere Õpetajate Seminar – ei lõpetanud; 1919–20 Petrogradi Eesti Pedagoogilise Instituudi töölisfakultet; 1921–24 Petrogradi Eesti Pedagoogiline Instituut – ei lõpetanud, 1922 Petrogradi Internatsionaalne Sõjakool – ei lõpetanud;

1922–23 LVKÜ, 1926–29 Leningradi Herzeni-nimeline Pedagoogiline Instituut;
1935–39 Leningradi Põhja Rahvaste Instituudi aspirantuur

12.1918–01.1919 Viru maakonna haridusosakonna kirjanduse büroo juhataja. 1919, 1920, 1922 Punaarmees. 1924–26 Suetuki eesti töökooli juhataja, õpetajate ettevalmistuskursuste õppejõud ja kraia rahvahariduse osakonna inspektor Novosibirskis. 1926–30 Eesti Pedagoogilise Tehnikumi ja Täppismehhaanika Tehnikumi õppejõud, 1930–32 Täppismehhaanika ja Optika Instituudi dotsent, 1932–34 Herzeni-nimelise Pedagoogilise Instituudi dotsent, 1934–35 LVKÜ dotsent ja 1935–39 Põhjarahvaste Instituudi dotsent Leningradis. 1939–40 ÜK(b)P ajaloo lühikursuse eesti keelde tõlkimise rühma liige Leningradis. 1940. aasta septembris suunati Eestisse. 1940–41 EK(b)P KK kooliosakonna juhataja ja novembrist 1940 Tallinna Tehnikaülikooli poliitökonoomia kateedri juhataja. 06.–07.1941 Pärnumaa hävituspataljoni komissar, 1941–42 Molotovi oblastis keskkooli sõjalise ala juhataja ja partei oblastikomitee trükiosakonna juhataja. 1942–46 Punaarmee Eesti rahvusväeosades. 1942–45 7. ELD ja 1945–46 118. ELD poliitosakonna ülem (1942–43 komissar) ja komandöri asetäitja poliitalal. 1946–50 ENSV haridusminister ja 1948–49 ühtlasi TPI poliitökonoomia kateedri juhataja kohusetäitja. 1950–57 EKP KK j.a. Vabariikliku Parteikooli majanduskateedri juhataja, 1957–60 TRÜ ja 1960–62 EPA poliitökonoomia kateedri juhataja.

EK(b)P KK liikmekandidaat 1948–51, ENSV ÜN liige 1947–51.

(Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur, lk 571–572; Valitud ja valitsenud, lk 371; ERAF.1.6. 2927; ERAF.1.6.2928; ERA.R-1.2k.452)

Karl Raud

19.05.1905 Pärnu – 7.03.1991 Tallinn

eestlane

KP liige 1942. aastast

Hariduskäik: 1912–15 Tallinna algkool ja 1915–18 Tallinna Kõrgem Algkool; 1921–23 LVKÜ – ei lõpetanud; 1945–49 ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema Parteikooli

kaugõppeosakond – ei lõpetanud

1918. aasta kevadel asus pere Venemaale. 1919–21 Punaarmees kirjutaja, 1923–25 komsomoli töö ja riikliku kaubastu inspektor Novonikolajevskis 1925–38, 1941–44 tarbijate kooperative süsteemis Irkutskis, Leningradis, Murmanskis, Gorkis, Moskvas, Vladivostokis, Nikolajevskis, 1938–41 Ohhota kalatrusti varustuskontori ülem Ohhotskis. Suunati 1944 Eestisse. 1944–45 ENSV kaubanduse rahvakomissari asetäitja, 1945–49 ENSV kalatööstuse minister, 1950–53 ENSV MN Asjadevalitsuse kaubandusgrupi juhataja, 1953–57 NSVL Kergetööstuse Ministeeriumi Eesti Vabariikliku Kontori Glavtorgsõrjo juhataja, 1957–66 ENSV MN Riikliku Plaanikomisjoni osakonnajuhataja.

(ERAF.1.6.8420; ERA.R-1.2k.453)

Valter Raudsalu

22.15.1915 Virumaa, Erra vald – 1.06.2003

eestlane

KP liige 1943. aastast

Hariduskäik: 1925–30 Erra vallakool; 1945–50 TRÜ, õigusteaduskond;

1950–52 Marksismi-leninismi Õhtuülikool Tallinnas

1932–33 tehasetöoline Kiviõlis, 1933–34 ajateenistuses Eesti sõjaväes, 1934–41 lihttöoline Kiviõlis, Tallinnas ja mujal. 01–08.1941 Eesti Raudtee prokuratuuri uurija ja 1941–42 Leningradi Raudtee prokuröri abi Leningradis, 1942–45 Punaarmee Eesti rahvusväeosades rühmakomandör, komsomoli- ja parteiorganisaator, 1945–47 ENSV prokuratuuri uurimisosakonna prokurör ja 1947–50 uurimisosakonna juhataja, 1950–53 ENSV Ülemkohtu esimehe asetäitja, 01.–07.1953 ENSV kohtuministri asetäitja kaadrite alal, 1953–59 ENSV kohtuminister, 1959–70 ENSV prokurör, 1970–76 ENSV justiitsminister.

EKP KK liige 1960–76, ENSV ÜN liige 1963–71.

(Eesti Teaduse Biograafiline Leksikon. 3 köide, lk 1038. <<http://www.bahps.org/etbl>> [vaadatud 2.01.2014]; ERAF.1.6.13112; ERA.R-1.2k.457)

Peeter Raudsepp

28.02.1897 Ainaži – 1948 Tallinn

eestlane

KP liige 1945. aastast

Hariduskäik: 1908–15 Pärnu Gümnaasium – ei lõpetanud;

1915–16 Harkovi gümnaasium; 1922–27 Punaarmee Sõjaväetehniline Akadeemia, kaitseehitiste teaduskond

Evakueerus sõjapõgenikuna 1915. aastal Harkovisse. Mobiliseeriti 1916. aastal Vene armeesse. 1918–44 Punaarmees. 1918–22 võitles Vene kodusõjas, 1927–32 Leningradi sõjaväehitusringkonna ehitusorganisatsioonides, 1932–37, 1940–41 Kuibõševinimelise Punaarmee Sõjaväeinseneride Akadeemia õppejõud Moskvas, 1937–40 NSVL RKN j.a. Mittekaitsealase Peavalitsuse peainsener Kaug-Idas, 1941–42 rinde sõjaväeväliehituste valitsuse ülema asetäitja ja Lennuväe PV Lennuväljade Ehitusvalitsuse vaneminspektor, 1942–44 NSVL RKN j.a. Sõjatööstuse ja Ehituse PV tehnilise osakonna ülema asetäitja ja teadustehnilise osakonna ülem. 1944. aasta kevadel suunati ENSV käsutusse. 1944–46 ENSV ehituse- ja ehitusmaterjalide tööstuse rahvakomissari kohusetäitja, 1946–47 TPI ehitustööde teostamise kateedri juhataja.

(Eesti Teaduse Biograafiline Leksikon. 3 köide, lk 1045. <<http://www.bahps.org/etbl>> [vaadatud 2.01.2014] ERAF.1.6.8431; ERA.R-1.2k.458; ERAF.5.6.461)

August Rebanes

13.01.1896 Virumaa, Vao vald – 28.06.1967

eestlane

KP liige 1945. aastast

Hariduskäik: 1905–06 Narva algkool – ei lõpetanud; 1938 lõpetas eksternina Stalingradi 8-klassilise kooli

1911–15 lihttööline Peterburis, Rakvere maakonnas ja Petrogradi kubermangus, 1916–18 tsaariarmee reamees. 1918–46 Punaarmees, 1918–22 reamees (kirjutaja, arvepidaja, autojuht kirjutaja), 1925. aastast Kesk-Aasia sõjaväeringkonna ohvitser tehnilises teenistuses. 1942–46 teenis Eesti rahvusväeosades. 1942–46 249. ELD autotranspordi teenistuse ülem, intendant ja tagalateenistuse ülem ning 8. Eesti laskurkorpuse ja 41. Kaardiväe Eesti Laskurkorpuse tagalastaabi ülem. 1946–47 Eesti Vabariikliku kontori Glavavtotraktorsbõt (Traktorite, põllutöömasinate ja tagavaraosade turustuse Peavalitsus) juhataja asetäitja, 1947–50 ENSV Autotranspordi PV peainsener–juhataja asetäitja, 1950–53 ENSV Autotranspordi Peavalitsuse ülem, 01.–07.1953 ENSV autotranspordi ja maanteede ministri ja 07.–08.1953 ENSV teede- ja transpordimajanduse ministri kohusetäitja, 08.–11.1953 ENSV teede- ja transpordimajanduse ministri ja 11.1953–09.1954 autotranspordi ja maanteede ministri I asetäitja, 1954–58 ENSV autotranspordi ja maanteede minister.

(ERAF.1.6.2977; ERA.R-1.2k.461)

Aleksander Resev

23.01.1905 Peterburi kubermang, Gatšina maakond – 24.10.1970 Tallinn eestlane

KP liige 1923. aastast

Hariduskäik: 1920–22 Narva Gümnaasium – ei lõpetanud; 1944–54 ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema Parteikooli kaugõppeosakond – ei lõpetanud; lõpetas 1949. aastal eksternina Tallinna Töölisnoorte 1. Keskkooli; 1952–53 NSVL Siseministeeriumi juhtivkoosseisu kõrgem täienduskool

1911. aastal asus perekond elama Narva. 1920. aastate algul liitus tööliikumisega ja astus 1922 Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei liikmeks ja komsomoli. Vahistati 1924. aasta jaanuaris ja mõisteti 1924. aasta novembris kommunistliku tegevuse eest 15 aastaks sunnitööle. Vabastati 1938. aasta mais üldise amnestia alusel. 1938–40 Tallinna Ühises Haigekassas, olles vahepeal Eesti sõjaväes ajateenija. 06.–07.1940 Eestimaa Töölisühingute Keskliidu sekretär, 1940–44 EK(b)P KK organiseerimise-instrueerimise osakonna juhataja ja 1943–44 ühtlasi kaadriosakonna juhataja asetäitja, 1944–51 ENSV siseminister, 1951–52 NSVL Siseministeeriumi Kostroma oblastivalitsuse ülema asetäitja, 1952–53 kursustel Moskvast, 1953–54 ENSV Siseministeeriumi Tallinna Miilitsakooli ülem. 1954–56 invaliidsuspensionil, 1956–59 ENSV ÜNP esimehe vastuvõtuosakonna juhataja.

EK(b)P KK liige 1940–51; ENSV ÜN liige 1940–51.

(*Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 576–579; *Revolutsiooni lipukandjad. II*, lk 110–112; *Valitud ja valitsenud*, lk 199; ERAF.1.6.2986, ERAF.1.6.2987; ERA.R-1.2k.471)

Vladimir Riis

15.02.1897 Uuemõisa vald, Saaremaa – 11.04.1977 Tallinn

eestlane

KP liige 1919. aastast

Hariduskäik: 1908–10 Kuressaare algkool – ei lõpetanud; 1949–50 ÜK(b)P KK j.a.

Kõrgema Parteikooli partei ja nõukogude ettevalmistamise ja täienduskursused

1914–16 kaubalaeva madrus, 1916–18 sõjalaevastiku madrus, 1918–19 punaarmee lane, 1919–22 Volga-Kaspia sõjalaevastiku madrus ja šifreerija, 1922–26 meremeeste sadamakomitee esimees Aserbaidžaanis ja Dagestanis, 1926–30 Dagestani Ametiühingute Nõukogu presiidiumi liige ja kultuuriosakonna juhataja, 1930–37 Dagestani metsatööstuse trusti ülema asetäitja, riikliku teatri direktor, ka kinofikatsiooni trusti ülem, 1937–38 ÜK(b)P Dagestani Oblastikomitee instruktor, 1938–39 Dagestani RKN j.a. Kunstide Valitsuse juhataja, 1939–40 Dagestani RKN j.a. Kinofikatsiooni Valitsuse juhataja, 1940–41 ENSV RKN j.a. Kinofikatsiooni Valitsuse juhataja, 1944–45 Omski oblasti TSN TK j.a. Kinofikatsiooni Valitsuse juhataja, 1944–45 ENSV RKN j.a. Kinofikatsiooni Valitsuse juhataja asetäitja, 1945–47 ENSV MN j.a. Kinofikatsiooni PV juhataja, 1946–51 ENSV kinematograafia ministri asetäitja, 1951–53 ENSV kinematograafia minister 1953–59 ENSV kultuuriministri asetäitja, 1959–67 ENSV Kinematograafiatöötajate Liidu orgbüroo vastutav sekretär ja juhatuse sekretär.

(*Valitud ja valitsenud*, lk 377; ERAF.1.6.4638; ERA.R-1.2k.473)

Ernst Ristmägi

13.11.1907 Peterburi – 26.12.1976 Tallinn

eestlane

KP liige 1928. aastast

Hariduskäik: lõpetas 1925. aastal Leningradi Balti tehase tehnikakooli;

1936–37 ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema Propagandistide kursuste kuulaja; 1939–41 Moskva Kaganovitši-nimeline Tööstusakadeemia – ei lõpetanud; lõpetas 1941. aastal Moskva Üleliidulise tehnikute kooli; 1949–54 TPI, majandusteaduskond

1925–29 Leningradi Balti Laevaremonditehase treial, 1929–30 Punaarmees, 1930–33, 1933–36 Leningradi raadiotehase treial ja tsehhi parteiorganisaator, 1937–38 ÜK(b)P Leningradi Vassili saare Rajoonikomitee instruktor, 1938–39 optika-mehhaanikatehase meister, 1939–41 üliõpilane Moskvast. 1941–1944 Sverdlovski oblasti Nižni Tagili linna tööstuskooli meister ja metallurgiatehase parteikomitee sekretäri asetäitja. 1944. aasta sügisel suunati Eestisse. 10.–12.1944 EK(b)P Tallinna Linnakomitee tööstusosakonna juhataja ja 12.1944–09.1945 linnakomitee kaadrisekretär. 1945–46 EK(b)P Harju Maakonnakomitee I sekretär, 1946–49 ENSV kohaliku tööstuse minister, 1949–50 ENSV MN alaline esindaja NSVL MN juures, 01.–09.1951 ENSV kergetööstuse minister, 1951–52 EK(b)P Tallinna Linnakomitee I sekretär, 1952–53 EKP Tallinna Oblastikomitee I sekretär, 04.–11.1953 ENSV kerge- ja toiduainetetööstuse minister, 1953–55 ENSV laiatarbekaupade minister ja novembris 1955 tekstiilitööstuse ministri kohusetäitja. 1955–58 EKPKK sekretär. 1958–62 Tallinna Vineeri- ja Mööblivabriku direktor.

EKP KK liige 1948–60, EKP KK Büroo liige 1951–58, ENSV ÜN liige 1947–59.

(*Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 341–342; *Valitud ja valitsenud*, lk 378; ERAF 1.6.306; ERA.R-1.2k.475)

Neeme Ruus

12.12.1911 Vologda kubermang – 2.06.1942

eestlane

KP liige juulist 1940

Hariduskäik: lõpetas 1930. aastal Pärnu Gümnaasiumi

1920. aastal opterus perekond Eestisse. 1928. aastal liitus Noorsotsialistide Ühinguga ja 1930 Eesti Sotsialistliku Tööliste Parteiga. 1930–32 kirjastusühingu Rahva Sõna kontoriametnik, esperanto keele õpetaja Rootsis. 1932–33 Eesti sõjaväe ajateenistuses, 1933–38 Eesti Haridusseltside Liidus lektor ja konsultant, 1936–38 Tallinna Rahvaülikooli juhataja abi. 1938–40 Riigivolikogu saadik, esindades Töötava Rahva Ühtlusrühma. 05.–06.1940 ametiühingu asjaajaja Tallinnas, 1940–41 EK(b)P KK sekretär agitatsiooni ja propaganda alal, seejärel ENSV RKN esimehe asetäitja. Arreteeriti Saksa okupatsiooni ajal Poliitilise Politsei poolt ja hukati.

(Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur, lk 341–342; Revolutsiooni lipukandjad. II, lk 120–122; Valitud ja valitsenud, lk 383; ERAF.1.6.3132)

Oskar Saar

6.03.1893 Peterburi kubermangu Tsarskoje Selo maakond – 16.02.1975 Tallinn

eestlane

KP liige oktoobrist 1917

Hariduskäik: 1934–38 Stalini-nimeline Üleliiduline Tööstuse Akadeemia, insener

1909–14 tööline Peterburi tehastes, 1914–18 Balti sõjalaevastiku madrus, 1918–20 valla täitevkomitee liige, maakonna erakorralise komisjoni esimees, Revolutsiooni Komitee ja Revolutsioonilise tribunali liige Gatšinas, 1920–22 Detskoje Selo maakonna RMN esimees, 1922–24 Karjala ANSV põllutöö rahvakomissar ja Metsavarumise Valitsuse juhataja, 1924–27 Leningradi Kubermangu Põllutöö Valitsuse juhataja asetäitja ja 1927–28 oblasti täitevkomitee osakonnajuhataja, 1928–32 Petrozavodski puidutöötlemise tehase direktor, 1932–1933 keemiatrusti ülem Leningradis, 1933–34 NSVL Rasketööstuse RK ja Karjala NSV RKN volinik Petrozavodskis, 1934–38 üliõpilane. 1938–41 Molotovi oblasti Suksuni meditsiiniinstrumentide tehase direktor, 1941–44 ÜK(b)P Suksuni RK sekretär ja TSN TK esimehe asetäitja ja 1944–45 Molotovi oblasti proteeside valmistamise tehase peainsener. Suunati 1945. aastal Eestisse. 1945–46 ENSV Kohaliku Tööstuse Ministeeriumi Metallitööstuse PV juhataja, 1946–48 ENSV Kohaliku Tööstuse Ministeeriumi töö ja palga osakonna juhataja, 1948–50 ENSV kohaliku tööstuse ministri asetäitja kaadri alal, 1950–51 ENSV kergetööstuse ministri asetäitja, 1951–53 ENSV kohaliku ja keemiatööstuse ministri I asetäitja, 1953–57 ENSV kohaliku, põlevkivi- ja keemiatööstuse minister, 1957–58 ENSV kohaliku majanduse minister.

(ERAF.1.6.3192; ERA.R-1.2k.490)

Johannes Sauer

2.04.1904 Tartu – 5.05.1983 Tallinn

eestlane

KP liige 1929. aastast

Hariduskäik: 1923–29 LVKÜ

1917–18 Petrogradi kaubasadama tööline, 1919–22 lihttööline Tartumaal. Läks 1922. aastal Venemaale. 1923–27, 1928–29 kommunistliku ülikooli õpilane, 1927–28 propagandist ja rajooni nõukogu vastutav sekretär Novgorodis. 1930 teenis aega Punaarmees, 1930–34 haridustöötaja Leningradis, 1933–36 Oktoobriraudtee klubi juhataja ja vagunitehase parteikomitee osakonnajuhataja ja sekretäri abi, 1936–37 Leningradi likööri ja viina vabriku parteikomitee sekretär, 1937–40 Rjazani likööri-viinavabriku direktor ja 1940 Leningradi Smolenski rajooni tööstuskombinaadi direktor. 1940 suunati Eestisse. 1940–41 ENSV kohaliku tööstuse ja 1941. aasta suvel nimetati ENSV toiduainetetööstuse rahvakomissariks. Arreteeriti Eestis Saksa okupatsiooni ajal ning teistkordselt 1944. aastal Nõukogude võimude poolt. Vabanes vangilaagrist 1956. aastal.

(*Estonia 1940–45*, lk 1174; ERAF.1.6.3283; *Nõukogude okupatsioonivõimu poliitilised arreteerimised Eestis*, lk 696)

Johannes Semper

22.03.1892 Tarvastu vald, Viljandimaa – 21.02.1970 Tallinn

eestlane

KP liige augustist 1940

Hariduskäik: 1901–05 Viljandi Heine eraprogümnaasium; 1905–10 Pärnu

Gümnaasium; 1910–14 Peterburi Ülikool romaani-germaani filoloogia – ei lõpetanud;

1915–16 Riia Polütehniline Instituut, arhitektuur – ei lõpetanud, 1921–25 Berliini

Ülikool, võrdlev rahvateadus, filosoofia, esseistika; lõpetas 1928 Tartu Ülikooli magistrikraadiga kirjandusloo alal

1914 õpetaja Pärnu progümnaasiumis. 1915–15 evakueeritud Moskvasse, 1916–17 tsaariarmees, lõpetas Moskva Aleksandri sõjakooli lipnikuna, 04.–06.1917 Eesti I jalaväepolgu rühmakomandör ja 06.–12.1917 Eesti Sõjaväelaste komitee liige, 1917–20 Eesti Sotsialistide-Revolutsionääride Partei liige, olles 1918–19 Tallinna Linna täitevkomitee, osakonna juhataja ja 1919–20 Asutava Kogu saadik. 1920–28 kirjanik, tõlkija ja üliõpilane, 1928–41 Tartu Ülikoolis üldesteetika ja stilistika õppejõud, 1930–40 ajakirja Looming toimetaja ja 1928–40 Eesti PEN-klubi esimees. 1940 Varese nukuvalitsuse haridusminister, 08.1940–01.1941 ENSV hariduse rahvakomissari asetäitja. 1941–48 ENSV RKN j.a. Kunstide Valitsuse juhataja (1941–44 nominaalselt). 1941–42 NSVL Raadiokomitee Eesti toimetuse toimetaja, 1942–44 ENSV Riiklike Kunstiansamlite direktor, 1946–50 ENSV Kirjanike Liidu juhatuse esimees ja 1958–66 aseesimees. 1963–67 ENSV ÜN esimehe asetäitja ja 1967–70 ÜNP liige. Tegutses 1950. aastast vabakutselise kirjanikuna.

ENSV ÜN liige 1940–51 ja 1963–70.

(*Eesti kirjanike leksikon*, lk 521–522; *Valitud ja valitsenud*, lk 393; ERAF.1.6.3314; ERA.R-1.2k.510)

Oskar Sepre

20.05.1900 Viljandimaa, Kabala vald – 23.11.1965 Tallinn

eestlane

KP liige 1921. aastast

Hariduskäik: Lõpetas 1917 Põltsamaa kõrgema algkooli; 1918–21 Tallinna

õhtukeskkool; 1921–24, 1938–39 Tartu Ülikool, majandusteaduskond

Tallinnas õppides liitus töölisliikumisega. Vabadussõja ajal koolinoorte pataljonis. Vahistati 1924. aasta jaanuaris ja mõisteti novembris kommunistliku tegevuse eest eluks ajaks sunnitööle. Vabanes 1938 üldise amnestia alusel. Pärast ülikooli lõpetamist Tallinna Ühise Haigekassa asjaajaja. 06.–08.1940 Varese nukuvalitsuse majandusministri abi, 1940–48 ENSV MN esimehe asetäitja ja Riikliku Plaanikomisjoni esimees, olles 1942–44 ENSV RKN esimehe ajutine kohusetäitja. 1948–51 ENSV TA ühiskonnateaduste akadeemik-sekretär. Seejärel TA Majandusinstituudi teaduslik töötaja ja sektori juhataja. Kaitses 1961 doktoridissertatsiooni majandusteaduste alal.

EK(b)P KK liige 1941–48, NSVL ÜN liige 1941–50, ENSV ÜN liige 1940–47.

(*Revolutsiooni lipukandjad. II*, lk 123–124; *Valitud ja valitsenud*, lk 394; ERAF.1.6.3334; ERA.R-1. 2k.512)

Aleksandr Sokolov

1903 Saraatovi kubermang – ?

venelane

KP liige 1921. aastast

Hariduskäik: 1912 lõpetas algkooli; 1915–17 Saraatovi gümnaasium – ei lõpetanud;

1917–19 Saraatovi tööstuskool – ei lõpetanud; 1921–23 Sõjandusinseneride kool

Samaaras ja Kaasanis – ei lõpetanud; 1943–45 ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema

Parteiorganisaatorite Kool – ei lõpetanud; 1957–58 NLKP KK j.a. Kõrgema Parteikooli juhtivate parteitöötajate üheaastased kursused

1921–23 Punaarmees ajateenistuses, 1923–27 Saraatovis partei- ja propagandaagitatsiooni tööl. 1928–30 ÜK(b)P Atkarski Rajoonikomitee osakonnajuhataja asetäitja, Atkarski TSN TK presiidiumi sekretär ja 1930–32 ÜK(b)P Vjazovka Rajoonikomitee sekretär Nižnevolžski kraisis. 1932–33 Stalingradi tehase Barrikaadid parteikomitee osakonnajuhataja ja lühikest aega rajoonikomitee sekretär. 1933–35 Balašovi MTJ poliitosakonna ülema, 1935–37 ÜK(b)P Bazarnõi-Karabulaki Rajoonikomitee sekretär, 1937–39 Saraatovi metsakombinaadi kaadriosakonna ülem, 1938–39 Atkarski linna teravilja ja seemnekasvatuse sovhoosi poliitosakonna ülem ja 1939–43 ÜK(b)P Rtištševi Linnakomitee sekretär Saraatovi oblastis. 1943 lühikest aega Saraatovi TSN TK esimehe asetäitja. 1945. aastal suunati parteikooli lõpetamata tööle Eestisse. 1945–50 EK(b)P KK põllumajandusosakonna juhataja, 1950–58 ENSV MN esimehe I asetäitja. Pärast parteikursuste läbimist suunati 1958. aastal tööle NSVL MN-i.

EKP KK liige 1948–58, ENSV ÜN liige 1951–59.

(*Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 593–596; ERAF.1.6.13632; ERA.R-1.2k.533)

Rudolf Stokberg

23.05.1896 Harjumaa, Kolga vald – 14.02.1950

eestlane

KP 1919. aastast

Hariduskäik: 1912–16 Rakvere Õpetajate Seminar, 1933–37 Kiievi juhtivate majanduskaadrite kvalifikatsiooni tõstmise instituut – ei lõpetanud

1916 mobiliseeriti Vene armeesse. Läbis Vilniuse sõjakoolis nooremohvitseride kursused. Demobiliseeriti 1917. aastal. 10.–12.1918 Eesti sõjaväes. Deserteerus ja läks Nõukogude Venemaa poole üle. 1919–21 Eesti I laskurpolgu roodu pataljoni komandör ja polgu komandöri abi. 1921–25 Ukraina K(b)P KK agitatsioonigrupi instruktor, asjadevalitseja asetäitja ja lõpuks asjadevalitseja. 1925–27 Ukraina Majandusnõukogu rajooniinspektor ja 1929–31 ja mobilisatsiooni valitsuse ülema abi. 1927–29 Harkovi ehituskontori juhataja, 1931–34 Ukraina Kergetööstuse RK kolleegiumi liige, 1934–37 Ukraina Kohaliku Tööstuse RK mobilisatsiooni osakonna juhataja, 1937–41 masinaehitustehase Punane Metallist direktor. Suunati 1941 majandusjuhiks Eestisse. 03.–07.1941 Punane Krull asedirektor ja direktor, 1941 4. Tallinna hävituspataljoni ülem. 1941–44 majandusjuht Kiseljovskis. 1944–46 ENSV kohaliku tööstuse minister, 1946–50 ENSV Riikliku Plaanikomisjoni esimehe asetäitja.

(ERAF.1.6.4219; ERA.R-1.2k.549)

Vladimir Stolbov

1905 Jaroslavli kubermang, Rõbinski maakond – ?

venelane

KP liige 1925. aastast

Hariduskäik: 1926–30 Leningradi Tehnoloogia Instituudi töölisfakulteet; 1930–35 Leningradi Tekstiiliinstituut

1924–26 vabrikutööline Jaroslavli kubermangus, 1926–35 õppis Leningradis, 1935–40 tekstiilikombinaadi meister, tsehhi ülem, direktori asetäitja Taškendis, 1940–42 tekstiilivabriku direktor Voronežis, 1942–47 Ivanovi oblasti ketrusvabriku direktor. 1947–53 töötas Eestis. 1947–51 kombinaadi Kreenholmi Manufaktuur direktor, 1951–53 ENSV kergetööstuse minister. 04.–08.1953 ENSV kerge- ja toiduainetetööstuse ministri asetäitja.

(ERAF.1.6.9043; ERA.R-1.2k.550)

Georgi Suhharev

5.11.1911 Riia – ?

venelane

KP liige 1939. aastast

Hariduskäik: 1931–35 Moskva Plaaniinstituut, energeetika teaduskond

1915. aastal evakueerus perekond Riist Minskisse. 1935–46 töötas NSVL Lennukitööstuse RK süsteemis inseneri, mehaanikuna ja lennukitööstuse tehase direktorina Moskva oblastis. Detsembris 1940 suunati ehitus-montaaži trusti nr 16 juhatajaks Tallinna, 1941–46 ehitus-montaažitrusti juhataja asetäitja ja juhataja Moskvas. Suunati

1946 uuesti Eestisse. 1946–1948 ENSV ehituse- ja ehitusmaterjalide tööstuse minister. Edutati 1948. aastal Vene NSFV elamuehitusministri asetäitja kohale.

(ERAF.1.6.9090; ERA.R-1.2k.555)

Ülo Taigro

6.07.1913 Viljandimaa, Kärstna vald – 18.03.1995 Tallinn

eestlane

KP liige 1942. aastast

Hariduskäik: 1922–28 Suislepa algkool; 1928–31 Viljandi Ehitustehnikum;

1945–48 ÜK(bP KK j.a. Kõrgem Parteikool; 1950–53 NLKP KK j.a.

Ühiskonnateaduste Akadeemia, ajalookandidaat

1931–1934 ajateenistuses Eesti sõjaväes, 1934–39 puutööstuse tööline ja teetööline-kümnik; 1939–40 vanemadrus allveelaeval Kalev, 09.–10.1940 komissar vahilaeval Pikker, 11.1940–06.1941 ENSV Kergetööstuse RK Ehitusmaterjalide ja Ehitustööstuse PV kaadriosakonna juhataja, 06.–07.1941 Tallinna hävituspataljoni koosseisus, 1941–44 teenis Baltimere Sõjalaevastiku vastuluures, 05.–11.1944 Eesti Partisaniliikumise Staabi operatiivosakonna ülema abi ja seejärel kaks kuud EK(b)P KK sõjaosakonna instruktor, 1945–48 õppis Moskvas parteikoolis, 1948–49 EK(b)P KK I sekretäri abi, 1949–50 ENSV MN j.a. Kunstide Valituse juhataja, 1950–53 aspirantuuris, 1953–60 ENSV TA Ajaloo Instituudi teadusala direktori asetäitja, 1960–70 TPI NLKP ajaloo ning ajaloolise ja dialektilise materialismi kateedri dotsent ja vanem teaduslik töötaja ja 1970–80 professor. 1970. aastal kaitses doktoridissertatsiooni.

(ERAF.1.6.9118; ERA.R-1.2k.575; ERA.R-16.3k.3069)

Anatoli Tihane

6.08.1900 Pihkva kubermang, Novorževi maakond – 26.01.1967 Tallinn

eestlane

KP liige 1918–22, 1932. aastast

Hariduskäik: 1919 Moskva Sverdlovi-nimeline Kommunistlik Ülikool; 1930–32

Majandusökonoomika Instituut, kaugõppeosakond – ei lõpetanud

1915–19 Pihkva kubermangu Posadnikovo valla kirjutaja, maaosakonna sekretär ning Novorževi maakonna maaosakonna sekretär, 1919–22 Punaarmee, 1922–23 Novorževi maakonna TK sekretär, 1923–26 Pihkva kubermangu finantsinspektor, 1926–42 linna, rajooni ja oblasti rahandustöötaja, maksuinspektor, saagikuse volinik ja linnanõukogu sekretär Ukraina NSV-s, 1942–43 rajooni rahandusosakonna juhataja Kasahhi NSV-s, 1943–44 Ukraina NSV Stalini oblasti TSN TK riigitulude osakonna juhataja ja 1944–45 rahandusosakonna juhataja asetäitja. 1945 suunati tööle Eestisse. 1945–47 ENSV rahandusministri asetäitja, 1947–50 I asetäitja ja 1950–67 rahandusminister.

EKP KK liikmekandidaat 1952–61, EKP KK liige 1963–67, ENSV ÜN liige 1951–67.

(Valitud ja valitsenud, lk 421; ERAF.1.6.3813; ERA.R-1.2k.597)

Johannes Tomberg

21.01.1911 Stavropoli kubermang, Medvežje maakond, Esto-Haginski küla –

30.09.2002 Tallinn

eestlane

KP liige 1947. aastast

Haridus: lõpetas 1931. aastal Astrahani Kõrgema Tehnilise Kalamajanduse ja Tööstuse Instituudi töölisfakulteedi; 1931–36 Astrahani Kõrgem Tehniline Kalamajanduse ja Tööstuse Instituut, insener-tehnoloog

1936. aastal kalatrusti insener Astrahani oblastis, 1936–37 Punaarmee ajateenistuses, 1937–41 Marjupoli kalakonservi tehase vaneminsener, 1941–44 Punaarmee, spetsialiseerudes keemiakaitsele. 1944 sügisel suunatakse Eestisse. 1944–48 ENSV Kalatööstuse Ministeeriumi tootmise-tehnilise osakonna juhataja ja ministeeriumi peainsener, 1948–49 ENSV kalatööstuse ministri asetäitja, 1949–53 ENSV kalatööstuse minister, 1953–54 ENSV kerge- ja toiduainetetööstuse ministri asetäitja, 1954–57 ENSV kalatööstuse ministri asetäitja, 1957–62 ENSV RMN Kalatööstuse Valitsuse juhataja asetäitja, 1962–64 tehniline ekspert Indoneesias, 1964–70 Tallinna Külmutuslaevade Baasi ülema asetäitja.

(ERAF.1.6.14140; ERA.R-1.2k.607)

Edgar Tõnurist

12.01.1920 Simbirski kubermang – 16.08.1992 Tallinn

eestlane

KP liige 1943

Hariduskäik: lõpetas 1934. aastal Antsla algkooli; 1934–37 Väimela põllumajanduskool; 1937–38 Kuremaa Zootehnikum; 1940 lõpetas eksternina Tartu gümnaasiumi; 1947–50 ÜK(b)P KK j.a. Kõrgem Parteikool

1939–40 ajateenistuses Eesti sõjaväes, 04.–06.1940 Valgamaa maatulunduskombinaadi kontroll-assistent, 06.1940–07.1941 Tartumaa TSN TK kaubandusinspektor, 10.1941–01.1942 Sverdlovskis ehituskoloni tööline, 1942–44 Punaarmee Eesti rahvusväeosades. 1944–47 Tartumaa TSN TK esimees, 1947–50 parteikoolis Moskvast, 1950–53 ENSV põllumajandusministri asetäitja, 06.–09.1953 ENSV põllumajanduse ja varumise ministri asetäitja ja 09.1953–01.1954 põllumajanduse ja varumise ministri kohusetäitja, 1954–61 ENSV põllumajandusminister, 1961–79 ENSV MN I asetäitja ja 1962–65 ühtlasi põllumajandussaaduste tootmise ja varumise minister, 1979–85 Eesti Põlluharimise ja Maaparanduse TUI direktor.

EKP KK liige 1956–1975, EKP KK Büroo liige 1971–79, NSVL ÜN liige 1954–58, 1962–79, ENSV ÜN liige 1959–63, 1967–80.

(*Valitud ja valitsenud*, lk 431; ERAF.1.6.3964; ERA.R-2306.1.1)

Ernst Udras

3.05.1898 Võrumaa, Vastseliina vald – 5.01.1972 Tallinn

eestlane

KP liige 1925. aastast

Hariduskäik: 1909–14 Vastseliina algkool; 1930 juriidilised kursused Irkutskis; 1933 Punaarmee juriidilised kursused Moskvast, 1949. aastal astus TRÜ õigusteaduskonda – ei lõpetanud

1915–16 postiljon Vastseliina vallas, 1916–17 mobiliseeritud Vene sõjaväkke. 1918 asus elama Venemaale. 1918–20 raudteelane Krasnojarskis ja Tomski kubermangus, 1920–23 Punaarmees. 1923–27 Krasnojarski prokuratuuris ja kohtuorganites, 1927–32 sõjaväeprokuratuuri uurija Novosibirskis, 1932–38 NSVL SARK vägede sõjaprokurör Põhja krais ja Leningradi oblastis, 1938–40 advokatuuris Leningradis. 1940. aasta lõpus suunati Eestisse. 1941 uurimisosakonna ülem ENSV prokuratuuris, 1941–44 Novosibirski prokuratuuri osakonna juhataja. 1944. aasta algul ENSV prokuratuuri uurimisosakonna ülem, 1944–49 ENSV prokuröri asetäitja, 1949–57 ENSV riigikontrolli minister, 1957–62 ENSV MN asjadevalitseja, 1962–69 ENSV prokuröri abi riikliku julgeoleku organite uurimise järelevalve alal.

(ERAF.1.6.3978; ERA.R-1.2k.636)

Arkadi (Arkaadi) Uiho

9.08.1914 Viljandimaa, Viljandi vald – 19.06.1957 Moskva eestlane

KP liige veebruarist 1940

Hariduskäik: lõpetas 1928. aastal Põltsamaa algkooli; 1928–30 Põltsamaa Ühisgümnaasium; 1931–34 Hugo Treffneri Gümnaasium; 1934–40 Tartu Ülikool, arstiteaduskond – ei lõpetanud; 1949–52 ÜK(b)P KK j.a. Ühiskonnateaduste Akadeemia aspirantuur

1938–40 Tartu Ülikooli patoloogia instituudi ajutine assistent ja 1940 kohtuarstiteaduse instituudi ajutine assistent. Kommunistliku partei suunisel tegutses legaalselt marksismi-leninismi propagandistina. 06.–08.1940 ajalehe Kommunist toimetuse sekretär, 1940–41 ENSV riigikontrolli rahvakomissar. Suvel 1941 ajalehe Kommunist töötaja. Seejärel Tšeljabinskis meditsiinikooli organiseerija. 1942–44 Punaarmee 7. ELD poliit töötaja. 1944–45 EK(b)P Tallinna Linnakomitee agitatsiooni- ja propaganda osakonna juhataja, 1945–46 TRÜ parteiorganisatsiooni sekretär, 1946–49 TRÜ dialektilise ja ajaloolise materialismi kateedri juhataja. Pärast aspirantuuri lõpetamist jäi elama Moskvasse ja töötas NLKP Marksismi-Leninismi Instituudis.

ENSV ÜN liige 1940–47.

(*Revolutsiooni lipukandjad. II*, lk 157–158; *Valitud ja valitsenud*, lk 432; ERAF.1.6.3980; ERAF.1.6.4689)

Johannes Undusk

10.09.1918 Petrogradi kubermang, Oudova maakond – 28.03.1979 Tallinn eestlane

KP liige 1943. aastast

Hariduskäik: lõpetas 1935 Oudova rajooni 7-klassilise kooli; 1937–40 Leningradi oblasti poliitharidustöötajate õppeasutuse töölisfakulteet; 1950–51 ÜK(b)P KK j.a.

Kõrgema Parteikooli partei ja nõukogude töötajate üheaastased kursused;
1947–54 NLKP KK j.a. Kõrgema Parteikooli kaugõppeosakond

1935–37 kultuuri ja haridustöötaja Leningradi oblasti Oudova rajoonis, 1937–40 õppis Leningradis, 1940–41 klubi direktor Leningradis, 1941–42 Moskvas NSVL ÜN Teataja eestikeelse trükise korrektor, 1942–47 Punaarmee Eesti rahvusväeosades poliit- ja propagandatööl, 1947–48 ELKNÜ KK II sekretär, 1948–50 EK(b)P Hiiumaa komitee I sekretär, 1950–52 ENSV MN j.a. Kultuurhariduslike Asutiste Komitee esimees, 1952–55 EKP Tartu Linnakomitee I sekretär, 1955–61 EKP KK propaganda ja agitatsiooni osakonna juhataja. 1961–71 Tallinna TSN TK esimees ja samaaegselt Eesti Kommunisti toimetuse liige. 1971–77 Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu esimees.

EK(b)P KK liikmekandidaat 1948–51, EKP KK liige 1952–76, NSVL ÜN liige 1962–70, ENSV ÜN liige 1955–63.

(*Eestimaa Kommunistliku Partei kohalikud organisatsioonid*, lk 349; *Valitud ja valitsenud*, lk 433; ERAF.1.6.4690; ERA.R-1.2k. 639)

Maksim Unt

10.01.1898 Pärnu – 30.07.1941

eestlane

KP liige juulist 1940

Haridus: 1917. aastal lõpetas Pärnu Aleksandri Gümnaasiumi 6. klassi

1917. aastal evakueerus perekond Pärnust Kaukaasiasse, 1918 mobiliseeriti Puna-armeesse, 1919 Saraatovi kubermangu maakonna täitevkomitee osakonnajuhataja. 1919–20 Vene valgete armees. 1920. aastast elas Eestis. Astus Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei liikmeks. 1921–23 töötas Pärnus, 1924–27 Eesti sõjaväes, 1927–34 Pärnu Maavalitsuse hoolekande ja seejärel tervishoiuosakonna juhataja ja 1927–37 Pärnu linnavolikogu liige. 1932–34(1937) Riigikogu liige ja 1938–40 Riigivolikogu liige. 1934–40 Pärnu Tööliste Ühingu peasekretär. 1934 ja 1935 lühiajaliselt vangistatud ametiühingu tegevuse pärast. 1940 Varese nukuvalitsuse siseminister ja 1940–41 ENSV töö rahvakomissar. Tagandati 1941. aasta mais ametist. Mõisteti surma ülejooksmise eest Punaarmeesse Valgekaarti ja raha omastamise eest. Selle eest oli ta surma mõistetud ka 1919.

ENSV ÜN liige 1940–41.

(*Estonia 1940–1945*, lk 1185; *Valitud ja valitsenud*, lk 433; ERAF.1.6.3999; ERAF.5.2.819)

Ivan Ussenko

14.08.1908 Kurski kubermang – ?

venelane

KP liige 1938. aastast

Hariduskäik: 1924–26 Tškalovi 7-klassiline kool; 1933–34 Samarkandi kommunistlik Õhtuülikool; 1940–44 Taškendi Juriidiline Instituut, kaugõppeosakond

1926–31 justiitsorganites Tškalovis ja Usbeki NSV-s. 1931–33 ajateenistuses Puna-armees. 1933–38 rahvakohtunik Samarkandis, Usbeki NSV ülemkohtu liige, vanem

rahvakohtunik Kokandis, ringkonnakohtu esimehe asetäitja ja esimees Termezis. 1938 Usbeki NSV Kohtu RK Kohtuorganite Valitsuse juhataja asetäitja, 1938–40 Usbeki Kohtu RK Fergani oblastivalitsuse ülem, 01.–07.1941 Usbeki NSV kohtu rahvakohtunik asetäitja, 1940–42 väeosa sõjatribunali esimees Kasahhi NSV-s, 1942 Kesk-Aasia sõjaväeringkonna sõjatribunali, 11.1942–09.1943 NSVL Kohtu RK Sõjatribunalide PV kaadriosakonna juhataja asetäitja, 1943–50 Usbeki NSV kohtuministri asetäitja. Suunati Eestisse. 1950–53 ENSV kohtuminister.

(ERAF.1.6.9539; ERA.R-1.2k.643)

Anton Vaarandi

12.09.1901 Harjumaa, Rapla vald – 28.09.1979 Tallinn

eestlane

KP liige 1922. aastast

Hariduskäik: 1917 lõpetas Rapla algkooli; 1919–21 Tallinna Gümnaasium; 1921–24 Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond – ei lõpetanud; 1937–40 Oslo ülikool – ei lõpetanud; 1943–44 ÜKP KK j.a. ajakirjanduse kursused; 1946. aastal astus NSVL Välisministeeriumi Kõrgemasse Diplomaatide Kooli – ei lõpetanud

1919 ajateenistuses Eesti sõjaväes. 1921–22, 1923–24 õpetaja Petserimaal ja Virumaal, 1922–23, 24 üliõpilane. Vahistati 1924 kommunistliku tegevuse eest. Vabanes 1931. 1931–33 NSV Liidu, Eesti kirjastuse Külvaja toimetaja ja rahvusvahelise meremeeste klubi instruktor-propagandistina. 1933–40 Kommunistliku Internatsionaali (Komintern) Eesti sektsiooni poliitöötaja Rootsis, Norras ja Taanis. 06.–09.1940 ajalehe Rahva Hääle toimetuse välisuudiste osakonna juhataja, 1940–41 ajalehe Noorte Hääle ja 06.–07.1941 Rahva Hääle vastutav toimetaja, 1941–42 Leningradi rinde poliitvalitsuse ajalehe Rahva Hääle instruktor ja ajalehe Nõukogude Eestile vastutav toimetaja, 1942–45 ajalehe Rahva Hääle vastutav toimetaja, 02.–09.1945 ENSV Välisasjade RK ekspert-konsultant, 1945–48 ENSV välisministri asetäitja, 1948–49 ENSV MN esimehe asetäitja, 1949–51 ENSV Poliitiliste ja Teadusalaste Teadmiste Levitamise Ühingu esimehe asetäitja, 1951–60 ajakirja Looming vastutav sekretär ja 1960–68 toimetaja. 1969. aastast töötas ENSV MN nõunikuna.

(*Eesti kirjanike leksikon*, lk 635–336; *Valitud ja valitsenud*, lk 635–636; ERAF.1.6.4481; ERA.R.2265.1.1)

Artur Vaha

12.08.1900 Tartumaa, Valguta vald – 17.06.1975

eestlane

KP liige 1926. aastast

Hariduskäik: lõpetas 1916. aastal külakooli; 1926–27 Leningradi parteikool; 1935–39 Moskva Põllumajandusakadeemia, agronoom; 1946–49 ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema Parteikooli kaugõppeosakond

1916–17 Moskvast parkali õpipoiss. 1917–18 lihttöoline Tartus. Astus 1918 Puna-armeesse. 1918–21 reamees 3. kommunistlikus polgus. 1922–30 masinaehitustehase lukksepp Leningradis, 1930–32 MTJ direktor Lääne-Simbirski kraisis ja 1934–35 Sverdlovski oblastis. 1932–34 tehase parteikomitee sekretär Leningradis. 1935–39 Moskvast üliõpilane, 1939–40 sovhoosi direktor Leningradi oblastis ja 1940–41 NSVL

Varumise RK volinik. Suunati 1941 Eestisse. 1941–42 EK(b)P KK põllumajandusosakonna juhataja asetäitja, 1942–44 EK(b)P KK sõjaosakonna juhataja. 1944–49 ENSV riigikontrolli minister ja 1949–51 ENSV põllumajanduse minister. 1951–53 ENSV metsatööstuse ministri asetäitja, 1953–56 ENSV paviljoni direktor Üleliidulisel Põllumajandusnäitusel Moskvast. 1956–60 ENSV MN Asjadevalitsuse organiseerimise-instrueerimise osakonna juhataja ja 1960–63 kohalike nõukogude organite osakonna juhatajana.

ENSV ÜN liige 1947–51.

(*Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 643–644; *Valitud ja valitsenud*, lk 436; ERAF.1.6. 379; ERAF.1.6.380; ERA.R-1.2k.649)

Arnold Veimer

20.06.1903 Harjumaa, Nehatu vald – 3.03.1977 Tallinn

eestlane

KP liige 1922. aastast

Hariduskäik: lõpetas 1922 Tallinna Poeglaste Gümnaasiumi; 1922–24 Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond – ei lõpetanud, 1938–40 Tartu Ülikool, majandusteaduskond – ei lõpetanud; 1941 lõpetas eksternina TTÜ majanduse erialal

1922. aastal astus Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Parteisse. Võttis osa kommunistlikust tegevusest. Tööliste Ühise Väerinna esindajana valiti 1923 Tartu Linnavalikokku. Vahistati 1923. aasta novembris ja mõisteti 1924. aastal kommunistliku tegevuse eest eluks ajaks sunnitööle. Vabanes 1938. aasta mais üldise amnestia alusel. 06.–08.1940 Rahva Hääle toimetaja, marionettriigikogu esimees, Natsionaliseerimise peakomitee liige, Tööstuse juhtimise komitee esimees. 1940–42 ENSV kergetööstuse rahvakomissar, 1942–44 ENSV RKN esimehe asetäitja kohusesetäitja, 1944–51 ENSV MN esimees. 1951–52 ENSV TA Majanduse ja Õiguse Instituudi direktor, 1952–54 Tallinna mootoriremonditehase direktor, 05.–09.1954 ENSV põllumajandusministri asetäitja, 1954–56 ENSV linna- ja maaehituse ministri I asetäitja, 1956–57 ENSV MN j.a. Riikliku Plaanikomisjoni esimehe I asetäitja, 1957–58 ENSV MN esimehe asetäitja, 1957–65 ENSV RMN esimees, 1965–68 ENSV MN esimehe asetäitja, 1964–68 ENSV TA ühiskonnateaduste osakonna akadeemik-sekretär ja 1968–72 ENSV TA president.

EKP KK liige 1941–51, 1958–76, EKP KK Büroo liige 1944–51, 1958–62, NSVL ÜN liige 1941–54, 1958–66, ENSV ÜN liige 1940–55, 1967–77.

(*Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur*, lk 652–655; *Valitud ja valitsenud*, lk 442–443; Eesti Teaduse Biograafiline Leksikon. 4 köide, lk 1138–1139. <<http://www.bahps.org/etbl>> [vaadatud 2.01.2014]; ERAF.1.6.421; ERAF.1.6.422; ERA.R-1.2k.673)

Albert Vendelin

21.08.1914 Petrograd – 24.05.2007 Tallinn

eestlane

KP liige 1943. aastast

Hariduskäik: lõpetas 1929 Leningradis 7-klassilise kooli; 1929–33 Leningradi Sidetehnikum; 1933–37 Leningradi Sideinseneride Instituut; 1948–52 Leningradi Elektrotehnilise Sideinstituudi aspirantuur; 1960–62 Üleliidulise Energeetika Instituudi täiendõpe; 1960 NLKP KK kõrgemate partei ja nõukogude töötajate kursused

1933–37, 1940–42 Leningradi Sideinseneride Instituudi vanemtehnik ja mehaanik, 1937–40 Tšeljabiniski oblasti Sidevalitsuse telefoni osakonna vaneminsener ja osakonna juhataja, 1942–44 Leningradi oblasti Sidevalitsuse töökodade vaneminsener. Suunati 1944 Eestisse. 1944–46 NSVL Side RK ENSV voliniku valitsuse telefoniosakonna juhataja ja 1946–52 volinikuvalitsuse vaneminsener, 1952–57 ENSV MN esimehe asetäitja, 1957–64 ENSV RMN esimehe I asetäitja, 1964–68 ENSV Riikliku Ehituskomitee esimees, 1968–75 ENSV MN esimehe asetäitja. Siirdus 1975 teaduslikule tööle, olles 1989. aastani ENSV Riikliku Ehituskomitee Ehituse TUI direktor.

EKP KK liikmekandidaat 1952–54, EKP KK liige 1954–76, ENSV ÜN liige 1955–75.

(*Valitud ja valitsenud*, lk 444; ERAF.1.6.14512; ERA.R-1.2k.677)

Rudolf Vester

17.04.1909 Peterburi kubermang, Oudova maakond – 5.08.1963 Tallinn
eestlane

KP liige 1944. aastast

Hariduskäik: 1916–22 Veinski algkool; 1922–25 Oudova keskkool – ei lõpetanud;

1933–34 Vetluga õppekombinaat

1927–33 metsatöeline Oudova rajoonis ja raudteelane Murmanski raudteel, 1932–33, 1934–37 ametnik metsatööstuse trustides Leningradi oblastis ja Vologda oblastis, vahepeal 1933–34 Vetluga õppekombinaadi kursant Gorki kraisis, 1937–44 NSVL Riigipanga Vologda oblastikontori harukontorite ja osakondade juhataja. Suunati 1944 Eestisse. 1944–50 NSVL Riigipanga Eesti Vabariikliku Kontori Tallinna valitsuse juhataja, 04.–07.1950 ENSV kaubandusministri asetäitja, 1950–63 ENSV kaubandusminister.

EKP KK liikmekandidaat 1960–64; ENSV ÜN liige 1951–55, 1967–71.

(*Valitud ja valitsenud*, lk 445; ERAF.1.6.472; ERA.R-1.2k.679)

Paul Vihalem

17.05.1910 Lihula vald, Läänemaa – 23.11.1985 Tallinn

eestlane

KP liige juulist 1940

Hariduskäik: 1918–19 Lihula algkool; 1919–24 Paide algkool; 1924–29 Paide

Ühisgümnaasium; 1930–35 Tartu Ülikool, õigusteaduskond; 1935–38 Tartu Ülikooli magistrantuur

1929–30 ajateenistuses Eesti sõjaväes, 1932–34 kuulus Eesti Sotsialistlikusse Tööliste Parteisse. 1938–40 tööõiguse õppejõud Tartu Ülikoolis, 06.–08.1940 Varese nukuvalitsuse siseministri abi ja 08.–09.1940 sisekaitse ülem. 1940–41 ENSV töö rahvakomissari asetäitja ja 1941–46 ENSV töö rahvakomissari kohusetäitja ning 1942–45 ühtlasi ENSV Ametiühingute Kesknõukogu esimees. 1940–41, 1945–46 TPI õppejõud (majandusteaduskonna professor ja dekaan), 1945–84 TRÜ õppejõud (1956. aastast professor) ja 1947–53 ENSV TA Majanduse ja Õiguse Instituudi direktor.

(*Eesti Teaduse Biograafiline Leksikon. 4. köide*, lk 1217–1218. <<http://www.bahps.org/etbl>> [vaadatud 2.01.2014]; ERAF 1.6.535; ERAF.1.6.5388; ERA.R-1.2k.681)

Ivan (Juhan) Voolin

20.08.1895 Viljandimaa, Õisu vald – 28.12.1979 Tallinn

eestlane

KP liige 1920. aastast

Hariduskäik: 1914–18 Pihkva maamõõdukool; 1923–29 Leningradi Kirovi-nimeline
Metsatehnika Akadeemia

1918–19 juhuslikud tööd Viljandimaal, 1919 mobiliseeriti Eesti sõjaväkke, arreteeriti osavõtu pärast põrandaalusest kommunistlikust tegevusest ja mõistati üheks aastaks vangi. Astus Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei liikmeks ja valiti 1920 Riigikokku. Vahistati 1921 ja mõisteti kaheksaks aastaks sunnitööle. Võttis NSV Liidu kodakondsuse ja saadeti 1922 Eestist välja. 1923–24 maadevalitsuse inspektor Leningradi kubermangus. 1926. aastast tegutses metsamajanduse valdkonnas Leningradis ja Vologdas. Suunati 1940. aasta septembris Eestisse. 1940–41 ENSV RKN j.a. Metsamajanduse ja Metsatööstuse PV juhataja, 1941–42 metsamajandi juhataja Tšeljabinski oblastis, 1942–44 NSVL RKN-i Tšeljabinski oblastivalitsuse Metsakaitse Peavalitsuse juhataja, 1944–47 ENSV metsatööstuse minister (1944–45 kohusetäitja), 1947–53 ENSV metsamajanduse minister, 1953–54, 1959–62 ENSV Põllumajandusministeeriumi Metsamajanduse PV juhataja, vahepeal 1954–58 ENSV põllumajandusministri asetäitja metsamajanduse alal.

(ERAF.1.6.4497; ERA.R-1.2k.696)

ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiiviallikad

Riigiarhiiv (ERA)

- R-1 Eesti Vabariigi Ministrite Nõukogu (ENSV Rahvakomissaride Nõukogu ja Ministrite Nõukogu materjalid)
- R-3 Eesti Vabariigi Ülemnõukogu Esimehe Kantselei (ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi materjalid)
- R-16 ENSV Sotsiaalkindlustuse Ministeerium
- R-1206 ENSV Rahvakomissaride juures asuv Majandusnõukogu
- R-1831 ENSV Toiduainete Tööstuse Ministeerium
- R-1911 Algus Raadik
- R-2202 Aleksei Müürisepp
- R-2265 Anton Vaarandi
- R-2305 Georgi Nellis
- R-2312 Valter Klauson
- R-2306 Edgar Tõnurist

Riigiarhiiv (ERAF, endine Parteiarhiiv)

- 1 Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee
- 5 EKP Tallinna Linnakomitee
- 22 Johannes Lauristin
- 2449 EKP Pärnu Oblastikomitee
- 130SM ENSV Riikliku Julgeoleku Komitee lõpetatud uurimistoimikute kollektsioon

Vene Föderatsiooni Riigiarhiiv (GARF, *Государственный архив Российской Федерации*)

P-5446 *Совет Министров*

Venemaa Riiklik Sotsiaalpoliitilise Ajaloo Arhiiv (RGASPI, *Российский государственный архив социально-политической истории*)

17 *Центральный комитет КПСС*

598 *Уполномоченный ЦК ВКП(б) и ЦК СССР по Эстонской ССР (1940–1941), Бюро ЦК ВКП(б) по Эстонии (1944–1947)*

Publitseeritud allikad, käsiraamatud ja õigusaktid

Eesti keele seletav sõnaraamat. 1, 3. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus 2009.

Eesti kirjanike leksikon. Koost Oskar Kruus, Heino Puhvel. Tallinn: Eesti Raamat 2000.

Eesti kunsti ja arhitektuuri biograafiline leksikon. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus 1996.

Eesti NSV autotranspordi ja maanteede süsteemi asutused aastail 1940–1960. Koost I. Kongi. Tallinn: Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarihiiv 1978.

Eesti NSV haridusasutuste ajaloo teatmik. I osa. Üldharidus aastail 1940–1960. Tallinn: Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv Arhiivide Valitsus, Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarihiiv 1987.

- Eesti NSV kultuuriasutuste ajalooteatmik. I osa. Kunsti ja kultuurhariduslikud asutused. Tallinn: Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv Arhiivide Valitsus, Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarchiiv 1982.
- Eesti NSV kultuuriasutuste ajalooteatmik. II osa. Kinoasutused. Tallinn: Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv Arhiivide Valitsus, Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarchiiv 1983.
- Eesti NSV Ministrite Nõukogu Asjadevalitsuse põhimäärus. Tallinn: [Eesti NSV Ministrite Nõukogu] 1983.
- Eesti NSV põllumajandussüsteemi organisatsioon ja struktuur aastail 1940–1960: ajalooteatmik. I ja II osa. Koost I. Kongi. Tallinn: Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv Arhiivide Valitsus, Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarchiiv 1981.
- Eesti NSV rahandussüsteemi asutused aastail 1940–1960: ajalooteatmik. Koost I. Kongi. Tallinn: Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv Arhiivide Valitsus, Eesti NSV Oktoobri-revolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarchiiv 1988.
- Eesti NSV Sotsiaalkindlustuse Ministeeriumi süsteemi organisatsioon ja struktuur. Koost T. Purre, I. Kongi. Tallinn: Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarchiiv 1975.
- Eesti NSV Teataja 1940, 1941, 1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1953.
- Eesti Nõukogude Entsüklopeedia [lüh. ENE]. 4. köide. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus 1989.
- Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi konstitutsioon (põhiseadus). Tallinn: Poliitiline Kirjastus 1948.
- Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi konstitutsioon (põhiseadus). Eesti NSV Ülemnõukogu kolmanda koosseisu I, II ja III istungjärgul vastuvõetud muudatuste ja täiendustega. Eesti Riiklik Kirjastus: Tallinn 1953.
- Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja 1969.
- Eesti riigi-, avaliku ja kultuurielu tegelased 1918–1938. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu 2006.
- Eesti soost kindralid: teatmik. Koost Harri Jõgi. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 1999.
- Eesti Teaduse Biograafiline Leksikon. 2 köide. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus 2005.
- EKP KK Büroo istungite regestid. I. 1940–1954. Koost Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarchiiv 2006.
- EKP KK Büroo istungite regestid. II. 1954–1971. Koost Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarchiiv 2011.
- Kornel, Eenok. Kuldset keskteed ei ole. Mälestusi, äratundmisi, pealtnägemisi. Tallinn: Olion 2011.
- Moosberg, Hilda. Neevalinnast Emajõelinn. Mälestusi. Tallinn: Eesti Raamat 1989.
- Nõukogude Eesti entsüklopeediline teatmeteos. Teine täiendatud trükk. Tallinn: Valgus 1978.
- Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu konstitutsioon (põhiseadus). Moskva, Leningrad: Välismaatöölise Kirjastusühisus NSV Liidus 1936.
- Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu konstitutsioon (põhiseadus). Moskva: Võõrkeelse Kirjanduse Kirjastus 1940.
- Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu konstitutsioon (põhiseadus). Tallinn: Poliitiline Kirjandus 1947.

- Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu konstitutsioon (põhiseadus). Vastu võetud NSV Liidu Ülemnõukogu üheksanda koosseisu erakorralisel, seitsmendal istungjärgul 7. oktoobril 1977. aastal. Tallinn: Kirjastus Eesti Raamat 1977.
- Nõukogude Sotsialistlikkude Vabariikide Liidu Ülemnõukogu Teataja 1941, 1945, 1946.
- Nõukogude okupatsioonivõimu poliitilised arreteerimised Eestis, Political Arrests in Estonia under Soviet occupation 1940–1988. 3. köide. Koost Leo Õispuu. Tallinn: Eesti Represseeritute Registri Büroo 2005.
- Riigi Teataja 1940.
- Sabbo, Hilda. Võimatu vaikida. I. = Невозможно молчать. I. Tallinn 1996.
- Saul, Bruno. Meie aeg. Tallinn 2006.
- Soorsk, Eduard Mälestused. Tallinn: Umara 2006.
- Veimer, Arnold. Koos rahvaga: mälestuskatkeid. Tallinn: Eesti Raamat 1977.
- Valitud ja valitsenud: Eesti parlamentaarsete ja muude esinduskogude ning valitsuste isikkoosseis aastail 1917–1999. Koost Jaan Toomla. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu 1999.
- Von den Restgütern zu den Sowchosen in Estland 1939–1953. Domumentensammlung. Hrsg. David Feest, Karsten Brüggemann. Berlin: Lit Verlag 2010.
- Üleliidulise Kommunistliku (bolševike) Partei põhikiri. (Ühel häälel vastu võetud ÜK(b)P XVIII kongressil). Tallinn: RK Poliitiline Kirjandus 1946.
- Веймер, Арнольд. Мечты и свершения. Москва: Политиздат 1974.
- Лубянка. Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ. 1917–1991. Справочник. Сост. А. Кокурин, Н. Петров. Москва: Международный фонд “Демократия” 2003.
- Коммунистическая Партия Эстонии в цифрах 1920–1980: Сборник статистических данных. Таллин: Ээсти раамат 1983.
- Коммунистическая партия Латвии в цифрах (1904–1971 гг.). Рига: Лиесма 1972.
- Коммунистическая партия Литвы в цифрах. 1918–1976: Сборник статистических данных. Вильнюс: Минтис 1977.
- Конституция (Основной Закон) Латвийской Советской Социалистической Республики. Москва: Издательство Ведомостей Верховного Совета РСФСР 1940.
- Конституция (Основной Закон) Литовской Советской Социалистической Республики. Москва: Издательство Ведомостей Верховного Совета РСФСР 1940.
- Микоян, Анастас. Так было. Москва: Вагриус 1999.
- Петров, Никита. Кто руководил органами госбезопасности, 1941–1954: Справочник. Москва: Мемориал; Звения 2010.
- Петров, Н; Скоркин, К. Кто руководил НКВД. 1934–1941. Москва: НИПЦ “Мемориал” 1999.
- Политбюро ЦК ВКП(б) и Совет Министров СССР. 1945–1953. Сост. О. Хлевнюк и др. Москва: РОССПЭН 2002.
- Политбюро ЦК РКП(б)-ВКП(б) повестки дня заседаний. Том III. 1940–1952. Каталог. Москва: РОССПЭН 2001.
- Региональная политика Н. С. Хрущева. ЦК КПСС и местные партийные комитеты. 1953–1964 гг. Сост. О. Хлевнюк и др. Москва: РОССПЭН 2009.
- Сталинское политбюро в 30-е годы: сборник документов. Сост. О. Хлевнюк, А. Квашонкин, Л. Кошелева, Л. Роговая. Москва: АИРО – XX 1995.
- ЦК ВКП(б) и региональные партийные комитеты. 1945–1953. Сост. В. Денисов и др. Москва: РОССПЭН 2004.

Чернев, А. 229 кремлевских вождей. Политбюро, Оргбюро, Секретариат ЦК Коммунистической партии в лицах и цифрах. Справочник. Москва: Редакция журнала "Родина", Научный центр "Руссика" 1996.

Kirjandus

- Alak, Hilja. Leonid Ingar – mees selja ja rusikaga. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus 2011.
- Andresen, Lembit. Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu. III. Koolireformid ja venestamine (1803–1918). Tallinn: Avita 2002.
- Andresen, Lembit. Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu. IV. Iseseisvusaeg 1918–1940. Tallinn: Avita 2007.
- Annist, Sirje. Tartu haritlaste vestlused NKVD-ga 1945–1946. – Töid ajaloo alalt 6. Koost Aivar Põldvee, Ivar Leimus. Varia historica I. Tallinn 2006, lk 155–170.
- Annist, Sirje. Ajaloomuuseumi protsess 1945.–46. aastal. – Tuna, 2002, Nr 3, lk 40–57.
- Ant, Jüri; Raid, Lembit. Pleenum. – Aja Pulss, 1988, nr 1, lk 5–9.
- Armstrong, John A. The Soviet Bureaucratic Elite: A Case Study of the Ukrainian Apparatus. New York: Frederick A. Praeger 1959.
- Arnold Green. Koost Tiit Lääne. Tallinn: Eesti Olümpiakomitee, Spordikoolituse ja -teabe Sihtasutus 2009.
- Aru, Karl; Paulman, Fjodor. Meie kindral. Tallinn: Eesti Raamat 1984.
- Avtorkhanov, Abdurakhman. The Communist Party Apparatus. Chicago: Henry Regnery Company 1966.
- Baberowski, Jörg. Der Feind ist Überall. Stalinismus im Kaukasus. München: Deutsche Verlags Anstalt 2003.
- Bleiere, Daina. Latvijas PSR nomenklatūras veidošanās 1940.–1941. gadā. – Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 25. sēj.: Okupācijas režīmi Baltijas valstīs. 1940–1991. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2008. gada pētījumi un starptautiskās konferences "Okupācijas režīmi Baltijas valstīs (1940–1990): izpētes rezultāti un problēmas" materiāli, 2008. gada 30.–31. Oktobris. Sast. Dzintars Ērglis. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds 2009, lk 17–49.
- Boeckh, Katrin. Stalinismus in der Ukraine: Die Rekonstruktion des sowjetischen Systems nach dem Zweiten Weltkrieg. Wiesbaden: Haarowitz Verlag 2007.
- Boobbyer, Philip. The Stalin era. New York: Routlage 2000.
- Boterbloem, Kees. Life and Death under Stalin: Kalinin Province 1945–1953. Montreal, Kingston: McGill Queens University Press 1999.
- Burke, Peter. Mis on kultuuriajalugu? Tallinn: TLÜ Kirjastus 2011.
- Cohen, Stephen F. Bolshevism and Stalinism. – Stalinism: Essays in Historical Interpretation. Ed. Robert C. Tucker. New York: Norton 1977, lk 3–29.
- Cohen, Stephen F. Rethinking the Soviet Experience. Politics & History since 1917. New York: Oxford University Press 1985.
- Crowfoot, John; Harrison, Mark. The USSR Council of Ministers under Late Stalinism, 1945–1954: Its Production Branch Composition and the Requirements of National Economy and Policy. – Soviet Studies, 1990, No 1, lk 39–58.
- Dunmore, Timothy. The Soviet Command Economy: The Soviet State Apparatus and Economic Policy, 1946–1953. New York: St. Martins 1980.
- Duskin, J. Eric. Stalinist Reconstruction and the Confirmation of a New Elite, 1945–1953. Basingstoke: Palgrave 2001.

- Eesti ajalugu. V. Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Toim Toomas Karjahärm, Tiit Rosenberg. Tartu: Ilmamaa 2010.
- Eesti ajalugu. VI. Vabadussõjast taasiseseisvuseni. Toim Ago Pajur, Tõnu Tannberg. Tartu: Ilmamaa 2005.
- Eesti kooli ajalugu. 2 köide. 1860. aastaist 1917. aastani. Koost ja toim Endel Laul. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus 2010.
- Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991. Koost ja toim Enn Tarvel. Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus 2002.
- Eestimaa Kommunistliku Partei kohalikud organisatsioonid 1940–1991. Koost ja toim Enn Tarvel. Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus 2005.
- Engerman, David C. Know Your Enemy: The Rise and Fall of America's Soviet Experts. New York: Oxford University Press 2009.
- Estonia 1940–1945: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Eds. Toomas Hiio, Meelis Maripuu, Indrek Paavle. Tallinn: Estonian Foundation for the Investigation of Crimes Against Humanity 2006.
- Fainsod, Merle. How Russia is Ruled. (8. trükk). Cambridge (Mass.): Harvard University Press 1961.
- Farmer, Kenneth. The Soviet Administrative Elite. New York: Praeger 1992.
- Feest, David. Zwangskollektivierung im Baltikum. Die Sowjetisierung des estnischen Dorfes 1944–1953. Köln, Wien: Böhlau 2007.
- Fitzpatrick, Sheila. Education and Social Mobility in the Soviet Union, 1921–1934. Cambridge: Cambridge University Press 1979.
- Fitzpatrick, Sheila. New Perspectives on Stalinism. – The Russian Review, 1986, Vol 46, lk 357–373.
- Fitzpatrick, Sheila. Politics as Practice: Thoughts on a New Soviet Political History. – Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History, 2004, No 1, lk 27–51.
- Fitzpatrick, Sheila. Stalin and the Making of a New Elite, 1928–1939. – Slavic Review, 1979, No 3, lk 377–402.
- Fortescue, Stephen. T. H. Rigby on Soviet and Post-Soviet Russian Politics. – Russian politics from Lenin to Putin. Ed. Stephen Fortescue. Basingstoke: Palgrave Macmillan 2010, lk 1–20.
- Getty, J. Arch. Practicing Stalinism. Bolsheviks, Boyars, and the Persistence of Tradition. New Haven, London: Yale University Press 2013.
- Gill, Graeme. The Origins of the Stalinist Political System. Cambridge: Cambridge University Press 1990.
- Gill, Graeme. The Soviet Mechanism of Power and the Fall of the Soviet Union. – Mechanisms of power in the Soviet Union. Eds. Niels E. Rosenfeldt, Bent Jensen, Erik Kulavig. New York: Macmillan Press 2000, lk 3–22.
- Gorlizki, Yoram. Party Revivalism and the Death of Stalin. – Slavic Review, 1995, No 1, lk 1–22.
- Gorlizki, Yoram. Stalin's Cabinet: Politburo and Decision-Making in the Post-War Years. – Europa-Asia Studies, 2001, No 2, lk 291–312.
- Gorlizki, Yoram. Ordinary Stalinism: The Council of Ministers and the Soviet Neopatrimonial State, 1946–1953. – The Journal of Modern History, 2002, No 4, lk 699–736.
- Gorlizki, Yoram; Khlevniuk, Oleg. Cold peace: Stalin and the Soviet ruling circle 1945–1953. Oxford, New York: Oxford University Press 2004.

- Graf, Mati. Kalevipoja kojutulek. 1978. aasta poliitilisest pööripäevast 1988. aasta Suveräänsusdeklaratsioonini. Tallinn: Argo 2008.
- Halfin, Igal. *Terror in My Soul. Communist Autobiographies on Trial*. Cambridge (Mass.), London: Harvard University Press 2003.
- Hazard, John N. *The Soviet System of Government*. (5. trükk). Chicago & London: The University of Chicago Press 1980.
- Hill, Roland J. Party-State Relations and Soviet Political Development. – *British Journal of Political Science*, 1980, No 2, lk 149–165.
- Harasymiw, Bohdan. Nomenklatura: The Soviet Communist Party's Leadership Recruitment System. – *Canadian Journal of Political Science. Revue canadienne de science politique*, 1969(2), No 4, lk 493–512.
- Hodnett, Grey; Ogareff, Val. *Leaders of the Soviet Republics, 1955–1972: A Guide to Posts and Occupants*. Canberra: The Australian National University 1973.
- Hodnett, Grey. *Leadership in the Soviet National Republics: A Quantitative Study of Recruitment Policy*. Oakville: Mosaic Press 1978.
- Hough Jerry F.; Fainsod, Merle. *How the Soviet Union is Governed*. Cambridge (Mass.), London: Harvard University Press 1979.
- Hämäläinen, Mariliis. Eestimaa kommunistliku partei keskkomitee nomenklatuur 1945–1953. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2011.
- Järvelaid Peeter; Pihlamägi Maie. 80 aastat Eesti Vabariigi Justiitsministeeriumi 1918–1998. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus 1999.
- Jürgenson, Aivar. *Siberi eestlaste territoriaalsus ja identiteet*. Tallinn: TPÜ Kirjastus 2002.
- Kaasik, Peeter. Eesti NSV liiduvabariiklikud sõjaväeasutused ja rahvusväeosad ning nende funktsioonid Teise maailmasõja järgsetel aastatel. – Eesti ajaloost 19.–20. sajandil: historiograafilisi, allikaõpetuslikke ja institutsioonilaseid uurimusi. Koost Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv 2012, lk 405–444.
- Kaasik, Peeter. Eesti rahvusväeosade formeerimisest Nõukogude armee koosseisus aastatel 1940–1956. – Väeteenistusest Eestis ja eestlastest väeteenistuses. Eesti Sõjaajaloo aastaraamat, 2011, lk 102–157.
- Karklins, Rasma. *Ethnic Relations in the USSR: The Perspective from Below*. Boston/London: Allen & Unwin 1986.
- Kershaw, Ian; Lewin, Moshe. The regimes and their dictators: perspectives of comparison. – *Stalinism and Nazism: Dictatorships in Comparison*. Eds. Ian Kershaw, Moshe Lewin. Cambridge: Cambridge University Press 1997, lk 1–25.
- Khlevniuk, Oleg. Stalin as dictator: the personalisation of power. – *Stalin. A New History*. Eds. Sarah Davies, James Harris. New York: Cambridge University Press 2005, lk 108–120.
- Kits, Aino. Koolivõrgu taastamine ja areng Eesti NSV-s Suure Isamaasõja järel (1944–1950). – Hariduse ja kooli ajaloost Eestis. Koost ja toim Endel Laul. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia 1979.
- Kotkin, Stephen. *Magnetic Mountain. Stalinism as a Civilization*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press 1995.
- Kulu, Hill. Eestlaste tagasiränne 1940–1949 Lääne-Siberist pärit eestlaste näitel. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 1999.
- Kuuli, Olaf. *Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991*. Tallinn 1991.
- Kuuli, Olaf. *Stalini-aja võimukaader ja kultuurijuhid Eesti NSV-s (1940–1954)*. Tallinn 2007.

- Kõrgemad võimu vahendajad ENSV-s: Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee sekretärid 1940–1990. Koost Olev Liivik jt; toim Enn Tarvel. Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus 2000.
- Laasi, Evald. Kui kolhoose tehti. – *Horisont*, 1988, nr 1, lk 10–14.
- Levits, Egil. National Elites and their Political Function within the Soviet System: The Latvian Elite. – *Journal of Baltic Studies*, 1987(18), No 2, lk 176–190.
- Lewin, Moshe. Bureaucracy and the Stalinist state. – *Stalinism and Nazism: Dictatorships in Comparison*. Eds. Ian Kershaw, Moshe Lewin. Cambridge: Cambridge University Press: 1997, lk 53–74.
- Lewin, Moshe. Rebuilding the Soviet Nomenklatura 1945–1948. – *Cahiers du Monde russe*, 2003, No 2–3, lk 219–251.
- Lewin, Moshe. The Social Backround of Stalinism. – *Stalinism: Essays in Historical Interpretation*. Ed. Robert C. Tucker. New York: Norton 1977, lk 111–136.
- Lewin, Moshe. *The Soviet Century*. London, New York: Verso 2005.
- Lenin, Vladimir. Riik ja revolutsioon. Tallinn: Poliitiline Kirjandus 1947.
- Liivik, Olev. Campaign against “bourgeois nationalism” and repressions in Estonia – Estonia since 1944: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Eds. Toomas Hiio, Meelis Maripuu, Indrek Paavle. Tallinn: Estonian Foundation for the Investigation of Crimes Against Humanity 2009, lk 113–129.
- Liivik, Olev. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat 1945–1953. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2006.
- Liivik, Olev. “The Estonian affair” in 1949–1952 and the 8th Plenary Session of the Central Committee of Estonian Communist (bolshevist) Party in 1950. – Estonia since 1944: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Eds. Toomas Hiio, Meelis Maripuu, Indrek Paavle. Tallinn: Estonian Foundation for the Investigation of Crimes Against Humanity 2009, lk 131–149.
- Liivik, Olev. “Kas minu saatus tõesti nii kurb on, et mina ei või isegi õppima minna?”: parteipoliitilise kõrghariduse tähendusest ja omandamisest 1940ndail aastail Eesti NSV kommunistide poolt. – *Sõnasse püütud minevik: in honorem Enn Tarvel*. Toim Priit Raudkivi, Marten Seppel. Tallinn: Argo 2009, lk 326–362.
- Liivik, Olev. Leadership of the Estonian SSR in the Soviet Rear and Their Return to Estonia. – Estonia since 1944: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Eds. Toomas Hiio, Meelis Maripuu, Indrek Paavle. Tallinn: Estonian Foundation for the Investigation of Crimes Against Humanity 2009, lk 1–15.
- Liivik, Olev. Märtsiküüditamine “Eesti süüasja” (1949–1952) kontekstis. – Uuemaid aspekte märtsiküüditamise uurimisest. Eesti Ajaloomuuseumi teaduskonverentsi materjale. Koost ja toim Olev Liivik, Hiljar Tammela. *Varia Historica IV*. Eesti Ajaloomuuseum 2009, lk 104–116.
- Liivik, Olev. Parteikomiteed 1944–1960. – Eestimaa Kommunistliku Partei kohalikud organisatsioonid. 1940–1991. Koost ja toim Enn Tarvel. Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus 2005, lk 77–186.
- Liivik, Olev. Tagasivaade 1950. aasta märtsipleenumile. Kas venelased ja Venemaa eestlased saavutasid võidu “juunikommunistide” ja “korpustlaste” üle?” – *Tuna*, 2010, nr 1, lk 55–69.
- Ligi, Herbert. Ääremärkusi küüditamise ajaloole III. – *Kleio*, 1991, nr 3, lk 6–10.

- Litvin, Alter; Keep, John. *Stalinism: Russian and Western views at the turn of the millennium*. London, New York: Routledge 2005.
- Löwenhardt, John; Ozinga, James R.; Van Ree, Erik. *The Rise and Fall of the Soviet Politburo*. London: UCL Press 1992.
- Mawdsley, Evan. *An Elite within an Elite: Politburo/Presidium Membership under Stalin, 1927–1953. – The Nature of Stalin's Dictatorship: The Politburo, 1924–1953*. Ed. E. A. Rees. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan 2004, lk 59–78.
- Mawdsley, Evan; White, Stephen. *The Soviet Elite from Lenin to Gorbachev: The Central Committee and its Members, 1917–1991*. New York: Oxford University Press 2000.
- Mann, Michael. *The Autonomous Power of State: Its Origins, Mechanisms and Results. – States in History*. Ed. John A. Hall. Oxford: Basil Blackwell 1986, lk 109–136.
- Maripuu, Meelis. *Omaavalitsuseta omaavalitsused: halduskorraldus Eestis Saksa okupatsiooni ajal 1941–1944*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2012.
- Martin, Terry. *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union 1923–1939*. Ithaca: Cornell University Press 2001.
- Maslauskienė, Nijolė; Petravičiūtė, Inga. *Okupantai ir kolaborantai: pirmoji sovietinė okupacija (1940–1941) = Occupants and collaborators: the first Soviet occupation (1940–1941)*. T. III. Vilnius: Margi raštai 2007.
- Maurach, Reinhart. *Handbuch der Sowjetverfassung. (Veröffentlichungen des Osteuropa-Instituts München, Reihe Geschichte 14)*. München: Isar 1955.
- Mertelsmann, Olaf. *Der stalinistische Umbau in Estland. Von der Markt- zur Kommandowirtschaft*. Hamburg: Verlag Dr Kovač 2006.
- Mertelsmann, Olaf. *Ida-Virumaale sisserändamise põhjused pärast Teist maailmasõda. – Ajalooline Ajakiri*, 2007, nr 1(119), lk 51–74.
- Mertelsmann, Olaf. *“Sovetiseerimise” mõistest. – Eesti NSV aastatel 1940–1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*. Koost Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv 2007, lk 13–29.
- Mertelsmann, Olaf. *Turumajandusest käsumajandusele. – Eesti NSV aastatel 1940–1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*. Koost Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv 2007, lk 419–492.
- Mills, Charles Wright. *The Power Elite*. London, Oxford, New York: Oxford University Press 1970.
- Moses, Joel C. *The Impact of Nomenklatura in the Soviet Regional Elite Recruitment. – Soviet Union/Union Sovetique*, 1981(8), Part 1, lk 63–102.
- Mosse, W. E. *Makers of the Soviet Union. – Slavonic and East European Review*, 1968 (47), lk 141–154.
- North, Douglass C. *Institutsioonid, institutsiooniline muutus ja majandusedu*. Tartu: Fontes 2004.
- Ohmann, Valdur. *Eesti NSV Siseministeeriumi struktuur 1940.–1954. aastal. – Eesti NSV aastatel 1940–1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*. Koost Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv 2007; lk 297–320.
- Ohmann, Valdur. *Internal affairs and State security institutions of the ESSR in 1940–41 – Estonia 1940–1945: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*. Eds. Toomas Hiio, Meelis

- Maripuu, Indrek Paavle. Tallinn: Estonian Foundation for the Investigation of Crimes Against Humanity 2006, lk 297–307.
- Ohmann, Valdur. Kaadrid otsustasid kõik...: ENSV Siseministeeriumi kaadrist aastatel 1940–1954. – Ajalooline Ajakiri 2000, nr 1, lk 61–70.
- Ohmann, Valdur. Ministry of Internal Affairs of the Estonian SSR in 1944–1954. – Estonia since 1944: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Eds. Toomas Hiio, Meelis Maripuu, Indrek Paavle. Tallinn: Estonian Foundation for the Investigation of Crimes Against Humanity 2009, lk 211–225.
- Paavle, Indrek. The Council of People's Commissars of the Estonian SSR in 1940–1941. – Estonia 1940–1945: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Eds. Toomas Hiio, Meelis Maripuu, Indrek Paavle. Tallinn: Estonian Foundation for the Investigation of Crimes Against Humanity 2006, lk 217–240.
- Paavle, Indrek. Ebaühtlane ühtne süsteem. Sovetliku passisüsteemi kujunemine, regulatsioon ja rakendamine Eesti NSV-s. I. Passisüsteemi mehhanism. – Tuna, 2010, nr 4, lk 37–53.
- Paavle, Indrek. Kohaliku halduse sovetiseerimine Eestis 1940–1950. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2009.
- Paavle, Indrek. Seadusest käskkirjani. NSV Liidu õigusaktide klassifikatsioonist ja kasutamisest ajaloo uurimises. – Eesti ajaloost 19.–20. sajandil: historiograafilisi, allikaõpetuslikke ja institutsioonilaseid uurimusi. Koost Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv 2012, lk 528–547.
- Pavlova, Irina V. The Strength and Weakness of Stalin's Power. – Mechanisms of power in the Soviet Union. Eds. Niels E. Rosenfeldt, Bent Jensen, Erik Kulavig. New York: Macmillan Press 2000, lk 23–39.
- Partei-organisatsioon: kommunistliku poliitika esmane elluviija okupeeritud Eestis 1940–1991. Koost ja toim Enn Tarvel. Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus 2009.
- Piirimäe, Kaarel. 1944. aasta "autonoomiaseadused". Liiduvabariigid Kremli välispoliitikas liitlastevaheliste suhete kontekstis. – Ajalooline Ajakiri: Eesti ajaloost Nõukogude võimu perioodil = Studies in the history of the Estonia during the Soviet rule, 2009, nr 1/2, lk 13–45.
- Pihlamägi, Maie. Esimene nõukogude aasta Eesti majanduses, 1940–1941. – Acta Historica Tallinnensia, 2005, nr 9, lk 187–209.
- Pihlamägi, Maie. Policy of transition: Industry in the Estonian SSR during the First Post-War Five-Year Plan (1946–1950). – Acta Historica Tallinnensia, 2010, nr 15/1, lk 146–166.
- Pinn, Voldemar. Kes oli Nikolai Karotamm? I. Kultuuritragöödia jälgedes. Haapsalu 1996.
- Plaggenborg, Stefan. Die wichtigsten Herangehenweisen an den Stalinismus in der westlichen Forschung – Stalinismus. Neue Forschungen und Konzepte. Hrsg. Stefan Plaggenborg. Berlin: Berlin Verlag Arno Spitz GmbH 1998, lk 13–33.
- Purge, Säde. Karmidel aastatel. Nõukogude Eestist evakueerunud Suure Isamaasõja tagalas 1941–1944. Tallinn: Eesti Raamat 1965.
- Purge, Säde. Katsumused ja karastumine: Eesti NSV-st evakueerunud töötajad nõukogude tagalas 1941–1944. Tallinn: Eesti Raamat 1986.
- Raidla, Helle. Elav sõna ravib rohkem kui arstim. – Elukiri, 2010, nr 6, lk 18–23.

- Rees, Edward Arfon. Stalin as Leader, 1937–1941: From dictator to Despot. – The Nature of Stalin's Dictatorship. The Politburo, 1924–1953. Ed. E. A. Rees. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan 2004, lk 200–239.
- Remeikis, Thomas. The Administration of Power: The Communist Party and the Soviet Government – Lithuania under the Soviets: Portrait of a Nation 1940–1965. Ed. Vytas Stanley Vardys. New York, Washington, London: Frederick A. Praeger 1965, lk 111–140.
- Remeikis, Thomas. The Lithuanian Phoenix. Studies and Essays 1940–1990. Vilnius: Versus aureus 2009.
- Revolutsiooni lipukandjad. I. Lühikesi ülevaateid Eestis tegutsenud väljapaistvate revolutsionääride elust ja tegevusest. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus 1962.
- Revolutsiooni lipukandjad. II. Lühikesi ülevaateid Eestis tegutsenud väljapaistvate revolutsionääride elust ja tegevusest. Tallinn: Eesti Raamat 1972.
- Revolutsiooni lipukandjad. III. Lühikesi ülevaateid Eestis tegutsenud väljapaistvate revolutsionääride elust ja tegevusest. Tallinn: Eesti Raamat 1978.
- Rigby, Thomas H. A conceptual approach to authority, power and policy in the Soviet Union. – Authority, Power and Policy in the USSR. Eds. Thomas H. Rigby, Archie Brown, Peter Reddaway. London, Basingstoke: Macmillan 1983, lk 9–31.
- Rigby, Thomas H. Political Elites in the USSR: Central Leaders and Local Cadres from Lenin to Gorbachev. Aldershot: Edward Elgar 1990.
- Rigby, Thomas H. Communist Party-Membership in the USSR 1917–1967. Princeton, New Jersey: Princeton University Press 1968.
- Rigby, Thomas H. Lenin's Government: Sovnarkom 1917–1922. Cambridge: Cambridge University Press 1979.
- Rigby, Thomas H. The Government in the Soviet Political System. – Executive Power and Soviet Politics. The Rise and Decline of Soviet State. Ed. Eugene Huskey. Armonk/London: M. E. Sharpe 1992, lk 3–48.
- Rigby, Thomas H. The nomenklatura and patronage under Stalin. – Thomas H. Rigby. Political Elites in the USSR: Central Leaders and Local Cadres from Lenin to Gorbachev. Aldershot: Edward Elgar 1990, lk 94–126.
- Rigby, Thomas H. The origins of the nomenklatura system. – Thomas H. Rigby. Political Elites in the USSR: Central Leaders and Local Cadres from Lenin to Gorbachev. Aldershot: Edward Elgar 1990, lk 73–93.
- Rigby, Thomas H. The Soviet Political Elite under Lenin – Thomas H. Rigby. Political Elites in the USSR: Central Leaders and Local Cadres from Lenin to Gorbachev. Aldershot: Edward Elgar 1990, lk 12–42.
- Rosenfeldt, Niels Erik. Knowledge and Power. The Role of Stalin's Secret Chancellery in the Soviet System of Government. Copenhagen: Roskilde & Bagger 1978.
- Ruus, Vilmar. Sotsialistlikud ümberkorraldused Eestis 1940–41. Tallinn: Eesti Raamat 1980.
- Ruusmann, Ants. Sõjajärgne klassivõitlus Eesti külas. – Aja Pulss, 1988, nr 5, lk 8–10.
- Sartori, Giovanni. Parties and party systems. A framework for analysis. Colchester: ECPR Press 2005.
- Saueauk, Meelis. Nõukogude julgeolekuorganid Eestis 1944–1953: ülesanded, struktuur, juhtimine. – Ajalooline Ajakiri: Eesti ajalooost Nõukogude võimu perioodil = Studies in the history of the Estonia during the Soviet rule, 2009, nr 1/2, lk 77–121.
- Saueauk, Meelis. Nõukogude julgeolekuorganite ja Eestimaa Kommunistliku Partei koostöö Eesti sovetiseerimisel aastatel 1944–1953. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2013.

- Saueauk, Meelis. Riikliku julgeoleku rahvakomissariaat (NKGB) Eestis 1944–1946. – Tuna, 2008, nr 3, lk 33–57.
- Schapiro, Leonard. The Government and Politics of Soviet Union. (6. trükk). London: Hutchinson & Co 1979.
- Scott, Derek J. R. Russian Political Institutions. (3. trükk) London: Allen & Unwin 1965.
- Service, Robert. Lenin. Biograafia. Tallinn: Sinisukk 2002.
- Siilaberg, Ardi. Maakondlike operatiivgruppide rollist Eesti taasokupeerimise ettevalmistamisel 1944. aastal. – Eesti ajaloost 19.–20. sajandil: historiograafilisi, allikaõpetuslikke ja institutsioonilaseid uurimusi. Koost Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv 2012, lk 386–404.
- Siilaberg, Ardi. Nõukogude võimu naasmine: Harjumaa operatiivgrupi koosseisust ja tegevusest 1944. aastal. – Akadeemia, 2008, nr 8, lk 1429–1453.
- Sildmäe, Ilo. Nõukogude riigiorganid. Tallinn: Eesti Raamat 1973.
- Simon, Gehard. Nationalismus und Nationalitätenpolitik in der Sowjetunion. Von der totalitären Diktatur zur nachstalinistischen Gesellschaft. Baden-Baden: Nomos-Verlagsgesellschaft 1986.
- Sirk, Väino. Educational Ideology and Professional Middle Class in the Soviet Estonia in the 1950s–1980s. – Acta Historica Tallinnensia, 2007, nr 11, lk 96–114.
- Slezkine, Yuri. NSVL kui ühiskorter ehk kuidas sotsialistlik riik etnilist eristumist etendas. I, II. – Vikerkaar, 2012, nr 10–11, lk 117–136; nr 12, lk 76–101.
- Slezkine, Yuri. The USSR as a Communal Apartment, or How a Socialist State Promoted Ethnic Particularism. – Slavic Review, 1994(53), No 2, lk 414–452.
- Sokolov, Boriss. Leonid Brežnev ja tema “kuldne ajajärk”. Tallinn: Kirjastus Valgus 2011.
- Suny, Ronald Grigor. Stalin and Stalinism: power and authority in the Soviet Union, 1930–1953. – Stalinism and Nazism: Dictatorships in Comparison. Eds. Ian Kershaw, Moshe Lewin. Cambridge: Cambridge University Press 1997, lk 26–52.
- Zubkova, Jelena. Baltimaad ja Kreml 1940–1953. Tallinn: Varrak 2009.
- Zubkova, Jelena. Probleemne tsoon: Balti vabariikide sovetiseerimise iseärasused sõjajärgsel ajal 1944–1952. – Eesti NSV aastatel 1940–1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Koost Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv 2007, lk 184–206.
- Zubkova, Elena. Russia after the War: Hopes, Illusions, and Disappointments, 1945–1957. New York, London: M. E. Sharpe Armonk 1998.
- Taavet, Tõnis. Laskurkorpuse moodustamine. – Korpusepoisid. Koost Hanno Ojalo. Tallinn: Eesti Akadeemiline Sõjaajaloo Selts 2007, lk 81–100.
- Tallinna 1. Keskkool 1631–1981. NSV Liidu vanima keskkooli minevik ja tänapäev. Koost Endel Laul. Tallinn: Valgus 1981.
- Tamm, Marek. Sissejuhatus. Humanitaarteaduste metodoloogia: minevik ja tulevik. – Humanitaarteaduste metodoloogia. Uusi väljaandeid. Koost Marek Tamm. Tallinn: TLÜ Kirjastus 2011, lk 9–29.
- Tammistu, Kalev. Tasalülitamine. – Õhtuleht, 26.04–18.08.1989.
- Tannberg, Tõnu. 1950. aasta märtsipleenumi eel- ja järellugu. “Eesti süüasi” (1949–1952) Moskvast vaadatuna. – Tuna, 2001, nr 3, lk 120–125.
- Tannberg, Tõnu. “Kui Tallinna hakkab saabuma mitmesuguseid alaliselt siin resideeruvaid diplomaate...”. Dokumente Eesti NSV Välisministeeriumi algusaegadest 1944–1948. – Tuna, 2009, nr 4, lk 109–114.

- Tannberg, Tõnu. "Lubjanka marssal" Nõukogude impeeriumi äärealasid reformimas: Beria rahvuspoliitika eesmärkidest ja tagajärgedest 1953. aastal. – Tuna, 1999, nr 3, lk 22–37; nr 4, lk 56–71; 2000, nr 1, 42–52.
- Tannberg, Tõnu. Miks Hans Kruusist ei saanud Eesti NSV välisasjade rahvakomissari juba 1944. aasta kevadel? – Tuna, 2011 nr 3, lk 72–87.
- Tannberg, Tõnu. Moskva institutsionaalsed ja nomenklatuursed kontrollimehhanismid Eesti NSVs sõjajärgsetel aastatel. – Eesti NSV aastatel 1940–1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Koost Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv 2007, lk 225–272.
- Tannberg, Tõnu. Nõukogude aja uurimisest Venemaal. – Ajaloolise tõe otsinguil. 21. jaanuaril 1999 Tallinnas toimunud konverentsi "Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleeme" materjalid. Toim Enn Tarvel. Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus 1999, lk 89–104.
- Tannberg, Tõnu. Nõukogude Eesti 1940–1953: Uuele režiimile vundamendi rajamise aastad. – Eesti NSV aastatel 1940–1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Koost Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv 2007, lk 5–12.
- Tarvel, Enn. Eesti lähiajaloo periodiseerimisest. – Ajaloolise tõe otsinguil. 21. jaanuaril 1999 Tallinnas toimunud konverentsi "Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleeme" materjalid. Toim Enn Tarvel. Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus 1999, lk 105–115.
- Tininis, Vytautas. Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953: Sovietu Sajungos politiniu strukturu, vietiniu ju padaliniu bei kolaborantu vaidmuo vykdančios nusikaltimus 1944–1953 m.: istorine studija ir faksimiliniu dokumentu rinkinys = The crimes of the communist regime in Lithuania in 1944–1953: the role of the political bodies, their local subdivisions and collaborationists of the Soviet Union in committing crimes in 1944–1953: a historical study and a set of documents in facsimile. T 1. Vilnius: Tarptautine komisija naciui ir sovietinio okupaciniu rešimu nusikaltimams Lietuvoje ivertinti, Generolo Jono Zemaičio Lietuvos karo akademija 2003.
- Truuväli, Eerik-Juhan. Nõukogude Eesti konstitutsioonilise seadusandluse areng (1944–1953). – Oktoobrirevolutsioonist arenenud sotsialismi põhiseaduseni Eestis. Koost Raimo Pullat jt. Tallinn: Eesti Raamat 1981, lk 105–131.
- Tucker, Robert C. Stalinism as Revolution from Above. – Stalinism: Essays in Historical Interpretation. Ed. Robert C. Tucker. New York: Norton 1977, lk 77–108.
- Tõnurist, Edgar. Traagiliste sündmuste aasta. – Ausalt ja avameelselt EKP Keskkomitee VIII pleenumist, Karotammest ja Käbinist, hinge harimatusest: mõttevahetus Eesti Raadios. Koost E. Hion. Tallinn: Kirjastus Perioodika 1989, lk 31–62.
- Urban, Michael E.; Reed, Russell B. Regionalism in a Systems Perspective: Explaining Elite Circulation in a Soviet Republic. – Slavic Review, 1989 (48), No 3, lk 413–431.
- Vahre, Lauri. Nõukogude aja periodiseerimisest. – Muinasaja loojangust omariikluse läveni. Pühendusteos Sulev Vahre 75. sünnipäevaks. Koost Andres Andresen. Tartu: Ajaloosihtasutus Kleio 2001, lk 375–386.
- Van den Berg, Ger P. Organisation und Arbeitsweise der sowjetischen Regierung. Baden-Baden: Namos Verlagsgesellschaft 1984.
- Veskimägi, Kaljo-Olev. Kuidas valitseti Eesti NSV-d: Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee büroo 162 etteastumist 1944–1956 vahemängude ja sissejuhatusega. Tallinn: Varrak 2005.

- Vseioiv, David. Hirm EK(b)P Keskkomitee salajases kirjavahetuses. – Tuna, 1998, nr 1, lk 34–39.
- Vseioiv, David. Tõe osakaal Eesti NSV ajalookirjutuses. – Ajaloolise tõe otsinguil. 21. jaanuaril 1999 Tallinnas toimunud konverentsi “Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleeme” materjalid. Toim Enn Tarvel. Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus 1999, lk 117–121.
- Watson, Derek. Molotov and Soviet Government. Sovnarkom, 1930–41. New York: St Martin’s Press 1996.
- Weber, Max. Võimu ja religiooni sotsioloogiast. Tallinn: Vagabund 2002.
- Weiner, Amir. Making Sense of War. The Second World War and the Fate of the Bolševik Revolution. Princeton and Oxford: Princeton University Press 2001.
- Wheatcroft, Stephen G. From Team-Stalin to Degenerate Tyranny. – The Nature of Stalin’s Dictatorship. The Politburo, 1924–1953. Ed. E. A. Rees. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan 2004, lk 79–107.
- Анонов, Иосиф. Министерства в СССР. Москва: Госюриздат 1960.
- Анонов, Иосиф. Система органов государственного управления в советской социалистической федерации: Москва: Издательство Академии наук СССР 1951.
- Восленский, Михаил. Номенклатура: Господствующий класс Советского Союза. London: Overseas Publications Interchange Ltd 1990.
- Высшие органы государственной власти и органы центрального управления РСФСР (1917–1967 гг.): справочник. Сост. Н. П. Беликова и др. Москва: [Центральный государственный архив РСФСР] 1971.
- Гарнюк, С. Совет народных комиссаров СССР. Совет министров СССР. Кабинет министров СССР 1923–1991: Энциклопедический справочник. Москва: Мосгорархив 1999.
- Генкина, Э. Государственная деятельность В. И. Ленина в 1921–1923. Москва: Наука 1969.
- Гойхбарг, Александр. Пролетариат и право. Москва: Издательство Народного комиссариата юстиции 1919.
- Горьков, Юрий. Государственный комитет обороны постановляет (1941–1945): цифры, документы. Москва: ОЛМА-ПРЕСС 2002.
- Жуков, Юрий. Иной Сталин. Политические реформы в СССР в 1933–1937 года. Москва: Вагриус 2003.
- Жуков, Юрий. Сталин: тайны власти. Москва: Вагриус 2007.
- Зеленов, М. Рождение партийной номенклатуры. – Вопросы истории, 2005, № 2, lk 3–8.
- Зубкова, Елена. Послевоенное советское общество: политика и повседневность, 1945–1953. Москва: РОССПЭН 2000.
- Ивкин, Владимир. Государственная власть СССР, высшие органы власти и управления и их руководители 1923–1991: Историко-биографический справочник. Москва: РОССПЭН 1999.
- Ирошников, М. Во главе Совнаркома: государственная деятельность В. И. Ленина в 1917–1922 гг. Ленинград: Наука 1976.
- Искандаровна, Зухра. Становление партийной номенклатуры в БАССР 1917–1937 гг. Диссертация. Уфа 2009.
- Калинина, Ольга. Формирование и эволюция партийно-государственной номенклатуры Западной Сибири в 1946–1964 гг. Диссертация. Новосибирск 2007.

- Коржихина, Татьяна. История и современная организация государственных учреждений СССР: 1917–1972 гг.: учебное пособие. Москва: Московский историко-архивный институт 1974.
- Коржихина, Татьяна. Советское государство и его учреждения: ноябрь 1917 г. – декабрь 1991 г. Москва: Российский государственный гуманитарный университет 1994.
- Коржихина, Татьяна; Фигатнер, Юрий. Советская номенклатура: становление, механизмы действия. – Вопросы истории, 1993, № 7, lk 25–38.
- Костырченко, Геннадий. Тайная политика Сталина. Москва: Международные отношения 2003.
- Лазарев, Борис. Совет Министров СССР. Москва: Знание 1980.
- Ларин, Пээтер. Эстонский народ в Великой Отечественной войне 1941–1945. Таллин Академия наук Эстонской ССР 1964.
- Лийвик, Олев. О получении высшего партийного образования во второй половине 1940-х годов на примере партийных деятелей Эстонской ССР. – Тупа. спецвыпуск по истории эстониихх века. Тарту–Таллинн: Национальный архив 2010, lk 164–182.
- Мартынчик, Е; Тодыка, Ю; Мойсеенко, М. Органы государственной власти и управления Молдавской ССР. Кишинев: Штиинца 1976.
- Мохов, В. Региональная политическая элита России (1945–1991). Пермь: Пермское книжное издательство 2003.
- Нелидов, Анатолий. История государственных учреждений СССР 1917–1936 гг.: учебное пособие. Москва: Московский государственный историко-архивный институт 1962.
- Очерки по истории органов советской государственной власти. Москва: Государственное издательство юридической литературы 1949.
- Павлов, Б. Становление контроля партийной номенклатуры над правоохранительной системой в 1921–1925 годах. – Вопросы истории, 2004, № 1, lk 32–50.
- Павлова, Ирина. Сталинизм: становление механизма власти. Новосибирск: Сибирский хронограф 1993.
- Павлова, Ирина. Механизм власти и строительство сталинского социализма. Новосибирск: Издательство СО РАН 2001.
- Панксеев, Александр. В переломное время: о деятельности Компартии Эстонии в 1944–1945 годах. Таллин: Ээсти раамат 1966.
- Пихоя, Рудольф. Москва. Кремль. Власть. 40 лет после войны. 1945–1985. Москва: Русь-Олимп, Астрель, АСТ 2007.
- Пихоя, Рудольф. Москва. Кремль. Власть. Две истории одной страны. Россия на изломе тысячелетий. 1985–2005. Москва: Русь-Олимп, Астрель, АСТ 2007.
- Пихоя, Рудольф. Советский Союз: История власти 1945–1991. Москва: РАГС 1998.
- Свириденко, Ю; Пашин, В. Коммунистическая номенклатура: Истоки, сущность, содержание. Москва: Государственная академия сферы быта и услуг 1995.
- Таннберг, Тыну. Политика Москвы в Респубиках Балтии в послевоенные годы (1944–1956): исследования и документы. Москва: РОССПЭН 2010.
- Цикулин, В. История государственных учреждений СССР 1936–1965 гг.: учебное пособие. Москва: Московский государственный историко-архивный институт 1966.
- Хлевнюк, Олег. Политбюро: механизмы политической власти в 1930-е годы. Москва: РОССПЭН 1996.

- Хлевнюк, Олег. Система центр-регионы в 1930–1950-е годы. Предпосылки политизации «номенклатуры». – *Cahiers du Monde Russe*, 2003, No 2–3, lk 253–268.
- Хлевнюк, Олег. Хозяин. Сталин и утверждение сталинской диктатуры. Москва: РОССПЭН 2010.
- Яковенко, Д. Высшие органы государственной власти Украинской ССР в условиях строительства социализма (1917–1937 гг.): конституционные основы организации и деятельности: учебное пособи. Киев: Киевская высшая школа МВД СССР 1975.

Internetiallikad

- Eesti teaduse biograafiline leksikon. 3. köide. <<http://www.bahps.org/etbl>> [vaadatud 2.01.2014]
- Eesti teaduse biograafiline leksikon. 4. köide. <<http://www.bahps.org/etbl>> [vaadatud 2.01.2014]
- Erdmann, Gero; Engel, Ulf. Neopatrimonialism Revisited. – Beyond a Catch-All Concept. GIGA Research Program: Legitimacy and Efficiency of Political Systems. No 16. February 2006. <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=909183> [vaadatud 15.05.2013].
- Gustav Adolphi Gümnaasiumi vilistlaste nimekirjad. <http://eheluba.havike.eenet.ee/muuseum/?Vilistlased:1946_-_1990:1948> [vaadatud 14.11.2012].
- Medijainen, Eero. Eesti NSV välisministeerium. Dateerimata, üles laaditud 1999. aastal. <http://www.okupatsioon.ee/et/eesti-1940-1991/18-vaelisministeerium> [vaadatud 8.11.2013].
- Networks and Hierarchies in the Soviet Provinces, 1945–1970. <<http://www.socialsciences.manchester.ac.uk/disciplines/politics/research/SovietProvinces/>> [vaadatud 30.09.2013].
- Закон СССР от 31 мая 1939 г. “Об изменении и дополнении статей 22, 23, 77, 78 и 83 Конституции (Основного Закона) СССР”. <http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/zakony/3946662/> [vaadatud 22.03.2012].
- Закон СССР от 25 февраля 1947 г. “Об изменении и дополнении текста Конституции (Основного Закона) СССР”. <<http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/zakony/3946678/>> [vaadatud 22.03.2012].
- Закон СССР от 15 марта 1953 г. “О внесении изменений и дополнений в статьи 70, 77 и 78 Конституции (Основного Закона) СССР”. <<http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/zakony/3946710/>> [vaadatud 6.03.2012].
- Павлова, Ирина. Механизм сталинской власти: становление и функционирование. 1917–1941. <<http://mirknig.com/knigi/history/1181438809-mehanizm-stalinskoy-vlasti-stanovlenie-i-funkcionirovanie-1917-1941.html>> [vaadatud 5.05.2013].
- Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза 1898–1991. <<http://www.knowbysight.info/MMM/10154.asp>> [vaadatud 15.10.2012].

Käsitirjad

- Abel, Miriam. Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee VIII pleenum (21.–26. märts 1950). Peaseminaritöö. Juhendaja Tõnu Tannberg. Tartu 2004. Käsitiri Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudi Eesti ajaloo õppetoolis.
- Liivik, Olev. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat 1945–1953. Magistriröö. Juhendaja Tõnu Tannberg. Tartu 2005. Käsitiri Tartu Ülikooli raamatukogus.
- Liivik, Olev. Kas Eesti NSV-s oli olemas valitsus? Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu / Ministrite Nõukogu rollist liiduvabariigi valitsemisel 1944–1953. Ettekanne Tartu Ülikooli doktorantide seminaril 14. mai 2007. Käsitiri autori valduses.
- Ohmann, Valdur. Eesti NSV Siseministeeriumi institutsionaalne areng ja arhivaalid (1940–1954). Magistriröö. Juhendaja Tõnu Tannberg. Tartu 2000. Käsitiri Tartu Ülikooli raamatukogus.
- Siilaberg, Ardi. Maakondlikud operatiivgrupid Nõukogude võimu naasmisel Eestisse. Magistriröö. Juhendaja Tõnu Tannberg. Tartu 2011. Käsitiri Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudi Eesti ajaloo õppetoolis.
- Tammela, Hiljar. Eesti NSV nomenklatuur (1944–1953). Bakalaureusetöö. Juhendaja Tõnu Tannberg. Tartu 2005. Käsitiri Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudi Eesti ajaloo õppetoolis.
- Truuväli, Eerik-Juhan. Kodanliku riigiaparaadi purustamine ning sotsialistliku riigiaparaadi loomine Eestis 1940/1941.a. Kandidaadidissertatsioon. Juhendaja Paul Vihalem. Tartu 1966. Käsitiri Tartu Ülikooli raamatukogus.

ISIKUNIMEDE REGISTER

- Abels, Georg, 68, 145, 190, 191,
193, 207, 222, 231, 244, 278
- Ajo, Heinrich, 224, 278
- Alak, Hilja, 184
- Allik, Hendrik, 117, 134, 135, 167,
187–189, 195, 199, 205, 208,
230, 233, 234, 241, 252, 279–
280
- Allo, Nikolai, 175
- Andrejev, Andrei, 105
- Andresen, Nigol, 70, 72, 119, 123,
136, 167, 187, 209, 244, 279
- Anonov, Jossif, 30, 62, 63, 64
- Ansberg, Aleksander, 231, 280
- Arman, Harald, 215
- Armstrong, John A., 28, 178, 192
- Aru, Aleksander, 186
- Asnin, Moisei, 157, 195, 280
- Beloussov, A, 175
- Beria, Lavrenti, 17, 18, 38, 82, 99,
100, 165, 214, 233, 252
- Boeckh, Katrin, 29
- Boitsov, Konstantin, 147, 148, 164,
176, 211, 219, 220, 223, 281
- Borkman, Aleksander, 91
- Boterbloem, Kees, 30
- Botškarjov, Vladimir, 122, 244
- Brežnev, Leonid, 161
- Cohen, Stephen F., 25
- Croowfoot, John, 213
- Dorogov, Mihhail, 236
- Dunmore, Timothy, 28
- Eiche, Eduard, 175, 176, 239
- Erit, Voldemar, 93, 185, 281
- Fainsod, Merle, 22
- Feest, David, 30, 45, 176
- Fitzpatrick, Sheila, 22, 23
- Generalov, Vsevolod, 150, 281–
282
- Georg, Leonti, 142, 147, 184, 209,
228, 232, 282
- Getty, J. Arch, 26, 27, 41, 42
- Gill, Graeme, 26, 41, 46, 59, 178,
255
- Goihbarg, Aleksandr, 59
- Goldberg, August, 171, 174, 175,
282–283
- Gorlizki, Yoram, 17, 26, 42, 126,
255
- Govorov, Leonid, 87
- Green, Arnold, 134, 168, 181, 212,
234, 282
- Haberman, Harald, 72, 77
- Hansen, Augustin, 158, 233, 241,
283
- Harris, James, 149
- Harrison, Mark, 213
- Helm, Ivan, 196, 284
- Hion, Viktor, 167, 187, 218, 233,
234, 252, 284
- Hlevnjuk, Oleg, 13, 17, 26, 32, 145
- Hodnett, Grey, 29
- Hough, Jerry F., 22
- Hromov, Aleksandr, 225, 284–285
- Hruštšov, Nikita, 18, 53
- Hämäläinen, Mariliis, 39
- Ingar, Leonid, 172, 184, 185, 215,
243, 244, 285
- Ird, Kaarel, 156, 222, 226, 285–286
- Jaanus, Aleksander, 174, 240
- Joakit, Voldemar, 106
- Jõeäär, Aleksander, 76, 167, 180,
182, 187, 208, 212, 218, 233,
234, 241, 244, 252, 286
- Järvelaid, Peeter, 75
- Jürisson, Ilmar, 139, 147, 226, 286–
287
- Kaasik, Peeter, 37
- Kaganovitš, Lazar, 53
- Kalju, Pavel, 240, 245, 287
- Kalošin, Feodor, 242, 244
- Kanger, Karl, 121

- Karotamm, Nikolai, 45, 81, 82, 92, 97, 120, 122, 128, 143, 144, 215, 223, 239
- Karpov, Ivan, 152
- Kask, Georg, 215
- Kedrov, Georgi, 144
- Keep, John, 24, 27
- Keerdo, Paul, 182, 198, 199, 205, 233, 234, 287–288
- Kello, Arkadi, 144
- Kershaw, Ian, 46
- Kiiser, Friedrich, 73, 74, 168, 169, 232–234, 288
- Klauson, Valter, 155, 156, 209, 210, 232, 288
- Korri, Nikolai, 175
- Koržihhina, Tatjana, 31
- Krassman, Mihhail, 225, 226, 232, 289
- Kress, Arnold, 89, 117, 121, 123, 135, 168, 169, 184, 188, 211, 218, 232, 233, 238, 243, 289
- Kruus, Hans, 87, 117, 136, 167, 187, 226, 241, 290
- Krõlov, Nikolai, 176, 227, 246, 290
- Kründel, August, 141, 221, 223, 224, 246, 291
- Kumm, Boris, 71, 72, 82, 117, 121, 122, 205, 228, 291
- Kure, Kristjan, 182
- Kuzmin, Dmitri, 147, 189, 212, 221, 223, 292
- Kuznetsova, Vera, 236
- Kuuli, Olaf, 36, 179, 180
- Kuusik, Villem, 175
- Köll, Arnold, 292
- Käbin, Ivan, 141, 156, 240, 245, 246
- Kärm, Orest, 239, 244, 293
- Laosson, Max, 166, 167, 293
- Laura, Heinrich, 150, 206, 207, 220, 224, 293–294
- Lauristin, Johannes, 70, 114, 121, 122, 152, 187, 188, 196, 229, 245, 294
- Lauristin, Olga, 160, 197, 198, 208, 211, 212, 221, 226, 229, 230, 260, 295
- Lebedev, Aleksandr, 236
- Lenin, Vladimir, 12, 13, 25, 59, 109
- Lentsman, Leonid, 209, 295
- Leonov, Arseni, 143, 144, 211, 296
- Lewin, Moshe, 46, 133, 149, 191
- Levits, Egil, 179
- Lipp, Vladimir, 143
- Ljusin, 121
- Lombak, Johan, 82, 158, 182, 227, 231, 233, 296
- Lõhmus, Adolf, 150, 170–172, 182, 231, 297
- Lüüs, Lembit, 74, 76, 94, 167, 187, 195, 212, 215, 218, 221, 229, 230, 238, 297
- Mahl, Richard, 226, 298
- Malenkov, Georgi, 17, 18, 82, 92, 97
- Mann, Michael, 41
- Matvejev, Vassili, 147, 148, 176, 220, 223, 298
- Maurach, Reinhart, 45, 46
- Mawdsley, Evan, 178, 180, 181
- Medijainen, Eero, 37
- Meigas, Vladimir, 200, 201, 298–299
- Menšikov, Mihhail, 213, 214
- Mertelsmann, Olaf, 63, 101
- Mette, Aleksander, 171, 195, 299
- Mikojan, Anastas, 53, 102, 213, 214
- Mikojan, Sergo, 53
- Molotov, Vjatšeslav, 13, 27, 78, 92, 99
- Moosberg, Hilda, 202
- Moses, Joel C., 216, 219

- Moskalenko, Valentin, 110, 147,
 152, 157, 210, 226, 232, 233,
 246, 299–300
 Muhamedova, R, 138
 Murro, Andrei, 72, 232, 300
 Mõttus, Alfred, 139, 147, 186, 300–
 301
 Mäe, Aleksander, 147, 206, 207,
 226, 301
 Müürisepp, Aleksei, 136, 141, 153,
 201, 211, 223, 230, 236, 240, 302
 Neiman, Aleksander, 231, 232,
 302–303
 Nellis, Georgi, 171, 174, 303
 North, Douglass C., 19
 Nuut, Jüri, 136, 226, 245, 303
 Ohmann, Valdur, 36, 70, 154, 165
 Oja, Ivan, 171, 172, 173, 304
 Oja, Voldemar, 182, 208, 209, 220,
 304
 Paas, Kaarel, 167
 Paavle, Indrek, 20, 38, 58, 64, 73,
 114, 196
 Pavlova, Irina, 32, 33
 Pihhoja, Rudolf, 33
 Pihlamägi, Maie, 74, 75
 Plaan, Eduard, 150, 166, 221, 230,
 305
 Poljakov, Leonid, 157, 224, 305
 Ponomarenko, Panteleimon, 187
 Post, Voldemar, 89, 90
 Psurtsev, Nikolai, 156
 Puusepp, August, 139, 182, 305–
 306
 Puusepp, Nikolai, 135, 195, 196,
 202, 223, 236, 306
 Päll, Eduard, 106, 123, 136, 168,
 169, 180, 188, 226, 306–307
 Pärn, Jaan, 150, 151, 166, 167, 212,
 307–308
 Pärn, Lembit, 67, 84, 87, 117, 134,
 147, 171, 172, 173, 174, 227, 308
 Raadik, Algu, 168, 169, 226, 227,
 231, 308–309
 Radulov, Jevgeni, 147, 309
 Raud, Arnold, 144, 147, 227, 309–
 310
 Raud, Karl, 147, 202, 203, 207, 310
 Raudsalu, Valter, 168, 311
 Raudsepp, Peeter, 91, 171, 172,
 186, 225, 242–244, 311
 Rebanes, August, 311–312
 Rees, Edward Arfon, 14
 Reimeikis, Thomas, 179
 Resev, Aleksander, 81, 117, 143,
 189, 199, 205, 207, 233, 312
 Rigby, Thomas H., 13, 25, 26, 40,
 41, 178, 255
 Riis, Vladimir, 206, 207, 222, 313
 Ristmägi, Ernst, 223, 224, 231, 313
 Rupski, Otto, 156
 Ruus, Neeme, 223, 232, 314
 Ruus, Vilmar, 35, 70
 Rõkov, Aleksei, 13
 Saar, Oskar, 182, 314
 Sazonov, Sergei, 186
 Saueauk, Meelis, 37, 82, 151, 154
 Sauer, Johannes, 74, 75, 168, 169,
 204, 217, 218, 232, 234, 315
 Saul, Bruno, 53, 155, 156
 Semper, Johannes, 69, 167, 315
 Sepre, Oskar, 70, 72, 80, 119, 123,
 134, 136, 152, 212, 233, 245,
 246, 316
 Siilaberg, Ardi, 76
 Sildmäe, Ilo, 68
 Sokolov, Aleksandr, 199, 200, 210,
 224, 316
 Stalin, Jossif, 13, 14, 15, 17, 18, 19,
 23, 24, 26, 28, 31, 32, 33, 34, 36,
 40, 43, 45, 47, 48, 53, 69, 82, 83,
 84, 102, 103, 108, 109, 126, 127,
 135, 151, 154, 155, 179, 180,
 194, 201, 202, 211, 212, 213,
 214, 220, 224, 233, 234, 237,
 250, 255, 258, 260, 261, 262,
 263, 264, 265

Stokberg, Rudolf, 185, 209, 219, 317
 Stolbov, Vladimir, 227, 317
 Suhharev, Georgi, 227, 246, 317–318
 Säre, Karl, 114, 121, 122, 245
 Šamberg, Mihhail, 97, 100
 Zubkova, Jelena, 33, 34, 59, 166, 177, 181, 183, 261
 Ždanov, Andrei, 44
 Žukov, Juri, 33, 108
 Taigro, Ülo, 195, 212, 223, 318
 Talõzin, 100
 Tamm, Oku, 175
 Tamm, Valerie, 185
 Tannberg, Tõnu, 37, 38, 47
 Tarvel, Enn, 35
 Terras, Karl, 72
 Tihane, Anatoli, 171, 318
 Tipner, Johannes, 240
 Todesson, Kuno, 234
 Tomberg, Johannes, 150, 171, 172, 173, 174, 319
 Tributs, Vladimir, 121
 Truuväli, Eerik-Juhan, 34, 35, 120
 Töldsepp, A, 119
 Tõnurist, Edgar, 168, 212, 319
 Udras, Ernst, 150, 319, 320
 Uibo, Arkadi, 180, 245, 320
 Undusk, Johannes, 195, 224, 320–321
 Unt, Maksim, 70, 86, 241, 321
 Ussenko, Ivan, 152, 157, 211, 224, 226, 246, 321–322
 Vaarandi, Anton, 150, 322
 Vaha, Artur, 86, 87, 117, 150, 211, 212, 230, 322–323
 Van den Berg, Ger P., 15, 27, 28, 45, 46, 112, 119, 138
 Vares, Johannes, 72, 97, 98, 114, 217, 218
 Watson, Derek, 27
 Weber, Max, 25, 26, 40–42, 60
 Veimer, Arnold, 45, 53, 77, 78, 92, 97–100, 114, 117, 119, 120, 123, 140, 141, 143, 144, 152, 153, 180, 189, 212, 215, 230, 233, 234, 243, 252, 323–324
 Weiner, Amir, 29
 Vendelin, Albert, 150, 171, 173, 211, 323
 Veskimägi, Kaljo-Olev, 36
 Vester, Rudolf, 150, 158, 171, 174, 324
 White, Stephen, 178, 180, 181
 Vihalem, Paul, 86, 137, 212, 324
 Voolin, Ivan, 96, 97, 218, 219, 233, 325
 Voslenski, Mihhail, 178
 Vseviov, David, 35

ELULOOKIRJELDUS

Nimi: Olev Liivik
Sünniaeg: 22.08.1975
Kodakondsus: Eesti
E-mail: olev.liivik@gmail.com

Haridus

2006–2014 Tartu Ülikool, doktoriõpe
2005 Tartu Ülikool, MA, teadusmagister ajaloo erialal
1999 Tartu Ülikool, BA ajaloo erialal
1994 Tallinna 20. Keskkool

Peamised uurimisvaldkonnad

Eesti poliitiline ajalugu 20. sajandil, rahvusvähemused Eesti Vabariigis ja Eesti NSV-s

Doktoriväitekirjaga seotud publikatsioonid

1. Olev Liivik. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat 1945–1953. Tartu 2006.
2. Olev Liivik. Leadership of the Estonian SSR in the Soviet rear and their return to Estonia. – Estonia since 1944: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Eds. Toomas Hiio, Meelis Maripuu, Indrek Paavle. Tallinn 2009, lk 1–15.
3. Olev Liivik. “Kas minu saatust tõesti nii kurb on, et mina ei või isegi õppima minna?”: parteipoliitilise kõrghariduse tähendusest ja omandamisest 1940ndail aastail Eesti NSV kommunistide poolt. – Sõnasse püütud minevik: in honorem Enn Tarvel. Toim Priit Raudkivi, Marten Seppel. Tallinn 2009, lk 326–362.
4. Olev Liivik. Tagasivaade 1950. aasta märtsipleenumile. Kas venelased ja Venemaa eestlased saavutasid võidu “juunikommunistide” ja “korpuslaste” üle? – Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, 2010, nr 1, lk 55–69.
5. Olev Liivik. О получении высшего партийного образования во второй половине 1940-х годов на примере партийных деятелей Эстонской ССР – Tuna. Spetsvypusk po istorii Estonii XX veka 2010, lk 164–181.

CURRICULUM VITAE

Name: Olev Liivik
Date of birth: August 22, 1975
Citizenship: Estonian
E-mail: olev.liivik@gmail.com

Education

2006–2014 University of Tartu, PhD studies
2005 University of Tartu, MA (history)
1999 University of Tartu, BA (history)
1994 Tallinn 20th Secondary School

Main interests of research

Political history of Estonia in 20th century, national minorities in Estonia

Publications connected with the thesis

1. Olev Liivik. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat 1945–1953. Tartu 2006.
2. Olev Liivik. Leadership of the Estonian SSR in the Soviet rear and their return to Estonia. – Estonia since 1944: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Eds. Toomas Hiio, Meelis Maripuu, Indrek Paavle. Tallinn 2009, pp 1–15.
3. Olev Liivik. “Kas minu saatust tõesti nii kurb on, et mina ei või isegi õppima minna?”: parteipoliitilise kõrghariduse tähendusest ja omandamisest 1940ndail aastail Eesti NSV kommunistide poolt. – Sõnasse püütud minevik: in honorem Enn Tarvel. Eds. Priit Raudkivi, Marten Seppel. Tallinn 2009, pp 326–362.
4. Olev Liivik. Tagasivaade 1950. aasta märtsipleenumile. Kas venelased ja Venemaa eestlased saavutasid võidu “juunikommunistide” ja “korpuslaste” üle? – Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, 2010, No 1, pp 55–69.
5. Olev Liivik. О получении высшего партийного образования во второй половине 1940-х годов на примере партийных деятелей Эстонской ССР – Tuna. Spetsvypusk po istorii Estonii XX veka 2010, pp 164–181.

DISSERTATIONES HISTORIAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

1. **Olaf-Mihkel Klaassen.** Eesti Vabariigi konsulaarpoliitika Aasias ja Aafrikas 1918–1940. Tartu, 1991.
2. **Jüri Linnus.** Maakäsitöölised Eestis 16. sajandist kuni 19. sajandini. Tartu, 1991.
3. **Vahur Made.** Eesti ja rahvasteliit. Tartu, 1999.
4. **Martin Hallik.** Tartu ülikooli õppejõudude ja kasvandike osast humanitaar-orientalistikas (1802–1940). Tartu, 2001.
5. **Anti Selart.** Liivimaa ja Vene 13. sajandil. Uurimus poliitilisest ajaloost. Tartu, 2002.
6. **Aldur Vunk.** Ristisõjad ja palverännakud Eestis 12.–16. sajandil. Uurimus nende iseloomust ja alatüüpidest. Tartu, 2003.
7. **Andres Andresen.** Luterlik territoriaalkirik Eestimaal 1710–1832. Riigivõimu mõju kirikuvalitsemisele, -institutsioonidele ja -õigusele. Tartu, 2004.
8. **Katri Raik.** Eesti- ja Liivimaa kroonikakirjutuse kõrgaeg 16. sajandi teisel poolel ja 17. sajandi alul. Tartu, 2004.
9. **Aigi Rahi-Tamm.** Teise maailmasõja järgsed massirepressioonid Eestis: allikad ja uurimisseis. Tartu, 2004.
10. **Anu Raudsepp.** Ajaloo õpetamise korraldus Eesti NSV eesti õppekeelega üldhariduskoolides 1944–1985. Tartu, 2005.
11. **Lea Leppik.** Tartu ülikooli teenistujate sotsiaalne mobiilsus 1802–1918. Tartu, 2006.
12. **Karin Hiimaa.** Aafrika retseptsioon eestikeelses trükisõnas (kuni 1917). Tartu, 2006.
13. **Людмила Дубьева.** Историческая наука в Тартуском университете в конце XIX – начале XX вв. Тарту, 2006.
14. **Sirje Tamul.** Eraalgatuslikest stipendiumidest Tartu Ülikoolis 1802–1918. Tartu, 2007.
15. **Marten Seppel.** Näljaabi Liivi- ja Eestimaal 17. sajandist 19. sajandi alguseni. Tartu, 2008.
16. **Mati Kröönström.** Eesti sõjaväe juhtivkoosseis Vabadussõjas 1918–1920. Tartu, 2008.
17. **Märt Läänemets.** *Gaṇḍavyūha-sūtra* kui ajalooallikas. Tartu, 2009.
18. **Epi Tohvri.** Valgustusideede mõju Tartu arhitektuurikultuurile 19. sajandi alguses. Tartu, 2009.
19. **Indrek Paavle.** Kohaliku halduse sovetiseerimine Eestis 1940–1950. Tartu, 2009.
20. **Aivar Põldvee.** Bengt Gottfried Forselius ja rahvahariduse lätted Eesti- ja Liivimaal. Tartu, 2010.

21. **Vladimir Sazonov.** Die Königstitel und -epitheta in Assyrien, im Hethiterreich und in Nordsyrien (*Ugarit, Emar, Karkemiš*) in der mittellassyrischen Zeit: Strukturelle Gemeinsamkeiten, Unterschiede und gegenseitige Beeinflussung. Tartu, 2010.
22. **Andres Seene.** Eesti sõjaväe ohvitseride ettevalmistamise süsteemi kujunemine ja areng 1919–1940. Tartu, 2011.
23. **Piret Õunapuu.** Eesti rahva muuseumi loomine ja väljakujunemine. Tartu, 2011.
24. **Ilmar Rootsi.** Hunt ja inimene: suhted Eestis XVIII sajandi keskpaigast XIX sajandi lõpuni. Tartu, 2011, 282 lk.
25. **Kaja Kumer-Haukanõmm.** Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste problemaatika aastatel 1945–1952 Eesti pagulaste näitel. Tartu, 2012, 202 lk.
26. **Meelis Maripuu.** Omavalitsuseta omavalitsused Halduskorraldus Eestis Saksa okupatsiooni ajal 1941–1944. Tartu, 2012, 332 lk.
27. **Kaarel Vanamölder.** Kommunikatsiooniväli Rootsi Läänemere-provintsid 17. sajandi lõpul – Revalsche Post-Zeitung varauusaegse informatsioonikandjana. Tartu, 2012, 221 lk.
28. **Laine Randjärv.** Loovisiksuse roll Eesti laulupeoliikumises aastatel 1940–1980. Tuudur Vettiku ja Roland Laasmäe epistolaarse pärandi põhjal. Tartu, 2013, 305 lk.
29. **Meelis Saueauk.** Nõukogude julgeolekuorganite ja Eestimaa Kommunistliku Partei koostöö Eesti sovetiseerimisel aastatel 1944–1953. Tartu, 2013, 355 lk.
30. **Ivo Juurvee.** Riigisaladuse kaitse Eesti Vabariigis 1918–1940. Tartu, 2013, 282 lk.
31. **Mari Nõmmela.** Stiiliajaloolise ja marksistliku käsitluse konflikt Voldemar Vaga kunstiajalookirjutuses 20. sajandi II poolel. Tartu, 2013, 213 lk.
32. **Kristi Kukk.** Väikerahvuste ajalookäsitluste genees ja narratiivid: Eesti võrdluses teiste Põhjala ja Baltikumi mittedominantsete rahvustega 19. sajandist kuni Teise maailmasõjani. Tartu, 2013, 180 lk.
33. **Helen Rohtmets-Aasa.** Eesti Vabariigi sisserändepoliitika aastatel 1920–1923. Tartu, 2014, 166 lk.